ΣΤΕΡΓΙΟΥ Ν. ΣΑΚΚΟΥ Δ.Θ.
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΙΝΗΝ ΔΙΑΘΗΚΗΝ

Β΄ Έκδοσις

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΚΔΟΣΗ : ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2001

Σ. Ν. ΣΑΚΚΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΙΝΗΝ ΔΙΑΘΗΚΗΝ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Ν. ΣΑΚΚΟΥ Δ.Θ.
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΙΝΗΝ ΔΙΑΘΗΚΗΝ

Β΄ Ἔκδοσις

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΚΔΟΣΗ : ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Β΄ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

῾Ο τίτλος τοῦ βιβλίου κατὰ τὴν πρώτην του ἔκδοσιν ἦτο « Μαθήματα Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Διαθήκην» καὶ ὁ ὑπότιτλος «Διὰ τοὺς φοιτητὰς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς». ᾿Αλλὰ ἐπειδὴ τὸ βιβλίον προσείλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον ἑνὸς εὐρυτέρου κοινοῦ, θεολόγων καὶ ἄλλων, τὸ ἐπανεκδίδω μὲ τὸν γενικώτερον τίτλον «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην». ᾿Ελάχισται εἶνε αἱ διορθώσεις, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν κατὰ τὴν δευτέραν ἔκδοσιν, καὶ ἀφοροῦν εἰς στοιχεῖα καὶ ἀριθμούς, τὰ ὁποῖα προσέφερεν ἡ νεωτέρα ἔρευνα. ῾Ο χρόνος δὲν μοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἁπλουστεύσω τὴν γλῶσσαν, φρονῶ ὅμως ὅτι ἡ καθαρεύουσα, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιῶ, εἶνε κατανοητὴ ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, Νοέμβριος 1984

ΣΤΕΡΓΙΟΣ Ν. ΣΑΚΚΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Α΄ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ἡ Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην εἶνε ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα καὶ βαρύτερα μαθήματα τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἡ διδασκαλία του ἀπαιτεῖ χρόνον πολὺ μακρότερον τοῦ διατιθεμένου ἐπὶ τοῦ παρόντος. Διὰ τοῦτο αἱ παραδόσεις συντομεύονται πολύ. Αἱ σοβαρότεραι συνέπειαι τῆς συντομεύσεως εἶνε αἱ ἀκόλουθοι. α) Τὸ μάθημα δὲν ἀναπτύσσεται ἀποδεικτικῶς, ἀλλὰ μόνον ἀνακοινοῦται πληροφοριακῶς. β) Δὲν χρησιμοποιοῦνται ὅλαι αἱ μαρτυρίαι καὶ πληροφορίαι, ἀλλὰ γίνεται ἐπιλογὴ καὶ μάλιστα αὐστηρά. γ) Καὶ τῶν ἐπιλεγομένων μαρτυριῶν δὲν παρατίθενται τὰ κείμενα οὔτε αἱ παραπομπαί, ἀλλ' ἀναφέρεται μόνον τὸ νόημα. δ) Παραλείπονται πολλαὶ ἀπόψεις, ἐφ' ὅσον δὲν γίνονται ἐδῶ δεκταί, ἂν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρωνται καὶ νὰ ἀποκρούωνται ἠτιολογημένως, ἂν ὄχι δι' ἄλλον λόγον, τοὐλάχιστον διότι ὑποστηρίζονται σήμερον ὑπὸ πολλῶν. Τοιουτοτρόπως τὸ μάθημα τοῦτο κυρίως εἰπεῖν δὲν εἶνε Εἰσαγωγή, ἀλλὰ Στοιχεῖα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Διαθήκην. Μὴ δυνάμενος νὰ ἐπεκταθῶ, ἐφρόντισα τοὐλάχιστον νὰ κάνω τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον εὐσύνοπτον, σαφές, καὶ ὡλοκληρωμένον, ὥστε οἱ φοιτηταὶ νὰ εἰσαχθοῦν κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον εἰς τὰ ζητήματα τῆς Κ. Διαθήκης ἐν τῇ λιτότητι ταύτῃ τοῦ χρόνου.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1972

ΣΤΕΡΓΙΟΣ Ν. ΣΑΚΚΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐνανθρωπήσας, διδάξας, ποιήσας σημεῖα, ἀποθανὼν καὶ ἀναστάς, συνῆψε μετὰ τῶν ἀνθρώπων τὴν καινὴν διαθήκην εἰς ἀντικατάστασιν τῆς παλαιᾶς, τὴν ὁποίαν εἶχε συμπεφωνημένην μὲ τὸν Ἰσραήλ. Τὰ ἐν Πνεύματι τέκνα του, οἱ ἑταῖροι τῆς νέας διαθήκης, οἱ μαθηταὶ καὶ πιστοί του, ἀπετέλεσαν τὴν βασιλείαν του, τὴν Ἐκκλησίαν ἡ ὁποία ἱδρύθη ὁριστικῶς δέκα ἡμέρας μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς οὐρανοὺς διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἔκτοτε ὑφίσταται ἡ Ἐκκλησία ὡς σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ὅλην αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, ἡ ὁποία λέγεται καὶ θεία οἰκονομία, κατέγραψαν ὡς ἱστορίαν καὶ ὡς διδαχὴν οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ οἱ γενόμενοι αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι τῆς διδασκαλίας του, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεώς του, τῆς ἀναλήψεώς του, τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἱδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας. Συνέγραψαν δὲ μετὰ τῶν αὐτοπτῶν καί τινες συνομήλικοι ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶδον τὸν Κύριον, ἀλλ' εἶδον τὰ ὑπόλοιπα, καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πράξεις τοῦ Κυρίου, κατέγραψαν κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν αὐτοπτῶν. Ἐγράφησαν τοιουτοτρόπως 27 κείμενα ποικίλου εἴδους καὶ μεγέθους, τὰ ὁποῖα εἶνε μαρτυρίαι περὶ τοῦ Χριστοῦ, μαρτυρικαὶ καταθέσεις τῶν μαθητῶν περὶ τῆς ζωῆς καὶ διδαχῆς τοῦ Διδασκάλου, περὶ τῆς συναφθείσης συνθήκης του τῆς ὑπογραφείσης διὰ τοῦ αἵματός του τοῦ χυθέντος μέχρι θανάτου ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου, καὶ σφραγισθείσης διὰ τῆς ἀναστάσεώς του. Ἡ δέσμη αὐτῶν τῶν μαρτυρικῶν καταθέσεων, ὁ φάκελλος τῶν μαρτυριῶν, «τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ», ἀπετέλεσεν ἑνιαῖον βιβλίον, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη «Ἡ Καινὴ Διαθήκη», διότι εἶνε ἱστορία καὶ ἔκθεσις τῆς συναφθείσης καινῆς διαθήκης.

Ἐντεῦθεν ἐννοεῖται ὅτι ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐπί τινα ἔτη ἦτο μόνον προφορικὸν κήρυγμα τῶν μαθητῶν καὶ ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ. Ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ ἐσαεὶ προφορικὴ διαθήκη, ἂν οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχον τὴν ἀδυναμίαν τῆς λήθης καὶ τὴν πονηρὰν τάσιν τῆς στρεβλώσεως. Τὸ ὅτι κατεγράφη, ἀποτελεῖ συνέπειαν τῆς ἀνθρωπίνης ἀτελείας, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Ἰωάννης

Χρυσόστομος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἑρμηνείας του εἰς τὸ πρῶτον Εὐαγγέλιον, λέγων· «Ἔδει μὲν ἡμᾶς μηδὲ δεῖσθαι τῆς ἀπὸ τῶν Γραμμάτων βοηθείας, ἀλλ' οὕτω βίον παρέχεσθαι καθαρόν, ὡς τοῦ Πνεύματος τὴν χάριν ἀντὶ βιβλίων γίνεσθαι ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς καὶ καθάπερ ταῦτα διὰ μέλανος, οὕτω τὰς καρδίας τὰς ἡμετέρας διὰ Πνεύματος ἐγγεγράφθαι. ἐπειδὴ δὲ ταύτην διεκρουσάμεθα τὴν χάριν, φέρε κἂν τὸν δεύτερον ἀσπασώμεθα πλοῦν. ἐπεὶ ὅτι τὸ πρότερον ἄμεινον ἦν, καὶ δι' ὧν εἶπε καὶ δι' ὧν ἐποίησεν, ἐδήλωσεν ὁ Θεός. καὶ γὰρ τῷ Νῶε καὶ τῷ Ἀβραὰμ καὶ τοῖς γόνοις τοῖς ἐκείνου καὶ τῷ Ἰώβ, καὶ τῷ Μωϋσεῖ δὲ οὐ διὰ γραμμάτων διελέγετο... Ἐπειδὴ δὲ εἰς αὐτὸν τῆς κακίας ἐνέπεσε τὸν πυθμένα ἅπας τῶν Ἑβραίων ὁ δῆμος, ἀναγκαίως λοιπὸν γράμματα καὶ πλάκες καὶ ἡ διὰ τούτων ὑπόμνησις. καὶ τοῦτο οὐκ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ ἁγίων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ Καινῇ συμβὰν ἴδοι τις ἄν. οὐδὲ γὰρ τοῖς ἀποστόλοις ἔδωκέ τι γραπτὸν ὁ Θεός, ἀλλ' ἀντὶ γραμμάτων τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπηγγείλατο δώσειν χάριν... ἐπειδὴ δὲ πολλοῦ τοῦ χρόνου προϊόντος ἐξώκειλαν, οἱ μὲν δογμάτων ἕνεκεν, οἱ δὲ βίου καὶ τρόπων, ἐδέησε πάλιν τῆς ἀπὸ τῶν γραμμάτων ὑπομνήσεως».

Δύο ἀνάγκαι ἦσαν ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ὤθησαν τοὺς ἀποστόλους νὰ καταγράψουν τὴν καινὴν διαθήκην εἰς συλλογὴν βιβλίων φέρουσαν τὸ ὄνομα τοῦτο· ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπομνημονεύσεως καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκ τοῦ μακρόθεν ἐπικοινωνίας. Εἶνε δηλαδὴ τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης ἄλλα μὲν ἀπομνημονεύματα ἄλλα δὲ ἀλληλογραφία. Μὲ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου ἐπιζήσαντος ἀποστόλου, τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ἐκλείσθη καὶ ὁ φάκελλος τῶν μαρτυρικῶν καταθέσεων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἔκτοτε ἔγραφον πάντοτε βιβλία ποικίλου εἴδους καὶ μεγέθους πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέται, ἀλλ' οὐδενὸς τὰ ἔργα ἐθεωρήθησαν κεφάλαιον τῆς Κ. Διαθήκης. Ἡ Καινὴ Διαθήκη, ἡ ὁποία ὡς γνωστὸν ἀποτελεῖ τὸ δεύτερον μέρος τῆς ὅλης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἁγίας Γραφῆς ἢ Βίβλου, λέγεται καὶ Ἱερὰ Γράμματα, ἢ Εὐαγγέλιον ἐπειδὴ περιέχει τὸ εὐαγγέλιον τὸ κηρυχθὲν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων του· καίτοι Εὐαγγέλια εἰδικώτερον λέγονται καθ' ἕνα ἕκαστον τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια τὰ γραφέντα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων Ματθαίου, Μάρκου, Λουκᾶ, Ἰωάννου, ἢ Εὐαγγέλιον εἰς ἑνικὸν ὡς ἕνα βιβλίον λέγονται καὶ τὰ τέσσαρα ὁμοῦ. Κατ' ἀντιστοιχίαν καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου πᾶσαι ὁμοῦ ὡς γεγραμμέναι ὑπὸ ἑνὸς ὠνομάσθησαν Ἀπόστολος· ἔπειτα δὲ ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον Ἀπόστολος περιελήφθησαν πάντα τὰ λοιπὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης πλὴν τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων. Μετὰ τὴν συμπερίληψιν τῶν Πράξεων ἐδημιουργήθη καὶ τὸ ὄνομα Πραξαπόστολος. Κατ' ἀντίστροφον πλέον ὁδὸν προέκυψε καὶ τὸ ἀντίστοιχον ὄνομα Τετραευάγγελον. Ὥστε Εὐαγγέλιον καὶ Ἀπόστολος, ἢ Τετραευάγγελον καὶ Πραξαπόστολος, εἶνε τὰ δύο μέρη τῆς Κ. Διαθήκης, ὅπως ἡ Παλαιὰ καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη εἶνε τὰ δύο μέρη τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Λέγεται τέλος ἡ Γραφὴ ὁλόκληρος ἢ καὶ μόνη ἡ Κ. Διαθήκη Κανών, καθὼς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἡ Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ἔχει ὡς ἀντικείμενον μελέτης ἀσφαλῶς τὴν Κ. Διαθήκην καὶ ἀποσκοπεῖ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰ ἑξῆς τέσσαρα γενικὰ ζητήματα. α) Πόσα καὶ ποῖα εἶνε τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης; β) Ποῖον εἶνε ἐπὶ λέξει τὸ κείμενον ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν; γ) Ποίας ἐγκύρους πληροφορίας ἔχομεν περὶ τοῦ συγγραφέως ἑνὸς ἑκάστου, καὶ περὶ τοῦ χρόνου συγγραφῆς, τῆς ἀφορμῆς, καὶ ἄλλων περιστατικῶν σχετιζομένων πρὸς αὐτά; δ) Ποία εἶνε ἡ ἑρμηνεία αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ἐννοοῦν αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς; Ἡ ὀρθὴ ἀπάντησις εἰς τὰ ζητήματα αὐτὰ εἶνε ἔργον θεμελιώδους σημασίας διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Διότι εἶνε δυνατὸν νὰ λέγωμεν πάντες «ἡ Καινὴ Διαθήκη», καὶ ἄλλα βιβλία νὰ ἐννοῇ ὁ ἕνας καὶ ἄλλα ὁ ἄλλος. Ἢ νὰ ἔχωμεν πάντες 27 τίτλους βιβλίων τοὺς αὐτοὺς ἀπαραλλάκτως, ἀλλὰ ἄλλο κείμενον νὰ ἔχῃ ὁ ἕνας ὑπὸ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν τίτλον, καὶ ἄλλο ὁ ἄλλος· καὶ ὑπάρχουν βιβλία νόθα ὁμώνυμα γνησίων πολλά, ὅπως κάποιον «Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον». Ἢ συμβαίνει μετὰ τὴν συμφωνίαν ἐπὶ τῶν τίτλων καὶ τῶν κειμένων, νὰ ἔρχωνται ἄλλοι καὶ νὰ ἀποδεικνύουν τὰ γνήσια βιβλία νόθα ἢ ἀναξιόπιστα — καὶ τοῦτο συμβαίνει κυρίως κατὰ τοὺς πέντε τελευταίους αἰῶνας —, ὁπότε ἀναγκαζόμεθα νὰ βασανίσωμεν παντὸς εἴδους ἀρχαίας ἱστορικὰς πληροφορίας περὶ τῆς προελεύσεως τῶν ἱερῶν νομιζομένων βιβλίων. Ἢ ἐνδέχεται — καὶ τοῦτο συνέβη κατά τε τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους — νὰ ἐφαρμόζουν διάφοροι ἀπαραδέκτους ἑρμηνευτικὰς μεθόδους καὶ κλεῖδας ἐπὶ τῶν παραδεδεγμένων κειμένων, καὶ νὰ συνάγουν ὡς διδασκαλίαν τῆς Κ. Διαθήκης ἄλλα ἀντ' ἄλλων, πράγματα τὰ ὁποῖα οὔτε ἐφαντάσθησαν οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς. Ὡς ἐκ τούτου διακρίνω τὴν ὕλην τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Διαθήκην εἰς τέσσαρα μέρη, τὰ ὁποῖα εἶνε· ὁ κανών, τὸ κείμενον, ἡ ἱστορία, καὶ ἡ ἑρμηνεία. Ὁ ὅρος ἱστορία ἐδῶ πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὑπὸ τὴν γενικωτάτην ἔννοιαν τῆς περιγραφῆς.

Πάντοτε, ἀλλ' ἰδίᾳ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ Κ. Διαθήκη ἐξετάζεται καὶ ἑρμηνεύεται κατὰ ποικίλους τρόπους. Βασικῶς χωρίζω τὰς μεθόδους εἰς δύο, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν, καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν κριτικῶν εἰκασιῶν. Ἡ δευτέρα μέθοδος δὲν μ' ἐνδιαφέρει καθόλου. Τὸ νὰ ἀγνοῇ τις τὰς ἱστορικὰς πληροφορίας καὶ «νὰ κάνῃ στοχασμὸν» εἶνε πολλαπλῶς ἀπαράδεκτον καὶ ἐξυπηρετεῖ ἀνεντίμους σκοπιμότητας· δὲν εἶνε δὲ ἐπιστήμη, ἀλλὰ μυθιστορία. Ἔργον τοῦ ἐπιστήμονος, καὶ μάλιστα τοῦ θεολόγου ὅστις αἰσθάνεται ὑπεύθυνος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀληθείας, καὶ τῶν ἀνθρώπων, εἶνε νὰ συλλέγῃ τὰς ἱστορικὰς πληροφορίας, νὰ βασανίζῃ αὐτάς, καὶ νὰ συνάγῃ ἀβιάστως τὴν ἀλήθειαν. Τοῦτο ἰσχύει κατ' ἐξοχὴν διὰ τὸν κλάδον τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ ἐν προκειμένῳ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην.

Α΄

Ο ΚΑΝΩΝ

1. ΑΝΤΙΔΙΑΣΤΟΛΗ ΚΑΝΟΝΙΚΩΝ, ΑΠΟΚΡΥΦΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΣΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Κανὼν λέγεται κατ' ἀρχὴν ὁ εὐθὺς πῆχυς μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ὁποίου χαράσσομεν εὐθείας γραμμάς, εὐθυγραμμίζοντες πρὸς αὐτὸν τὴν χεῖρα μας· δηλαδὴ ὁ ὑπογραμμός, ὁ χάρακας. Ἡ Γραφὴ ὅλη καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ Κ. Διαθήκη ὠνομάσθη Κανών, διότι μᾶς εἶνε ὁ ἀπαραίτητος γνώμων, διὰ νὰ εὐθυγραμμίσωμεν τὸ φρόνημα καὶ τὴν ζωήν μας, διὰ νὰ πιστεύωμεν καὶ ζῶμεν, ὅπως θέλει ὁ Κύριος μετὰ τοῦ ὁποίου συνήψαμεν τὴν τρέχουσαν διαθήκην. Πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὴν Βίβλον τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε χριστιανικόν, δεδιδαγμένον ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, παραδεκτὸν ἐκ μέρους τοῦ Χριστοῦ, θεάρεστον, ὀρθόδοξον. Πᾶν ὅ,τι δὲν συμφωνεῖ πρὸς αὐτὴν εἶνε ψευδὲς καὶ ἀπόβλητον. Τὰ βιβλία τοῦ Κανόνος λέγονται κανονικά· πόσον δὲ εὐρεῖαν σημασίαν καὶ χρῆσιν ἔχει σήμερον τὸ ἐπίθετον «κανονικὸς» εἶνε περιττὸν νὰ εἴπω. Πάντως ἐντεῦθεν ἔλαβε τὴν ἀρχήν. Ὑπάρχει καὶ τὸ ρῆμα «κανονίζω» σημαῖνον ὅτι «θεωρῶ ἕνα βιβλίον ὡς βιβλίον τοῦ Κανόνος, τὸ παραδέχομαι ὡς κανονικόν». Διὰ τοῦτο τὰ «κανονικὰ» λέγονται καὶ «κανονιζόμενα». Ὅθεν «ἀκανόνιστα» λέγονται τὰ μὴ κανονικὰ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα οἱ συγγραφεῖς των ἢ ἄλλοι ἀπεπειράθησαν νὰ τὰ εἰσαγάγουν εἰς τὸν Κανόνα ὡς θεόπνευστα, χωρὶς νὰ εἶνε. Ὑπάρχει δὲ καὶ τὸ ρῆμα «ἀποκανονίζω» σημαῖνον «ἀπορρίπτω ἕνα βιβλίον ὡς νόθον καὶ μὴ κανονικόν». Τὰ κανονικὰ βιβλία λέγονται καὶ «ἐνδιάθετα» ἢ «ἐνδιάθηκα», διότι περιλαμβάνονται «ἐν τῇ Διαθήκῃ», καὶ «γνήσια»· ἀντιθέτως τὰ μὴ γνήσια λέγονται «νόθα» ἢ καὶ «ἀπόκρυφα». Ὁ τελευταῖος ὅρος, «ἀπόκρυφα», σημαίνει κατ' ἀρχὴν τὰ βιβλία ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα οἱ ἐπὶ Χριστοῦ περίπου Ἑβραῖοι νομοδιδάσκαλοι ἔκρυπτον εἰς κρύπτας ὡς ἀκατάλληλα πρὸς ἀνάγνωσιν. Ἦσαν δὲ ἀκατάλληλα διὰ πολλοὺς λόγους· ἢ διότι γνήσια ὄντα ἐπαλαιώθησαν πολὺ διὰ τῆς χρήσεως καὶ ἐφθάρησαν, ὥστε νὰ μὴ εἶνε ἀκέραια, ἢ διότι εἶχον νοθευμένον κείμενον, ἢ διότι ἦσαν ὅλως πλαστὰ καὶ ὑποβολιμαῖα βιβλία πλήρη ψευδῶν μύθων. Βραδύτερον ἐπεκράτησε νὰ λέγωνται ἀπόκρυφα μόνον τὰ διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον λόγον ἀπόβλητα βιβλία. Ἐκτὸς τῶν κανονικῶν καὶ τῶν ἀποκρύφων ὑπάρχουν καί τινα ἄλλα βιβλία, τὰ ὁποῖα κατὰ λάθος

ἐθεωρήθησαν ὑπό τινων ἀρχαίων ὡς κανονικά, χωρὶς νὰ εἶνε οὔτε κανονικὰ ἀλλ' οὔτε καὶ πονηρὰ πλαστογραφήματα· εἶνε βιβλία γνήσια ὡρισμένων ἀποστολικῶν πατέρων, ὄχι θεόπνευστα ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἄδολα. Αὐτὰ ἐθεωρήθησαν ὡς ἀναγνώσιμα καὶ ὄχι ἀπόβλητα· μόνον ὅτι δὲν θεωροῦνται ὡς ἀλάθητος γνώμων τῆς σωτηρίου ἀληθείας οὔτε πηγὴ τῆς ἀποκαλύψεως.

Τὰ κανονικὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε τὰ ἀκόλουθα εἰκοσιεπτά.

1. Τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον
2. Τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ Μᾶρκον
3. Τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν
4. Τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ Ἰωάννην
5. Πράξεις τῶν ἀποστόλων

Ἐπιστολαὶ Παύλου δεκατέσσαρες, ἤτοι

6. Πρὸς Ρωμαίους
7. Πρὸς Κορινθίους Α'
8. Πρὸς Κορινθίους Β'
9. Πρὸς Γαλάτας
10. Πρὸς Ἐφεσίους
11. Πρὸς Φιλιππησίους
12. Πρὸς Κολασσαεῖς
13. Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α'
14. Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Β'
15. Πρὸς Τιμόθεον Α'
16. Πρὸς Τιμόθεον Β'
17. Πρὸς Τίτον
18. Πρὸς Φιλήμονα
19. Πρὸς Ἑβραίους

Ἐπιστολαὶ καθολικαὶ ὀνομαζόμεναι τῶν ἄλλων ἀποστόλων ἑπτά, ἤτοι

20. Ἰακώβου
21. Πέτρου Α'
22. Πέτρου Β'
23. Ἰωάννου Α'
24. Ἰωάννου Β'
25. Ἰωάννου Γ'
26. Ἰούδα
27. Ἀποκάλυψις.

Ἡ εἰς αὐτὰ εἰσαγωγὴ εἶνε ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος μαθήματός μας.

Τὰ ἀπόκρυφα βιβλία, γραφέντα ἀπὸ τοῦ Β' ἢ ἴσως καὶ τοῦ Α' μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χωρὶς νὰ λείπουν καὶ τὰ πολὺ μεταγενέ-

στερα, εἶνε πολὺ περισσότερα· ἐπειδὴ δὲ πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἀπωλέσθησαν, δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ καθορίσωμεν πόσα ἦσαν. Ἔχουν δὲ τὰ ἑξῆς γενικὰ χαρακτηριστικά. 1) Ἐμφανίζονται μὲ ἀξιώσεις θεοπνεύστων, ἀποκαλυπτικῶν, καὶ ἀλαθήτων βιβλίων. 2) Ἐμφανίζονται ψευδεπιγράφως ὡς ἀποστολικά. Ἀποδίδονται δηλαδὴ εἴς τινα ἐκ τῶν ἀποστόλων. 3) Εἶνε μυθοβριθῆ καὶ γενικῶς κακόδοξα, διότι ἐγράφησαν ἢ ὑπὸ αἱρετικῶν ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐπιζητούντων ἐσκεμμένως νὰ στρεβλώσουν τὴν ἀλήθειαν, ἢ ὑπὸ μικρονόων, ἀμαθῶν, νοσηρῶν καὶ δεισιδαιμόνων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι οὔτε εὐθύνην τινὰ ἔναντι τῆς ἀληθείας ᾐσθάνοντο, οὔτε ἠννόησαν ποτὲ τὴν ἀλήθειαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Σκοπὸς τῶν ἀποκρυφογράφων, ἐὰν μὲν ἦσαν αἱρετικοί, ἦτο κυρίως ἡ διάδοσις τῶν κακοδοξιῶν των, ἐὰν δὲ ἦσαν ἐκ τῶν ἄλλων, ἦτο τὸ χρηματικὸν κέρδος διὰ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς νοσηρᾶς περιεργείας τῶν ρηχῶν καὶ ὀλιγοπίστων ἀνθρώπων. 4) Τὰ ἀπόκρυφα συνήθως εἶνε συντομώτερα τῶν γνησίων. 5) Ὡς πρὸς τὴν ὀνομασίαν στρέφονται πέριξ τῶν ὀνομασιῶν τῶν κανονικῶν βιβλίων· εἰς τὴν Κ. Διαθήκην δηλαδὴ ἔχομεν τέσσαρα εἴδη βιβλίων, Εὐαγγέλια, Πράξεις, Ἐπιστολάς, Ἀποκάλυψιν· αὐτὰ τὰ ὀνόματα δίδονται καὶ εἰς τὰ ἀπόκρυφα, ἐπὶ πλέον δὲ καί τινα ὀνόματα γνωστὰ ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, π.χ. Προφητεία, Ψαλμοί, κλπ. 6) Ὡς πρὸς τὸ θέμα, τὰ ἀπόκρυφα ἐνασμενίζονται «νὰ συμπληρώνουν τὰ κενὰ» τῶν κανονικῶν βιβλίων, νὰ ἱστοροῦν π.χ. τί ἔκανεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπὸ τῆς περιτομῆς μέχρι τοῦ τριακοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του, πῶς ἐκήρυξαν οἱ ἀπόστολοι Ματθαῖος, Ναθαναήλ, Σίμων ὁ Κανανίτης καὶ ὅσων ἄλλων ἡ δρᾶσις δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ κανονικὸν βιβλίον τῶν Πράξεων, τί εἶδεν ὁ Παῦλος ὅταν ἡρπάγη μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀκολούθως ἀναφέρω τινὰ ἐκ τῶν ἀποκρύφων, ἐξ ὧν ἄλλα διασώζονται μέχρι σήμερον, καὶ ἄλλα ἁπλῶς μαρτυροῦνται ὅτι ὑπῆρχον.

1. Εὐαγγέλια. Πρωτευαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου, Εὐαγγέλιον τῶν δώδεκα ἀποστόλων, Εὐαγγέλιον κατὰ Πέτρον, Κήρυγμα Πέτρου, Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον (διάφορον τοῦ γνησίου), Εὐαγγέλιον κατὰ Θωμᾶν (γνωστικόν), Εὐαγγέλιον Θωμᾶ Ἰσραηλίτου ἢ Τὰ παιδικὰ τοῦ Κυρίου, Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθίαν, Εὐαγγέλιον κατὰ Φίλιππον, Εὐαγγέλιον κατὰ Βαρθολομαῖον, Εὐαγγέλιον κατὰ Ἰούδαν, Εὐαγγέλιον κατ' Ἀνδρέαν, Εὐαγγέλιον κατὰ Θαδδαῖον, Εὐαγγέλιον κατὰ Βαρνάβαν, Εὐαγγέλιον καθ' Ἑβραίους, Εὐαγγέλιον κατ' Αἰγυπτίους, Ἱστορία Ἰωσὴφ τοῦ τέκτονος, Εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου ἢ Ὑπομνήματα τῶν πραχθέντων ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου.

2. Πράξεις. Πράξεις ἀποστόλων (διάφοροι τῶν γνησίων), Πράξεις Παύλου, Πράξεις Παύλου καὶ Θέκλης, Πράξεις Πέτρου, «Κλημέντια» (= Πράξεις Πέτρου), Περίοδοι ἀποστόλων (= Πράξεις τῶν ἀποστόλων Πέτρου, Ἰωάννου, Ἀνδρέου, Θωμᾶ, καὶ Παύλου), Πράξεις Παύλου καὶ Πέτρου, Πράξεις Ἰωάννου, Πράξεις Θωμᾶ, Πράξεις Ἰούδα τοῦ καὶ Θω-

μᾶ, Πράξεις Θαδδαίου, Πράξεις Ἀνδρέου, Πράξεις Βαρθολομαίου, Πράξεις Φιλίππου, Πράξεις Ματθίου, Πράξεις Βαρνάβα, Διδαχὴ Θαδδαίου.

3. Ἐπιστολαί. Παύλου πρὸς Κορινθίους Γ', Κορινθίων πρὸς Παῦλον, Παύλου πρὸς Φιλιππησίους Β', Παύλου πρὸς Λαοδικεῖς, Παύλου πρὸς Ἀλεξανδρεῖς, Ἀλληλογραφία Παύλου καὶ Σενέκα, Ἀλληλογραφία Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ βασιλέως Ἀβγάρου, Ἐπιστολὴ Ποπλίου Λεντούλου (ὅπου περιγράφεται ἡ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ· ἡ ἐπιστολὴ ἦτο χρήσιμος εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ζωγράφους), Ἐπιστολὴ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων, Διαταγαὶ τῶν ἀποστόλων, Κανόνες τῶν ἀποστόλων.

4. Ἀποκαλύψεις. Ἀποκάλυψις Ἰωάννου (διάφορος τῆς γνησίας), Ἀποκάλυψις Πέτρου, Ἀποκάλυψις Παύλου, Ἀναβατικὸν Παύλου, Ἀποκάλυψις Θωμᾶ, Ἀποκάλυψις Στεφάνου, Κλῆρος τῶν ἀποστόλων, Ἀποκάλυψις τῆς Μαρίας, Μετάστασις τῆς Μαρίας.

5. Διάφορα ἄλλα. Χρησμοὶ Σιβύλλης, Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ, Νέα προφητεία (τῶν μοντανιστῶν), Ψαλμοὶ τοῦ Βαλεντίνου, Ὠιδαὶ τοῦ Βασιλείδου, Εὐαγγέλιον τοῦ Βασιλείδου, Θησαυρός, Θεμέλιον (λατινικόν: Fundamentum), Ἑκατόμετρον περὶ τοῦ Χριστοῦ (λατινικόν: Centimetrum de Christo).

Βιβλία ἄδολα τὰ ὁποῖα περιελήφθησαν ὑπό τινων εἰς τὸν κανόνα κατὰ λάθος, χωρὶς νὰ εἶνε θεόπνευστα, εἶνε αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Κλήμεντος Ρώμης καὶ τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, καὶ ἡ Διδαχὴ τῶν ἀποστόλων ἡ ὁποία ἐπιγράφεται οὕτως, ὄχι ἐπειδὴ ἐνεφανίσθη μὲ τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἐγράφη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ὅπως ἐνεφανίζοντο αἱ Διαταγαὶ καὶ οἱ Κανόνες τῶν ἀποστόλων), ἀλλ' ἐπειδὴ εἶνε διδασκαλία ἀναγομένη εἰς τοὺς ἀποστόλους καὶ καταγραφεῖσα πολὺ μετὰ τὸν θάνατόν των χωρὶς ἀξιώσεις ἀκριβείας καὶ θεοπνευστίας. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ βιβλία ταῦτα δὲν εἶνε μὲν κανονικά, ἀλλὰ δὲν εἶνε καὶ ἀπόβλητα· τοὐναντίον συνιστῶνται πρὸς ἀνάγνωσιν κατ' οἶκον ὡς ὠφέλιμα. Ἐπίσης ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἀριθμός των εἶνε ἀπεριόριστος, εἰς αὐτὰ δὲ περιλαμβάνονται ὅλα τὰ γνήσια συγγράμματα τῶν ὀρθοτομούντων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, κλπ.

2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Δὲν προτίθεμαι ἐδῶ νὰ δώσω ἕνα ἀποφθεγματικὸν ὁρισμὸν περὶ τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης (καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὁλοκλήρου), ἀλλὰ νὰ προσδιορίσω τὸ τί φρονεῖ καὶ τί πράττει περὶ αὐτῶν ἡ Ἐκκλησία. Οὕτω διαγράφεται ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὁ ὁρισμὸς τῶν κανονικῶν βιβλίων.

1) Τί φρονεῖ ἡ Ἐκκλησία περὶ τῶν κανονικῶν βιβλίων.

α'. Φρονεῖ ὅτι εἶνε ἀλάθητα. Διὰ τὴν Ἐκκλησίαν εἶνε βιβλία ἀλάθητα,

μηδεμίαν ἀνακρίβειαν καὶ μηδὲν λάθος ἢ ψεῦδος περιέχοντα περὶ τὴν σωτήριον ἀλήθειαν. Λέγω περὶ τὴν σωτήριον ἀλήθειαν, διότι δι' αὐτὴν ἀποκλειστικῶς ἐνδιαφέρονται οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης. Ἀλλὰ καὶ περὶ πάντα τὰ ἄλλα τὰ κανονικὰ βιβλία εἶνε ἀλάθητα, πρῶτον μὲν διότι δὲν ἀναμιγνύονται εἰς ζητήματα ἐπιστημονικά, δεύτερον δὲ διότι οὐδέποτε ἱστοροῦν πράγματα ἄσχετα πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς σωτηρίας. Λέγω τοῦτο ὄχι διὰ νὰ δείξω, ὅτι τὸ ἀλάθητον ἐξασφαλίζεται διὰ τῆς ἀποφυγῆς τῶν δυσκόλων θεμάτων, ἀλλὰ διὰ νὰ δείξω ὅτι, ἂν μερικὰς φορὰς ἡ Γραφὴ ὁμιλῇ κατὰ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν μιᾶς δεδομένης ἐποχῆς καὶ ὄχι κατὰ τὴν ἄκρως ἐπιστημονικὴν ἢ ἱστορικὴν ἀκρίβειαν, τοῦτο δὲν αἴρει τὸ ἀλάθητον αὐτῆς. Ἂν δηλαδὴ ἀποκαλῇ τὸν Ἡρώδην τὸν Β' βασιλέα, ἐνῷ κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν ἦτο τετράρχης καὶ ὄχι βασιλεύς, ἢ ἂν ὁμιλῇ περὶ δύσεως τοῦ ἡλίου, ἐνῷ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν ὁ ἥλιος δὲν δύει ἀλλ' ἡ γῆ στρέφεται περὶ ἑαυτήν, ἢ ἂν ὁ Παῦλος συμβουλεύῃ τὸν Τιμόθεον νὰ ἀποφεύγῃ τὴν πολλὴν ὑδροποσίαν καὶ νὰ χρησιμοποιῇ ὀλίγον οἶνον διά τινας ἀσθενείας του, ἐνῷ ἐνδεχομένως ταῦτα δὲν συνιστᾷ ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη, αὐτὰ ὅλα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν μὲ τὸ ἀλάθητον τῆς Γραφῆς, ἀλλ' ἁπλῶς ἐκφράζουν πῶς ἐκδηλώνεται τὸ πατρικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ Παύλου διὰ τὴν ὑγείαν τοῦ Τιμοθέου, ἢ πῶς λέγει ὁ λαὸς τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἢ πῶς ἀπεκάλει τότε ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς τὸν τετράρχην του ἔστω καὶ καταχρηστικῶς. Ἀλλὰ τὸ ἀλάθητον δὲν εἶνε ἀρκετὸν ἰδίωμα δι' ἕνα κανονικὸν βιβλίον, διότι ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα βιβλία ἀλάθητα, χωρὶς νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξισωθοῦν μὲ τὰ βιβλία τοῦ Κανόνος. Εἶνε δυνατὸν π.χ. νὰ εὕρῃ τις μίαν Ἐπιστολὴν τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἢ μίαν ὁμιλίαν τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἢ ἕνα τροπάριον ἀλάθητα. Εἶνε δυνατὸν ἐπίσης καὶ ἄσχετα πρὸς τὴν πίστιν ἱστορικὰ ἢ γεωγραφικὰ κείμενα, ἰδίᾳ τὰ σύντομα, νὰ εἶνε ἀλάθητα, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνῃ ὅτι εἶνε Ἅγιαι Γραφαί.

β'. Τὰ ἀλάθητα βιβλία τοῦ Κανόνος εἶνε ἰδιαιτέρως καὶ θεόπνευστα. Τοῦτο εἶνε ἀποκλειστικὸν προσὸν τῶν κανονικῶν βιβλίων κατὰ τὸ φρόνημα τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ γνώρισμα τοῦ ἀλαθήτου εἶνε προσὸν ἀρνητικόν, ἐνῷ τὸ τοῦ θεοπνεύστου εἶνε θετικόν. Ὁ λόγος ὁ ἐν τῇ Γραφῇ εἶνε λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀπαράλλακτος, ἀκριβής, ἀναλλοίωτος. Εἶνε ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀποκάλυψις πραγμάτων τὰ ὁποῖα ἦτο φύσει ἀδύνατον εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὰ μάθουν παρὰ πᾶσαν πρόοδον ἐν τῇ σοφίᾳ. Τὰ κανονικὰ βιβλία ἔγραψε κατ' οὐσίαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον χρησιμοποιῆσαν τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς ὡς ὄργανα. Βεβαίως τὰ λογικὰ αὐτὰ ὄργανα συμμετεῖχον εἰς τὰ νοήματα ἄλλοτε περισσότερον καὶ ἄλλοτε ὀλιγώτερον, καὶ δὲν ἔγραφον ὅπως τὰ μέντιουμ· ἐπίσης δὲ ἔδωκαν εἰς τὰ γραπτὰ τὸν προσωπικόν των γλωσσικὸν καὶ συγγραφικὸν χαρακτῆρα· ἀλλὰ δὲν θὰ ἦσαν ἱκανὰ νὰ γράψουν ἢ ἔστω νὰ διανοηθοῦν αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἔγραψαν, ἂν δὲν ἐδέχοντο τὴν

ἐπιφοίτησιν καὶ ἀποκάλυψιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Αὐτὰ φρονεῖ ἡ Ἐκκλησία περὶ τῶν κανονικῶν βιβλίων.

2) Τί πράττει ἡ Ἐκκλησία περὶ τῶν κανονικῶν βιβλίων.

α΄. Μεριμνᾷ διὰ τὴν διατήρησίν των. Ἀγρυπνεῖ ἐπὶ τῶν βιβλίων καὶ τῶν κειμένων ἐπὶ λέξει, νὰ μὴ ἀπολεσθοῦν, νὰ μὴ κοποῦν, νὰ μὴ ἀλλοιωθοῦν. Τὸ ἂν χαθοῦν, ὅπως ἐχάθησαν, ὡρισμένα συγγράμματα ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἀκόμη καὶ πολὺ μεγάλων, δὲν εἶνε διὰ τὴν Ἐκκλησίαν θανάσιμος ζημία. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐμερίμνησεν ἐπισήμως οὔτε νὰ μὴ χαθῇ τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον ἢ οἱ Κατηχητικοί του λόγοι οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν ἐσχάτως, οὔτε νὰ μὴ νοθευθῇ ὁ Ὁδηγὸς τοῦ Ἀναστασίου Β΄ Ἀντιοχείας, οὔτε νὰ διατηρηθοῦν αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰγνατίου· αὐτὰ ὅλα ὀφείλονται εἰς τὴν ἰδιωτικὴν μέριμναν ἢ ἀμέλειαν τῶν Χριστιανῶν. Ἐμερίμνησεν ὅμως ἡ Ἐκκλησία ἐπισήμως νὰ μὴ χαθῇ βιβλίον τῆς Κ. Διαθήκης οὔτε ἐπὶ μίαν ἡμέραν, νὰ μὴ ἀλλοιωθοῦν τὰ κείμενά των οὔτε εἰς μίαν τοπικὴν Ἐκκλησίαν.

β΄. Εὐθύνεται διὰ τὸ περιεχόμενόν των. Ἡ Ἐκκλησία εἶνε ὑπεύθυνος καὶ ὑπόλογος ἔναντι τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὰ νοήματα τῶν κανονικῶν βιβλίων. Ἀντιθέτως εἶνε ἀνεύθυνος δι' ὅσα μὴ ὀρθὰ γράφουν ἐνδεχομένως διάφοροι Χριστιανοὶ συγγραφεῖς, ἔστω καὶ μεγάλοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Οἱοσδήποτε ἔχει νὰ κατακρίνῃ θεσμοὺς ἢ ἐντάλματα τὰ ὁποῖα καθιερώθησαν ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἢ νὰ ἐπικρίνῃ ἀντιλήψεις αὐτῶν, δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ στραφῇ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἡ Ἐκκλησία εὐθύνεται μόνον διὰ τὰ βιβλία τοῦ Κανόνος, καὶ τίθεται ἀπολύτως ἀλληλέγγυος μόνον πρὸς τοὺς συγγραφεῖς αὐτῶν, καὶ μετ' αὐτῶν δικαιώνεται ἢ κατακρίνεται. Δι' ὅλα τὰ ἄλλα χριστιανικὰ βιβλία εἶνε ὑπεύθυνοι οἱ συγγραφεῖς των ὡς ἄτομα.

γ΄. Ἀντλεῖ τὸ δόγμα της ἡ Ἐκκλησία ἐκ τῶν κανονικῶν. Οὐδὲν ἄλλο βιβλίον εἶνε πηγὴ τοῦ δόγματός της, ἐφ' ὅσον οὐδὲν εἶνε θεόπνευστον. Εἶνε δὲ τὰ κανονικὰ βιβλία ὑποχρεωτικαὶ διὰ τοὺς Χριστιανοὺς πηγαὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος, ἀκατάκριτα, ἀπαραβίαστα, ἀνώτερα πάσης κριτικῆς. Ὅποιος Χριστιανὸς ἀμφισβητεῖ ἔστω καὶ ἕνα νόημα τῶν κανονικῶν βιβλίων, κανονικῶς ἀποκόπτεται ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Πάντες ὀφείλουν νὰ δέχωνται πάντα τὰ νοήματα καὶ δόγματα τοῦ Κανόνος ἀναντιρρήτως, ἐφ' ὅσον θέλουν νὰ εἶνε Χριστιανοί. Ὅστις δὲ παρεισάγει καὶ ἕτερον βιβλίον ἔξω τῶν κανονικῶν εἰς τὴν περιωπὴν τῆς πηγῆς τῆς πίστεως, αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ εὑρίσκεται ἔξω τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Κανὼν εἶνε διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὁ γνώμων τῆς πίστεως, καὶ ὅ,τι προσκρούει εἰς αὐτὸν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποτελέσῃ στοιχεῖον τῆς ἱερᾶς παραδόσεως καὶ τῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἔξω τοῦ Κανόνος δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἀποκάλυψις τῆς θείας ἀληθείας, καὶ αὐταὶ δὲ αἱ οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι ἀποφαίνονται πάντοτε μόνον ἑρμηνευτικῶς καὶ οὐδέποτε εἰσηγη-

τικῶς, πάντοτε δηλαδὴ ἑρμηνεύουν, οὐδέποτε ἀποκαλύπτουν κάτι νέον.

Ὥστε, διὰ νὰ συνοψίσωμεν, ὅ,τι φρονεῖ ἡ Ἐκκλησία περὶ τῶν βιβλίων τοῦ Κανόνος εἶνε ὅτι εἶνε πρῶτον ἀλάθητα καὶ δεύτερον θεόπνευστα, ὅ,τι πράττει δὲ περὶ αὐτῶν εἶνε ὅτι πρῶτον μεριμνᾷ διὰ τὴν διατήρησίν των, δεύτερον εὐθύνεται διὰ τὸ περιεχόμενόν των, καὶ τρίτον ἀντλεῖ ἐξ αὐτῶν ἀποκλειστικῶς τὸ δόγμα της. Αὐτὸς εἶνε ὁ Κανών, τουτέστιν ἡ Ἁγία Γραφή, προκειμένου δὲ περὶ τῆς Κ. Διαθήκης μόνον, τὰ εἰκοσιεπτὰ αὐτῆς βιβλία.

3. ΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΟΣ

Ἡ μαρτυρία τῆς ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπάρξεως τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε πολὺ ἀρχαία καὶ πολὺ ἰσχυρά. Οὐδενὸς συγγραφέως τῆς ἀρχαιότητος ἁπάσης τὰ συγγράμματα μαρτυροῦνται τόσον ἐνωρὶς καὶ τόσον εὐρέως, ὅσον μαρτυροῦνται τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης. Εἰς ἕνα ἐρευνητὴν ὁ ὁποῖος γνωρίζει πῶς, πόσον καὶ πότε μαρτυροῦνται τὰ ἔργα διαφόρων μεγάλων ποιητῶν καὶ συγγραφέων τῆς προκλασσικῆς, κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἀρχαιότητος, ἡ ὑπεροχὴ τῆς Κ. Διαθήκης ὡς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος προκαλεῖ κατάπληξιν. Μαρτυροῦν δὲ τὴν Κ. Διαθήκην ὄχι μόνον οἱ συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τὰ πλέον ἀλλότρια πρὸς ἄλληλα συγκροτήματα μαρτύρων καὶ τὰ πλέον ἐχθρικὰ πρὸς αὐτήν. Μαρτυροῦν τὴν Κ. Διαθήκην αὐτοὶ οὗτοι οἱ συγγραφεῖς τῶν βιβλίων αὐτῆς, οἱ πάμπρωτοι συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας οἵτινες συνειργάσθησαν μετὰ τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης, οἱ μαθηταὶ ἐκείνων καὶ πᾶσα γενεὰ ἀνελλιπῶς μέχρι τοῦ 200 μ.Χ., διάφορα παπύρινα ἀποσπάσματα τοῦ Β΄ αἰῶνος ἐν οἷς διασώζονται τεμάχια ἢ καὶ βιβλία ὁλόκληρα τῆς Κ. Διαθήκης, οἱ πλεῖστοι τῶν αἱρετικῶν καὶ ἐχθρῶν τῆς Ἐκκλησίας οἵτινες ἤκμασαν ἀπὸ τοῦ 100 μέχρι τοῦ 180, ἱκανοὶ εἰδωλολάτραι συγγραφεῖς σύγχρονοι τῶν αἱρετικῶν τούτων, Ἰουδαῖοι τοῦ Β΄ αἰῶνος ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 132-135, καὶ γενικώτερον εἰπεῖν ὅλα τὰ ἐκτὸς τῆς Χριστιανικῆς πίστεως μονοθεϊστικὰ θρησκεύματα τῆς οἰκουμένης, τουτέστι πᾶσαι αἱ μερίδες τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ. Παραλείπω τοὺς μετὰ τὸ 200 ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς καὶ παπυρίνους ἢ περγαμηνοὺς κώδικας τῆς Κ. Διαθήκης, διότι δὲν τίθεται πλέον θέμα μαρτυρίας τοῦ Κανόνος.

Τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον μαρτυρεῖται εἰς τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων· διότι τὸ μὲν Εὐαγγέλιον ἀποστέλλεται ὡς ἐπιστολὴ εἴς τινα Θεόφιλον (1,3), αἱ δὲ Πράξεις, αἱ ὁποῖαι εἶνε δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτόν, ἀρχίζουν διὰ τῶν λόγων «Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν...» (1,1). Ὁ Ὠριγένης καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος εὑρίσκουν μαρτυρίαν τοῦ κατὰ

Λουκᾶν Εὐαγγελίου καὶ εἰς τὴν Β΄ πρὸς Κορινθίους, ὅπου ὁ Παῦλος γράφει· «Συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν» (8,18). Ἑρμηνεύεται ὅτι ὁ μὴ κατονομαζόμενος ἀδελφὸς εἶνε ὁ Λουκᾶς, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον δι' ὃ ἐπαινεῖται ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις εἶνε τὸ κατὰ Λουκᾶν. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ χωρίον δὲν εἶνε σαφὲς καὶ ἐπιδέχεται καὶ ἄλλας ἑρμηνείας, ἡ μαρτυρία αὐτὴ δὲν εἶνε βεβαία.

Τοῦ Παύλου αἱ Ἐπιστολαὶ εἴτε πᾶσαι ὁμοῦ εἴτε καί τινες μεμονωμέναι μαρτυροῦνται πλουσιώτερον. Εἰς τὴν Β΄ πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἤδη ὁ Παῦλος γράφει, ὅτι τινὲς ἐπεχείρουν νὰ ἐξαπατήσουν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του τοὺς μαθητάς του διὰ ψευδωνύμων ἐπιστολῶν φερουσῶν τὸ ὄνομά του (Β΄Θε 2,2)· αὐτὸ μαρτυρεῖ τοὐλάχιστον τὴν Α΄ πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολήν. Ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος ἐν μὲν τῇ Β΄ πρὸς Κορινθίους (2,9) μαρτυρεῖ τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους, ἐν δὲ τῇ πρὸς Κολασσαεῖς (4,16) μαρτυρεῖ τὴν πρὸς Ἐφεσίους, τὴν ὁποίαν θὰ ἐξηγήσω διατί ὀνομάζει «πρὸς Λαοδικεῖς». Ὁ Πέτρος γράφει περὶ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου τὰ ἑξῆς πρὸς ἅπαντας τοὺς Μικρασιάτας· «Ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν, ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἐπιστολαῖς, λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων. ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφὰς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν» (Β΄ Πε 3,15 - 16). Ὄχι μόνον μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξιν τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἀλλὰ λέγων «ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφάς», ἐννοεῖ ὅτι καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ αὐτοῦ εἶνε «Γραφαί», τουτέστιν Ἁγία Γραφή. Ἐν ταὐτῷ ὑπονοεῖται, ὅτι ἤδη ζώντων τῶν ἀποστόλων, τὰ γραπτὰ αὐτῶν ἀποτελοῦν σῶμα, τὴν Κ. Διαθήκην, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς Ἁγία Γραφή. Αὐτὴ εἶνε ἡ πρώτη μαρτυρία τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης, μία μαρτυρία ἀρχαιοτέρα καὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ Κανόνος, διότι μερικὰ βιβλία εἶνε νεώτερα τῆς μαρτυρίας αὐτῆς, ὅπως ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰούδα καὶ ὅλα τὰ βιβλία τοῦ Ἰωάννου.

Τὴν Β΄ Ἐπιστολὴν τοῦ Πέτρου μαρτυρεῖ ὁ Ἰούδας, ὅστις παραθέτει χωρίον ἐξ αὐτῆς λέγων πρὸς ἅπαντας τοὺς Μικρασιάτας· «Ὑμεῖς δέ, ἀγαπητοί, μνήσθητε τῶν ρημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, ὅτι ἔλεγον ὑμῖν ὅτι ' ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν '» (Ἰδ, 17 - 18). Αὐτὸ εἶνε παράθεσις τοῦ Β΄ Πε 3,3 καὶ ὑπαινιγμὸς τῶν Α΄Τι 4,1 - 3 καὶ Β΄Τι 3,1 - 9· ὥστε γίνεται ὑπαινιγμὸς καὶ τῶν δύο πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῶν.

Μετὰ τοὺς ἀποστόλους οἱ ἀρχαιότεροι Χριστιανοὶ συγγραφεῖς εἶνε οἱ μαθηταὶ καὶ συνεργάται ἐκείνων Κλήμης Ρώμης, συγγράψας τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολήν του τῷ 92 - 94 μ.Χ., Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας, συγγράψας τὰς ἑπτὰ Ἐπιστολάς του τῷ 107, Πολύκαρπος Σμύρνης, συγγράψας τὴν πρὸς Φιλιππησίους Ἐπιστολήν του κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 108, καὶ ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς Διδαχῆς τῶν ἀποστόλων, συγγράψας ἐν ἔτεσιν

100 - 120. Ἔπειτα ἔρχονται διάφοροι ἄλλοι ἐκκλησιαστικοί, αἱρετικοί, καὶ θύραθεν κατὰ τὴν ἑξῆς περίπου χρονολογικὴν τάξιν.

Χριστιανοί: Παπίας 140 (γράφει).
Νουμήνιος 150 (γράφει).
Ἰουστῖνος 140 - 160 (γράφει).
Τατιανὸς 120 - 190.
Πολυκράτης Ἐφέσου 170 (γράφει).
Εἰρηναῖος 170 - 180 (γράφει).
Πάνταινος 180 - 200 (γράφει).
Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς 211 - 215 (†).
Κατάλογος τοῦ Muratori 190 - 230.
Τερτυλλιανὸς 240 (†).
Ὠριγένης 254 (†).

Αἱρετικοί: Γνωστικοὶ 100 - 140.
Ὀφῖται, Περάται, Σηθιανοὶ πρὸ τοῦ 150.
Ἄλογοι α' ἥμισυ Β' αἰῶνος.
Βασιλείδης 120 - 140 (ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἀκμάζει).
Βαλεντῖνος μέσα Β' αἰῶνος.
Ἡρακλέων μαθητὴς Βαλεντίνου.
Μαθηταὶ Βασιλείδου.
Θεόδοτος περὶ τὸ 150.
Κέρδων πρὸ τοῦ 140.
Μαρκίων μετὰ τὸ 140.
Κοράνιον Ζ' αἰών.

Ἰουδαῖοι: Ἰώσηπος 100 (†).
Ἐνὼχ ἀπόκρυφον 132 - 135.
Ἀνάληψις Μωϋσέως 132 - 135.
Ἑβραϊκὰ χειρόγραφα Δαμασκοῦ 135 - 150.
Ταλμοὺδ Ε' αἰ. κ. ἑ.

Ἐθνικοί: Λουκιανὸς 125 - 200.
Κέλσος 178 (γράφει).
Πορφύριος 270 (γράφει).
Διοκλητιανὸς 304 κ.ἑ.

Παραλείπω πολλοὺς ἄλλους ἀρχαίους μάρτυρας, ὅπως τοὺς συγγραφεῖς τῶν Ἐπιστολῶν «Βαρνάβα» καὶ πρὸς Διόγνητον, τὸ Μαρτύριον τοῦ Πολυκάρπου, τὸν Ποιμένα τοῦ Ἑρμᾶ, τοὺς Μελίτωνα Σάρδεων, Θεόφιλον Ἀντιο-

χείας, 'Αθηναγόραν, κλπ., ἐφ' ὅσον ὅσα βιβλία μαρτυροῦν αὐτοὶ τὰ μαρτυροῦν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἄλλοι ἀρχαιότεροι. 'Επιλέγω ὡρισμένους μόνον μάρτυρας ἢ διὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἢ διὰ τὴν σαφήνειαν τῆς μαρτυρίας, ἢ δι' ἄλλους εἰδικοὺς λόγους, ἀρκούμενος νὰ καλύψω διὰ 2 - 3 μαρτυριῶν ἕκαστον βιβλίον τοῦ Κανόνος καὶ μὴ χρησιμοποιῶν πάσας τὰς μαρτυρίας.

Τὰ βιβλία τοῦ Κανόνος μαρτυροῦνται ὑπὸ τῶν ἐπιλεγομένων μαρτύρων κατὰ τρεῖς τρόπους. α) Κατονομάζονται. β) Παρατίθενται ἐξ αὐτῶν χωρία ἢ ἀναφέρονται ἐλευθέρως ἀφηγήσεις ἐκτενέστεραι. γ) Μαρτυροῦνται ἐμμέσως, δηλαδὴ μαρτυρεῖ ὁ δεῖνα ὅτι τὸ Α βιβλίον ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τοῦ δεῖνα· π.χ. μαρτυρεῖ ὁ 'Ιερώνυμος ὅτι ὁ Τατιανὸς ἐμαρτύρει τὰς τρεῖς πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον 'Επιστολάς, ἐξ ὧν τὰς μὲν πρὸς Τιμόθεον ἀπέρριπτεν (ἄρα ὑπῆρχον) τὴν δὲ πρὸς Τίτον ἐδέχετο. Ἢ ἀποδεικνύεται διὰ συλλογισμῶν, ὅτι ὁ δεῖνα γνωρίζει τὸ Α ἢ Β βιβλίον· π.χ. ὁ 'Ιουστῖνος γράφει· «Οἱ ἀπόστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν, ἃ καλεῖται Εὐαγγέλια, οὕτω παρέδωκαν ἐντετάλθαι αὐτοῖς· τὸν 'Ιησοῦν ' λαβόντα ἄρτον εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἀνάμνησίν μου, τοῦτ' ἔστι τὸ σῶμα μου· καὶ τὸ ποτήριον ὁμοίως λαβόντα καὶ εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου '» (Λκ 22, 19 - 20· Μθ 26, 26 - 28· Μρ 14, 22 - 25). Αὐτὰ γράφει ὁ 'Ιουστῖνος εἰς τὴν δευτέραν 'Απολογίαν του παραθέτων χωρίον καὶ ἐκ τῶν τριῶν πρώτων Εὐαγγελίων, ὁμοιάζον δὲ περισσότερον πρὸς τὸ κατὰ Λουκᾶν. 'Αλλαχοῦ παραθέτει ἐκ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων καὶ μόνον ἐξ αὐτῶν. Ἤδη δὲ ἐν τῇ πρώτῃ 'Απολογίᾳ του λέγει περὶ τῶν Εὐαγγελίων ὅτι «συντεταγμένα εἰσὶν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν κατηκολουθηκότων αὐτοῖς». Ὥστε ἔχομεν «Εὐαγγέλια», ἅτινα ἔγραψαν οἱ «ἀπόστολοι» (πληθυντικός, ἄρα τοὐλάχιστον δύο, Ματθαῖος καὶ 'Ιωάννης), καὶ οἱ «κατηκολουθηκότες αὐτοῖς» (πληθυντικός, ἄρα τοὐλάχιστον δύο, Λουκᾶς καὶ Μᾶρκος). 'Εφ' ὅσον δὲ μόνον ἐκ τῶν τεσσάρων καὶ οὐχὶ ἐξ ἄλλων Εὐαγγελίων παραθέτει, ἄρα ὁ 'Ιουστῖνος γνωρίζει τὰ τέσσαρα γνωστά μας Εὐαγγέλια. Τοῦτο ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ μαθητὴς τοῦ 'Ιουστίνου Τατιανὸς συνέταξε τὸ Διατεσσάρων Εὐαγγέλιον, Εὐαγγέλιον δηλαδὴ ὅπου συγχωνεύονται καὶ τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια εἰς μίαν ἱστορίαν, καὶ πρὸς τὸ ὅτι μετὰ δεκαετίαν ὁ Εἰρηναῖος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «Τετραμόρφου Εὐαγγελίου» κατονομάζων τοὺς τέσσαρας εὐαγγελιστάς, ὁ δὲ Κλήμης 'Αλεξανδρεὺς μετὰ ἄλλην μίαν δεκαετίαν ὁμιλεῖ περὶ «τῶν παραδεδομένων ἡμῖν τεσσάρων Εὐαγγελίων», κατοχυροῦται τόσον, ὥστε καθίσταται βέβαιον καὶ ἀναντίρρητον. Ὅπως λοιπὸν συμπεραίνομεν μετὰ βεβαιότητος περὶ τοῦ 'Ιουστίνου, ὅτι ἐγνώριζε καὶ ἐχρησιμοποίει τὰ τέσσαρα γνωστὰ Εὐαγγέλια, οὕτω δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ ἄλλας παρομοίας ἐμμέσους μαρτυρίας. Εὐθὺς κατωτέρω παραθέτω πίνακα ἐμφαίνοντα τὰ διὰ τοῦ πρώτου τρόπου μαρτυρούμενα βιβλία τοῦ Κανόνος, τουτέστι τὰ ὀνομαστὶ ἀναφερόμενα.

Κατονομάζονται

				Εἰρην.	Κλήμ.	Mur.	
Ματθαῖος		Παπίας	Τατιανὸς				
Μᾶρκος		Παπίας	Τατιανὸς	+	+	+	
Λουκᾶς		Μαρκίων	Τατιανὸς	+	+	+	
Ἰωάννης		Παπίας (;)	Τατιανὸς	+	+	+	
Πράξεις				+	+	+	
Ρωμαίους		Μαρκίων		+	+	+	
Α΄ Κορινθίους	Κλήμης Ρώμης	Μαρκίων		+	+	+	
Β΄ Κορινθίους		Μαρκίων		+	+	+	
Γαλάτας		Μαρκίων		+	+	+	
Ἐφεσίους		Μαρκίων		+	+	+	
Φιλιππησίους	Πολύκαρπος	Μαρκίων		+	+	+	
Κολασσαεῖς		Μαρκίων		+	+	+	
Α΄ Θεσ/κεῖς		Μαρκίων		+	+	+	
Β΄ Θεσ/κεῖς		Μαρκίων		+	+	+	
Α΄ Τιμόθεον				+	+	+	
Β΄ Τιμόθεον				+	+	+	
Τίτον				+	+	+	
Φιλήμονα		Μαρκίων				+	Tertul., Ὠριγ.
Ἑβραίους					+		
Ἰακώβου							Ὠριγένης
Α΄ Πέτρου				+	+		
Β΄ Πέτρου							Ὠριγένης
Α΄ Ἰωάννου				+	+	+	
Β΄ Ἰωάννου				+	+	+	
Γ΄ Ἰωάννου				+	+	+	Ὠριγένης
Ἰούδα					+	+	
Ἀποκάλυψις		Παπίας (;), Ἰουστῖνος		+	+	+	Tertul., Ὠριγ.

'Ωρισμέναι διευκρινίσεις εἶνε ἀπαραίτητοι. 'Ο Πολύκαρπος μαρτυρεῖ τὴν πρὸς Φιλιππησίους γράφων καὶ ὁ ἴδιος πρὸς τοὺς αὐτοὺς τὰ ἑξῆς· «Οὔτε ἐγὼ οὔτε ἄλλος ὅμοιος ἐμοὶ δύναται κατακολουθῆσαι τῇ σοφίᾳ τοῦ μακαρίου καὶ ἐνδόξου Παύλου, ὃς γενόμενος ἐν ὑμῖν κατὰ πρόσωπον τῶν τότε ἀνθρώπων ἐδίδαξεν ἀκριβῶς καὶ βεβαίως τὸν περὶ ἀληθείας λόγον· ὃς καὶ ἀπὼν ὑμῖν ἔγραψεν 'Επιστολάς, εἰς ἃς ἐὰν ἐγκύπτητε, δυνηθήσεσθε ' οἰκοδομεῖσθαι εἰς τὴν δοθεῖσαν ὑμῖν πίστιν ' ('Ιδ, 3· 20), ' ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν ' (Γα 4, 26)». 'Αφήνω τὰς παραθέσεις τῆς ἐπιστολῆς τοῦ 'Ιούδα καὶ τῆς πρὸς Γαλάτας. 'Ο Πολύκαρπος ἀναφέρει «'Επιστολὰς» πρὸς Φιλιππησίους καὶ ὄχι «'Επιστολήν». 'Εντεῦθεν ὑποστηρίζουν τινές, ὅτι ὁ Πολύκαρπος γνωρίζει δύο τοὐλάχιστον 'Επιστολὰς πρὸς Φιλιππησίους, αἵτινες καὶ ἐνδέχεται νὰ εἶνε διάφοροι τῆς νῦν σῳζομένης. Φαίνεται ὅτι οὕτω πως ἐσκέφθησαν καί τινες ἀρχαῖοι, διότι ἐκάθησαν καὶ ἔπλασαν τὴν ἀπόκρυφον Β΄ πρὸς Φιλιππησίους 'Επιστολήν. 'Αλλὰ ὅλοι αὐτοὶ ἔκαναν λάθος. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγεται σήμερον «ἐπιστολὴ» ἢ «γράμμα» εἰς τοὺς ἀρχαίους "Ελληνας συγγραφεῖς κλασσικοὺς καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐλέγετο καὶ εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν «ἐπιστολαὶ» ἢ «γράμματα». Κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς μάλιστα χρόνους ὁ πληθυντικὸς κατέστη ἔτι ἐπικρατέστερος τῇ ἐπιδράσει τῆς ρωμαϊκῆς γλώσσης, ὅπου ἡ ἐπιστολὴ λέγεται ἀποκλειστικῶς εἰς πληθυντικὸν litterae. "Εχουν δὲ οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες καὶ πολλοὺς ἄλλους λατινισμοὺς εἰς τὴν γλῶσσαν των. «'Επιστολὰς» λοιπὸν πρὸς Φιλιππησίους ἐννοεῖ ὁ Πολύκαρπος τὴν μίαν καὶ γνωστὴν πρὸς αὐτοὺς 'Επιστολήν.

Αἱ μαρτυρίαι τοῦ Παπίου περὶ τῶν δύο πρώτων Εὐαγγελίων εἶνε ἀναντιρρήτως γνήσιαι. 'Αμφιβολίαι διετυπώθησαν διὰ τὰ δύο ἄλλα χωρία του ὅπου μαρτυροῦνται τὸ κατὰ 'Ιωάννην καὶ ἡ 'Αποκάλυψις, διότι τὰ χωρία αὐτὰ διεσώθησαν εἰς μίαν ἑρμηνευτικὴν Σειρὰν (Catena) ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Corderius καὶ εἰς τὸν 'Ανδρέαν Καισαρείας. 'Αλλὰ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῶν χωρίων, διότι πολλαχόθεν φαίνεται ὅτι ὁ Παπίας ἐχρησιμοποίει πολὺ τὰ δύο μαρτυρούμενα βιβλία.

'Ο αἱρεσιάρχης Μαρκίων ἀπέρριπτε τὰ ἄλλα βιβλία τοῦ Κανόνος καὶ ἐξ αὐτῶν ἐδέχετο μόνον ἕνδεκα προσθέτων καὶ ἕνα πλαστὸν δωδέκατον. Τὰ ἕνδεκα εἶνε ὅσα ἐμφαίνονται εἰς τὸν πίνακα, ἤτοι τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον καὶ δέκα 'Επιστολαὶ τοῦ Παύλου. 'Ο Μαρκίων ἤκμασεν ἀπὸ τοῦ 140 καὶ ἑξῆς. Τὸν κατάλογον ὅμως τῶν βιβλίων ποὺ ἐδέχετο, μαρτυρεῖται ὅτι παρέλαβεν ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του Κέρδωνα ὅστις ἤκμασε πρὸ τοῦ 140.

'Ο Εἰρηναῖος γράψας περὶ τὸ 180, ὁ Κλήμης 'Αλεξανδρεὺς γράψας περὶ τὸ 190, καὶ ὁ κατάλογος τοῦ Muratori γραφεὶς ἀπὸ τοῦ 190 μέχρι τοῦ 230, ἀποτελοῦν ἀληθῆ φράκτην μαρτυριῶν, διότι οἱ τρεῖς ἀναφέρουν ὀνομαστὶ ὅλα τὰ βιβλία πλὴν τῶν δύο 'Επιστολῶν 'Ιακώβου καὶ Β΄ Πέτρου. Ταύτας κατονομάζει πρῶτος ὁ 'Ωριγένης (200 - 250). Θὰ ἴδωμεν ὅμως κατωτέρω

ὅτι καὶ αἱ δύο αὗται καὶ ἄλλαι τινὲς Ἐπιστολαὶ μαρτυροῦνται πολὺ ἐνωρίτερον ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως.

Παρατίθενται χωρία ἐκ τῶν ἀκολούθων βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης εἰς τοὺς ἐν τῷ πίνακι ἀναγραφομένους συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι κατὰ κανόνα εἶνε ἀρχαιότεροι ἐκείνων ποὺ κατονομάζουν τὰ αὐτὰ βιβλία.

Παρατίθενται

Ματθαῖος	Κλήμης Ρώμης, Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος.
Μᾶρκος	Κλήμης Ρώμης, Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος.
Λουκᾶς	Κλήμης Ρώμης, Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος.
Ἰωάννης	Ἰγνάτιος.
Πράξεις	Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος.
Ρωμαίους	Κλήμης Ρώμης, Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος.
Α΄ Κορινθίους	Κλήμης Ρώμης, Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος.
Β΄ Κορινθίους	Πολύκαρπος.
Γαλάτας	Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος.
Ἐφεσίους	Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος (= Γραφαί).
Φιλιππησίους	Πολύκαρπος.
Κολασσαεῖς	Ἰουστῖνος, (ἀσθενῶς ὑπαινίσσονται: Κλήμ. Ρ., Ἰγνάτιος)
Α΄ Θεσσαλονικεῖς	Κλήμης Ρώμης, Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος.
Β΄ Θεσσαλονικεῖς	Πολύκαρπος.
Α΄ Τιμόθεον	Πολύκαρπος.
Β΄ Τιμόθεον	Πολύκαρπος.
Τίτον	Ἰγνάτιος.
Φιλήμονα	
Ἑβραίους	Κλήμης Ρώμης, Διδαχὴ ἀπ. (;).
Ἰακώβου	Ἰγνάτιος (;), Εἰρηναῖος, Κλήμης Ἀλεξ.
Α΄ Πέτρου	Κλήμης Ρώμης, Ἰγνάτιος (;), Πολύκαρπος.
Β΄ Πέτρου	Κλήμης Ρώμης.
Α΄ Ἰωάννου	Πολύκαρπος.
Β΄ Ἰωάννου	Πολύκαρπος.
Γ΄ Ἰωάννου	
Ἰούδα	Κλήμης Ρώμης, Πολύκαρπος, Διδαχὴ ἀπ., [Ἐνώχ, Ἀνάληψις Μωϋσέως].
Ἀποκάλυψις	Ἰγνάτιος.

Ὁ Πολύκαρπος, ὅταν παραθέτῃ ἐκ τῆς πρὸς Ἐφεσίους, ὀνομάζει αὐτὴν Γραφάς· «Modo, ut his Scripturis dictum est· ' Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε,' καὶ 'ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν '» (Ψα 4, 5· Ἐφ 4,26). Τὸ «ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε» εἶνε τῶν Ψαλμῶν· αὐτὸ καὶ ὅλον τὸ ἑπόμενον εἶνε τῆς πρὸς Ἐφεσίους. Ὥστε ὁ Πολύκαρπος γνωρίζει τὴν πρὸς Ἐφεσίους ὡς Ἁγίαν Γραφήν.

Ἡ πρὸς Κολασσαεῖς Ἐπιστολὴ δὲν παρατίθεταί ποτε ὑπὸ τῶν ἀποστο-

λικῶν πατέρων· παρατίθεται διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου· εἰς τὸν Κλήμεντα Ρώμης καὶ τὸν Ἰγνάτιον ὑπάρχουν χωρία τὰ ὁποῖα φαίνονται ὡς ὑπαινιγμοὶ χωρίων τῆς πρὸς Κολασσαεῖς, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν σαφῆ μαρτυρίαν. Αὐτὸ ὅμως ἐξηγεῖται εὐκόλως, χωρὶς νὰ ἀποβαίνῃ εἰς βάρος τῆς Ἐπιστολῆς. Ἡ πρὸς Κολασσαεῖς ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν πρὸς Ἐφεσίους. Ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ χωρία της εὑρίσκονται μὲ ἀρτιωτέραν διατύπωσιν εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους· διὰ τοῦτο προτιμᾶται ὡς θησαυρὸς παραθέσεων ἡ πρὸς Ἐφεσίους καὶ παραβλέπεται φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ πρὸς Κολασσαεῖς. Ἡ πρὸς Φιλήμονα καὶ ἡ Γ′ Ἰωάννου οὐδέποτε μέχρι τοῦ Ὠριγένους παρατίθενται οὔτε χρησιμοποιοῦνται ἀορίστως καὶ ἐν ὑπαινιγμῷ. Αὐτὸ ὀφείλεται εἴς τε τὴν βραχύτητα τῶν Ἐπιστολῶν τούτων, καὶ εἰς τὸν ἄκρως προσωπικὸν χαρακτῆρα των, καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν χαρακτηριστικῶν θεολογικῶν ἢ ἱστορικῶν ἐκφράσεων. Ὥστε ἡ ἔλλειψις τῆς χρήσεώς των οὐδαμῶς σημαίνει ὅτι δὲν ἦσαν γνωσταί.

Τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰακώβου εἶνε ζήτημα ἂν χρησιμοποιεῖ ὁ Ἰγνάτιος· παραθέτουν ὅμως ἐξ αὐτῆς σαφῶς, ἂν καὶ δὲν τὴν κατονομάζουν οἱ μεταγενέστεροι Εἰρηναῖος καὶ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς. Πλουσίως μαρτυρεῖται ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰούδα ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἰουδαϊκῶν ἀποκρύφων Ἐνὼχ καὶ Ἀνάληψις Μωϋσέως, γραφέντων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἐτῶν 132 - 5, ἐν οἷς παρατίθενται αὐτολεξεὶ οἱ στίχοι τοῦ Ἰούδα 6, 9, 14 - 15, 16. Μέχρι τώρα ἐπιστεύετο ὅτι ὁ Ἰούδας παραθέτει ἐκ τῶν ἀποκρύφων τούτων. Ἤδη ὅμως εἰς τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα ἀπέδειξα, ὅτι τὰ δύο ἀπόκρυφα δὲν εἶνε, ὡς ἐπιστεύετο, προχριστιανικά, ἀλλ' ἐγράφησαν τῷ 132 - 5 μ.Χ., καὶ ὅτι αὐτὰ λαμβάνουν τὰ χωρία ἐκ τοῦ Ἰούδα.

Δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐμποιῇ ἀμφιβολίας τὸ ὅτι ὡρισμένα βιβλία τοῦ Κανόνος μαρτυροῦνται ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων. Ἀφύσικον εἶνε τὸ ἄλλο, νὰ μαρτυροῦνται ὅλα ἐξ ἴσου καὶ ταυτοχρόνως. Ἔχομεν π.χ. δύο μικρὰς καὶ προσωπικὰς Ἐπιστολάς, τὴν πρὸς Φιλήμονα καὶ τὴν Γ′ Ἰωάννου. Ἂν ἡ πρὸς Φιλήμονα δὲν χρησιμοποιῆται, εἶνε εὐλογώτερον νὰ μὴ χρησιμοποιῆται ἡ Γ′ Ἰωάννου ποὺ εἶνε μικροτέρα ἐκείνης. Ἐν τούτοις ἐπειδὴ συνέπεσεν ἡ πρὸς Φιλήμονα νὰ κατονομάζεται, ἡ δὲ Γ′ Ἰωάννου νὰ μὴ κατονομάζεται, πολλοὶ σύγχρονοι δέχονται μὲν ἀναντιρρήτως τὴν πρὸς Φιλήμονα, ἀπορρίπτουν δὲ τὴν Γ′ Ἰωάννου. Αὐτὸ δεικνύει μόνον πόσον ἐπιπολαίως κρίνουν. Φαντασθῆτε τί θὰ ἐγίνετο, ἂν ὁ Ἐπιφάνιος δὲν διέσῳζε τὸν κατάλογον τοῦ Κέρδωνος καὶ Μαρκίωνος, καὶ ἂν ὁ ἡμικατεστραμμένος κατάλογος τοῦ Muratori κατεστρέφετο ὀλίγον ἀκόμη, ὥστε νὰ λείψῃ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ ὄνομα τῆς πρὸς Φιλήμονα. Δύο τυχαῖα καὶ ἀσήμαντα περιστατικὰ θὰ ἔπειθον τοὺς «κριτικοὺς» αὐτοὺς νὰ θεωρήσουν μετὰ βεβαιότητος ἀπόβλητον τὴν νῦν ἀναντίρρητον πρὸς Φιλήμονα Ἐπιστολήν, ὅπως μετὰ βεβαιότητος ἀπορρίπτουν τὴν Γ′ Ἰ-

ωάννου, ἡ ὁποία ἔχει περισσοτέρους λόγους νὰ μὴ χρησιμοποιῆται καὶ νὰ μὴ κατονομάζεται. Δὲν χρησιμοποιεῖται, ὡς ἐλέχθη, δι' ὃν λόγον δὲν χρησιμοποιεῖται καὶ ἡ μεγαλυτέρα αὐτῆς πρὸς Φιλήμονα· δὲν φαίνεται δὲ ὅτι κατονομάζεται διὰ τὸν ἑξῆς λόγον. Ὁ Ἰωάννης ἔγραψε τὴν Α΄ Ἐπιστολήν του πρὸς τὰς ἁπανταχοῦ ἐκκλησίας, δηλαδὴ τὴν ἔστειλεν εἰς πολλὰ ἀντίγραφα ταυτοχρόνως. Εἰς δύο παραλήπτας ἔστειλε καὶ ἀνὰ ἕνα ἰδιαίτερον προσωπικὸν σημείωμα τρόπον τινὰ ὡς διαβιβαστικόν. Τὰ δύο αὐτὰ σημειώματα εἶνε ἡ Β΄ καὶ ἡ Γ΄ Ἰωάννου. Ὅταν ἡ Α΄ Ἰωάννου ἐκυκλοφόρησεν εὐρύτερον, ἐκυκλοφόρησαν συνημμένως καὶ τὰ δύο μικρὰ σημειώματα Β΄ - Γ΄ Ἰωάννου. Ὅλον αὐτὸ τὸ σῶμα ἐλέγετο «Ἰωάννου Ἐπιστολὴ καθολική». Διὰ τοῦτο ὁ Εἰρηναῖος ἐνῷ παραθέτει χωρίον ἐκτεταμένον ἐκ τῆς Β΄ Ἰωάννου, λέγει ὅτι λαμβάνει αὐτὸ ἐκ τῆς «προειρημένης Ἐπιστολῆς» τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου. Ἂν ὅμως ἐρευνήσῃ κανεὶς εἰς ὁλόκληρον τὸ βιβλίον ἐκεῖνο καὶ εἰς τὸ προηγούμενον, οὐδαμοῦ θὰ εὕρῃ νὰ ἀναφέρεται ἡ Β΄ Ἰωάννου· θὰ εὕρῃ μόνον νὰ ἀναφέρεται ἡ Α΄ Ἰωάννου. Ἐπίσης ὀλίγον κατωτέρω ὁ Εἰρηναῖος παραθέτει δύο χωρία ἐκ τῆς Α΄ Ἰωάννου, λέγων ὅτι τὰ λαμβάνει ἐκ τῆς αὐτῆς Ἐπιστολῆς. Ὥστε ὁ Εἰρηναῖος γνωρίζει καὶ ὀνομάζει μίαν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰωάννου, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς εἶνε καὶ αἱ τρεῖς σήμερον γνωσταὶ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰωάννου. Βραδύτερον αἱ δύο μικραὶ ἀπεχωρίσθησαν, ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς ἀρχαιότερα κείμενα ἐγίνετο λόγος περὶ μιᾶς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου, καὶ πολλοὶ δὲν ἐγνώριζον τί ἀκριβῶς συμβαίνει, ἀμφέβαλλον διὰ τὴν γνησιότητα τῶν Β΄ - Γ΄ Ἰωάννου. Οἱ σύγχρονοι ἅπαντες ἀγνοοῦν τὸ ζήτημα αὐτό, διὸ καὶ πολλοὶ ἀπορρίπτουν τὰς Β΄ - Γ΄ Ἰωάννου, οἱ δὲ ἡμέτεροι τὰς δέχονται ἀναποδείκτως. Διὰ λεπτομερείας καὶ παραπομπὰς ἐπὶ τοῦ θέματος παραπέμπω τοὺς φοιτητὰς εἰς τὴν διατριβήν μου «Ὁ κατάλογος τοῦ Muratori» (σελ. 37 - 40). Καὶ ὁ κατάλογος τοῦ Muratori ἀφοῦ πρῶτα μαρτυρεῖ τὴν Α΄ Ἰωάννου, ἔπειτα μετὰ ἀπὸ ἕνα χάσμα τοῦ κατεστραμμένου κειμένου λέγει· «(Epistolae)... superscriptae Joannis duae in catholica habentur» = «Αἱ προγεγραμμέναι Ἰωάννου δύο τῇ καθολικῇ ἔχονται», δηλαδὴ εἶνε συνημμέναι εἰς τὴν καθολικήν, εἰς τὴν μεγάλην, εἰς τὴν Α΄ Ἰωάννου. Ἐννοεῖ λοιπὸν τὰς Β΄ - Γ΄ Ἰωάννου. Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, λέγων τὴν φράσιν «Ἰωάννης ἐν τῇ μείζονι Ἐπιστολῇ», ἀσφαλῶς ἐννοεῖ ὅτι ὑπάρχουν καὶ αἱ μικρότεραι. Σώζεται ἄλλως τε καὶ ὑπόμνημά του εἰς τὴν Β΄ Ἰωάννου, ἐνῷ ὁ Εὐσέβιος μαρτυρεῖ, ὅτι τοῦτο εἶνε μέρος ἑνὸς μεγαλυτέρου ὑπομνήματος, ὅπου ὑπεμνηματίζοντο ὡς κανονικὰ καὶ τὰ 27 βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἄλλα τινά. Ἐπομένως κακῶς οἱ σύγχρονοι ὅλοι λέγουν ὅτι ἡ Γ΄ Ἰωάννου μαρτυρεῖται διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους.

Περὶ τῆς Β΄ Πέτρου εἴδομεν, ὅτι μαρτυρεῖται ἤδη εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα, χρησιμοποιεῖται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος Ῥώμης. Ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους. Ἀλλ' εἶνε βέβαιον ὅτι ὠνομάζετο καὶ εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Muratori.

Τέλος παραθέτω πίνακα ὅπου ἐμφαίνεται ποῖα βιβλία μαρτυροῦνται κατὰ τὸν τρίτον τρόπον, τὸν ἔμμεσον, καὶ ὑπὸ ποίων.

Ἐννοοῦνται ἢ μαρτυροῦνται ἐμμέσως	
Ματθαῖος	Ἰουστῖνος.
Μᾶρκος	Ἰουστῖνος, γνωστικοὶ προτιμῶντες τὸν Μᾶρκον.
Λουκᾶς	Ἰουστῖνος, Βασιλείδης, Ἡρακλέων, Κέρδων, Κέλσος.
Ἰωάννης	Ἰουστῖνος, ἄλογοι, Βασιλείδης, Παπίας, Βαλεντῖνος, Κέλσος, κ.ἄ.
Πράξεις	Πολυκράτης Ἐφέσου, Κέλσος.
Ρωμαίους	Κέρδων.
Α΄ Κορινθίους	Ὀφῖται, σηθιανοί, Κέρδων.
Β΄ Κορινθίους	Ὀφῖται, σηθιανοί, Κέρδων.
Γαλάτας	Βαλεντῖνος, Θεόδοτος, Κέρδων.
Ἐφεσίους	Βασιλείδης, Βαλεντῖνος, ὀφῖται, Κέρδων.
Φιλιππησίους	Σηθιανοί, Κέρδων.
Κολασσαεῖς	Βαλεντῖνος, Κέρδων.
Α΄ Θεσσαλονικεῖς	Κέρδων.
Β΄ Θεσσαλονικεῖς	Κέρδων.
Α΄ Τιμόθεον	Τατιανός.
Β΄ Τιμόθεον	Τατιανός.
Τίτον	Τατιανός.
Φιλήμονα	Κέρδων.
Ἑβραίους	Πάνταινος.
Ἰακώβου	
Α΄ Πέτρου	Ἄλογοι.
Β΄ Πέτρου	
Α΄ Ἰωάννου	
Β΄ Ἰωάννου	
Γ΄ Ἰωάννου	
Ἰούδα	
Ἀποκάλυψις	

Οἱ περισσότεροι εἶνε αἱρετικοὶ οἱ ὁποῖοι μαρτυροῦνται, ὅτι ἐδέχοντο διάφορα βιβλία ἢ παρηρμήνευον χωρία.

Ὁ Ὠριγένης μαρτυρεῖ, ὅτι φιλόσοφός τις πυθαγόρειος ὀνόματι Νουμήνιος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως καὶ ἄρα ἔζησε τὸ βραδύτερον περὶ τὸ 150 μ.Χ., ἐσέβετο ὡς θεόπνευστα ὅλα τὰ κανονικὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης. Ὁ Ὠριγένης δέχεται τὰ 27· ἄρα καὶ ὁ Νουμήνιος ἐδέχετο τὰ 27· ὁ Νουμήνιος ἐδέχετο καὶ μερικὰ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἀπορρίπτει ὁ Ὠριγένης. Εἰς τὴν διατριβήν μου «Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς» ἀποδεικνύω, ὅτι ὁ Νουμήνιος ἦτο ἢ Χριστιανὸς ἢ αἱρετικὸς ἐκ Χριστιανῶν.

Ἐλέχθη προηγουμένως, ὅτι ὁ Εὐσέβιος μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Κλήμης Ἀλε-

ξανδρεὺς ὑπεμνημάτισεν ὅλην τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ ἐπὶ πλέον καὶ μερικὰ ψευδεπίγραφα βιβλία.

Τῆς Κ. Διαθήκης διεσώθησαν καὶ ἀποσπάσματα καὶ ἕνα βιβλίον ὁλόκληρον ἐπὶ παπύρων τοῦ Β′ αἰῶνος. Ὁ πάπυρος 46 περιέχει ἐκτεταμένα ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν πρὸς Ρωμαίους, Ἑβραίους, Α′ - Β′ Κορινθίους, Ἐφεσίους, Φιλιππησίους, Κολασσαεῖς, καὶ Α′ Θεσσαλονικεῖς, μὲ τὴν σειρὰν ποὺ τὰς ἀναφέρω. Προφανῶς ὁ πάπυρος αὐτὸς ἦτο ὁ Γ′ τόμος τῆς Κ. Διαθήκης, δηλαδὴ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου. Ἐκ τοῦ ὅτι μάλιστα περιέχει καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους, φαίνεται ὅτι περιεῖχε καὶ τὰς 14, καὶ ὄχι μόνον 13, οὔτε μόνον τὰς 10 ποὺ ἐδέχοντο ὁ Κέρδων καὶ ὁ Μαρκίων. Ὁ πάπυρος εἶνε σύγχρονος ἢ καὶ ἀρχαιότερος τῶν δύο αἱρετικῶν τούτων. Ἑπομένως εἶνε σαθρὰ ἡ ἄποψις πολλῶν νεωτέρων προτεσταντῶν ὅτι ὁ Μαρκίων ἦτο ὁ πρῶτος ὅστις ἔκανε συλλογὴν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης καὶ δὴ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἔλαβε τὴν ἀφορμὴν καὶ ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὰ τέλη τοῦ Β′ αἰῶνος νὰ συλλέξῃ καὶ αὐτὴ βιβλία καὶ νὰ καταρτίσῃ Κανόνα.

Ὁ πάπυρος 52, τῶν ἐτῶν 100 - 125, διασώζει τεμάχιον τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, οἱ πάπυροι 64 καὶ 77 τεμάχια τοῦ κατὰ Ματθαῖον, ὁ δὲ πάπυρος 66 εἶνε ὁλόκληρον τὸ κατὰ Ἰωάννην, τὸ ἀρχαιότερον ἀκέραιον χειρόγραφον τῆς Κ. Διαθήκης. Αὐτοὶ εἶνε οἱ πάπυροι τοῦ Β′ αἰῶνος. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων τοῦ Γ′ αἰῶνος ἀναφέρω μόνον τὸν 72 ὅστις περιέχει ἀκεραίας τὰς Ἐπιστολὰς Β′ Πέτρου καὶ Ἰούδα καὶ δύο ψαλμούς.

Τὴν Κ. Διαθήκην, καθὼς εἶπα, μαρτυροῦν καὶ εἰδωλολάτραι, καὶ Ἰουδαῖοι καὶ αὐτοὶ οἱ μωαμεθανοὶ μετέπειτα. Ὁ Ἰουδαῖος Ἰώσηπος ἀναφέρει εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀρχαιολογίαν του τρία πρόσωπα τῆς Κ. Διαθήκης, τὸν Ἰωάννην βαπτιστήν, τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰάκωβον. Ὑπάρχουν μερικὰ νόθα χωρία τοῦ Ἰωσήπου ὅπου τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἐγκωμιάζονται. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ γνήσια ὅπου ὁ μὲν Ἰησοῦς ἁπλῶς ἀναφέρεται, οἱ δὲ ἄλλοι δύο ἀναφέρονται μετά τινος ἐκτιμήσεως. Πλὴν δὲν εἶνε βέβαιον ἂν ἡ γνῶσις αὐτὴ τοῦ Ἰωσήπου σημαίνει γνῶσιν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης· ὁ Ἰώσηπος ἀπέθανε περὶ τὸ 100 μ.Χ. Ὁ Λουκιανὸς (εἰδωλολ. τοῦ Β′ αἰῶνος) εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς» ἀναφέρει τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ὁ σύγχρονός του Κέλσος ἀναφέρει χωρία, ὀνόματα, καὶ ἱστορίας ἐκ τῶν Πράξεων καὶ τῶν Εὐαγγελίων κατὰ Λουκᾶν καὶ κατὰ Ἰωάννην. Βραδύτερον ὁ Πορφύριος ἀναφέρει ἐκ τῆς πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῆς τὴν ἐπιτίμησιν τοῦ Πέτρου ὑπὸ τοῦ Παύλου. Διατάγματα τοῦ Διοκλητιανοῦ (304 κ.ἑ.) διατάσσουν τὴν συγκέντρωσιν ἀντιτύπων τῆς Κ. Διαθήκης καὶ τὴν καῦσιν αὐτῶν. Ταῦτα οἱ εἰδωλολάτραι.

Περὶ τῶν Ἰουδαίων εἴδομεν, ὅτι εἰς τὰ ἀπόκρυφά των Ἐνὼχ καὶ Ἀνάληψις Μωϋσέως (132 - 5 μ.Χ.) χρησιμοποιοῦν τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα. Ἐπίσης εἰς τὰ ἑβραϊστὶ γεγραμμένα Χειρόγραφα τῆς Δαμασκοῦ ἀναφέρεται

ἐκ τῆς Β΄ πρὸς Τιμόθεον τὸ ὄνομα Ἰαννῆς καὶ ὑπονοεῖται τὸ Ἰαμβρῆς (Β΄ Τι 3,8). Οἱ κριτικοὶ χρονολογοῦν τὰ Χειρόγραφα τῆς Δαμασκοῦ ἀπὸ τοῦ Β΄ π.Χ. μέχρι τοῦ ΙΒ΄ μ.Χ. αἰῶνος. Ἀλλ' ἐγράφησαν κατὰ τὴν ἄποψίν μου μετὰ τὸ 135 μ.Χ. καὶ πρὸ τοῦ 150.

Ἀπὸ τοῦ Ε΄ ἤδη αἰῶνος, ὁπότε ἤρχισαν νὰ καταγράφωνται αἱ ἰουδαϊκαὶ σειραὶ βιβλίων Ταργκούμ, Μιδράς, καὶ Ταλμούδ, πλῆθος ὀνομάτων τῆς Κ. Διαθήκης, ὅπως ὁ Κύριος, ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ὁ Ἰωάννης βαπτιστής, ἡ Μαρία ἡ Μαγδαληνή, οἱ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς, ἀναφέρονται πλειστάκις εἰς αὐτά. Τὸ κατὰ τὸν Ζ΄ αἰῶνα γραφὲν Κοράνιον ἀναφέρει πολλὰ ὀνόματα ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης, χρησιμοποιεῖ χωρία ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν βιβλίων της, καὶ προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς. Γράφω ταῦτα, ὄχι διότι χρειάζονται αἱ μεταγενέστεραι αὐταὶ μαρτυρίαι, ἀλλὰ διὰ νὰ φανῇ ὅτι ἡ παρουσία τῆς Κ. Διαθήκης ἐν τῷ κόσμῳ ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς ἐπιφανὴς καὶ παταγώδης. Μαρτυροῦν αὐτὴν ἐθνικοὶ καὶ Ἰουδαῖοι καὶ πάντες οἱ μονοθεϊσταὶ τῆς γῆς. Ὑπῆρξεν ὄντως ἀνέκαθεν «σημεῖον ἀντιλεγόμενον» ὅπως ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός.

Ὅτι δὲ ἡ ἔννοια τοῦ Κανόνος, τοῦ περιέχοντος τὰ ἀποστολικὰ βιβλία καὶ μόνον αὐτὰ ὡς θεόπνευστα καὶ ἀναντίρρητα, ὑπῆρξεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνέκαθεν, φαίνεται ἔκ τε τοῦ Πέτρου τοῦ ὀνομάζοντος «Γραφὰς» τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, καὶ ἐκ τοῦ Ἰγνατίου (107), ὅστις ὁμιλεῖ περί τινος πανθομολογουμένου «Ἀρχείου»· τὸ «Ἀρχεῖον» αὐτὸ εἶνε τὸ ἔπειτα ὀνομασθὲν «Κανών», δηλαδὴ ἡ Κ. Διαθήκη. Εἴδομεν ἐπίσης, ὅτι ὁ Πολύκαρπος (108) ὀνομάζει «Γραφὰς» τὴν Ἐπιστολὴν πρὸς Ἐφεσίους. Ὁ Εἰρηναῖος ὁμιλεῖ περὶ «τοῦ τετραμόρφου Εὐαγγελίου», ἀποσαφηνίζων ὅτι δὲν ἐπιδέχεται προσθήκην πέμπτου Εὐαγγελίου· ἀσφαλῶς τὸ αὐτὸ θὰ ἠννόει καὶ περὶ τῶν Ἐπιστολῶν. Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς ἀναφέρει πρῶτος τὸν ὅρον «Κανὼν» περὶ τῆς Κ. Διαθήκης λέγων· «Τί δέ; οὐχὶ καὶ τὰ ἑξῆς τῶν πρὸς Σαλώμην εἰρημένων ἐπιφέρουσιν οἱ πάντα μᾶλλον ἢ τῷ κατὰ τὴν ἀλήθειαν εὐαγγελικῷ στοιχήσαντες κανόνι;». Πιθανώτατα πολὺ πρὸ τοῦ Κλήμεντος ὑπῆρχον κατάλογοι ἐμφαίνοντες ποῖα εἶνε τὰ κανονικὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, διὰ νὰ μὴ ἀντλοῦν οἱ πιστοὶ πληροφορίας ἐκ τῶν ψευδεπιγράφων ἀποκρύφων ὡς δόγματα τῆς πίστεώς των, διὰ νὰ γνωρίζουν ποῖον ἀκριβῶς εἶνε τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας καὶ πίστεως, τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως. Τοιοῦτοι κατάλογοι διεσώθησαν πολλοί. Ἀρχαιότερος τῶν σῳζομένων εἶνε ὁ κατάλογος τοῦ Muratori, ἔπειτα ὁ τοῦ Ὠριγένους ὅστις δὲν ἔτυχεν ἐκ μέρους τῶν συγχρόνων τῆς δεούσης προσοχῆς, ἔπειτα τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, τέταρτος τοῦ Μ. Ἀθανασίου, καὶ μετὰ τούτους πολλοὶ ἄλλοι.

4. ΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΟΣ

α΄. *Ὁ κατάλογος τοῦ Muratori*

Τὸν κατάλογον τοῦτον ἐκδίδω καὶ ἐξετάζω εἰς ἰδιαιτέραν διατριβὴν (τὴν μνημονευθεῖσαν), εἰς τὴν ὁποίαν καὶ παραπέμπω τοὺς φοιτητάς. Ἐδῶ ἀναφέρω ἐν συντομίᾳ ὡρισμένα στοιχεῖα καὶ συμπεράσματα. Ὁ κατάλογος εἶνε ἀνώνυμος, ἡμικατεστραμμένος (ἀκέφαλος, χασματώδης, κολοβός), καὶ παραμορφωμένος· διότι προῆλθεν ἐκ τῆς συγχωνεύσεως δύο καταλόγων σχεδὸν ἐξ ἴσου ἀρχαίων· ὁ ἀρχικὸς ἐμαρτύρει 14 Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, ἐνῷ ὁ κάπως μεταγενέστερος 13. Αὐτὴ ἦτο ἡ διαφορά των. Ὁ κατάλογος ἐγράφη ἀρχικῶς ἑλληνιστὶ ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 190 - 230, διεσώθη δέ, ὅπως διεσώθη, μόνον εἰς κακὴν λατινικὴν μετάφρασιν. Ἀρχίζει τὸ σῳζόμενον μέρος ἀπὸ τὸ τέλος μιᾶς φράσεως καὶ ἀναφέρει ἀμέσως ὡς «τρίτον» τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν· ἄρα ἐμαρτύρει τὰ τέσσαρα. Ἀναφέρει ὅπως σῴζεται τὰ βιβλία [Ματθαῖος, Μᾶρκος], Λουκᾶς, Ἰωάννης, Πράξεις, 13 Ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου (πλὴν τῆς πρὸς Ἑβραίους), Ἐπιστολαὶ Ἰωάννου Β΄ - Γ΄ καὶ Ἰούδα, Ἀποκάλυψις. Εἰς τὸ χάσμα τῆς παραγράφου τῶν καθολικῶν Ἐπιστολῶν ἀνέφερε, καθὼς δεικνύεται, τὰς Ἰακώβου, Α΄ - Β΄ Πέτρου, καὶ Α΄ Ἰωάννου. Δηλαδὴ πρὸ τῆς καταστροφῆς καὶ μετὰ τὴν συγχώνευσιν ἀνέγραφεν 26 βιβλία ἐξαιρουμένης τῆς πρὸς Ἑβραίους· πρὸ δὲ τῆς συγχωνεύσεως ἀνέγραφεν ὁ ἀρχαιότερος ἐκ τῶν δύο καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους, ἤτοι βιβλία 27, καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται. Ὁ κατάλογος ἀναφέρει καὶ μερικὰ ἀπόκρυφα, διὰ νὰ τὰ ἀποκρούσῃ.

β΄. *Ὁ κατάλογος τοῦ Ὠριγένους*

Ὁ Ὠριγένης ἔχει δύο καταλόγους διασωθέντας ἐν λατινικῇ μεταφράσει, ἕνα τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἕνα τῶν βιβλίων αὐτῆς. Εἰς τὸν πρῶτον λέγει· «Pueri sunt Isaac Matthaeus, Marcus, Lucas, Joannes; pueri eius sunt Petrus, Jacobus, Judas, puer ejus apostolus Paulus; qui omnes Novi Testamenti puteos fodiunt». Ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συνάγονται ὡς χρήσιμα καὶ βέβαια ἐκ τοῦ καταλόγου τούτου εἶνε κυρίως τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα εἶνε μοναδικὰ τοῦ συγγραφέως των, δηλαδὴ τὰ κατὰ Ματθαῖον καὶ Μᾶρκον Εὐαγγέλια καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰακώβου καὶ τοῦ Ἰούδα. Ἀλλ' ὁ Ὠριγένης μεμονωμένως μαρτυρεῖ πλουσίως καὶ τὰ 27 βιβλία, διὰ τοῦτο καὶ ὁ κατάλογος αὐτὸς δὲν εἶνε τόσον ἀναγκαῖος. Ὁ ἄλλος κατάλογος ὁ πλήρης ἔχει ἐν μεταφράσει (ἐπαναφορᾷ εἰς τὸ πρωτότυπον κατὰ τὸ δυνατὸν) ὡς ἀκολούθως.

> «Ἱερατικῇ σάλπιγγι πρῶτος ἐν τῷ ἑαυτοῦ Εὐαγγελίῳ Ματθαῖος ἐσάλπισε· Μᾶρκος τε καὶ Λουκᾶς καὶ Ἰωάννης ταῖς ἑαυτῶν ἕκαστοι σάλπιγξιν ἱερατικαῖς ἦσαν· Πέτρος τε ταῖς δυσὶ τῶν ἑαυτοῦ

Ἐπιστολῶν διηχεῖ σάλπιγξιν, Ἰάκωβός τε καὶ Ἰούδας. προστίθησιν οὐχ ἧττον ἄρτι καὶ Ἰωάννης σάλπιγγι ᾄδειν ἐν ταῖς ἑαυτοῦ Ἐπιστολαῖς καὶ τῇ Ἀποκαλύψει, καὶ Λουκᾶς τὰς τῶν Ἀποστόλων πράξεις περιγράφων. ἔσχατος δὲ ἐρχόμενος ὁ εἰπὼν «Οἶμαι δὲ ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ὁ Θεὸς ἐσχάτους ἀπέδειξεν» (Α΄ Κο 4,9), ἐν ταῖς τέσσαρσι πρὸς ταῖς δέκα ἑαυτοῦ Ἐπιστολαῖς ἀστράπτων σάλπιγξι, τῆς Ἱεριχοῦς τὰ τείχη καὶ πάσας τῆς εἰδωλολατρίας τὰς μηχανὰς καὶ τῶν φιλοσόφων τὰ δόγματα ἀπὸ θεμελίων καθεῖλεν».

Τὸ μόνον ἀσαφὲς τοῦ καταλόγου εἶνε πόσας «Ἰωάννου Ἐπιστολὰς» ἐννοεῖ, δύο ἢ τρεῖς; Ἀλλ' εἰς ἄλλα χωρία του κατονομάζει τρεῖς. Ἀπαριθμοῦνται λοιπὸν εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Ὠριγένους βιβλία εἰκοσιεπτά, τὰ γνωστὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μέχρι σήμερον.

γ΄. *Ὁ κατάλογος τοῦ Εὐσεβίου*

Τὸν κατάλογον τοῦ Εὐσεβίου (265 - 340) ἐξήτασα εἰς τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα (σ. 20 - 23), ὅπου παραπέμπω τοὺς φοιτητάς. Ἐδῶ παραθέτω τὸ κείμενον καὶ τὰ συμπεράσματά μου.

«Εὔλογον δ' ἐνταῦθα γενομένους ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰς δηλωθείσας τῆς Καινῆς Διαθήκης γραφάς. καὶ δὴ τακτέον ἐν πρώτοις τὴν ἁγίαν τῶν Εὐαγγελίων τετρακτύν, οἷς ἕπεται ἡ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων γραφή· μετὰ δὲ ταύτην τὰς Παύλου καταλεκτέον Ἐπιστολάς, αἷς ἑξῆς τὴν φερομένην Ἰωάννου προτέραν καὶ ὁμοίως τὴν Πέτρου κυρωτέον Ἐπιστολήν· ἐπὶ τούτοις τακτέον, εἴ γε φανείη, τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου, περὶ ἧς τὰ δόξαντα κατὰ καιρὸν ἐκθησόμεθα. καὶ ταῦτα μὲν ἐν ὁμολογουμένοις. τῶν δ' ἀντιλεγομένων, γνωρίμων δ' οὖν ὅμως τοῖς πολλοῖς, ἡ λεγομένη Ἰακώβου φέρεται καὶ ἡ Ἰούδα, ἥ τε Πέτρου δευτέρα Ἐπιστολὴ καὶ ἡ ὀνομαζομένη δευτέρα καὶ τρίτη Ἰωάννου, εἴτε τοῦ εὐαγγελιστοῦ τυγχάνουσαι εἴτε καὶ ἑτέρου ὁμωνύμου ἐκείνῳ. ἐν τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν Παύλου Πράξεων ἡ γραφή, ὅ τε λεγόμενος Ποιμὴν καὶ ἡ Ἀποκάλυψις Πέτρου καὶ πρὸς τούτοις ἡ φερομένη Βαρνάβα ἐπιστολὴ καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαὶ ἔτι τε, ὡς ἔφην, ἡ Ἰωάννου Ἀποκάλυψις, εἰ φανείη· ἥν τινες, ὡς ἔφην, ἀθετοῦσιν, ἕτεροι δὲ ἐγκρίνουσιν ἐν τοῖς ὁμολογουμένοις. ἤδη δ' ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ καθ' Ἑβραίους Εὐαγγέλιον κατέλεξαν, ᾧ μάλιστα Ἑβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι χαίρουσι. ταῦτα δὲ πάντα τῶν ἀντιλεγομένων ἂν εἴη, ἀναγκαίως δὲ καὶ τούτων ὅμως τὸν κατάλογον πεποιήμεθα, διακρίνοντες τάς τε κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἀληθεῖς καὶ ἀπλάστους καὶ ἀνωμολογημένας γραφὰς καὶ τὰς ἄλλως παρὰ ταύτας, οὐκ ἐνδιαθήκους μὲν ἀλλὰ καὶ ἀντιλεγομένας, ὅμως δὲ παρὰ πλείστοις τῶν ἐκκλη-

σιαστικῶν γινωσκομένας, ἵν' εἰδέναι ἔχοιμεν αὐτάς τε ταύτας καὶ τὰς ὀνόματι τῶν ἀποστόλων πρὸς τῶν αἱρετικῶν προφερομένας ἤτοι ὡς Πέτρου καὶ Θωμᾶ καὶ Ματθίου ἢ καί τινων παρὰ τούτους ἄλλων Εὐαγγέλια περιεχούσας ἢ ὡς Ἀνδρέου καὶ Ἰωάννου καὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων Πράξεις. ὧν οὐδὲν οὐδαμῶς ἐν συγγράμματι τῶν κατὰ τὰς διαδοχὰς ἐκκλησιαστικῶν τις ἀνὴρ εἰς μνήμην ἀγαγεῖν ἠξίωσε, πόρρω δέ που καὶ ὁ τῆς φράσεως παρὰ τὸ ἦθος τὸ ἀποστολικὸν ἐναλλάττει χαρακτήρ, ἥ τε γνώμη καὶ ἡ τῶν ἐν αὐτοῖς φερομένων προαίρεσις πλεῖστον ὅσον τῆς ἀληθοῦς ὀρθοδοξίας ἀπάδουσα, ὅτι δὴ αἱρετικῶν ἀνδρῶν πλάσματα τυγχάνει, σαφῶς παρίστησιν· ὅθεν οὐδ' ἐν νόθοις αὐτὰ καταταкτέον, ἀλλ' ὡς ἄτοπα πάντῃ καὶ δυσσεβῆ παραιτητέον».

Ὁ κατάλογος αὐτὸς γενικῶς παρεξηγήθη, διότι ὅσοι παραπέμπουν εἰς αὐτὸν δὲν ἀντελήφθησαν τὸ νόημά του. Ὁ Εὐσέβιος συγκεντρώνει πρῶτα ὅλα τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα καλῶς ἢ κακῶς ἐθεωρήθησαν ὑπὸ πάντων ἢ ὑπό τινων ὡς κανονικά· αὐτὰ τὰ ὀνομάζει «δηλωθείσας γραφάς». Ἔπειτα τὰ διακρίνει εἰς «ἐνδιαθήκους» καὶ «οὐκ ἐνδιαθήκους γραφάς»· «ἐνδιάθηκα» λέγει ὅσα αὐτὸς δέχεται ὡς κανονικὰ καὶ «οὐκ ἐνδιάθηκα» ὅσα θεωρεῖ ὡς μὴ κανονικά, ὡς ἐκτὸς τῆς Διαθήκης. Ὡρισμένα ἐξ ὅλων αὐτῶν «ἀντιλέγονται», ὑπάρχει δηλαδὴ περὶ αὐτῶν διαφωνία, ἂν εἶνε ἢ δὲν εἶνε κανονικά· ὁ Εὐσέβιος φρονεῖ ὅτι ἐκ τῶν ἀντιλεγομένων ἄλλα εἶνε «ἐνδιάθηκα» καὶ ἄλλα «νόθα». Ὥστε ἄλλο πρᾶγμα εἶνε τὸ νὰ ἀντιλέγεται ἕνα βιβλίον καὶ ἄλλο τὸ νὰ εἶνε ἢ νὰ μὴ εἶνε ἐνδιάθηκον. Οὕτως ὁ Εὐσέβιος καταρτίζει τὸν ἑξῆς πίνακα.

Δηλωθεῖσαι τῆς Καινῆς Διαθήκης γραφαὶ

Α'. Ἐνδιάθηκοι

- α'. ὁμολογούμεναι (Εὐαγγέλια τέσσαρα, Πράξεις ἀποστόλων Παύλου Ἐπιστολαί, Ἰωάννου Α', Πέτρου Α', Ἀποκάλυψις Ἰωάννου)·
- β'. ἀντιλεγόμεναι (Ἰακώβου, Ἰούδα, Πέτρου Β', Ἰωάννου Β'-Γ').

Β'. Οὐκ ἐνδιάθηκοι

- α'. ἀντιλεγόμεναι νόθοι (Παύλου Πράξεις, Ποιμήν, Πέτρου Ἀποκάλυψις, Βαρνάβα Ἐπιστολή, Διδαχαὶ τῶν ἀποστόλων, Ἀποκάλυψις Ἰωάννου, Εὐαγγέλιον καθ' Ἑβραίους)·
- β'. τὰ οὐδ' ἐν νόθοις ἄτοπα καὶ δυσσεβῆ (Εὐαγγέλια Πέτρου, Θωμᾶ, Ματθίου, Πράξεις Ἰωάννου, καὶ λοιπῶν ἀποστόλων).

Δηλαδὴ ὁ Εὐσέβιος δέχεται ὡς κανονικὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης 26, καὶ ταλαντεύεται περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως, διὸ καὶ τὴν ἀναγράφει δίς, καὶ εἰς τὰ ὁμολογούμενα ἐνδιάθηκα, καὶ εἰς τὰ ἀντιλεγόμενα οὐκ ἐνδιάθηκα. Ἐπίσης διακρίνει τὰ ἀπόκρυφα εἰς δύο τάξεις, τὰ ἁπλῶς ψευδεπίγραφα καὶ τὰ αἱρετικά.

δ'. Ὁ κατάλογος τοῦ Μ. Ἀθανασίου

Πρῶτος ἐπώνυμος καὶ ἔγκυρος ἐκκλησιαστικὸς κατάλογος τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ὁλοκλήρου τοῦ Κανόνος εἶνε ὁ κατάλογος τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τουτέστιν ἡ ΛΘ' ἑορταστικὴ ἐπιστολή του, ἥτις ἀπεστάλη κατὰ τὸ εἰωθὸς ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα ὡς ἐγκύκλιος πρὸς ἁπάσας τὰς Ἐκκλησίας τῆς οἰκουμένης. Τὸ καθῆκον αὐτὸ ἐπεφόρτισεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας ἡ Α' οἰκουμενικὴ Σύνοδος, διὰ νὰ ὑπενθυμίζῃ εἰς πᾶσαν τὴν Ἐκκλησίαν τὰς ἐντολὰς τῆς Συνόδου, νὰ καθορίζῃ τὸν κοινὸν ἑορτασμὸν τοῦ πάσχα, καὶ νὰ ἐκφράζῃ τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ἔγραψε τὴν παροῦσαν Ἐπιστολήν, τῆς ὁποίας τὰ μὲν ἄλλα κεφάλαια δὲν σώζονται, διεσώθη ὅμως τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ Κανόνος τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἔχει δὲ ὁ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ κατάλογος τοῦ Κανόνος ὡς ἀκολούθως.

«Ἐπειδήπερ τινὲς ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι ἑαυτοῖς τὰ λεγόμενα ἀπόκρυφα καὶ ἐπιμίξαι ταῦτα τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ, περὶ ἧς ἐπληροφορήθημεν, καθὼς παρέδοσαν τοῖς πατράσιν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ Λόγου, ἔδοξε κἀμοί, προτραπέντι παρὰ γνησίων ἀδελφῶν καὶ μαθόντι ἄνωθεν, ἑξῆς ἐκθέσθαι τὰ κανονιζόμενα καὶ παραδοθέντα, πιστευθέντα τε θεῖα εἶναι βιβλία, ἵνα ἕκαστος, εἰ μὲν ἠπατήθη, καταγνῷ τῶν πλανησάντων, ὁ δὲ καθαρὸς διαμείνας χαίρῃ πάλιν ὑπομιμνῃσκόμενος.

Ἔστι τοίνυν τῆς μὲν Παλαιᾶς Διαθήκης βιβλία..................

Τὰ δὲ τῆς Καινῆς πάλιν οὐκ ὀκνητέον εἰπεῖν· ἔστι γὰρ ταῦτα· Εὐαγγέλια τέσσαρα, κατὰ Ματθαῖον, κατὰ Μᾶρκον, κατὰ Λουκᾶν, κατὰ Ἰωάννην· εἶτα μετὰ ταῦτα Πράξεις ἀποστόλων, καὶ Ἐπιστολαὶ καθολικαὶ καλούμεναι τῶν ἀποστόλων ἑπτὰ οὕτως· Ἰακώβου μὲν μία, Πέτρου δὲ δύο, εἶτα Ἰωάννου τρεῖς, καὶ μετὰ ταύτας Ἰούδα μία· πρὸς τούτοις Παύλου ἀποστόλου εἰσὶν Ἐπιστολαὶ δεκατέσσαρες τῇ τάξει γραφόμεναι οὕτω· πρώτη πρὸς Ρωμαίους, εἶτα πρὸς Κορινθίους δύο, καὶ μετὰ ταῦτα πρὸς Γαλάτας, καὶ ἑξῆς πρὸς Ἐφεσίους, εἶτα πρὸς Φιλιππησίους, καὶ πρὸς Κολασσαεῖς, καὶ μετὰ ταύτας πρὸς Θεσσαλονικεῖς δύο, καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους, καὶ εὐθὺς πρὸς μὲν Τιμόθεον δύο, πρὸς δὲ Τίτον μία, καὶ τελευταία ἡ πρὸς Φιλήμονα· καὶ πάλιν Ἰωάννου Ἀποκάλυψις.

Ταῦτα πηγαὶ τοῦ σωτηρίου, ὥστε τὸν διψῶντα τῶν ἐν τούτοις ἐμφορεῖσθαι λογίων· ἐν τούτοις μόνοις τὸ τῆς εὐσεβείας διδασκαλεῖον εὐαγγελίζεται. μηδεὶς τούτοις ἐπιβαλλέτω, μηδὲ τούτων ἀφαιρείσθω τι».

Δηλαδὴ ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀριθμεῖ τὰ 27 βιβλία, τὰ ὁποῖα δέχεται ὡς κανονικὰ ἡ Ἐκκλησία καὶ πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν μέχρι σήμερον.

Ὡς καθολικὴ ἄποψις νεωτεριστῶν τε καὶ συντηρητικῶν, ἰδίᾳ τῶν δευτέρων, ἐπικρατεῖ ἡ ἄποψις, ὅτι ἡ Ἐκκλησία συμπεριέλαβε τὰ 27 βιβλία εἰς

τὸν Κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης, ἐπειδὴ ἔκρινεν αὐτὰ γνήσια διὰ τῆς προσεκτικῆς μελέτης. Διὰ τοῦτο πολλάκις λέγεται εἰς τὰς Εἰσαγωγάς, ὅτι «τὸ Α ἢ Β βιβλίον ἐγένετο δεκτὸν εἰς τὸν Κανόνα», ἢ ὅτι «ἐπὶ τέλους περὶ τὸ 150 ἢ τὸ 200 συμπεριελήφθη εἰς τὸν Κανόνα», ἢ «διεπιστώθη ἡ γνησιότης του». Αὐτὸ εἶνε ἕνα λάθος καὶ μάλιστα σοβαρόν. Ἡ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἔκρινε τὸ περιεχόμενον ἑνὸς κανονικοῦ βιβλίου, διὰ νὰ ἀποφασίσῃ ἂν πρέπῃ ἢ δὲν πρέπῃ νὰ γίνῃ δεκτὸν εἰς τὸν Κανόνα. Ἡ Ἐκκλησία παρέλαβεν. Ἡ ἠγγυημένη παραλαβὴ εἶνε τὸ κριτήριον τοῦ κανονικοῦ καὶ ὄχι ἡ ἐκ τῆς μελέτης διαπίστωσις τῆς ἀξιοπιστίας. Κριτήριον εἶνε ἡ ἱστορικὴ πληροφορία καὶ ὄχι ἡ κριτικὴ εἰκασία. Καὶ τὰ κανονικὰ βιβλία ἦσαν εἰς τὸν Κανόνα ἐξ ἀρχῆς, δὲν προεκρίθησαν διὰ νὰ εἰσέλθουν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος λέγει «περὶ ἧς ἐπληροφορήθημεν, καθὼς παρέδοσαν τοῖς πατράσι» καὶ ὄχι «ἅτινα προεκρίναμεν κατόπιν ἐμβριθοῦς ἐξετάσεως». Τὰ κανονικὰ εἶνε διὰ τὸν Ἀθανάσιον τὰ «παραδοθέντα, πιστευθέντα τε θεῖα εἶναι», καὶ ὄχι τὰ προφανῶς ὑπερέχοντα τῶν ἄλλων ἢ τὰ ἐκ τῆς κριτικῆς βασάνου γνήσια ἀποδεικνυόμενα. Δηλαδὴ οἱ πατέρες δὲν ἐξήταζον τίποτε ἄλλο, εἰ μὴ πῶς καὶ ὑπό τίνων μαρτυροῦνται τὰ βιβλία, καὶ μέχρι ποῦ ἀνέρχεται ἡ μαρτυρία των καὶ ἂν εἶνε συνεχὴς καὶ ἀδιάκοπος καὶ ἠγγυημένη.

Μετὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον ἔγραψαν καταλόγους τοῦ Κανόνος καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὅπως ὁ Ἐπιφάνιος († 403), ὁ Λεόντιος μοναχὸς (Ϛ' αἰ.) καὶ ἄλλοι, ἢ ἐν τῇ Δύσει αἱ Σύνοδοι Ἱππῶνος καὶ Καρθαγένης ἡ Γ', ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Αὐγουστῖνος, οἱ πάπαι Δάμασος, Ἰννοκέντιος Α', Γελάσιος, καὶ Ὁρμίσδας καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἀριθμοῦν ὅσα καὶ ὁποῖα βιβλία ἀριθμεῖ ὁ Μ. Ἀθανάσιος. Συνέταξαν ἐπίσης καταλόγους ἡ σύγχρονος πρὸς τὸν Ἀθανάσιον Σύνοδος τῆς Λαοδικείας, ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος, καί τινες ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἀριθμοῦν 26 μόνον βιβλία μὴ δεχόμενοι τὴν Ἀποκάλυψιν. Ἡ Ἐκκλησία ἀπορρίπτει τοὺς καταλόγους των. Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος συνέταξε κατάλογον 26 βιβλίων παραλείπων τὴν Ἀποκάλυψιν, βραδύτερον ὅμως ἤλλαξε γνώμην καὶ ἐδέχθη καὶ αὐτήν· ὁ κατάλογός του εἶνε ἀπορριπτέος. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἐδέχετο βιβλία 28 προσθέτων καὶ τοὺς Κανόνας τῶν ἀποστόλων, οἱ ὁποῖοι εἶνε ψευδεπίγραφοι καὶ ἀπόκρυφοι· ἡ Ἐκκλησία δὲν δέχεται τὸν κατάλογον τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος ἐδέχετο τὰ 26 βιβλία ἀναμφιβόλως, καθὼς ἀποδεικνύω εἰς τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα (σ. 45 - 50), περὶ δὲ τῆς Ἀποκαλύψεως ἐταλαντεύετο· διὰ τοῦτο δὲν ἐξέφρασε γνώμην, οὔτε συνέταξε κατάλογον. Ὅσοι ἐταλαντεύθησαν περὶ τὴν Ἀποκάλυψιν ἢ ἀπέρριψαν αὐτήν, παρεσύρθησαν ἐκ τοῦ καταλόγου τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου, ὅστις ὅμως δὲν εἶνε ἔγκυρος, καὶ ὑπάρχουν ἱκανὰ περὶ τούτου τεκμήρια. Ἐκκλησιαστικὸς Κανὼν εἶνε ὁ τῶν 27 βιβλίων, αὐτὸς τὸν ὁποῖον παρέδωκεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος.

5. ΟΙ ΠΑΡΑΚΑΝΟΝΕΣ

Ἐκτὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης ἔχομεν πληροφορίας καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἄλλων τινῶν κανόνων διαφόρων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, τοὺς ὁποίους ὀνομάζω παρακανόνας. Εἶνε δὲ οὗτοι οἱ ἀκόλουθοι πέντε.

α΄. *Ὁ ἐκλεκτικὸς κανὼν τοῦ Κέρδωνος*

Κακῶς λέγεται ὑπὸ τῶν συγχρόνων κανὼν τοῦ Μαρκίωνος· τὸ λάθος ὀφείλεται εἰς τὴν ἄγνοιαν τῶν διδομένων ἱστορικῶν πληροφοριῶν καὶ εἰς ἐπιπολαιότητα. Ὁ κανὼν εἶνε τοῦ διδασκάλου τοῦ Μαρκίωνος, τοῦ αἱρεσιάρχου Κέρδωνος. Ὁ Κέρδων ἤκμασε πρὸ τοῦ 140 καὶ ὁ Μαρκίων μετὰ τὸ 140· παρέλαβε δὲ ὁ δεύτερος ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ τὴν αἵρεσιν καὶ τὸν κανόνα του. Ὁ Ἐπιφάνιος μᾶς δίδει τὸν κατάλογον καὶ σχεδὸν ὅλον τὸ περιεχόμενον τοῦ κανόνος τοῦ Κέρδωνος καὶ τοῦ Μαρκίωνος. Οὗτοι ἐδέχοντο τὰ ἑξῆς βιβλία κατὰ τὴν ἑξῆς σειράν.

Α΄. 1. Λουκᾶς
Β΄. 2. Γαλάτας
3. Κορινθίους Α΄
4. Κορινθίους Β΄
5. Ρωμαίους
6. Θεσσαλονικεῖς Α΄
7. Θεσσαλονικεῖς Β΄
8. Ἐφεσίους
9. Κολασσαεῖς
10. Φιλήμονα
11. Φιλιππησίους
12. Λαοδικεῖς.

Ἀλλὰ μὴ νομίσῃ κανείς, ὅτι εἶχον τὸ κείμενον τῶν βιβλίων τούτων ὁλόκληρον. Οἱ δύο αἱρετικοὶ ἐχάλκευσαν τὸν κανόνα των ὑπὸ τὰς ἑξῆς τρεῖς προϋποθέσεις· τὰ βιβλία νὰ προέρχωνται μόνον ἐκ τῶν εἰς τὰ ἔθνη ἀποστόλων· νὰ μὴ λέγουν τίποτε περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· νὰ μὴ λέγουν μήτε νὰ προϋποθέτουν τίποτε περὶ ἁγνότητος καὶ ἐγκρατείας. Τεμάχια δηλαδὴ ὅπως ἡ γέννησις καὶ ἡ γενεαλογία τοῦ Χριστοῦ (Λκ 1 - 3), ἢ τὰ περὶ σταυρικοῦ θανάτου αὐτοῦ (Λκ 22 - 24· Α΄ Κο 1,23· 11,23 κ.ἑ.), ἀπορριπτόμενα, εἶνε εὐστοχώτερον νὰ λέγῃ τις, ὅτι οἱ δύο αἱρεσιάρχαι ἐσταχυολόγησαν ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ὄχι ὅτι ἀπέκοψαν χωρία. Ὁ Ἐπιφάνιος μᾶς δίδει καὶ τὰ χωρία τῶν Ἐπιστολῶν ὅσα ἐδέχοντο. Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι ἡ «Κ. Διαθήκη» τῶν Κέρδωνος - Μαρκίωνος ἐξετείνετο εἰς 30 περίπου σελίδας, ἐξ ὧν τὰς 15 κατελάμβανε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς ἄλλας 15 αἱ 11 Ἐπιστολαί. Οὕτως ἐσχηματίζοντο δύο μέρη, τὸ «Εὐαγγέλιον», καὶ ὁ «Ἀπόστολος», κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Κανόνος. Ἐκ τῶν 11 Ἐπιστολῶν αἱ 10 ἦσαν σπαράγματα ἐκ τῶν

γνησίων τοῦ Παύλου καὶ ἡ ἑνδεκάτη πρὸς Λαοδικεῖς σπαράγματα ἐκ τῆς ἀποκρύφου πρὸς Λαοδικεῖς. Σφαλερῶς οἱ νεώτεροι νομίζουν ὅτι ὁ Μαρκίων ἔλεγε πρὸς Λαοδικεῖς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, ἐφ' ὅσον εἶχεν εἰς τὸν κανόνα του ἀμφοτέρας. Οὗτοι παρεξήγησαν ὡρισμένας πληροφορίας, τὰς ὁποίας συνεπλήρωσαν διὰ τῆς φαντασίας, ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζον καὶ τὰς ὑπολοίπους σχετικὰς πληροφορίας, δι' ὧν ὁλοκληροῦνται αἱ γνώσεις μας περὶ τοῦ παρακανόνος Κέρδωνος - Μαρκίωνος.

Κακῶς δὲ ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ κανὼν τοῦ Μαρκίωνος εἶνε ἡ ἀρχαιοτέρα κατάρτισις κανόνος, καὶ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐξ ἀντιδράσεως καὶ μιμήσεως πρὸς τὸν Μαρκίωνα κατήρτισε καὶ αὐτὴ κανόνα. Καὶ φέρεται ὡς ἐπιχείρημα τὸ ὅτι ὁ πρῶτος ἐκκλησιαστικὸς κατάλογος (τοῦ Muratori) εἶνε τοῦ 200 ἐνῷ ὁ τοῦ Μαρκίωνος τοῦ 140. Κατ' ἀρχὴν τὸ ὅτι συνέβη νὰ διασωθῇ μόνον ἀπὸ τοῦ 200 ἐκκλησιαστικὸς κατάλογος, δὲν σημαίνει ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ πρῶτος συνταχθείς, καθ' ὃν χρόνον ὅλος ὁ Κανὼν μαρτυρεῖται καλῶς ἀπὸ πολὺ παλαιοτέρων χρόνων. Ἂν ὁ Muratori δὲν ἀνεκάλυπτε τὸν κατεστραμμένον κατάλογον τοῦτον, οἱ «κριτικοὶ» θὰ ἐτοποθέτουν ἐπὶ Ὠριγένους ἢ ἐπὶ Εὐσεβίου τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Κανόνος. Ἔπειτα οἱ «κριτικοὶ» δὲν συγκρίνουν καλῶς ὡρισμένας πληροφορίας. Διότι καὶ ὅπως θέλουν αὐτοὶ τὰ δεδομένα, πάλιν ὁ ἐκκλησιαστικὸς Κανὼν ἀποδεικνύεται κατὰ πάντα ἀρχαιότερος τοῦ μαρκιωνιτικοῦ. Καὶ ἰδοὺ πῶς.

Περιστατικὰ	Κανὼν τῆς Ἐκκλησίας	κανὼν τοῦ Μαρκίωνος
1. Ἐσχηματίσθη	70 - 80 μ.Χ. ἐπὶ Ἰωάννου	130 - 140 ἐπὶ Κέρδωνος
2. Διασώζεται μερικὴ μαρτυρία περὶ αὐτοῦ	92 - 94 Κλήμεντος Ρώμης	210 - 230 Τερτυλλιανοῦ
3. Διασώζεται ὁ ἀρχαιτερος κατάλογός του.	200 (Muratori)	400 (Ἐπιφάνιος)
4. Διασώζεται τὸ ἀρχαιότερον χειρόγραφόν του.	Ε' αἰὼν	Θ' αἰὼν

Ἀλλ' οἱ «κριτικοί», ἀντὶ νὰ συγκρίνουν ὅμοια καὶ ἀντίστοιχα περιστατικά, συγκρίνουν τὸ πρῶτον περιστατικὸν τοῦ μαρκιωνιτικοῦ κανόνος πρὸς τὸ τρίτον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, τὸ πότε δηλαδὴ ἐσχηματίσθη ὁ μαρκιωνιτικὸς

ὄχι πρὸς τὸ πότε ἐσχηματίσθη ὁ ἐκκλησιαστικός, ἀλλὰ πρὸς τὸ πότε διασώζεται ὁ πρῶτος κατάλογος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ· παραβλέπουν ὅτι ὁ πρῶτος κατάλογος τοῦ μαρκιωνιτικοῦ ἀναφέρεται μόλις εἰς τὸν Ἐπιφάνιον. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ ἐπιθυμίας των ἐξυπηρετουμένης ἀπὸ σοβαρὸν σφάλμα καὶ ὄχι περὶ ἐπιστημονικοῦ συμπεράσματος. Τέλος ὁ πάπυρος 46, σύγχρονος ὢν ἢ καὶ ἀρχαιότερος τοῦ Μαρκίωνος, περιέχων δὲ τεμάχια ἐννέα Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἐν οἷς καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους, καὶ μάλιστα μὲ σειρὰν διάφορον τῆς τοῦ Μαρκίωνος, ἀποδεικνύει σαθρὰν τὴν θεωρίαν ταύτην τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς.

β'. *Ὁ ἀλεξανδρινὸς ἀπεριόριστος κανὼν*

Ὡρισμένοι Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος εἶχον χαλαρὰν ἀντίληψιν περὶ Κανόνος, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐδέχοντο πλὴν τῶν 27 καὶ ἄλλα τινὰ βιβλία ὡς κανονικά. Ὁ Ἀλεξανδρεὺς Κλήμης πλὴν τῶν 27 ἐδέχετο καὶ τὴν Α' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴν τοῦ Κλήμεντος Ῥώμης, τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ λεγομένου «Βαρνάβα», τὸν Ποιμένα τοῦ Ἑρμᾶ, καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν Πέτρου. Πιθανῶς ἐδέχετο καὶ ἄλλα. Ὅτι δὲ ὁ κανὼν αὐτὸς δὲν ἦτο προσωπικὸς τοῦ Κλήμεντος, οὔτε περιεῖχε καθωρισμένον ἀριθμὸν βιβλίων, ἀλλ' ἐποίκιλλεν ἀπὸ θεολόγου εἰς θεολόγον καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν κατά τε τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὴν ταυτότητα τῶν βιβλίων, φαίνεται ἐξ ἱκανῶν μεταγενεστέρων τεκμηρίων. Παραδίδονται δηλαδὴ μεταγενέστεροί τινες κατάλογοι ἀλεξανδρινοὶ ἢ ἔχοντες σχέσιν εὔλογον πρὸς τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν, ὅπου παρατηρεῖται ἕνας κανὼν ἀπεριόριστος καὶ ἄφρακτος ὡς πρὸς τὰ δεκτὰ βιβλία. Τοιοῦτοι κατάλογοι εἶνε οἱ ἀκόλουθοι.

Ὁ κατάλογος ὁ περιλαμβανόμενος εἰς τοὺς λεγομένους Κανόνας τῶν ἀποστόλων παραλείπει μὲν τὴν Ἀποκάλυψιν, προσθέτει δὲ τὰς δύο Ἐπιστολὰς τοῦ Κλήμεντος Ῥώμης, καὶ τὰς Διαταγὰς τῶν ἀποστόλων. Οἱ κανόνες οὗτοι ἐχαλκεύθησαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἄλλος ἀνώνυμος κατάλογος εὑρισκόμενος εἰς τὸν ἀλεξανδρινὸν κώδικα τῆς Γραφῆς (Α ἢ 01) τοῦ Ε' αἰῶνος προσθέτει τὰς δύο Ἐπιστολὰς τοῦ Κλήμεντος Ῥώμης· ἴσως προσέθετε καὶ ἄλλο, ἀλλ' εἶνε εἰς τὸ τέλος κατεστραμμένος. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς προσθέτει τοὺς Κανόνας τῶν ἀποστόλων, ὁ Ἀλέξιος Ἀριστηνὸς τὰς δύο Ἐπιστολὰς τοῦ Κλήμεντος, καὶ ὁ Μελέτιος ὁμολογητὴς (ΙΓ' αἰ.) τοὺς Κανόνας τῶν ἀποστόλων. Ἐν τῇ Δύσει ὁ ἀνώνυμος κατάλογος τοῦ κλαρομοντανοῦ κώδικος τῆς Κ. Διαθήκης (D ἢ 06) τοῦ ϛ' αἰῶνος προσθέτει τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ «Βαρνάβα», τὸν Ποιμένα τοῦ Ἑρμᾶ, τὰς Πράξεις Πέτρου, καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν Πέτρου. Αὐτὰ εἶνε τὰ λείψανα τοῦ ἀλεξανδρινοῦ ἀπεριορίστου παρακανόνος.

γ΄. Ὁ συριακὸς ἀσυμπλήρωτος κανὼν

Ἐν τῇ συριακῇ ἐκκλησίᾳ μέχρι τοῦ 508 ἡ Κ. Διαθήκη περιελάμβανεν ὀλιγώτερα τῶν 27 βιβλίων, ὄχι δὲ πάντοτε τὰ αὐτά. Αὐτὸ ὀφείλεται ὅμως εἰς τὰ ἑξῆς περιστατικά. Οἱ αὐτόχθονες συρόφωνοι Σύροι ἐγνώρισαν τὴν Χριστιανικὴν πίστιν περὶ τὸ 200, ἀλλ' ἐπὶ μακρὰν χρονικὴν περίοδον ἠγνόουν τὴν Κ. Διαθήκην· ἐγένετο δηλαδὴ πλημμελὴς εὐαγγελισμός. Οἱ τότε Σύροι ἐτρέφοντο πνευματικῶς μόνον ἐκ τοῦ Διατεσσάρων εὐαγγελίου, ἐκ τῆς ἀποκρύφου ἀλληλογραφίας Ἰησοῦ καὶ Ἀβγάρου, καὶ ἐκ τῆς ἐπίσης ἀποκρύφου Διδαχῆς τοῦ Θαδδαίου, ὅστις ὑποτίθεται ὅτι εἶνε ὁ πρῶτος εὐαγγελιστὴς τῶν Σύρων καὶ δῆθεν ὁ ἐκ τῶν δώδεκα μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ Ἰούδας Ἰακώβου ἢ Θαδδαῖος ἢ Λεββαῖος. Βραδύτερον εἰσήχθησαν παρὰ Σύροις ἕνδεκα γνήσιαι Ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου καὶ μία ἀπόκρυφος, καὶ ἔπειτα αἱ Πράξεις. Οὕτω παρέμεινεν ἡ συρόφωνος ἐκκλησία μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε΄ αἰῶνος. Μία ἐκ τῶν ὀψίμων μορφῶν τῆς Διδαχῆς Θαδδαίου, ἀναγομένη εἰς τὰ μέσα τοῦ Δ΄ αἰῶνος περιέχει τὸν ἀκόλουθον ὑποτυπώδη κατάλογον τοῦ Κανόνος τῆς Γραφῆς. «Ὁ Νόμος καὶ οἱ Προφῆται καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀφ' ὧν καθ' ἡμέραν ἀναγινώσκετε τῷ λαῷ περικοπάς, καὶ αἱ τοῦ Παύλου Ἐπιστολαί, ἃς Σίμων Πέτρος ἔπεμψεν ἡμῖν ἀπὸ Ρώμης, καὶ αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων, ἃς Ἰωάννης ὁ υἱὸς Ζεβεδαίου ἔπεμψεν ἡμῖν ἀπὸ Ἐφέσου, ταῦτά ἐστι τὰ βιβλία, ἃ δεῖ ἀναγινώσκειν ἡμᾶς ἐν ἐκκλησίᾳ καὶ οὐ δεῖ ἄλλο τι παρὰ ταῦτα ἀναγινώσκειν». Περὶ τὸ 400 ἐγράφη ὁ εἰς τὸν συριακὸν σιναϊτικὸν κώδικα ὑπ' ἀριθμὸν 10 εὑρισκόμενος κατάλογος, ὅστις ἀπαριθμεῖ τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια καὶ τὰς Πράξεις, Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου γνησίας δεκατρεῖς (πλὴν τῆς Α΄ πρὸς Τιμόθεον, καίτοι ἔχει τὴν Β΄) καὶ ἀπόκρυφον μίαν τὴν Β΄ πρὸς Φιλιππησίους. Παραλείπει τὴν Ἀποκάλυψιν καὶ πάσας τὰς καθολικὰς Ἐπιστολάς. Ἡ συριακὴ μετάφρασις τῆς Κ. Διαθήκης ἡ λεγομένη πεσιτώ, γενομένη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 410 - 430, περιέλαβεν 22 κανονικὰ βιβλία, πλὴν τῶν τεσσάρων μικρῶν καθολικῶν Ἐπιστολῶν καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Καὶ τὰ 27 βιβλία περιέλαβον αἱ δύο μονοφυσιτικαὶ συριακαὶ μεταφράσεις, ἡ τῷ 508 γενομένη φιλοξένειος καὶ ἡ τῷ 616 γενομένη ἡρακλειανή. Οἱ νεστοριανοὶ Σύροι, οἱ ὁποῖοι ἀπεκόπησαν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴν κυκλοφορίαν τῆς πεσιτὼ καὶ πρὸ τῆς κυκλοφορίας τῶν δύο ἄλλων μεταφράσεων, ἐκράτησαν τὸν παρακανόνα τῶν 22 βιβλίων, ἐνῷ οἱ μονοφυσῖται ἔχουν τὸν Κανόνα τῶν 27. Οὕτως ἔχει τὸ ζήτημα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀσυμπλήρωτον καὶ ἐλλιπῆ παρακανόνα τῆς συριακῆς ἐκκλησίας. Ὀφείλεται εἰς τὸν πλημμελῆ εὐαγγελισμὸν τῶν Σύρων. Πολὺ κακῶς σήμερον διάφοροι κριτικοί, ἀπορρίπτοντες ὡρισμένας καθολικὰς Ἐπιστολὰς καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν, ἐπικαλοῦνται τὴν μαρτυρίαν τῆς συριακῆς ἐκκλησίας. (Ἄλλας λεπτομερείας βλέπε εἰς τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα, σελ. 35 - 36 καὶ 50 - 53).

δ'. Ὁ δυτικὸς κολοβὸς κανὼν

Ἐκ τῶν 27 ἀρχῆθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δεκτῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης ἤρχισαν νὰ ἀμφισβητῶνται ἐν μὲν τῇ Δύσει ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ περὶ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος, ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ ἡ Ἀποκάλυψις περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος. Ὁ λόγος τῆς ἀμφισβητήσεως δὲν ἦτο διάφορός τις ἱστορικὴ πληροφορία ἢ παράδοσις, ἀλλὰ καθαρῶς δογματικὴ ἀντίληψις καὶ κριτικὴ εἰκασία. Ἡ ἀμφισβήτησις τῆς πρὸς Ἑβραίους ἔσχεν ὡς ἀφορμὴν τὴν ἐν Ρώμῃ ἐμφάνισιν μιᾶς ἐλευθεριαζούσης μερίδος Χριστιανῶν, ἡ δὲ τῆς Ἀποκαλύψεως τὴν αἵρεσιν τῶν χιλιαστῶν. Οὕτως ἐδημιουργήθησαν δύο κολοβοὶ κανόνες τῶν 26 βιβλίων, ὁ εἰς τὴν Δύσιν ἄνευ τῆς πρὸς Ἑβραίους καὶ ὁ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἄνευ τῆς Ἀποκαλύψεως.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν δυτικὸν κολοβὸν κανόνα συνάγονται ἐκ τῶν πηγῶν τὰ ἀκόλουθα. Περὶ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος ἐν τῇ Δύσει οἱ μὲν ἐδέχοντο ὅτι ἐάν τις ἀπολακτίσῃ τὴν χάριν μετὰ τὸ βάπτισμα διὰ θανασίμου ἁμαρτίας, ὅπως ἡ ἄρνησις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δὲν ἔχει ἄλλην μετάνοιαν ἀποκειμένην αὐτῷ, οἱ δὲ ὅτι ἔχει. Οἱ πρῶτοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑλληνόφωνοι, οἱ δεύτεροι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λατινόφωνοι. Οἱ δεύτεροι ἀπέβαλον ἐκ τοῦ Κανόνος τὴν πρὸς Ἑβραίους, διότι ἐν τῷ ἕκτῳ κεφαλαίῳ αὐτῆς λέγει ὅτι «Ἀδύνατον τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου καὶ καλὸν γευσαμένους Θεοῦ ῥῆμα δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος, καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας» (Ἑβ 6, 4 - 6). Ἐπλάσθη δὲ καὶ ὁ ἑξῆς μῦθος, διὰ νὰ κατοχυρωθῇ ἡ ἀπόρριψις τῆς Ἐπιστολῆς. Ὅπως ὁ Ἰωάννης ἔγραψεν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἑπτὰ ἐπιστολὰς πρὸς ἑπτὰ πόλεις, οὕτως ἔπειτα καὶ ὁ Παῦλος ἔγραψε πρὸς ἑπτὰ μόνον ἐκκλησίας, ἤτοι Θεσσαλονικεῖς, Κορινθίους, Ρωμαίους, Γαλάτας, Ἐφεσίους, Κολασσαεῖς, καὶ Φιλιππησίους. Ἐξαιροῦν τὰς τέσσαρας προσωπικὰς Ἐπιστολάς. Οὕτω μένει ἔξω τῆς ἀριθμήσεως μόνον ἡ πρὸς Ἑβραίους. Ὁ τυπολογικὸς αὐτὸς παραλληλισμὸς εἶνε βεβιασμένος, διότι α) ὁ Ἰωάννης ἔγραψεν ἑπτὰ ἐπιστολὰς πρὸς ἑπτὰ ἐκκλησίας, β) ὁ Παῦλος ἔγραψεν ἐννέα Ἐπιστολὰς πρὸς ἑπτὰ ἐκκλησίας (ἂν δὲν δεχθῶμεν τὴν πρὸς Ἑβραίους), γ) ὡρισμέναι Ἐπιστολαὶ ὅπως ἡ πρὸς Γαλάτας καὶ ἡ πρὸς Ἐφεσίους ἀπευθύνονται πρὸς πολλὰς ἐκκλησίας, ἡ δὲ πρὸς Κολασσαεῖς πρὸς δύο ἐκκλησίας, δ) ὁ Παῦλος ἔγραψε καὶ τέσσαρας ἄλλας ἐπιστολάς, ε) εἶνε ἀνιστόρητον καὶ αὐθαίρετον ὅτι ἡ Ἀποκάλυψις ἐγράφη πρὸ πασῶν τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου. Ὅλος αὐτὸς ὁ μυστικοπαθὴς μῦθος ἐπλάσθη ἐν τῇ Δύσει, διὰ νὰ ἐκβληθῇ ἱεροπρεπῶς ἐκ τοῦ προϋπάρχοντος ἐκκλησιαστικοῦ Κανόνος ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή.

Χωρὶς νὰ ὀνομάζουν τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολήν, χρησιμοποιοῦν

χωρία ταύτης ὡς ἀπὸ θεοπνεύστου καὶ κανονικοῦ βιβλίου ὁ Κλήμης Ρώμης, ἡ Διδαχὴ τῶν ἀποστόλων, ὁ Ἰουστῖνος, ὁ Θεόφιλος Ἀντιοχείας, ὁ Τατιανός, πρεσβύτερός τις μὴ ὀνομαζόμενος παρ' Εἰρηναίῳ, καὶ ὁ Εἰρηναῖος. Ἐκ τῶν ἐν τοῖς συγγραφεῦσι τούτοις παραθέσεων μόνον ἡ ἐν τῇ Διδαχῇ εἶνε ἀσαφής. Κατ' ὄνομα μαρτυρίαν τῆς Ἐπιστολῆς πρώτην ἔχομεν τοῦ Πανταίνου καὶ ἔπειτα τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως. Ὁ ἑλληνόγλωσσος Λατῖνος Γάιος πρεσβύτερος Ρώμης εἶνε ὁ πρῶτος ὅστις μνημονεύεται ὡς ὑποστηρίζων, ὅτι ἡ πρὸς Ἑβραίους δὲν εἶνε Ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου. Δὲν λέγεται ὅμως ἂν ἐδέχετο αὐτὴν ὡς κανονικὴν ἢ τὴν ἀπέρριπτε καὶ ἐκ τοῦ Κανόνος. Ὁ Τερτυλλιανὸς ἐδέχετο αὐτὴν ὡς κανονικὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Βαρνάβα. Περὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἱππολύτου (+230) ὑπάρχουν ἀντιφατικαὶ πληροφορίαι. Ὁ μονοφυσίτης (τριθεΐτης) Στέφανος ὁ Γόβαρος εἰς τὸ ἀπολεσθὲν βιβλίον του «Ζητήματα καὶ χρήσεις» ἔλεγεν ὅτι «Ἱππόλυτος καὶ Εἰρηναῖος τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν Παύλου οὐκ ἐκείνου εἶναί φασι». Τὴν πληροφορίαν τοῦ Γοβάρου διασώζει ὁ Φώτιος εἰς τὴν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ του περίληψιν τοῦ βιβλίου ἐκείνου. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Φώτιος ἐν τῇ περιλήψει τοῦ ἔργου τοῦ Ἱππολύτου «Κατὰ αἱρέσεων βιβλιδάριον» λέγει, ὅτι ὁ Ἱππόλυτος ἐν αὐτῷ «Ἄλλα τέ τινα λέγει τῆς ἀκριβείας λειπόμενα, καὶ ὅτι ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ οὐκ ἔστι τοῦ ἀποστόλου Παύλου». Τοιοῦτος λόγος τοῦ Ἱππολύτου δὲν διασώζεται εἰς τὰ γνωστὰ ἔργα του. Ἔπειτα ἡ χρῆσις τῆς πρὸς Ἑβραίους ὡς βιβλίου κανονικοῦ εἶνε διά τε τὸν Εἰρηναῖον καὶ διὰ τὸν Ἱππόλυτον βεβαία. Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἀμφότεροι ἐδέχοντο τὴν Ἐπιστολὴν ὡς κανονικὴν ἀλλ' ὄχι ὡς γραπτὸν τοῦ Παύλου. Σώζεται ὅμως καὶ ἀπόσπασμα τοῦ Ἱππολύτου λέγον· «Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ ἀπὸ τοῦ ἐνενηκοστοῦ τετάρτου ψαλμοῦ κεφάλαιον λαβών, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπηγγέλθαι αὐτὸ γράφει, φήσας ' Καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ', ' σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε...'». Ἐνδέχεται ὅμως τὸ ἀπόσπασμα νὰ μὴ εἶνε γνήσιον. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Ἱππόλυτος ἐδέχετο μόνον τὸ κανονικὸν τῆς Ἐπιστολῆς.

Τὴν περὶ τὴν Ἐπιστολὴν ἀντιλογίαν ἀναφέρουν καὶ οἱ Εὐσέβιος, Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου, Φιλάστριος, Σεβηριανὸς Γαβάλων, Ἱερώνυμος, Αὐγουστῖνος, Θεοδώρητος, Εὐθάλιος, συντάκτης τῆς Σειρᾶς τοῦ Cramer, Ἰσίδωρος Ἰσπάλεως, Οἰκουμένιος, Θεοφύλακτος, Rabanus Maurus, «Alcuinus», καὶ Νικηφόρος Κάλλιστος. Τὸν μῦθον περὶ ἑπτὰ ἐκκλησιῶν δεξαμένων ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου ἀναφέρουν πρῶτος ὁ συντάκτης τοῦ παρεμβλήτου μέρους εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Muratori, ἔπειτα ὁ Κυπριανός, ὅστις οὐδέποτε μνημονεύει τὴν Ἐπιστολήν, ὁ Βικτωρῖνος, ὁ Ἱερώνυμος τρίς, καὶ ὁ «Alcuinus». (Βλ. Ὁ κατάλογος τοῦ Muratori, σελ. 27 - 32).

ε΄. Ὁ ἀνατολικὸς κολοβὸς κανὼν

Καθὼς ἐλέχθη, ἐνεφανίσθη εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ Β΄ αἰῶνος, περιελάμβανε τὰ 26 βιβλία πλὴν τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀφορμὴ δὲ τούτου ἦτο ἡ αἵρεσις τοῦ χιλιασμοῦ. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ Παπίας καὶ ἄλλοι τινὲς παρηρμήνευσαν τὰ περὶ χιλιετοῦς βασιλείας ἐν τῇ Ἀποκαλύψει λεγόμενα, ὡρισμένοι, ἀντὶ νὰ καταπολεμήσουν τὴν σφαλερὰν ἑρμηνείαν καὶ δοξασίαν διὰ τῆς ὀρθῆς ἑρμηνείας, κατέλαβον ἐξ ἀντιδράσεως τὸ ἄλλο ἄκρον καὶ προετίμησαν ὡς εὐκολώτερον νὰ ἀπορρίψουν τὴν Ἀποκάλυψιν ὡς νόθον. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπεσημάνθησαν καὶ λεκτικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἔχουν ἄλλην ἐξήγησιν καὶ δὲν ἐπαρκοῦν διὰ νὰ κλονίσουν τὴν γνησιότητα. Ἀντιπαρερχόμενος τὸ πλῆθος τῶν ἄλλων μαρτυριῶν περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου, ἀναφέρω μόνον τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφίλου Ἀντιοχείας (+180). Διότι λέγεται, ἀβασανίστως ὅμως, ὅτι οἱ Ἀντιοχεῖς ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐδέχοντο τὸ βιβλίον. Γίνεται σύγχυσις μεταξὺ ἑλληνοφώνου ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, ἡ ὁποία, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς Θεοφίλου, ἐδέχετο ἀνέκαθεν τὴν Ἀποκάλυψιν, καὶ συροφώνου ἐκκλησίας τῶν αὐτοχθόνων Σύρων, οἱ ὁποῖοι ὄχι δὲν ἐδέχοντο, ἀλλὰ δὲν ἐγνώρισαν τὴν Ἀποκάλυψιν λόγῳ πλημμελοῦς εὐαγγελισμοῦ, καθὼς ἐλέχθη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ συριακοῦ ἀσυμπληρώτου παρακανόνος. Ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς ἀπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου προελεύσεως τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τῆς γνησιότητος καὶ κανονικότητος, ἀνέπτυξεν ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ΄ αἰῶνος. Ὅλα ὅμως ἀφοροῦν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῆς. Ὁ Εὐσέβιος ἀμφέβαλλεν, ὡς εἴδομεν, καὶ περὶ τῆς κανονικότητός της. Οὕτως ἐκ τῆς ἐπιπολαίας ἀντιμετωπίσεως τῆς χιλιαστικῆς παρερμηνείας ἐδημιουργήθη ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ μία ὑστερογενὴς παράδοσις ἀπορρίψεως τῆς Ἀποκαλύψεως. Αὐτὴ ἦτο ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὴν ὑστερογενῆ παράδοσιν τῆς ἀπορρίψεως τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐν τῇ Δύσει. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἐκπροσωπῶν τὴν ἀρχικὴν καὶ ὑγιᾶ παράδοσιν, δέχεται τὴν Ἀποκάλυψιν, ἐνῷ ἡ Σύνοδος τῆς Λαοδικείας, καὶ μετ' αὐτὴν οἱ λεγόμενοι «Κανόνες τῶν ἀποστόλων» καὶ πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοὺς ὁποίους ἀνέφερα, ἐκπροσωποῦντες τὴν ὑστερογενῆ νοσοῦσαν παράδοσιν, ἀπορρίπτουν τὸ βιβλίον. Πάλιν τονίζω ἐδῶ ὅτι ἐξαιρέτως ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος δὲν ἀπέρριπτε τὴν Ἀποκάλυψιν, ἀλλ' ἁπλῶς ἐταλαντεύετο. Διὰ τοῦτο προετίμησε τὴν σιγήν. Αὐτὸ ποὺ τὸν ἔφερεν εἰς μέγα δίλημμα ἦτο ἡ Σύνοδος τῆς Λαοδικείας. Πλὴν δὲν ἤθελεν, ὡς φαίνεται καὶ νὰ ἀποφανθῇ κατὰ τοῦ καταλόγου τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Βραδύτερον ἐπλάσθησαν ψευδεῖς πληροφορίαι περὶ τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ μέρους ἀμφοτέρων τῶν μερίδων. Οἱ μὲν ἀπορρίπτοντες τὴν Ἀποκάλυψιν ἔπλασαν ἕνα ψευδῆ κατάλογον τοῦ Κανόνος δῆθεν χρυσοστομικόν, ὅστις παραλείπει τὴν Ἀποκάλυ-

ψιν καὶ μερικὰ ἄλλα βιβλία. Εἶνε ὅμως πασίδηλον καὶ εὐαπόδεικτον, ὅτι εἶνε νόθος καὶ πιθανῶς νεστοριανικός. Οἱ δὲ δεχόμενοι τὴν Ἀποκάλυψιν ἔπλασαν τὴν εἴδησιν, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἔγραψεν ὑπόμνημα καὶ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν· ταύτην διασώζει τὸ λεξικὸν τοῦ Σουΐδα. Ἡ περὶ τὸν Χρυσόστομον πλαστογραφικὴ αὐτὴ κίνησις ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ ἀνὰ τοὺς αἰῶνας μέγιστος ἑρμηνευτὴς τῆς Γραφῆς καὶ μάλιστα τῆς Κ. Διαθήκης.

Αὐτοὶ οἱ πέντε εἶνε οἱ παρακανόνες. Ὁ ἐκλεκτικὸς τῶν αἱρεσιαρχῶν Κέρδωνος - Μαρκίωνος, ὁ ἀλεξανδρινὸς ἀπεριόριστος, ὁ συριακὸς ἀσυμπλήρωτος, ὁ δυτικὸς κολοβός, καὶ ὁ ἀνατολικὸς κολοβός. Ἐφ' ὅσον ὅλοι ὀφείλονται εἰς κριτικὴν εἰκασίαν, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κλονίσουν τὸν εἰς ἱστορικὴν πληροφορίαν στηριζόμενον ἐκκλησιαστικὸν Κανόνα τῶν 27 βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἀπηρίθμησα ἐν ἀρχῇ. Ἐκ τῶν παρακανόνων μόνον ὁ ἀνατολικὸς κολοβὸς ἐδημιούργησε πράγματα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὑπεστηρίχθη ὑπὸ ἀξίων λόγου συγγραφέων.

6. Η ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΟΣ

Δύο τάξεις τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης ἐπεκράτουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Μία εἶνε· Εὐαγγέλια, Πράξεις, Καθολικαὶ Ἐπιστολαί, Ἐπιστολαὶ Παύλου, Ἀποκάλυψις. Συναντᾶται εἰς τοὺς περισσοτέρους ἀνατολικοὺς συγγραφεῖς καὶ σχεδὸν εἰς ὅλα τὰ χειρόγραφα τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Ὀφείλεται δὲ μᾶλλον εἰς λόγους βιβλιοδετικῆς οἰκονομίας. Ἡ ἄλλη τάξις εἶνε· Εὐαγγέλια, Πράξεις, Ἐπιστολαὶ Παύλου, Καθολικαὶ Ἐπιστολαί, Ἀποκάλυψις. Συναντᾶται εἰς τοὺς περισσοτέρους δυτικοὺς συγγραφεῖς καὶ εἰς ἐλάχιστα χειρόγραφα τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Ἐπικρατεῖ σήμερον, χωρὶς νὰ εἶνε ἄγνωστος καὶ ἡ ἄλλη. Ἐντὸς τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ἡ ἐν τῇ Ἀνατολῇ τάξις ἡ καὶ ἀρχικὴ εἶνε· Ρωμαίους ἕως Β' Θεσσαλονικεῖς, Ἑβραίους, Α' - Β' Τιμόθεον, Τίτον, Φιλήμονα. Τελειώνουν δηλαδὴ πᾶσαι αἱ πρὸς ἐκκλησίας, καὶ ἔπειτα τίθενται αἱ τέσσαρες πρὸς πρόσωπα. Ἐν τῇ Δύσει ἐπειδὴ ἡ πρὸς Ἑβραίους πρῶτα ἠμφεσβητήθη καὶ ἔπειτα ἐθεωρήθη ὡς κανονικὴ μὲν ἀλλ' ὄχι τοῦ Παύλου, ἐτέθη εἰς τὸ τέλος καὶ οἱονεὶ μετὰ τῶν Καθολικῶν. Ἡ ὑστερογενὴς αὐτὴ τάξις ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν διὰ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων, αἱ ὁποῖαι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς τυπογραφίας παρεσκευάζοντο ἐν τῇ Δύσει ὑπὸ παπικῶν. Ἐντὸς τῶν καθολικῶν Ἐπιστολῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχικὴ τάξις εἶνε ἡ σήμερον ἐπικρατοῦσα, παρετηρήθη μία ἀνατάραχὴ μόνον ἐν τῇ Δύσει εἰς χρόνους ὀψίμους, διότι οἱ δυτικοὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐνεργειῶν των διὰ τὴν κατοχύρωσιν τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα, ἔκαναν καὶ τοῦτο· ἐτοποθέτησαν πρώτας ἐν ταῖς Καθολικαῖς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Πέτρου καὶ ἔπειτα τὰς ἄλλας. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ ἡ ἑξῆς περίεργος τάξις· Α' - Β' Πέτρου, Ἐπιστολαὶ Παύλου, Ἐπιστολαὶ Καθολικαὶ (αἱ ὑπό-

λοιποι πέντε)! Περισσοτέρας λεπτομερείας βλέπε εἰς τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα (σελ. 53 - 54).

7. Η ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΟΣ

Ἡ Ἐκκλησία, ὡς εἴπωμεν, μόνον διά τὰ βιβλία τοῦ Κανόνος εὐθύνεται καὶ ἐξ αὐτῶν ἀντλεῖ τὸ δόγμα της· καὶ οἱ ὅροι τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων εἰς τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς βασίζονται. Ἡ ἱερὰ παράδοσις δὲν ἀπεκάλυψεν, ἀλλὰ διεσάφησε, διεχάραξε τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τοῦ Κανόνος. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν εἶχεν ὡς πρώτην μέριμναν νὰ γνωρίζῃ εἰς τὰ μέλη της ὅλον τὸ περιεχόμενον τῆς Γραφῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀνεγίνωσκε δημοσίᾳ, ὑπευθύνως καὶ ὑποχρεωτικῶς ὅλα καὶ ὁλόκληρα τὰ κανονικὰ βιβλία εἰς τὸ πλήρωμα κατὰ τὴν ὥραν τῆς θείας λειτουργίας, ὥστε νὰ γίνεται μία τοὐλάχιστον ἀνάγνωσις καθ' ἕκαστον ἔτος. Αὐτὸ ἐλέγετο «δημοσίευσις» τοῦ Κανόνος, δηλαδὴ δημοσία ἀνάγνωσις. Καὶ ἡ πρᾶξις ἐλέγετο «δημοσιεύειν», καὶ «δημοσιεύεσθαι» (τὰ βιβλία). Ἀπηγορεύετο δὲ νὰ ἀναγινώσκεται ὅτιδήποτε ἄλλο ἐπ' ἐκκλησίας. Καὶ ἡ δημοσίευσις ἦτο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κατελάμβανε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ χρόνου τῆς θ. λειτουργίας. Κατ' ἀρχὴν ἀνεγινώσκοντο ὅλα τὰ βιβλία μὲ συνέχειαν μέχρι νὰ τελειώσουν. Βραδύτερον καθιερώθη τὸ περικοπικὸν σύστημα μὲ τὰς ἐπιλέκτους περικοπάς, ἐδημιουργήθησαν δὲ εἰδικοὶ κώδικες, τὰ λεγόμενα ἐκλογάδια, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς Εἰσαγωγῆς. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐφθάσαμεν εἰς τὰς σημερινὰς συνθήκας. Οἱ πιστοὶ ἀκροάζονται κατὰ Κυριακὰς ὀλίγα τεμάχια τῆς Κ. Διαθήκης, ἐλάχιστα δὲ τῆς Παλαιᾶς. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ συμβαδίζει καὶ μὲ τὴν χρῆσιν τοῦ κειμένου τῆς Γραφῆς εἰς τὰ συγγράμματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Μέχρι καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς παραθέτουν εἰς τὰ ἔργα των ἄφθονα χωρία τῆς Γραφῆς. Ἀπὸ τοῦ Ε' τὰ παρατιθέμενα χωρία μειοῦνται συνεχῶς, ἀπὸ δὲ τοῦ Η' - Θ' αἰῶνος μειοῦνται ἀπελπιστικῶς. Ἀμφότεραι δὲ πάλιν αἱ ἐξελίξεις αὗται συμβαδίζουν μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ χριστιανικοῦ βίου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Δηλαδὴ παραμέλησις τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Κανόνος, μείωσις τῆς χρήσεως τῆς Γραφῆς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, χειροτέρευσις τοῦ χριστιανικοῦ βίου, καὶ ἐξαθλίωσις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, εἶνε πράγματα τὰ ὁποῖα συμβαδίζουν. Ὅλα εἶνε μὲ μίαν φράσιν ἀπόκλισις ἀπὸ τοῦ Κανόνος, ὁπότε ἡ γραμμὴ ἀντὶ εὐθείας γίνεται καμπύλη ἢ τεθλασμένη ἢ ἀτάσθαλος.

Β'

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

1. ΓΡΑΦΗ - ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΥΛΑΙ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Διὰ νὰ ἐξετάσωμεν τὸ κείμενον ποὺ περιέχεται ὑπὸ τοὺς 27 τίτλους τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης, εἶνε ἀπαραίτητον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τῆς τέχνης καὶ τῶν μέσων τοῦ γράφειν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Ἡ τέχνη τοῦ γράφειν χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ χρόνων ἀμνημονεύτων. Τὰ γράμματα ἦσαν πρῶτα ἰδεογράμματα σημαίνοντα ἕνα γράμμα μίαν λέξιν, ἔπειτα συλλαβογράμματα σημαίνοντα ἕνα γράμμα μίαν συλλαβήν, καὶ τέλος φθογγικὰ γράμματα σημαίνοντα ἕνα γράμμα ἕνα φθόγγον. Τὰ ἰδεογράμματα ἦσαν μικραὶ εἰκόνες. Τὰ συλλαβογράμματα ἦσαν ἢ σφηνοειδῆ ἀποτυπώματα ἢ γραμμικὰ μικρὰ σχήματα ὅπως καὶ τὰ σημερινὰ φθογγικὰ γράμματα. Ἀπὸ τοῦ 1500 ἕως 1300 περίπου π.Χ. ἐπεκράτησαν τὰ φθογγικὰ γράμματα, δηλαδὴ ἡ ἀλφάβητος ποικίλλουσα κατὰ ἔθνη καὶ περιοχάς.

Οἱ ἄνθρωποι κατ' ἀρχὴν ἔγραφον ἐπὶ τοίχων, λίθων, μαρμαρίνων πλακῶν, μεταλλίνων πλακῶν (ἰδίᾳ μολυβδίνων), καὶ πηλίνων πλακῶν ὠμῶν ἢ ὀπτῶν (εἰδικαὶ πλίνθοι ἢ κέραμοι). Βραδύτερον ἔγραφον ἐπὶ ξυλίνων πλακῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἠλείφετο λεπτὸν στρῶμα κηροῦ· αὗται εἶνε αἱ π ι ν α κ ί δ ε ς. Τελειώτεραι γραφικαὶ ὕλαι ἦσαν ἡ δ ι φ θ έ ρ α, ὁ π ά π υ ρ ο ς, ἡ π ε ρ γ α μ η ν ὴ ἢ μ ε μ β ρ ά ν α, καὶ ὁ χ ά ρ τ η ς, ὅστις ἔλαβε περίπου τὴν σημερινὴν μορφὴν ἀπὸ τοῦ Θ' μ.Χ. αἰῶνος. Αἱ διφθέραι ἦσαν δέρματα ζώων ἐλαφρῶς κατειργασμένα καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς γραφικὴ ὕλη ἀπὸ ἀγνώστων χρόνων μέχρι τοῦ Β' π.Χ. αἰῶνος. Τελειωτέρα ὕλη ἦτο ὁ πάπυρος, χρησιμοποιούμενος καὶ αὐτὸς ἀπὸ ἀγνώστων χρόνων μέχρι τοῦ Η' μ.Χ. αἰῶνος. Ὁ πάπυρος κατεσκευάζετο ἐκ τοῦ ὁμωνύμου φυτοῦ τῆς Αἰγύπτου ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐντεῦθεν διεδίδετο ἐμπορικῶς εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ὁ πάπυρος εἶχε τὸ μειονέκτημα ὅτι ἦτο εὔθραυστος καὶ εὔφθαρτος, εἶχεν ὅμως ἔναντι τῶν δερματίνων ὑλῶν καὶ τὰ πλεονεκτήματα ὅτι ἦτο ἐμπορικῶς εὐθηνός, δὲν κατετρώγετο ὑπὸ σητὸς ἢ σαρκοβόρων σκωλήκων, καὶ ἦτο ἄσηπτος ὥστε νὰ διατηρῆται ἐπὶ χιλιετίας (σῴζονται πάπυροι 2.500 ἐτῶν) τελείως ἀνέπαφος εἰς ξηρὸν ἢ λασπῶδες χῶμα· τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι κατεσκευάζετο ἐξ ὑδροχαροῦς φυτοῦ. Βελτίωσις τῆς διφθέρας εἶνε ἡ περ-

γαμηνή, τοῦ δὲ παπύρου ὁ χάρτης. Κατὰ τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ Β΄ π.Χ. αἰῶνος, ἐπειδὴ οἱ τὸν πάπυρον μονοπωλοῦντες ἐν τῷ κόσμῳ Πτολεμαῖοι τῆς Αἰγύπτου ἀπηγόρευσαν τὴν ἐξαγωγὴν αὐτοῦ ἐκτὸς τῆς χώρας, διὰ νὰ γίνῃ ἡ Ἀλεξάνδρεια τὸ μόνον κέντρον τῶν γραμμάτων, εἰς τὴν Πέργαμον τῆς βορειοδυτικῆς Μ. Ἀσίας, ἄλλο μέγα τότε κέντρον γραμμάτων, οἱ ἄνθρωποι πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπενόησαν πολλὰς βελτιώσεις τῆς ὀγκώδους καὶ δυσχρήστου διφθέρας, καὶ ἐπέτυχον τὴν κατασκευὴν τῆς μεμβράνης, τῆς ἐκ τῆς Περγάμου ὀνομασθείσης περγαμηνῆς. Ἦτο πολὺ λεπτοτέρα, ἐλαφροτέρα καὶ κομψοτέρα τῆς διφθέρας, ἀπέβαλε κατὰ πολὺ τὴν ὄψιν δέρματος· ἦτο καὶ εὐθηνοτέρα ἀλλ' ὄχι ὅσον ὁ πάπυρος. Κατατρώγεται ὑπὸ σαρκοβόρων ἢ αἱμοβόρων σκωλήκων, ἀλλ' ἂν διατηρῆται μετ' ἐπιμελείας, διατηρεῖται ἐπὶ χιλιετίας (σώζονται περγαμηναὶ 2.000 ἐτῶν). Ἔχει τὰ πλεονεκτήματα ὅτι εἶνε ἀσυγκρίτως στερεωτέρα τοῦ παπύρου, ὡραιοτέρα εἰς τὴν ὄψιν, καὶ εἰς αὐτὴν δὲν ἔβγαινεν ἡ μελάνη εἰς τὸ πίσω μέρος. Ὑπάρχουν περγαμηναὶ κατεσκευασμέναι ἐκ δέρματος ἐμβρύων αἰγῶν ἢ προβάτων, λεπτότεραι ἀπὸ μίαν κόλλαν ἀναφορᾶς καὶ λευκαὶ ὅσον αὐτή. Κατὰ τὸν Η΄ ἢ Θ΄ αἰῶνα οἱ ἄνθρωποι ἐσκέφθησαν ὅτι, ἀντὶ νὰ κατασκευάζουν τὸν χάρτην ἐκ τοῦ νειλώου φυτοῦ τοῦ παπύρου, δύνανται ἀντὶ τῶν ἰνῶν ἐκείνου νὰ χρησιμοποιοῦν βάμβακα ἢ ἄλλας παρομοίας ἰνώδεις φυτικὰς οὐσίας. Τοιουτοτρόπως ὁ πάπυρος γενικευθεὶς καὶ βελτιωθεὶς ἐγένετο χάρτης. Καὶ ἐνῷ προηγουμένως ἐλέγετο καὶ πάπυρος καὶ χάρτης, ἔκτοτε, ἐφ' ὅσον δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ φυτοῦ παπύρου, λέγεται μόνον χάρτης. Ὁ χάρτης ὡς γνωστὸν ἀντικατέστησε τὸν πάπυρον τελείως καὶ τὴν περγαμηνὴν σχεδὸν τελείως. Περγαμηνὴ σήμερον χρησιμοποιεῖται μόνον διὰ λόγους ἐπισημότητος, πολυτελείας καὶ ἀρχαιοπρεπείας· πρακτικῶς εἶνε ἀχρησιμοποίητος.

Ἡ γραφίς, δηλαδὴ τὸ ὄργανον τοῦ γράφειν, ἦτο ἀνάλογον μὲ τὴν γραφικὴν ὕλην. Διὰ τὰς πρὸ τῆς διφθέρας γραφικὰς ὕλας ἦτο χαρακτὴρ ἄνευ χρώματος δηλαδὴ μελάνης. Διὰ τοὺς λίθους σμίλη. Διὰ τὰς μεταλλίνας πλάκας ἐκμαγεῖον ἢ ἐκτυπωτικὴ σφραγίς. Διὰ τὰς μολυβδίνας ἰδιαιτέρως χαρακτικὴ αἰχμή. Διὰ τὰς ὠμὰς ἢ ὀπτὰς πλίνθους ἦτο ἢ αἰχμὴ ἢ ἐκτυπωτικὴ σφραγίς. Διὰ τὰ κήρινα πινάκια ἦτο αἰχμή. Ἀπὸ τῆς διφθέρας καὶ ἐντεῦθεν ἡ γραφὶς ἔγινεν ὄργανον ἐγχύνον μελάνην. Κατεσκευάζετο ἐκ καλάμης, διὸ λέγεται κάλαμος, ἢ ἐκ πτεροῦ (λατινιστὶ πτερὸν = penna), διὸ λέγεται πέννα.

Τὸ βάμμα ἦτο ἢ μέλαν (μελάνη) κατασκευαζόμενον κυρίως ἐξ αἰθάλης (καπνιᾶς), ἢ διάφορα χρώματα, ἰδίᾳ κόκκινον, κυανοῦν καὶ πράσινον, ἢ οἱαδήποτε ὑγρὰ οὐσία φέρουσα ἔγχυμα χρυσοῦ ἢ ἀργύρου, δηλαδὴ κόνιν τῶν μετάλλων τούτων, ὁπότε τὰ γράμματα ἐγίνοντο χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ. Ἡ κιννάβαρις ἦτο γραφικὸν βάμμα βαθυκύανον καὶ τόσον πολυτελές, ὥστε ἐν τέλει κατέληξε νὰ χρησιμοποιῆται μόνον διὰ νὰ θέτῃ τὴν ὑπογραφήν του ὁ αὐτοκράτωρ.

Τὰ βιβλία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦσαν κατὰ τὸ σχῆμα δύο εἰδῶν, α) ρόλοι, καὶ β) ὅμοια μὲ τὰ σημερινά. Διὰ νὰ σχηματισθῇ ρόλος συνερράπτοντο ἢ συνεκολλῶντο πολλὰ φύλλα παπύρου ἢ περγαμηνῆς, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν ἐπιμήκη ταινίαν. Ἡ ταινία αὐτὴ περιετυλίσσετο περὶ ἕνα ξύλινον ἄξονα τὸν κοντὸν (= κοντάρι) ἢ κόντακα, τοῦ ὁποίου αἱ δύο ἄκραι ἦσαν κεφαλαὶ καὶ ἐλέγοντο ὀμφαλοί. Ὅλον τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἐλέγετο κοντάκιον, βίβλος ἢ βιβλίον, εἰλητὸν ἢ εἰλητάριον, κύλινδρος, καὶ λατινιστὶ volumen. Τὸ κείμενον ἐγράφετο εἰς πολυαρίθμους στήλας καθέτως πρὸς τὸ μῆκος τῆς ταινίας (οἱ στίχοι τοῦ κειμένου παραλλήλως πρὸς τὸ μῆκος αὐτῆς) ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς. Ἡ ταινία εἰς τὸ ἄκρον της εἶχε μικρὰ λωρία, ὥστε, ὅταν τυλίσσεται, καὶ νὰ δένεται. Τὸ σύγγραμμα ἤρχιζε νὰ γράφεται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἄκρας (τῆς προσδεδεμένης εἰς τὸν κοντὸν) καὶ ἐτελείωνεν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἄκρον, ὅπου ἦσαν τὰ λωρία. Ὥστε ὁ ἀναγινώσκων ἐξετύλισσε τελείως τὸν κύλινδρον, καί, καθὼς ἀνεγίνωσκεν, ἐτύλισσεν.

Ὁ ἄλλος τρόπος βιβλιοδεσίας (ὁ σημερινὸς) ἦτο πρόσφορος ἰδίᾳ διὰ τὴν περγαμηνήν. Μεγάλα τεμάχια περγαμηνῆς ἐδιπλοῦντο εἰς τὰ τέσσαρα καὶ ἐκόπτοντο εἰς τὰς τρεῖς παρυφὰς πλὴν τῆς ράχεως· οὕτως ἀπετελοῦντο τὰ τετράδια. Ἂν ἐδιπλοῦτο εἰς τὰ ὀκτώ, ἐλέγοντο ὀκτάδια. Σήμερον τὰ τυπογραφεῖα χρησιμοποιοῦν ὀκτάδια (= τυπογραφικὰ φύλλα), δηλαδὴ δεκαεξασέλιδα τεύχη. Πολλὰ τετράδια ἢ ὀκτάδια βιβλιοδετούμενα ἐκ τῆς ράχεως εἰς μίαν κοινὴν ράχιν, ὅπως καὶ σήμερον, ἀπετέλουν αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐλέγετο τεῦχος, ἢ τόμος ἢ κῶδιξ, λατινιστὶ δὲ codex. Ὁ μικρὸς τόμος ἐλέγετο τομάριον, ἐπειδὴ δὲ τὰ τομάρια ἦσαν δερμάτινα ἡ λέξις κατήντησε νὰ σημαίνῃ πᾶν δέρμα (= τομάρι). Εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς ράχεως παρυφὴν τὰ δύο ἐξώφυλλα συνεδέοντο μὲ δύο ἢ περισσοτέρους θηλακωτῆρας (κούμπωμα). Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς βιβλιοδεσίας ἢ τὸ ἐξωτερικόν του σύστημα λέγεται στάχωσις. Τῶν ἐγγράπτων φύλλων ἡ ἐμπροσθία ὄψις λέγεται rectus καὶ ἡ ὀπισθία versus. Εἰς τοὺς κώδικας ἐγράφοντο ἐπὶ τῆς σελίδος οἱ στίχοι τοῦ κειμένου ἢ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἢ εἰς δύο, τρεῖς καὶ τέσσαρας ἐνίοτε στήλας· ὅταν ἀνοίγῃ τις ἕνα βιβλίον μὲ τετραστήλους σελίδας, βλέπει ἐνώπιόν του ὀκτὼ στήλας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει εἰλητάριον.

Πολλάκις οἱ κώδικες, ἰδίᾳ οἱ περγαμηνοί, εἶνε πολυτελεῖς. Εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ δέρματος ἀντιλόπης ἢ λαγωῶν ἢ ἐμβρύων, ἢ εἶνε βεβαμμένοι πορφυροῖ, ἢ εἶνε γεγραμμένοι διὰ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν γραμμάτων, ἢ φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν κεφαλαίων καὶ τοὺς τίτλους διὰ κινναβάρεως, ἢ εἶνε ἀριστουργήματα μικρογραφίας (ἔχουν γράμματα μικρότερα ἀπὸ τὰ γράμματα τῆς Κ. Διαθήκης τῆς τσέπης ποὺ ἐκδίδει ἡ «Ζωή»), ἢ εἶνε εἰκονογραφημένοι μὲ πολὺ ζωηρὰ καὶ ἀνεξίτηλα χρώματα αἱ δὲ εἰκόνες εἶνε ἔργα τέχνης, ἢ ἔχουν στάχωσιν πλήρη χρυσοῦ, ἀργύρου, σμάλτου καὶ πολυ-

τίμων λίθων. Πολλάκις δι' ἔλλειψιν μεμβράνης οἱ ἀρχαῖοι ἐλάμβανον παλαιὰ βιβλία, ἔξυνον καὶ ἔσβηνον ὅλα τὰ γράμματα, καὶ ἔγραφον νέα κείμενα· ἔγραφον δὲ τὴν δευτέραν φορὰν καθέτως πρὸς τὰς σειρὰς τοῦ παλαιοῦ καὶ ἀποσβεσθέντος κειμένου, ἤ, ἂν ἔγραφον παραλλήλως, ἔγραφον εἰς τὸν χῶρον τὸν μεταξὺ τῶν σειρῶν τοῦ παλαιοῦ κειμένου. Αὐτοὶ οἱ κώδικες λέγονται παλίμψηστοι (πάλιν ψάω, ψάω = ἀποξέω, ἀποσβήνω δι' ἀποξέσεως). Τοιοῦτοι εἶνε οἱ κώδικες τῆς Κ. Διαθήκης 04 (= C ἢ τοῦ 'Εφραίμ), 024 (= P), 025 (= P), 026 (= Q), 027 (= R), 035 (= Z), καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Σήμερον δι' ἐγχύσεως εἰδικῶν φαρμάκων ἐπὶ τῶν παλιμψήστων, γίνονται ἐντονώτερα τὰ ἀποσβεσθέντα γράμματα, καὶ δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν ἀμφότερα τὰ κείμενα τῶν παλιμψήστων, παλαιὸν καὶ νέον.

'Η ἑλληνικὴ γραφή, ὅπως καὶ αἱ πλεῖσται ἄλλαι, ἦτο ἀρχικῶς μεγαλογράμματος, εἶχε δηλαδὴ μόνον κεφαλαῖα γράμματα μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος (μέχρι τοῦ Φωτίου περίπου). Τὰ γράμματα αὐτὰ λέγονται μεγάλα ἢ κεφαλαῖα (ἐπειδὴ εἰς τὴν μικρογράμματον γραφὴν χρησιμοποιοῦνται μόνον ὡς κεφαλαὶ κεφαλαίων καὶ παραγράφων), ἢ λατινιστὶ litterae unciales (δακτυλιαῖα). Ἦσαν τετραγωνισμένα ὅπως τὰ σημερινὰ κεφαλαῖα καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς σκληρᾶς γραφικῆς ὕλης (μάρμαρον), ὅπου εἰργάζετο σμίλη. 'Αλλ' ἀπὸ ἀγνώστων χρόνων τῇ ἐπιδράσει τῆς μαλακῆς γραφικῆς ὕλης, ὅπου εἰργάζετο ὁ ταχὺς κάλαμος, ἐδημιουργήθησαν κυρτὰ γράμματα (τὰ κεφαλαῖα στρογγυλευμένα), τὰ ὁποῖα συνυπῆρχον μὲ τὰ κεφαλαῖα. Κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἦτο γνωστὴ καὶ ἡ ἐπισεσυρμένη γραφὴ μὲ τὰ γράμματα πολὺ στρογγυλευμένα καὶ κολλώμενα μεταξύ των διὰ τῶν μυστάκων καὶ οὐρῶν. Αὐτὴ ἡ γραφὴ ἐξελιχθεῖσα μᾶς ἔδωκε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα τὴν μικρογράμματον γραφήν, τὴν καὶ σήμερον χρησιμοποιουμένην. 'Εκάστης ἐποχῆς ὁ γραφικὸς χαρακτὴρ διαφέρει ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἄλλων ἐποχῶν, καὶ αὐτὸ εἶνε ἕνα ἀπὸ τὰ τρία κυριώτερα τεκμήρια μὲ τὰ ὁποῖα χρονολογοῦμεν τοὺς κώδικας. Τὰ ἄλλα δύο εἶνε αἱ ὑδατώσεις τοῦ χάρτου, καὶ τὸ ἀκριβέστερον ἡ σημείωσις τῆς ἡμερομηνίας κατασκευῆς τοῦ κώδικος ὑπὸ τῶν καλλιγράφων. Ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα.

Αἱ λέξεις περισσότερον εἰς τὴν μεγαλογράμματον γραφὴν καὶ ὀλιγώτερον εἰς τὴν μικρογράμματον εἶνε ἡνωμέναι. 'Ο χωρισμὸς λέξεων εἶνε ὄψιμος ἐπινόησις. Τόνοι, πνεύματα καὶ σημεῖα στίξεως δὲν ὑπῆρχον· ὑπῆρχον μόνον τὰ 24 γράμματα, ἡ δασεῖα, καὶ τὸ ὑπογεγραμμένον ἰῶτα τὸ ὁποῖον δὲν ἐγράφετο πάντοτε. Εἰς πολὺ ὄψιμον χρόνον ἐχρησιμοποιήθησαν ψιλαὶ καὶ τόνοι (καίτοι γνωστοὶ ἀπὸ τοῦ Γ' π.Χ. αἰῶνος), εἰς ἔτι ὀψιμώτερον δὲ μία ὑποτυπώδης καὶ ὄχι ἑνιαία στίξις. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον εἰς τὸν ἕνα τόπον ἢ μίαν γενεὰν ἦτο ἐρωτηματικόν, εἰς τοὺς ἄλλους ἦτο τελεία στιγμή. Εἰς τὴν μεγαλογράμματον πλὴν τῆς δασείας τὰ ἄλλα ἦσαν ἄγνωστα. 'Εχρησιμοποιοῦντο πολὺ αἱ συντμήσεις λέξεων καὶ ἰδίως τῶν ἱερῶν ὀνομάτων

(nomina sacra), π.χ. ΑΝΟΣ = ἄνθρωπος, ΟΥΝΟΣ = οὐρανός, ΙΣ ΧΣ = Ἰησοῦς Χριστός, ΘΣ = Θεός, ΚΣ = Κύριος, ΙΗΛ = Ἰσραήλ, ΙΛΗΜ = Ἱερουσαλήμ, ΠΗΡ = Πατήρ, ΜΗΡ = Μήτηρ, κλπ. Ὁσάκις οἱ βιβλιογράφοι ἔκαναν σφάλματα, διέγραφον λέξεις δι' ἀποξέσεως ἢ διὰ τῆς τοποθετήσεως μιᾶς στιγμῆς κάτωθεν ἢ ἄνωθεν ἑκάστου γράμματος τῆς διαγραφομένης φράσεως· ἢ ἔκαναν διορθώσεις (correctiones, correcturae), ἢ προσθήκας μεταξὺ τῶν γραμμῶν (interlineares), ἢ ἄνωθεν μιᾶς μόνον λέξεως (suprascriptae), ἢ εἰς τὴν ὤαν δηλ. τὸ περιθώριον (marginales· margo = ὤα, περιθώριον). Αἱ τελευταῖαι ἐγίνοντο μὲ ἕνα παραπεμπτικὸν σημεῖον, ὅπως εἶνε σήμερον οἱ ἀστερίσκοι ἢ οἱ ἀριθμητικοὶ δεῖκται τῶν ὑποσημειώσεων. Ὅλα αὐτὰ δημιουργοῦν πολλάκις προβλήματα διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου.

Τὸ αὐτόγραφον τοῦ συγγραφέως λέγεται αὐτόγραφον ἢ ἀρχέτυπος. Ἀρχέτυπος ὑπὸ σχετικὴν ἔννοιαν λέγεται ἐνίοτε καταχρηστικῶς καὶ ὁ κῶδιξ ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθον ἄλλοι, ἀλλ' ὡς πρὸς αὐτοὺς μόνον. Τὰ ἀντίγραφα λέγονται ἀντίγραφα ἢ ἀπόγραφα. Ἡ ἔκδοσις ἑνὸς βιβλίου εἰς τὸ εὐρὺ κοινὸν ἐλέγετο καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἔκδοσις. Τὰ συγγράμματα διῃροῦντο πρῶτα ὑπὸ τῶν βιβλιογράφων εἰς βιβλία καὶ κεφάλαια διὰ τεχνικοὺς λόγους, ἔπειτα κατ' ἀπομίμησιν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν συγγραφέων διὰ λόγους διατάξεως τῆς ὕλης.

Ὅταν ὁ συγγραφεὺς ἔγραφε τὸ σύγγραμμά του, τὸ παρελάμβανον οἱ ἐκδόται (ἐπιχειρηματίαι ἢ καὶ ἀνεπίσημοι ἐρασιτέχναι καὶ ἰδιῶται καλλιγράφοι), τὸ ἀντέγραφον εἰς ἑκατοντάδας ἀντιγράφων, ἢ ἀντιτύπων ἀπὸ τότε λεγομένων, καὶ τὸ διέδιδον. Ἡ ἀντιγραφὴ ἐγίνετο κατὰ μόνας (ἔβλεπεν ὁ ἀντιγραφεὺς μίαν - μίαν τὰς φράσεις καὶ τὰς ἀντέγραφεν) ἢ ὁμαδικῶς (ἕνας ὑπηγόρευε καὶ πολλοὶ ἔγραφον χωρὶς νὰ βλέπουν). Οὕτως ἔχομεν δύο γενικὰς κατηγορίας λαθῶν, τὰ ὀπτικὰ καὶ τὰ ἀκουστικά. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ὑποκατηγορίαι. Ὅταν μία ἔκδοσις ἦτο ἐπιστημονική, πλὴν τῆς ἄλλης οὐσιώδους ἐπιμελείας, διεκρίνετο καὶ διὰ τὴν μεθοδικὴν διαίρεσιν τοῦ κειμένου. Τὰ βιβλία διῃροῦντο εἰς κεφάλαια, τὰ κεφάλαια εἰς παραγράφους, αἱ παράγραφοι εἰς στίχους.

Ὅταν ἐγράφη ἡ Κ. Διαθήκη ἐχρησιμοποιοῦντο ἡ μεγαλογράμματος γραφὴ ἄνευ στίξεως καὶ ἄλλων σημείων πλὴν τῆς δασείας, ὁ πάπυρος καὶ ἡ περγαμηνή, ὁ κάλαμος καὶ ἡ πέννα, ὅλα τὰ εἴδη τῆς μελάνης, τὸ εἰλητάριον καὶ ὁ κῶδιξ, ἡ διαίρεσις εἰς βιβλία καὶ κεφάλαια.

2. Η ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΗΣ Κ. ΔΙΑΘΗΚΗΣ

Διὰ τὰ 25 ἐκ τῶν 27 βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε γνωστὸν ἢ βέβαιον, ὅτι ἐστάλησαν ὡς ἐπιστολαί. Μόνον διὰ τὸ κατὰ Ματθαῖον καὶ τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἂν ἐστάλησαν ὡς ἐπιστο-

λαί. Αὐτὸ μᾶς πείθει ὅτι οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης ἔγραψαν ἐπὶ παπύρου· διότι ἡ μεμβράνη δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο δι' ἀλληλογραφίαν. Εἶνε ὅμως βέβαιον ὅτι οἱ παραλῆπται πάραυτα τὰ ἀντέγραφον ἐπὶ περγαμηνῆς εἰς πολλὰ ἀντίτυπα καὶ τὰ διέδιδον. Κατ' ἀρχὴν βεβαίως τὰ βιβλία ἐκυκλοφόρουν μεμονωμένα. Ταχύτατα ὅμως, ζώντων πολλάκις τῶν ἀποστόλων, συνεκεντροῦντο καθ' ὁμάδας. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Α' ἤδη αἰῶνος ἀπετελέσθησαν τέσσαρες ὁμάδες, δηλαδὴ τέσσαρες τόμοι τῆς Κ. Διαθήκης. Εἶνε ἐπίσης πιθανὸν ὅτι οἱ ἀπόστολοι ἔγραψαν εἰς εἰλητάρια, εἰλητάρια δὲ ἐξηκολούθουν νὰ εἶνε καὶ τὰ ἀντίγραφα, ἕως ὅτου ἐκυκλοφόρουν τὰ βιβλία μεμονωμένα. Ὅταν συνεκεντρώθησαν εἰς τέσσαρας τόμους, ἦσαν μᾶλλον κώδικες, ὅπως σήμερον. Μία ὁμὰς ἦσαν τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια, ἥτις σήμερον σημειοῦται μὲ τὸ γράμμα e. Ἄλλη ὁμὰς αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων μετὰ τῶν ἑπτὰ καθολικῶν Ἐπιστολῶν, ἥτις σημειοῦται μὲ τὸ γράμμα a. Ἄλλη αἱ 14 Ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου, σημειουμένη μὲ τὸ γράμμα p. Καὶ τετάρτη ἡ Ἀποκάλυψις μόνη, σημειουμένη μὲ τὸ γράμμα r. Δηλαδὴ ὅλη ἡ Κ. Διαθήκη σημειοῦται μὲ τὰ τέσσαρα γράμματα eapr. Ἴσως ὑπῆρχε καὶ ἐξαμερὴς διαίρεσις χωριζομένων τῶν Εὐαγγελίων εἰς δύο ὁμάδας ἀνὰ δύο, καὶ τῶν Πράξεων ἀπὸ τῶν Καθολικῶν. Πολὺ ἐνωρὶς ἀλλ' εἰς ἄγνωστον χρόνον ὁλόκληρος ἡ Κ. Διαθήκη συνεκεντρώθη εἰς ἕνα τόμον ἢ καὶ ἡνώθη μετὰ τῆς Π. Διαθήκης. Οἱ ἀρχαιότεροι ὡλοκληρωμένοι σῳζόμενοι κώδικες τῆς Γραφῆς φέρουν τήν τε Κ. Διαθήκην, ἀλλὰ καὶ ἀμφοτέρας τὰς Διαθήκας ἡνωμένας εἰς ἕνα τόμον (Δ' αἰών). Ἀλλὰ παραλλήλως διετηρεῖτο μέχρι πολὺ ὀψίμων χρόνων καὶ ἡ κυκλοφορία τῆς Κ. Διαθήκης εἰς τέσσαρας (e, a, p, r) ἢ δύο τόμους (e, apr). Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν ἔχομεν τὸ Εὐαγγέλιον ἢ Τετραευάγγελον (e), καὶ τὸν Ἀπόστολον ἢ Πραξαπόστολον (apr ἢ καὶ μόνον ap). Ὅταν ἐπεκράτησε τὸ περικοπικὸν σύστημα δημοσιεύσεως τοῦ Κανόνος, ἐδημιουργήθησαν οἱ κώδικες μὲ ἐπιλέκτους καὶ ἀνακατατεταγμένας περικοπὰς κατὰ τὰς λειτουργικὰς ἀνάγκας, τὰ ἐκλογάδια ἢ λατινιστὶ lectionaria (= ἀναγνωστικά), τὰ ὁποῖα σημαίνονται μὲ ἕνα *l* (*l* e, *l* ap, *l* apr, *l* eapr). Π.χ. *l* 50 σημαίνει ὁ κῶδιξ 50 τῆς Κ. Διαθήκης ποὺ εἶνε ἐκλογάδιον. Τὰ ἐκλογάδια εἶνε ποικίλα. Τὰ πλήρη εἶνε ἐτήσια, περιέχουν τὰς εὐαγγελικὰς ἢ ἀποστολικὰς περικοπὰς ὅλου τοῦ ἔτους (κυριακῶν, καθημερινῶν καὶ ἑορτῶν), καλύπτουν διὰ μὲν τὰ Εὐαγγέλια ὅλον τὸ συνεχὲς κείμενον διὰ δὲ τὰ λοιπὰ βιβλία τὸ μέγιστον μέρος, εἶνε δύο, καὶ λέγονται καταχρηστικῶς Εὐαγγέλιον ἢ Τετραευάγγελον καὶ Ἀπόστολος ἢ Πραξαπόστολος. Πλὴν τῶν ἐτησίων ἔχομεν τὰ μηναῖα (δηλαδὴ τὰς ἐν τοῖς γνωστοῖς μηναίοις ἁγιογραφικὰς περικοπάς), τὰ τριώδια, πεντηκοστάρια, εὐχολόγια, κλπ., τὰ ὁποῖα πᾶς τις ἐννοεῖ τί εἶνε.

3. ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
ΤΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΝ ΚΑΙ ΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Λέγοντες παράδοσιν τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης ἐννοοῦμεν αὐτὴν κατὰ τρεῖς τρόπους. α) Τὸ πρωτότυπον ἑλληνικὸν κείμενον αὐτῆς καὶ αἱ ἀρχαῖαι μεταφράσεις. β) Ἡ ἄμεσος παράδοσις τοῦ κειμένου καὶ ἡ ἔμμεσος, εἴτε ἐν τῷ πρωτοτύπῳ εἴτε ἐν ταῖς μεταφράσεσιν. γ) Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις κειμένου καὶ αἱ ἄλλαι παραδόσεις ἢ τύποι ἢ παραλλαγαὶ κειμένου, ἔν τε τῷ πρωτοτύπῳ καὶ ἐν ταῖς μεταφράσεσιν, ἔν τε τῇ ἀμέσῳ παραδόσει καὶ ἐν τῇ ἐμμέσῳ. Κατ' αὐτοὺς τοὺς τρεῖς τρόπους ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὸ κείμενον τῶν βιβλίων τοῦ Κανόνος, διὰ νὰ βεβαιωθῶμεν ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ζητήματος, ποῖον εἶνε ἐπὶ λέξει τὸ γνήσιον κείμενον τὸ ὑπὸ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν κανονικῶν βιβλίων, ποῖον δηλαδὴ τὸ κείμενον τὸ ὁποῖον ἐξῆλθεν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων. Καὶ πρῶτα ἐξετάζομεν τὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου ὡς πρωτότυπον καὶ ὡς μεταφράσεις.

α΄. Τὸ πρωτότυπον

Οἱ ἀπόστολοι ἔγραψαν ὅλοι εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς των, εἰς τὴν κοινὴν δηλαδὴ καὶ δημώδη ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν λαλουμένην ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ ἀπὸ τοῦ Γ΄ π.Χ. μέχρι τοῦ Γ΄ μ.Χ. περίπου αἰῶνος. Τὸ πρωτότυπον κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης ἐφύλαξε καὶ φυλάσσει ἡ ἑλληνόφωνος ἐκκλησία, ἐνῷ αἱ ἀλλόγλωσσοι φυλάσσουν ἑκάστη τὴν μετάφρασιν αὐτοῦ εἰς τὴν γλῶσσαν της. Ἂν καὶ ἀπὸ τοῦ 1638 ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζωνται διάφοροι μεταφράσεις εἰς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν, ὅμως τὸ πρωτότυπον παραμένει μέχρι σήμερον ὡς τὸ ἀποκλειστικῶς ἐπ' ἐκκλησίας χρησιμοποιούμενον, ἔχει δὲ καὶ ἀνεπισήμως τὴν μείζονα κυκλοφορίαν. Τὸ πρωτότυπον οὐδέποτε ἀντικατεστάθη ὑπὸ μετεγλωττισμένου κειμένου, οὔτε μετεγράφη εἰς ἄλλην ἀλφάβητον, ἀλλὰ παραμένει εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν γραφὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφη. Μόνον ὅτι ἀπὸ τοῦ Θ΄ αἰῶνος τὰ κεφαλαῖα γράμματα ἔγιναν μικρά, χωρὶς νὰ ἀπολεσθοῦν καὶ οἱ μεγαλογράμματοι κώδικες, ἐπὶ πλέον δὲ προσετέθησαν ψιλαί, τόνοι, καὶ σημεῖα στίξεως.

Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἀναγνώσεως, μελέτης καὶ ἐρεύνης τῶν ἱερῶν κειμένων τῆς Κ. Διαθήκης, ἐνωρίτατα, ἤτοι ἀπὸ τοῦ Β΄ αἰῶνος, διηρέθησαν εἰς κεφάλαια καὶ στίχους ὅπως καὶ σήμερον. Ἤδη ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς περὶ τὸ 200 ἀναφέρει «περικοπὰς» ὡς παραπεμπτικὰ στοιχεῖα, ὁ Τερτυλλιανὸς ἀναφέρει capitula, καὶ ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας «κεφάλαια». Δὲν ἦσαν ὅμως τὰ κεφάλαια καὶ οἱ στίχοι ἐκεῖνοι τὰ αὐτὰ μὲ τὰ σημερινὰ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων. Ἔναντι τῆς σημερινῆς διαιρέσεως τοῦ κειμένου ἡ ἀρχαία εἶχε τὰ πλεονεκτήματα, ὅτι ἦτο ἀκριβῶς κατὰ νόημα, καὶ ὅτι ἦτο πολὺ

λεπτομερεστέρα κατά τε τὰ κεφάλαια καὶ κατὰ τοὺς στίχους, εἶχεν ὅμως καὶ τὸ σοβαρὸν μειονέκτημα ὅτι δὲν ἦτο ἑνιαία καὶ κοινῶς ἐν χρήσει εἰς ἅπασαν τὴν Ἐκκλησίαν. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι αἱ χειρόγραφοι ἐκδόσεις δὲν εἶνε ὅπως αἱ ἔντυποι πανομοιότυποι κατὰ χιλιάδας ἀντιτύπων· εἶχε δὲ ὡς συνέπειαν νὰ μὴ εἶνε δυνατὸν εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς νὰ παραπέμπουν μὲ ἀριθμοὺς εἰς κεφάλαια καὶ στίχους μὲ ἕνα διεθνὲς παραπεμπτικὸν σύστημα, μήτε νὰ παρασκευάσουν ταμεῖα (concordantiae), διὰ νὰ τοὺς βοηθοῦν εἰς τὴν ἔρευναν. Ἐκ τῶν ἀρχαίων διαιρέσεων τοῦ κειμένου δὲν σώζονται ὅλαι. Σώζεται ἡ κυριωτέρα ἐκκλησιαστικὴ ἐφ' ὅλης τῆς Κ. Διαθήκης, ἡ τοῦ Εὐσεβίου εἰς τὰ Εὐαγγέλια, καὶ δύο ἀνώνυμοι εἰς τὸν κώδικα 03 (B) εἰς ὡρισμένα βιβλία. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἶνε ἐκείνη τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦν ὁ Ἀλεξανδρεὺς Εὐθάλιος (Ε' αἰ.), ὁ Ἀνδρέας Καισαρείας, ὁ Θεοφύλακτος, ὁ Εὐθύμιος Ζυγαβηνός, τὰ διατάγματα τῶν αὐτοκρατόρων, κλπ., καὶ ἡ ὁποία σημειώνεται εἰς τοὺς μεγαλογραμμάτους κώδικας 02, 04, 022, 027, 035, (ἤτοι A C N R Z). Κατὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην ἡ ὅλη Κ. Διαθήκη διαιρεῖται εἰς 510 κεφάλαια, ἤτοι:

Μθ	68	Ἐφ	10	Ἑβ	22
Μρ	48	Φι	7	Ἰα	6
Λκ	83	Κλ	10	Α' Πε	8
Ἰω	18	Α' Θε	7	Β' Πε	4
Πρξ	40	Β' Θε	6	Α' Ἰω	7
Ρω	19	Α' Τι	18	Β' Ἰω	2
Α' Κο	9	Β' Τι	9	Γ' Ἰω	2
Β' Κο	11	Ττ	6	Ἰδ	4
Γα	12	Φλμ	2	Ἀπ	72

Ὁ Εὐσέβιος διήρεσε τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια εἰς 1170 (= 1162 + 8) κεφάλαια, ἤτοι τὸν Ματθαῖον εἰς 355, τὸν Μᾶρκον εἰς 233+8 (τὰ 8 εἶνε τὸ Μρ 16,9 - 20), τὸν Λουκᾶν εἰς 342, καὶ τὸν Ἰωάννην εἰς 232. Ἐκ τῶν δύο ἐν τῷ κώδικι 03 ἀπαντωμένων διαιρέσεων ἡ μὲν ἀρχαιοτέρα φαινομένη ἔχει ὡς ἑξῆς· Ματθαῖος 170 κεφάλαια, Μᾶρκος 62 (+1), Λουκᾶς 152, Ἰωάννης 80, Πράξεις 36, Ἐπιστολαὶ Παύλου (τὰς ὁποίας λόγῳ καταστροφῆς δὲν περιέχει πάσας) ὑπὸ ἑνιαίαν μέτρησιν κεφάλαια 93 (+;), ἤτοι Ρωμαίους 1 - 21, Α' Κορινθίους 22 - 42, Β' Κορινθίους 43 - 53, Γαλάτας 54 - 58, Ἑβραίους 59 - 69 (τὴν ἔχει μέχρι 64), Ἐφεσίους 70 - 75, Φιλιππησίους 76 - 79, Κολασσαεῖς 80 - 85, Α' Θεσσαλονικεῖς 86 - 89, Β' Θεσσαλονικεῖς 90 - 93· Ἰακώβου 9 κεφάλαια, Α' Πέτρου 8, Α' Ἰωάννου 11, Ἰούδα 2·

λείπουν αἱ Β΄ Πέτρου Β΄ - Γ΄ Ἰωάννου. Ἡ δὲ νεωτέρα φαινομένη διαίρεσις ἔχει ὡς ἑξῆς· Πράξεις 69, Ρωμαίους 8, Α΄ - Β΄ Κορινθίους 19 (= Α΄ Κο 1 - 11, Β΄ Κο 12 - 19), Γαλάτας 4, Ἐφεσίους 3, Φιλιππησίους 2, Κολασσαεῖς 3, Α΄ Θεσσαλονικεῖς 2, Β΄ Θεσσαλονικεῖς 2, Ἑβραίους 5 (+;), Ἰακώβου 5, Α΄ Πέτρου 3, Β΄ Πέτρου 2.

Ἡ διαίρεσις εἰς στίχους καὶ ἡ μέτρησις αὐτῶν ἐλέγετο στιχομετρία. Οἱ ἀρχαῖοι στίχοι ἦσαν τὸ 1/3 ἢ 1/4 τῶν σημερινῶν· ἦσαν ὄντως στίχοι, δηλαδὴ μία σειρὰ κειμένου καὶ μάλιστα στενῆς στήλης. Ἦσαν βεβαίως ἄνισοι καὶ διεκρίνοντο περίπου κατὰ νόημα. Σπανιώτερον ἐγίνετο διαίρεσις εἰς κῶλα (συντακτικὰς καὶ νοηματικὰς περιόδους) ἔχοντα τὴν ἔκτασιν τῶν σημερινῶν στίχων. Μερικοὶ κατάλογοι τοῦ κανόνος εἶνε στιχομετρικοί· εἰς τὸ ὄνομα δηλαδὴ ἑκάστου βιβλίου σημειώνουν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων. Παραθέτω τὴν στιχομετρίαν τοῦ Νικηφόρου Α΄ Κωνσταντινουπόλεως (800)· Ματθαῖος 2.500, Μᾶρκος 2.000, Λουκᾶς 2.600, Ἰωάννης 2.300, Πράξεις 2.800, Παύλου Ἐπιστολαὶ 5.300, (δὲν ἀναφέρει τοὺς στίχους τῶν ἄλλων βιβλίων, ἂν καὶ τὰ κατονομάζει). Διὰ νὰ λάβωμεν γενικὴν εἰκόνα τῆς ἀρχαίας στιχομετρίας, ἀναφέρω ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰούδα διῃρεῖτο εἰς 68 στίχους, ἐνῷ σήμερον διαιρεῖται εἰς 25. Ἀνάλογοι ἢ καὶ αἱ αὐταὶ διαιρέσεις εἰς κεφάλαια καὶ στίχους ἐπεκράτουν εἰς τὰς λατινικὰς καὶ τὰς ἄλλας μεταφράσεις τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἡ ἐπικρατοῦσα σήμερον διαίρεσις εἰς κεφάλαια ἐγένετο ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Langton, ἡ δὲ διαίρεσις εἰς στίχους ἐπίσης ἐν Γαλλίᾳ τῷ 1551 ὑπὸ τοῦ Ροβέρτου Στεφάνου εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρωτοτύπου ἑλληνικοῦ κειμένου τὴν ὁποίαν ἐξεπόνησεν οὗτος κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο.

β΄. Αἱ μεταφράσεις

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β΄ ἤδη αἰῶνος ἡ Κ. Διαθήκη ἤρχισε νὰ μεταφράζεται εἰς διαφόρους γλώσσας, κυρίως τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα προανεφέρθησαν. Πολλαὶ τῶν μεταφράσεων ἀπωλέσθησαν μετὰ τῶν γλωσσῶν καὶ τῶν ἐθνῶν εἰς τὰ ὁποῖα ἀνῆκον. Διασώζονται ἀκέραιοι ἢ ἐν μέρει αἱ ἀκόλουθοι.

1. Λατινικαὶ μεταφράσεις (lat).

α) Itala (it). Δὲν εἶνε μία μόνον μετάφρασις, ἀλλ' ὑπὸ τὸ συμβατικὸν αὐτὸ ὄνομα ἐννοοῦνται πᾶσαι αἱ λατινικαὶ μεταφράσεις αἱ κυκλοφοροῦσαι πρὸ τῆς λεγομένης vulgata, ἥτις ἐγένετο περὶ τὸ 385 ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου. Ἡ itala (= ἰταλική) λέγεται ἄλλως καὶ praevulgata (= προ - vulgata). Εἶνε ἡ ἀρχαιοτέρα μετάφρασις τῆς Κ. Διαθήκης γενομένη κατὰ τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ Β΄ αἰῶνος. Ὁ Τερτυλλιανὸς ἀναφέρει δύο λατινικὰς μεταφράσεις, μίαν χρησιμοποιουμένην κατὰ τὰς ἡμέρας του καὶ μίαν πολὺ παλαιοτέραν καὶ ἐγκα-

ταλειφθεῖσαν. Ὁ Αὐγουστῖνος ἐπαινεῖ τὴν itala (μίαν ἐκ τῶν μεταφράσεών της) ὡς λίαν ἀκριβῆ καὶ καθαράν. Πιθανῶς ἐν τῇ itala διετηροῦντο καὶ πολλαὶ ἑλληνικαὶ λέξεις. Εἰς τὸν Κυπριανὸν π.χ. (258) εὑρίσκομεν τὴν ἔκφρασιν Evangelium cata Joannem ἀντὶ secundum Joannem.

β) Afra (af). Μερικοὶ διαχωρίζουν τὰ λείψανα μιᾶς ἢ περισσοτέρων μεταφράσεων τῆς itala καὶ ὑποδεικνύουν μίαν μετάφρασιν τὴν ὁποίαν ὀνομάζουν afra (= ἀφρικανικὴ λατινική). Εἶνε ἡ λατινικὴ μετάφρασις τῆς Καρχηδόνος καὶ ὅλης τῆς Λιβύης.

γ) Vulgata (vg). Ἐγένετο κατὰ τὰ ἔτη 383 - 405 ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου τῇ ἐντολῇ τοῦ πάπα Ρώμης Δαμάσου. Ἡ vulgata (= λαϊκή, κοινὴ) ἐξετόπισε συντόμως πᾶσαν προϋπάρχουσαν λατινικὴν μετάφρασιν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκ τῶν κωδίκων τῆς itala, οἱ ὁποῖοι ἐξηκολούθουν νὰ ὑπάρχουν, παρεισέφρεον εἰς τὴν vulgata λέξεις καὶ φράσεις, οἱ δυτικοὶ ἐπραγματοποίησαν κατὰ καιροὺς ἀναθεωρήσεις αὐτῆς καθαρίζοντες, διορθοῦντες καὶ προσπαθοῦντες νὰ τὴν ἐπαναφέρουν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἱερωνύμου. Μία ἀναθεώρησις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος Α′ (450), ἄλλη ὑπὸ τοῦ Κασσιοδώρου (570), ἄλλη ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Albinus ἢ Alcuinus (Η′ αἰ.), ἄλλη ὑπὸ τοῦ Lanfranc (1089), ἄλλη ὑπὸ τοῦ Stephanus Harding (1134), ἄλλη ὑπὸ τοῦ πάπα Σήξτου Ε′ ἡ λεγομένη Sixtina (1590), καὶ τελευταία ὑπὸ τοῦ πάπα Κλήμεντος Η′ ἡ λεγομένη Clementina (1592)· αἱ δύο τελευταῖαι ἦσαν ἔντυποι ἐκδόσεις.

Οἱ κώδικες τῆς itala καὶ τῆς afra σημειοῦνται διὰ τῶν πεζῶν γραμμάτων τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, a, b, c, d, e, f, ff, g, κλπ., ἐνῷ οἱ τῆς vulgata διὰ τῶν κεφαλαίων A, B, C, D, E, ἢ καὶ δι᾿ ἀριθμῶν. Τὰ ἐντὸς παρενθέσεων it, af, vg εἶνε τὰ σημεῖα διὰ τῶν ὁποίων σημειοῦνται αἱ λατινικαὶ μεταφράσεις εἰς τὰς κριτικὰς ἐκδόσεις τῆς Κ. Διαθήκης. Τὸ lat σημαίνει ὅλας ὁμοῦ τὰς λατινικὰς ὡς σύνολον.

2. Κοπτικαὶ ἢ αἰγυπτιακαὶ μεταφράσεις (cop).

Ἡ κοπτικὴ εἶνε ἡ γλῶσσα τῶν ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων, ὅπως ἦτο ὁ Μ. Ἀντώνιος, ὁ ὁποῖος αὐτὴν μόνον τὴν γλῶσσαν ἐγνώριζεν ὡς μητρικήν του. Ἡ κοπτικὴ ἐγράφετο δι᾿ ἑλληνικῶν γραμμάτων. Διακρίνονται μέχρι στιγμῆς πέντε διάφοροι κοπτικαὶ μεταφράσεις.

α) Σαϊδικὴ (sa). Εἶνε ἡ ἀρχαιοτέρα κοπτικὴ γενομένη κατὰ τὸν Γ′ αἰῶνα, λέγεται δὲ καὶ θηβαϊκή. Ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὴν Ἄνω Αἴγυπτον (τὴν νοτίαν ὀρεινήν).

β) Βοχαϊρικὴ (bo), ἢ μεμφιτική. Εἶνε τοῦ Ε′ αἰῶνος καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὴν Κάτω Αἴγυπτον (τὴν βορείαν πεδινήν).

γ) Φαγιουμικὴ (fay) ἢ βασμουρική. Ἀνεξακριβώτου ἡλικίας (ἴσως τοῦ Ε′ αἰ.), χρησιμοποιουμένη ἐν τῇ Μέσῃ Αἰγύπτῳ.

δ) Ἀχμιμικὴ βορεία (ach). Τοῦ Ε′ ἢ Ϛ′ αἰῶνος ἢ καὶ ἀρχαιοτέρα,

χρησιμοποιουμένη ἐν τῇ Κάτω Αἰγύπτῳ.

ε) Ἀχμιμικὴ νοτία (ach²). Σύγχρονος τῆς προηγουμένης, χρησιμοποιουμένη ἐν τῇ Ἄνω Αἰγύπτῳ.

3. Συριακαὶ μεταφράσεις (sy).

α) Συριακὴ σιναϊτικὴ (sy^s). Τοῦ Δ' αἰῶνος, γνωστὴ ἐξ ἑνὸς μόνον παλιμψήστου κώδικος περιέχοντος τὰ Εὐαγγέλια καὶ εὑρεθέντος ἐν τῇ μονῇ τοῦ Σινὰ τῷ 1892.

β) Συριακὴ κουρετώνιος (sy^c). Τοῦ Δ' αἰῶνος, γνωστὴ ἐξ ἑνὸς μόνον κώδικος περιέχοντος ἀποσπάσματα τῶν Εὐαγγελίων καὶ εὑρεθέντος ὑπὸ τοῦ Cureton ἐν Νιτρίᾳ τῆς Αἰγύπτου τῷ 1842. Αἱ δύο αὐταὶ συριακαὶ μεταφράσεις εἶνε πλησιέσταται πρὸς ἀλλήλας, ἴσως δύο τύποι τῆς αὐτῆς μεταφράσεως. Εἶνε δὲ αἱ ἀρχαιότεραι συριακαί.

γ) Πεσιτὼ (pe). Πεσιτὼ σημαίνει vulgata, λαϊκή, κοινή. Ἐγένετο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 610 - 630 ὑπὸ τοῦ Σύρου ἐπισκόπου Ραββουλᾶ. Περιεῖχεν, ὡς ἐλέχθη, 22 βιβλία (Μθ - Α' Πε, Α' Ἰω). Μετὰ τὸν Ϛ' αἰῶνα ἐχρησιμοποιεῖτο μόνον ὑπὸ τῶν νεστοριανῶν.

δ) Φιλοξένειος (ph). Ἐγένετο τῷ 508 ὑπὸ τοῦ μονοφυσίτου Σύρου Φιλοξένου ἐπισκόπου Μαββούγης. Περιέλαβε διὰ πρώτην φορὰν παρὰ Σύροις καὶ τὰ 27 βιβλία, καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν μονοφυσιτῶν.

ε) Ἡρακλειανὴ (he). Ἐπίσης μονοφυσιτική, ἐγένετο τῷ 616 ὑπὸ τοῦ μονοφυσίτου ἐπισκόπου Θωμᾶ Μαββούγης, τοῦ καταγομένου ἀπὸ Ἡρακλείας (Χερκὲλ) τῆς Παλαιστίνης. Περιέλαβε τὰ 27 βιβλία.

Ϛ) Συριακὴ παλαιστινὴ (pal). Διαφέρει τῶν προηγουμένων συριακῶν κατὰ τὴν γλῶσσαν, διότι ἐγένετο εἰς ἄλλο συριακὸν ἰδίωμα λαλούμενον ὑπὸ τῶν Σύρων τῆς Παλαιστίνης. Ἐγένετο κατὰ τὸν Ϛ' πιθανῶς αἰῶνα καὶ σώζεται εἰς ἀποσπάσματα, ἤτοι εἰς τρία ἐκλογάδια τῶν Εὐαγγελίων τοῦ ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνος.

4. Γοτθικὴ (got). Οἱ Γότθοι ἐγνώρισαν τὸν Χριστιανισμὸν κατὰ τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ ἐγένοντο σχεδὸν κατ' εὐθεῖαν ἀρειανοί. Ὁ ἐκ Καππαδοκίας πρῶτος ἐπίσκοπός των Οὐλφίλας μετέφρασε κατὰ τὰ ἔτη 340 - 350 τὴν Κ. Διαθήκην εἰς τὴν γοτθικὴν (ἀρχαίαν γερμανικήν). Ἡ χρησιμοποιηθεῖσα γραφὴ ἦτο ἀλφάβητον 25 γραμμάτων (ἐν οἷς 15 ἑλληνικὰ) ἐπινοηθὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Οὐλφίλα καὶ χρησιμοποιηθὲν διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν μετάφρασιν ταύτην. Ἡ μετάφρασις αὕτη εἶνε τὸ ἀρχαιότερον γραπτὸν μνημεῖον τῶν Γερμανῶν. Πιθανῶς περιέλαβε τὸν δυτικὸν κολοβὸν κανόνα, διότι δὲν μετέφρασε τὴν πρὸς Ἑβραίους. Σήμερον ἐκ τῆς ἡμικατεστραμμένης γοτθικῆς μεταφράσεως σώζονται τὰ Εὐαγγέλια μετὰ χασμάτων καὶ ἀποσπάσματα ἐκ 13 Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου.

5. Αἰθιοπικὴ (aeth). Ἐγένετο κατὰ τὰ ἔτη 380 - 390, ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν Αἰθιοπίᾳ ἤτοι Ἀβυσσηνίᾳ. Σήμερον διακρίνονται τρεῖς παραλλαγαὶ αὐ-

τῆς ἀνάλογοι πρὸς ὡρισμένα κατὰ τόπους χειρόγραφα. α) Ἡ αἰθιοπικὴ τῆς Ρώμης, β) ἡ αἰθιοπικὴ τῶν Pell Platt καὶ Praetorius, καὶ γ) ἡ αἰθιοπικὴ τοῦ ἐν τῷ παρισινῷ μουσείῳ ὑπ' ἀριθμὸν 32 αἰθιοπικοῦ κώδικος τοῦ ΙΓ' - ΙΔ' αἰῶνος.

6. Ἀρμενικὴ (arm). Ἐγένετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος ἐκ συριακῆς μεταφράσεως εἰς τὴν ἀρμενικὴν γλῶσσαν, σχεδὸν ἀμέσως δὲ (431 κ.ἑ.) διωρθώθη καὶ συνεπληρώθη εἰς βιβλία ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου. Ἀρχικῶς ἐγένετο ὑπὸ τῶν Μεσρὼπ καὶ Ἰσαάκ, ἔπειτα δὲ διωρθώθη ὑπὸ δύο μαθητῶν τοῦ Μεσρώπ.

7. Γεωργιανὴ (geo) ἢ ἰβηρική. Ἐγένετο ἐκ τῆς ἀρμενικῆς μεταφράσεως εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ἰβήρων τοῦ Καυκάσου περὶ τὸ 450.

8. Νουβιανὴ (nub). Τοῦ Ϛ' αἰῶνος, διὰ τοὺς κατοίκους τῆς Νουβίας.

9. Ἀραβικὴ (arab). Τοῦ Ε' ἢ Ϛ' αἰῶνος, εἰς τὴν ἀραβικὴν διὰ τοὺς Ἄραβας τῆς βορείου Ἀραβίας.

10. Περσικὴ (pers). Τοῦ Ε' ἢ Ϛ' αἰῶνος εἰς τὴν περσικὴν διὰ τοὺς Πέρσας.

11. Σλαβονικὴ (slav). Ἐγένετο κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐκ τοῦ πρωτοτύπου εἰς τὴν σλαβονικὴν γλῶσσαν, καὶ κατεγράφη μὲ γραφὴν ἐπὶ τούτῳ ἐπινοηθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν, δηλαδὴ ἀλφάβητον 38 γραμμάτων χρησιμοποιηθὲν διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν μετάφρασιν ταύτην.

Μέχρι νὰ ἀνακαλυφθῇ ἡ τυπογραφία ἐγένοντο καὶ ἄλλαι τινες μεταφράσεις ἰδίᾳ ἐν Εὐρώπῃ. Μετὰ τὴν τυπογραφίαν ἤρχισε νὰ μεταφράζεται εἰς τὰς νεωτέρας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας καὶ πολλὰς ἄλλας. Σήμερον ἡ Ἁγία Γραφὴ καὶ μάλιστα ἡ Κ. Διαθήκη εἶνε μεταπεφρασμένη εἰς 1.600 γλώσσας ὅλης τῆς γῆς, οὐδὲν δὲ βιβλίον ἁμιλλᾶται ἀλλ' οὔτε κἂν πλησιάζει τὴν Γραφὴν εἰς τὰς μεταφράσεις. Καὶ αὐτοὶ οἱ γλωσσολόγοι, ὅταν θέλουν νὰ στατίσουν τὰς γλώσσας τῆς γῆς συμβουλεύονται τὴν βιβλικὴν ἑταιρίαν καὶ τοὺς ἱεραποστόλους, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν γλωσσῶν τῆς γῆς ὑπολογίζεται ἐκ τῶν μεταφράσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἀλλὰ βεβαίως μόνον αἱ ὡς ἄνω ἐκτεθεῖσαι ἀρχαῖαι μεταφράσεις ἔχουν ἀξίαν διὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Γραφήν, τὴν ἔκδοσίν της καὶ τὴν ἑρμηνείαν της. Νεοελληνικαὶ μεταφράσεις ἔγιναν πολλαί, ἐκ τῶν ὁποίων τὰς 7 σπουδαιοτέρας κρίνω εἰς τὸ ἔργον μου «Περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης».

4. ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ — ΑΜΕΣΟΣ ΚΑΙ ΕΜΜΕΣΟΣ

Εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ θὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἄμεσον καὶ ἔμμεσον παράδοσιν κυρίως τοῦ πρωτοτύπου ἑλληνικοῦ κειμένου. Ἄμεσος παράδοσις τοῦ κειμένου εἶνε τὸ ἐν τοῖς κώδιξι τῆς Κ. Διαθήκης κείμενον αὐτῆς, τὰ ἀντί-

γραφα τοῦ κειμένου. Ἔμμεσος παράδοσις εἶνε τὰ διάφορα χωρία τῆς Κ. Διαθήκης τὰ ὁποῖα παραθέτουν αὐτολεξεὶ ἢ κατὰ νόημα εἰς τὰ συγγράμματά των οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.

α΄. Ἄμεσος παράδοσις τοῦ κειμένου

Τὸ κείμενον ὅλων τῶν συγγραμμάτων τῆς ἀρχαιότητος, ὅσα διεσώθησαν, διεσώθη εἰς χειρογράφους κώδικας. Αὐτὸ λέγεται χειρόγραφος παράδοσις τοῦ ἔργου. Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῆς Κ. Διαθήκης διακρίνεται διὰ τὴν ἀσύγκριτον ὑπεροχήν της ἔναντι τῶν χειρογράφων παραδόσεων πάντων τῶν ἔργων τοῦ ἀρχαίου κόσμου κατά τε τὴν ποιότητα καὶ κατὰ τὴν ποσότητα. Τὰ συγγράμματα τῶν κλασσικῶν Ἑλλήνων π.χ. συνήθως σώζονται εἰς 1 ἢ 5 ἢ 20 χειρόγραφα· ἡ Κ. Διαθήκη ἔχει ἄνω τῶν 5.000 χειρογράφων μόνον τοῦ πρωτοτύπου, ἄλλα δὲ τόσα περίπου τῶν μεταφράσεων. Τὰ χειρόγραφα τῶν κλασσικῶν εἶνε συνήθως νεώτερα τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος, σπανίως δὲ τῶν αἰώνων Θ΄, Ι΄, ΙΑ΄. Ἡ Κ. Διαθήκη ἔχει ὑπὲρ τὰ 300 χειρόγραφα ἀρχαιότερα τοῦ Ι΄ αἰῶνος, ἔχει ὁλοκληρωμένα χειρόγραφα τοῦ Δ΄ αἰῶνος, χειρόγραφα περιέχοντα μεμονωμένα ἀκέραια βιβλία της τοῦ Β΄ καὶ Γ΄ αἰῶνος, πλῆθος δὲ σπαραγμάτων τοῦ Β΄ καὶ Γ΄ αἰῶνος. Τὰ ἀρχαιότερα χειρόγραφα τῶν κλασσικῶν ἀπέχουν ἀπὸ τοῦ συγγραφέως των 1.400 ἢ 1.500 ἔτη, ἐνῷ τῆς Κ. Διαθήκης τὰ μὲν ἀρχαιότερα σπαράγματα ἀπέχουν ἀπὸ τῶν συγγραφέων 40 ἢ 50 ἔτη, τὸ ἀρχαιότερον ἀκέραιον βιβλίον 80 ἔτη, τὰ ἀρχαιότερα ὁλοκλήρου τῆς Διαθήκης χειρόγραφα 360 - 380 ἔτη. Τὰ συγγράμματα τῶν κλασσικῶν σπανίως σώζονται εἰς μίαν ἢ τὸ πολὺ δύο ἀρχαίας μεταφράσεις (λατινικήν, ἀραβικὴν) ἀπεχούσας 500 ἕως 900 ἔτη ἀπὸ τῶν συγγραφέων, ἐνῷ ἡ Κ. Διαθήκη σώζεται εἰς ὑπὲρ τὰς 22 ἀρχαίας μεταφράσεις ἀπεχούσας ἀπὸ τῶν συγγραφέων ἀπὸ 70 μέχρι 900 ἐτῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἀπὸ 70 μέχρι 500. Οἱ κώδικες τῶν κλασσικῶν συγγραμμάτων εἶνε κοινὰ χειρόγραφα σπανίως ἐπιμεμελημένα, πολλάκις ἡμικατεστραμμένα, κακογραμμένα, ἀνορθόγραφα, πλήρη χασμάτων. Οἱ κώδικες τῆς Κ. Διαθήκης, οἱ μὲν πλεῖστοι εἶνε ἐπιμεμελημένοι καὶ καλλιγραφημένοι εἰς ἄκρον, πολλοὶ δὲ ἐσχολιασμένοι, ἐπὶ πολυτίμου γραφικῆς ὕλης, εἰς ἀρίστην κατάστασιν, πολυτελεῖς, ποικίλων μεγεθῶν, ἀπὸ ὀγκωδεστάτων τόμων μέχρι τομιδίων τῆς τσέπης, μέχρι τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος μόνον ἐπὶ περγαμηνῆς (ἐξαιρέσει τῶν παπυρίνων σπαραγμάτων), ἀπὸ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος σπανίως ἐπὶ χάρτου. Ἀνάλογα εἶνε τὰ πλεονεκτήματα τῆς Κ. Διαθήκης ἐν τῇ ἐμμέσῳ παραδόσει τοῦ κειμένου.

Συμφώνως πρὸς τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς ἀπογραφῆς τῶν χειρογράφων τῆς Κ. Διαθήκης, κατὰ τοὺς καταλόγους δηλαδὴ τοῦ Aland οἱ ὁποῖοι ἐκλείσθησαν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1981, ὁ ἀριθμὸς τῶν κωδίκων τῆς Κ. Διαθήκης ἔχει ὡς ἀκολούθως.

Πάπυροι	88
Κώδικες μεγαλογράμματοι	274
Κώδικες μικρογράμματοι	2.795
Κώδικες ἐκλογαδίων (μεγαλογρ. + μικρογρ.)	2.209
Σύνολον	5.366

Ὡρισμένοι κώδικες ἀριθμοῦνται δίς, διότι μετεφέρθησαν ἀλλοῦ λαθραίως, ἄλλοι δὲ ἀριθμοῦνται ἀνὰ δύο ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν (1, 2, 4, 7, κλπ.). Εἶνε ἐπίσης βέβαιον ὅτι δὲν ἀπεγράφησαν ὅλοι καὶ ὅτι οἱ ἀναπόγραφοι δὲν εἶνε ὀλίγοι. Ἐξ ἑνὸς μικροῦ ἐλέγχου διεπίστωσα, ὅτι ὁ Aland ἀπαριθμεῖ εἰς τοὺς καταλόγους του 7 παπύρους τῆς Ὀξυρύγχου, ἐνῷ εἰς τὴν σειρὰν The Oxyrhynchus Papyri εἶνε ἐκδεδομένοι 35, τουτέστιν οἱ ὑπ' ἀριθμοὺς 2, 3, 208, 209, 401, 402, 657, 847, 848, 1008, 1009, 1077, 1078, 1079, 1080, 1169, 1170, 1171, 1227, 1228, 1229, 1230, 1353, 1354, 1355, 1597, 1598, 1780, 1781, 2157, 2383, 2384, 2385, 2683, 2684.

Ἐννοεῖται ὅτι καὶ αἱ μεταφράσεις τῆς Κ. Διαθήκης σῴζονται εἰς πολλοὺς κώδικας, μάλιστα αἱ λατινικαί, αἱ ὁποῖαι φθάνουν εἰς τοῦτο τὸ πρωτότυπον.

Οἱ ἑλληνικοὶ κώδικες τῆς Κ. Διαθήκης εὑρίσκονται διεσπαρμένοι εἰς ὁλόκληρον τὴν γῆν εἰς 380 περίπου βιβλιοθήκας. Μεγάλαι ποσότητες εὑρίσκονται (κατὰ σειρὰν ποσότητος) εἰς Ἅγιον Ὄρος, Ἐθνικὴν βιβλιοθήκην Ἀθηνῶν, Ἐθνικὴν βιβλιοθήκην Παρισίων, Βιβλιοθήκην Βατικανοῦ, Βρεττανικὸν μουσεῖον Λονδίνου, Ἐθνικὴν βιβλιοθήκην Λένινγκραντ καὶ Μονὴν Σινά. Εἰς πολλὰ ἐπίσης εἰδικὰ σπουδαστήρια εὑρίσκονται φωτογραφικὰ ἀντίγραφα πολλῶν κωδίκων ἁμιλλωμένων εἰς ἀριθμὸν τὰς ὡς ἄνω βιβλιοθήκας.

Οἱ κώδικες τοῦ πρωτοτύπου τῆς Κ. Διαθήκης ἐσημειώνοντο κατὰ καιροὺς μὲ διάφορα σύμβολα, δηλ. γράμματα τῶν τριῶν ἀλφαβήτων (λατινικοῦ, ἑλληνικοῦ, ἑβραϊκοῦ) ἢ ἀριθμοὺς (1, 2, 3,...). Ἀπὸ ἑνὸς περίπου αἰῶνος ὁ Gregory καθιέρωσεν ἑνιαῖον σύστημα συμβόλων ἐπικρατῆσαν διεθνῶς καὶ χρησιμοποιούμενον εἰς κριτικὰς ἐκδόσεις καὶ ἐπιστημονικὰς ἐργασίας. Τὸ σύστημα τοῦ Gregory ἀκολουθεῖ καὶ συνεχίζει ὁ Aland. Οἱ πάπυροι σημειώνονται μὲ ἕνα P (συνήθως γοτθικοῦ ρυθμοῦ) καὶ μὲ ἕνα αὔξοντα ἀριθμὸν ὡς ἐκθέτην (P^1, P^2, P^3,...). Οἱ μεγαλογράμματοι κώδικες σημειώνονται μὲ ἕνα αὔξοντα ἀριθμὸν τοῦ ὁποίου προτάσσεται μηδὲν (01, 02, 03...)· ἰδιαιτέρως οἱ 01 - 047 σημειώνονται καὶ μὲ ἕνα κεφαλαῖον γράμμα τοῦ λατινικοῦ καὶ συμπληρωματικῶς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ὁ δὲ 01 μὲ τὸ ἑβραϊκὸν א.

Διὰ τὴν δήλωσιν τοῦ περιεχομένου τίθενται ἐνίοτε μετὰ τὸν ἀριθμὸν αἱ ἐνδείξεις eapr, e, apr, ap, κλπ. Π.χ. Fp ἢ 010p σημαίνει ὅτι ὁ μεγαλογράμματος F ἢ 010 περιέχει τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου· Ge ἢ 011e ὅτι ὁ με-

γαλογράμματος G ἢ 011 περιέχει τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια· 201 eapr ὅτι ὁ μικρογράμματος 201 εἶνε πλήρης Κ. Διαθήκη.

β'. Ἔμμεσος παράδοσις

Ἔμμεσος παράδοσις τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε, ὡς ἐλέχθη, αἱ ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης παραθέσεις εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Χριστιανῶν συγγραφέων. Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ παραθέσεις αὗται εἶνε πολλαί, διότι φθάνουν εἰς ἑκατομμύρια. Μόνον εἰς τὰ ἑλληνόγλωσσα συγγράμματα αἱ ἐκ τοῦ πρωτοτύπου παραθέσεις εἶνε τόσαι, ὥστε πρῶτον μὲν δὲν ὑπάρχει χωρίον τῆς Κ. Διαθήκης ὅπερ νὰ μὴ παρατίθεται, δεύτερον δὲ τὰ μὲν ἐλάχιστα παρατιθέμενα παρατίθενται ἀνὰ 10 φορὰς περίπου εἰς διαφόρους συγγραφεῖς τὰ δὲ πλειστάκις παρατιθέμενα παρατίθενται μέχρι καὶ 500 φοράς. Ὁλόκληρος ἡ Κ. Διαθήκη θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθῇ καὶ ἂν ἀκόμη οὐδὲν ἀπολύτως χειρόγραφον αὐτῆς ἐσώζετο. Αὐτὸ εἰς οὐδὲν ἄλλο σύγγραμμα τοῦ ἀρχαίου κόσμου συμβαίνει. Αἱ παραθέσεις αὗται ποικίλλουν κατὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ἀξίαν. Ἂν ὁ συγγραφεὺς ἀντιγράφῃ τὸ χωρίον ἔκ τινος κώδικος, μᾶς δίδει μίαν παράθεσιν αὐτολεξεί. Ἂν τὸ ἀναφέρῃ ἀπὸ μνήμης, ἐνδέχεται νὰ παραλλάξῃ ὡρισμένας λέξεις, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνῃ ὅτι εἶνε παραλλαγαὶ κειμένου. Ἐνίοτε γίνεται διαμάχη μετὰ τῶν αἱρετικῶν περὶ τοῦ ὅτι ἡ δεῖνα λέξις εἰς τὸ δεῖνα χωρίον ἔχει ἔτσι καὶ ὄχι ἔτσι. Αὗται αἱ μετὰ κριτικῆς κειμένου παραθέσεις ἔχουν μεγάλην ἀξίαν. Ἐπὶ τῇ βάσει τοιούτων κριτηρίων διέκρινα τὰς παραθέσεις εἰς ὀκτὼ κατηγορίας (βλ. Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστ. τοῦ Ἰούδα, σ. 203 - 205) ὡς ἑξῆς.

1. Ἀπὸ κώδικος. Λίαν ἀκριβεῖς παραθέσεις καὶ ἐπέχουν θέσιν κώδικος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ὅταν ἔχωμεν πολὺ ἀρχαίους συγγραφεῖς, εἶνε ὡσὰν νὰ κρατῶμεν κώδικα τοῦ Β' αἰῶνος. Τὰ ὑπομνήματα παραθέτουν ἀπὸ κώδικος.

2. Κριτικαί. Αὗται κατὰ τὰς ὁποίας γίνεται κριτικὴ κειμένου ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Ἀκριβεῖς καὶ ἠγγυημέναι.

3. Ἀπὸ στήθους. Δὲν εἶνε ὀλίγαι. Ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ μὲν νὰ ἀπαγγείλῃ τὸ κείμενον ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβέστερον, ἀλλ' ἀφήνει σαφῶς νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ἀπαγγέλλει ἀπὸ στήθους.

4. Ἐλεύθεραι. Ἡ ἐλευθέρα παράθεσις γίνεται εἴτε ἀπὸ κώδικος εἴτε ἀπὸ στήθους, διαφέρει δὲ τῆς ἀπὸ στήθους, καθότι ὁ ποιούμενος αὐτὴν δὲν προσπαθεῖ νὰ ἀπαγγείλῃ τὸ κείμενον, ἀλλ' ἀναφέρει ἐλευθέρως τὸ νόημα μόνον ἢ φράσιν τινὰ τούτου.

5. Διεσκευασμέναι. Αἱ διεσκευασμέναι παραθέσεις εἶνε ὀλίγαι καὶ γίνονται συνήθως εἰς τὰ ἀπόκρυφα καὶ τοὺς ἀλληγοριστάς. Οἱ ποιούμενοι τὰς

τοιαύτας παραθέσεις διασκευάζουν ἐπίτηδες τὰ χωρία διὰ προσθηκῶν, ἀφαιρέσεων καὶ παραλλάξεων.

6. Μεταπεφρασμέναι. Δὲν εἶνε αἱ παραθέσεις τῶν ἑτερογλώσσων, π.χ. τῶν Λατίνων συγγραφέων, ἀλλ' αἱ παραθέσεις τῶν Ἑλλήνων τῶν ὁποίων μερικὰ ἔργα διεσώθησαν λατινιστὶ μόνον (ὅπως τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, τοῦ Ὠριγένους, τοῦ Διδύμου, κλπ.), καὶ τῶν ξένων τῶν ὁποίων τὰ ἔργα διεσώθησαν καὶ εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν μετάφρασιν ἢ μόνον εἰς αὐτὴν (π.χ. τῶν Σύρων Ἐφραὶμ καὶ Σεβήρου καὶ τῶν Λατίνων Ἱερωνύμου, Αὐγουστίνου, Ἰωάννου Κασσιανοῦ). Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὁ Ἕλλην μεταφραστὴς συνήθως μεταφράζει τὸν ἑτερόγλωσσον ἐπὶ λέξει, ἀλλὰ προσπαθῶν ἐνίοτε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν παράθεσιν εἰς τὴν πρωτότυπον μορφήν, συμβουλεύεται κώδικά τινα τοῦ πρωτοτύπου ἢ καὶ τὴν μνήμην του. Ἀντιστρόφως οἱ Λατῖνοι οἱ μεταφράζοντες τοὺς Ἕλληνας συμμορφώνουν πολλάκις καὶ τὰς παραθέσεις αὐτῶν πρὸς τὸ κείμενον τῆς vulgata.

7. Συμπεπιλημέναι. Αἱ συμπεπιλημέναι παραθέσεις εἶνε σπάνιαι. Κατ' αὐτὰς συμφύρονται δύο διάφορα χωρία δι' ἀδυναμίαν τῆς μνήμης ἢ καὶ ἐσκεμμένως. Ἐσκεμμένως συμπεπιλημένη εἶνε π.χ. ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοδότου Ἀγκύρας παράθεσις τῶν χωρίων Ἰα 1,1 καὶ Ἰδ, 1· «Καὶ τῇ πείρᾳ διδαχθέντες τὸ ἀληθὲς γεγραφήκασιν ' Ἰάκωβος καὶ Ἰούδας ' παντὶ τῷ κόσμῳ 'Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δούλους ' ἑαυτοὺς εἶναι».

8. Ποιητικαί. Ποιητικαὶ εἶνε ὅσαι ἀποδίδονται ἐμμέτρως, ἐπειδὴ τὸ ὅλον ἔργον ὅπου παρατίθενται εἶνε ἔμμετρον.

Τὰ αὐτὰ συμβαίνουν καὶ εἰς τὰς μεταφράσεις.

Ἡ ἔμμεσος παράδοσις δὲν ἔχει βεβαίως τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀμέσου καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ κειμένου καὶ δὲν πρέπει νὰ προτιμᾶται πάντων τῶν κωδίκων εἰς τὴν ἐπὶ λέξει ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Ἐξυπηρετεῖ ὅμως δύο ὑψηλοὺς προορισμοὺς τοὺς ὁποίους δὲν δύνανται νὰ ἐξυπηρετήσουν οἱ ἀκριβεῖς ἀλλὰ βωβοὶ κώδικες. α) Μαρτυροῦν τὸ κείμενον ἐπὶ φράσει διάφοροι μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες ἠγγυημένου ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος, ὁπότε γνωρίζομεν μετ' ἀδιασείστου βεβαιότητος ποῖον εἶνε τὸ κανονικὸν περιεχόμενον τῶν κανονικῶν βιβλίων. β) Ἐπειδὴ ἐδημιουργήθησαν μὴ ἐκκλησιαστικαὶ παραλλαγαὶ κειμένου, ὡρισμένοι μεγάλοι ἑρμηνευταὶ τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῶν παραθέσεών των μᾶς ὑποδεικνύουν ὡρισμένον τύπον κειμένου εἰς ὡρισμένους κώδικας, περὶ τῶν ὁποίων τοιουτοτρόπως ἐγγυῶνται. Διὰ τοῦ τελευταίου τούτου εἰσερχόμεθα εἰς τὸ μεγαλύτερον ζήτημα τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης, τὸ ζήτημα τῶν κατ' ἐξοχὴν λεγομένων παραδόσεων τοῦ κειμένου.

5. ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ

α΄. *Τὰ σφάλματα τῶν χειρογράφων*

Ὅπως παντὸς κειμένου τῆς ἀρχαιότητος οὕτω καὶ τῆς Κ. Διαθήκης τὰ χειρόγραφα φέρουν διάφορα σφάλματα ἄλλοτε πολλὰ ἄλλοτε δὲ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλάχιστα. Τὰ σφάλματα ταῦτα εἶνε κυρίως τεσσάρων εἰδῶν.

1. Παράλειψις. Ἡ παράλειψις συλλαβῶν, λέξεων, ἢ φράσεων ὀφείλεται εἰς πολλὰ αἴτια. α) Εἰς διασκελισμὸν μιᾶς ἢ περισσοτέρων σειρῶν τοῦ προτύπου κατὰ τὴν ἀντιγραφήν, ἐπειδὴ δύο σειραὶ εἶνε ὁμοιοτέλευτοι ἢ δι' ἄλλους λόγους. β) Εἰς φυσικὴν φθορὰν τοῦ προτύπου ἀντιγραφῆς. Οἱ ἀντιγραφεῖς παραλείπουν τὰς λέξεις τὰς περιεχομένας εἰς τὰ ἐφθαρμένα μέρη, χωρὶς νὰ ἀφήσουν κενὸν ἐνδεικτικὸν τοῦ χάσματος. Τοιαύτας παραλείψεις φέρουν πολλὰς τὰ ἐξ Αἰγύπτου προερχόμενα χειρόγραφα καὶ σχεδὸν ὅλοι οἱ πάπυροι. γ) Εἰς δῆθεν διόρθωσιν διπλογραφίας.

2. Προσθήκη. Ἡ προσθήκη ὀφείλεται ἐπίσης εἰς πολλὰ αἴτια, τῶν ὁποίων τὰ συνηθέστερα εἶνε ἡ διπλογραφία καὶ τὸ γλώσσημα. α) Ἡ διπλογραφία, δηλ. ἡ ἐπανάληψις μιᾶς λέξεως ἢ φράσεως, ἐνίοτε ἐξελίσσεται εἰς συνθετώτερον σφάλμα. β) Τὸ γλώσσημα ἄλλοτε προέρχεται ἐξ ἑρμηνεύματος ἐν τῇ ὤᾳ ἢ μεταξὺ τῶν γραμμῶν, καὶ ἄλλοτε ἐξ εὑρετηρίου σημειώσεως ἐν τῇ ὤᾳ. Οἱ ἀρχαῖοι, ὅταν ἤθελον νὰ σημειώσουν ἕνα ἀξιοσημείωτον χωρίον, οὐδέποτε ὑπεγράμμιζον, διότι ἡ ὑπογράμμισις ἐσήμαινε διαγραφήν· ἀντὶ ὑπογραμμίσεως ἔγραφον εἰς τὸ περιθώριον ἐνδεικτικὰ σήματα ἢ φράσεις. Ἀπέναντι ἑνὸς χωρίου π.χ., ἐκ τοῦ ὁποίου φαίνεται ἡ Θεότης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔγραφον τὴν λέξιν «Θεός». Αὐτὴ ἡ εὑρετήριος σημείωσις ἦτο δυνατὸν ἀπὸ μεταγενέστερον ἀντιγραφέα νὰ ἐκληφθῇ ὡς κανονικὴ διόρθωσις μιᾶς παραλείψεως καὶ νὰ ἐνσωματωθῇ εἰς τὸ κείμενον.

3. Διάφορος γραφή. Σφάλμα προβληματικώτερον τῶν δύο προηγουμένων εἶνε ἡ διάφορος γραφή. Ὀφείλεται δὲ εἰς περισσότερα καὶ συνθετώτερα αἴτια. α) Ἄλλοτε εἶνε ἁπλοῦν παρόραμα, ὀφείλεται δηλαδὴ εἰς ἀπροσεξίαν. β) Ἄλλοτε εἶνε ὀρθογραφικὸν σφάλμα, ἀκουστικῶς μὴ διαφέρον τῆς ὀρθῆς γραφῆς. Τὰ τοιαῦτα ἐγίνοντο κυρίως κατὰ τὰς καθ' ὑπαγόρευσιν ἀντιγραφάς. Καὶ τὰ μὲν περισσότερα εἶνε ἀσήμαντα, ἐνίοτε ὅμως ἔχουν σοβαρωτέρας συνεπείας. γ) Ἄλλοτε ἡ διάφορος γραφὴ ὀφείλεται εἰς κακὴν ἀνάγνωσιν λέξεων τοῦ προτύπου, ἰδίᾳ δὲ τῶν συντετμημένων, π.χ. τὸ ΚΣ νὰ ἀναγνωσθῇ ΧΣ· αὐτὸ λέγεται παρανάγνωσις. δ) Ἐνίοτε παραμορφοῦται μία λέξις κατ' ἐπίδρασιν τῆς προηγουμένης ἢ ἑπομένης, π.χ. τὸ «Ἰησοῦ Χριστῷ» γίνεται «Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ὅταν μία λέξις ἔχῃ ἠφανισμένον τμῆμα αὐτῆς ἢ τὴν κατάληξίν της λόγῳ φυσικῆς φθορᾶς ἢ ἀφανισμοῦ τοῦ βάμμα-

τος, ἢ ἔχει τελικὸν σύμπλεγμα, τὸ ἠφανισμένον ἐνδέχεται νὰ συμπληρωθῇ ἀνεπιτυχῶς.

4. Διάφορος σειρὰ τῶν λέξεων. Δυνατὸν νὰ ὀφείλεται· α) εἰς συμπλήρωσιν ἐφθαρμένου ἀπὸ μνήμης· β) εἰς ἐπίδρασιν παραλλήλων χωρίων· γ) εἰς ταχεῖαν ὑπαγόρευσιν ὁμαδικῆς ἀντιγραφῆς, καθ' ἣν ἕνας ἀντιγραφεὺς δὲν προλαμβάνει νὰ γράψῃ τὰ ὑπαγορευόμενα.

Ἐπουσιώδη σφάλματα εἶνε ὅσα δὲν καταστρέφουν τὸ κείμενον, καὶ εἶνε σχετικὰ μὲ τὸν χωρισμὸν τῶν λέξεων καὶ τὴν στίξιν, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα. Οὕτω τὸ ΣΥΝΕΠΙΣΚΟΠΟΙΣ ἄλλοτε ἀντιγράφεται «σὺν ἐπισκόποις» καὶ ἄλλοτε «συνεπισκόποις».

Ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω σφαλμάτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα συνθετώτερα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν συνδυασμὸν τῶν ὡς ἄνω καὶ ὀφείλονται εἰς σφαλεροὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἀναθεωρητῶν. Ἡ σοβαρότης ἑνὸς σφάλματος δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ἔκτασίν του. Εἶνε δυνατὸν ἕνας κῶδιξ ἀρίστης ποιότητος μὲ σπάνια καὶ ἐπουσιώδη σφάλματα νὰ παραλείπῃ αἴφνης δύο ὁλοκλήρους στίχους, τοὺς ὁποίους διεσκέλισεν ὁ ἀντιγραφεύς. Αὐτὸ τὸ σφάλμα φαίνεται καὶ διορθώνεται εὐκόλως, δὲν δημιουργεῖ κακὴν παράδοσιν, δὲν εἶνε σοβαρόν. Ἀντιθέτως ἐνδέχεται πολλοὶ κώδικες ἐπιμεμελημένοι κατὰ τὸ φαινόμενον νὰ διαφωνοῦν περὶ μίαν συλλαβὴν μιᾶς λέξεως. Εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα π.χ. ἐν στίχῳ 7 ἀντὶ τῆς λέξεως «ὑπέχουσαι» ὁ μὲν ℵ ἔχει «οὐκ ἔχουσιν», ὁ δὲ διορθωτὴς αὐτοῦ «ὑπέχουσιν», ὁ δὲ Α «ὑπερέχουσαι», οἱ δὲ 1845 καὶ 1846 «ὑπάρχουσαι», οἱ δὲ P^{78} καὶ 1611 καὶ ὁ Ἐφραὶμ «ἐπέχουσαι», ὁ δὲ 181 «ἀπέχουσαι». Αὐτὸ τὸ σφάλμα εἶνε πολὺ σοβαρόν, διότι δημιουργεῖ κακὴν παράδοσιν καὶ σύγχυσιν.

Τὰ ἐν ταῖς μεταφράσεσι σφάλματα εἶνε κατ' ἀρχὴν οἷα καὶ τὰ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ. Καὶ ἄλλα μὲν ὀφείλονται εἰς κακὴν κληρονομίαν κατελθοῦσαν ἐκ κωδίκων τοῦ πρωτοτύπου, ἄλλα δὲ ἐνεφανίσθησαν ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ χειρογράφῳ παραδόσει μιᾶς ἑκάστης μεταφράσεως. Ἐκτὸς τῶν σφαλμάτων εἰς τὰς μεταφράσεις ἀπαντῶνται καὶ ἄλλαι διάφοροι γραφαί, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶνε καθόλου σφάλματα, ἀλλὰ γλωσσικαὶ ἰδιοτυπίαι ἢ ἀδυναμίαι. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα π.χ. δὲν ἔχει μετοχὴν ἐνεργητικοῦ ἀορίστου ἢ παρακειμένου. Ὅθεν ἀναγκάζεται ὁ Λατῖνος νὰ χρησιμοποιήσῃ τύπους οἱ ὁποῖοι δὲν ἀποδίδουν ἀκριβῶς τοὺς τύπους τοῦ πρωτοτύπου. Ἡ συριακὴ δὲν ἔχει ἰδιαιτέρας καταλήξεις δι' ὅλας τὰς πτώσεις, διὰ τοῦτο ὁ Σύρος ἀναγκάζεται νὰ προσθέσῃ προθέσεις ἐκεῖ ὅπου τὸ πρωτότυπον δὲν ἔχει· εἰς τοὺς στίχους π.χ. τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἰούδα 11 καὶ 14 τὰς λέξεις «τῇ ὁδῷ», «τῇ πλάνῃ», «τούτοις», τὰς μεταφράζει «ἐν τῇ ὁδῷ», «ἐν τῇ πλάνῃ», «ἐν τούτοις», διότι ἂν δὲν προσθέσῃ τὸ συριακὸν «ἐν», αἱ λέξεις θὰ διαβάζωνται «ἡ ὁδός», «ἡ πλάνη», «οὗτοι». Ὡρισμένων μάλιστα γλωσσῶν τὸ λεξιλόγιον, ἡ κλίσις καὶ ἡ σύνταξις εἶνε τόσον ἀπροσάρμοστα πρὸς τὰ τῆς ἑλληνικῆς, ὥστε ἡ μετά-

φρασις νὰ φαίνεται ὡσὰν παράφρασις.

Ἐννοεῖται ὅτι ὅλα τὰ ὡς ἄνω προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὰ σφάλματα, ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὴν ἔμμεσον παράδοσιν, ἂν καὶ πάντοτε εἰς τὴν ἔμμεσον τὸ πρόβλημα εἶνε κατὰ κανόνα ἀμβλύτερον.

β'. *Ἡ διαφοροποίησις τῶν παραδόσεων*

Ἐξ ὅσων ἐλέχθησαν, γίνεται εὐνόητον ὅτι, διὰ νὰ τυπώσῃ κανεὶς τὴν Κ. Διαθήκην ἐκ χειρογράφων, εἶνε ἀναγκασμένος νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὡρισμένα σφάλματα καὶ νὰ τὰ ἀντιδιαστείλῃ ἀπὸ τὸ ὀρθὸν κείμενον. Ἐνδιαφέρει δὲ τὸ ἀρχικὸν καὶ τὸ γνήσιον, ὄχι ἁπλῶς τὸ γλωσσικῶς ὀρθὸν καὶ ὡραῖον. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ ὅλα τὰ κείμενα. Τῆς Κ. Διαθήκης τὰ χειρόγραφα εἶνε τόσον πολυαριθμότερα τῶν χειρογράφων τῶν ἄλλων συγγραμμάτων καὶ τόσον ἀρτιώτερα καὶ ἐπιμελέστερα, ὥστε κατὰ κανόνα δὲν ὑφίσταται δι' αὐτὴν πρόβλημα ἀποκαταστάσεως κειμένου. Ἡ Κ. Διαθήκη ἔχει τὸ καλύτερον διατηρηθὲν κείμενον ἐν συγκρίσει πρὸς πᾶν ἀρχαῖον σύγγραμμα. Ἀλλὰ συμβαίνει εἰς αὐτὴν κάτι τὸ ἔκτακτον, τὸ ὁποῖον γενικῶς παρεξηγούμενον σήμερον, πείθει τοὺς πλείστους εἰδικούς, ὅτι τὸ κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης παραδίδεται τόσον σοβαρῶς παρηλλαγμένον, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἐλπὶς πλήρους ἀποκαταστάσεως. Καὶ τοῦτο εἶνε ὅτι παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου τὴν ὑπέροχον εἰς καθαρότητα, ὑπάρχει ὡς σκιὰ καὶ μία ἄλλη παράδοσις, ἐκπροσωπουμένη ὑπὸ τοῦ ἑνὸς δεκάτου ἕως τοῦ ἑνὸς πέμπτου τῶν κωδίκων, ἡ ὁποία διαφωνεῖ λίαν σοβαρῶς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν· διαφωνοῦν δὲ καὶ οἱ κώδικες αὐτῆς ταύτης πρὸς ἀλλήλους τόσον πολὺ ὅσον διαφωνοῦν εἷς καθ' εἷς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν κείμενον. Δηλαδὴ ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐκ 5.000 κωδίκων οἱ 500 εἶνε τῆς παραδόσεως αὐτῆς, τότε ἔχομεν τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἐκπροσωπουμένην ἐκ 4.500 κωδίκων καὶ πεντακοσίας ἄλλας παραδόσεις διαφωνούσας μεταξύ των καὶ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν σοβαρῶς καὶ ἐκπροσωπουμένας ἀνὰ μίαν ὑπὸ ἑνὸς κώδικος.

Τὸ φαινόμενον αὐτὸ πρῶτος μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς τυπογραφίας παρετήρησε κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὁ Γερμανὸς προτεστάντης θεολόγος Bengel. Ἀμέσως οἱ Εὐρωπαῖοι θεολόγοι καὶ ἰδιαιτέρως οἱ προτεστάνται ἔδωσαν μεγάλην προσοχήν, περισυνέλεξαν μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον αὐτοὺς τοὺς ἰδιοτύπους κώδικας, καὶ διὰ πλήθους ἐργασιῶν ἐπροσπάθησαν νὰ προσδιορίσουν πρῶτον μὲν πόσαι παραδόσεις ἐκπροσωποῦνται ὑπὸ τῶν κωδίκων τούτων, ἔπειτα δὲ ποία εἶνε ἡ ἀρχικὴ καὶ γνησία. Διότι ἐπίστευον ὅτι μεταξὺ αὐτῶν εὑρίσκεται ἡ γνησία. Ἤδη σήμερον μετὰ πολλὰς ἀπεγνωσμένας προσπαθείας ἐπικρατεῖ γενικῶς ἡ ἄποψις ὅτι τὸ ἀρχικὸν κείμενον ἀπωλέσθη, καὶ ὅτι μία συνισταμένη τῶν ποικίλων παραδόσεων, λεγομένη «οὐδέτερον κείμενον», εἶνε

τὸ πλησιέστερον πρὸς τὸ ἀρχικόν. Ἀλλ' αὐτὸ τὸ «οὐδέτερον», ἐπειδὴ εἶνε ὁλοσχερῶς εἰκαζόμενον καὶ ἀφῃρημένον, εἶνε παρ' ἑνὶ ἑκάστῳ διάφορον, καὶ εἶνε πολὺ ποικιλομορφότερον τοῦ ὑπάρχοντος εἰς τοὺς κώδικας. Ἐκτὸς δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἄμεσον καὶ ἔμμεσον παράδοσιν τοῦ κειμένου, οἱ ἐπιστήμονες μᾶς προσέφεραν καὶ μίαν «φανταστικὴν παράδοσιν», πολὺ ποικιλωτέραν, καὶ ἀνάλογον πρὸς τὴν «ἀφῃρημένην τέχνην» ἢ πρὸς τὸν προτεσταντισμὸν τὸν κερματισθέντα εἰς ὑπερπεντακοσίας αἱρέσεις.

Συνολικῶς οἱ ἐρευνηταὶ τοῦ ἱεροῦ κειμένου διέκριναν τὰς ἑξῆς παραδόσεις. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῆς Ἀνατολῆς ἢ ἄλλως λεγομένην κοινὴν ἢ ἀντιοχειανὴν ἢ κωνσταντινουπολιτικὴν ἢ πατριαρχικὴν ἢ βυζαντινὸν κείμενον (Κ)· τὴν ἀλεξανδρινὴν ἢ αἰγυπτιακὴν ἢ ἡσυχιανὴν (Η)· τὴν καισαρειανὴν ἢ παλαιστινὴν ἢ ἱεροσολυμιτικὴν (Ι)· τὸ δυτικὸν κείμενον· καὶ τὸ εἰκαστικὸν «οὐδέτερον κείμενον». Ἡ πρώτη παράδοσις ἀπορρίπτεται a priori ὡς ἀναξία λόγου. Προσωπικῶς κατόπιν εἰδικῶν ἐρευνῶν καὶ διατριβῶν («Ὁ Πατήρ μου μείζων μού ἐστιν» Α'· Ἰωάννου 8,25· Ἰωάννου 10,29· Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα, ἰδίᾳ εἰς τὸ β' μέρος τοῦ τελευταίου, ὅπερ ἐπιγράφεται «Ὑπόμνημα κριτικόν», σελ. 193 - 326) διακρίνω τὰς παραδόσεις εἰς δύο μόνον, τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν ἀλεξανδρινήν, ἐπισημαίνω δὲ καὶ ἕνα ὄψιμον μικτὸν τύπον κειμένου.

γ'. Ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις κειμένου

Ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὰ τρία τέταρτα ἕως τέσσαρα πέμπτα τῶν κωδίκων. Κακῶς λέγεται «ἀντιοχειανή», διότι δῆθεν προῆλθεν ἐξ Ἀντιοχείας, ἢ κωνσταντινουπολιτικὴ καὶ πατριαρχική, διότι δῆθεν ἐπεβλήθη διὰ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἢ «βυζαντινὸν κείμενον», διότι δῆθεν εἶνε ὄψιμος καὶ βυζαντινή. Ὀρθῶς λέγεται κοινὴ καὶ εὐστοχώτερον ἐκκλησιαστική, διότι αὐτὴ εἶνε, ἀνεξαρτήτως τῆς γνησιότητος ἢ μή, ἡ παράδοσις κειμένου τὴν ὁποίαν ἐδέχετο καθολικῶς καὶ ἐχρησιμοποίει ἡ Ἐκκλησία. Ἡ ἄλλη ἔχει τοπικὸν χαρακτῆρα· αὐτὴ καθολικόν. Εἶνε σχεδὸν ἀπάτη ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι εἶνε ἀναθεώρησις τοῦ Λουκιανοῦ. Οὐδαμοῦ μαρτυρεῖται ἢ γίνεται ὑπαινιγμὸς ὅτι ὁ Λουκιανὸς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἔπραξέ τι περὶ τὴν Κ. Διαθήκην. Περὶ τοῦ Λουκιανοῦ παραδίδεται μόνον ὅτι ἐφιλοπόνησε μίαν μετάφρασιν (ὄχι ἀναθεώρησιν) τῆς Π. Διαθήκης ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ. Ἐπειδὴ αἱ πηγαὶ λέγουν «ἔκδοσιν», προφανέστατα ἐννοοῦσαι μετάφρασιν καὶ ὄχι ἀναθεώρησιν, οἱ νεώτεροι συνεπέραναν ὅτι ὁ Λουκιανὸς ἀνεθεώρησε τὸ κείμενον τῶν Ο'. εὐφαντάστως δὲ συνεπέραναν, ὅτι δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ μὴ ἔβαλε χεῖρα καὶ εἰς τὸ κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης. Ἔπειτα συνεπέραναν, ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ αὐτουργὸς τοῦ κειμένου τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει πρὸ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἔπειτα ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἔγινεν αἰτία νὰ ἐπικρατήσῃ

τοῦτο καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔπειτα ὅτι ἡ ἐπιρροὴ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐπικρατήσῃ τοῦτο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ! Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ εἶνε σαθροί. Τὸ κείμενον αὐτὸ κριτικῶς ἀποδεικνύεται πολὺ ἀρχαιότερον τῶν κειμένων τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως. Τὸ μόνον ἀληθὲς εἶνε ὅτι ἡ μεγάλη κριτικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ μορφὴ τοῦ Χρυσοστόμου, γενομένου ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναχαίτησιν τῆς διεισδύσεως τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως εἰς τὰ κλίματα ὅπου ἐπεκράτει ἡ ἐκκλησιαστική, καὶ ὅτι ἐστήριξε καὶ ἐπεκύρωσε τὴν προϋπάρχουσαν ἐκκλησιαστικὴν διὰ τῶν ἀπαραμίλλων ὑπομνημάτων του εἰς τὴν Κ. Διαθήκην.

Τὰ σφάλματα τῶν κωδίκων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου διακρίνονται διὰ τριῶν γνωρισμάτων. α) Εἶνε χονδροειδῆ καὶ εὐδιάκριτα· διότι ἀκριβῶς εἶνε παροράματα. β) Εἶνε πολὺ ἀραιὰ καὶ ὀλίγα δι' ἕκαστον κώδικα. γ) Δὲν δημιουργοῦν ὁμάδας κωδίκων· δὲν κομματίζουν δηλαδὴ τοὺς κώδικας, ἀλλ' εἶνε τυχαῖα. Ἂν ἔχωμεν 100 κώδικας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κειμένου, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστος ἔχει 20 σφάλματα (οἱ ἀριθμοὶ εἶνε συμβολικοὶ ἀλλὰ κατοπτρίζουν τὴν πραγματικότητα), τότε τὰ μὲν 15 σφάλματα ἑκάστου δὲν συμπίπτουν πρὸς τὰ σφάλματα τῶν ἄλλων, δὲν εἶνε δηλαδὴ κοινά. Τὰ 5 εἶνε κοινά, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἑξῆς ἀναλογίαν. Τὸ α' σφάλμα ἔχουν 5 κώδικες, καὶ δὲν ἔχουν 95· τὸ β' σφάλμα ἔχουν ἄλλοι 5 κώδικες, διάφοροι τῶν προηγουμένων 5, καὶ δὲν ἔχουν 95· τὸ γ' ἔχουν ἄλλοι 5 διάφοροι καὶ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας πεντάδος, καὶ δὲν ἔχουν 95· καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἔχομεν ὑγιᾶ παράδοσιν κειμένου, ἡ ὁποία μᾶς ἐπιτρέπει τὴν βεβαίαν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ σφάλματα ταῦτα εἶνε συνήθως χονδροειδῆ, π.χ. παράλειψις δύο στίχων μεταξὺ δύο ὁμοίων λέξεων (διασκελισμὸς ἐξ αἰτίας τοῦ ὁμοιοτελεύτου), ἡ ὑγεία τῆς παραδόσεως δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἔκτακτος.

Ἐξ ἑτέρου τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου ὑποδεικνύουν ὡς ἀρχικὴν καὶ γνησίαν οἱ καλύτεροι ἑρμηνευταὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα ὁ Χρυσόστομος. Εἶχον δὲ αὐτοὶ τὴν δυνατότητα νὰ κρατοῦν περγαμηνοὺς κώδικας 300 καὶ 400 ἐτῶν, δηλαδὴ τοῦ Α' καὶ τοῦ Β' αἰῶνος, ἀφοῦ ἡμεῖς σήμερον κρατοῦμεν κώδικας 1600 ἐτῶν. Καὶ σήμερον μὲν ἡμεῖς «εὑρίσκομεν» καὶ «ἀνακαλύπτομεν» τοὺς κώδικας ὡς ἀπολεσθέντα καὶ ἀδέσποτα ἀντικείμενα, ἐκεῖνοι ὅμως ἐλλείψει τυπογραφικῶν ἐκδόσεων «παρελάμβανον ἐπὶ συστάσει» τοὺς χειρογράφους κώδικας, διὰ τὸν κίνδυνον τῶν αἱρέσεων, τῶν ἀποκρύφων, καὶ τῶν ποικίλων νοθειῶν.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις κειμένου ἐπικυροῦται ἐπὶ πλέον διὰ τῆς «δημοσιεύσεως τοῦ Κανόνος», διὰ τῆς ἐπ' ἐκκλησίας δηλαδὴ συνεχοῦς καὶ ἀδιακόπου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς. Διότι τὰ ἐκλογάδια ὅλα, καὶ ὅλοι οἱ κώδικες τοῦ συνεχοῦς κειμένου ὅσοι ἔχουν ἐρυθρογράφους

ἐνδείξεις ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν «δημοσίευσιν», περιέχουν τὸ κείμενον τοῦτο.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸν κείμενον ἐπεκράτει ἢ μᾶλλον ἦτο μοναδικὸν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Μ. Ἀσίαν, καὶ τὴν ἑλληνόφωνον Συρίαν, ἐν μέρει δὲ εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ τὸ Σινά. Δὲν ἐπεκράτει εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὸν νομόν της (ἡ λοιπὴ Αἴγυπτος ἐλάλει κοπτιστί), καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν ὅπου ὑπῆρχον ἑλληνόφωνοι, καὶ εἰς τοὺς λατινοφώνους. Εἰς τὰς κριτικὰς ἐκδόσεις σημειώνεται μὲ τὸ σύμβολον Κ (= κοινή), συνήθως γοτθικοῦ ρυθμοῦ.

δ'. *Ἀλεξανδρινὴ παράδοσις κειμένου*

Τὸ ὅτι αἱ λοιπαὶ περιοχαὶ ἐχρησιμοποίουν τὴν περγαμηνήν, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι τὸν πάπυρον, ἐστάθη κρίσιμον διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ἀτασθάλου ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως κειμένου καὶ τῆς ἀποκλίσεώς της ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικήν. Δεύτερον κρίσιμον πρᾶγμα ὑπῆρξε τὸ ὅτι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἥτις ἦτο ἡ Ν. Ὑόρκη ἢ τὸ Λονδῖνον (Ὀξφόρδη) τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὑπῆρχε βαρεῖα φιλολογικὴ κληρονομία, ἐνῷ ὁ ὑπόλοιπος κόσμος ἦτο ἀπηλλαγμένος τοιαύτης κληρονομικότητος.

Καθὼς ἐλέχθη, ἕνα περγαμηνὸν βιβλίον διατηρεῖται ἀκέραιον ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, ἀκόμη καὶ χιλιετίας· ἐνῷ ἕνα παπύρινον μετὰ 40 - 50 ἔτη χρήσεως, ἀρχίζει νὰ ἀποβάλλῃ ράκη καὶ τεμάχια, νὰ διατρυπᾶται, νὰ «ξεφτίνῃ» εἰς τὰς ἄκρας καὶ τὰς γωνίας. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐφύλασσον ἀρχαῖα ἀντίγραφα τῆς Κ. Διαθήκης ἢ καὶ αὐτόγραφα, παπύρινα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐχρησιμοποίουν ὡς πρότυπα ἀντιγραφῆς. Τοῦτο ἀποδεικνύεται. Ὅσῳ ἐφθείροντο αὐτά, ἔχαναν λέξεις καὶ φράσεις, μάλιστα εἰς τὰ ἄκρα. Ἀναλόγως πρὸς τὴν εὐσυνειδησίαν ἢ τὸ αἴσθημα εὐθύνης τῶν ἀντιγραφέων, τὰ ἐφθαρμένα μέρη τοῦ κειμένου συνεπληροῦντο ἢ ἐξ ἄλλων ἀκεραίων κωδίκων, ἢ ἀπὸ μνήμης εἴτε ἐπιτυχῶς εἴτε ἀνεπιτυχῶς, ἢ καὶ παρελείποντο χωρὶς νὰ ἀφεθῇ κενόν. Ἐκ πολλῶν σταδίων φθορᾶς ἑνὸς παπυρίνου προτύπου προέκυπτον κατὰ καιροὺς πολλαὶ οἰκογένειαι («φουρνιὲς») ἀντιγράφων. Μὲ τὴν σειράν των ἐκεῖνα ὑφίσταντο τὴν αὐτὴν φθοράν, καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡσαύτως ὡς πρότυπα ἀντιγράφων. Ἤδη μεσοῦντος τοῦ Γ' αἰῶνος ἡ κατάστασις τοῦ κειμένου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἦτο τόσον ἀφόρητος, ὥστε πολλοὶ λόγιοι ἐπενέβησαν ὡς διορθωταί. Ἀλλὰ μὴ νομίσῃ κανείς, ὅτι αὐτοὶ ἐγνώριζον τὴν αἰτίαν τῆς διαφοροποιήσεως τοῦ κειμένου, ἢ ὅτι ἂν τὴν ἐγνώριζον ἠδύναντο νὰ τὴν θεραπεύσουν, ἢ ὅτι ἂν τὴν ἐγνώριζον τὴν ἐγνώριζον εἰς ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν. Ὅταν ἔχῃ κανεὶς ἐνώπιόν του τρεῖς καινουργεῖς καὶ ἀκεραίους κώδικας, τῶν ὁποίων τὰ κείμενα δὲν συμφωνοῦν, δὲν εἶνε πάντοτε εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ τί κρύπτεται ὄπισθεν τῆς διαφωνίας αὐ-

της. Ἐγένοντο λοιπὸν μετὰ τὰς προχείρους διορθώσεις αἱ μεγάλαι καὶ γενικαὶ ἀναθεωρήσεις. Πρέπει νὰ ἐγένοντο πολλαί. Ὁ Ὠριγένης παραπονεῖται διὰ τὰς ἐπεμβάσεις αὐτάς, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ἐπενέβη καταστρεπτικῶς εἰς τὸ κείμενον τῆς Π. Διαθήκης, νομίζων ὅτι τὸ ἀποκαθιστᾷ. Κυριωτέρα ἀναθεώρησις τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρέως Ἡσυχίου γενομένη κατὰ τὸν Γ′ αἰῶνα· διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀλεξανδρινὴ παράδοσις λέγεται καὶ ἡσυχιανὴ (hesychiana) καὶ σημειώνεται εἰς τὰς κριτικὰς ἐκδόσεις μὲ τὸ σύμβολον H (ἀρχικὸν τοῦ ὀνόματός του) συνήθως γοτθικοῦ ῥυθμοῦ. Οἱ ἀναθεωρηταὶ ἦσαν ὄχι μόνον ποικίλης μορφώσεως καὶ ποικίλων φιλολογικῶν ἀντιλήψεων, ἀλλὰ καὶ ποικίλων θεολογικῶν καὶ δογματικῶν δοξασιῶν. Πολλὰς γνησίας γραφὰς ἐθεώρουν ὡς προσθήκας ἢ ἀλλοιώσεις, ἐπειδὴ προσέκρουον εἰς τὰς ἀντιλήψεις των, καὶ τὰς περιέκοπτον ἢ τὰς «διώρθωνον». Ἀφοῦ οἱ κώδικες δὲν συνεφώνουν μεταξύ των, πολὺ περισσότερον δὲν συνεφώνουν οἱ ἀναθεωρηταί. Ἐν τῷ μεταξὺ καὶ μετὰ τὰς ἀναθεωρήσεις ἡ φυσικὴ φθορὰ τῶν κωδίκων, ἀναθεωρημένων καὶ μή, ἐσυνεχίζετο μὲ ὅλας τὰς γνωστὰς συνεπείας της. Ἡ ἐπίδρασις τῶν πρὸ τῶν ἀναθεωρήσεων κωδίκων εἰς τὰ ἀναθεωρημένα κείμενα ἐπίσης ἐσυνεχίζετο. Δυσμενὴς δὲ συνθήκη διὰ τὴν ὑπόθεσιν ὑπῆρξε καὶ τὸ ὅτι ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦτο ἡ Βαβυλωνία τῶν αἱρέσεων. Ὅλα αὐτὰ συνετέλεσαν ὥστε εἰς τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κυκλοφοροῦν κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης νὰ δημιουργηθῇ μία κατάστασις, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει μόνον ἡ λέξις confusio. Λόγῳ γειτνιάσεως ἡ ἀτάσθαλος αὐτὴ παράδοσις ἐπέδρασε καὶ εἰς τὰ ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Λιβύῃ καὶ Καρχηδόνι κυκλοφοροῦντα κείμενα. Διὰ τὴν σχετικὴν γειτνίασιν, καὶ διὰ τὴν λογίαν ἀκτινοβολίαν τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους λόγους ἡ ἀλεξανδρινὴ παράδοσις μετεφυτεύθη εἰς Ῥώμην καὶ Ἰταλίαν, καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὡς πρότυπον τῶν λατινικῶν μεταφράσεων καὶ μάλιστα τῆς vulgata. Μετεφυτεύθη δὲ καὶ ἀλλοῦ. Ἐντεῦθεν τὰ λεγόμενα δυτικὸν κείμενον, παλαιστινὸν ἢ ἱεροσολυμιτικὸν κείμενον, κλπ.

Διέκρινα τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν εἰς δύο στάδια, τὴν πρώιμον καὶ τὴν ὄψιμον, τουτέστι τὴν πρὸ καὶ τὴν μετὰ τὰς μεγάλας ἀναθεωρήσεις. Τὴν πρώιμον ἐκπροσωποῦν ὡρισμένοι πάπυροι, ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, ὡρισμένοι κώδικες τῆς itala, καὶ μερικαὶ δυσδιάκριτοι παραθέσεις εἰς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς. Τὴν ὄψιμον ἐκπροσωποῦν πολλοὶ κώδικες τῆς μερίδος αὐτῆς (ℵ, A, B, C, D, W, Ψ, 33, 93, 436, 1611, 1845, 1846, 2344) καὶ αἱ πλεῖσται μεταφράσεις. Οἱ κώδικες αὐτοὶ περιέχουν δηλαδὴ κείμενον κακῆς ποιότητος. Διὰ τοῦτο οἱ πλεῖστοι μὲν «ἐτέθησαν ἐν ἀχρηστίᾳ» (αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἀρχαιότεροι σῳζόμενοι κώδικες τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε τῆς παραδόσεως αὐτῆς), ἄλλοι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς παλίμψηστα, διὰ νὰ γραφοῦν ἄλλα κείμενα (ὡς ὁ C), καὶ ἄλλων ἡ παρασκευὴ οὐδέποτε ἐτελείωσεν (ὡς τοῦ B). Ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ B ἀφῆκε τὸ κατὰ Μάρ-

κον κολοβόν, διότι κολοβὸν ἦτο καὶ τὸ πρότυπόν του, ἀλλ' ἀφῆκε τὸν ἀνάλογον χῶρον, διὰ νὰ τὸ συμπληρώσῃ· δὲν τὸ συνεπλήρωσε· διὰ τοῦτο ὁ κῶδιξ «ἐτέθη ἐν ἀχρηστίᾳ» ὡς ἡμιτελὴς καὶ διετηρήθη ὡς ἀχρησιμοποίητος εἰς καλὴν κατάστασιν.

ε'. *Μικτὸς τύπος*

Τὸν διέκρινα, ἀκατάγνωστον μέχρι σήμερον ὑπάρχοντα, καὶ τὸν ἐσήμανα μὲ τὸ σύμβολον Μ. Ὁ μικτὸς τύπος δὲν ἀποτελεῖ παράδοσιν, ἀλλὰ προέκυψε κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα ἐξ ἀντιπαραβολῆς κωδίκων τῶν δύο παραδόσεων, ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἀλεξανδρινῆς. Κατ' ἀρχὴν εἰς τὰ περιθώρια κωδίκων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐγράφοντο ὡς «διάφοροι γραφαὶ» αἱ παραλλαγαὶ κωδίκων τῆς ἀλεξανδρινῆς. Ἔπειτα αἱ γραφαὶ αὐταὶ (marginales) διὰ τῶν ἀντιγραφῶν εἰσῆλθον εἰς τὸ σῶμα τοῦ κειμένου, ἀλλοῦ πολλαὶ ἀλλοῦ ὀλίγαι. Εὐτυχῶς δύναται κανεὶς νὰ παρακολουθήσῃ ὅλας τὰς φάσεις τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς εἰς τοὺς σῳζομένους κώδικας. Αὐτὸ συνέβη, νομίζω, ὅταν κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα μετεγράφοντο ὁμαδικῶς ὅλων τῶν εἰδῶν τὰ βιβλία ἐκ τῆς μεγαλογραμμάτου εἰς τὴν μικρογράμματον γραφήν· ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἀνεζητήθησαν «ἀρχαῖα πρότυπα» καὶ ἔν τινι μέτρῳ εὑρέθησαν καὶ ἐγκαταλελειμμένα ἀλεξανδρινά. Παρετηρήθη δηλαδὴ μία «κριτικὴ κίνησις», ἐκ τῆς ὁποίας φυσικὸν ἦτο νὰ προκύψουν καὶ πολλοὶ καλοὶ κώδικες ἀλλὰ καί τινες συμπεφυρμένοι. Αὐτοὶ ἐκπροσωποῦν τὸν μικτὸν τύπον, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπεκράτησε, διότι προφανῶς δὲν υἱοθετήθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸν ἐκπροσωποῦν ὀλίγοι κώδικες (Lap, 101, 459, 1270, 1836, 2492, κλπ.) καὶ ἡ σλαβονικὴ μετάφρασις.

ϛ'. *Ἔντυποι ἐκδόσεις*

Αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις τῆς Κ. Διαθήκης καὶ γενικῶς τῆς Γραφῆς μετροῦνται εἰς πολλὰς χιλιάδας. Θὰ ἀναφέρω μόνον μερικὰς ἀξιοσημειώτους.

Ὡς γνωστὸν τὸ πρῶτον ἐντύπως ἐκδοθὲν βιβλίον τοῦ κόσμου ὑπῆρξεν ἡ Ἁγία Γραφὴ ἐν τῇ λατινικῇ, δηλαδὴ ἡ vulgata (1450 - 1455). Εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἐνῷ ἐξετυπώθησαν ἱκανὰ ἄλλα βιβλία, ἡ Γραφὴ ἐβράδυνε νὰ ἐκτυπωθῇ. Πρῶτος ἐξέδωκεν ὁλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν Γραφήν, δηλ. τὴν μετάφρασιν τῶν Ο' διὰ τὴν Παλαιὰν καὶ τὸ πρωτότυπον τῆς Κ. Διαθήκης, ὁ καρδινάλιος καὶ ὑπουργὸς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἱσπανίας Ximenes de Cisneros τῷ 1514 εἰς τὴν πόλιν Complutum ἢ Ἀλκάλαν τῆς Ἱσπανίας· ἡ Κ. Διαθήκη ἦτο ὁ ἕκτος τόμος τῆς Γραφῆς. Ἐτυπώθη δὲ ἐκ χειρογράφων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἀλλὰ τυχόντων καὶ ὄχι ἐκλεκτῶν. Τὸ χωρίον Α' Ἰω 5,7 τὸ ὁποῖον εἰς οὐδὲν ἑλληνικὸν χειρόγραφον ὑπάρχει μετεφράσθη ἐκ τῆς vulgata· εἶνε νόθον καὶ εἰσήχθη εἰς τὸ πρωτότυπον κείμενον ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου.

Δεύτερος ἐξέδωκε τὴν Κ. Διαθήκην ὁ παπικὸς θεολόγος καὶ φιλόλογος Ἔρασμος τῷ 1516 εἰς τὴν Βασιλείαν τῆς Ἑλβετίας. Τὰ χρησιμοποιηθέντα χειρόγραφα ἦσαν ἐπίσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἀλλ' ὄχι ἐκλεκτά. Μάλιστα τὸ μοναδικὸν τῆς Ἀποκαλύψεως δὲν εἶχε τοὺς 6 τελευταίους στίχους, τοὺς ὁποίους ὁ Ἔρασμος μετέφρασεν ἐκ τοῦ λατινικοῦ εἰς τὴν ἑλληνικήν. Τὸ κείμενον τοῦ Ἐράσμου ἦτο ἀτημέλητον, διότι ἡ ἔκδοσις ἐγένετο ἐσπευσμένως διὰ λόγους ἐμπορίας καὶ φιλοδοξίας· σκοπὸν εἶχον καὶ αὐτὸς καὶ ὁ ἐκδότης του νὰ φανοῦν πρῶτοι ἐκδόται, πρὸ τοῦ Ximenes, καὶ νὰ πωλήσουν πρῶτοι αὐτοὶ τὰ τεύχη.

Τρίτη ἔκδοσις πολὺ ἐπιμελεστέρα τῶν προηγουμένων ἐγένετο ἐκ χειρογράφων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ὑπὸ τῶν νεοφύτων προτεσταντῶν Robert καὶ Henricus Stephanus, πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἐν Παρισίοις· ἐτυπώθη δὲ τετράκις κατὰ τὰ ἔτη 1546 - 51. Ἡ τρίτη ἐκτύπωσις τοῦ 1550 ἐπιμελεστέρα καὶ πολυτελής, ὠνομάσθη editio regia, διότι ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὸν τότε βασιλέα τῆς Γαλλίας. Οἱ Στέφανοι πρῶτοι εἶχον τὸ κείμενον διῃρημένον εἰς στίχους· πρόκειται περὶ τῆς σημερινῆς στιχομετρίας.

Ἐννοεῖται ὅτι αἱ τρεῖς αὗται ἐκδόσεις ἀνετυπώθησαν ταχύτατα καὶ κατ' ἐπανάληψιν. Εἰς τὴν τρίτην ἐκτύπωσιν τῆς ἐκδόσεως τῶν Στεφάνων, τὴν βασιλικὴν ἔκδοσιν, ἐβασίσθησαν αἱ ἐννέα ἐκδόσεις τοῦ καλβινιστοῦ Beza. Τῷ 1624 καὶ τῷ 1633 ὁ Ὁλλανδὸς ἐκδότης Ἐλζεβὶρ (Elzevir) ἐξέδωκε δὶς τὴν Γραφὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων καὶ μάλιστα τῆς τρίτης τῶν Στεφάνων. Ἦσαν ἐκδόσεις λίαν ἐπιμελημέναι καὶ εἶχον τὰ κομψότερα καὶ εὐκρινέστερα διὰ τὴν ἐποχὴν τυπογραφικὰ στοιχεῖα (τὰ καὶ σήμερον «ἐλζεβὶρ» ὀνομαζόμενα). Εἰς τὸν πρόλογον τῆς δευτέρας ἐκδόσεως ὁ Ἐλζεβὶρ ἐχαρακτήριζε τὸ ἐκδοθὲν κείμενον ὡς «παραδεδεγμένον κείμενον» (textus receptus). Ἔκτοτε παρέμεινεν ὁ ὅρος μέχρι σήμερον καὶ δηλοῖ τὸ ἐν Εὐρώπῃ γνωστὸν κείμενον τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ πάντων τῶν προειρημένων καὶ μάλιστα τῶν Στεφάνων καὶ τοῦ Ἐλζεβίρ. Εἶνε αὐτὸ τὸ κείμενον τὸ ὁποῖον περιέχεται εἰς τὰς ἐκδόσεις τῆς «Ζωῆς» μεγάλας ἢ τῆς τσέπης. Κείμενον δηλαδὴ ἐκκλησιαστικὸν ἀλλ' ἐξ ὀλίγων καὶ τυχόντων χειρογράφων καὶ φέρον πάντοτε τὸ μὴ παραδοθὲν καὶ ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου μεταφρασθὲν καὶ παρεμβληθὲν χωρίον Α' Ἰω 5,7.

Τὴν Γ' ἔκδοσιν τῶν Στεφάνων ἐτύπωσε καὶ ὁ ἀγγλικανὸς ἐπίσκοπος Walton εἰς τὴν ἑξάτομον «Πολύγλωσσον» λεγομένην ἔκδοσίν του τῆς Γραφῆς (Λονδῖνον 1657), ὑπὸ δὲ τὸ κείμενον ἐσημείωσε τὰς διαφόρους γραφὰς τοῦ ἀλεξανδρινοῦ κώδικος (Α ἢ 02). Αὐτὴ εἶνε ἡ πρώτη χρῆσις κώδικος τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως κειμένου, ἀλλ' ἀκόμη τότε δὲν ἐγνώριζον τὸ φαινόμενον τοῦτο. Πρώτη ἐκ πολλῶν χειρογράφων ἔκδοσις ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Bengel (Τυβίγγη 1734), ὅστις πρῶτος διέκρινε τὰ χειρόγραφα εἰς δύο οἰκογενείας, τὴν ἀσιατικὴν (= ἐκκλησιαστικήν, μικρασιατικὴν παράδοσιν)

καὶ τὴν ἀφρικανικὴν (= ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν)· ἐξετίμησε δὲ τὴν ἀφρικανικήν. Δευτέρα ἐκ πολλῶν χειρογράφων ἔκδοσις ἦτο ἡ τοῦ Wetstein (Ἄμστερνταμ 1751) ὡσαύτως ἀποκλίνουσα πρὸς τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν. Ἀμφότεροι ἐβασίσθησαν κυρίως εἰς τὸν κώδικα Α τὸν ἀρχαιότερον γνωστὸν τότε κώδικα τῆς Κ. Διαθήκης. Ὁ Β ἦτο γνωστὸς ἀλλὰ δὲν παρεδίδετο ὑπὸ τῶν παπῶν οὔτε πρὸς ἀνάγνωσιν. Ἐν συνεχείᾳ ἐγένοντο πολλαὶ ἄλλαι παρόμοιαι ἐκδόσεις. Ἕνας ἐκ τῶν ἐκδοτῶν, ὁ Lachmann (1830), πρῶτος ἀπέρριψε τελείως τὸ κείμενον τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπέδειξεν, ὅτι μόνον ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ παραδόσει πρέπει νὰ ἀναζητῆται τὸ ἀρχικὸν κείμενον. Ἔκτοτε ἐν Εὐρώπῃ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἀπορρίπτεται καθολικῶς, θεωρεῖται δὲ ὡς a priori δόκιμον τὸ τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως.

Πέντε εἶνε αἱ μεγάλαι μέχρι σήμερον γενόμεναι κριτικαὶ ἐκδόσεις τοῦ πρωτοτύπου, ἡ τοῦ Tischendorf, ἡ τῶν Westcott - Hort, ἡ τοῦ Β. Ἀντωνιάδου, ἡ τοῦ Souter, καὶ ἡ τοῦ Soden, μία δὲ πρὸς αὐτὰς ἐφάμιλλος τῆς vulgata ἡ τῶν Wordsworth - White

1. Ὁ Γερμανὸς προτεστάντης Tischendorf ἀνεκάλυψεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σινὰ τὸν σιναϊτικὸν κώδικα τοῦ Δ´ αἰῶνος (א ἢ 01), τὸν ὁποῖον μετέφερεν εἰς Εὐρώπην τμηματικῶς κατὰ καιροὺς καὶ μετὰ πολλὰς περιπετείας. Ἐξέδωκε τὴν Γραφὴν κατ' ἐπανάληψιν, ἡ δὲ τελευταία καὶ πλουσιωτέρα ἔκδοσις εἶνε ἡ ὀγδόη (octava 1869). Ἐπειδὴ ἐταλαιπωρήθη πολὺ διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ σιναϊτικοῦ κώδικος, ἀλλὰ καὶ ἐδοξάσθη καὶ ἐκέρδησεν, ἐπειδὴ ὁ κῶδιξ εἶνε πιθανῶς ὁ ἀρχαιότερος κῶδιξ τῆς πλήρους Κ. Διαθήκης, ἐπειδὴ εἶνε μεγαλοπρεπής, ἐπειδὴ συνεδέθη μὲ διαφόρους θρύλλους, ὁ Tischendorf τὸν ἐξετίμησε δυνατὸν εἰπεῖν μετὰ πάθους (κυριολεκτικῶς τὸν ἠρωτεύθη), καὶ ἡ μεγάλη κριτικὴ ἔκδοσίς του ἡ ἐξ 800 περίπου χειρογράφων γενομένη δυστυχῶς δὲν εἶνε ὄντως κριτική, ἀλλ' εἶνε ἔκδοσις τοῦ σιναϊτικοῦ κώδικος, διηνθισμένη μὲ πλούσιον ὑπόμνημα ἐκ τῶν λοιπῶν κωδίκων.

2. Οἱ ἀγγλικανοὶ Westcott καὶ Hort ἐξέδωκαν τὴν Κ. Διαθήκην τῷ 1881, ἡ δὲ ἔκδοσίς των ἐθαυμάσθη διὰ τὴν τεχνικὴν πολυπλοκότητα καὶ ἀρτιότητα. Ἀλλ' εἶνε διὰ τὴν ἀκρίβειαν ἔκδοσις τοῦ κώδικος Β, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τέλους εἶχεν ἔλθη εἰς φῶς καὶ ἐθαυμάσθη· ὡς ἐπὶ τὸ ἔλασσον ὁ Β ὑποχωρεῖ χάριν τοῦ א, ἡ δὲ ἔκδοσις διακοσμεῖται εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα διὰ γραφῶν πολλῶν ἄλλων χειρογράφων.

3. Ὁ ἀγγλικανὸς Souter ἐξέδωκε τὴν Κ. Διαθήκην, ὑπερβαλὼν τοὺς προηγουμένους, τῷ 1910 εἰς τὴν γνωστὴν σειρὰν τῶν ἀρχαίων κειμένων τῆς Ὀξφόρδης. Στηρίζεται μετά τινος ἰσομετρίας εἰς τοὺς κώδικας אΑΒ καὶ γενικῶς εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν. Ἐπλούτισε τὴν ἔκδοσίν του καὶ τῷ 1934 μετὰ τὴν ἐπομένην ἔκδοσιν τοῦ Soden.

4. Ὁ Γερμανὸς προτεστάντης Soden, ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν ἄλλων ἐπιστημόνων, ἐξέδωκε τὴν Κ. Διαθήκην τῷ 1913. Ἡ ἔκδοσίς του εἶνε ἔκδοσις

τοῦ Β σπανίως ὑποχωροῦντος ἔναντι τῶν ℵ καὶ Α, διακεκοσμημένη μὲ διαφόρους γραφὰς τῶν περισσοτέρων κωδίκων ὅσοι ἐχρησιμοποιήθησάν ποτε. Ἐνίοτε ὁ Soden ὑποκαθιστᾷ οἱανδήποτε μαρτυρίαν διὰ τῆς εἰκασίας· ἀπορρίπτει δηλαδὴ πᾶσαν καλῶς ἢ κακῶς μαρτυρουμένην γραφὴν καὶ δέχεται ἀντ' αὐτῆς μίαν ἀμάρτυρον καὶ ὅλως ὑποθετικήν. Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Soden δὲν ἐνεφανίσθη ἄλλη μεγάλη κριτικὴ ἔκδοσις τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐσχάτως ἑτοιμάζεται μία μεγαλυτέρα μὲ τὴν συνεργασίαν πολλῶν εὐρωπαϊκῶν σπουδαστηρίων καὶ πολλῶν ἐπιστημόνων ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Aland.

5. Τρίτος μετὰ τοὺς Tischendorf καὶ Westcott - Hort ἐξέδωκε κριτικῶς τὴν Κ. Διαθήκην ἐξ 125 κωδίκων ὁ ἡμέτερος Βασίλειος Ἀντωνιάδης, καθηγητὴς τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς, τῷ 1904 ἐξ ὀνόματος τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Εἶνε ἡ μόνη κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Εἰς οὐδένα κώδικα εἶνε προσκεκολλημένη, διότι ἄλλως τε ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ παραδόσει δὲν ὑπάρχουν μονότροποι κώδικες. Διὰ τοῦτο εἶνε ἡ μόνη ὄντως κριτική. Ἀλλ' ὁ Ἀντωνιάδης ἀντεμετώπισε δύο δυσχερείας, αἱ ὁποῖαι φαινομενικῶς ἐμείωσαν τὴν ἀξίαν τῆς ἐκδόσεώς του. Τὸ πρῶτον εἶνε ὅτι δὲν διάθετε τὰ τεχνικῶς τέλεια τυπογραφεῖα τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ἐτύπωσε τὴν ἔκδοσίν του, εἰς ἀτελέστατον τυπογραφεῖον. Καὶ εἶνε μὲν ἐπιμελημένη καὶ ἀπηλλαγμένη σφαλμάτων τυπογραφικῶν, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα. Ἀντὶ τούτου ὁ Ἀντωνιάδης ἐτύπωσε μὲ διάφορα στοιχεῖα τὰς λέξεις ἢ φράσεις ὅσαι δὲν ἀπαντῶνται εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς κώδικας. Ἔκτοτε εἰς ὅλας τὰς ἀνατυπώσεις διατηροῦνται αἱ φράσεις αὐταὶ μὲ διάφορα στοιχεῖα. Τὸ δεύτερον ἀτύχημα τῆς ἐκδόσεως εἶνε ὅτι ἡ τριμελὴς ἐπιτροπεία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὑπεχρέωσε τὸν Ἀντωνιάδην, παραπονούμενον ἐν τῷ προλόγῳ του, νὰ διατηρήσῃ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἱσπανοῦ καρδιναλίου παρεμβληθὲν νόθον χωρίον Α' Ἰω 5,7, τὸ ὁποῖον ὁ Ἀντωνιάδης εἰς οὐδὲν χειρόγραφον εὗρεν. Ἀλλὰ κατώρθωσε τοὐλάχιστον νὰ τυπώσῃ τοῦτο μὲ λεπτότερα στοιχεῖα καὶ νὰ δηλώσῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν πρόλογον· ἡ δὲ διάκρισις διατηρεῖται εἰς ὅλας τὰς ἀνατυπώσεις. Ἡ ἔκδοσις τοῦ Β. Ἀντωνιάδου δίδει τὸ καθαρώτερον μέχρι σήμερον ἐκδεδομένον ἐκκλησιαστικὸν κείμενον· φρονῶ ὅτι εἶνε τὸ ἔγγιστον πρὸς τὸ ἀρχικόν. Εἶνε δὲ καὶ ἡ ἐπίσημος ἔκδοσις τῆς ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, ἐκδιδομένη ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου μετὰ ἢ ἄνευ τῶν παραπομπῶν τῶν παραλλήλων χωρίων, τὰς ὁποίας ἐσημείωσεν ὁ Ἀντωνιάδης κάτωθεν τοῦ κειμένου.

6. Οἱ Ἄγγλοι παπικοὶ Wordsworth καὶ White ἐξέδωκαν ἀπὸ τοῦ 1889 καὶ ἑξῆς τὴν vulgata τῆς Κ. Διαθήκης προσπαθοῦντες νὰ συλλάβουν τὸ κείμενον τοῦ Ἱερωνύμου. Φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ ἀρίστη ἐπιτυχία των εἶνε νὰ συλλάβουν κείμενον τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ἡ vulgata.

Ἐγένοντο δὲ καὶ πασῶν τῶν ἄλλων μεταφράσεων πολλαὶ ἐκδόσεις, κριτικαὶ καὶ μή, ἐγένοντο καὶ πολύγλωσσοι, ἐκδόσεις δηλαδὴ τῆς Γραφῆς ὅλης ἐν ταῖς ὁποίαις εἰς πολλὰς παραλλήλους στήλας ἐκτυποῦνται καὶ τὰ πρωτότυπα κείμενα καὶ πολλαὶ ἀρχαῖαι μεταφράσεις. Τελειοτέρα εἶνε ἡ τοῦ ἀγγλικανοῦ ἐπισκόπου Walton.

Ἀλλ' ἡ σχολικὴ καὶ πανεπιστημιακὴ διδασκαλία ἀπαιτεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἕνα μικρόσχημον ἐγχειρίδιον ἢ τομίδιον τῆς τσέπης (manuale) μιᾶς κριτικῆς ἐκδόσεως. Διὰ τοῦτο οἱ κατὰ τόπους ἐπιστήμονες ἐκτὸς ἀπὸ τὰς μείζονας καὶ ἐλάσσονας ἐκδόσεις (editiones majores καὶ minores) ἐπενόησαν καὶ τὰς ἐκδόσεις manuales, εἶδος κατώτερον καὶ τῆς editio minor, αἱ ὁποῖαι ἐκ τῶν κριτικῶν ὑπομνημάτων τῶν προειρημένων ἐκδόσεων ἀντιγράφουν ὡρισμένας ἐνδείξεις. Τὰ γνωστότερα καὶ πλέον διαδεδομένα manualia εἶνε πέντε, δύο τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, δύο τῆς vulgata, καὶ ἕνα δίγλωσσον. Ἀγγλικανικὸν manuale εἶνε τὸ τοῦ Baljon, τὸ καὶ ἀρχαιότερον, ἐρανιζόμενον ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Tischendorf. Προτεσταντικὸν manuale εἶνε τὸ τῶν Nestle πρῶτα τοῦ πατρὸς ἔπειτα τοῦ υἱοῦ καὶ ἐσχάτως περιελθὸν εἰς τὴν κτῆσιν τοῦ Aland· ἐρανίζεται ἐκ τῶν ἐκδόσεων Westcott - Hort, Soden, καὶ Weiss. Ὁ Aland τῷ 1967 ἐπλούτισεν ὡρισμένους μόνον στίχους τοῦ κειμένου δι' ὡρισμένων γραφῶν κατ' εὐθεῖαν ἐκ χειρογράφων. Παπικὸν manuale εἶνε τὸ δίγλωσσον τοῦ Merk ἐρανιζόμενον διὰ μὲν τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Soden κυρίως, διὰ δὲ τὸ λατινικὸν ἐκ τῆς τῶν Wordsworth καὶ White κυρίως. Τῆς vulgata παπικὸν manuale εἶνε τὸ τῶν Wordsworth - White ἐρανιζόμενον ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν μείζονος ἐκδόσεως, καὶ προτεσταντικὸν εἶνε τὸ τῶν Nestle ἐρανιζόμενον ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς.

Ἐὰν ἀναλογισθῇ κανεὶς τὸ comfusio τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως κειμένου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὸ comfusio τῶν κριτικῶν λεγομένων ἐκδόσεων τοῦ κειμένου τούτου, καὶ τὸ τρίτον comfusio τὸ εἰς τὰ manualia ταῦτα, ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸ εἰς αὐτὰ κείμενον εἶνε κακέκτυπον τῆς Κ. Διαθήκης. Καὶ ἐν Ἑλλάδι χρησιμοποιεῖται κυρίως τὸ προτεσταντικὸν manuale τοῦ Nestle. Οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι, ἂν θέλουν νὰ εὕρουν καὶ νὰ ἑρμηνεύσουν τὸ ἀρχικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης, θὰ τὸ εὕρουν εἰς τὴν ἀρίστην κατάστασιν ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Β. Ἀντωνιάδου.

Γ΄
Η ΙΣΤΟΡΙΑ

1. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

Τὴν ἱστορίαν τοῦ εὐαγγελίου, τοῦ κηρύγματος δηλαδὴ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως εἰς τὸν κόσμον, ἀντλοῦμεν κυρίως μὲν ἐκ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων, ἔπειτα δὲ ἐκ τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐδῶ θὰ σημειώσω μόνον ὡρισμένα στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν χρονικὴν κατάταξιν τῶν βιβλίων.

Μετὰ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἱ ἀπόστολοι ἐκήρυττον εἰς τὴν Ἰουδαίαν καὶ Γαλιλαίαν. Ὅλοι ὅσοι ἐπίστευον, ἐντόπιοι καὶ ἑλληνισταί, ἦσαν Ἰουδαῖοι περιτετμημένοι. Ἐπειδὴ τὸ κήρυγμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐξηρέθιζε τοὺς ἀρχιερεῖς, φαρισαίους, καὶ σαδδουκαίους, οἱ ἀπόστολοι ἐδιώχθησαν κατ' ἐπανάληψιν. Πρῶτοι συνελήφθησαν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀπολογίαν των ἀπελύθησαν. Ἔπειτα συνελήφθησαν ὅλοι οἱ ἀπόστολοι, ἀλλὰ πάλιν ἀπελύθησαν ὑπερφυσικῶς ὑπὸ ἀγγέλου. Τρίτην φορὰν συνελήφθησαν ὅλοι καὶ ἐδικάσθησαν ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου, τοῦ ἀνωτάτου δηλαδὴ ἰουδαϊκοῦ δικαστηρίου, ἀλλ' ἀπελύθησαν κατὰ συμβουλὴν τοῦ συνετωτέρου φαρισαίου Γαμαλιήλ.

Μετὰ ταῦτα ἐχειροτονήθη ὡς ἕνας ἐκ τῶν ἑπτὰ βοηθῶν συναποστόλων ὁ Στέφανος, τὸν ὁποῖον τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταχύτατα ἀνέδειξεν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλον τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας. «Πλήρης Πνεύματος ἁγίου» ὢν συνέλαβε τὸ μυστήριον τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ὅπως ὁ Παῦλος. Πρὶν ὅμως προλάβῃ νὰ κάνῃ ὅ,τι ἔκανεν ὁ Παῦλος, προκαλέσας τὴν μῆνιν τῶν Ἰουδαίων συνελήφθη καὶ ἐφονεύθη, τοῦ Παύλου ὄντος βοηθοῦ τῶν φονευσάντων. Μετὰ τὸν Στέφανον ὁ Φίλιππος, δεύτερος ἐκ τῶν ἑπτά, διδαχθεὶς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τὸ πανανθρώπινον τῆς καινῆς πίστεως, ἐβάπτισε Σαμαρείτας καὶ τὸν Αἰθίοπα, ἤτοι περιτετμημένους μὲν ἀλλὰ μὴ καθαροαίμους Ἰσραηλίτας. Τότε συνέβη καὶ ἡ ὑπερφυσικὴ ἐπιστροφὴ τοῦ Σαύλου ἢ Παύλου.

Πρὸ πάσης δράσεως τοῦ Παύλου, ὁ Πέτρος κατόπιν ἀποκαλύψεως ἐκήρυξε πρῶτος τὸ εὐαγγέλιον εἰς ἐθνικοὺς ἀπεριτμήτους, τοὺς ὁποίους καὶ ἐβάπτισε. Τοῦτο προεκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν τῶν Ἰουδαίων Χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν τὴν νέαν πίστιν καθαρῶς ἰουδαϊκὴν ὑπόθεσιν. Ἐπειδὴ ἡ θέσις τοῦ Πέτρου ἦτο λεπτή, παρ' ὅλην τὴν πειθὼ καὶ τὰ σημεῖα, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐχρησιμοποίησε διὰ τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὰ ἀπερίτμητα ἔθνη τὸν Βαρνάβαν. Ἀλλ' ὁ Βαρνάβας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνεῦρε τὸν Χριστιανὸν Παῦλον, τὸν ὁποῖον καὶ

κατέστησε συνδιδάσκαλον τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ νεοσυστάτου μικτῆς Ἐκκλησίας. Οἱ δύο αὐτοὶ διδάσκαλοι συνετέλεσαν νὰ ὀνομασθοῦν οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν νέαν πίστιν «Χριστιανοί», ἐνῷ μέχρι τότε ἐθεωροῦντο ἁπλῶς ὡς ζηλωταὶ καὶ ὀρθόδοξοι Ἰουδαῖοι. Τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐσήμαινε διάκρισιν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἀπὸ τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας, καὶ ὑπεγράμμιζεν ὅτι ἡ πίστις εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς Κυρίου καὶ Θεοῦ εἶνε τὸ ἀπαραίτητον γνώρισμα τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄχι ἡ περιτομὴ ἢ ἄλλα μωσαϊκὰ θέσμια. Τοιουτοτρόπως ἡ νέα πίστις ἐπεξετάθη ἁλματωδῶς καὶ ἔλαβε διαστάσεις ἀνησυχιτικὰς διὰ τοὺς Ἰουδαίους. Ἠκούετο δὲ ὅτι «ἀρχηγοὶ» τῆς νέας αὐτῆς αἱρέσεως ἦσαν δύο λεγόμενοι Ἰάκωβος καὶ Πέτρος, χωρὶς νὰ εἶνε γνωστὸν ὅτι οἱ Ἰάκωβοι ἦσαν δύο. Ὅθεν ὁ Ἡρώδης ὁ Β΄, ὑποκινούμενος ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ χαριζόμενος εἰς αὐτούς, ἐφόνευσε μὲν τὸν ἕνα Ἰάκωβον, τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, ἡτοιμάζετο δὲ νὰ φονεύσῃ καὶ τὸν ἐν αὐστηρᾷ φυλακίσει τηρούμενον Πέτρον. Οὕτως ἐνομίζετο ὅτι θὰ ἐκλείψουν οἱ ἀρχηγοὶ καὶ θὰ διαλυθῇ ἡ αἵρεσις. Ἀλλ' ὁ Πέτρος ἀπολυθεὶς δι' ἀγγέλου ὑπερφυσικῶς ἀπεμακρύνθη ἐξ Ἱεροσολύμων. Μετ' ὀλίγον ἀπέθανε καὶ ὁ Ἡρώδης, ὁ κυριώτερος διώκτης τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας.

Ὅπως τὸ πλῆγμα τοῦ Στεφάνου ἐπέφερε τὸ ἄνοιγμα πρὸς τοὺς μὴ καθαροαίμους Ἰουδαίους, ἔτσι καὶ τὸ πλῆγμα τοῦ Ἰακώβου προεκάλεσε τὴν ἐπέκτασιν τοῦ εὐαγγελισμοῦ εἰς τὰ ἀπομεμακρυσμένα ἔθνη τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Κατὰ τὴν πρώτην περιοδείαν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐξορμήσεως ἦσαν ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Παῦλος, περισσότερον δὲ ὁ Βαρνάβας, ἐνῷ οὐσιαστικώτερον ὁ Παῦλος. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέρας περιοδείας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιτρέψαν τὸν παροξυσμὸν Παύλου καὶ Βαρνάβα, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὰ ἡνία τῆς ἀποστολῆς ὁ Παῦλος καὶ «ὡδήγησεν» αὐτὸν «εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Κυρίου. Συντόμως ὁ Παῦλος ἀνεκαίνισεν ὅλον τὸ ἐπιτελεῖον του ἀποτελέσας αὐτὸ ἐκ συνεργατῶν καὶ μαθητῶν ἰσοψύχων.

Κατὰ τὴν πρώτην ἐξόρμησιν ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Παῦλος, ἐκκινήσαντες ἐξ Ἀντιοχείας, περιώδευσαν καὶ εὐηγγελίσθησαν τὴν Σελεύκειαν, τὴν Κύπρον καὶ κυρίως τὰς πόλεις αὐτῆς Σαλαμῖνα καὶ Πάφον, τὴν Πέργην τῆς Παμφυλίας τῆς Μ. Ἀσίας, τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, τὸ Ἰκόνιον, τὰ Λύστρα ὅπου ἐλιθοβολήθη σχεδὸν θανασίμως ὁ Παῦλος, τὴν Δέρβην, ἔπειτα ἀντιστρόφως διῆλθον τὰ Λύστρα καὶ τὸ Ἰκόνιον, τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, τὴν Πέργην, κατῆλθον εἰς Ἀττάλειαν καὶ ἐκεῖθεν διὰ θαλάσσης ἐπανῆλθον εἰς τὴν μεγάλην Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας, ὁπόθεν εἶχον ἐκκινήσει. Μετὰ τὴν σύνοδον τῶν ἀποστόλων εἰς Ἱεροσόλυμα, τὴν ὁποίαν προεκάλεσαν τὰ προβλήματα τὰ προκύψαντα ἐκ τῆς ὡς ἄνω περιοδείας, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὁ μὲν Πέτρος φαίνεται ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ εἰς τοὺς περιτετμημένους εὐαγγελισμοῦ ὁ δὲ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, ὁ Βαρ-

νάβας καὶ ὁ Παῦλος ἐπέστρεψαν εἰς Ἀντιόχειαν. Ἐκεῖ, καθὼς ἐλέχθη, δὲν συνεφώνησαν νὰ συνεργασθοῦν καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἐξόρμησιν.

Ὁ Παῦλος παραλαβὼν ὡς συνεργάτην τὸν Σίλαν — ἀμφότεροι ἦσαν Ρωμαῖοι πολῖται, κατάλληλοι διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἀποστολὴν — περιώδευσε μετ' αὐτοῦ πρῶτα τὴν Συρίαν καὶ τὴν πατρίδα του Κιλικίαν, καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁρμήσας πρὸς τὴν ἐνδοτέραν Μ. Ἀσίαν περιώδευσε τὰς πόλεις καὶ περιοχὰς αὐτῆς Δέρβην, Λύστρα ὅθεν συμπαρέλαβε τὸν Τιμόθεον, Φρυγίαν, Γαλατίαν, Ἀσίαν (δηλ. τὸ δυτικώτερον τεμάχιον τῆς νῦν λεγομένης Μ. Ἀσίας), καὶ Μυσίαν. Ἑτοιμαζόμενος νὰ συνεχίσῃ πρὸς Βιθυνίαν παρημποδίσθη καὶ ἐστάθμευσεν εἰς τὴν Τρῳάδα. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ὁποῖον τὸν ἠμπόδισεν, ἐκάλεσεν ἐν συνεχείᾳ αὐτὸν δι' ὁράματος ἐκ τῆς Τρῳάδος, ὅθεν συμπαρελήφθη ὁ Λουκᾶς (προφανῶς Ρωμαῖος πολίτης) εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἡ νῦν Ἑλλὰς διῃρεῖτο τότε εἰς δύο ρωμαϊκὰς ἐπαρχίας τὴν Μακεδονίαν (Θράκη, Μακεδονία, Ἤπειρος, Θεσσαλία) καὶ τὴν Ἀχαΐαν (Στερεὰ Ἑλλάς, Πελοπόννησος). Ὁ Παῦλος διαπεραιωθεὶς εἰς Σαμοθράκην μετέβη ἐν συνεχείᾳ εἰς Νεάπολιν καὶ Φιλίππους. Ἔπειτα εἰς Ἀμφίπολιν, Ἀπολλωνίαν, Θεσσαλονίκην, Βέρροιαν, Ἀθήνας, καὶ Κόρινθον· εἰς τὴν τελευταίαν, πρωτεύουσαν οὖσαν τῆς Ἀχαΐας, παρέμεινεν ἐπὶ τρία ἑξάμηνα. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μακεδονίας, τὴν Θεσσαλονίκην, δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ λόγῳ διωγμοῦ ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων. Καὶ εἰς Κόρινθον συνήντησε σκληρότερον διωγμόν, ἀλλ' εὑρὼν εὐνοϊκὰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀρχὰς κατώρθωσε νὰ διαμείνῃ. Ἀνεπλήρωσεν ὅμως τὴν ματαιωθεῖσαν διαμονήν του εἰς τὴν βορείαν πρωτεύουσαν διὰ τῶν δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολῶν του, αἱ ὁποῖαι ἐστάλησαν ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης ὡς ἀπάντησις εἰς ὡρισμένα προβλήματα τῶν Θεσσαλονικέων Χριστιανῶν. Αὐτὴ εἶνε ἡ πρώτη μνεία γραπτῶν κειμένων εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν. Ὥστε τὰ πρῶτα μνημονευόμενα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε αἱ δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολαί. Μέχρι τότε ἂν ὑπῆρχε γραπτὸν κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης, τοῦτο πρέπει νὰ ἦτο τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, ἐλάχιστα δὲ πιθανῶς καὶ ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰακώβου. Τὰ δύο αὐτὰ βιβλία ἦσαν τὰ γραπτὰ μαρτύρια τῆς περιτομῆς· τὸ μὲν ἕνα ὡς «Βίβλος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» τὸ δὲ ἄλλο ὡς «Ἀποστολικὴ διδασκαλία». Εἰς δὲ τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἐθνῶν ἡ μὲν «Βίβλος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» ἦτο βραδύτερον τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, γραφὲν ὑπὸ μαθητοῦ τοῦ Παύλου, ἡ δὲ «Ἀποστολικὴ διδασκαλία» αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Λουκᾶ (δηλ. αἱ Πράξεις). Ὥστε τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα εἶνε τὰ ἀρχαιότερα τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε ἔνθεν μὲν τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, ἔνθεν δὲ αἱ πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολαί· νομίζω δὲ ὅτι αἱ Ἐπιστολαὶ εἶνε καὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχαιότεραι.

Μετὰ τὴν μακρὰν παραμονήν του ἐν Κορίνθῳ ὁ Παῦλος μετέβη εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀσίας Ἔφεσον. Ἐκεῖ διαμείνας ὀλίγον, μετέβη διὰ θαλάσσης εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἰουδαίας Καισάρειαν, καὶ πάλιν διὰ θαλάσσης εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Συρίας Ἀντιόχειαν. Ὁ Παῦλος ἀντελήφθη ὅτι αἱ

πέντε πρωτεύουσαι (Θεσσαλονίκη, Κόρινθος, Ἔφεσος, Καισάρεια, Ἀντιόχεια) εἶνε τὰ κατάλληλα κέντρα καὶ διὰ τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα.

Διὰ τοῦτο ἐκκινήσας ἐξ Ἀντιοχείας, μετὰ σύντομον περιοδείαν εἰς Γαλατίαν καὶ Φρυγίαν πρὸς ἐπανεπίσκεψιν τῶν ἐκεῖ ἐκκλησιῶν, ἦλθεν εἰς Ἔφεσον καὶ παρέμεινεν ἐπὶ τρία ὁλόκληρα ἔτη, ὅσα δὲν παρέμεινε ποτὲ πουθενὰ κατὰ τὴν ἀποστολικήν του ζωήν. Ἐκεῖθεν πρὸς διευθέτησιν ὡρισμένων προβλημάτων τῆς ἐν Κορίνθῳ ἐκκλησίας ἔστειλε τὴν Α′ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολήν. Κατὰ τὴν τριετίαν ἐκείνην πιθανῶς ἢ καὶ βραδύτερον ἔστειλε καὶ τὴν πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολήν, **πρώτην ἐπιστολὴν πρὸς ἀσιατικὴν ἐκκλησίαν. Μετὰ τὴν Ἔφεσον περιώδευσε τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν καὶ ἐπανῆλθεν εἰς αὐτήν. Ὅτε διῆλθε** τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, **εἶνε αὐτονόητον ὅτι ἐπεσκέφθη** τοὐλάχιστον τὰς πρωτευούσας Θεσσαλονίκην καὶ Κόρινθον· αὐτὴ εἶνε ἡ δευτέρα εἰς αὐτὰς ἐπίσκεψίς του. Παραμείνας ἐπ' ἀρκετὸν εἰς Ἔφεσον ἐπεσκέφθη διὰ τρίτην φορὰν τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα (Ἑλλὰς ἦτο τότε τὸ ἕτερον ὄνομα τῆς Ἀχαΐας), δηλαδὴ τοὐλάχιστον τὰς πρωτευούσας. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ Β′ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ του γράφει **«Ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν** πρὸς ὑμᾶς» (12, 14) καὶ «Τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς (13, 1). Ἐξ ἄλλου χωρίου φαίνεται ὅτι εὑρίσκεται εἰς Μακεδονίαν (2, 13). Ἑπομένως ἡ Β′ πρὸς Κορινθίους ἐγράφη ἐκ Μακεδονίας καὶ πιθανῶς ἐκ Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν τρίτην ἐκεῖ ἐπίσκεψιν τοῦ Παύλου (Πρξ 20, 1), ὀλίγον πρὸ τῆς τρίτης ἀφίξεώς του εἰς Κόρινθον (Πρξ 20, 2 - 3). Ὅταν ἔφθασεν εἰς Κόρινθον ἔγραψε καὶ ἔστειλεν ἀπ' ἐκεῖ τὴν πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολήν του (Ρω 15, 16· 16, 23). Ἐκ τῆς Κορίνθου διῆλθεν ἀναδρομικῶς τὴν Ἀχαΐαν, Μακεδονίαν, Μ. Ἀσίαν ἀπὸ Τρῳάδος πρὸς νότον καὶ κατῆλθεν εἰς Μίλητον, ὅπου ἀπεχαιρέτισε διὰ τελευταίαν φορὰν πρὸ τῶν μεγάλων περιπετειῶν του τοὺς Ἐφεσίους καὶ τοὺς ἄλλους Μικρασιάτας. Πρὸ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἔγραψεν ὁ Παῦλος τὴν πρὸς Γαλάτας **Ἐπιστολήν. Ὥστε ἡ πρὸς Γαλάτας εἶνε ἡ τρίτη ἢ τετάρτη, μετὰ τὰς Α′ - Β′** Θεσσαλονικεῖς ἢ καὶ Α′ Κορινθίους, ἢ πέμπτη καὶ ἕκτη μετὰ τὰς Β′ Κορινθίους καὶ Ρωμαίους· ἄγνωστον πόθεν ἐστάλη, πιθανώτερον δὲ ὅτι ἐξ Ἐφέσου.

Ἀπὸ Μιλήτου ὁ Παῦλος διῆλθε σπεύδων τὰς πόλεις Κῶν, Ρόδον, Πάταρα, Τύρον, Πτολεμαΐδα, Καισάρειαν, καὶ ἀφίχθη εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἐκεῖ συνελήφθη ἐν τῷ ναῷ καὶ μετὰ μικρὰν κράτησιν μετεφέρθη εἰς Καισάρειαν ὅπου παρέμεινε δέσμιος ἐπὶ διετίαν. Κατ' αὐτὴν τὴν διετίαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ **Λουκᾶς, ὅστις ἦτο πάντοτε πλησίον τοῦ Παύλου, συνέλεξε** τὰς πληροφορίας διὰ τὸ Εὐαγγέλιόν του, ἴσως δὲ καὶ συνέταξεν αὐτό· δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ τὸ συνέταξε καὶ ὀλίγον βραδύτερον ἐν Ρώμῃ.

Ἀπὸ Καισαρείας ὁ Παῦλος (καί τινες συνοδοί του μετ' αὐτοῦ) μετεφέρθη δέσμιος διὰ θαλάσσης εἰς Ρώμην. Κατὰ τὸν πλοῦν διῆλθε τὰς πόλεις Σιδῶνα, ὅπου συνηντήθη μετὰ Χριστιανῶν τῇ ἀνοχῇ τῶν φρουρῶν του, Μύρα τῆς Λυκίας, Κνίδον, Καλοὺς Λιμένας Κρήτης, καὶ μετὰ τὸ ἐν Πρξ 27 περιγραφόμε-

νον ναυάγιον ἔφθασεν εἰς Μελίτην (Μάλταν). Ἀπὸ Μελίτης διελθὼν τὰς Συρακούσας, τὸ Ῥήγιον, καὶ τοὺς Ποτιόλους, ἔφθασεν εἰς Ῥώμην, ὅπου ἐφυλακίσθη ἀναμένων νὰ δικασθῇ. Ὡς Ρωμαῖος πολίτης εἶχε τὸ προνόμιον νὰ μένῃ φρουρούμενος εἰς τὴν οἰκίαν του, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐνοικιάσει, καὶ νὰ κηρύττῃ. Παρέμεινε δὲ δέσμιος δύο ἔτη. Μετὰ τὸ αἴσιον τέλος τῆς διετίας αὐτῆς ἐγράφησαν αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων· τὸ δὲ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, ἂν ἐγράφη ἐν Ῥώμῃ, ἐγράφη πρὸ τῶν Πράξεων καὶ πιθανῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διετίας. Αἱ Πράξεις περατούμεναι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ἀναγράφουν ἀλλὰ προϋποθέτουν ὁπωσδήποτε τὴν αἰσίαν λῆξιν τῆς φυλακίσεως (Πρξ 28, 30). Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διετοῦς φυλακίσεως ἐγράφησαν ἐπίσης καὶ ἐστάλησαν διὰ μιᾶς ἀποστολῆς μάλιστα αἱ λεγόμεναι ἐπιστολαὶ τῆς αἰχμαλωσίας, τουτέστιν ἡ πρὸς Φιλιππησίους καὶ αἱ πρὸς Ἐφεσίους, πρὸς Κολασσαεῖς καὶ πρὸς Φιλήμονα. Ἐγράφησαν δὲ περὶ τὸ τέλος τῆς φυλακίσεως ἐν ὄψει τῆς αἰσίας ἐκβάσεως τῆς δίκης τοῦ Παύλου. Τότε ἢ μετὰ τὴν δίκην καὶ τὴν ἀπόλυσιν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Παύλου ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἑβραίους Χριστιανοὺς τῆς Παλαιστίνης. Τότε εἶχε σφαγῇ ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου καὶ πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, προφανῶς δὲ ἠγέρθη διωγμὸς κατὰ τῶν Χριστιανῶν Ἑβραίων τῆς Παλαιστίνης ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων.

Οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι τῆς περιτομῆς, Πέτρος, Ἰωάννης, Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου, καὶ Μᾶρκος, κατέφυγον εἰς Αἴγυπτον, τὸ αἰώνιον καταφύγιον τῶν ἐν Παλαιστίνῃ διωκομένων ἢ δυστυχούντων (Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, Ἱερεμίας καὶ Βαρούχ, οἰκογένεια τοῦ Κυρίου). Δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ διαμείνουν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, διότι ὑπῆρχε μεγάλη Ἰουδαϊκὴ παροικία — ἡ μεγίστη τῆς οἰκουμένης, τὸ δεύτερον κέντρον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ μετὰ τὴν μητρόπολιν —, ἀλλὰ κατέστησαν κέντρον τὴν δευτερεύουσαν πόλιν τῆς Αἰγύπτου Βαβυλῶνα, τὸ σημερινὸν Κάιρον. Ἐκεῖνα τὰ ἔτη λόγῳ τῆς μακρᾶς ἀπουσίας τοῦ Παύλου ἐκ Μ. Ἀσίας, ἐνεφανίσθησαν πολλοὶ αἱρετικοί, ἐκ τῶν σπλάγχνων τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς εἶχε προβλέψει ὁ Παῦλος (Πρξ 20, 29 - 30), ἀλλὰ καὶ ἐπήλυδες, ἰουδαΐζοντες ἀλλὰ καὶ παγανισταί, οἱ ὁποῖοι διέστρεφον τὴν διδασκαλίαν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως· καὶ μάλιστα ὡρισμένα νοήματα τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου· ἐδίδασκον μίαν πορνικὴν θρησκείαν μὲ ἔκφυλα ὄργια. Γενικῶς δὲ παρετηρεῖτο μία ἀνταρσία κατὰ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν γνησίων διαδόχων ἐκείνων. Κατ' αὐτῶν στρέφονται ἡ πρὸς Τίτον καὶ ἡ Α' πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου, αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν τότε, μεταξὺ τῶν δύο φυλακίσεων καὶ εἶχον σκοπὸν ἀφ' ἑνὸς τὴν βεβαίωσιν τοῦ κύρους τῶν μαθητῶν Τίτου καὶ Τιμοθέου καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἔμμεσον προειδοποίησιν τῶν πιστῶν νὰ προσέχουν ἀπὸ τῆς βεβήλου διδαχῆς τῶν ἀσελγῶν αἱρετικῶν. Κατὰ τὸ μεσοδιάστημα τῶν δύο φυλακίσεων ὁ Παῦλος ἐπραγματοποίησε μίαν τοὐλάχιστον περιοδείαν εἰς Ἑλλάδα, Μ. Ἀσίαν, Παλαιστίνην, Συρίαν, νήσους ἀνατολικῆς Μεσογείου, καὶ γενικῶς

εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυμένας ἐκκλησίας. Δὲν εἶνε βέβαιον ἂν ἐπεσκέφθη τὴν Ἱσπανίαν, ὅπως ἐξέφρασε κάποτε τὴν ἐπιθυμίαν του εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολήν. Οἱ πρῶτοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὁμιλοῦν περὶ ταξιδίου τοῦ Παύλου εἰς Ἱσπανίαν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε ὁπωσδήποτε βέβαιον.

Ἄγνωστον ποῦ καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας ὁ Παῦλος συνελήφθη καὶ πάλιν καὶ εὑρέθη φυλακισμένος εἰς Ρώμην. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας αὐτῆς φυλακίσεως ἔγραψε τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολήν του, τὴν τελευταίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναφέρει πάλιν ὀνομαστὶ τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ αἱρεσιάρχας τῆς νεοφανοῦς ἀκολάστου αἱρέσεως. Ὁ Τιμόθεος εὑρίσκετο εἰς Ἔφεσον ὡς ἐπίσκοπος τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ διδασκάλου του. Ὁ Παῦλος τὸν καλεῖ πλησίον του καὶ προβλέπει τὸ τέλος του, διότι δὲν ἔβλεπε τὰ πράγματα εὐνοϊκὰ δι' ἑαυτὸν κατὰ τὰς γενομένας δίκας. Τότε πιθανῶς ὁ ἀπόστολος ἐσφάγη.

Κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν ἀποστόλων τῆς περιτομῆς ἐν Βαβυλῶνι τῆς Αἰγύπτου ἐγράφη τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον ὡς δευτέρα τις ἔκδοσις τῆς «Βίβλου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» διὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς Χριστιανούς, συντεταγμένη κατὰ τὸ κήρυγμα τοῦ Πέτρου, εἴτε ζῶντος εἴτε καὶ ἄρτι ἀποθανόντος. Διὰ τοῦτο τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ὁμοιάζει τόσον πολὺ πρὸς τὸ κατὰ Ματθαῖον, τὴν πρώτην «Βίβλον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» διὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς. Τότε ἐγράφησαν καὶ αἱ δύο Ἐπιστολαὶ τοῦ Πέτρου. Ὁ Σιλουανός, μαθητὴς τοῦ Παύλου ἐμπεπιστευμένος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του τὴν εὐθύνην μικρασιατικῶν ἐκκλησιῶν, ἰδὼν τὴν εἰς αὐτὰς διείσδυσιν τῶν ἀκολάστων αἱρετικῶν, κατέφυγεν εἰς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτόπτας καὶ αὐτηκόους τῶν γεγονότων τοῦ κηρύγματος, διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειάν των. Ὁ Πέτρος τὸν ἐφοδιάζει δι' ἐπιστολῆς, τῆς Α' Πέτρου, καὶ τὸν ἀποστέλλει εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν περιοχῶν Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας (τῆς ὑπὸ τοῦ Αἰγαίου βρεχομένης ἐπαρχίας τῆς Μ. Ἀσίας), καὶ Βιθυνίας. Δεύτεραι εἰδήσεις χειρότεραι φθάσασαι εἰς τὰ ὦτα τοῦ Πέτρου, προεκάλεσαν τὴν συγγραφὴν τῆς Β' Πέτρου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ ἀπόστολος ἀπροκαλύπτως στρέφεται κατὰ τῶν αἱρετικῶν. Ἐν αὐτῇ προβλέπει καὶ τὸ τέλος του, διότι προφανῶς ἐπέκειτο ἡ σύλληψίς του, ὑπόσχεται δέ, ὅτι θὰ μεριμνήσῃ, ὥστε καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του νὰ ὑπάρχῃ ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος θὰ τοὺς ὑπομιμνήσκῃ τὰς ὁδοὺς τῆς πίστεως. Ὁ Πέτρος ἐπεκύρωσε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου, πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ ὁποίου γράφει (Β' Πε 3, 15 - 16).

Μετὰ τὸν θάνατόν του, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου Ἰούδας, ὅστις ἔλαβε, καθὼς φαίνεται, τὰ ἡνία τῆς Ἐκκλησίας, ἔγραψε πρὸς τοὺς αὐτοὺς Μικρασιάτας τὴν Ἐπιστολήν του, ἡ ὁποία εἶνε ὑπόμνησις τῆς διδαχῆς τοῦ Πέτρου. Ὁ Ἰούδας διὰ τῆς Ἐπιστολῆς του διαρρηγνύει σαφῶς καὶ ἐπισήμως τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ ἀκολάστων αἱρετικῶν, διὰ νὰ ἀνακόψῃ τὴν εἰς αὐτὴν διείσδυσιν ἐκείνων.

Μετὰ ταῦτα, ζῶντος ἢ καὶ θανόντος τοῦ Ἰούδα, ἐπειδὴ ἡ δρᾶσις τῶν αἱ-

ρετικῶν τῆς Μ. Ἀσίας ἐσκληρύνετο, μετέβη ὁ Ἰωάννης αὐτοπροσώπως ἐξ Αἰγύπτου εἰς Μ. Ἀσίαν, καὶ ἀφίχθη πρῶτα εἰς Πάτμον. Ἐκεῖθεν ἐξαπέστειλεν ὡς πρόδρομον ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν τὴν Ἀποκάλυψιν, διὰ τῆς ὁποίας κυριολεκτικῶς ἐκεραύνωνε τοὺς ἀκολάστους αἱρετικούς, τοὺς ὁποίους καὶ ὀνομάζει νικολαΐτας, ψευδοϊουδαίους, καὶ διδασκάλους τῆς διδαχῆς Βαλαάμ, δηλαδὴ τῆς θρησκείας μὲ τὰς ὀργιαστικὰς τελετάς. Ὁ Ἰωάννης ἀφιχθεὶς εἰς Ἔφεσον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μ. Ἀσίας, καὶ περιοδεύσας ἴσως πολλὰς ἐκκλησίας αὐτῆς, ἐξετίναξε τὴν μικρασιατικὴν ἐκκλησίαν, ὥστε νὰ καταποντισθῇ ὅ,τι σεσηπὸς καὶ νὰ παραμείνῃ τὸ ὑγιές. Ἡ πρώτη Ἐπιστολή του, ἐγκύκλιος οὖσα, ἐνισχύει τὰ ὑγιᾶ στοιχεῖα καὶ ἀποκρούει τὰ νοσηρά. Αἱ Β΄ καὶ Γ΄ Ἰωάννου, εἶνε, καθὼς ἐλέχθη, μικραὶ προσωπικαὶ ἢ τοπικαὶ Ἐπιστολαὶ σταλεῖσαι πιθανώτατα συνημμέναι πρὸς τὴν μεγάλην ἐγκύκλιον.

Θρίαμβον καὶ τελικὴν ἐπικράτησιν τοῦ Ἰωάννου προδίδει ἡ τελευταία καὶ μεγαλυτέρα ἐγκύκλιος ἐπιστολή του πρὸς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας, ἴσως δὲ καὶ πρὸς ἁπάσας τῆς οἰκουμένης, ἥτις εἶνε τὸ Εὐαγγέλιόν του, τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Τὰ τρία προηγούμενα Εὐαγγέλια ἦσαν γνωστὰ καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς πάντας τοὺς πιστούς. Διὰ τοῦτο τὸ Εὐαγγέλιόν του δὲν εἶνε πλέον «Βίβλος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», ἀλλὰ «Λόγοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ». Εἰς βαθὺ γῆρας κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ἀπέθανε καὶ ὁ Ἰωάννης ἐν Ἐφέσῳ διὰ ξίφους ἢ ἐν εἰρήνῃ.

Οὕτως ἐξέλιπον ὅλοι οἱ αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ οὕτω συνεπληρώθη ὁ ἀριθμὸς τῶν 27 βιβλίων τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης, τὸν ὁποῖον ἐξητάσαμεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῶν μαθημάτων. Διὰ τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ εὐαγγελίου, τὸ μετὰ τὸ πέρας τῶν Πράξεων, παραπέμπω τοὺς φοιτητὰς εἰς τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα (σελ. 98 - 108).

Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, εἰς ποῖα ἔτη ἀκριβῶς συνέβαινον ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν ἱστορηθέντων γεγονότων; Ἁδρομερῶς δύναται κανεὶς νὰ τοποθετήσῃ αὐτὰ ἀπὸ τοῦ 30 μέχρι τοῦ 80 μ.Χ. Διὰ λεπτομερεστέραν χρονολόγησιν δὲν ἔχομεν εἰ μὴ πενιχρὰ τεκμήρια. Πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς γενικῆς ἱστορίας ἀναφερόμενα εἰς τὰς Πράξεις καὶ τὰς Ἐπιστολὰς τῶν ἀποστόλων εἶνε τὰ ἀκόλουθα.

Ἡρώδου Β΄ θάνατος (Πρξ 12, 20 - 23).
Ἡρώδης Γ΄ Ἀγρίππας (Πρξ 25, 13 - 26, 32).
Ἀρέτα ἐθνάρχης (Β΄ Κο 11, 32).
Σέργιος Παῦλος, ἀνθύπατος Κύπρου (Πρξ 13, 7 - 12).
Γαλλίων, ἀνθύπατος Ἀχαΐας (Πρξ 18, 12 - 17).
Φῆλιξ, ἐπίτροπος Παλαιστίνης (Πρξ 23, 24 - 24, 27).
Πόρκιος Φῆστος, ἐπίτροπος Παλαιστίνης (Πρξ 24, 27 - 26, 32).

Πόπλιος, πρῶτος τῆς νήσου Μελίτης (Πρξ 28, 7 - 8).
Λιμὸς ὅλης τῆς ἐπικρατείας ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος (Πρξ 11, 28).
Ἐκδίωξις τῶν ἐν Ρώμῃ Ἰουδαίων ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος (Πρξ 18, 2).

Δυστυχῶς ἡ γενικὴ ἱστορία δὲν διέσωσε χρονολογίας σχετικὰς μὲ τὰ πρόσωπα αὐτὰ καὶ τὰ γεγονότα ὅλα. Ὁ Σουητώνιος ἀναφέρει εἰς τοὺς βίους τῶν Καισάρων τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τῆς Ρώμης ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου, λέγων μόνον «Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit» (Claudius 25,4). Ὁ Λατῖνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς τοῦ Ε΄ αἰῶνος Orosius ἀναφέρει καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σουητωνίου καὶ μίαν μαρτυρίαν τοῦ Ἰωσήπου, ἡ ὁποία ὅμως οὐδαμοῦ εὑρίσκεται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἰωσήπου καὶ εἶνε μᾶλλον μία ἀπὸ τὰς νόθους προσθήκας αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον εἰς τὰ διάφορα χειρόγραφα τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας του. Λέγει λοιπὸν ὁ Orosius εἰς τὰς ἱστορίας του (7,6) ὅτι «anno ejusdem (= τοῦ Κλαυδίου) nono expulsos per Claudium Urbe Judaeos Josephus refert». Ἂν ἀληθεύῃ ὅτι τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὸ ἔνατον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου, τότε ἡ ἐκδίωξις ἔγινε τῷ 49 μ.Χ. Ὁ Παῦλος, ὅταν ἀφίχθη εἰς Κόρινθον διὰ πρώτην φοράν, εὗρεν «Ἰουδαῖόν τινα ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει π ρ ο σ φ ά τ ω ς ἐληλυθότα ἀπὸ Ἰταλίας... διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ρώμης» (Πρξ 18, 2). Τῷ 1905 εἰς Δελφοὺς εὑρέθησαν τέσσαρα ἐκ τῶν τεμαχίων μιᾶς μαρμαρίνης πλακὸς φερούσης ἑλληνιστὶ γεγραμμένην μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Κλαυδίου πρὸς τοὺς Δελφούς· εἰς αὐτὴν ἀναφέρεται ὁ Ἰούνιος Γαλλίων ὡς ἐν ἐνεργείᾳ ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας. Ἡ Ἀχαΐα ὡς συγκλητικὴ ἐπαρχία (ὑπῆρχον ἐπαρχίαι αὐτοκρατορικαὶ καὶ συγκλητικαὶ) εἶχεν ἀνθύπατον ἐνιαύσιον. Τὰ ἐνδιαφέροντα τμήματα τῆς ἐπιστολῆς ἔχουν ὡς ἑξῆς· «Τιβέρ[ιος Κλαύδιος Κ]αῖσ[αρ Σεβαστ]ὸς Γ[ερμανικός, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξου]σίας [τὸ ιβ΄, αὐτοκράτωρ τ]ὸ <κϛ΄>, π[ατὴρ πα]τρίδ[ος, ὕπατος τὸ ε΄, τιμητής, Δελφῶν τῇ πόλει χαίρειν]..........ἐ]κεῖναι ὧ[ν μνήμην πεποίηται Λεύκιος Ἰού]νιος Γαλλίων ὁ φ[ίλος] μου κα[ὶ ἀνθύ]πατος [τῆς Ἀχαΐας ..] ἔτι ἕξιν τὸν π[ότερ]ο[ν ὁρισμόν...]» (Βλ. Dittenberger, 801 Δ). Ἐκ τῶν τίτλων τοῦ Κλαυδίου, οἱ ὁποῖοι ηὐξάνοντο κατ' ἔτος, συνάγεται, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη τῷ 51 ἢ 52 μ.Χ. Ὁ Παῦλος ἐδικάσθη ὑπὸ τοῦ Γαλλίωνος ἐν Κορίνθῳ πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐπὶ 3 ἑξάμηνα διαρκεσάσης ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παραμονῆς του. Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν τεκμηρίων, τῆς ἐκδιώξεως τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ Ρώμης καὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Γαλλίωνος, φαίνεται ὅτι ὁ Παῦλος ἦτο ἐν Κορίνθῳ κατὰ τὰ ἔτη 49 - 51 ἢ 50 - 52 μ.Χ. Ὁπότε καὶ αἱ πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολαὶ ἐγράφησαν κατὰ τὰ ἔτη 49 - 50.

Ἐκ τῆς ἀφετηρίας αὐτῆς κινούμενοι προοδευτικῶς καὶ ἀναδρομικῶς δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν μετά τινος καλυτέρας προσεγγίσεως ἄλλα γεγονότα

τῆς ἱστορίας τοῦ εὐαγγελίου. Χωρὶς νὰ ἐκθέσω τὰς λεπτομερείας τῶν ὑπολογισμῶν δίδω μόνον δύο χρονολογίας τὴν προαιτάτην καὶ τὴν βραδυτάτην.

Γεγονότα	Προαιτάτη χρονολογία	Βραδυτάτη χρονολογία
Θάνατος Στεφάνου	31	34
Ἐπιστροφὴ Παύλου	32	35
Θάνατος Ἰακώβου τοῦ Ζεβεδαίου	46	48
Πρώτη περιοδεία Παύλου - Βαρνάβα	46 - 48	48 - 49
Σύνοδος ἀποστόλων ἐν Ἱεροσολύμοις	48	49
Δευτέρα περιοδεία Παύλου	48 - 51	49 - 52
Ἄφιξις Παύλου εἰς Κόρινθον	49	50
Τρίτη περιοδεία Παύλου	51 - 57	52 - 58
Σύλληψις Παύλου ἐν Ἱεροσολύμοις	57	58
Ἄφιξις δεσμίου Παύλου εἰς Ρώμην	60	61
Θάνατος Ἰακώβου ἀδελφοῦ Κυρίου	62	64
Ἄφιξις Πέτρου εἰς Βαβυλῶνα Αἰγύπτου	62	65
Ἀποφυλάκισις Παύλου	62	64
Τετάρτη περιοδεία Παύλου	62 - 66	64 - 68
Θάνατος Παύλου καὶ Πέτρου	66	68
Ἄφιξις Ἰωάννου εἰς Πάτμον	67	70
Θάνατος Ἰωάννου	72	80

Τοιουτοτρόπως ἀναλόγως πρὸς τὰ γεγονότα εἰς τὰ ὁποῖα τοποθετεῖται ἡ συγγραφὴ ἑνὸς βιβλίου τῆς Κ. Διαθήκης, δύναται καὶ αὕτη νὰ χρονολογηθῇ κατὰ μικρὰν ἢ μεγάλην προσέγγισιν. Ἂν ἐξαιρέσωμεν τὰς ἀπόψεις τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς, καθ' ἣν πολλὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης χρονολογοῦνται πέραν τοῦ 70 καὶ 80 μέχρι καὶ τοῦ 180 μ.Χ., διότι προϋποτίθεται ἡ ἄρνησις τῆς γνησιότητος αὐτῶν, θέμα τὸ ὁποῖον οὐδόλως μᾶς ἀπασχολεῖ μετὰ τὰ ὅσα ἐλέχθησαν περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Κανόνος εἰς τὸ πρῶτον μέρος, τὰ ἱερὰ βιβλία ἐγράφησαν ἐντὸς μιᾶς εἰκοσιπενταετίας, ἀπὸ τοῦ 49 μέχρι τοῦ 72 περίπου. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις δὲν εἶνε δι' ὅλα τὰ βιβλία δυνατή, ἀλλ' οὔτε καὶ πάντοτε ἀπαραίτητος. Ἀρκεῖ π.χ. ὅτι βεβαιούμεθα, ὅτι τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἐγράφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 50 καὶ 60, ὅτι εἶνε τὸ πρῶτον ἐκ τῶν τεσσάρων, καὶ ὅτι γενικῶς εἶνε ἐκ τῶν πρωϊμωτέρων βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Πᾶσα ἄλλη λεπτομερεστέρα χρονολόγησις καὶ ἂν ἦτο δυνατή, δὲν θὰ ἦτο χρήσιμος. Ἀντιθέτως διὰ τὰς πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολὰς δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν μὲ μεγαλυτέραν ἀκρίβειαν, ὅτι ἐγράφησαν κατὰ τὸ ἔτος 49 ἢ 50 ἅμα τῇ ἀφίξει

σχεδὸν τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ, ὅτι εἶνε τὰ πρῶτα γραπτὰ τοῦ Παύλου καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐνίοτε ἐνῷ δὲν ἔχει σημασίαν ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις, ἔχει σημασίαν ἡ τάξις καὶ ἡ προτεραιότης ὡρισμένων βιβλίων ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα, ἢ καὶ ἡ ταυτόχρονος συγγραφή των. Ὅπως εἶνε βέβαιον ὅτι ἡ πρὸς Ρωμαίους, μεταγενεστέρα οὖσα ἀμφοτέρων τῶν πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῶν, ἐγράφη μικρὸν μετὰ τὴν Β′ πρὸς Κορινθίους, ἐνῷ περὶ οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν δὲν εἶνε βέβαιον τὸ ἀκριβὲς ἔτος συγγραφῆς. Εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν βιβλίων καθ' ἕνα ἕκαστον, θὰ χρονολογήσωμεν αὐτὰ κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐπιδιώξεις ταύτας.

2. ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

Οἱ ἀπόστολοι ἔγραψαν ὅλοι εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς των, εἰς τὴν κοινὴν δηλαδὴ καὶ δημώδη ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν λαλουμένην ἀπὸ τοῦ Γ′ π.Χ. μέχρι τοῦ Γ′ μ.Χ. αἰῶνος ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν, ἑλληνικῶν καὶ μή, ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ (Ἑλλὰς καὶ τὰ λοιπὰ Βαλκάνια, Μ. Ἀσία, Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτος, Λιβύη, Ἰταλία, καὶ αἱ νῆσοι). Οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς περιεφρόνουν τὴν γλῶσσαν αὐτὴν ὡς χυδαίαν, οἱ δὲ θαυμασταὶ καὶ μιμηταὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σοφίας καὶ γραμματείας τὴν ἐθεώρουν ὡς ἐκφυλισμὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀποτρόπαιον καὶ καταπολεμητέαν. Διὰ τοῦτο οὐδεὶς ἔγραφεν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτήν. Σήμερον αἱ μόναι πηγαί της εἶνε ἡ Ἁγία Γραφή, οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες, καὶ τὰ σπαράγματα τῶν παπύρων ποὺ εὑρέθησαν εἰς τοὺς κοπρῶνας ἀρχαίων αἰγυπτιακῶν πόλεων καὶ περιέχουν τὴν ἰδιωτικὴν κυρίως ἀλληλογραφίαν τῶν ἀμαθῶν καὶ ἀγραμμάτων ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς. Ἐν συνεχείᾳ παραθέτω τέσσαρας ἰδιωτικὰς ἐπιστολὰς τῶν χρόνων τῆς Κ. Διαθήκης, διὰ νὰ σχηματισθῇ σαφὴς εἰκὼν τῆς δημώδους γλώσσης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· ἐννοεῖται ὅτι εἶνε ἀνορθόγραφοι.

1. Πάπυρος B.G.U. 1079, ἔτους 41 μ.Χ.

Σαραπίων Ἡρακλείδῃ τῷ ἡμετέρῳ χα(ίρειν).

Ἔπεμψά σοι ἄλλας δύο ἐπιστολάς, διὰ Νηδύμου μίαν, διὰ Κρονίου μαχαιροφόρου μίαν. λοιπὸν οὖν ἔλαβον παρὰ το(ῦ) Ἄραβος τὴν ἐπιστολὴν καὶ ἀνέγνων καὶ ἐλυπήθην. ἀκολούθει δὲ Πτολλαρίωνι πᾶσαν ὥραν· τάχα δύναταί σε εὔλυτον ποῖσαι. λέγε αὐτῷ· Ἄλλο ἐγώ, ἄλλο πάντες· ἐγὼ παιδάριν εἰμί. παρὰ τάλαντόν σοι πέπρακα τὰ φο[ρτ]ία μου· οὐκ οἶδα τί μ[ε δ] πάτρων ποίσει· πολλοὺς δανιστὰς ἔχομεν· μὴ ἵνα ἀναστατώσῃς ἡμᾶς. ἐρώτα αὐτὸν καθ' ἡμέραν· τάχα δύναταί σε ἐλεῆσαι. ἐὰν μή, ὡς ἂν πάντες καὶ σὺ βλέπε σατὸν ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων. μᾶλλον ἀκολουθῶν αὐτῷ δύνῃ φιλιάσαι αὐτῷ. ἴδε ἢ δύναται διὰ Διοδώρου ὑπογραφῆναι ἡ τάβλα διὰ τῆς γυναικὸς τοῦ ἡγεμόνος. ἐὰν τὰ παρ(ὰ)

σατοῦ ποίσῃς, οὐκ εἶ μεμπτός. ἀσπάζου Διόδωρον μεγάλω(ς). ἔρρω(σο). ἀσπάζου Ἁρποχράτιον. (ἔτους) α' Τιβερίου Κλαυδίου Καίσαρο(ς) Σεβα(στοῦ) Γερμανικοῦ Αὐτοκρά(τορος), μηνὸ(ς) Καισαρείου ια'.

(Διεύθυνσις:) [Ἀπόδος εἰς] Ἀλεξά(νδρειαν) εἰς Σεβα(στὴν) Ἀγορὰ(ν) εἰς τ[ὴν]...... θήκην ὥστε Ἡρακλ(είδῃ) πα(ρὰ) Σαραπίω(νος)... ωνος το(ῦ) Σωσιπάτρου.

2. *Πάπυρος Ὀξυρύγχου 299, Α' αἰῶνος μ.Χ.*

Ὧρος Ἀπίωνι τῷ τειμειωτάτωι χαίρειν.

Λάμπωνι μυοθηρευτῇ ἔδωκα αὐτῷ διὰ σοῦ ἀραβῶνα δραχμὰς η', ἵνα μυοθηρεύσει ἐν Τόκα. καλῶς ποιήσεις πέμψεις μοι αὐτάς. καὶ Διονυσίῳ προσ[τ]άτῃ Νεμερῶν κέκρηκα (δραχμὰς)η', καὶ ταύτας οὐκ ἔπεμψε, ἵνα εἰδῇς. ἔρρωσ(ο). Παῦνι κδ'.

3. *Πάπυρος Φαγιοὺμ 114, ἔτους 100 μ.Χ.*

Λούκιος Βελλῆνος Γέμελλος Σαβίνωι τῷι οιείῶι χαίρειν.

Εὖ οὖν πυήσας κομισάμενός μου τὴν ἐπιστολὴν πέμσις μυ Πίνδαρον εἰς τὴν πόλιν τὸν πεδιοφύλακα τῆς Διονυσιάδο(ς), ἐπὶ ἐρώτησέ με Ἑρμόναξ εἶνα αὐτὸν λάβῃ εἰς Κερκεσοῦχα καταμαθῖν τὸν ἐλαιῶνα αὐτοῦ, ἐπὶ πυκνός ἐστιν καὶ θέλι ἐξ αὐτὸν ἐκκόψαι φυτά, εἶνα ἐνπίρος κοπῇ τὰ μέλλοντα ἐκκόπτεσθαι· καὶ τὴν εἰκθυὶν πέμσις τῇι κδ' εἶ κε' εἰς τὰ γενέσια Γεμέλλης. μὴ ο<ὖ>ν ληρήσῃς τὸν ἐκτιναγμόν σου. ἔρρωσο. (ἔτους) δ' Αὐτοκράτορος Καίσαρος Νερούα Τραϊαν[οῦ] Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ, Χύακ ιη'.

4. *Πάπυρος Φαγιοὺμ 123, ἔτους 100 μ.Χ.*

Ἁρποκρατίων Βελλήνωι Σαβείνωι τῶι ἀδελφῶι χα(ίρειν).

Καὶ ἐχθές σοι ἔγραψα διὰ Μάρδωνος τοῦ σοῦ, γνῶναί σε θέλων ὅτι διὰ τὸ ἐπηρεᾶσθαι οὐκ ἠδυνήθην κατελθεῖν, καὶ ὡς ἔχωι ὧδε ἡμέρας ὀλίγας, ἐὰν δοκῇ σοι πέμψαι τὸ ἄποχον Ἰσᾶτος καὶ παραλάβωμεν τὸ ἐλάδιον λυπὸν ἐὰν δόξῃ σοι. ἐλήλυθεν γὰρ Τεύφιλος Ἰουδαῖος λέγων [ὅ]τι Ἤχθην ἰς γεωργίαν καὶ βούλομαι πρὸς Σαβεῖνον ἀπελθεῖ[ν]. οὔτε γὰρ εἴρηχε ἡμ[ῖ]ν ἀγόμενος ἵνα ἀπολυθῇ, ἀλλὰ αἰφνιδίως εἴρηχεν ἡμῖν σήμερον. γνώσομαι γὰρ εἰ ἀληθῶς λέγι. ἔρρωσο. ἀσπάζου τοὺς ἀδελφοὺς Λύκον κα[ί......]ν. Μεχείρ. ιϐ'.
(Διεύθυνσις:) Ἀπόδος Βελλήνῳ Σαβείνωι.

Μία γλωσσικὴ σύγκρισις μεταξὺ τῶν τεσσάρων αὐτῶν ἰδιωτικῶν ἐπιστολῶν καὶ τῆς Κ. Διαθήκης δεικνύει πόσον ὁμοιάζουν γλωσσικῶς μεταξύ των καὶ πόσον διαφέρουν ἀμφότερα ἀπὸ τῆς ἀττικῆς γλώσσης. Εἰς τοὺς παπύρους λέγονται τὰ νεοφανῆ ὑποκοριστικὰ «παιδάριν» καὶ «ἐλάδιον» (=λάδι)· εἰς τὴν

Κ. Διαθήκην «παιδάριον», «ὀψάριον» (Ἰω 6, 9), κλπ. Τὸ ἐπίρρημα «τάχα», σημαῖνον εἰς τὴν ἀττικὴν «ταχέως», εἰς τοὺς παπύρους καὶ τὴν Κ. Διαθήκην σημαίνει «ἴσως» (Ρω 5, 7· Φλμ, 15). Τὸ «γὰρ» εἰς τὴν ἀττικὴν εἶνε μόνον αἰτιολογικὸς σύνδεσμος. Εἰς τοὺς παπύρους καὶ τὴν Κ. Διαθήκην εἶνε καὶ ἐπίρρημα σημαῖνον «βεβαίως»· «Γνώσομαι γὰρ εἰ ἀληθῶς λέγι»· «Οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου...» (Ἰω 20, 17). Εἰς τοὺς παπύρους ὑπάρχουν λατινικαὶ λέξεις, ὡς ἡ «τάβλα» (tabula), εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ἐπίσης «κοδράντης», «κεντυρίων», «λεγεών», «δὸς ἐργασίαν», «ὑπὲρ τῶν νεκρῶν» (quadrans, centurio, legio, da operam, pro inferis). Εἰς τοὺς παπύρους ὑπάρχουν λέξεις τῶν ἐντοπίων ἀνατολιτῶν, π.χ. τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν Παῦνι, Χύακ, Μεχείρ· εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ὡσαύτως χερουβίμ, ἀμήν, ὡσαννά, ἀλληλούια. Τὰ ὀνόματα τῶν ἐντοπίων εἰς τοὺς παπύρους (ὄχι εἰς τοὺς παρατεθέντας ἀλλ' εἰς πολλοὺς ἄλλους) εἶνε ἄλλοτε ἐξελληνισμένα (Σεραπίων, Πανεβχούνιος) καὶ ἄλλοτε ὄχι (Ψᾶ, Τουῶτε, Σκωρύ, Τετῆς)· ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην· Ἰακὼβ - Ἰάκωβος, Μαριάμ - Μαρία, Συμεὼν - Σίμων, κλπ.

Τὰ συντακτικὰ «λάθη», ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν εἶνε λάθη ἀλλ' εἴδη συντάξεως ἐξ ἴσου ὀρθὰ καὶ δόκιμα μὲ τοὺς ἀττικοὺς συντακτικοὺς τύπους. Ἑκάστη ἐποχὴ ἔχει τοὺς ἰδιάζονας συντακτικοὺς τύπους. Ἂν κανεὶς γνωρίζῃ καλῶς καὶ μάλιστα καὶ θαυμάζῃ τοὺς συντακτικοὺς τύπους μιᾶς ἐποχιακῆς γλώσσης, π.χ. τῆς ἀττικῆς, οἱ τύποι τῶν ἄλλων σταδίων τῆς αὐτῆς γλώσσης τοῦ φαίνονται σόλοικοι, γελοῖοι, καὶ χυδαῖοι. Ἂν συνηθίσῃ ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς συντακτικοὺς τύπους τῆς ἑλληνιστικῆς, οἱ ἀττικοὶ θὰ τοῦ φαίνωνται βάρβαροι καὶ χυδαῖοι. Ὥστε λοιπὸν συμβατικῶς μόνον λέγομεν ἕνα συντακτικὸν τύπον «λάθος» ἢ «ψευδόπλασμα». Ἐφ' ὅσον ἕνας τύπος λαλεῖται κοινῶς, εἶνε ὀρθός. Μεταξὺ Κ. Διαθήκης καὶ τῶν παρατεθεισῶν τεσσάρων ἐπιστολῶν ὑπάρχουν πολλοὶ κοινοὶ συντακτικοὶ τύποι.

α΄. Ἀντὶ συστοίχου ἀντικειμένου χρησιμοποιεῖται ἐπίρρημα.

Πάπυροι: Γνώσομαι γὰρ εἰ ἀληθῶς λέγι (ἀντὶ «ἀληθῆ»).

Κ. Διαθήκη: Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς (Λκ 9, 27).

Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν (Λκ 12, 44).

Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι συμφύρονται αἱ συντάξεις τοῦ «λέγω» καὶ τοῦ «λαλῶ» (ἀληθῶς λαλῶ — ἀληθῆ λέγω).

β΄. Σολοικισμὸς ἐμπροθέτου προσδιορισμοῦ.

Πάπυροι: Ἐξ αὐτὸν (=ἐξ αὐτοῦ).

Κ. Διαθήκη: **Ἀπὸ Θεοῦ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων...** (Ἀπ 1, 4).

Καὶ αὐτὸ εἶνε συντακτικὸν εἶδος καὶ ὄχι λάθος, διότι ἐπικρατῆσαν παρέμεινε καὶ σήμερον (ἀπὸ αὐτοῦ - ἀπὸ αὐτόν). Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν διατηρεῖται ἡ ὀνομαστική, διὰ νὰ μὴ σπάσῃ τὸ περιφραστικὸν καὶ στερεότυπον ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

γ'. Σχῆμα ἀσύνδετον ἐκεῖ ὅπου ἡ σύνδεσις ἦτο ἀπαραίτητος.

Πάπυροι: Ἔπεμψά σοι ἄλλας δύο ἐπιστολάς, διὰ Νηδύμου μίαν, διὰ Κρονίου μαχαιροφόρου μίαν.

Κ. Διαθήκη: Καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν (Ἰω 10, 16).

δ' Σύνδεσις παρατακτικὴ ἀντὶ συνδυασμοῦ μετοχῶν καὶ ρημάτων.

Πάπυροι: Λοιπὸν οὖν ἔλαβον παρὰ τοῦ Ἄραβος τὴν ἐπιστολὴν καὶ ἀνέγνων καὶ ἐλυπήθην (ἀντί: λαβὼν τὴν ἐπιστολὴν καὶ ἀναγνοὺς ἐλυπήθην, **ἢ λαβὼν ἀνέγνων καὶ ἐλυπήθην**).

Κ. Διαθήκη: Καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα,... καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισε, καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ (ἀντί: κρατήσας **ἔβαλε, καὶ κλείσας ἐσφράγισε**) (Ἀπ 20, 2 - 3).

ε'. Πλεονασμὸς ἀντωνυμίας ἐφ' ὅσον ὑπάρχει καὶ τὸ ὄνομα.

Πάπυροι: Λάμπωνι τῷ μυοθηρευτῇ ἔδωκα αὐτῷ διὰ σοῦ ἀραβῶνα δραχμὰς η'.

Κ. Διαθήκη: Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου... (Ἀπ 2, 17).

Ὁ νικῶν ἔσται αὐτῷ ταῦτα (Ἀπ 21, 7).

Καὶ εἶδον θρόνον... καὶ τὸν καθήμενον ἐπ' αὐτῷ οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός... (Ἀπ 20, 11).

ϛ'. Πλεοναστικὴ χρῆσις τῆς αὐτῆς προτάσεως.

Πάπυροι: Ἐὰν δοκῇ σοι πέμψαι τὸ ἄποχον Ἰσᾶτος καὶ παραλάβωμεν τὸ ἐλάδιον λυπὸν ἐὰν δόξῃ σοι.

Κ. Διαθήκη: Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς· — καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη καὶ ἑωράκαμεν καὶ μαρτυροῦμεν καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν· — ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν... (Α' Ἰω 1, 1 - 3).

ζ'. Ἐξίσωσις καὶ παρατακτικὴ χρῆσις ρήματος καὶ μετοχῆς.

Πάπυροι: Καλῶς ποιήσεις πέμψεις μοι αὐτάς.

Κ. Διαθήκη: Κύριε θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπ' οὐρανοῦ... (Λκ 9, 54).

Δεῦρο δείξω σοι τὴν νύμφην... (Ἀπ 21, 9).

η'. Ψευδοτελικὴ πρότασις ὑποκρύπτουσα προστακτικήν.

Πάπυροι: Ἐρώτησέ με Ἑρμόναξ **εἶνα αὐτὸν λάβῃ εἰς Κερκεσοῦχα. Καὶ Διονυσίῳ προστάτῃ Νεμερῶν κέχρηκα δραχμὰς η', καὶ ταύτας οὐκ ἔ**πεμψε, ἵνα εἰδῇς (= γιὰ νὰ ξέρης, νὰ τὸ ξέρης).

Κ. Διαθήκη: Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας... (Μρ 2, 10).

Τὸ εἶδος αὐτὸ ἔγινε κατ' ἐπίδρασιν τῆς βουλητικῆς προτάσεως τῶν Ρωμαίων.

θ'. Ψευδοτελικὴ πρότασις ὑποκρύπτουσα ἀπαρέμφατον.

Πάπυροι: Οὔτε γὰρ εἴρηχε ἡμῖν ἀγόμενος ἵνα ἀπολυθῇ, ἀλλὰ αἰφνιδίως εἴρηχεν... (ἀπολυθῆναι, νὰ ἀπολυθῇ).

Κ. Διαθήκη: Καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον λαμπρὸν καθαρόν... (περιβληθῆναι, νὰ περιβληθῇ) ('Απ 19, 8).

ι'. Ψευδοτελικὴ πρότασις ἀνεξάρτητος (κυρία) ὑποκρύπτουσα προστακτικήν.

Πάπυροι: Μὴ ἵνα ἀναστατώσῃς ἡμᾶς.

Κ. Διαθήκη: Ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα ('Εφ 5, 33).
('Αντὶ «μὴ ἀναστατώσῃς», ν ὰ μ ὴ μᾶς ἀναστατώσῃς, καὶ «φοβείσθω», ν ὰ φοβῆται). Αὐτὸ τὸ εἶδος δηλαδὴ διατηρεῖται καὶ σήμερον.

ια'. Ψευδοπλάγιος λόγος μὲ ρῆμα εὐθέος λόγου.

Πάπυροι: Ἐλήλυθεν γὰρ Τεύφιλος Ἰουδαῖος λέγων ὅτι Ἤχθην ἰς γεωργίαν καὶ βούλομαι πρὸς Σαβεῖνον ἀπελθεῖν.

Κ. Διαθήκη: Οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς λέγοντες ὅτι Ἄρτους οὐκ ἐ λ ά β ο μ ε ν (Μθ 16, 7).
Πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικός, μαρτυρούσης ὅτι Ε ἶ π έ μ ο ι πάντα ὅσα ἐ π ο ί η σ α ('Ιω 4, 39).

Ἐὰν μεταξὺ τεσσάρων μικρῶν ἐπιστολῶν καὶ τῆς Κ. Διαθήκης εὑρίσκονται τόσοι κοινοὶ συντακτικοὶ τύποι, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ὅτι, ἂν ὑπῆρχον ἰδιωτικοὶ καὶ σύγχρονοι πάπυροι τῆς αὐτῆς συνολικῆς ἐκτάσεως μὲ τὴν Κ. Διαθήκην, θὰ ἀνευρίσκοντο εἰς αὐτοὺς ὅλοι οἱ συντακτικοὶ τύποι τῆς Κ. Διαθήκης. Ἀντιλαμβάνεται ἐπίσης πόσον μεγάλη εἶνε ἡ ἀξία τῶν παπύρων αὐτῶν διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἄλλη παράγραφος τοῦ θέματος αὐτοῦ εἶνε ὁ λεξιλογικὸς πλοῦτος τῆς Κ. Διαθήκης καὶ τὰ ἅπαξ λεγόμενα. Τὸ λεξιλόγιον τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε σχετικῶς πτωχόν. Αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἶνε γραμμένη ὅλη εἰς γλῶσσαν ζῶσαν. Ἕνα κείμενον ἀρχαΐζον περιέχει πάντοτε πολλὰ νεκρὰ στοιχεῖα τῆς παρῳχημένης μορφῆς τῆς γλώσσης καὶ διὰ τοῦτο ἔχει καὶ περισσοτέρας λέξεις. Μὴ νομίσῃ ὅμως κανεὶς ὅτι ὁ πλοῦτος τῶν λέξεων ἀνυψώνει τὸ πνευματικὸν ἐπίπεδον ἑνὸς βιβλίου. Ὑπάρχουν ζάπλουτα λεξιλογικῶς ἔργα τὰ ὁποῖα εἶνε κενὰ νοημάτων καὶ κατωτέρας πνευματικῆς ποιότητος, ἐνῷ ἀντιστρόφως τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖον ἔχει λεξιλόγιον φοβερὰ πενιχρόν, εἶνε ὅ,τι ὑψηλόν, μεγαλειῶδες καὶ πλούσιον ὑπάρχει εἰς τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος. Ὡς πηγὴ τῆς γλώσσης τῆς ἐποχῆς της ἡ Κ. Διαθήκη εἶνε ἀντιθέτως ἀπὸ λεξιλογικῆς πλευρᾶς λίαν πλουσία. Τοῦτο ὅμως ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι πλὴν αὐτῆς ὑπάρχουν ἐλάχιστα κείμενα διασῴζοντα τὴν γλῶσσαν ἐκείνην. Ἂν ἐσῴζοντο τόσα κείμενα τῆς ἑλληνιστικῆς γλώσσης ὅσα καὶ τῆς ἀττικῆς, τότε ἡ Κ. Διαθήκη θὰ ἦτο

ἀσήμαντος ὡς θησαυρὸς τῆς γλώσσης ἐκείνης. Εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης δὲν παρατηρεῖται ἴχνος λεξιθηρίας ἢ ἀρχαϊσμοῦ. Εἶνε τόσον σοβαρὸς ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς των, ὥστε δὲν ἔχουν καιρὸν διὰ τοιαῦτα παίγνια. Συναφὲς πρὸς τὴν μοναδικότητα σχεδὸν τῆς Κ. Διαθήκης ὡς πηγῆς τῆς γλώσσης τῆς ἐποχῆς της εἶνε τὸ ζήτημα τῶν ἅπαξ λεγομένων ἐν αὐτῇ λέξεων. Ὁ ὅρος «ἅπαξ λεγόμενον» ἔχει μίαν ἐλαστικότητα. Λέγεται ἅπαξ λεγόμενον μία λέξις ἐν σχέσει πρὸς τὸ βιβλίον ὅπου εὑρίσκεται, ἂν ἀπαντᾶται εἰς αὐτὸ ἅπαξ μόνον καὶ ἀσχέτως τοῦ ὅτι ἀπαντᾶται πολλάκις εἰς τὴν ὑπόλοιπον Κ. Διαθήκην. Λέγεται ἅπαξ λεγόμενον, ἂν ἀπαντᾶται ἅπαξ εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου ἢ τὰ γραπτὰ τοῦ Ἰωάννου, ἢ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, ἢ εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἢ εἰς ἅπασαν τὴν ἀρχαίαν γραμματείαν τὴν προγενεστέραν καὶ σύγχρονον τῆς Κ. Διαθήκης. Ἑκάστης κατηγορίας τὰ ἅπαξ λεγόμενα μᾶς ἐνδιαφέρουν δι' εἰδικοὺς λόγους. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἀπολύτως ἅπαξ λεγόμενα ὀλιγοστεύουν μὲ τὴν ἀνεύρεσιν νέων συγχρόνων παπύρων. Περὶ ὡρισμένων ἅπαξ λεγομένων εἶνε σχεδὸν βέβαιον ὅτι, καὶ ἂν δὲν εὑρεθοῦν ἀλλοῦ, ὅμως ἐλέγοντο εὐρέως κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀποστόλων· ἐνῷ περὶ ἄλλων εἶνε βέβαιον ὅτι, ὅ,τι καὶ ἂν ἀνακαλυφθῇ, ἀποκλείεται νὰ εὑρεθοῦν ἐκεῖ. Αὐτὰ εἶνε τὰ ὄντως ἅπαξ λεγόμενα· τοιοῦτον π.χ. εἶνε ἡ λέξις «ἐθελοθρησκεία» (Κλ 2, 23) τὴν ὁποίαν ἔπλασεν ὁ Παῦλος. Τὰ ἅπαξ λεγόμενα εἶνε ἕνα ἀμφίβολον τεκμήριον τὸ ὁποῖον κακῶς ἐχρησιμοποίησαν πολλοὶ ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς Κ. Διαθήκης. Εἶνε χρήσιμον τεκμήριον, ὅταν τὸ χρησιμοποιῇ κανεὶς προσφυῶς, διὰ νὰ συναγάγῃ ποικίλα συμπεράσματα.

Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην διακρίνομεν τέσσαρα γλωσσικὰ ἐπίπεδα. Τὸ κριτήριον ποὺ τὰ διαφοροποιεῖ δὲν εἶνε ὁ ἀρχαϊσμός, ἀλλ' ἡ ἀρτιότης. Διαφέρει δὲ ὁ ἀρχαϊσμὸς τῆς ἀρτιότητος. Ἄλλο πρᾶγμα νὰ γράφῃ ὁ ἕνας εἰς ἀρχαΐζουσαν καὶ ὁ ἄλλος εἰς δημώδη καὶ λαλουμένην, καὶ ἄλλο νὰ γράφουν ἀμφότεροι τὴν λαλουμένην δημώδη ὁ ἕνας ἀρτιώτερον καὶ ὁ ἄλλος ἀδεξιώτερον. Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην συμβαίνει μόνον τὸ δεύτερον. Ἄλλως γράφει τὴν ἑλληνιστικὴν ὁ Λουκᾶς, ὁ ὁποῖος τὴν ἔχει προφανῶς μητρικὴν καὶ ἐσπούδασεν εἰς αὐτὴν τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην, καὶ ἄλλως τὴν γράφει ὁ Ἑβραῖος Ἰωάννης, ὁ ὁποῖος δὲν τὴν ἔχει μητρικὴν ἀλλὰ τὴν ἔμαθε παιδιόθεν ἐμπειρικῶς καὶ ἀτελῶς καὶ πιθανῶς ἄνευ γραμμάτων. Οἱ δύο αὐτοὶ κατέχουν τὰ δύο ἄκρα. Εἶνε δὲ τὰ τέσσαρα γλωσσικὰ ἐπίπεδα κατὰ σειρὰν ἀρτιότητος τὰ ἑξῆς.

α΄. Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν, Πράξεις, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἑβραίους.

β΄. Οἱ λοιποὶ πλὴν τοῦ Ἰωάννου.

γ΄. Τὰ κείμενα τοῦ Ἰωάννου πλὴν τῆς Ἀποκαλύψεως.

δ΄. Ἡ Ἀποκάλυψις.

Διὰ περισσοτέρας λεπτομερείας παραπέμπω τοὺς φοιτητὰς εἰς τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα (σ. 109 - 115).

3. ΣΧΕΣΕΙΣ

α'. *Σχέσις πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*

Ἡ Καινὴ διαθήκη εἶνε τὸ ἕτερον ἥμισυ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τοῦ πρώτου ὄντος τῆς Π. Διαθήκης. Ἀπὸ πλευρᾶς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ καὶ λυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἡ Παλαιὰ εἶνε ἡ ἐπαγγελία καὶ ἡ Καινὴ ἡ ἐκπλήρωσις· ἀπὸ πλευρᾶς διδαχῆς ὁδοῦ ζωῆς ἡ Παλαιὰ εἶνε ἡ προπαρασκευὴ καὶ ἡ Καινὴ ἡ τελειότης. Δι' ἀμφότερα τὰ εἴδη σχέσεως ἡ Παλαιὰ λέγεται σκιὰ τοῦ σώματος, προπορευομένη καὶ ἐπαγγελλομένη ὅτι καταφθάνει τὸ σῶμα, καὶ ἡ Καινὴ εἶνε αὐτὸ τοῦτο τὸ σῶμα. Ἐφ' ὅσον τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ὅτι ἡ σχέσις τῶν δύο Διαθηκῶν εἶνε εἴπερ τις καὶ ἄλλη στενή. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἱδρυθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ Π. Διαθήκη ἀναγνωρίζεται ὡς ἰσόκυρος πρὸς τὴν Καινὴν καὶ ὑπὸ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς καὶ ὑπὸ τῆς μετέπειτα γενεᾶς. Μεταξὺ τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς ἡ Παλαιὰ ἀναφέρεται ὑπὸ διάφορα μερικὰ ἢ καθολικὰ ὀνόματα. Ἀναφέρεται ὡς «Γραφαί», «Γραφαὶ ἅγιαι», «Γράμματα», «ἱερὰ Γράμματα», «Γραφαὶ θεόπνευστοι», «Παλαιὰ Διαθήκη», ἢ ἀναλυτικώτερον «ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ Προφῆται», «Ὁ Νόμος καὶ οἱ Προφῆται», «Νόμος Μωϋσέως καὶ Προφῆται καὶ Ψαλμοί». Εἰς τὰς **δύο προτελευταίας ὀνομασίας «Μωϋσῆς» ἢ «Νόμος» λέγεται ἡ Πεντάτευχος καὶ «Προφῆται» ὅλα τὰ ὑπόλοιπα βιβλία ἱστορικά, ποιητικά, καὶ προφητικά.** Εἰς τὴν τελευταίαν διακρίνονται οἱ «Προφῆται» εἰς «Προφήτας» (=ἱστορικά, προφητικὰ) καὶ «Ψαλμοὺς» (=ψαλμοί, Ἰώβ, Παροιμίαι, Ἐκκλησιαστής, καὶ Ἆσμα ᾀσμάτων).

Ἡ χρῆσις τῆς Π. Διαθήκης ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς εἶνε μεγάλη, ἐφ' ὅσον οὗτοι ἔχουν τὴν συνείδησιν ὅτι ἱστοροῦν τὸ γεγονὸς τὸ προφητευθὲν ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς Παλαιᾶς. Χρησιμοποιοῦν δὲ ὅλα σχεδὸν τὰ **κανονικὰ βιβλία· μόνον ὁ Ὀβδιοὺ δὲν χρησιμοποιεῖται, προφανῶς διὰ τὴν βραχύτητα τῆς ἐκτάσεώς του, καὶ ὁ Ἐκκλησιαστὴς μετὰ τοῦ Ἄσματος εἴτε διὰ** τὴν βραχύτητα, εἴτε καὶ διότι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των τὰ βιβλία αὐτὰ δὲν ἔχουν χωρία πρόσφορα.

Ὡς πρὸς τὸ κείμενον, τὸν ὁποῖον παρατίθεται ἐκ τῆς Παλαιᾶς εἰς τὴν Καινήν, εἶνε ἄλλοτε ἡ μετάφρασις τῶν Ο' καὶ ἄλλοτε ἄλλαι τινὲς μεταφράσεις. Ἐὰν αἱ μεταφράσεις ἐκεῖναι εἶνε στιγμιαῖαι μεταφράσεις τῶν παραθεμάτων μόνον ὑπὸ τῶν Ἑβραίων καὶ ἑβραιομαθῶν ἀποστόλων, ἢ ἂν εἶνε προϋπάρχουσαι **ἑλληνικαὶ γενικαὶ μεταφράσεις, δὲν εἶνε βέβαιον. Πιθανώτερον φαίνεται** τὸ πρῶτον, ἐφ' ὅσον οἱ Ἑβραῖοι ἀπόστολοι ἀνετράφησαν μὲ τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον ἀναγινωσκόμενον εἰς τὴν συναγωγὴν ἢ κατ' οἶκον, ὁ δὲ ἑλληνιστὴς Παῦλος ἦτο νεαρὸς ραββῖνος (=θεολόγος) καὶ μαρτυρεῖται ὅτι ἐγνώριζε τὴν ἑβραϊκήν. Ὁ Ματθαῖος περισσότερον πάντων μεταφράζει ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ καίτοι λαμβάνει καὶ ἐκ τῶν Ο' ὅπως τὸ ψαλμικὸν 117, 22 - 23 παρατιθέμενον

ἐν Μθ 21, 42. Ὁ Μᾶρκος, ὁ Λουκᾶς εἰς ἀμφότερα τὰ βιβλία του, ὁ συντάκτης τῆς πρὸς Ἑβραίους, ὁ Ἰάκωβος, καὶ ὁ Πέτρος λαμβάνουν γενικῶς ἐκ τῶν Ἑβδομήκοντα. Ὁ Παῦλος εἰς τὰς λοιπὰς 13 Ἐπιστολάς του, ὁ Ἰωάννης εἰς τὸ Εὐαγγέλιόν του λαμβάνουν ἄλλοτε ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ ὅπως ὁ Ματθαῖος καὶ ἄλλοτε ἐκ τῶν Ἑβδομήκοντα. Ὁ Ἰωάννης μόνον εἰς τὸ Εὐαγγέλιόν του χρησιμοποιεῖ χωρία τῆς Παλαιᾶς καὶ δὴ χαρακτηριστικῶς ὀλίγα. Εἰς τὰς Ἐπιστολάς του δὲν χρησιμοποιεῖ καθόλου. Ἡ Ἀποκάλυψίς του, ἂν καὶ φραστικῶς εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν τῆς Παλαιᾶς, ἐν τούτοις δὲν ἔχει οὔτε μίαν χρῆσιν δυναμένην νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς παράθεμα καὶ νὰ ἐξακριβωθῇ ἂν ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ ἢ ἐκ τῶν Ἑβδομήκοντα. Τέλος ὁ Ἰούδας χρησιμοποιεῖ μίαν μόνον φράσιν ἐκ τοῦ Ζαχαρίου, περὶ τῆς ὁποίας τοῦτο μόνον εἶνε ἐμφανές, ὅτι δὲν ἐλήφθη ἐκ τῆς γνωστῆς σήμερον μορφῆς τῶν Ἑβδομήκοντα. Ἂν εἶνε ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ ἢ ἐξ ἄλλης μορφῆς τῶν Ἑβδομήκοντα μὴ γνωστῆς σήμερον, δὲν εἶνε γνωστόν.

Τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς δὲν εἶνε τὸ σημερινὸν μασοριτικόν. Εἶνε κείμενον ἐλάχιστα καὶ ἐπουσιωδῶς διαφέρον ἀπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα, μὴ συμφωνοῦν δὲ πρὸς τὸ μασοριτικόν. Ὑπεστήριξαν ὡρισμένοι σύγχρονοι, ἐκπρόσωποι τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς, ὅτι εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῆς Καινῆς φαίνονται ἴχνη τῶν μεταφράσεων τοῦ Ἀκύλα καὶ τοῦ Θεοδοτίωνος. Τοῦτο εἶνε μάταιος ἰσχυρισμός, σκοπὸν ἔχων νὰ δείξῃ ὅτι βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε νεώτερα τῶν μέσων τοῦ Β΄ μ.Χ. αἰῶνος κατὰ τὰ ὁποῖα ἐγένοντο αἱ εἰρημέναι μεταφράσεις. Τὸ ἂν τὸ ἐν Ἰω 19, 37 «ἐξεκέντησαν» ἢ ἄλλη τις λέξις ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀκύλα καὶ τοῦ Θεοδοτίωνος, τοῦτο καὶ συμπτωματικὸν ἦτο δυνατὸν καὶ πιθανώτατον νὰ εἶνε, ἀλλὰ καὶ ἄλλως εἶνε εὐεξήγητον, ἀφοῦ οἱ δύο οὗτοι εἶνε 80 καὶ 100 ἔτη νεώτεροι τῆς συγγραφῆς τοῦ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, ἦσαν δὲ καὶ Χριστιανοὶ πεπτωκότες. Τὸ ὅτι ὁ Μᾶρκος καὶ μάλιστα οἱ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰούδας λαμβάνουν ἐκ τῶν Ἑβδομήκοντα, δὲν εἶνε παράδοξον καὶ ἂν ἔγραφον Ἑβραῖοι αὐτοὶ πρὸς Ἑβραίους, πολλῷ δὲ μᾶλλον εὐνόητον εἶνε, διότι ἐχρησιμοποίουν ὡς ὑπογραφεῖς ἑλληνιστὰς ἢ καὶ ἐξ ἐθνῶν Χριστιανούς, ἀπετείνοντο δὲ πρὸς ἑλληνιστὰς τῆς διασπορᾶς. Πρέπει ἐπίσης νὰ λεχθῇ ὅτι πολλὰ παραθέματα, τὰ ὁποῖα δὲν συμφωνοῦν ἐπακριβῶς πρὸς τοὺς Ἑβδομήκοντα, εἶνε δυνατὸν νὰ ἐλήφθησαν ἐκ τῆς μεταφράσεως ταύτης. Αἱ πολλαὶ φθοραὶ τοῦ κειμένου καὶ ἀναθεωρήσεις, κυρίως δὲ ἡ τοῦ Ὠριγένους, ἠλλοίωσαν τὸ κείμενον τῶν Ἑβδομήκοντα τόσον, ὥστε ὄχι μόνον νὰ μὴ ἀναγνωρίζωνται πλέον αἱ πάλαι ἐξ αὐτοῦ ληφθεῖσαι παραθέσεις, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ ἀνευρίσκωνται καθόλου. Ἐξ ἑτέρου τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον, τὸ ὁποῖον εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ ἀπόστολοι ἀπωλέσθη καὶ ἀντικαπεστάθη ἀπὸ τὸ πολὺ διάφορον μασοριτικόν. Τρίτον δέ, ἐπειδὴ οἱ ἀπόστολοι ἀπέχουν ἀπὸ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα 300 περίπου ἔτη, ἀποδίδουν φωνητικῶς καὶ γραφικῶς τὰ κύρια ὀνόματα τῆς Π. Δια-

θήκης πολλάκις κατὰ διάφορον τρόπον. Ἐντεῦθεν προέκυψε τὸ σοβαρὸν πρόβλημα, ὅτι ἀρκεταὶ παραθέσεις τῶν ἀποστόλων δὲν ἀνευρίσκονται οὔτε εἰς τὸ σημερινὸν ἑβραϊκὸν κείμενον τῆς Π. Διαθήκης οὔτε εἰς καμμίαν μετάφρασιν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς Παλαιᾶς ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης, αὐτὴ καμμίαν ἐξάρτησιν ἢ ἐπίδρασιν δὲν ἔχει ἀπὸ τὴν ἐκτετραμμένην ραββινικὴν καὶ ταλμουδικὴν ἑρμηνευτικὴν παράδοσιν. Τοῦτο ὑπεστήριξαν οἱ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς, διὰ νὰ ὑποτιμήσουν τὴν ἀξίαν τῆς Καινῆς καὶ νὰ ὑπονομεύσουν τὸ κῦρος της ὡς θεοπνεύστου. Ὅταν ὁ Λουκᾶς γράφῃ ὅτι ὁ ἀναστὰς Κύριος «διήνοιγε τὰς Γραφὰς» εἰς τοὺς συνοδοιπόρους του πρὸς Ἐμμαοὺς (Λκ 24, 32), ἢ ὁ Παῦλος ὅτι μέχρι τῶν ἡμερῶν του οἱ Ἰουδαῖοι «ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης» ἔχουν «κάλυμμα» εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς (Β΄ Κο 3, 14 - 17), οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖται, παρὰ ὅτι ἡ ραββινικὴ ἑρμηνεία τῶν ἡμερῶν τοῦ Χριστοῦ ἦτο εἰς ἐκτροπὴν μακρὰν τῆς ὀρθῆς ἑρμηνείας, καὶ δὲν προέκυπτεν ἐξ αὐτῆς ἡ Θεότης καὶ τὸ Χριστὸν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὸ ἀπαραίτητον τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ἀποκλειστικῶς παρ' αὐτῷ εὑρισκομένη σωτηρία. Ἑπομένως ἡ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἑρμηνεία τῆς Παλαιᾶς οὔτε ἐξάρτησιν οὔτε ἐπίδρασιν ἔχει ἀπὸ τῆς ραββινικῆς τῶν ἡμερῶν της. Ἡ δὲ ἑρμηνεία τῆς Π. Διαθήκης κατὰ τοὺς ἀποστόλους εἶνε ἡ ἑξῆς ἐν γενικῇ γραμμῇ. Ἐκ τῆς Π. Διαθήκης ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν θρησκείαν καταργεῖται τελείως μηδεμίαν ἰσχὺν ἔχον πλέον, ὅ,τι δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν πίστιν διατηρεῖται καὶ ἐπεκτείνεται διὰ τῆς Καινῆς. Εἰς τὴν θρησκείαν ἀφοροῦν αἱ διατάξεις τῆς λατρείας καὶ αἱ περὶ τὸ ζῆν νομικαὶ διατάξεις· αὐτὰ καταργοῦνται. Εἰς τὴν πίστιν ἀφοροῦν ἡ ἀποκάλυψις (ὁποῖος εἶνε ὁ Θεός, πῶς ἐδημιουργήθη ὁ κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος, πῶς ἔπεσεν ὁ ἄνθρωπος) καὶ ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς (ἁγνότης τοῦ σώματος, δικαιοσύνη)· αὐτὰ ἐπεκτείνονται. Ἐπεκτείνεται ἡ ἀποκάλυψις, διότι ὁ ἕνας Θεὸς ἀποκαλύπτεται τριαδικός, ὁ Υἱὸς ἐνανθρωπεῖ, σταυροῦται, ἀνίσταται, ἀναλαμβάνεται, λυτρώνει τὸν ἄνθρωπον, τὸ Πνεῦμα ἐπιφοιτᾷ, ἱδρύει τὴν Ἐκκλησίαν, ἐνεργεῖ, χορηγεῖ τὴν χάριν διὰ τῶν μυστηρίων. Ἐπεκτείνεται καὶ ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα, διότι ἡ πολυγαμία γίνεται μονογαμία καὶ ἰσόβιος παρθενία, καὶ ἡ ἐπὶ ἴσοις ὅροις ἀντιδικία («ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος») γίνεται ἀπόλυτος ἀγάπη («ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν»).

ϛ΄. Σχέσις πρὸς τὰ ἀπόκρυφα

Ἡ Κ. Διαθήκη οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰ ἀπόκρυφα. Κακῶς ὑπεστήριξαν οἱ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς, ἀλλὰ καὶ ὄχι ὀλίγοι ἀρχαῖοι ἐξ ἐπιπολαιότητος, ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῆς Καινῆς λαμβάνουν χωρία, ἱστορίας, ὀνόματα, καὶ νοήματα ἐξ ἀποκρύφων τῆς Π. Διαθήκης. Ἡ ἀλήθεια ἔχει ὡς ἑξῆς. Ἐπειδὴ ἡ Κ. Διαθήκη ἀφήνει πολλὰ κενά, π.χ. τί ἔκανεν ὁ Χριστὸς μέχρι τὰ 30 ἔτη, τί εἶδεν ὁ Παῦλος εἰς τὸν τρίτον οὐρανόν, διὰ τοῦτο ἡ νοσηρὰ διάνοια καὶ τὸ

εὔκολον κέρδος παρήγαγον τὰ ἀπόκρυφα πού «συμπληρώνουν τὰ κενά» αὐτά. Αὐτὰ εἶνε τὰ ἀπόκρυφα τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐξ ἑτέρου ἐπειδὴ πολλαὶ παραθέσεις τῶν ἀποστόλων ἐκ τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν Καινὴν δὲν εὑρίσκονται πουθενὰ διὰ τοὺς τρεῖς προαναφερθέντας λόγους, παρήχθησαν πάλιν τὰ ἀπαιτούμενα ἀπόκρυφα, ὅπου εὑρίσκοντο ἐπὶ τέλους τὰ ζητούμενα χωρία καὶ ὀνόματα. Αὐτὰ εἶνε τὰ ἀπόκρυφα τῆς Π. Διαθήκης. Ὅλα δηλαδὴ εἶνε μεταχριστιανικά, εἴτε ἑβραϊκὰ εἴτε ἑλληνικὰ εἴτε εἰς ἄλλας γλώσσας. Τὰ διάφορα τεκμήρια ἢ ἐπιχειρήματα, διὰ τῶν ὁποίων τοποθετοῦνται τὰ ἀπόκρυφα ταῦτα εἰς τὸν Α΄ καὶ Β΄ π.Χ. **αἰῶνα εἶνε σαθρὰ καὶ φανταστικά.** Ὅσοι **ὑποστηρίζουν ὅτι εἶνε** προχριστιανικά, τὸ κάνουν αὐτὸ εἴτε διότι δὲν θέλουν νὰ ἀντιστρατευθοῦν εἰς ὡρισμένας «ἀνεγνωρισμένας αὐθεντίας», ἢ διότι ἐξαπατῶνται ἀκόμη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἀποκρυφογράφους, ἢ καὶ διότι ἔχουν πρόθεσιν πάσῃ θυσίᾳ νὰ ὑπονομεύσουν τὸ κῦρος τῆς Κ. Διαθήκης. Καὶ μόνον ἂν ἀναγνώσῃ κανεὶς τὰ πλέον ἐπίμαχα ἀπόκρυφα, ὅπως εἶνε τὰ Ἐνώχ, Ἀνάληψις Μωϋσέως, τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς», καὶ μόνον ἐὰν ἴδῃ πόσον ἀνόητα καὶ γραώδη, βέβηλα καὶ κακόδοξα εἶνε ἐκεῖνα, θὰ ἀπορήσῃ πῶς εὑρέθησαν ἄνθρωποι νοήμονες πού παρεδέχθησαν, ὅτι τὰ φωτεινὰ καὶ ὑψηλὰ βιβλία τῶν θεοπνεύστων ἀποστόλων τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ πνευματικὴν κηδεμονίαν ἐκείνων. Ἐκ**τὸς τούτου δὲν ἔγινεν οὔτε σοβαρὰ οὔτε ἀπροκατάληπτος ἐργασία διὰ τὴν ὀρθὴν** χρονολόγησιν τῶν τῆς Π. Διαθήκης λεγομένων ἀποκρύφων, οὔτε σοβαρὰ κριτικὴ διὰ νὰ ἐξιχνιασθῇ ἡ προτεραιότης μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἠσχολήθην μὲ τὰ τρία περιφανέστερα χωρία τῆς Κ. Διαθήκης, περὶ τῶν ὁποίων λέγεται ὅτι ἐλήφθησαν ἐξ ἀποκρύφων, τὸ Β΄ Τι 3,8 καὶ τὰ Ἰδ, 9 καὶ Ἰδ, 14 - 15. Ἀπεδείχθη παντοῦ τετραγωνικῶς, ὅτι προηγεῖται ἡ Κ. Διαθήκη, καὶ ὅτι τὰ σχετικὰ ἀπόκρυφα ἐγράφησαν δύο μὲν κατὰ τὰ ἔτη 132 - 5 μ.Χ., ἕτερα δύο δὲ κατὰ τὰ ἔτη 135 - 150 μ.Χ. Διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἀποδείξεως παραπέμπω τοὺς ἐπιθυμοῦντας εἰς τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα (σ. 146 - 177, 277 - 290), καὶ εἰς τὴν διατριβὴν «Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς».

γ΄. Σχέσις πρὸς θύραθεν βιβλία

Εἰς τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης εὑρίσκονται καὶ ὀλίγαι παραθέσεις ἐκ τῶν θύραθεν ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Τοιαῦτα εἶνε τὰ ἀκόλουθα.

Πρξ 17,28: Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν.
17,28: Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.
26,14: Σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.
Α΄Κο 15,33: Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί.
Τι 1,12: Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.
Ἄλλοι ἀνευρίσκουν καὶ ἄλλα χωρία.

Τὰ δύο πρῶτα εἶνε τοῦ Ἀράτου Σολέως, ποιητοῦ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρό-

νων. Αὐτὸ μαρτυροῦν οἱ ἀρχαῖοι ἑρμηνευταί, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐσώζοντο τὰ ἔργα τοῦ 'Αράτου. 'Ο Παῦλος τὰ χρησιμοποιεῖ ἀμφότερα εἰς τὸν λόγον του πρὸς τοὺς 'Αθηναίους ἐπὶ τοῦ 'Αρείου Πάγου· θέλων νὰ τοὺς εἰπῇ τὰς διδαχὰς τῆς Γραφῆς καὶ κατὰ Χριστὸν ἀποκαλύψεως ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε πανταχοῦ παρὼν καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἴμεθα υἱοὶ αὐτοῦ, τοὺς ὑπενθύμισεν ὅτι ταῦτα λέγει καὶ ἕνας ἰδικός των ποιητής. Δὲν τὸν ὀνομάζει. 'Ο ῎Αρατος εἰς τὴν συνάφειαν αὐτῶν τῶν στίχων του ἐννοεῖ τὸν Δία. 'Αλλ' ὁ Παῦλος ἐννοεῖ ἁπλῶς τὸν Θεόν.

Τὸ τρίτον εὑρίσκεται εἰς τὸν Αἰσχῦλον ὑπὸ τὴν μορφὴν «Πρὸς κέντρα μὴ λάκτιζε». Εἶνε λαϊκὴ παροιμία, δὲν ἐλήφθη ἐκ τοῦ Αἰσχύλου. 'Απλῶς ὁ Κύριος, ὅταν ἐνεφανίσθη εἰς τὸν Παῦλον πρὸ τῆς Δαμασκοῦ, ἐχρησιμοποίησε τὴν προϋπάρχουσαν καὶ λίαν παραστατικὴν αὐτὴν ἔκφρασιν, ἡ ὁποία πιθανῶς ὑπῆρχεν ὡς παροιμιώδης καὶ παρ' 'Εβραίοις. 'Υπάρχουν παροιμίαι παναθρώπινοι καὶ διεθνεῖς. Παροιμία εἶνε καὶ τὸ τέταρτον χωρίον. Περὶ τούτου ὁ μὲν ἱστορικὸς Σωκράτης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εὑρίσκετο εἰς ἕνα δρᾶμα τοῦ Εὐριπίδου, ὁ δὲ 'Ιερώνυμος ὅτι εὑρίσκετο εἰς τοῦ Μενάνδρου τὴν Θαΐδα, μίαν κωμῳδίαν ποὺ ἦτο πορνογράφημα. Εἶνε δυνατὸν νὰ ἀληθεύουν καὶ τὰ δύο, ἐφ' ὅσον ἦτο παροιμία, ἐννοεῖται δὲ ὅτι εἰς μὲν τὸν Εὐριπίδην ἐλέγετο σοβαρῶς, εἰς δὲ τὸν Μένανδρον εἰρωνικῶς καὶ πρὸς διακωμῴδησιν. 'Ο Παῦλος, ὅταν τὸ παρέθετε, πιθανῶς τὸ παρέθετεν ὡς λαϊκὴν παροιμίαν, μὴ ἔχων ὑπ' ὄψιν μήτε τὸν Εὐριπίδην μήτε τὸν Μένανδρον.

Περὶ τοῦ πέμπτου χωρίου ὁ Παῦλος λέγει· «Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης». Δὲν λέγει τὸ ὄνομα, οὔτε εἶνε βέβαιον ποῖον ἐννοεῖ. Πάντως βραδύτερον τὸ παρατιθέμενον χωρίον ἀπεδίδετο εἰς τὸν Κρῆτα 'Επιμενίδην, προκλασσικὸν ποιητὴν καὶ ἱερέα.

Τὰ ὡς ἄνω χωρία καὶ οἱονδήποτε ἄλλο παρόμοιον χρησιμοποιοῦνται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ σημαίνουν καθόλου ἐπίδρασιν τῶν ἐν λόγῳ ποιητῶν ἐπὶ τοὺς συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης, οὔτε πίστιν τῶν ἀποστόλων ὅτι οἱ ποιηταὶ ἐκεῖνοι εἶνε θεόπνευστοι, ἀλάθητοι, ἢ ἔστω καὶ σπουδαῖοι. Οὔτε καὶ ἐδημιουργήθη τοιοῦτον θέμα. 'Εκεῖνο τὸ ὁποῖον χρειάζεται νὰ τονισθῇ ἐδῶ, εἶνε ὅτι ἡ χρῆσις τῶν χωρίων τούτων δὲν καταργεῖ τὴν αὐτάρκειαν τῆς 'Αγίας Γραφῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἠδύναντο νὰ διδάξουν εἰς τὰ ἐν λόγῳ σημεῖα αὐτὸ ποὺ ἤθελαν νὰ διδάξουν, καὶ χωρὶς τὰ χωρία τῶν θύραθεν ποιητῶν. Τὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε πανταχοῦ παρὼν καὶ ἡμεῖς υἱοί του εἶνε μυριόλεκτος διδασκαλία τῆς Γραφῆς· καὶ ἡ γνώμη τοῦ Παύλου περὶ ὁμάδος τινὸς ἀνθρώπων ἀπορρέει ἐκ τῆς προσωπικῆς του ἐμπειρίας· οἱ στίχοι τοῦ 'Αράτου ἢ τοῦ 'Επιμενίδου δὲν εἶνε ἡ πηγὴ τῆς διδασκαλίας του, ἀλλ' ἁπλῶς μία ἔξωθεν ἐπιμαρτυρία χρήσιμος μόνον διὰ τοὺς ἀκροατὰς καὶ ἀναγνώστας του. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ ὅλας τὰς παραθέσεις τοῦ εἴδους τούτου.

δ΄. Σχέσεις τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης πρὸς ἄλληλα

Τὸ θέμα τοῦτο θὰ ἀναπτύσσεται εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑνὸς ἑκάστου βιβλίου. Προληπτικῶς μόνον λέγω, ὅτι τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἔχουν ἀπόλυτον συμφωνίαν καὶ ἑνότητα μεταξύ των, ὀφειλομένην εἰς τὸ κοινὸν Πνεῦμα καὶ κοινὸν εὐαγγέλιον, ὡρισμένα ἐξ αὐτῶν ἔχουν ἰδιαιτέραν σχέσιν μεταξύ των ὡς πρὸς τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον ὀφειλομένην εἰς λόγους καθαρῶς συντακτικοὺς καὶ ὄχι πνευματικούς. Κυρίως ἰδιάζει ἡ σχέσις τῶν τριῶν πρώτων Εὐαγγελίων μεταξύ των, τῶν Ἐπιστολῶν Β΄ Πέτρου καὶ Ἰούδα, καὶ τῶν Ἐπιστολῶν πρὸς Ἐφεσίους καὶ πρὸς Κολασσαεῖς.

4. ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΟΝ ΕΙΔΟΣ

Ἀπὸ πλευρᾶς ἐξωτερικῆς μορφῆς τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε σχεδὸν ὅλα ἐπιστολαί, καὶ ἡ Κ. Διαθήκη μία ἀλληλογραφία. Συγκεκριμμένως μόνον διὰ τὰ δύο Εὐαγγέλια κατὰ Ματθαῖον καὶ κατὰ Μᾶρκον δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἂν ἦσαν ἐπιστολαί, χωρὶς καὶ νὰ ἀποκλείεται τοῦτο. Ἐκ τῶν λοιπῶν 25 τὰ μὲν δύο τοῦ Λουκᾶ, Εὐαγγέλιον καὶ Πράξεις, ἐστάλησαν ὡς ἐπιστολαὶ εἴς τινα Θεόφιλον, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου καὶ ἡ Ἀποκάλυψις αὐτοῦ ἐστάλησαν ὡς ἐγκύκλιοι ἐπιστολαί· τὰ δὲ ὑπόλοιπα 21 φέρουν καὶ σήμερον τὸν τίτλον τῶν ἐπιστολῶν. Τὸ ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη εἶνε ἀλληλογραφία καὶ μάλιστα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διεξαγωγῆς ἑνὸς ἀγῶνος, εἶνε ὑπόθεσις ὑψίστης σημασίας διὰ τὴν Χριστιανικὴν πίστιν, διότι ὁλόκληρος εἶνε ἄμεσος πηγὴ αὐτῆς. Διὰ νὰ συλλάβωμεν τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἀμέσων πηγῶν τῆς ἱστορίας, εἶνε ἀναγκαία μία σχετικὴ διευκρίνησις. Τὰς πηγὰς τῆς ἱστορίας διακρίνομεν κατ' ἀρχὴν εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας· εἰς τὰ σύγχρονα πρὸς τὰ γεγονότα ἱστορικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν ὑπὸ αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκόων, ὅπως εἶνε αἱ ἱστορίαι τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Προκοπίου, τοῦ Μακρυγιάννη, καὶ εἰς τὰ μεταγενέστερα ἱστορικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα βασίζονται ἔστω καὶ κριτικῶς εἰς προϋπαρχούσας πηγάς, ὅπως εἶνε αἱ ἱστορίαι τοῦ Ἀρριανοῦ, τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, τοῦ Ἰωάννου Ζωναρᾶ, τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Ἐξ αὐτῶν εἶνε εὐνόητον ὅτι πολὺ μεγαλυτέραν ἀξίαν ἔχουν τὰ τῆς πρώτης κατηγορίας. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ κείμενα τῶν συγχρόνων πρὸς τὰ γεγονότα τὰ διακρίνομεν πάλιν εἰς δύο κατηγορίας, εἰς ἀμέσους καὶ ἐμμέσους πηγάς. Ἔμμεσοι πηγαὶ εἶνε αὐτὰ ποὺ ἔγραψαν ὡς ἱστορίαν εὐθὺς μετὰ τὰ γεγονότα οἱ σύγχρονοι, ἐνῷ ἄμεσοι εἶνε τὰ κείμενα ποὺ ἐγράφησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος. Τὰ ἀπομνημονεύματα π.χ. τοῦ Μακρυγιάννη ἢ τοῦ Κολοκοτρώνη, ἂν καὶ εἶνε γραμμένα ἀπὸ τοὺς ζήσαντας τὰ γεγονότα, ἐν τούτοις δὲν εἶνε ἄμεσοι πηγαὶ τῆς ἱστορίας, διότι ἐγράφησαν ἐκ τῶν ὑστέρων ἐν ἠρεμίᾳ, καὶ μὲ τὴν συνείδησιν ὅτι γράφονται διὰ νὰ ἀναγνωσθοῦν ἀπὸ τὸ κοινὸν καὶ νὰ μείνουν ἐσαεί. Αὗται αἱ προϋπο-

θέσεις ἀναγκάζουν τὸν ἱστορικὸν νὰ συμμορφωθῇ πρὸς ὡρισμένας ἐπιδιώξεις του, νὰ προσθέσῃ, νὰ ἀποκρύψῃ, νὰ παραλλάξῃ, νὰ λησμονήσῃ, νὰ τονίσῃ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος. Μία ὅμως ἐπιστολὴ ἐπὶ τοῦ γόνατος τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου ὅταν ἦτο ἔγκλειστος εἰς τὸ Χάνι τῆς Γραβιᾶς, μὲ τὴν ὁποίαν ζητεῖ βοήθειαν ἢ ἐπισιτισμόν, ἢ μία κατάστασις ἐξ ἑνὸς ἐράνου μὲ ὀνόματα καὶ χρηματικὰ ποσά, ἢ μία ἐξυβριστικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Α πρὸς τὸν Β, ἢ **μία οἰκογενειακὴ ἀνεπίσημος ἐπιστολὴ ἑνὸς ἀγωνιστοῦ, ὅπου** ἐμπιστευτικῶς λέγει τὴν ἀλήθειαν χωρὶς νὰ φαντάζεται ὅτι αὐτὴ θὰ γνωσθῇ κάποτε καὶ θὰ ἀποτελέσῃ πηγὴν τῆς ἱστορίας, αὐτὰ τὰ κείμενα εἶνε πηγαὶ ἄμεσοι. Δεύτερον παράδειγμα. Ἂν θέλωμεν νὰ ἀναδιφήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῶν πολιτικῶν κομμάτων μιᾶς δεδομένης ἐποχῆς, τὰ ὅσα ἔγραψαν οἱ τότε ἐπίσημοι καὶ ἀνεπίσημοι ἐκπρόσωποι ἑκάστου κόμματος εἰς τὰς ἐφημερίδας των καὶ ὅλα τὰ ἔντυπα ὄργανά των, ἂν καὶ εἶνε γραμμένα ἀπὸ αὐτόπτας, ὅμως εἶνε πηγαὶ ἔμμεσοι. Ἂν ὅμως περιέλθῃ εἰς χεῖρας μας ἡ ἀπόρρητος ἀλληλογραφία ἑνὸς κόμματος, τὰ μητρῷα τῶν μελῶν του, αἱ οἰκονομικαὶ καταστάσεις καὶ ποικίλα ἀντικείμενα, αὐτὰ εἶνε αἱ ἄμεσοι πηγαί. Τοιούτου εἴδους ἄμεσοι πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως εἶνε καὶ τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, ἐφ' ὅσον ἐστάλησαν ὡς ἐπιστολαὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ εὐαγγελισμοῦ, ἐστάλησαν δὲ ὑπὸ τῶν διεξαγόντων τὸν εὐαγγελισμόν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τρεχουσῶν ἀναγκῶν καὶ φλεγόντων προβλημάτων. Δὲν εἶνε ἱστορικαὶ ἀφηγήσεις γραφεῖσαι ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀκόμη καὶ ἂν ὡρισμένα φαίνονται ὡς τοιαῦται. Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἔχει μεγίστην ἀξίαν τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη εἶνε ἀλληλογραφία.

Ἀπὸ γραμματολογικῆς πλευρᾶς, μὲ κριτήριον δηλαδὴ τὸ γραμματειακὸν εἶδος, τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης διακρίνονται εἰς τέσσαρας κατηγορίας, Εὐαγγέλια (4), Πράξεις (1), Ἐπιστολαί (21), Ἀποκάλυψις (1). Καὶ τὰ μὲν **Εὐαγγέλια εἶνε, οὕτως εἰπεῖν, ἡ ἱστορία τοῦ Χριστοῦ, αἱ δὲ Πράξεις ἡ ἱστορία τῶν ἀποστόλων, αἱ δὲ Ἐπιστολαὶ ἡ διδαχὴ τῶν ἀποστόλων, ἡ δὲ Ἀποκάλυψις ἡ προφητεία ἑνὸς ἀποστόλου.**

Ἂν ἀποβλέψωμεν οὐσιωδέστερον εἰς τὸ εἶδος τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης, θὰ ἴδωμεν ὅτι ταῦτα διακρίνονται εἰς δύο εἴδη μόνον, τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν διδαχήν. Καὶ μάλιστα κατ' ἄλλον τρόπον ἐκτίθεται ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ περιεχομένη διδαχή, καὶ κατ' ἄλλον ἡ ἐν τῇ διδαχῇ ἱστορία. Διὰ τοῦ κριτηρίου τούτου ἱστορία μὲν εἶνε τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια καὶ αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων, διδαχὴ δὲ αἱ Ἐπιστολαὶ πᾶσαι καὶ ἡ Ἀποκάλυψις. Διότι εἰς τὰ πέντε πρῶτα οἱ συγγραφεῖς γράφουν ὡς ἱστορικοί, εἰς δὲ τὰ ὑπόλοιπα ὡς διδάσκαλοι. Καὶ ὡς ἱστορικοὶ καὶ ὡς διδάσκαλοι οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης συνεχίζουν τὴν παράδοσιν τῶν συγγραφέων τῆς Π. Διαθήκης. Ἔχουν ὡρισμένας ἀρχὰς τὰς ὁποίας τηροῦν πάντοτε εἰς ἀπόλυτον βαθμὸν καὶ ἀποκλειστικῶς μόνον αὐτοὶ μεταξὺ ὅλων τῶν συγγραφέων τῆς γῆς καὶ τῶν αἰώνων. Ἐντεῦθεν ἀντιλαμβάνεται κανεὶς **τὴν παρουσίαν καὶ ἐνέργειαν τοῦ ἑνὸς ἁγίου Πνεύματος.** Χρυσοῦς κανὼν

τῶν θεοπνεύστων ἱστορικῶν εἶνε ὅτι γράφουν α) ἀπαθῶς, καὶ β) ὄχι ἀποκαλυπτικῶς· ἐνῷ ἀντιθέτως κανὼν τῶν διδασκάλων ἢ προφητῶν εἶνε ὅτι γράφουν α) συμπαθῶς, καὶ β) ἀποκαλυπτικῶς.

Ἐξετάζοντες τοὺς ἱστορικοὺς ἐρχόμεθα κατ' ἀρχὴν εἰς τὸ πρῶτον γνώρισμά των. Οὐδέποτε οὐδαμοῦ εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία θὰ εὕρῃ κανεὶς μίαν ἔκφρασιν, ἕνα ἐπίθετον, ἢ ἔστω ἕνα ὑπονοούμενον, ἐκ τοῦ ὁποίου νὰ συνάγεται ὅτι ὁ εὐαγγελιστὴς προσωπικῶς διάκειται εὐμενῶς ἢ δυσμενῶς πρὸς τὸ Α πρόσωπον, καὶ ἐπαινεῖ ἢ κατακρίνει τὴν Α ἐνέργειαν. Ἄλλο θέμα ἂν τὰ ἱστορούμενα πρόσωπα φαίνονται ἐκ τῶν λόγων των τί φρονοῦν· ὁ εὐαγγελιστὴς ἱστορικὸς παραμένει ἀπολύτως ψυχρός, ἀπρόσωπος, ἀφανής, ἂν καὶ ἐκθέτει τὰ γεγονότα μὲ τόσην ζωηρότητα καὶ σαφήνειαν, ὥστε νὰ συμπάσχωμεν ὡς ἀναγνῶσται μὲ τὰ πρόσωπα τῆς ἱστορίας. Βλέπει κανεὶς πολλάκις εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀποκαλεῖ τοὺς φαρισαίους ὑποκριτὰς καὶ τὸν Ἡρώδην ἀλώπεκα, ὁ Παῦλος τὸν Ἐλύμαν υἱὸν διαβόλου, ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας νὰ παροξύνωνται πρὸς ἀλλήλους, ὁ Ἰησοῦς νὰ λέγῃ τὰ «οὐαὶ» ἢ νὰ ἐπιπλήττῃ τοὺς μαθητάς, ἀλλ' οὐδέποτε θὰ συλλάβῃ εὐαγγελιστὴν νὰ χαρακτηρίζῃ αὐτὸς ὡς ἱστορικὸς ἕνα πρόσωπον ἢ μίαν κατάστασιν ἔστω καὶ μὲ ἕνα ὑπονοούμενον. Ἐπίσης βλέπομεν πολλάκις τοὺς εὐαγγελιστὰς νὰ ἀποκαλύπτουν περιγραφικῶς μίαν βαθυτέραν αἰτίαν ἑνὸς γεγονότος, π.χ. τὸ ὅτι ὁ Ἰούδας ἦτο κλέπτης τοῦ κοινοῦ ταμείου τῶν μαθητῶν, τὸ ὅτι οἱ φαρισαῖοι «διεπρίοντο» ἀπὸ φθόνον ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν, τὸ ὅτι ὁ Φῆλιξ ἤλπιζεν ὅτι θὰ δωροδοκηθῇ ὑπὸ τοῦ Παύλου, διὰ νὰ τὸν ἀπολύσῃ, ἀλλ' οὐδέποτε θὰ εὕρῃ κανεὶς ἴχνος τῶν συναισθημάτων τοῦ ἱστορικοῦ ἔναντι αὐτῶν τῶν καταστάσεων. Ἐκ τῶν πολλῶν δειγμάτων τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἀπαθείας ἀναφέρω ἀκόμη δύο πολὺ χαρακτηριστικά. Οἱ ἀπόστολοι ἐπίστευον ἀκραδάντως ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρὲτ εἶνε ὁ Χριστὸς ποὺ ἀναμένει ὁ Ἰσραὴλ καὶ αὐτὸς εἶνε ὁ Κύριος καὶ ὁ Γιαχβέ. Καὶ ἐδίδαξαν ὅτι αὐτὸ εἶνε τὸ μεγαλύτερον παράπτωμα, τὸ νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ καὶ ὁμολογήσῃ κανεὶς τὸν Ἰησοῦν ὡς Χριστὸν καὶ Κύριον. Ἐν τούτοις ὡς ἱστορικοί, ὅταν ἀναφέρουν ἀφηγηματικῶς τὸν Κύριον πρὸ τῆς ἀναστάσεως, τὸν ὀνομάζουν πάντοτε ἁπλῶς «ὁ Ἰησοῦς», οὐδέποτε ὁ Κύριος ἢ ὁ Χριστός, παρὰ μόνον ὅταν θέλουν νὰ παρεμβληθοῦν αὐτοὶ ὡς πρόσωπα διὰ νὰ δώσουν μίαν ἐπεξήγησιν, ἢ ὅταν ἀφηγοῦνται πῶς τὸν ἀπεκάλουν οἱ ἴδιοι εἰς εὐθὺν λόγον. Π.χ. ὁ Ἰωάννης γράφει· «Εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα καὶ λέγει αὐτῷ· Εὑρήκαμεν τὸν Μ ε σ σ ί α ν· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον Χ ρ ι σ τ ό ς· καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰ η σ ο ῦ ν· ἐμβλέψας αὐτῷ ὁ Ἰ η σ ο ῦ ς εἶπε· Σὺ εἶ Σίμων... Τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ Ἰ η σ ο ῦ ς ἐξελθεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν...» (Ἰω 1,42 - 44). Ὁ Ματθαῖος λέγει· «Καὶ ἰδοὺ λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ λέγων· Κ ύ ρ ι ε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι. καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰ η σ ο ῦ ς λέγων· Θέλω, καθαρίσθητι» (Μθ 8, 2 - 3). Δηλαδὴ εἰς μὲν τὰ διαλογικὰ καὶ ἐπεξηγηματικὰ μέρη τὸν λέγουν Χριστὸν καὶ Κύριον, δεικνύ-

οντες τί εἶνε καὶ τί ἐπίστευον καὶ αὐτοὶ τότε καὶ τώρα, εἰς δὲ τὰ ἀφηγηματικὰ τὸν λέγουν ἁπλῶς Ἰησοῦν, ὅπως ἐφαίνετο, ἀποφεύγοντες νὰ προκαταλάβουν τὸν ἀναγνώστην ἢ κατηχούμενον ἔστω καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ ἀνεπαισθήτου τρόπου. Τὸ δεύτερον δεῖγμα ἱστορικῆς ἀπαθείας, ποὺ θέλω νὰ ἀναφέρω, εἶνε ὅτι εἰς τὰ ἀφηγηματικὰ μέρη τῶν ἱστορικῶν βιβλίων οὐδέποτε χρησιμοποιεῖται κοσμητικὸν ἐπίθετον, καλὸν ἢ κακόν, ἀλλὰ μόνον χαρακτηριστικὰ καὶ περιγραφικά. Αὐτὸ τὸ γνώρισμα τῆς ἱστορικῆς ἀπαθείας λείπει ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς σπουδαίους θύραθεν ἱστορικούς, ὅπως ὁ Θουκυδίδης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τοὺς ἁγιωτέρους ἱστορικούς· λείπει δὲ πολὺ περισσότερον ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῶν ἀποκρύφων, οἱ ὁποῖοι καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου συλλαμβάνονται ὡς κιβδηλοποιοί.

Τὸ δεύτερον θεμελιῶδες γνώρισμα τῶν ἱστορικῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε, καθὼς ἐλέχθη, ὅτι οὐδέποτε ἱστοροῦν κάτι ποὺ νὰ ἐγνώσθη εἰς τὸν ἱστορικὸν ἐξ ἀποκαλύψεως. Ὁ εὐαγγελιστὴς γνωρίζει τὰ πάντα ἀνθρωπίνως. Ἄλλο τὸ ἂν ἀφηγεῖται σημεῖα καὶ ἀποκαλύψεις· τὰ διηγεῖται ὡς τρίτον πρόσωπον ποὺ τὰ ἔμαθεν ἀπὸ τοὺς δεξαμένους τὴν ἀποκάλυψιν ἀνθρωπίνως ἢ τὰ εἶδεν ὡς ἁπλοῦς θεατὴς ὄχι μόνον αὐτὸς ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἀνθρώπων. Οὐδέποτε δηλαδὴ θὰ εὕρῃ τις εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία μίαν πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν ὁ εὐαγγελιστὴς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τὴν πληροφορηθῇ ἀνθρωπίνως καὶ ὄχι ὑπερφυσικῶς, ἀσχέτως ἂν ἡ πληροφορία εἶνε μία ἀποκάλυψις πρὸς τὰ ἱστορούμενα πρόσωπα. Τὴν ἀποκάλυψιν βλέπουν τὰ ἱστορούμενα πρόσωπα καὶ ὄχι τὰ ἱστορίαν γράφοντα. Ὁ Ζαχαρίας καὶ ἡ Μαριὰμ εἶδον τὸν εὐαγγελιζόμενον ἄγγελον, ὁ Ἰησοῦς ἐπειράσθη ἀπὸ τὸν σατανᾶν εἰς μίαν σφαῖραν ὑπερφυσικῶν γεγονότων, ὁ Παῦλος εἶδε τὸ ὅραμα πρὸ τῆς Δαμασκοῦ, ἀλλ' ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Λουκᾶς ἔμαθαν ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα ἀνθρωπίνως ἀπὸ τὴν Μαριάμ, τὸν Ἰησοῦν, τὸν Παῦλον. Δὲν ὑπάρχει γεγονὸς τῆς ζωῆς τοῦ Κυρίου ἢ τοῦ Παύλου ἢ ἄλλου τινός, τὸ ὁποῖον αὐτοὶ οὐδέποτε διηγήθησαν εἰς τοὺς μαθητάς των, ἀλλ' ὁ Ματθαῖος ἢ ὁ Λουκᾶς τὸ ἐπληροφορήθησαν δι' ὁράματος, καὶ μὲ μόνην πηγὴν τὸ ὅραμα τὸ ἐξιστόρησαν. Καὶ ὅσα σημεῖα διηγοῦνται ὡς αὐτόπται, τὰ διηγοῦνται, διότι τὰ εἶδον ἀνθρωπίνως ὅπως καὶ τὸ πλῆθος καὶ οἱ ἄπιστοι φαρισαῖοι· εἶδον τὸν τέως τυφλὸν νὰ βλέπῃ καὶ τὸν τέως παράλυτον νὰ περιπατῇ. Αὐτὸ δὲν εἶνε ἀποκάλυψις ἀλλὰ θέαμα ἀνθρωπίνως δυνατὸν διὰ τὸν ἁπλῶς θεώμενον. Μία πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ γνωρίσματος εἶνε καὶ τὸ ὅτι οἱ συγγραφεῖς ὅλοι τῆς Κ. Διαθήκης οὐδέποτε συμπληρώνουν τὴν ἀρχαίαν ἱερὰν ἱστορίαν. Οὐδέποτε δηλαδὴ διηγοῦνται ἢ ἀναφέρουν ἕνα ἱστορικὸν γεγονὸς ἢ ἕνα ὄνομα τῆς παλαιᾶς διαθήκης, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνέφερεν ὁ Μωϋσῆς ἢ οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς τῆς Π. Διαθήκης. Ἂς εἶνε θεόπνευστοι, ἂς δίδουν εἰς τὰ ἀρχαῖα γεγονότα ἀποκαλυπτικὰς ἑρμηνείας· γεγονότα καὶ ὀνόματα ἀκατάγραφα οὐδέποτε ἀναφέρουν. (Ἄλλο θέμα ἂν ἀναφέρουν στοιχεῖα καὶ ὀνόματα ἀπολεσθέντων ἢ φθαρέντων χωρίων τῆς Π. Διαθήκης). Καὶ αὐτὸ τὸ

δεύτερον θεμελιῶδες γνώρισμα τῶν ἱστορικῶν τῆς Βίβλου διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν ἀποκρυφογράφων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν πρωτεύουσαν πηγὴν τῆς ἱστορίας των τὴν **προσωπικὴν ἀποκάλυψιν, ἐφ' ᾧ καὶ συλλαμβάνονται ἐπ'** αὐτοφώρῳ ψευδόμενοι.

Ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἱστορικὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, τὰ διδακτικὰ (ἢ ἄλλως προφητικὰ) ἔχουν διάχυτον τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν πηγὴν τῆς ἀποκαλύψεως. Ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὸ πρῶτον γνώρισμα, τὸ τῆς συμπαθείας, βλέπομεν τὸν ἱερὸν συγγραφέα νὰ ἐκφράζῃ συνεχῶς τὸ πάθος του, δηλαδὴ θαυμασμόν, ἀρέσκειαν, ἀπαρέσκειαν, ἔπαινον, ἐπίπληξιν, ἀγανάκτησιν. Ὁ Παῦλος π.χ. ἀ**ποκρούων εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας τὴν διδαχὴν τῶν ἰουδαϊζόντων ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν περιτομὴν** καὶ κατηγανακτισμένος **ἀπὸ τὴν δολίαν συμπεριφοράν των**, εἰς τὸ τέλος μιᾶς παραγράφου γράφει· «Ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς» (= Δὲν πᾶν νὰ κόψουν καὶ ὅλα τὰ γεννητικά τους ὄργανα!) (Γα 5, 12). Διὰ τοὺς ἰδίους ἀλλοῦ γράφει· «Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, **βλέπετε τὴν κατατομὴν» (= γιὰ δέστε τὰ σκυλιά, γιὰ δέστε τοὺς πα**λιανθρώπους, γιὰ δέστε τοὺς **κομματιασμένους !) (Φι 3,2). Τὸ τελευταῖον ἐπί**τηδες τὸ λέγει μὲ δύο σημασίας, καὶ τὰς δύο εἰρωνικάς· εἶνε «κομματιασμένοι», διότι κομματιάζονται μὲ τὴν περιτομὴν καὶ διότι κομματιάζουν τὴν Ἐκκλησίαν **μὲ τοὺς ἀνοήτους ἰσχυρισμούς των. Εἰς δὲ τὴν πρὸς Φιλήμονα τὸν ἀγαπητόν του γράφει πλήρης τρυφερότητος· «Ναί, ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυρίῳ»** (= ναί, ἀδελφέ μου, ἐγὼ νὰ σὲ χαρῶ ἐν Κυρίῳ!) (Φλμ, 20). Ὁ δὲ Ἰάκωβος· «Θέ**λεις** δὲ **γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε** κενέ, **ὅτι ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐστιν;»** (= βρὲ κούφιε ἄνθρωπε) (Ἰα 2, 20). Καὶ ὁ Ἰωάννης· «Ἔξω οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν **ψεῦδος»** (Ἀπ 22, 15). Ἐπίσης **διὰ τοὺς διδασκάλους τῆς Κ. Διαθήκης ὁ Κύ**ριος Ἰησοῦς δὲν εἶνε μόνον ὁ ἀχρωματίστως καὶ οὐδετέρως ἱστορούμενος ἀπὸ **τοὺς εὐαγγελιστὰς «Ἰησοῦς», ἀλλ' ὁ ἀγαπητὸς «Κύριος», ὁ σωτήριος «Χριστός»**, ὁ σεβαστὸς «Κύριος ἡμῶν», ὁ «Δεσπότης», ὁ Αὐθέντης ἡμῶν τῶν ταπεινῶν δούλων του. Ἴσως φαίνεται παράδοξος αὐτὴ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἱστορικῶν καὶ διδασκάλων τῆς Κ. Διαθήκης. Ἀλλ' αὐτὰ ἀκριβῶς ἐπιζητεῖ ὁ ἀποδέκτης τῆς Κ. Διαθήκης ἀπὸ ἕνα ἕκαστον. Αὐτὸ ποὺ ζητεῖ ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν εἶνε νὰ εἶνε οὐδέτερος, ἀπαθής, ὄχι προπαγανδιστής. Καὶ αὐτὸ ποὺ ἐρευνᾷ εἰς τὸν διδάσκα**λον εἶνε ἂν ὁ διδάσκαλος συμπάσχει καὶ καίεται δι' ὅσα λέγει, ἢ ἂν τὰ ἐκθέτει** ὡς ψυχρὸς καὶ ἀμέτοχος δογματιστής. Τὸν ἱστορικὸν καὶ ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἄνθρωποι τὸν θέλουν ἀπαθῆ καὶ ψυχρόν, ἀπαιτοῦν νὰ συγκρατῇ τὴν πίστιν του καὶ νὰ μὴ ἐκφράζῃ τὰς ἀντιλήψεις του. Τὸν διδάσκαλον πάλιν ἀμφότεροι τὸν θέλουν συμπάσχοντα, καιόμενον, καὶ ἐκφραστικὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, σχετικῶς **μὲ ὅσα λέγει. Τοιοῦτοι δὲ ἱστορικοὶ καὶ διδάσκαλοι εἶνε οἱ τῆς** Ἁγίας Γραφῆς μόνον. **Καὶ ἐντεῦθεν φαίνεται πῶς ἐνεργεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς ἑκατέρους.**

Ὡς πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν ὡς πηγὴν τῆς διδαχῆς τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ Κ.

Διαθήκη, ὑπάρχουν πάλιν ἄφθονα τεκμήρια. Ὁ Παῦλος ἐνῷ ἱστορεῖ πρὸς τοὺς Κορινθίους πῶς ἐνεφανίσθη ὁ ἀναστὰς Κύριος εἰς διαφόρους, εἰς τὸ τέλος προσθέτει ὅτι τὸν εἶδε καὶ ὁ ἴδιος προσωπικῶς, ἰδιαιτέρως καὶ ὑπερτάκτως (Α΄ Κο 15, 8). Ἐπίσης λέγει πῶς γίνεται τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας ἔχων ὡς πηγὴν τὸ ὅραμά του καθ' ὃ εἶδε τὸν Κύριον (Α΄ Κο 11, 23), λέγει ὅτι ἀνέβη εἰς τὸν τρίτον οὐρανὸν καὶ ἤκουσεν «ἄρρητα ρήματα» ἔχων ὡς μοναδικὴν πηγὴν τὴν σχετικὴν ἀποκάλυψίν του (Β΄ Κο 12, 1 - 4), θεσπίζει διάφορα πράγματα, περὶ τῶν ὁποίων λέγει ὅτι ὁ Κύριος τίποτε σχετικὸν δὲν παρέδωκεν, εἰς τὸ τέλος ὅμως τὰ χαρακτηρίζει ὡς ἰσόκυρα μὲ ὅσα παρέδωκεν ὁ Κύριος, διὰ τὸν λόγον ὅτι «καὶ αὐτὸς Πνεῦμα Θεοῦ ἔχει» (Α΄ Κο 7, 10· 12· 25· καὶ 40). Καὶ τέλος λέγει ὅτι ὅλον τὸ κήρυγμά του καὶ συνεπῶς καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν Ἐπιστολῶν του τὸ γνωρίζει ἐξ ἀποκαλύψεως καὶ οὐδέποτε ἐδιδάχθη κάτι ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀποστόλους (Γα 1, 11 - 2, 9). Ἐπίσης ὁ Ἰωάννης ἔγραψε τὴν Ἀποκάλυψιν μὲ μοναδικὴν πηγὴν τὸ ὅραμά του. Μία πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος τῆς διδαχῆς τῶν ἀποστόλων εἶνε καὶ τὸ ὅτι εἰς γεγονότα καὶ πρόσωπα τῆς Π. Διαθήκης δίδουν ἑρμηνείας (μόνον ἑρμηνείας, καὶ ὄχι ἀφηγηματικὰς προσθήκας), αἱ ὁποῖαι δὲν δίδονται εἰς τὴν Π. Διαθήκην. Ἔτσι κατὰ τὸν Ἰούδαν ἡ ζωὴ τοῦ Ἐνὼχ ἑρμηνεύεται ὡς προφητεία κατὰ τῶν ἀσεβῶν τοῦ μέλλοντος (Ἰδ, 14 - 15), κατὰ δὲ τὸν Παῦλον ὡς διδασκαλία τῆς μελλούσης μισθαποδοσίας (Ἑβ 11, 5)· κατὰ τὸν Πέτρον ἡ κατασκευὴ τῆς κιβωτοῦ ὑπὸ τοῦ Νῶε ἦτο «κήρυγμα δικαιοσύνης» (Β΄ Πε 2, 5), καὶ κατὰ τὸν Παῦλον ὁ βράχος ἐκ τοῦ ὁποίου ὑδρεύοντο ἐν τῇ ἐρήμῳ οἱ Ἰσραηλῖται ἦτο ὁ Χριστός (Α΄ Κο 10, 4).

Καὶ συνοπτικῶς εἰπεῖν, τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης κατ' οὐσίαν εἶνε ἱστορία καὶ διδαχή· καὶ ἡ μὲν ἱστορία ἐκτίθεται ἀπαθῶς καὶ μὴ ἀποκαλυπτικῶς, ἡ δὲ διδαχὴ συμπαθῶς καὶ ἀποκαλυπτικῶς. Αὐτὰ εἶνε θεμελιώδη γνωρίσματα τῆς θεοπνευστίας, τοῦ ἀλαθήτου, καὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν ἱερῶν συγγραφέων. Ὁ ἱστορικὸς εἶνε ἀξιόπιστος μόνον ὅταν εἶνε ἀπαθής, καὶ ὁ διδάσκαλος μόνον ὅταν συμπάσχῃ· ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν τῆς σωτηρίου ἀληθείας ζητεῖται νὰ ἱστορῇ μόνον ὅ,τι πληροφορεῖται ἀνθρωπίνως, καὶ ἀπὸ τὸν διδάσκαλον νὰ διδάσκῃ μόνον ὅ,τι εἶνε ἀποκάλυψις. Ὅ,τι εἶνε ὕποπτον διὰ τὸν ἱστορικὸν εἶνε τεκμήριον ἀξιοπιστίας διὰ τὸν προφήτην, καὶ ἀντιστρόφως. Καὶ ἀκριβῶς ἡ ἀπαρέγκλιτος τήρησις αὐτῶν τῶν ἀρχῶν ἐκ μέρους ἑκατέρων εἶνε ἡ ἐνέργεια τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὁποῖον κατ' οὐσίαν εἶνε ὁ συγγραφεὺς ὅλης τῆς Κ. Διαθήκης, ὅλης τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Ἐν συνεχείᾳ θὰ ἐξετασθοῦν καθ' ἕνα ἕκαστον τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης. Παραλείπω τελείως τρία προβλήματα ἐξεταζόμενα ὑπό τινων, δηλαδὴ κατὰ πόσον ἕνα βιβλίον εἶνε ἱστορικῶς ἀξιόπιστον, κατὰ πόσον εἶνε χρήσιμον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἂν ἔχῃ φιλολογικὴν ἀξίαν. Τὰ παραλείπω διότι τὰ θεωρῶ ἀνωφελῆ καὶ ἄκαρπα ζητήματα τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς.

5. ΤΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ

1. Μαρτυρία. Ἐφ' ὅσον τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια θεωροῦνται ὡς ἕνα Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ γραμμένον ὑπὸ τεσσάρων μαρτύρων, ἡ ἀκριβὴς ὀνομασία του εἶνε «Τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον, κατὰ Μᾶρκον, κατὰ Λουκᾶν, κατὰ Ἰωάννην». Ἱστορικῶς βεβαίως τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια ἐγράφησαν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων. Τὸ πρῶτον Εὐαγγέλιον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως του ἐπεγράφη «Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυῒδ υἱοῦ Ἀβραάμ». Ἐλέχθη καὶ ἡ γνώμη ὅτι ὁ τίτλος αὐτὸς ἀνήκει μόνον εἰς τὴν γενεαλογίαν ἢ εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τῆς νηπιότητος τοῦ Κυρίου. Ἀλλὰ «γένεσις» σημαίνει γενικῶς «ἱστορία» καὶ ὄχι «γέννησις» ἢ «καταγωγή». Ὁ τίτλος ἀνήκει εἰς ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον. Εἶνε δὲ ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Ματθαῖος. Καὶ τοῦτο εἶνε τὸ ἔργον τῆς ἱερᾶς παραδόσεως, νὰ μᾶς γνωρίζῃ ὑπευθύνως τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸν τίτλον, τὸ γνήσιον κείμενον, τὴν πατρότητα, καὶ τὴν κλεῖδα τῆς ἑρμηνείας ἑκάστου βιβλίου τῆς Κ. Διαθήκης. Καὶ διὰ τοῦτο ἔχει τὴν αὐτὴν βαρύτητα καὶ τὸ αὐτὸ κῦρος πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἥτις περικλείει τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως. Ὁ Παπίας καὶ ὁ Εἰρηναῖος μαρτυροῦν ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν των ὑπῆρχεν ἡ ἀναντίρρητος παράδοσις ὅτι συγγραφεὺς τοῦ Εὐαγγελίου τούτου εἶνε ὁ Ματθαῖος, ἕνας ἐκ τῶν δώδεκα μαθητῶν τοῦ Κυρίου. Ἐντὸς τοῦ Εὐαγγελίου δὲν ὑπάρχει ρητὴ μαρτυρία ὅτι τὸ συγγράφει ὁ Ματθαῖος. Ὑπάρχουν μόνον αἱ ἑξῆς ἐνδείξεις. α) Ὁ Ματθαῖος ἐλέγετο πρῶτα Λευῒς καὶ ἦτο τελώνης, ἄνθρωπος ἄδικος καὶ ἁμαρτωλός. Ὅταν ἀναφέρουν τὴν μετάνοιάν του, οἱ μὲν ἄλλοι εὐαγγελισταί, Μᾶρκος καὶ Λουκᾶς, τὸν ἀναφέρουν μὲ τὸ παλαιὸν τοῦτο ὄνομα, προφανῶς ἐκ λεπτότητος, ὁ ἴδιος δὲ μόνον λέγει τὸ ὄνομά του μὲ τὸ ὁποῖον εἶνε γνωστὸς εἰς ὅλην τὴν Χριστιανωσύνην. β) Ὅταν ἀπαριθμοῦν τοὺς μαθητὰς οἱ εὐαγγελισταί, ἀναφέρουν αὐτοὺς κατὰ μικρὰς ὁμάδας δύο ἢ τεσσάρων προσώπων, ἴσως διότι ἦσαν φίλοι καὶ πρὸ τῆς μαθητείας των εἰς τὸν Χριστόν. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ματθαίου οἱ μὲν Λουκᾶς καὶ Μᾶρκος γράφουν «Ματθαῖος καὶ Θωμᾶς» (Μρ 3, 18· Λκ 6, 15), ὁ ἴδιος δὲ γράφει «Θωμᾶς καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης» (Μθ 10, 3)· θέτει τὸν ἑαυτόν του δεύτερον καὶ μόνος αὐτὸς προσθέτει τὸ ὅτι ἦτο τελώνης, πρᾶγμα ταπεινωτικόν. γ) Ὁ Ματθαῖος ἦτο ὁ ἐγγράμματος τῆς δωδεκάδος τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ. Οἱ μὲν ἄλλοι μαθηταὶ εἶχον μίαν παίδευσιν ἀντίστοιχον μὲ τὸ σημερινὸν δημοτικὸν σχολεῖον, ἂν δὲν ἦσαν καὶ μερικοὶ ἀναλφάβητοι, ὁ δὲ Ματθαῖος ἦτο τοὐλάχιστον ὅ,τι εἶνε σήμερον ἕνας ἀπόφοιτος τοῦ γυμνασίου, ἂν ὄχι περισσότερον. Διότι ἦτο τελώνης καὶ μάλιστα, καθὼς φαίνεται, τοῦ γραφείου.

2. Συγγραφεύς. Ὁ Λευῒς ἢ ἔπειτα Ματθαῖος, υἱὸς Ἀλφαίου, κατήγετο ἢ κατῴκει εἰς τὴν Καπερναούμ, τὴν πόλιν ὅπου κατῴκει καὶ ὁ Χριστός. Ὁ Κύριος εἰς τὸ μέσον μιᾶς ἡμέρας πλήρους σημείων καὶ διδαχῶν, διερχόμενος ἔμπροσθεν τοῦ τελωνίου, τὸν εἶδε καὶ τὸν ἐκάλεσε μὲ τὴν ἁπλῆν φράσιν «Ἀκολούθει μοι».

Καὶ ὁ Ματθαῖος ὄχι μόνον ἐγκατέλειψε κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν τὰς πιθανῶς ἐκκρεμούσας ὑποθέσεις τοῦ γραφείου του καὶ τὸ τελωνικὸν ἐπάγγελμά του, ἀλλὰ καὶ ἔκανε τραπέζι εἰς τὸν Κύριον κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν, ὅπου ἐκάλεσε καὶ πολλοὺς φίλους του καὶ τέως συνεργάτας ἢ συνεταίρους του τελώνας. Τότε ἐγόγγυσαν οἱ φαρισαῖοι καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰωάννου βαπτιστοῦ, διατί ὁ Ἰησοῦς συντρώγει μὲ ἁμαρτωλούς, καὶ ἔδωσαν εἰς τὸν Κύριον τὴν ἀφορμὴν νὰ ἀναπτύξῃ τὴν διδασκαλίαν του περὶ παλαιῶν καὶ νέων ἀσκῶν καὶ ἱματίων. Ἐξ αἰτίας τοῦ Ματθαίου κυρίως οἱ φαρισαῖοι ἐπεκόλλησαν εἰς τὸν Κύριον τὸ ὑβριστικὸν ἐπωνύμιον «φίλος τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν» (Μθ 11, 19). Ὁ Ματθαῖος ἀναφέρεται δὶς μὲν εἰς τὰ Εὐαγγέλια, ἐκεῖ ὅπου ἀκολουθεῖ τὸν Κύριον καὶ τὸν φιλοξενεῖ (Μθ 9, 9 - 10· Μρ 2, 14 - 15· Λκ 5, 27 - 29), καὶ ἐκεῖ ὅπου ἀπαριθμοῦνται οἱ μαθηταὶ (Μθ 10, 3· Μρ 3, 18· Λκ 6, 15), ἅπαξ δὲ εἰς τὰς Πράξεις ὅπου πάλιν ἀπαριθμοῦνται οἱ μαθηταὶ (Πρξ 1, 13). Καθὼς εἶπα οἱ εὐαγγελισταὶ ἀναφέρουν τοὺς μαθητὰς κατὰ μικρὰς ὁμάδας. Ἔτσι ἀναφέρονται μαζὶ οἱ τέσσαρες Πέτρος, Ἀνδρέας, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, διότι ἦσαν ἀνὰ δύο ἀδελφοί, οἱ δύο μαθηταὶ τοῦ βαπτιστοῦ, καὶ οἱ τέσσαρες συνεταῖροι εἰς ἁλιευτικὴν ἑταιρίαν· ἔπειτα ἀναφέρονται μαζὶ ὁ Φίλιππος μὲ τὸν Βαρθολομαῖον ἢ Ναθαναὴλ (Μθ 10,3· Μρ 3, 18· Λκ 6, 14) οἱ ὁποῖοι ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου φαίνονται φίλοι (Ἰω 1,46), καὶ ἔπειτα ἡ δυὰς Ματθαῖος καὶ Θωμᾶς· φαίνεται ὅτι καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ἦσαν φίλοι πρὸ τῆς μαθητείας ἢ ἀμφότεροι τελῶναι, ἢ εἶχον κάποιον ἄλλον δεσμόν. Εἰς τὴν ἀρίθμησιν τῶν Πράξεων αἱ δύο δυάδες ἀναφέρονται ἀνεσχηματισμέναι «Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος» (Πρξ 1, 13). Ἂν δὲν εἶνε ἀλλαγὴ ἄνευ σημασίας, οἱ τέσσαρες εἶχον πιθανῶς κάποιον ἰδιαίτερον δεσμόν. Μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν Πράξεων (πρὸ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Πνεύματος), ὁ Ματθαῖος οὐδαμοῦ πλέον ἀναφέρεται. Ἡ πιθανωτέρα ἐκδοχὴ εἶνε, ὅτι ἦτο μέχρι τοῦ θανάτου του μάρτυς τῆς ἀναστάσεως καὶ διδάσκαλος τοῦ εὐαγγελίου ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ Παλαιστίνῃ. Δὲν χρειάζεται νὰ δίδῃ κανεὶς σημασίαν εἰς τὰς πολυποικίλους καὶ ἱστορικῶς ἀβασίμους διηγήσεις περὶ Ματθαίου, οὔτε περὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων. Ἦτο ἀρκετὴ ἡ ἀποστολή του τὴν ὁποίαν ἀνέφερα πρὸ ὀλίγου καὶ ἐπὶ πλέον ἡ συγγραφὴ τοῦ Εὐαγγελίου του, τὸ ὁποῖον παρέμεινε κήρυγμα αἰώνιον καὶ μέρος τῆς Κ. Διαθήκης μέγα. Οἱ ἀρχαῖοι αἱρετικοὶ Ἡρακλᾶς, Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, καὶ Ὠριγένης ἐθεώρουν ὡς ἄλλο πρόσωπον τὸν Λευῒν καὶ ἄλλο τὸν Ματθαῖον, ἀλλὰ τοῦτο εἶνε παρανόησις.

3. Χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς. Δὲν ὑπάρχει τεκμήριον πρὸς ἀκριβῆ χρονολόγησιν. Πάντως φρονῶ ὅτι ἐγράφη κατὰ τὴν δεκαετίαν 50 - 60 μ.Χ., εἶνε τὸ ἀρχαιότερον ἐκ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων καὶ ἕνα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Οὔτε περὶ τοῦ τόπου, ὅπου συνεγράφη, ὑπάρχει τεκμήριον, πιθανωτέρου ὄντος ὅτι ἐγράφη ἐν Ἱερουσαλὴμ ἢ Παλαιστίνῃ. Δὲν ἔχει δὲ καὶ σημασίαν ποῦ ἐγράφη.

4. Ἀφορμή, σκοπός, παραλῆπται. Δὲν γνωρίζομεν ἂν ὑπῆρξεν εἰδικὴ ἀφορμὴ τῆς συγγραφῆς τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ σκοπὸς εἶνε προφανῶς πολλαπλοῦς. Οἱ ἀπόστολοι γηράσκουν καὶ θὰ ἀπέλθουν, τὸ κήρυγμα διατρέχει κίνδυνον ἀλλοιώσεως εἴτε διὰ τὸν χρόνον καὶ τὴν λήθην εἴτε καὶ διὰ τὴν κακοήθειαν τῶν ἀνθρώπων· τὸ εὐαγγέλιον πρέπει νὰ γραφῇ. Οἱ αὐτόπται δὲν ἐπαρκοῦν νὰ κηρύξουν καὶ νὰ διδάξουν τοὺς ἁπανταχοῦ Ἑβραίους ἢ τοὺς Παλαιστινούς· ἕνα γραπτὸν κείμενον εἶνε ἀναγκαῖον. Οἱ παραλῆπται, ἐκεῖνοι δηλαδὴ μεταξὺ τῶν ὁποίων κυκλοφορεῖ τὸ βιβλίον, εἶνε προφανῶς οἱ ἐκ περιτομῆς Χριστιανοί, οἱ Ἑβραῖοι, τῶν ὁποίων προΐστανται ὁ Πέτρος, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἰάκωβος. Διὰ τοῦτο ἀρχίζει μὲ τὴν γενεαλογίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπὸ Ἀβραὰμ καὶ τονίζει ἰδιαιτέρως τὴν καταγωγήν του ἀπὸ Δαυΐδ. Διὰ τοῦτο ὁ εὐαγγελιστὴς ἀναφέρεται συνεχῶς εἰς τὸν Ἡσαΐαν καὶ σημειώνει πᾶσαν ἐκπλήρωσιν τῆς προφητείας ἐκείνου ἢ τῶν ἄλλων προφητῶν. Ὁ Παπίας καὶ μετ' αὐτὸν οἱ Εἰρηναῖος, Πάνταινος, Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Εὐσέβιος, Κύριλλος Ἱεροσολύμων, Ἐπιφάνιος, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ἱερώνυμος, καὶ ἄλλοι μεταδίδουν τὴν παράδοσιν ὅτι ὁ Ματθαῖος ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιόν του πρῶτα ἑβραϊστὶ καὶ ἔπειτα τὸ μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικήν· κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν τοῦτο μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ἢ κατὰ Πάνταινον ὑπὸ τοῦ Βαρθολομαίου, ὁ ὁποῖος κηρύξας δῆθεν εἰς τὰς Ἰνδίας ἐχρησιμοποίησε τὸ κατὰ Ματθαῖον. Αὐτὰ ὅλα ἀνάγονται εἰς τὸν Παπίαν, ὁ ὁποῖος λέγει πολλὰ ἀνεύθυνα. Τὸ σήμερον σῳζόμενον κείμενον κατ' οὐδένα τρόπον φαίνεται μετάφρασις. Εἶνε ὁπωσδήποτε πρωτότυπον.

5. Γλῶσσα καὶ ὕφος. Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τὸ κατὰ Ματθαῖον εὑρίσκεται εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ Μάρκου καὶ τοῦ Παύλου. Ἔχει καὶ λατινισμοὺς ὀφειλομένους εἰς τὴν μακροχρόνιον ρωμαϊκὴν κατοχήν, ἔχει καὶ ἑβραϊσμοὺς ὀφειλομένους εἰς τὴν ἑβραϊκὴν καταγωγὴν τοῦ συγγραφέως. Οἱ ἑβραϊσμοὶ δὲν εἶνε τόσοι, ὥστε νὰ προδίδουν μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ, ὅπως καὶ ἐκ τῶν λατινισμῶν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς λατινικὸν πρωτότυπον. Ἑβραϊσμοὺς ἔχουν καὶ τὰ βιβλία τοῦ Λουκᾶ. Τὸ ὕφος τοῦ Ματθαίου εἶνε ζωηρὸν καὶ σαφές. Τὴν ἀφήγησίν του διακρίνει ἡ συντομία ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ κατὰ Μᾶρκον. Νομίζω δὲ ὅτι ὁ Ματθαῖος εἶνε ἐκεῖνος ποὺ διηγεῖται τὰ γεγονότα κατὰ τάξιν χρονολογικήν, ἐνῷ δὲν συμβαίνει τοῦτο μὲ τὸν Μᾶρκον καὶ τὸν Λουκᾶν.

6. Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον. Φαίνεται ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ματθαῖος ἐχώριζε τὸ Εὐαγγέλιόν του εἰς ἑπτὰ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς ἀκολούθως καὶ θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιγραφοῦν περίπου ὡς ἀκολούθως.

1. Κεφ. 1 - 2 Καταγωγὴ καὶ νηπιακὴ ἡλικία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.
2. Κεφ. 3 - 7 Ἡ ἀρχὴ τοῦ κηρύγματος.
3. Κεφ. 8 - 11, 1 Σημεῖα καὶ διδασκαλία ἐν Γαλιλαίᾳ.
4. Κεφ. 11, 2 - 13, 52 Ἀντιδράσεις κατὰ τοῦ εὐαγγελίου.

5. Κεφ. 13, 53 - 18 Ὡρίμανσις τοῦ εὐαγγελίου.
6. Κεφ. 19 - 25 Ἀπροκάλυπτος συνεξήγησις μὲ τὸν Ἰσραήλ.
7. Κεφ. 26 - 28 Τὸ πάθος καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἂν ἐξαιρέσωμεν τὸν χωρισμὸν τοῦ πρώτου κεφαλαίου ἀπὸ τοῦ δευτέρου, ὁ ὁποῖος εἶνε προφανέστατος ἐφ' ὅσον γίνεται χρονικὸν ἅλμα 30 ἐτῶν, εἰς τὰ σημεῖα χωρισμοῦ τῶν ἄλλων κεφαλαίων ὁ Ματθαῖος γράφει πάντοτε «Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι...» ἢ ἄλλην παρομοίαν ἔκφρασιν (Μθ 7, 28· 11, 1· 13, 53· 19, 1· 26, 1). Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἄλλοτε εἶνε κατακλεὶς τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου καὶ ἄλλοτε κεφαλὴ τοῦ ἑπομένου.

Εἶνε δυνατόν, ἀποβλέποντες εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ βιβλίου, νὰ τὸ διαιρέσωμεν καὶ ὡς ἑξῆς:

Α'. Ἡ ἐνανθρώπησις (κεφάλαια 1 - 2).
Β'. Τὸ κήρυγμα (κεφάλαια 3 - 25).
Γ'. Τὸ πάθος καὶ ἡ ἀνάστασις (κεφάλαια 26 - 28).

Τὰ κεφάλαια τοῦ κηρύγματος, δηλαδὴ τὰ πέντε μεσαῖα τοῦ ὅλου βιβλίου, περιέχουν ἕκαστον εἰς μὲν τὸ πρῶτον ἥμισυ κυρίως διηγήσεις (κινήσεις τοῦ Ἰησοῦ, γεγονότα, σημεῖα) εἰς δὲ τὸ δεύτερον κυρίως διδασκαλίαν (λόγοι, παραβολαί, συζητήσεις).

Καθὼς ἐλέχθη, τὰ τρία πρῶτα Εὐαγγέλια, κατὰ Ματθαῖον, κατὰ Μᾶρκον, καὶ κατὰ Λουκᾶν, ὁμοιάζουν μεταξύ των πολὺ καὶ κατὰ τὸ εἶδος καὶ κατὰ τὴν ὕλην. Τοιουτοτρόπως δημιουργεῖται πρόβλημα γραμματολογικόν, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος μετὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἐξέτασιν τῶν Εὐαγγελίων.

6. ΤΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ

1. Μαρτυρία. Ἡ ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις ὁμοφώνως ἀποδίδει τὸ κατὰ Λουκᾶν ἐπιγραφόμενον Εὐαγγέλιον εἰς τὸν ἰατρὸν Λουκᾶν, μαθητὴν τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἐσωτερικῶς δὲν φαίνεται τίποτε ἄλλο παρὰ αἱ ἑξῆς τρεῖς ἐνδείξεις. α) Ηὐξημένον ἰατρικὸν λεξιλόγιον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης. β) Ηὐξημένη σχέσις πρὸς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς λέξεις καὶ τὰ λεπτὰ νοήματα. γ) Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο μαζὶ μὲ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων παρουσιάζονται ὡς δύο συνεχῆ βιβλία μιᾶς ἱστορίας, ἀποστελλόμενα εἰς δύο ἀποστολὰς πρὸς τὸν Χριστιανὸν Θεόφιλον, καὶ χαρακτηριζόμενα ὡς «πρῶτος λόγος» καὶ «δεύτερος λόγος» ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέως. Ὥστε τὸ ἐσωτερικῶς βεβαιούμενον εἶνε ὅτι ὁ συγγραφεὺς καὶ τῶν δύο εἶνε ἕνα πρόσωπον· ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξωτερικῶς βεβαιούμενον, ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ Λουκᾶς, εἶνε πληροφορία τῆς αὐτῆς ἀξιοπιστίας. Τὰ δύο βιβλία βεβαίως ἀποτελοῦν δύο διάφορα καὶ ἀνεξάρτητα ἀλλήλων συγγράμματα, καθὼς φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐπαναλαμβάνονται εἰς τὸ δεύτερον ἢ

διήγησις τῆς ἀναλήψεως καὶ ἡ ἀπαρίθμησις τῶν δώδεκα μαθητῶν.

2. Συγγραφεύς. Ὁ Λουκᾶς ἀναφέρεται ὀνομαστὶ εἰς τρεῖς Ἐπιστολὰς **τοῦ Παύλου (Κλ 4,4· Φλμ, 24· Β΄ Τι 4,10)** καὶ **ἄνευ ὀνόματος** εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ γραφείσας Πράξεις. Λέγεται ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου καὶ ἄλλων ἀρχαίων ὅτι ἦτο Ἀντιοχεύς, καὶ τοῦτο εἶνε πιθανόν. Ὅτι δὲ ἦτο ἐξ ἐθνῶν εἶνε βέβαιον ἐκ τοῦ ἑξῆς· ὁ Παῦλος εἰς τὴν πρὸς Κολασσαεῖς στέλλει εἰς αὐτοὺς χαιρετισμοὺς ἓξ συνεργατῶν του· καὶ διὰ μὲν τοὺς τρεῖς πρώτους, Ἀρίσταρχον, Μᾶρκον, καὶ Ἰοῦστον, λέγει «οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς»· ὡς μὴ ὄντας ἐκ περιτομῆς δὲ ἀναφέρει τοὺς ἄλλους τρεῖς Ἐπαφρᾶν, Λουκᾶν, καὶ Δημᾶν. Ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Λουκᾶ συμπεραίνω ὅτι ἦτο Ρωμαῖος πολίτης ὅπως ὁ Παῦλος· διότι μόνον Ρωμαῖος πολίτης ἐδικαιοῦτο νὰ ἔχῃ ρωμαϊκὸν ὄνομα (Lucanus, Λουκανός, Λουκᾶς, ἢ Lucius, Λούκιος, Λουκᾶς, ἢ Lucianus, Λουκιανός, Λουκᾶς· πιθανώτερον τὸ πρῶτον). Ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις, ὅτι ἦτο ἕνας ἐκ **τῶν ἑβδομήκοντα μαθητῶν τοῦ Κυρίου, ἐλεγχομένη ψευδὴς ἐκ τῆς ἐθνικῆς κα**ταγωγῆς τοῦ Λουκᾶ, ὀφείλεται εἰς τὸ ἑξῆς· ἡ περιέργεια τῶν ἀνθρώπων, προκειμένου νὰ ἱκανοποιηθῇ μανθάνουσα τὰ ὀνόματα τῶν ἑβδομήκοντα τὰ ὁποῖα δὲν ἀναφέρει ἡ Κ. Διαθήκη, περισυνέλεξεν ὅ,τι χριστιανικὸν ὄνομα εὗρηκεν ἐντὸς τῆς Κ. Διαθήκης καὶ πάσῃ θυσίᾳ συνεπλήρωσε τὸν ἀριθμὸν ἑβδομήκοντα· τοιουτοτρόπως συμπεριελήφθη εἰς αὐτοὺς καὶ ὁ Λουκᾶς. Ὁ Λουκᾶς ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Τρῳάδα, ὅταν ὁ Παῦλος δι' ὁράματος ἐκλήθη νὰ μεταβῇ εἰς Μακεδονίαν. Ἀπ' ἐκεῖ ἀρχίζει ὁ Λουκᾶς νὰ διηγῆται εἰς πρῶτον πρόσωπον («ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς» Πρξ 16,10). Ἐκ τοῦ «συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς» φαίνεται ὅτι δὲν ἐγνωρίσθη μὲ τὸν Παῦλον ἐκεῖ διὰ πρώτην φοράν, ἀλλ' ἦ**το παλαιότερος συνεργάτης· διαψεύδεται ἐπίσης ἡ θεωρία ὅτι αὐτὸς ἦ**το ὁ «ἀνὴρ Μακεδών» τοῦ ὁράματος, ὁ προσκαλέσας τὸν Παῦλον εἰς Εὐρώπην. Ἡ εἰς πρῶτον πρόσωπον διήγησις περατοῦται εἰς τοὺς Φιλίππους· ὁ Λουκᾶς δὲν ἀκολουθεῖ πρὸς Θεσσαλονίκην καὶ περαιτέρω. Προφανῶς ὁ Παῦλος τὸν ἀφῆκεν ὡς ἐπίσκοπον τῆς νεοπαγοῦς ἐκκλησίας τῶν Φιλίππων. Ἦτο κατάλληλος ὡς πρὸς τοῦτο καὶ ὡς Ρωμαῖος πολίτης, διότι οἱ στρατηγοὶ τῆς πόλεως αὐτῆς δὲν θὰ τὸν ἠνόχλουν πλέον μετὰ τὸ πάθημά των νὰ κακοποιήσουν ἐν ἀγνοίᾳ των τοὺς Ρωμαίους Παῦλον καὶ Σίλαν καὶ τὸν φόβον ποὺ ἐπῆραν **ἀπὸ τὴν ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποκάλυψιν τοῦ Παύλου. Ἐπανεμφανίζεται πάλιν, ὅταν ὁ Παῦλος πραγματοποιῇ τὴν τελευταίαν πορείαν του ἀπὸ Ἀχαΐας εἰς Μακεδονίαν, Μ. Ἀσίαν, Ἱεροσόλυμα. Ἀκολουθεῖ τὸν Παῦλον ἀπὸ τοὺς Φιλίππους** καὶ εἶνε μαζί του πλέον μέχρι τέλους τῶν Πράξεων, μέχρι δηλαδὴ τοῦ τέλους τῆς πρώτης φυλακίσεώς του ἐν Ρώμῃ. Διὰ τοῦτο εἰς τὰς Ἐπιστολὰς ποὺ ἐγράφησαν κατ' αὐτὴν τὴν φυλάκισιν πρὸς Κολασσαεῖς καὶ πρὸς Φιλήμονα ἀποστέλλονται εἰς τοὺς παραλήπτας τὰ χαιρετίσματά του· ὀνομάζεται ἐκεῖ «ἰα-

τρὸς ἀγαπητὸς» καὶ «συνεργὸς» τοῦ Παύλου. Ἐντεῦθεν φαίνεται ὅτι ἐγνωρίζετο μὲ τὰς μικρασιατικὰς ἐκκλησίας ἀπὸ παλαιοτέραν ἐποχήν, προφανῶς πρὶν νὰ τὸν ἴδωμεν διὰ πρώτην φορὰν εἰς Τρῳάδα. Ὅθεν εἶνε πιθανὸν ὅτι δὲν ἦτο Μακεδών· θὰ ἦτο, ἂν ὄχι ἐκ Μ. Ἀσίας, μᾶλλον ἐκ Συρίας· ἡ παράδοσις ὅτι ἦτο Ἀντιοχεὺς σχεδὸν ἐπαληθεύεται. Ἀλλ' οὔτε καὶ μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν τοῦ Παύλου ἐχωρίσθη ἀπ' αὐτόν, διότι εἰς τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον ὁ Παῦλος γράφει μὲ κάποιαν πικρίαν· «Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ» (Β' Τι 4,10). Ἡ πληροφορία ὅτι ἦτο ἰατρὸς τοῦ Παύλου καὶ ὅλης τῆς συνοδίας του εἶνε λοιπὸν βεβαία. Μετὰ ταῦτα οὐδεμίαν ἔγκυρον πληροφορίαν ἔχομεν περὶ τοῦ βίου του.

3. *Χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς.* Τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον φρονῶ ὅτι εἶνε τὸ δεύτερον χρονικῶς, γραφὲν κατὰ τὰ ἔτη 58 - 64 κατὰ τὴν φυλάκισιν τοῦ Παύλου εἴτε ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης εἴτε ἐν Ρώμῃ. Δὲν εἶνε εὔλογοι αἱ παραδόσεις ἢ ἀπόψεις ὅτι ἐγράφη εἰς Ἀχαΐαν, Βοιωτίαν, Ἀλεξάνδρειαν. Ὁ Λουκᾶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον. Ἦτο τότε ὁ ἐλεύθερος σύντροφος τοῦ δεσμίου Παύλου καὶ εἶχε τὸν καιρὸν νὰ περισυλλέξῃ ὅλας τὰς πληροφορίας, περὶ τῶν ὁποίων κάνει λόγον εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Εὐαγγελίου του.

4. *Ἀφορμή, σκοπός, παραλῆπται.* Ὅπως ἐλέχθη, τὸ Εὐαγγέλιόν του ὁ Λουκᾶς τὸ ἔστειλεν ὡς ἐπιστολὴν εἰς τὸν «κράτιστον Θεόφιλον». Ἐκ τοῦ ἐπιθέτου «κράτιστος», τὸ ὁποῖον ἦτο πιθανῶς τίτλος (ὅπως σήμερον τὸ «ἐξοχώτατος») φαίνεται ὅτι ὁ Θεόφιλος ἦτο πρόσωπον ὑψηλόν, στρατηγός, ἀνθύπατος, ἐπίτροπος, κλπ. Ἐκ τῆς φράσεως «ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν» (1,4) φαίνεται ὅτι αὐτὸς ἦτο Χριστιανὸς καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ κατηχητικὴ ἐπιστολή, μία κατήχησις. Ὥστε ἡ κατήχησις τῶν ἀποστόλων δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον πρέπει νὰ εἶνε ἡ κυρία κατήχησις. Ὁ Θεόφιλος ἦτο κατὰ ταῦτα μαθητὴς ἢ τοῦ Παύλου ἢ τοῦ Λουκᾶ. Αὐτὸς διέσωσε τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ, ἐφ' ὅσον εἶχε πρὸς τοῦτο καὶ κάθε εὐχέρειαν. Ὁ δὲ Λουκᾶς μᾶλλον ἐγνώριζεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν τοιαύτην τύχην τοῦ Εὐαγγελίου του, ὁπότε κατ' οὐσίαν γράφει τοῦτο πρὸς τοὺς ἐξ ἐθνῶν Χριστιανούς, διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς ἀκροβυστίας, τὴν ἱδρυθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Παύλου. Διὰ τοῦτο ἔχει τὴν γενεαλογίαν τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ Ἀδάμ, ποὺ ἐγέννησε τὴν ἀνθρωπότητα ὅλην, καὶ ὄχι ἀπὸ Ἀβραάμ, ποὺ ἐγέννησε τὸν Ἰσραήλ. Ἀρχίζων τὸ Εὐαγγέλιον ὁ Λουκᾶς λέγει, ὅτι προβαίνει εἰς τὴν σύνταξίν του, «ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου» (1,1 - 2). Δὲν ἐννοεῖ ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια, ὅπως ἐνόμισαν πολλοί, ἀλλ' ἁπλῶς διάφορα γνήσια Εὐαγγέλια, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἐπεβίωσαν διὰ ποικίλους λόγους. Ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου φαίνεται, ὅτι ὁ Λουκᾶς δὲν ἦτο μαθητὴς οὔτε αὐτό-

πτης τοῦ Κυρίου. Τοῦτο λέγεται περὶ αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Muratori. Τὸ ὅτι, διὰ νὰ συντάξῃ τὸ Εὐαγγέλιον, «παρηκολούθηκεν ἄνωθεν (=ἐξ ἀρχῆς) πᾶσιν ἀκριβῶς», σημαίνει τὴν ἔρευνάν του πρὸς περισυλλογὴν ἐπαρκῶν καὶ ἐγκύρων πληροφοριῶν.

5. *Γλῶσσα καὶ ὕφος.* Τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον εἶνε γραμμένον εἰς τὸ ὑψηλότερον γλωσσικὸν ἐπίπεδον τῆς Κ. Διαθήκης. Εἰς αὐτὸ φαίνεται ἡ καθαρωτέρα δημώδης ἑλληνιστικὴ γλῶσσα ἐν συγκρίσει πρὸς οἱανδήποτε πηγὴν τῆς Χριστιανικῆς καὶ θύραθεν γραμματείας· (ὁμοίως καὶ αἱ Πράξεις καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους). Τὸ ὕφος τοῦ Λουκᾶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς γλυκύ. Σαφές, ἁπαλόν, κεχαριτωμένον ὕφος, οἰκτίρμων διάθεσις τοῦ συγγραφέως, γνῶσις τῆς Π. Διαθήκης καὶ χρῆσις αὐτῆς, μάλιστα ἐκ τῶν Ἑβδομήκοντα, πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὰς φαινομένας ἐπὶ λέξει παραθέσεις, χαρακτὴρ τῆς ἱστορίας ἱερατικός. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶνε κυρίως ὁ ἱλασμὸς τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, τὸ λογικὸν ἱλαστήριον θῦμα καὶ ὁ θύτης ἀρχιερεὺς καὶ ὁ Κύριος ὁ λυτρούμενος τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ μετάνοια, ὁ οἰκτιρμός, καὶ ἡ ἀγάπη τονίζονται ἰδιαιτέρως. Καὶ μόνον ἀπὸ αὐτὰ φαίνεται ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον ἀπευθύνεται πρὸς τὸ πορνογέννημα, τὸν τέως «Οὐ λαόν», ὁ ὁποῖος τώρα γίνεται «Λαὸς Θεοῦ» (Ὠσ 1,25· Ρω 9,24 - 26· Α΄ Πε 2,10), δηλαδὴ πρὸς τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν.

6. *Σχέσις πρὸς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου.* Δὲν κρίνω σκόπιμον νὰ ἐξετάσω τὰς σχέσεις τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὰς Πράξεις, ἐφ' ὅσον εἶνε γνωστόν, ὅτι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο σχέσις συνεχείας καὶ κοινῆς προελεύσεως. Ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, διδασκάλου τοῦ Λουκᾶ, τὴν μεγίστην σχέσιν ἔχει τὸ Εὐαγγέλιον πρὸς τὴν πρὸς Ἑβραίους, καθὼς θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ οἰκεῖον μάθημα. Καὶ πρὸς τὰς ἄλλας Ἐπιστολὰς ἡ σχέσις εἶνε μεγάλη, μεγαλυτέρα τῶν σχέσεων πρὸς οἱονδήποτε ἄλλο βιβλίον τῆς Κ. Διαθήκης. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ λεξιλόγιον καὶ ἀπὸ τὰ λεπτὰ νοήματα. Οἱ ἀρχαῖοι Εἰρηναῖος, Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Τερτυλλιανός, Ὠριγένης, Εὐσέβιος, Ἰωάννης Χρυσόστομος, καὶ ἄλλοι λέγουν ὅτι τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον εἶνε τὸ εὐαγγέλιον τὸ κηρυσσόμενον ὑπὸ τοῦ Παύλου. Κατὰ τὸν Εὐσέβιον, ὅταν ὁ Παῦλος γράφῃ «κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου» (Ρω 2,16· 14,24· Β΄ Τι 2,8), ἐννοεῖ τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον. Ἀλλ' ἐξ ἄλλων χωρίων (Α΄ Κο 9,18· 15,1· Γα 1,11) καὶ μάλιστα τοῦ Γα 2,2 «τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω τοῖς ἔθνεσι», φαίνεται ὅτι δὲν ἐννοεῖ τοῦτο, ἀλλὰ τὸ κήρυγμά του, τὸν λόγον ποὺ εὐαγγελίζεται ὁ ἴδιος. Ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ κηρύγματός του καὶ τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου εἶνε ἕνα, καὶ αὐτὸ ἐννοεῖ ὡς περιεχόμενον, ἀλλ' ὄχι ὡς σύγγραμμα. Ὁ Ὠριγένης, ὁ Εὐσέβιος, ὁ Χρυσόστομος, καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι λέγουν ὅτι, ὅταν ὁ Παῦλος γράφῃ πρὸς τοὺς Κορινθίους «Συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ (=τοῦ Τίτου) τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν» (Β΄ Κο 8,18), ἐννοεῖ τὸν Λουκᾶν καὶ τὸ

Εὐαγγέλιόν του, τὸ ὁποῖον ἐκυκλοφόρει ἤδη εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν ἐθνῶν τὰς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἱδρυθείσας. Δὲν μοῦ φαίνεται εὔλογος ἡ γνώμη, διότι α) ὁ «ἀδελφὸς» αὐτὸς δὲν εἶνε βέβαιον ποῖος εἶνε, β) ἡ λέξις «εὐαγγέλιον» ἐδῶ ἔχει τὴν γενικήν της σημασίαν καὶ δὲν σημαίνει σύγγραμμα, καὶ γ) χρονικῶς εἶνε πολὺ ἐνωρὶς ἀκόμη διὰ τὴν συγγραφὴν καὶ κυκλοφορίαν μάλιστα τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου.

7. Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον. Ὡς ἁδρομερὲς διάγραμμα τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου φαίνεται τὸ ἀκόλουθον, ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Ματθαίου.

1. Κεφ. 1 - 2 Ἡ ἐνανθρώπησις
2. Κεφ. 3 - 21 Τὸ κήρυγμα
3. Κεφ. 22 - 24 Τὸ πάθος καὶ ἡ ἀνάστασις.

Καὶ τὰ μὲν ἀκραῖα μέρη, πρῶτον καὶ τρίτον, ἔχουν ἀκριβῆ χρονικὴν τάξιν, τὸ δὲ μεσαῖον, τὸ κήρυγμα, φαίνεται νὰ ἔχῃ ὑποτυπώδη μόνον χρονικὴν τάξιν. Τὸν Λουκᾶν ἐνδιαφέρουν τὰ ἐπεισόδια καὶ αἱ διδαχαὶ καθ' ἑαυτά, ὄχι ἡ ἱστορικὴ ἀκολουθία. Οὔτε φαίνεται καμμία ἐξ ὑπαρχῆς διαίρεσις τοῦ μεσαίου μέρους, ὅπως φαίνεται εἰς τὸν Ματθαῖον. Ἡ ἱστορικὴ καὶ διδακτικὴ ὕλη τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου ταυτίζεται κατὰ τὸ μᾶλλον πρὸς τὴν ὕλην τοῦ κατὰ Ματθαίου· ἔχει ὅμως ὁ Λουκᾶς καὶ πολλὰ ἴδια ἔναντι ἐκείνου, ἄλλα δὲ παραλείπει.

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ μεσαίου μέρους (Λκ 21,38) εἰς ὡρισμένα χειρόγραφα τοῦ κατὰ Λουκᾶν προστίθεται ἡ διήγησις «περὶ τῆς μοιχαλίδος», ἡ ὁποία γενικῶς ἐπικολλᾶται εἰς αὐτὸ καὶ εἰς ἄλλα τρία σημεῖα τῶν Εὐαγγελίων, κυρίως δὲ μετὰ τὸ κεφάλαιον 7 τοῦ κατὰ Ἰωάννην. Ἡ διήγησις, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος ἀλλοῦ, δὲν ἀνήκει εἰς τὸ κείμενον τοῦ Κατὰ Λουκᾶν· εἶνε παρέμβλητος. Εἰς τὸ χωρίον Λκ 9,55 - 56 οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς υἱοὺς Ζεβεδαίου δὲν ὑπάρχουν εἰς ὅλα τὰ χειρόγραφα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως κειμένου. Ὅταν δηλαδὴ κάποτε οἱ κάτοικοι μιᾶς σαμαρειτικῆς κώμης δὲν ἐδέχθησαν τὸν Ἰησοῦν, οἱ ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης ἐξωργίσθησαν, καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Ἰησοῦ ἐλέχθησαν τὰ ἑξῆς· «Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ οὐρανοῦ καὶ ἀναλῶσαι αὐτούς, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε; στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς *καὶ εἶπεν· Οὐκ οἴδατε ποίου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς· ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι ἀλλὰ σῶσαι.* καὶ ἐπορεύθησαν εἰς ἑτέραν κώμην» (Λκ 9, 54 - 56). Τὰ ὑπογραμμισμένα (πλάγια) εἶνε τὸ ἀμφίβολον κείμενον. Δὲν ἀπεδείχθη ἀκόμη ἂν εἶνε γνήσιον ἢ νόθον.

7. ΤΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ

1. Μαρτυρία. Ἤδη ὁ Παπίας καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἀποδίδουν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς τὸν Μᾶρκον, τὸν μόνον ὅστις ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ φέρει τὸ ὄνομα

τοῦτο. Ἐσωτερικαὶ ἐνδείξεις περὶ τοῦ προσώπου τοῦ εὐαγγελιστοῦ εἶνε αἱ ἑξῆς. α) Εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν Γεθσημανῆ (Μρ 14, 51 - 52) ἀναφέρεται ὅτι «Εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθησεν αὐτῷ περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ· καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι· ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ' αὐτῶν». Ἂν ὁ νεανίσκος αὐτὸς εἶνε ὁ Μᾶρκος καὶ ἀποκρύπτῃ εἰς τὸ Εὐαγγέλιόν του τὸ ὄνομά του ἐπειδὴ εἶνε ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεύς, ὅπως κάνει καὶ ὁ Ἰωάννης, τότε ἔχομεν ὑπαινιγμὸν περὶ τοῦ συγγραφέως. β) Ἂν συνδυασθοῦν αἱ ἰδιάζουσαι εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο λεπτομέρειαι περὶ τοῦ Πέτρου μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι τοῦτο ἐγράφη ὅταν ὁ Μᾶρκος ἦτο διάκονος τοῦ Πέτρου, καὶ περιέχει τὸ κήρυγμα ἐκείνου, πάλιν ἔχομεν ἔνδειξιν περὶ τοῦ συγγραφέως. Ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει μαρτυρία ἀναιρετικὴ τῆς ἀρχαιοτάτης παραδόσεως, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Μάρκου, δὲν ὑπάρχει λόγος ἀμφισβητήσεως. Ὁ Μᾶρκος καὶ ἂν ἦτο ὄντως ὁ ἐν σινδόνι νεανίσκος καὶ εἶδε τὸν Κύριον πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ὅμως ἦτο μικρὸς καὶ δὲν παρηκολούθησεν ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος τὴν διδασκαλίαν του καὶ τὸν θάνατόν του ὅπως οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι.

2. Συγγραφεύς. Πρώτη πληροφορία περὶ τοῦ Μάρκου εἶνε τὸ ἀναφερθὲν ἐπεισόδιον, ἂν εἶνε πράγματι ὑπαινιγμὸς περὶ τοῦ συγγραφέως. Εἰς τὰς Πράξεις ἀναφέρεται κατ' ἐπανάληψιν. Τὸ ὄνομά του ὁλόκληρον εἶνε Ἰωάννης Μᾶρκος, ἐξ οὗ φαίνεται ἡ ἑβραϊκὴ καταγωγή του καὶ ἡ ρωμαϊκὴ πολιτεία του· ἦτο δηλαδὴ Ρωμαῖος πολίτης ἐφ' ὅσον ἔχει καὶ ρωμαϊκὸν ὄνομα. Ἦτο δὲ «ἀνεψιὸς Βαρνάβα» (Κλ 4, 10), ὁ δὲ Βαρνάβας ἦτο Λευΐτης (Πρξ 4, 37). Ἄρα ὁ Μᾶρκος ἦτο Λευΐτης. Ἡ μήτηρ του ἐλέγετο Μαρία, εἰς αὐτῆς δὲ τὴν οἰκίαν ἐν Ἱεροσολύμοις ἦσαν συνηθροισμένοι οἱ ἀπόστολοι καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν πρώτων Χριστιανῶν, ὅταν ὁ Πέτρος ἦτο ἐν αὐστηρᾷ φυλακίσει καὶ αὐτοὶ προσηύχοντο ὑπὲρ τῆς διασώσεώς του καὶ εἰς αὐτὴν ἐπέστρεψεν ὁ Πέτρος, ἀφοῦ ἀπεφυλακίσθη ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου (Πρξ 12,12). Αὐτὴ ἡ οἰκία ἦτο πιθανῶς ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν ἔγινεν ὁ μυστικὸς δεῖπνος, ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ εἰς ὅλους τοὺς μαθητάς, ἡ ἐπιφοίτησις τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εὐρύχωρος λοιπὸν οἰκία χρήσιμος πρὸς ἐκκλησιασμὸν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἰδιότης Ρωμαίου πολίτου ἡ ὁποία ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρήμασιν ὠνητὴ καὶ εὐπρόσιτος μόνον εἰς τοὺς πλουσίους, γραμματομάθεια τοῦ Μάρκου συγγράψαντος Εὐαγγέλιον, ὅλα αὐτὰ φανερώνουν ὅτι ὁ Μᾶρκος κατήγετο ἐξ εὐπόρου οἰκογενείας, λευϊτικῆς, ἱεροσολυμιτικῆς. Ἦτο δὲ μᾶλλον καὶ ὀρφανὸς πατρὸς καὶ μονογενής, ἐφ' ὅσον ἡ οἰκία του ἀναφέρεται ὡς «οἰκία Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου». Ἡ οἰκία του ἦτο ὄχι μόνον τόπος ἐκκλησιασμοῦ καὶ συνόδου, καὶ τρόπον τινὰ ἐπισκοπεῖον ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀλλὰ καὶ ξενοδοχεῖον τῶν ξένων Χριστιανῶν. Εἰς αὐτὴν ἐφιλοξενοῦντο ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Χριστιανὸς Σαῦλος ἢ Παῦλος κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς φυλακίσεως τοῦ Πέτρου, ὅταν τὸ πλῆθος προσηύχετο διὰ τὴν διάσωσίν του· ὁ μὲν Βαρνά-

βας ὡς ἀδελφὸς ἢ ἀνδράδελφος τῆς Μαρίας, ὁ δὲ Σαῦλος ὡς φίλος τοῦ Βαρνάβα· εἶχον ἔλθη ἐξ Ἀντιοχείας δι' ὀλίγας ἡμέρας.

Ὅταν ἔφυγον τοὺς ἠκολούθησε καὶ ὁ Μᾶρκος εἰς Ἀντιόχειαν (Πρξ 11,30· 12, 1 - 19· 12, 24 - 25). Ὅταν ἔπειτα ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Παῦλος ἐξεκίνησαν ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν διὰ τὴν πρώτην ἀποστολικὴν περιοδείαν ἀρχίζοντες ἀπὸ τὴν Κύπρον, τὴν πατρίδα τοῦ Βαρνάβα, εἶχον μαζί των καὶ τὸν νεαρὸν Μᾶρκον ὡς «ὑπηρέτην» (Πρξ 13,5). Ὅταν ἀπὸ τὴν Κύπρον μετέβησαν εἰς τὴν σχεδὸν παραθαλασσίαν μικρασιατικὴν πόλιν Πέργην τῆς Παμφυλίας, ὁ Μᾶρκος τοὺς ἐγκατέλειψε καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν οἰκίαν του εἰς Ἱεροσόλυμα (Πρξ 13, 13). Ὅταν ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας ἀπεφάσιζον ἐν Ἀντιοχείᾳ τὴν δευτέραν ἀποστολικήν των περιοδείαν, ὁ Βαρνάβας ἤθελε πάλιν νὰ λάβουν μαζί των τὸν Μᾶρκον, ἀλλ' ὁ Παῦλος ἔφερεν ἀντίρρησιν ἀξιῶν νὰ μὴ συμπαραλάβουν αὐτὸν ποὺ τοὺς ἐγκατέλειψε τὴν προηγουμένην φορὰν ἀπὸ τὴν Πέργην καὶ δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὸ κοινὸν ἔργον. Ἔγινε τότε «παροξυσμός» μεταξὺ τῶν δύο ἀποστόλων καὶ ἀπεχωρίσθησαν· ἕκαστος μετέβη εἰς τὴν πατρίδα του, ὁ Παῦλος εἰς τὴν Κιλικίαν καὶ ὁ Βαρνάβας εἰς τὴν Κύπρον μαζὶ μὲ τὸν ἀνεψιόν του Μᾶρκον. Ἔκτοτε δὲν ἀκούεται ὁ Μᾶρκος ἐπὶ πολλὰ ἔτη μέχρι τῆς πρώτης φυλακίσεως τοῦ Παύλου ἐν Ρώμῃ. Τὸ τί ἐγίνετο εἶνε δυνατὸν νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ἐκ τοῦ παροξυσμοῦ καὶ ἐκ τῆς συστάσεως τοῦ Μάρκου εἰς τοὺς Κολασσαεῖς ἐκ μέρους τοῦ Παύλου μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν εἰρημένων ἐτῶν. Φαίνεται ὅτι ὁ Μᾶρκος νεαρὸς ὤν, ἦτο ὀλιγόψυχος καὶ ἰουδαΐζων. Λευΐτης αὐτὸς ἤθελε τὰ πράγματα περισσότερον ἰουδαϊκά. Δὲν συνεπάθη δηλαδὴ τὸν ἐσταυρωμένον χαρακτῆρα τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, ὅπως τὸν ἀντελαμβάνετο ἐξ ἀποκαλύψεως ὁ Παῦλος. Ὁ Παῦλος ἐγνώριζε τὴν χριστιανικὴν ζωὴν ὡς ἔξω ἀπὸ τὰ νόμιμα τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, δύσκολον, ἐπικίνδυνον, μὴ ἐπισήμως ἀνεγνωρισμένην. Ὁ Λευΐτης Μᾶρκος τὴν ἤθελε περισσότερον «νόμιμον» καὶ ἀκίνδυνον, εὔκολον, ἀνεγνωρισμένην. Αὐτὸς ἦτο ὁ βαθύτερος λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐγκατέλειψε τὴν ἀποστολὴν εἰς τὴν Πέργην καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα. Εἰς τὴν δευτέραν περιοδείαν ὁ Παῦλος δὲν ἤθελε νὰ ἔχῃ ἕνα τοιοῦτον συνεργάτην. Καὶ ἔφθασε μέχρι χωρισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Βαρνάβα, ἐφ' ὅσον καὶ ἐκεῖνος δὲν εἶχε τὸ σθένος νὰ παρακολουθήσῃ τὴν τολμηρὰν ἀποκάλυψιν τοῦ χαρακτῆρος τῆς καινῆς πίστεως διὰ τοῦ Παύλου. Κατὰ τὰ ἐνδιάμεσα ἔτη προφανῶς ὁ Μᾶρκος ἦτο ἐκ τῶν ἰουδαϊζόντων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐπετίθεντο ἐναντίον τῶν τριῶν στύλων, Πέτρου, Ἰακώβου, καὶ Ἰωάννου, καὶ τοὺς ἐπίεζον νὰ μὴ ἀνέχωνται τὰς «καινοτομίας» καὶ «ἐκθέσμους ἐνεργείας» τοῦ Παύλου, ἀλλὰ νὰ ἀνακόπτουν τὴν δρᾶσιν του. Καὶ ἂν δὲν ἦτο συνεργὸς ἐκείνων ὁ Μᾶρκος ἦτο τοὐλάχιστον συνευδοκῶν. Κάποια ὅμως σοβαρὰ ἀλλαγὴ τοῦ συνέβη καὶ ριζικὴ μετάνοια εἰς τὰ τοῦ φρονήματος, καὶ ἐστράφη ὑπὲρ τοῦ Παύλου ἀναπαύσας τοιουτοτρόπως καὶ τὴν δύσκολον θέσιν τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰωάννου. Ἴσως τὸν ἐδίδαξε καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἰακώβου, ὁ διωγμὸς τῶν ἄλλων ἀποστόλων,

Πέτρου, Ἰωάννου, Ἰούδα, καὶ ἡ καταφυγὴ αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον, ἡ ἔκπτωσις πλήθους Ἑβραίων ἐκ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, τὰ ὁποῖα συνέβησαν τότε.

Ἐπειδὴ ὁ Βαρνάβας δὲν ἔζη καθὼς φαίνεται, ὁ Μᾶρκος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν ἐπιζῶντα ἐπὶ κεφαλῆς τῆς παλαιᾶς ἀποστολῆς τὴν ὁποίαν ἐγκατέλειψε, τὸν Παῦλον. Ὅταν ὁ Παῦλος εἶνε φυλακισμένος ἐν Ρώμῃ καὶ ἔρχεται εἰς ὁριστικὴν διάστασιν μὲ τοὺς Ἰουδαίους, ὁ Μᾶρκος εἶνε πλησίον τοῦ Παύλου. Ὅταν ὁ Παῦλος ἐκ τῆς φυλακῆς γράφῃ τὰς Ἐπιστολὰς τῆς αἰχμαλωσίας, εἰς τοὺς Κολασσαεῖς γράφει χαιρετισμοὺς καὶ ἐκ μέρους τοῦ Μάρκου, προσθέτει δὲ περὶ αὐτοῦ καὶ ταῦτα· «Ἀσπάζεται ὑμᾶς... Μᾶρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς· ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς δέξασθε αὐτὸν» (Κλ 4,10). Φαίνεται ὅτι πρῶτα ὁ Μᾶρκος δὲν ἦτο συμπαθὴς εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας διὰ τὴν διαγωγήν του ἔναντι τοῦ Παύλου καὶ τῆς εἰς τὰ ἔθνη ἀποστολῆς. Μετὰ τὴν μετάνοιάν του ὅμως ὁ Παῦλος τὸν συνιστᾷ πάλιν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας κατόπιν τῶν ἀναγκαίων ἐξηγήσεων. Καὶ εἰς τὸν Φιλήμονα στέλλει ἐπίσης τοὺς χαιρετισμοὺς τοῦ Μάρκου (24). Ὁ Μᾶρκος, καθὼς φαίνεται ἐκ τῆς πρὸς Κολασσαεῖς, ἐπῆγεν εἰς Κολοσσάς· ἐκεῖ πρέπει νὰ ἔμεινε ἐπὶ ἔτη ὡς ἐπίσκοπος ἢ ἔστω συνεργάτης τοῦ ἐπισκόπου τῶν Κολοσσῶν, ἕως ὅτου ὁ Παῦλος ἐτέλει τὰς μεταξὺ τῶν δύο φυλακίσεών του περιοδείας, ποὺ δὲν καταγράφονται εἰς τὰς Πράξεις. Εἰς τὴν τελευταίαν του Ἐπιστολὴν ὁ Παῦλος γράφει πρὸς τὸν Τιμόθεον, τὸν ὁποῖον ἐπίσης εἶχεν ἀφήσει ἐπίσκοπον τῆς ἀσιατικῆς πρωτευούσης Ἐφέσου· «Μᾶρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ· ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν» (Β′ Τι 4,11). Καλεῖ ἀμφοτέρους πλησίον του. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παύλου ἢ ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ, ὁ Μᾶρκος εὑρίσκεται μετὰ τοῦ Πέτρου καὶ τῶν ἄλλων δεδιωγμένων ἀποστόλων τῆς περιτομῆς εἰς Βαβυλῶνα τῆς Αἰγύπτου (=Κάιρον). Διὰ τοῦτο ὁ Πέτρος εἰς τὴν Α′ Ἐπιστολήν του γράφει πρὸς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας, αἱ ὁποῖαι ἐγνώριζον τὸν Μᾶρκον ὡς ἀγαπητόν· «Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ καὶ Μᾶρκος ὁ υἱός μου», ἡ ὁμόφρων πρὸς ὑμᾶς ἐκκλησία τοῦ Καΐρου καὶ ὁ ἀγαπητὸς καὶ παλαιὸς ἀπόστολός σας Μᾶρκος, ὁ νῦν πνευματικὸς υἱὸς καὶ μαθητὴς καὶ βοηθός μου (Α′ Πε 5,13). Μετὰ ταῦτα δὲν ἔχομεν ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἄλλην εἴδησιν περὶ τοῦ Μάρκου. Νομίζω ὅτι ἡ παλαιὰ παράδοσις ὅτι ὁ Μᾶρκος εἶνε ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Αἰγύπτου ἔχει μέρος ἀληθείας, σημαίνουσα ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰούδα ἐν Αἰγύπτῳ καὶ μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Ἰωάννου ἐξ Αἰγύπτου εἰς Μ. Ἀσίαν, τὰ ἡνία τῆς ἐν Βαβυλῶνι καὶ Αἰγύπτῳ ἐκκλησίας ἐκράτησεν ὁ Μᾶρκος. Ἀληθὴς εἶνε καὶ ἡ παράδοσις ὅτι ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιόν του ἐν Αἰγύπτῳ.

Ἐπεξέτεινα τὰ τοῦ βίου τοῦ Μάρκου, διότι ὁ βίος του ἐμπλέκεται πολὺ μὲ πολλὰς φάσεις τῆς ἱστορίας τοῦ χριστιανικοῦ εὐαγγελίου, καὶ δὲν ἐξητάσθη καλῶς καὶ ἐπαρκῶς μέχρι σήμερον.

3. Χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς. Ἐκ τοῦ βίου τοῦ Μάρκου καὶ

τῆς περὶ τοῦ Εὐαγγελίου παραδόσεως προκύπτει ὅτι ὁ εὐαγγελιστὴς αὐτὸς ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιόν του εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν Βαβυλῶνα ἢ ἄλλο μέρος τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὰ ἔτη 64 - 68. Τὴν Αἴγυπτον ὡς τόπον συγγραφῆς ἀναφέρει καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ἐνῷ ἄλλοι δέχονται τὴν Ρώμην. Εἶνε δὲ χρονικῶς τὸ τρίτον Εὐαγγέλιον μετὰ τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ.

4. *Ἀφορμή, σκοπός, παραλῆπται.* Ἡ λεπτομερὴς ἀφορμὴ τῆς συγγραφῆς τοῦ Εὐαγγελίου δὲν εἶνε γνωστή. Ὁ σκοπὸς εἶνε ὁ ἴδιος μὲ τὸν σκοπὸν τῶν δύο ἄλλων Εὐαγγελίων. Ἐγράφη δὲ διὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς Χριστιανοὺς τῆς Αἰγύπτου. Διατί δὲν ἐδόθη εἰς αὐτοὺς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, εἶνε ἀνεξακρίβωτον. Ἴσως καὶ νὰ μὴ ἔλαβον ἀντίγραφον αὐτοῦ μαζί των οἱ ἀπόστολοι, ὅταν κατέφυγον ἐκ Παλαιστίνης εἰς Αἴγυπτον. Μὴ νομίσῃ κανεὶς ὅτι ἡ διάδοσις τῶν Εὐαγγελίων ἢ ἄλλων βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀποστόλων ἦτο μεγάλη. Ἴσως 10 - 20 ἐκκλησίαι εἶχον ἀνὰ ἕνα ἀντίγραφον. Ἐνδέχεται ὅμως νὰ εἶνε καὶ ἄλλος ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἀπόστολοι τῆς περιτομῆς ἀντὶ νὰ παραδώσουν τὸ κεκτημένον κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον εἰς τὴν νέαν χώραν των, ἔγραψαν ἕνα νέον. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸ ὅτι ἡ συγγραφὴ ἑνὸς Εὐαγγελίου δὲν ἦτο τόσον δύσκολος καὶ πολυχρόνιος, ὅπως τῶν σημερινῶν συγγραμμάτων τὰ ὁποῖα συγγράφονται ἐπὶ μῆνας καὶ ἀπαιτοῦν τὴν συγκέντρωσιν ἑκατοντάδων τόμων πηγῶν. Ἦτο δυνατὸν ὁ Μᾶρκος εὑρεθεὶς εἰς ἀπόστασιν τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς Βαβυλῶνος, ἀντὶ νὰ στείλῃ νὰ ζητήσῃ ἀντίγραφον τοῦ κατὰ Ματθαῖον, νὰ ἐκάθησε καὶ νὰ ἔγραψεν εἰς τὰς τρεῖς αὐτὰς ἡμέρας τὸ Εὐαγγέλιόν του ὡς πρόχειρον· καὶ τοῦτο νὰ ἔμεινε θείᾳ προνοίᾳ εἰς τὸ μέλλον. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ταχύτης ἢ προχειρότης κατ' οὐδένα τρόπον αἴρουν τὸ ἀλάθητον, τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὴν θεοπνευστίαν. Ἐδῶ πρόκειται περὶ μαρτυρικῆς καταθέσεως, ὄχι περὶ διατριβῆς.

5. *Γλῶσσα καὶ ὕφος.* Ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου κατὰ Μᾶρκον εὑρίσκεται εἰς τὸ δεύτερον ἐπίπεδον τῆς Κ. Διαθήκης μὲ τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου. Εἶνε ἡ δημώδης ἑλληνιστικὴ ὅπως τὴν γράφει ἕνας ἑλληνομαθὴς Ἑβραῖος. Ὁ Μᾶρκος πιθανῶς παιδιόθεν ἐγνώριζεν ὄχι μόνον νὰ ὁμιλῇ ἀλλὰ καὶ νὰ γράφῃ ἑλληνιστί, ἔχων παιδείαν ἑλληνικήν, ὅσην καὶ ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Παῦλος. Πλὴν τῶν ἑβραϊσμῶν καὶ τῶν αὐτουσίων ἑβραϊκῶν (ἀραμαϊκῶν) ἐκφράσεων ποὺ ὑπάρχουν εἰς τὸν Εὐαγγέλιόν του καὶ μαρτυροῦν τὴν καταγωγήν του, ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ λατινισμοί, περισσότεροι αὐτοῦ παρὰ εἰς τὰ ἄλλα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης. Τοῦτο δὲν ὀφείλεται ἀπαραιτήτως εἰς γνῶσιν τῆς λατινικῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ ταξίδιά του ἀνὰ τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν, εἰς τὴν μακρὰν παραμονήν του ἐν Ρώμῃ, καὶ εἰς τὸ ὅτι ἡ ἑλληνιστικὴ τῆς Αἰγύπτου, ὅπως φαίνεται καὶ ἐκ τῶν παπυρίνων εὑρημάτων, εἶχε πολλὰς λατινικὰς λέξεις. Ἐδῶ πρέπει νὰ λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν του καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦτο ἐπὶ Μάρκου τὸ δεύτερον

κέντρον τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τὴν Ρώμην πολιτικῶς καὶ τὸ πρῶτον εἰς τὰ γράμματα (τρίτη πόλις πολιτικῶς ἦτο τότε ἡ Ἀντιόχεια καὶ τετάρτη ἡ Ἔφεσος). Μίαν δὲ γενεὰν πρὸ τοῦ Μάρκου ἡ Ἀλεξάνδρεια ἐχρημάτισεν ἐπὶ 15 ἔτη ἴση πρὸς τὴν Ρώμην συμπρωτεύουσα αὐτῆς· τότε ἡ αὐτοκρατορία εἶχε δύο αὐτοκράτορας, τὸν Ὀκταβιανὸν καὶ τὸν Ἀντώνιον, ἕνα μὲ ἕδραν τὴν Ρώμην καὶ ἕνα μὲ ἕδραν τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἑλληνιστικὴ τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον ἔχουν πολλὰς λατινικὰς λέξεις. Τὸ ὅτι ὁ Πέτρος ἦτο ἐπίσκοπος Ρώμης καὶ ὁ ὑπαρχηγός του Μᾶρκος ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιόν του ἐν Ρώμῃ μὲ πολλὰς ρωμαϊκὰς λέξεις, εἶνε αὐτόχρημα μῦθος. Τὸ ὕφος τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου εἶνε ἄκρως ζωηρόν, τὰ ἱστορούμενά του ὀλιγώτερα εἰς τὸν ἀριθμὸν ἔναντι τῶν ἄλλων Εὐαγγελίων, ἐκτενέστερα εἰς τὸ μέγεθος καὶ λεπτομερέστερα. Πτυχαὶ τῆς ἄκρας ζωηρότητος εἶνε αἱ σκληραὶ καὶ τραχεῖαι ἐκφράσεις του καὶ ὁ συνεχὴς ἱστορικὸς ἐνεστώς.

6. *Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον.* Ἐνῷ τὰ Εὐαγγέλια τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ διακρίνονται ἁδρομερῶς ἕκαστον εἰς τρία μέρη, τὸ κατὰ Μᾶρκον ἔχει μόνον τὰ δύο, παραλείπει τὸ μέρος τῆς ἐνανθρωπήσεως, δηλαδὴ τῆς καταγωγῆς καὶ νηπιακῆς ἡλικίας τοῦ Κυρίου. Τοῦτο χωρίζεται φυσικῶς ὡς ἑξῆς.

1. Κεφ. 1 - 13 Τὸ κήρυγμα.
2. Κεφ. 14 - 16 Τὸ πάθος καὶ ἡ ἀνάστασις.

Φέρει δὲ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐπιγραφὴν λέγουσαν· «Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ». Ὁ Μᾶρκος διὰ τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία ἐπέχει καὶ θέσιν εἰσαγωγῆς, θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἀρχίζει τὸ βιβλίον του ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ δημοσίου κηρύγματος τοῦ Κυρίου. Ἡ τάξις τῶν γεγονότων εἰς τὸ κήρυγμα δὲν εἶνε ἀπολύτως χρονική, τοῦτο δὲ λέγει καὶ ὁ Παπίας ὡς παραδιδόμενον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του. Οἱ Παπίας, Εἰρηναῖος, Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Τερτυλλιανός, Ὠριγένης, καὶ σχεδὸν ὅλοι οἱ μεταγενέστεροι λέγουν ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου εἶνε τὸ κήρυγμα τοῦ Πέτρου. Καὶ τοῦτο εἶνε κατὰ πάντα εὔλογον καὶ ἀληθές. Αἱ ἄλλαι λεπτομέρειαι τῆς παραδόσεως, ὅτι ὁ Μᾶρκος ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Πέτρον νὰ καταγράψῃ τὸ κήρυγμά του, ἢ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ Πέτρου ἐζήτησαν τοῦτο ἀπὸ τὸν Μᾶρκον, ἢ ὅτι ὁ Πέτρος εἶχεν ἤδη ἀποθάνει, ἢ ὅτι ὁ Πέτρος ἔζη ἀλλὰ οὔτε προέτρεψεν οὔτε ἐκώλυσε τὴν συγγραφὴν τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ὅτι ἐνέκρινε τοῦτο ἐπισήμως, ἀσύμφωνοι παραδόσεις οὖσαι, δὲν εἶνε ἐξ ἴσου μὲ τὴν πρώτην ἀξιόπιστοι.

7. *Ἀκεραιότης.* Εἰς ὡρισμένα χειρόγραφα τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως λείπει ἡ κατακλεὶς τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου, δηλαδὴ ἡ τελευταία περικοπὴ Μρ 16, 9 - 20 ὅπου ἀναφέρονται ἡ ἀνάστασις τοῦ Κυρίου αἱ ἐμφανίσεις του καὶ ἡ ἀνάληψίς του. Εἰς τὰ χειρόγραφα αὐτὰ τὸ Εὐαγγέλιον περατοῦται εἰς τὸ «ἐφοβοῦντο γάρ» (16, 8), δηλαδὴ εἰς αὐτὰ ὁ μόνος λόγος ποὺ γίνεται περὶ ἀναστάσεως εἶνε αἱ προρρήσεις τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητὰς πρὸ τοῦ θανά-

του του καὶ οἱ λόγοι τοῦ ἀγγέλου πρὸς τὰς μυροφόρους «Μὴ ἐκθαμβεῖσθε· Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον; ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν. ἀλλ' ὑπάγετε εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν» (Μρ 16, 6 - 7). Ἡ ἀπουσία αὐτὴ τῆς κατακλεῖδος τοῦ Εὐαγγελίου ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τοὺς Εὐσέβιον Καισαρείας, Γρηγόριον Νύσσης, Βίκτωρα Ἀντιοχείας, Ἱερώνυμον, καὶ ἄλλους μεταγενεστέρους. Ἤδη δὲ ὁ Ἱππόλυτος ἀναφέρει ὡς παλαιοτέραν ἑαυτοῦ παράδοσιν, ὅτι ὁ Μᾶρκος ἦτο κολοβοδάκτυλος, τοῦ ἔλειπε δηλαδὴ ὁ μικρὸς δάκτυλος τῆς μιᾶς χειρός· ὁ μῦθος αὐτὸς ἀπηχεῖ, νομίζω, **τὴν κολόβωσιν τοῦ Εὐαγγελίου του, γνωστὴν οὖσαν ἀπὸ τοῦ Β´ αἰῶνος.** Ἀλλὰ πρὸ τοῦ Ἱππολύτου οἱ Ἰουστῖνος, Τατιανός, καὶ Εἰρηναῖος, καὶ αὐτὸς ὁ **Ἱππόλυτος γνωρίζουν καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν κατακλεῖδα. Ἐνωρὶς ἐπλάσθησαν δύο ἄλλαι κατακλεῖδες, μία μικρὰ (2 στίχοι) καὶ μία μεγαλυτέρα καὶ** γραώδους χαρακτῆρος. Τοιουτοτρόπως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐδημιουργήθη πρόβλημα σοβαρὸν μὲν διὰ τοὺς ξένους, οἱ ὁποῖοι στηρίζονται εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν κειμένου, χρήσιμον δὲ ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ἀρνητικὴν κριτικήν, διότι **δὲν μαρτυρεῖται ἐμφάνισις τοῦ ἀναστάντος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Βεβαίως τὸ πᾶν** ὀφείλεται ἁπλούστατα εἰς τὴν κακὴν ποιότητα τοῦ κειμένου τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως, καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ ἀπασχολήσῃ κἂν τοὺς ἑρμηνευτάς. Εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει πρόβλημα, ἐφ' ὅσον ἡ ἰσχυρὰ καὶ καθαρὰ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις τοῦ κειμένου παραδίδει τὴν κατακλεῖδα τόσον ὅσον καὶ πᾶν ἄλλο μέρος τῆς Κ. Διαθήκης. Ὅπως δὲν θὰ ὑπῆρχε πρόβλημα, ἂν ἀνεκαλύπτετο σήμερον χειρόγραφον τοῦ Β´ αἰῶνος περιέχον μόνον τὰ κεφάλαια 1 - 25 τοῦ κατὰ Ματθαῖον. Τοῦ προβλήματος ἅπαξ δημιουργηθέντος «ἀνεκαλύφθησαν» καὶ πολλαὶ ἄλλαι «διαφοραὶ» μεταξὺ τῆς παραδιδομένης κατακλεῖδος καὶ τοῦ λοιποῦ Εὐαγγελίου, γλωσσικαί, ὕφους, ἱστορικαί, κλπ., αἱ ὁποῖαι πᾶσαι εἶνε ἀποκυήματα ἐξημμένης φαντασίας. Δὲν ὑπάρχει θέμα ἀκεραιότητος τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου.

8. ΤΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ

1. Μαρτυρία. Ὁμοφώνως ἡ ἀρχαία παράδοσις ἀποδίδει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Κυρίου Ἰωάννην, συγγραφέα καὶ τῶν τριῶν φερωνύμων Ἐπιστολῶν καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῶν δύο μικρῶν Ἐπιστολῶν ἠκούσθη παλαιόθεν ἀντίρρησις, ἀλλ' ἐξήγησα εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῶν μαθημάτων πόθεν ἡ ἀστήρικτος αὐτὴ ἀντίρρησις, θὰ συμπληρώσω δὲ τὰς ἐξηγήσεις καὶ κατωτέρω. Καὶ τὰ πέντε κείμενα εἶνε τοῦ Ἰωάννου. Ἐγράφησαν δὲ καθὼς ἐλέχθη, κατὰ τὴν σειρὰν Ἀποκάλυψις, Ἐπιστολαί, Εὐαγγέλιον, καὶ εἶνε χρονικῶς τὰ τελευταῖα γραπτὰ τῆς Κ. Διαθήκης· ἔσχατον τὸ Εὐαγγέλιον. Ἐσωτερικαὶ ῥηταὶ μαρτυρίαι καὶ σαφεῖς ἐνδείξεις περὶ τοῦ

συγγραφέως ὑπάρχουν πολλαί. α) Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν ὁ συγγραφεὺς λέγει τὸ ὄνομά του. «Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ... τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ, ὃς ἐμαρτύρησεν... ὅσα εἶδε» (1, 1 - 2). «Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ» (1, 4). «Ἐγὼ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς ὑμῶν ..» (1, 9). «Κἀγὼ Ἰωάννης ὁ ἀκούων καὶ βλέπων ταῦτα» (22, 8). Τὸ ἐν τῷ στίχῳ 1, 2 «ὅσα εἶδε» δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ δράμα τῆς Ἀποκαλύψεως (ὅπως τὸ ἐν τῷ στίχῳ 22, 8), ἀλλ' εἰς τὰ πρὸ τῆς Ἀποκαλύψεως, εἰς τὸ ὅτι εἶνε αὐτόπτης τοῦ Κυρίου. Εἶνε λοιπὸν ὁ μαθητής. Ἔτσι συστήνεται πάντοτε. Καὶ εἰς τὴν μεγάλην Ἐπιστολὴν λέγει· «Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς» (Α' Ἰω 1, 1). Καὶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον ἐπίσης· «Καὶ ὁ Λόγος σάρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ» (Ἰω 1, 14). Εἰς τὸν πρόλογον καὶ τῶν τριῶν βιβλίων του (αἱ Ἐπιστολαὶ Β' καὶ Γ' εἶνε προσωπικὰ σημειώματα) αὐτοσυστήνεται ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος μάρτυς τοῦ Κυρίου, εἰς δὲ τὸ πρῶτον ἐκ τῶν τριῶν, τὴν Ἀποκάλυψιν, εἶπε καὶ τὸ ὄνομά του. Ἐπειδὴ τὰ ἄλλα βιβλία ἐπηκολούθησαν, χωρὶς παρεμβολὴν τρίτων βιβλίων, καὶ ἐπειδὴ ἕνας ἦτο τότε ὁ μέγας ἀπόστολος ὁ ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ, δὲν αἰσθάνεται κἂν τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ὄνομα· ἀρκεῖται εἰς τὴν ταπεινόφρονα δήλωσιν «ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος» κλπ. β) Ἡ γλῶσσα τῶν πέντε κειμένων, ἂν καὶ διακρίνεται εἰς δύο ἐπίπεδα, ὅμως εἶνε πολὺ ὁμοία καὶ πολὺ ἰδιάζει ἔναντι τῆς γλώσσης τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὸ ὕφος. γ) Εἰς τὰ τρία πρῶτα Εὐαγγέλια οἱ μαθηταὶ Πέτρος, Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης ἀναφέρονται πολλάκις ὡς οἱ πλέον ἀγαπητοὶ καὶ ἔμπιστοι τοῦ Κυρίου. Ὁ Ἰωάννης ἐξ αὐτῶν ἀναφέρει τὸ ὄνομα μόνον τοῦ Πέτρου, ἀναφέρει δὲ ὡς λίαν ἀγαπητὸν καὶ ἕτερον μαθητήν, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομα, ἀλλὰ πάντοτε τὸν δηλώνει μὲ τὰς φράσεις «ὁ μαθητὴς ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς», «ὁ ἄλλος μαθητὴς» ἢ ἄλλως πως (Ἰω 1, 35· 13, 3· 18, 15 - 16· 19, 26· 20, 2 - 4· 20, 8· 21, 2· 21, 7· 21, 23). Ἅπαξ μόνον μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του λέγεται «οἱ τοῦ Ζεβεδαίου» (21, 2). Περὶ αὐτοῦ τοῦ μαθητοῦ εἰς τὸ τέλος τοῦ Εὐαγγελίου ὑπάρχει ἕνα πανάρχαιον σημείωμα, πιθανώτατα ἑνὸς μαθητοῦ του λέγον· «Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων καὶ γράψας ταῦτα» (Ἰω 21, 24). Αὐτὸ συμφωνεῖ ἄλλως τε καὶ μὲ τὴν τακτικὴν τῆς ἀποσιωπήσεως τοῦ ἰδίου ὀνόματος ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Αὐτὸς ὁ μαθητὴς πρέπει νὰ εἶνε ὁ ἕνας ἐκ τῶν δύο ἄλλων ἀγαπητῶν τῆς τριάδος. Δὲν εἶνε ὁ Ἰάκωβος, διότι ἐσφάγη εἰς τὴν ἀρχὴν σχεδὸν τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος. Ἑπομένως εἶνε ὁ Ἰωάννης. Τοῦτο ἐπικυροῦται καὶ ἐκ τῆς προηγουμένης ἐνδείξεως.

2. *Συγγραφεύς.* Ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰάκωβος, μαθηταὶ τοῦ Κυρίου, ἦσαν υἱοὶ τοῦ Ζεβεδαίου καὶ μιᾶς ἐκ τῶν μαθητριῶν τοῦ Κυρίου, πιθανώτατα ἐκείνης ἡ ὁποία ὀνομάζεται Σαλώμη (Μρ 15, 40· 16, 1). Ὅτι ἦτο ἀδελφὴ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου προέκυψεν ἐκ παρανοήσεως τοῦ Ἰω 19, 25.

Ἡ μήτηρ αὐτῶν ἦτο ἐκ τῶν γυναικῶν ποὺ ἠκολούθουν τὸν Κύριον, ἐδαπάνων ὑπὲρ αὐτοῦ, παρέστησαν εἰς τὸν σταυρόν του καὶ εἰς τὴν ταφήν του, καὶ ὡς μυροφόροι τὸν εἶδον πρῶται ἀνεστημένον (Μθ 27, 56· κλπ.). Ὁ Ἰωάννης, ἄγνωστον πῶς, καίτοι Γαλιλαῖος ἦτο «γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ» Καϊάφᾳ ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἦτο ἁλιεὺς ἐργαζόμενος εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Τιβεριάδος, μαζὶ μὲ τὸν ἀδελφὸν καὶ τὸν πατέρα του εἶχον ἁλιευτικὸν πλοιάριον, καὶ ἦσαν συνεταῖροι μὲ τοὺς ἐπίσης ἁλιεῖς καὶ κατόχους πλοιαρίου ἀδελφοὺς Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν. Ἴσως δὲ ἦσαν καὶ ὁμοχώριοι ἐκείνων ἐκ τῆς Βηθσαϊδά. (Μθ 4, 21 - 22· Μρ 1, 19 - 20· Λκ 5, 10). Μαζὶ μὲ τὸν Ἀνδρέαν ὁ Ἰωάννης ἦσαν μαθηταὶ τοῦ Ἰωάννου βαπτιστοῦ. Ἀλλ' ἀφ' ὅτου ὁ διδάσκαλός των τοὺς ὑπέδειξε τὸν Ἰησοῦν ὡς Χριστόν, ἠκολούθησαν αὐτὸν (Ἰω 1, 35 - 41). Οἱ τέσσαρες συνεταῖροι εἶνε οἱ πρῶτοι μαθηταὶ τοὺς ὁποίους ὁ Κύριος ἐκάλεσε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, ἐφ' ᾧ καὶ ἐγκατέλειψαν πλοῖα καὶ ἑταιρίαν (Μθ 4, 21 - 22· Μρ 1, 19 - 20· Λκ 5, 10). Ὅταν μετ' ὀλίγον καιρὸν ὁ Κύριος ἐκάλεσε καὶ τὸν Ματθαῖον καὶ ἄλλους πολλούς, ἐπέλεξε δώδεκα στενοὺς μαθητάς· μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν καὶ οἱ τέσσαρες συνεταῖροι (Μθ 10, 2· Μρ 3, 17· Λκ 6, 14). Πάλιν ἐκ τῶν τεσσάρων οἱ τρεῖς ἦσαν, καθὼς ἐλέχθη, οἱ ἀγαπητότεροι καὶ ἐμπιστότεροι τοῦ Κυρίου, δηλαδὴ Σίμων Πέτρος, Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης. Αὐτοὺς μόνους ὁ Κύριος ἔλαβε μαζί του, ὅταν ἐθεράπευσε τὴν πενθερὰν τοῦ Πέτρου (Μρ 1, 29 - 30), ἀνέστησε τὴν κόρην τοῦ Ἰαείρου (Μρ 5, 37· Λκ 8, 51), μετεμορφώθη εἰς τὸ ὄρος (Μθ 17, 1· Μρ 9, 2· Λκ 9, 28)· εἰς αὐτοὺς τοὺς τρεῖς ὡμίλησεν ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ἐπικειμένην κατασκαφὴν τῆς Ἱερουσαλὴμ (Μρ 13, 3), αὐτοὺς εἶχε πλησίον του ὅταν προσηύχετο μὲ ἀγωνίαν εἰς τὴν Γεθσημανῆ (Μθ 26, 37· Μρ 14, 33). Ὁ Κύριος δηλαδὴ κατὰ τὴν δημοσίαν δρᾶσιν του διέκρινε τοὺς μαθητάς του εἰς ἀλλεπαλλήλους κύκλους· ὁ εὐρὺς τοῦ ἀκροατηρίου, ὁ στενότερος τῶν πιστευόντων, ὁ στενότερος τῶν ἑβδομήκοντα, ὁ στενότερος τῶν δώδεκα, καὶ ὁ στενότατος τῶν τριῶν· εἰς αὐτὸν ἦτο πάντοτε ὁ Ἰωάννης. Καὶ τοὺς τρεῖς μετὰ τὴν σταύρωσιν καὶ ἀνάστασίν του ἐχρησιμοποίησε καταλλήλως· εἰς τὸν Πέτρον κυρίως ἐνεπιστεύθη τὴν Ἐκκλησίαν, τὸν Ἰάκωβον ἐθυσίασε διὰ τὴν θεμελίωσίν της, καὶ εἰς τὸν νεαρώτατον Ἰωάννην ἀρχικῶς ἐνεπιστεύθη τὴν μητέρα του καὶ εἰς τὸ τέλος τὴν Ἐκκλησίαν.

Τὸν Ἰωάννην ὡς μαθητὴν καὶ ἀπόστολον εἰς ἄλλα περιστατικὰ τὸν βλέπομεν μαζὶ μὲ τὸν ἕνα ἐκ τῶν τριῶν καὶ εἰς ἄλλα μαζὶ μὲ τὸν ἄλλον. Μαζὶ μὲ τὸν ἀδελφόν του Ἰάκωβον ὁ Κύριος τοὺς ἐπωνόμασε «βοανεργές», δηλαδὴ «υἱοὺς βροντῆς» (Μρ 3, 17), διότι καθὼς φαίνεται ἦσαν πολὺ ζηλωταί, τολμηροί, ἀποφασιστικοί, νευρώδεις, ἀλλὰ κατ' ἀρχὴν καὶ σκληροί, ἐκδικητικοί, ζηλότυποι. Κάποτε ὁ Ἰωάννης ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Κύριον· «Διδάσκαλε, εἴδομέν τινα ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν»· ὁ δὲ Κύριος τοῦ ἀ-

πηγόρευσε νὰ ἐμποδίζῃ εἰς τὸ ἑξῆς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς (Μρ 9, 38· Λκ 9, 49). Ἄλλοτε, ὅταν οἱ κάτοικοι μιᾶς σαμαρειτικῆς κωμοπόλεως δὲν ἐδέχθησαν τὸν Ἰησοῦν, οἱ δύο ἀδελφοὶ εἶπαν εἰς αὐτόν· «Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ οὐρανοῦ καὶ ἀναλῶσαι αὐτούς, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησεν;». Ἐδικαιολόγησαν τὴν ἐκδικητικότητά των καὶ μὲ παράδειγμα ἅγιον. Ὁ Κύριος ὅμως τοὺς ἐπέπληξε (Λκ 9, 52 - 56). Ὀλίγον πρὸ τῆς σταυρώσεως, ἀκούοντες ὅτι ὁ Ἰησοῦς θὰ δοξασθῇ καὶ ἐννοοῦντες ἄλλα ἀντ' ἄλλων, ἔβαλαν τὴν μητέρα των νὰ τὸν παρακαλέσῃ, μόλις ἀναγορευθῇ βασιλεὺς νὰ δώσῃ τὰ δευτερεῖα εἰς τοὺς δύο υἱούς της, θέτων ἕνα ἐκ δεξιῶν καὶ ἕνα ἐξ ἀριστερῶν του· ἐλύπησε δὲ μὲ τὸ αἴτημα αὐτὸ τὸν Κύριον καὶ προεκάλεσε τὴν ζηλοτυπίαν τῶν ἄλλων μαθητῶν (Μθ 20, 20 - 25· Μρ 10, 35 - 42). Μὲ τὸν Σίμωνα Πέτρον ὁ Ἰωάννης ἀποστέλλεται μαζί, διὰ νὰ ἑτοιμάσουν τὸν μυστικὸν δεῖπνον (Λκ 22, 8)· κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δείπνου ὁ Πέτρος νεύει εἰς τὸν Ἰωάννην, καθήμενον παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἰησοῦ, νὰ ἐρωτήσῃ ποῖος εἶνε ὁ προδότης, ὁ δὲ Ἰωάννης κύπτει καὶ ψιθυρίζει τὴν ἐρώτησιν εἰς τὸν Κύριον (Ἰω 13, 23 - 25· 21, 20). Ὅταν μετὰ τὴν σύλληψιν διαλύονται οἱ ἄλλοι, ὁ Ἰωάννης μὲ τὸν Πέτρον τὸν ἀκολουθοῦν ἐκ τοῦ μακρόθεν μέχρι τὴν αὐλὴν τοῦ Καϊάφα· ὁ Ἰωάννης ὡς «γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ» ἔχει εἴσοδον ἐλευθέραν, ὁ δὲ Πέτρος εἰσάγεται τῇ συστάσει τοῦ Ἰωάννου (Ἰω 18, 15 - 16). Ὁ Πέτρος ἀκολουθεῖ μέχρι ἐκεῖ, ὅπου καὶ ἀρνεῖται τὸν Κύριον, ὁ δὲ Ἰωάννης μόνος τὸν ἀκολουθεῖ μέχρι τοῦ σταυροῦ, ὅπου παραλαμβάνει τὴν μητέρα τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν του κατὰ διαθήκην τοῦ Κυρίου (Ἰω 19, 26 - 27). Ὥστε ἀποδεικνύεται ὁ πιστότερος καὶ τῶν δώδεκα καὶ τῶν τριῶν ἀκόμη. Τὸ πρωῒ τῆς ἀναστάσεως τρέχει μὲ τὸν Πέτρον εἰς τὸ κενὸν μνῆμα καὶ φθάνει εἰς αὐτὸ πρῶτος (Ἰω 20, 2 - 10). Κατὰ τὰς ἐμφανίσεις τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἐργάζεται μὲ τὸν Πέτρον καὶ τοὺς ἄλλους ἁλιεῖς μαθητὰς εἰς τὴν Τιβεριάδα (Ἰω 21, 2 - 7). Ἀφοῦ συντρώγουν μὲ τὸν ἐκεῖ ἐμφανισθέντα Κύριον, εἰς τὸν διάλογον ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης λαμβάνουν ἐνεργότερον μέρος· ὁ Πέτρος ἀκούσας τὸ μέλλον του ἐρωτᾷ καὶ περὶ τοῦ Ἰωάννου· «Κύριε, οὗτος δὲ τί;»· καὶ ὁ Κύριος εὐγενῶς τὸν ἐπικρίνει διὰ τὴν ἀδιάκριτον ἐρώτησιν· «Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; σὺ ἀκολούθει μοι» (Ἰω 21, 15 - 22). Ἔκτοτε ἐδημιουργήθη ὁ θρῦλος ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν ἀποθνήσκει, τὸν ὁποῖον ὅμως ἀποκρούει ὡς παρανόησιν ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης (Ἰω 21, 23).

Εἰς τὴν ἱδρυμένην Ἐκκλησίαν ὁ Ἰωάννης εἶνε πάντοτε μαζὶ μὲ τὸν Πέτρον. Ἀναφέρεται πρῶτα μαζὶ μὲ ὅλους τοὺς μαθητὰς ποὺ ἀναμένουν εἰς τὸ γνωστὸν ὑπερῷον τὴν ἔλευσιν τοῦ Πνεύματος (Πρξ 1, 13). Μετὰ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ Πνεύματος μὲ τὸν Πέτρον μαζὶ προσέρχονται εἰς τὸν ναόν, θεραπεύουν τὸν χωλόν, κηρύττουν, συλλαμβάνονται, ἀπολογοῦνται, ἀπολύονται (Πρξ 3, 1 - 4· 3, 11· 4, 3· 4, 13· 4, 19 - 23). Πάλιν οἱ δύο ἔρ-

χονται εἰς Σαμάρειαν, διὰ νὰ δώσουν Πνεῦμα ἅγιον εἰς τοὺς βαπτισθέντας ὑπὸ τοῦ Φιλίππου (Πρξ 8, 14 - 15). Ὁ Παῦλος ἀναφέρει τὸν Ἰωάννην μαζὶ μὲ τὸν Πέτρον καὶ τὸν ἀδελφόν τοῦ Κυρίου Ἰάκωβον ὡς τοὺς τρεῖς θεωρουμένους «στύλους» τῆς Ἐκκλησίας, καὶ λέγει ὅτι ἀκούσαντες τὸ κήρυγμά του τὸ ἀνεγνώρισαν καὶ «δεξιὰς ἔδωκαν κοινωνίας» εἰς αὐτὸν καὶ τὸν Βαρνάβαν, τοὺς δύο στύλους τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας» (Γα 2, 9). Ὁ ἕτερος Ἰάκωβος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάννου, εἶχε φονευθῆ πρὸ πολλοῦ (Πρξ 12, 2). Διὰ τὰ μετὰ ταῦτα τὰ πράγματα δηλοῦν ὅτι, ἀφοῦ ἐφονεύθη καὶ ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου καὶ ἡ νέα τριὰς ἔγινε πάλιν δυάς, ὁ Ἰωάννης ἀκολουθεῖ τὸν Πέτρον (μαζὶ καὶ μὲ τὸν Ἰούδαν καὶ ἴσως καὶ τὸν Μᾶρκον) εἰς Βαβυλῶνα τῆς Αἰγύπτου. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Πέτρου ἢ καὶ τοῦ Ἰούδα, μεταβαίνει ἢ ἀποστέλλεται ἀπὸ τὸν Ἰούδαν, ἂν ἔζη, ἐξ Αἰγύπτου εἰς Μ. Ἀσίαν, διὰ νὰ σώσῃ τὴν καταποντιζομένην ἐκεῖ Ἐκκλησίαν. Τότε διὰ πρώτην φορὰν ὁ Ἰωάννης λαμβάνει πρωτοβουλίαν. Ἂν καὶ δὲν λέγεται, ἐν τούτοις πολὺ φαίνεται, ὅτι ὁ Ἰωάννης ἦτο μικρότερος τῶν δώδεκα μαθητῶν, μικρότερος καὶ τοῦ Κυρίου, ἴσως δὲ μόλις 25 - 28 ἐτῶν ὅταν ἐμαθήτευε. Διὰ τοῦτο φέρεται πάντοτε καὶ ὡς κορυφὴ ἀλλὰ καὶ ὡς βοηθός, ἕνα εἶδος βοηθοῦ τοῦ Πέτρου. Τὸν μικρὸν αὐτὸν καὶ ἐπιστήθιον καὶ πιστότατον μαθητήν του τὸν ἐκράτησεν ὡσὰν κρατούμενον τοῦ λογαριασμοῦ, διὰ νὰ τοῦ ἐμπιστευθῇ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς πολὺ ὄψιμον χρόνον, ὅταν ὅλοι οἱ ἄλλοι μαθηταὶ εἶχον ἀποθάνει. Καθαρίσας διὰ τῆς διδασκαλίας του καὶ τοῦ ἐπιφοιτήσαντος Πνεύματός του τὸν ζωηρὸν μαθητὴν ἀπὸ τὸ ἐπιλήψιμον στοιχεῖον τῆς σκληρότητος, ἀφῆκεν εἰς αὐτὸν μόνον τὴν ἀνεπίληπτον καὶ ἐν Πνεύματι ἀποτομίαν, διὰ νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ ὡς μάχαιραν καθάρσεως τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν τὴν ἐμόλυναν οἱ νικολαΐται. Τοῦ ἐχρειάζετο διὰ τὸν καιρὸν αὐτὸν ὁ ἠγαπημένος του υἱὸς τῆς βροντῆς. Ὁ Ἰωάννης φρονίμως πράττων δὲν ἐπεβιβάσθη ἀμέσως εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἀσίαν, ἀλλ' ἔμεινε πρῶτα ἐπ' ὀλίγον εἰς μίαν νῆσον αὐτῆς τὴν Πάτμον· ἐκεῖθεν ἔστειλε τὸν πρῶτον κεραυνὸν τῆς Ἀποκαλύψεως ὡς πρόδρομον τῆς ἀφίξεώς του, διὰ νὰ προκληθοῦν ὅλαι αἱ ἀντιδράσεις τῶν λαθροβίων καὶ ὑπούλων νικολαϊτῶν καὶ νὰ ἐπέλθῃ μία χονδροειδὴς τοὐλάχιστον κρίσις τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτό, νομίζω, σημαίνουν οἱ λόγοι του «Ἐγὼ Ἰωάννης... ἐγενόμην (= παρεγενόμην, ἦλθα) ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Ἀπ 1, 9). «Ἦλθα νὰ κηρύξω καὶ νὰ μαρτυρήσω». Δὲν σημαίνει ὅτι ἐξωρίσθη ἐπὶ Δομιτιανοῦ εἰς Πάτμον, ἐπειδὴ ἐμαρτύρησεν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸ εἶνε μεταγενεστέρα παρανόησις. Τὴν Ἀποκάλυψιν ἔστειλε πρὸς ἁπάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀσίας, συμβολικῶς ὅμως ὀνομάζει καὶ ἐλέγχει μόνον ἑπτά. Τὸ ὅραμα αὐτὸ θὰ τοῦ ἐδόθη, ἐπειδὴ ἐπλησίαζε τὴν Ἀσίαν πλήρης ἀδημονίας, φόβων περὶ τῆς ἐπιτυχίας, ἀμηχανίας. Ἡ κατάστασίς του αὐτὴ λύεται καὶ ὁ ἴδιος ἐνθαρρύνεται μὲ τὸ ὅραμα, ὅπου βλέπει τὸ μέλλον τῆς παρούσης προσπαθείας του ἀλλὰ βαθύτερον καὶ τὸ ἀπώτερον μέλλον τῆς Ἐκκλη-

σίας· δυσχέρεια φοβερά, κίνδυνος ἔσχατος, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος νίκη. Μετὰ τὰς ἀντιδράσεις ποὺ προεκάλεσεν ἡ 'Αποκάλυψις καὶ τὴν διάκρισιν ἐκλεκτῶν καὶ πεπτωκότων, ὁ 'Ιωάννης ἐπιβαίνει εἰς τὴν 'Ασίαν, καὶ μὲ κέντρον τὴν Ἔφεσον πιθανῶς περιοδεύει τὰς ἐκκλησίας της. Ἴσως κατ' ἀρχὴν μόνον ἀλληλογραφεῖ. Ἡ πρὸς πάντας 'Επιστολή του εἶνε μία, ἡ Α' 'Ιωάννου. Εἰς ὡρισμένους γνωστοὺς καὶ ἐμπίστους ἀποστέλλει συνημμένως πρὸς αὐτὴν καὶ ἰδιαίτερα σημειώματα. Τέτοια σημειώματα εἶνε, ὅπως εἶπα κατ' ἐπανάληψιν, αἱ 'Επιστολαί του Β' - Γ'. Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον μέχρι τοῦ 200 τοὐλάχιστον ἐθεωροῦντο μαζὶ μὲ τὴν μεγάλην ὡς μία 'Επιστολή. 'Εκεῖ ποὺ ἐστάλησαν, ἐστάλησαν ὄντως ὡς μία 'Επιστολὴ μαζὶ μὲ τὴν μεγάλην. Ὅταν κατὰ τὸ 200 ἐχωρίσθησαν, ἐδημιουργήθη πρόβλημα ἀπαριθμήσεως κανονικῶν βιβλίων, καὶ γνησιότητος τῶν δύο αὐτῶν. Μετὰ τὴν νίκην καὶ τὴν ἐπικράτησίν του ὁ 'Ιωάννης, γέρων πλέον ἀλλὰ μὲ νεανικὴν καρδίαν, ἀποστέλλει τὴν τρίτην 'Επιστολήν του ὡς νικητήριον ἀλλὰ καὶ ὡς διαθήκην ἐσαεί, εἰς τὴν ὁποίαν καθορίζει ἅπαξ διὰ παντὸς μὲ σαφήνειαν τὰ σύνορα φωτὸς καὶ σκότους, ἀληθείας καὶ ψεύδους, ζωῆς καὶ θανάτου ἢ ἁμαρτίας· εἶνε τὸ Εὐαγγέλιόν του.

'Εξωτερικαὶ εἰδήσεις περὶ τοῦ 'Ιωάννου ὑπάρχουν ἱκαναί. Τὰς διακρίνω εἰς τρεῖς τάξεις· τὰς ὁπωσδήποτε ἐγκύρους, τὰς πιθανάς, καὶ τὰς ἐκ παρανοήσεως προελθούσας. 'Αρχαιοτέρα πασῶν καὶ ἔγκυρος εἶνε αὐτὴ ποὺ συνάπτεται εἰς τὸ τέλος τοῦ Εὐαγγελίου του καὶ βεβαιοῖ ὅτι «οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων καὶ γράψας ταῦτα, καὶ οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ». Αὐτὸς ὁ στίχος (ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἀλλάξῃ θέσιν μὲ τὸν ἑπόμενον καὶ νὰ γίνῃ τελευταῖος), εἶνε τὸ πρῶτον κύτταρον, τὸ σπέρμα, τῆς γνησίας καὶ ἱερᾶς παραδόσεως, καταβεβλημένον εἰς τὸ ἀκροτελεύτιον τῆς Κ. Διαθήκης· διότι ὁ στίχος 'Ιω 21, 25 (ποὺ πρέπει νὰ γίνῃ 21, 24) εἶνε ὁ τελευταῖος χρονικῶς στίχος τῆς Κ. Διαθήκης. Ἄλλη ἔγκυρος εἴδησις εἶνε ὅτι ἐν 'Εφέσῳ ἐδημιούργησε κύκλον μαθητῶν, ὡσὰν τὸν Γάιον πρὸς ὃν ἀπευθύνει τὴν Γ' 'Επιστολήν, καὶ ὅτι ἕνας ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης. Ἡ πληροφορία εἶνε τοῦ Εἰρηναίου. Πιθαναὶ ἐπίσης φαίνονται αἱ εἰδήσεις, ὅτι ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸ δημόσιον λουτρὸν ἐσπευσμένως, ὅταν εἰσῆλθεν ὁ αἱρεσιάρχης (νικολαΐτης) Κήρινθος, καὶ εἶπε πρὸς παραδειγματισμὸν «Φύγωμεν, μὴ καὶ τὸ βαλανεῖον συμπέσῃ, ἔνδον ὄντος Κηρίνθου τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ», καὶ ὅτι ὅταν ἐγήρασε πολὺ ἐφέρετο πρὸς τὸν χῶρον τοῦ ἐκκλησιασμοῦ ἐπὶ φορείου καὶ ἐπανελάμβανε τὸ σύντομον κήρυγμα «Τεκνία, ἀγαπᾶτε ἀλλήλους». 'Εκ παρανοήσεως προέρχονται αἱ ἀκόλουθοι εἰδήσεις. Ὅτι ἦτο ἐξάδελφος τοῦ Κυρίου, διότι αἱ μητέρες των ἦσαν ἀδελφαί· ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ ἐν σινδόνι νεανίσκος (Μρ 15, 51)· ὅτι δὲν ἀποθνήσκει, μία πλάνη ποὺ παρ' ὅλον ὅτι διεψεύσθη ἀπὸ τὸν ἴδιον, ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ παραδίδεται μέχρι σήμερον· ὅτι εἶχε μαθητὴν τὸν νεανίσκον ποὺ ἔγινε λήσταρχος καὶ ἔπειτα τὸν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πίστιν (περὶ τῆς σημασίας τοῦ συμβολικοῦ τούτου διηγήματος βλέπε εἰς τὸ 'Υπόμνημα εἰς τὴν 'Επι-

στολὴν τοῦ Ἰούδα, σ. 106 - 107)· ὅτι ἐξωρίσθη ἐν Πάτμῳ ἐπὶ Δομιτιανοῦ· ὅτι ἀπέθανεν ἐπὶ Τραϊανοῦ τῷ 104! Πολλαὶ ἄλλαι παραδόσεις εἶνε καὶ λόγου ἀνάξιαι. Ὁ Ἰωάννης πρέπει νὰ ἀπέθανε τὸ βραδύτερον κατὰ τὸ 80, πιθανῶς δὲ καὶ ἐνωρίτερον.

3. *Χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς.* Τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, τὰ περιστατικὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ ὁποίου ἐξηγήθησαν ἐπαρκῶς, ἐγράφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 69 καὶ 72 ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ πιθανῶς ἐν Ἐφέσῳ. Τοῦτο λέγουν καὶ ὁ Εἰρηναῖος καὶ ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι.

4. *Ἀφορμή, σκοπός, παραλῆπται.* Ἐλέχθησαν ἐπαρκῆ. Περὶ τῆς ἀφορμῆς εἰδικῶς ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, ὁ κατάλογος τοῦ Muratori, καὶ οἱ Εὐσέβιος καὶ Ἱερώνυμος λέγουν, ὅτι τὸν Ἰωάννην προέτρεψαν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ Εὐαγγελίου οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι καὶ οἱ ἐπίσκοποι τῆς Μ. Ἀσίας. Ἡ παράδοσις αὐτὴ δὲν εἶνε βάσιμος, διότι τότε οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι εἶχον ἀποθάνει· προϋποθέτει πολὺ πρώιμον τὴν συγγραφὴν τοῦ Εὐαγγελίου. Περὶ τοῦ σκοποῦ ὁ Εἰρηναῖος λέγει ὅτι ἐγράφη διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν νικολαϊτῶν καὶ τοῦ Κηρίνθου· τοῦτο φαίνεται κατὰ πάντα ἀληθὲς καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς ἐνδείξεις καὶ τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ χριστιανικοῦ εὐαγγελίου. Ὁ Ἱερώνυμος εἰς τοὺς νικολαΐτας προσθέτει καὶ τοὺς ἐβιωνίτας, δηλαδὴ τοὺς αἱρετικοὺς τοὺς προελθόντας ἐκ τῶν ἰουδαϊζόντων. Καὶ τοῦτο φαίνεται ἀληθές, διότι μεταξὺ νικολαϊτῶν καὶ ἰουδαϊζόντων διακρίνεται μία σχέσις. Ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν λέγει περὶ τῶν νικολαϊτῶν ὅτι εἶνε «οἱ λέγοντες Ἰουδαίους εἶναι ἑαυτούς, καὶ οὐκ εἰσιν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ σατανᾶ» (Ἀπ 2, 9· 3, 9). Αὐτὸ δηλοῖ ὅτι ἦσαν κατὰ σάρκα Ἰουδαῖοι, ἀλλ' ὁ Ἰωάννης δὲν τοὺς ἀναγνωρίζει τὴν πνευματικὴν ἰδιότητα τοῦ Ἰουδαίου τὴν ὁποίαν ἀποδίδει εἰς τοὺς Χριστιανούς. Ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν πρὸς Κολασσαεῖς Ἐπιστολὴν οἱ λάτρεις τῶν ἀγγέλων καὶ πρόδρομοι τῶν νικολαϊτῶν, τοὺς ὁποίους καταπολεμεῖ ὁ Παῦλος φαίνονται ὅτι ἔχουν πολλὰ ἰουδαϊκὰ στοιχεῖα εἰς τὸ σύστημά των.

5. *Γλῶσσα καὶ ὕφος.* Διὰ τὴν γλῶσσαν ἐλέχθη ὅτι εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τὴν γλῶσσαν τῶν Ἐπιστολῶν του, ὑπερέχει τῆς Ἀποκαλύψεως, καὶ εἶνε χαμηλότερον τῶν ἄλλων βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Τὸ λεξιλόγιον πολὺ πτωχόν, ἡ σύνταξις ἁπλουστάτη, ἐπαναλήψεις, πλεονασμοί, πλατυασμοὶ τὰ συνήθη εἰς τοὺς ἀγραμμάτους, πολλά. Συντακτικὰ λάθη δὲν ὑπάρχουν. Εἶνε ἡ ἄκρα δημώδης τῆς ἐποχῆς του. Ὅπως παρετήρησα καὶ ἄλλοτε, τὰ εὐκολώτερον μεταφραζόμενα εἰς τὴν σύγχρονον ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀπὸ ὅλα τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε τὰ βιβλία τοῦ Ἰωάννου· δὲν παρουσιάζουν τὴν παραμικρὰν δυσχέρειαν. Τὸ ὕφος εἶνε ζωηρόν, ἀφελές, ἁπλοϊκόν. Ὁ εὐαγγελιστὴς πολὺ ζωηρῶς ἐνθυμεῖται ὡρισμένα νοσταλγικὰ ἢ τρυφερὰ περιστατικά, ὅτι ἦτο ὥρα 10 (= 4 μ.μ.) ὅταν ἐγνώρισε τὸν Κύριον, ὅτι εἰς τὸν μυστικὸν δεῖπνον ἐκάθητο «εἰς τὸν κόλπον» τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἤρχετο πρῶτος ὅταν ἔτρεχαν μὲ τὸν Πέτρον εἰς τὸ κενὸν μνῆμα, κλπ.

6. Σχέσις μὲ τὴν Π. Διαθήκην. Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο, ὅπως καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰωάννου ἔχουν τὴν μικροτέραν σχέσιν μὲ τὴν Π. Διαθήκην. Ἤδη διὰ τῶν ἄλλων βιβλίων καθωρίσθη καλῶς ἡ σχέσις τῆς καινῆς μὲ τὴν παλαιὰν διαθήκην, ἀπεδείχθη ἡ ἐκπλήρωσις τῶν προφητειῶν, διεφωτίσθησαν οἱ Ἑβραῖοι. Ὅταν γράφεται τὸ κατὰ Ἰωάννην, αὐτὰ ὅλα ἔχουν διαφωτισθῆ πλήρως· τὸ ἑβραϊκὸν ἔθνος ἔχει διαλυθῆ, ἡ Ἱερουσαλὴμ πιθανῶς ἔχει ἐκλείψει ἐκ τῆς γῆς, ναὸς καὶ θρησκεία ἰουδαϊκὴ δὲν λειτουργοῦν· ὁ Ἰωάννης δὲν ἀντιμετωπίζει διττὴν ἐκκλησίαν, ἐκ περιτομῆς καὶ ἐξ ἀκροβυστίας. Ἡ διδασκαλία τοῦ Παύλου ἡ ἐπικυρουμένη συνεχῶς ὑπὸ τῶν στύλων ἔχει ἐπικρατήσει, ἡ ἐξωτερικὴ κρίσις τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τῶν νικολαϊτῶν ἔχουν σπογγίσει ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τὰ ἰουδαΐζοντα στοιχεῖα. Ὁ Ἰωάννης ἔχει μίαν Ἐκκλησίαν, ὁμοιογενῆ, ἑνιαίαν, ἀντιμετωπίζουσαν ἄλλης φύσεως προβλήματα. Αὐτοὶ εἶνε οἱ λόγοι τῆς ἠλαττωμένης σχέσεως τῶν γραπτῶν του μὲ τὴν Π. Διαθήκην. Ἠλαττωμένην δὲ λέγων ἐννοῶ ὡς πρὸς τὰς αὐτολεξεὶ παρατιθεμένας μαρτυρίας. Διότι ἂν ἀναφερθῇ κανεὶς εἰς τὰ νοήματα, καὶ τοῦ Ἰωάννου ἡ σχέσις πρὸς τὴν Π. Διαθήκην εἶνε μεγάλη (μάννα - οὐράνιος ἄρτος, ἄμπελος, πάσχα, κλπ.).

7. Πηγαί. Εἶνε πασίδηλον ὅτι ἡ πηγή, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλεῖ ὁ Ἰωάννης, διὰ νὰ γράψῃ τὸ Εὐαγγέλιόν του, εἶνε μία, ἡ προσωπική του ἀνάμνησις. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰ τρία ἐκτενῆ κείμενά του, εἰς τὸν πρόλογον γράφει, ὅτι ὅ,τι γράφει, εἶνε «ὅσα εἶδε» (Ἀπ 1, 2), «ὃ ἀκήκοεν, ὃ ἑώρακε τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, ὃ ἐθεάσατο καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἐψηλάφησαν» (Α' Ἰω 1, 1), «ὃ ἐθεάσατο» (Ἰω 1, 14). Δὲν ἔχει ἱστορικὰς λεπτομερείας, εἰ μὴ μόνον εἰς τὴν σταύρωσιν· ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἱστορικὰ μέρη εἶνε τόσον σύντομος καὶ περιληπτικός, ὥστε εἶνε πολὺ εὔλογον καὶ φυσικὸν καὶ ἀνθρώπινον νὰ ἐνθυμῆται κανεὶς μετὰ 40 ἢ 50 ἔτη τόσα, ὅσα ἐνθυμεῖται ὁ Ἰωάννης ἀπὸ μίαν σειρὰν τόσον καταπληκτικῶν καὶ κοσμοϊστορικῶν γεγονότων, εἰς τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ὁ ἴδιος μέρος ἐνεργόν.

8. Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον. **Τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον** εἶνε ἁπλούστερον κατὰ τὸ διάγραμμα ἀπὸ τὰ τρία πρῶτα. Κατ' ἀρχὴν μόλις **διακρίνεται εἰς τρία μέρη, τὰ ἑξῆς.**

1. Προοίμιον (1, 1 - 5).
2. Ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (1, 6 - 12, 50).
3. Τὸ πάθος καὶ ἡ ἀνάστασις (13 - 21).

Τὸ δὲ τρίτον μέρος μόλις διακρίνεται καὶ τοῦτο εἰς τρία μέρη, ἤτοι·

α'. Ἡ διαθήκη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (13 - 17).
β'. Τὸ πάθος (18 - 19).
γ'. Ἡ ἀνάστασις (20 - 21).

Τὸ προοίμιον ἐξηγεῖ τὸ γεγονὸς τῆς πρώτης παρουσίας τοῦ Κυρίου ἐλεγχόμενον ἀφ' ὑψηλοῦ. Μᾶς δίδει τὸ νόημά της. Ἡ ἀποκάλυψις, ἀντιστοιχοῦσα ἰ-

στορικῶς μὲ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ ἢ τὸ πρῶτον τοῦ Μάρκου, δηλαδὴ μὲ τὸ «κήρυγμα», εἶνε τὸ μέρος ἐκεῖνο ποὺ κυρίως διαφοροποιεῖ τὸ κατὰ Ἰωάννην ἀπὸ τὰ τρία ἄλλα Εὐαγγέλια. Εἰς ἐκεῖνα τὸ κήρυγμα εἶνε κυρίως ἱστορία, εἰς αὐτὸ ἡ «ἀποκάλυψις» εἶνε κυρίως διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸ τελευταῖον ἀπὸ τὰ τρία μεγάλα μέρη φέρει τὸν Ἰωάννην πολὺ πλησιέστερον πρὸς τοὺς ἄλλους εὐαγγελιστάς· ὁ Ἰωάννης ἐδῶ ἰδιάζει κυρίως εἰς τὴν πρώτην ὑποδιαίρεσιν, τὴν «διαθήκην». Ἔχουν καὶ οἱ ἄλλοι τρεῖς τὴν «διαθήκην» ὡς μίαν παράγραφον μόνον, ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν τονίζουν τὴν αἱματηρὰν ὑπογραφὴν τῆς διαθήκης, δηλαδὴ τὴν παράδοσιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, ὁ Ἰωάννης δέ, ἐπειδή, ὅταν γράφῃ, καὶ τὸ μυστήριον καὶ τὰ τρία Εὐαγγέλια εἶνε γνωστά, ἀφήνει τὴν αἱματηρὰν ὑπογραφὴν καὶ τονίζει τὸ κείμενον τῆς διαθήκης. Τὴν δὲ σφραγῖδα τῆς διαθήκης, τουτέστι τὴν ἀνάστασιν, τονίζουν ἐξ ἴσου καὶ οἱ τέσσαρες, διότι αὐτὴ δίδει ἀξίαν καὶ εἰς τὴν αἱματηρὰν ὑπογραφὴν καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς διαθήκης.

θ. Ἀκεραιότης. Ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ ἠμφεσβήτησε τὴν γνησιότητα τοῦ τελευταίου κεφαλαίου (21) μὲ τὴν ἐν Γαλιλαίᾳ ἐμφάνισιν τοῦ Κυρίου, καὶ τὴν ἑνότητα καὶ ὁμοιογένειαν τοῦ ὅλου Εὐαγγελίου. Ὅλα εἶνε πλάσματα φαντασίας, ἐφ' ὅσον οὔτε ἴχνος σχετικῆς ἐνδείξεως δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, ἄμεσον καὶ ἔμμεσον, ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἀλεξανδρινήν, πρωτότυπον καὶ μεταπεφρασμένην. Πέραν τῶν μαρτυριῶν, δύναται κανεὶς νὰ φαντάζεται ὅ,τι ἐπιθυμεῖ, ἀλλὰ τὰ φαντάσματά του οὐδὲν κῦρος ἔχουν. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶνε ὁμοιογενὲς καὶ γνήσιον ἔργον τοῦ Ἰωάννου, τὸ δὲ 21 κεφάλαιον οὐδεμίαν διαφορὰν ἔχει πρὸς οἱονδήποτε ἄλλο κεφάλαιον ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν καὶ τὴν προέλευσιν. Ἐκφυλισμένος μῦθος εἶνε ἐπίσης καὶ ἡ «ἄποψις» ὅτι συνετάγη μὲν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ἀλλὰ βραδύτερον.

Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα μὲ τὴν περικοπὴν τῆς μοιχαλίδος, ἡ ὁποία εἶνε νόθος καὶ εἰς οὐδὲν βιβλίον τῆς Κ. Διαθήκης ἀνήκει, μαρτυρεῖ δὲ τὸ πρᾶγμα καὶ ἡ ἱερὰ παράδοσις καὶ αὐτὸ τὸ περιεχόμενον τῆς περικοπῆς. Τὰ τεκμήρια διὰ τῶν ὁποίων ἐλέγχεται ἡ πλαστότης αὐτῆς εἶνε τὰ ἀκόλουθα, ἄλλα ἀφορῶντα εἰς τὴν παράδοσιν καὶ ἄλλα εἰς τὸ νόημα τῆς περικοπῆς. 1) Ἡ περικοπὴ δὲν ὑπάρχει καθόλου εἰς ἀρκετὰ χειρόγραφα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως κειμένου καὶ μάλιστα εἰς τὰ ἀρχαιότερα μεγαλογράμματα· εἰς τὰ ὑπόλοιπα ὅπου ὑπάρχει, δηλοῦται ὅτι ὀβελίζεται ὡς νόθος μὲ ἀγκύλας καὶ ἀστερίσκους (μόνος ὁ ἀστερίσκος δὲν σημαίνει ὀβελισμὸν ἀλλ' οὐδετέραν δήλωσιν τῆς ἀμφισβητήσεως). Δὲν ὑπάρχει ἢ ὑπάρχει ἐντὸς ἀγκυλῶν εἰς ἐκλογάδια. Ἡ αὐτὴ κατάστασις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν κειμένου καὶ εἰς τὰς μεταφράσεις itala, vulgata, σαϊδικήν, βοχαϊρικήν, ἀχμιμικήν, τὰς πέντε συριακάς, γοτθικήν, ἀρμενικήν, αἰθιοπικὴν καὶ γεωργιανήν. 2) Τὴν παραλείπει ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ ἄλλοι ἀρχαιότεροι αὐτοῦ καὶ

νεώτεροι συγγραφεῖς (Τατιανός, Κλήμης Ἀλεξ., Τερτυλλιανός, Ὠριγένης, Κυπριανός, Νόννος, Κύριλλος Ἀλεξ., Κοσμᾶς, Θεοφύλακτος), οἳ ὁποῖοι ἐκπροσωποῦν εἴτε τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἴτε τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν. Ἀναφέρεται ὡς ὀβελιστέα ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους (Ἀμβρόσιος, Ἀμβροσιαστής, Ἱερώνυμος, Αὐγουστῖνος, κλπ.). Παραθέτω τὴν σχετικὴν παράγραφον τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τοῦ ἐξηγητικοῦ ὑπομνήματός του εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. «Ποίαν γὰρ ἀκολουθίαν ἔχει, εἰπέ μοι, εἰπόντος ἐκείνου ὅτι ' Ὁ νόμος ἡμῶν οὐ κρίνει οὐδένα ' εἰπεῖν ' Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; '. δέον γὰρ δεῖξαι, ὅτι οὐκ ἀκρίτως ἔπεμψαν αὐτὸν καλέσαντες, ἢ ὅτι οὐ χρὴ μεταδοῦναι λόγου, ἀγροικότερον καὶ θυμικώτερον κέχρηνται τῇ ἀντιρρήσει· ' Ἐρώτησον καὶ ἴδε, ὅτι ἐκ τῆς Γαλιλαίας προφήτης οὐκ ἐγήγερται '. τί γὰρ εἶπεν ὁ ἄνθρωπος; ὅτι προφήτης ἐστίν; εἶπεν ὅτι ἄκριτον ἀναιρεθῆναι οὐ δεῖ. οἱ δὲ ὑβριστικῶς, ὡς οὐκ εἰδότι περὶ τῶν Γραφῶν οὐδέν, ταῦτα ἐπήγαγον· ὡσανεὶ εἴποι τις· Ὕπαγε μάθε· τοῦτο γάρ ἐστιν ' Ἐρώτησον καὶ ἴδε '. τί οὖν ὁ Χριστός; ἐπειδὴ ἄνω καὶ κάτω τὴν Γαλιλαίαν ἔστρεφον καὶ τὸν προφήτην, ἀπαλλάττων πάντας ταύτης τῆς ἀλλοτρίας ὑποψίας, καὶ δεικνὺς ὅτι οὐχ εἷς τῶν προφητῶν ἐστιν, ἀλλὰ τοῦ κόσμου Δεσπότης, φησίν· ' Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου '. οὐ Γαλιλαίας, οὐ Παλαιστίνης, οὐδὲ τῆς Ἰουδαίας. Τί οὖν οἱ Ἰουδαῖοι; ' Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής '» (Ὁμ. 62, § 2). 3) Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἱεροῦ Κανόνος, ἐνῷ καλύπτει ὅλον τὸ κείμενον τῶν Εὐαγγελίων, δὲν δημοσιεύει τὴν περικοπὴν αὐτήν. 4) Ἡ περικοπὴ ὅταν ὑπάρχῃ εἰς τὰ χειρόγραφα, μάλιστα ὡς ὀβελιστέα, δὲν τοποθετεῖται εἰς μίαν σταθερὰν θέσιν. Ἄλλα χειρόγραφα τὴν ἔχουν εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου, δηλαδὴ μετὰ τὸ Λκ 21, 38, ἄλλα μετὰ τὸ Ἰω 7, 36, ἄλλα εἰς τὸ τέλος τοῦ κατὰ Ἰωάννην, δηλαδὴ μετὰ τὸ Ἰω 21, 24, καὶ ἄλλα μετὰ τὸ Ἰω 7,52, ἤτοι ὡς 7, 53 - 8, 11. Αὐτὴ ἡ ἀστάθεια τοποθετήσεως φανερώνει ὅτι δὲν ἐγνώριζον ποῦ ἀνήκει. 5) Εἰς τὰ χειρόγραφα, ὅπου ὑπάρχει ἔστω καὶ ὡς ὀβελιστέα, δὲν ἔχει μίαν σταθερὰν μορφὴν ἢ μέγεθος· ἔχει πολλὰς μορφὰς ποὺ ἔχουν διαφορὰς πολὺ μεγαλυτέρας ἀπὸ τὰς συνήθεις διαφορὰς λέξεων τοῦ κανονικοῦ κειμένου· τοιαῦται διαφοραὶ ἐμφανίζονται μόνον εἰς τὰ ἀπόκρυφα καὶ φανερώνουν μίαν μακρὰν σειρὰν μεταπλάσεων καὶ διασκευῶν. 6) Ἡ περικοπὴ περιέχει τὴν ἐντελῶς ἀνιστόρητον καὶ ἀσυμβίβαστον μὲ τὰ Εὐαγγέλια πληροφορίαν, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐξέδωκε περὶ τῆς μοιχαλίδος δικαστικὴν ἀπόφασιν ἀναγνωρισθεῖσαν ὑπὸ τῶν φαρισαίων, οἱ δὲ φαρισαῖοι μόνοι ἔδωκαν εἰς τὸν Χριστὸν τὸ δικαίωμα τοῦ δικάσαι τελεσιδίκως. Αὐτὸ ὅμως εἶνε ψεῦδος. Οἱ φαρισαῖοι καὶ γενικῶς οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἰησοῦ πολλάκις προεκάλεσαν αὐτὸν νὰ ἀποφανθῇ ἐπὶ ποικίλων νομικῶν ἢ πολιτικῶν ζητημάτων (ἀποστάσιον, κῆνσος, ἀνάστασις, τρόπος σωτηρίας), ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ τὸν δοκιμάσουν καὶ νὰ τὸν παγιδεύσουν· οὐδέποτε τὸν ἐκάλεσαν νὰ δώσῃ ἰσχύουσαν λύσιν εἰς μίαν νομικὴν ὑπόθεσιν,

ὅπως εἰς τὴν περικοπὴν αὐτὴν ὅπου ὁ Ἰησοῦς ἐκδίδει ἀθωωτικὴν δικαστικὴν ἀπόφασιν, οἱ δὲ φαρισαῖοι τὴν ἀναγνωρίζουν ὡς ἔγκυρον. Δηλαδὴ οἱ φαρισαῖοι μόνον θεωρητικῶς καὶ οὐδέποτε πρακτικῶς ἐζήτησαν τὴν γνώμην τοῦ Ἰησοῦ. 7) Εἰς τὰ Εὐαγγέλια δὲν ὑπάρχουν μυστικοπαθεῖς γρίφοι ἀποσκοποῦντες νὰ ἐξάπτουν τὴν νοσηρὰν φαντασίαν τοῦ ἀναγνώστου καὶ μηδεμίαν ἐξήγησιν ἔχοντες, ὅπως ἐκεῖνο τὸ τῆς περικοπῆς αὐτῆς ὅτι «ὁ Ἰησοῦς κάτω κύψας τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν» (8, 6). Οὔτε ὁ Χριστὸς ἀντιδρᾷ ποτε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὰς προκλήσεις τῶν ἐχθρῶν του κατὰ τὰ κανονικὰ Εὐαγγέλια. Τοιοῦτοι μυστικοπαθεῖς γρίφοι μόνον εἰς τὰ ἀπόκρυφα ὑπάρχουν ἄφθονοι. 8) Ὁ Κύριος συγχωρεῖ εἰς τὰ Εὐαγγέλια καὶ τελώνας καὶ πόρνας, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον παρέχουν δείγματα μετανοίας· ἄλλως καταδικάζει σκληρῶς καὶ τὰς πόρνας καὶ τοὺς τελώνας. Ἐδῶ παρουσιάζεται μία μοιχαλὶς τὴν ὁποίαν συγχωρεῖ καὶ ἀθωώνει ὁ Κύριος, χωρὶς αὐτὴ νὰ μετανοήσῃ· μόνον εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἂν τὴν κατέκρινε κανείς, ἀπαντᾷ, «Οὐδείς, κύριε». Αὐτὸ ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶνε ἀντιευαγγελικόν, προδίδει ὅτι ἡ περικοπὴ κατάγεται ἐκ τῶν μέσων τοῦ Β' μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἐπλάσθη ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν ἐκείνων ποὺ συνεχώρουν πολλὰ καὶ εὐκόλως εἰς τοὺς πεπτωκότας Χριστιανοὺς καὶ εἶχον ὡς σπουδαίαν ἀσπίδα τὴν ἁμαρτωλὴν πρόφασιν «ὁ ἀναμάρτητος πρῶτος βαλέτω λίθον» (8, 7). 9) Εἰδικώτερον εἰς τὴν θέσιν ὅπου εὑρίσκεται συνηθέστερον (μετὰ τὸ Ἰω 7, 52) διακόπτει τὴν συνάφειαν· ἀλλὰ καὶ εἰς οἱανδήποτε ἄλλην θέσιν ἢ διακόπτει τὴν συνάφειαν ἢ εἶνε τελείως ἀπροσδόκητος, ὅπως εἰς τὸ τέλος τοῦ κατὰ Ἰωάννην μετὰ τὰς ἐμφανίσεις τοῦ ἀναστάντος Κυρίου. Νομίζω δὲ ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ θέσις εἶνε καὶ ἡ ἀρχαιοτέρα, καὶ ὅτι ἐτοποθετήθη ἐκεῖ ὄχι μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, ἀλλ' ὅτι εἶνε ἕνα πέμπτον Εὐαγγέλιον μετὰ τὰ τέσσαρα μεγάλα. Ἔπειτα ἐξελήφθη ὡς ἐπίλογος τοῦ γειτονικοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, ἔπειτα, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἦτο ἀπροσάρμοστος, εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ κειμένου, καὶ τελευταίως, ἐπειδὴ εἶνε τελείως ἀνένδεκτος εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, ἐπεχειρήθη νὰ ἐνσφηνωθῇ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν, τὸ Εὐαγγέλιον τῶν οἰκτιρμῶν. Ἀλλὰ παντοῦ φαίνεται ὡς ξένον σῶμα. 10) Εἰς τὰς θέσεις Ἰω 7, 36 καὶ 7, 52 εἶνε ἀπροσάρμοστος καὶ δι' ἕνα ἄλλον λόγον. Εἰς τὴν περίοδον τῆς δημοσίας δράσεως τοῦ Κυρίου ὁ Ἰωάννης ὅσα σημεῖα ἢ ἐπεισόδια ἀναφέρει τὰ ἀναφέρει μόνον ὡς ἀφορμὰς μακρᾶς διδασκαλίας· μόνον μὲ τὴν περικοπὴν αὐτὴν δὲν συμβαίνει τοῦτο. 11) Μία μαρτυρία ἐκ τοῦ Παπίου ὅτι «(ὁ Παπίας) ἐκτέθειται καὶ ἄλλην ἱστορίαν περὶ γυναικὸς ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις διαβληθείσης ἐπὶ τοῦ Κυρίου, ἣν τὸ καθ' Ἑβραίους Εὐαγγέλιον περιέχει», οὐδὲν μαρτυρεῖ ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῆς περικοπῆς τῆς μοιχαλίδος. Πρῶτον, διότι ἐκεῖ πρόκειται μᾶλλον περὶ ἄλλης διηγήσεως περὶ γυναικὸς «διαβληθείσης ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις», ἐνῷ ἐδῶ λέγεται ἕνα μόνον παράπτωμα τῆς γυναικός, ὅτι συνελήφθη μοιχευομένη. Δεύτερον, διότι ἐκεῖ λέγεται ὅτι περιέχεται εἰς τὸ καθ' Ἑβραίους· ὁ Παπίας ἐ-

γνώριζε καὶ τὰ τέσσαρα κανονικὰ Εὐαγγέλια· ἄρα, ἐφ' ὅσον τὴν εἶδε εἰς τὸ καθ' Ἑβραίους, καὶ ἂν ἀκόμη εἶνε ἑτέρα παραλλαγὴ τῆς παρούσης περικοπῆς, αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν τὴν ἔβλεπεν εἰς ἕνα ἐκ τῶν κανονικῶν. Τρίτον, διότι ὁ Παπίας εἶνε τελείως ἀναξιόπιστος.

Ὅλοι οἱ ὡς ἄνω λόγοι, καὶ κατὰ μόνας ἐὰν ληφθοῦν, πείθουν ὅτι ἡ περικοπὴ τῆς μοιχαλίδος οὔτε τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου εἶνε γνήσιον μέρος, οὔτε ἄλλου Εὐαγγελίου, οὔτε τῆς Κ. Διαθήκης γενικῶς. Εἶνε διήγησις ἀπόκρυφος καὶ μὴ παραδιδομένη ὑπὸ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

9. ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΩΝ ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΩΝ

α'. *Τὸ συνοπτικὸν πρόβλημα*

Καθὼς εἶπα, τὰ τρία πρῶτα Εὐαγγέλια ὁμοιάζουν μεταξύ των πολύ, καὶ τὸ πρόβλημα αὐτό, ὀνομαζόμενον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας «συνοπτικὸν πρόβλημα» ἀπασχολεῖ τοὺς ἑρμηνευτὰς ἀνέκαθεν. Δὲν ὁμοιάζουν εἰς τὰς λεπτομερείας τοῦ διαγράμματος, οὔτε εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος, οὔτε εἶνε τὸ ἕνα μεγένθυσις ἢ μικρογραφία τοῦ ἄλλου. Ἀλλ' ἔχουν πολλὰ τεμάχια τόσον κοινὰ μεταξύ των, ὥστε νὰ φθάνουν μέχρι χρήσεως τῶν αὐτῶν λέξεων. Ἐν τούτοις ἕκαστος εὐαγγελιστὴς ἔχει καὶ τὰ ἰδιάζοντα τεμάχια τὰ ὁποῖα δὲν ἀπαντῶνται εἰς τοὺς ἄλλους. Ὁ Μᾶρκος ἔχει τὰ ὀλιγώτερα ἰδιάζοντα. Ἂν ὑπολογίσωμεν τὴν ὅλην ἔκτασιν καὶ τὰ ἰδιάζοντα ἑκάστου κατὰ στίχους καὶ κατὰ ποσοστόν, ἔχομεν τὴν ἑξῆς εἰκόνα.

	Σύνολον	Ἰδιάζοντα
Ματθαῖος	1071	330 (31%)
Λουκᾶς	1151	550 (48%)
Μᾶρκος	678	40 (6%)

Ἂν δὲν ἐγράφετο τὸ κατὰ Μᾶρκον, ὁ Ματθαῖος θὰ εἶχε ποσοστὸν ἰδιάζοντος ὑλικοῦ ὑψηλὸν ὅπως καὶ ὁ Λουκᾶς. Ὁ Μᾶρκος δηλαδὴ ἔλαβε πολὺ ὑλικὸν ὑπάρχον εἰς τοὺς δύο ἄλλους, κυρίως δὲ εἰς τὸν Ματθαῖον. Ὁμοιάζει τόσον πολὺ μὲ τὸν Ματθαῖον, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι νὰ τὸν χαρακτηρίζουν ὡς ἐπιτομὴν τοῦ Ματθαίου (Κύριλλος Ἀλεξ., Αὐγουστῖνος, κλπ.). Εἰς τί ὀφείλεται ἄραγε ἡ τοιαύτη ὁμοιότης τῶν τριῶν πρώτων Εὐαγγελίων;

Κατ' ἀρχὴν ἀποκλείεται νὰ εἶνε ἔργον τοῦ ἁγίου Πνεύματος· τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐμπνέει τοὺς ἱστορικοὺς τῆς Κ. Διαθήκης νὰ γράψουν τὰ ἀληθῆ καὶ τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν σωτηρίαν, ἄνευ λάθους καὶ μὲ πνοὴν ζωῆς αἰωνίου· δὲν ὑπαγορεύει συγκεκριμένας λέξεις ἢ φράσεις. Ἡ θεοπνευστία ἑδράζει εἰς τὰ νοήματα καὶ τὰς ἐννοίας ὄχι εἰς τοὺς γραμματικούς, λεκτικούς, καὶ συντακτικοὺς τύπους. Πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλησε μὲν τοὺς

ἀρχαίους φυσιολογικῶς, ἐτυράννησε δὲ τοὺς νεωτέρους ὑπερβολικῶς δι' οὓς λόγους θὰ ἴδωμεν, ἐδόθησαν διάφοροι ἀπαντήσεις συνοψιζόμεναι εἰς τρεῖς ὑποθέσεις.

Κατὰ τὴν πρώτην ὑπόθεσιν ὅλαι αἱ λύσεις προϋποθέτουν, ὅτι ἡ κοινοκτημοσύνη τοῦ ὑλικοῦ τῶν Εὐαγγελίων ὀφείλεται εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην χρονικὴν προτεραιότητα αὐτῶν. Ἕκαστος δηλαδὴ εὐαγγελιστής, ὅταν ἔγραφεν, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὸν προηγούμενον ἢ τοὺς προηγουμένους καὶ ἤντλει ἐξ αὐτῶν ὅσον καὶ ὅ,τι ἤθελε. Τοιαύτας λύσεις ἐπρότειναν καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἑρμηνευτῶν τῶν νεωτέρων χρόνων (μέχρι ΙΘ' αἰῶνος). Ἐδημιουργήθησαν ἔτσι ὅλοι οἱ δυνατοὶ συνδυασμοί, ἤτοι·
Ματθαῖος, Λουκᾶς, Μᾶρκος.
Ματθαῖος, Μᾶρκος, Λουκᾶς.
Λουκᾶς, Ματθαῖος, Μᾶρκος.
Λουκᾶς, Μᾶρκος, Ματθαῖος.
Μᾶρκος, Ματθαῖος, Λουκᾶς.
Μᾶρκος, Λουκᾶς, Ματθαῖος.
Ὁ Ἰωάννης κατὰ τὸ πλεῖστον λαμβάνεται ὡς μεταγενέστερος καὶ τῶν τριῶν κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν. Ὅσοι παρενέβαλον τὸν Ἰωάννην εἰς τοὺς τρεῖς πρώτους, ἐδημιούργησαν πολλοὺς ἄλλους συνδυασμούς. Ἐπικρατέστεραι λύσεις τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς εἶνε οἱ δύο πρῶτοι συνδυασμοὶ μὲ τέταρτον τὸν Ἰωάννην. Οὐδεμία λύσις τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς ἐπιλύει ὅλας τὰς πτυχὰς τοῦ προβλήματος.

Κατὰ τὴν δευτέραν ὑπόθεσιν, προϋποθέτουν ὅλοι, ὅτι τῆς συγγραφῆς τῶν Εὐαγγελίων προηγήθη μακροχρόνιος καὶ πλουσία προφορικὴ περὶ τοῦ Κυρίου παράδοσις, ἡ ὁποία μάλιστα διετηρεῖτο μὲ τὴν στερεότυπον ἐπὶ λέξει ἀπομνημόνευσιν, καὶ ὅτι παρὰ τὴν στερεοτυπίαν προσελάμβανε κάποιαν διαφοροποίησιν μὲ δύο κυρίας παραλλαγάς, μίαν εἰς τὰς ἐκ περιτομῆς ἐκκλησίας καὶ μίαν εἰς τὰς ἐξ ἐθνῶν. Αὐτὴ ἡ προφορικὴ παράδοσις βραδύτερον ἀπεκρυσταλλώθη εἰς διάφορα γραπτὰ κείμενα, τρία ἐκ τῶν ὁποίων εἶνε τὰ ἐξεταζόμενα Εὐαγγέλια. Ὅλοι ὅσοι ἔχουν ὡς ἀφετηρίαν τὴν ὑπόθεσιν αὐτήν, δέχονται κατ' ἀρχήν, ὅτι δὲν εἶνε ἀληθῆ τὸ ὅτι συγγραφεῖς τῶν Εὐαγγελίων εἶνε αὐτοὶ ποὺ ἐπιγράφονται ὡς τοιοῦτοι, οὔτε ἦσαν αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι τοῦ Κυρίου, οὔτε ὅλα ὅσα γράφουν εἶνε ἀξιόπιστα. Οὐδεὶς δὲ λύει ὅλας τὰς πτυχὰς τοῦ προβλήματος.

Κατὰ τὴν τρίτην ὑπόθεσιν παρεισάγονται ὡς πηγαὶ τῶν Εὐαγγελίων διάφορα ὑποθετικὰ κείμενα. Ἐκ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς ἀπέρρευσαν δυσαρίθμητοι λύσεις, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδεμία λύει ὅλας τὰς πτυχὰς τοῦ προβλήματος. Χαρακτηρίζει δὲ τὰς λύσεις αὐτὰς τὸ ἄκρως ἀρνητικὸν πνεῦμα. Τίθενται ἐκποδὼν ἡ θεοπνευστία, ἡ ταυτότης τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ἡ εἰλικρίνεια τῶν πραγματικῶν συγγραφέων, ἡ ἱστορικότης τῶν ἱστορουμένων, καὶ ἡ πραγματικὴ ἡ-

λικία τῶν βιβλίων. Ἀναφέρω δύο ἐκ τῶν λύσεων τῆς ἐν λόγῳ ὑποθέσεως, μίαν παλαιὰν καὶ μίαν νέαν. α) Ἐγράφη πρῶτα ἕνα Πρωτευαγγέλιον εἰς συροχαλδαϊκὴν ἢ κατ' ἄλλους ἀραμαϊκὴν γλῶσσαν, ἐν συνεχείᾳ ἐξ αὐτοῦ ἀπέρρευσαν πολλαὶ διασκευαὶ καὶ μεταφράσεις, ἐν τέλει δὲ ἀπετελέσθησαν τὰ τρία Εὐαγγέλια ὡς ἀκολούθως.

1) Πρωτευαγγέλιον συροχαλδαϊκὸν ἢ ἀραμαϊκόν.
2) Ἑλληνικὴ μετάφρασις τούτου.
3) Διασκευὴ τούτου οὖσα πηγὴ τοῦ ἑβραϊκοῦ Εὐ. τοῦ Ματθαίου.
4) Ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς διασκευῆς βασιζομένη εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Πρωτευαγγελίου.
5) Δευτέρα διασκευὴ τοῦ Πρωτευαγγελίου εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ πρωτοτύπου (συροχαλδαϊκὴν ἢ ἀραμαϊκήν), οὖσα πηγὴ τοῦ Λουκᾶ.
6) Συμπίλημα τῶν δύο διασκευῶν, ὅπερ εἶνε καὶ πηγὴ τοῦ Μάρκου.
7) Τετάρτη διασκευὴ τοῦ Πρωτευαγγελίου, οὖσα κοινὴ πηγὴ τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ.
8) Ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς τετάρτης διασκευῆς βασιζομένη καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Πρωτευαγγελίου.
9) Ἑβραϊκὸν Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου ἔχον ὡς πηγὰς τὰς ὑπ' ἀριθμὸν 3 καὶ 7.
10) Ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ Ματθαίου βασιζομένη καὶ εἰς τὰς ὑπ' ἀριθμὸν 3 καὶ 7 πηγάς.
11) Εὐαγγέλιον τοῦ Μάρκου ἔχον ὡς πηγὰς τὴν πρώτην διασκευὴν τοῦ Πρωτευαγγελίου μεταπεφρασμένην ἐπακριβῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ ἄλλου καὶ τὴν δευτέραν διασκευὴν τοῦ Πρωτευαγγελίου τὴν ὁποίαν μετέφραζεν ὁ Μᾶρκος.
12) Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ ἔχον ὡς πηγὰς τὴν δευτέραν διασκευὴν τοῦ Πρωτευαγγελίου μεταφραζομένην ἑλληνιστὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ τὴν τετάρτην διασκευὴν κατὰ μετάφρασιν ἄλλου, καθὼς καὶ ἕνα τρίτον κείμενον τῆς ὁδοιπορίας τοῦ Χριστοῦ πρὸς Ἱεροσόλυμα.

Ἡ φαντασμαγορικὴ αὐτὴ λύσις, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα μὲ τὰ περιστατικὰ τῆς συγγραφῆς τῶν τριῶν Εὐαγγελίων, δεικνύει μὲ μεγάλην εἰλικρίνειαν καὶ σαφήνειαν πῶς ἀκριβῶς συντάσσουν τὰ ἐξηγητικά των ὑπομνήματα οἱ προτεστάνται ἑρμηνευταί. Ὅποιος ἔχει γνωρίσει τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἀντιλαμβάνεται. β) Ἐγράφησαν πρῶτα τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον (Πρωτο-Μᾶρκος) καὶ ἔπειτα ἕνα ἀνθολόγιον περιέχον κυρίως παραβολὰς καὶ ἀποφθέγματα χαρακτηριζόμενον μὲ τὸ γράμμα Q (=Quelle=Πηγή). Αὐτὰ τὰ δύο εἶνε αἱ πηγαὶ ὄχι μόνον τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ τοῦ Ἰωάννου. Κατά τινας ἡ Q εἶνε τὸ ἑβραϊκὸν κατὰ Ματθαῖον ἢ μία ἑλληνικὴ μετάφρασις ἐκείνου. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ποία εἶνε ἡ βαθυτέρα σημασία τῆς λύσεως αὐτῆς. Καθὼς εἶπα προηγουμένως, αἱ λύσεις ποὺ ἀπέρρευσαν ἐκ τῆς

τρίτης ὑποθέσεως, περὶ παρεισαγωγῆς γραπτῶν πηγῶν πρὸ καὶ μεταξὺ τῶν Εὐαγγελίων, εἶνε πολλαί. Μερικαὶ ἐξ αὐτῶν φθάνουν εἰς τὸ σημεῖον νὰ ὁμιλοῦν περὶ ὁλοκλήρου φιλολογίας μὲ μυθικὸν καὶ νοσηρὸν χαρακτῆρα, ἡ ὁποία προηγήθη τῶν Εὐαγγελίων, καὶ τῆς ὁποίας ἄθλια λείψανα εἶνε τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια. Ἀλλὰ περὶ αὐτῶν θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ τέταρτον μέρος.

Μέχρι στιγμῆς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο τῆς ὁμοιότητος τῶν τριῶν πρώτων Εὐαγγελίων, ἀρνητικῶς μὲν διεπίστωσα τὸ σφαλερὸν πασῶν τῶν ὑπαρχουσῶν λύσεων καὶ ὑποθέσεων, θετικῶς δὲ εὗρον μίαν νέαν λύσιν. Τὴν λύσιν αὐτὴν ἀποφεύγω νὰ ἀνακοινώσω, διότι εὑρίσκεται ἀκόμη ὑπὸ βάσανον καὶ δὲν θεωρῶ ἐπωφελὲς νὰ φέρω εἰς ἀνακοίνωσιν καὶ μίαν ἀκόμη ἐνδεχομένως σφαλερὰν λύσιν, ἡ ὁποία θὰ προστεθῇ εἰς τὰς ἄλλας σφαλερὰς διὰ νὰ ταλαιπωρῇ καὶ νὰ σκανδαλίζῃ. Πρὸς τὸ παρὸν ἀρκοῦμαι νὰ ἀναφέρω μόνον ὅ,τι εἶνε βέβαιον, ὅτι δηλαδὴ ἡ προτεραιότης τῶν Εὐαγγελίων ἔχει ὅπως τὰ ἐξετάζω, Ματθαῖος, Λουκᾶς, Μᾶρκος, Ἰωάννης· τοῦτο δὲ εἶνε σύμφωνον καὶ πρὸς τὰς ἐγκυρωτέρας ἀρχαίας πληροφορίας καὶ παραδόσεις.

β΄. Σχέσις συνοπτικῶν καὶ Ἰωάννου

Τὰ συνοπτικὰ Εὐαγγέλια εἶνε «Ἱστορία τοῦ Χριστοῦ», ἐνῷ τὸ κατὰ Ἰωάννην εἶνε «Λόγοι τοῦ Χριστοῦ». Ὁ Ἰωάννης κυρίως ἱστορίαν ἔχει μόνον εἰς τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν. Εἰς τὸ ὑπόλοιπον ἔχει ὀλίγα μόνον ἀφηγηματικὰ στοιχεῖα, ὅσα χρειάζονται διὰ νὰ δοθῇ ὁ ἱστορικὸς σκελετὸς τῆς δράσεως τοῦ Κυρίου· τὸ γέμισμα τοῦ σκελετοῦ εἶνε ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Π.χ. εἰς τὸ Θ΄ κεφάλαιον καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ Ι΄ ἔχει 7 στίχους ἀφήγησιν τῆς θεραπείας τοῦ τυφλοῦ, ἐξ ὧν πάλιν οἱ 5 μόνον εἶνε ἀφηγηματικοί, ἐν συνεχείᾳ δὲ 55 στίχους λόγους καὶ διαλόγους τοῦ Ἰησοῦ ἐξ ἀφορμῆς τῆς θεραπείας. Σημεῖα ἐπιτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀναφέρονται ὀλίγα καὶ μεγάλα ὡς δείγματα τῆς Θεότητός του καὶ ἀφορμαὶ τῆς περὶ ἑαυτοῦ διδασκαλίας του. Παραβολαὶ δὲν ἀναφέρονται. Ἡ Θεότης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τονίζεται ἐδῶ περισσότερον ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἄλλους εὐαγγελιστάς. Αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὸν εἰδικὸν σκοπὸν τοῦ Εὐαγγελίου τούτου. Ἐνῷ δηλαδὴ τὰ ἄλλα Εὐαγγέλια εἶνε ἀπρόκλητα καὶ ἔχουν πολλαπλοῦν σκοπόν, τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐγράφη κατόπιν προκλήσεως τῶν αἱρετικῶν, ἐναντίον τῶν ὁποίων καὶ στρέφεται, διὰ τοῦτο καὶ ἔχει εἰδικὸν σκοπόν, καὶ τονίζει ἰδιαιτέρως καὶ μὲ περισσὴν σαφήνειαν τὴν Θεότητα τοῦ Υἱοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἴσου ὄντος πρὸς τὸν Πατέρα. Ἐκ τούτου ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι ἀρχαῖοι εἶπον, ὅτι τὰ μὲν ἄλλα Εὐαγγέλια εἶνε σωματικὰ τὸ δὲ τοῦ Ἰωάννου πνευματικόν· εὐστοχώτερον θὰ ἦτο νὰ εἴπουν, ὅτι εἰς μὲν τὰ ἄλλα κυριαρχεῖ τὸ στοιχεῖον τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως, εἰς δὲ τὸ κατὰ Ἰωάννην τὸ στοιχεῖον τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ προσώπου του.

Αὐταὶ εἶνε αἱ κυριώτεραι διαφοραὶ τοῦ Ἰωάννου πρὸς τοὺς τρεῖς πρώτους εὐαγγελιστάς· διαφοραὶ εἴδους.

Ὑπεστηρίχθη ὅμως ὑπὸ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς, ὅτι ὑπάρχουν καὶ πολλαὶ ἱστορικαὶ διαφοραί, δηλαδὴ διαφωνίαι. Ὅλαι ὅμως αἱ θρυλούμεναι διαφωνίαι εἶνε ἀποτελέσματα ἀπροσεξίας καὶ ἀνεπιτυχοῦς ἑρμηνείας. Ἀναφέρω τὰς τέσσαρας θεωρουμένας ὡς βαρυτέρας.

1. Κατὰ τοὺς ἄλλους εὐαγγελιστὰς ἡ δημοσία δρᾶσις καὶ τὸ δημόσιον κήρυγμα τοῦ Κυρίου ἀρχίζει μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ φυλάκισιν τοῦ Ἰωάννου βαπτιστοῦ, ἐνῷ κατὰ τὸν Ἰωάννην ὑπῆρξε καὶ παράλληλος δρᾶσις τῶν δύο. Τὸ θέμα ὅμως ἐπακριβῶς ἔχει ὡς ἑξῆς. Ὁ Ματθαῖος εὐθὺς μετὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν πειρασμῶν τοῦ Κυρίου, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν πλησίον τῆς Ἱερουσαλήμ, λέγει· «Ἀκούσας δὲ (ὁ Ἰησοῦς) ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς Γαλιλαίαν, καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲτ ἐλθὼν κατώκησεν εἰς Καπερναούμ... Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν καὶ λέγειν· Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν» (Μθ 4, 12 - 17). Ὁμοίως καὶ ὁ Μᾶρκος λέγει· «Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι Ἰωάννην ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ λέγων ὅτι...» (Μρ 1, 14 - 15). Ὁ δὲ Ἰωάννης γράφει· «Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν, καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν καὶ ἐβάπτιζεν. ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ, καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο· οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης. ἐγένετο οὖν ζήτησις... καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην καὶ εἶπον αὐτῷ· Ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε οὗτος βαπτίζει καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτὸν» (Ἰω 2, 22 - 26). Καὶ μόνον ἡ ἐπεξήγησις τοῦ Ἰωάννου «οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης» μᾶς δίδει νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης γνωρίζει τί λέγουν σχετικῶς οἱ ἄλλοι εὐαγγελισταί, γνωρίζει ὅτι παραλείπουν εἰς τὴν ἀφήγησίν των τὴν σχετικὴν λεπτομέρειαν, καὶ τὴν διευκρινίζει ὁ ἴδιος, διὰ νὰ μὴ σχηματισθῇ ἡ ἐντύπωσις ὅτι διαφωνεῖ πρὸς ἐκείνους. Τοῦτο μόνον ἂν προσεῖχον οἱ ἀρνητικοί, θὰ εἶχον τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα ποὺ ἐδημιούργησαν. Ἔχει δὲ ἡ σειρὰ τῶν γεγονότων κατὰ τὰ Εὐαγγέλια ὡς ἀκολούθως. Ὡς ἰδιώτης ἀκόμη ὁ Ἰησοῦς πορεύεται εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Ἐκεῖ βαπτίζεται ὑπὸ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, δακτυλοδεικτεῖται ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ὡς ὁ ἀναμενόμενος ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ γνωρίζεται μὲ τοὺς πρώτους μαθητὰς Ἰωάννην, Ἀνδρέαν, καὶ Σίμωνα. Ἐπιστρέφων πρὸς τὴν Γαλιλαίαν, προφανῶς καθ' ὁδὸν γνωρίζεται μὲ τοὺς μαθητὰς Φίλιππον καὶ Ναθαναήλ. Εἰς τὴν Γαλιλαίαν ὡς ἰδιώτης ἀκόμη παρευρίσκεται μετὰ τῶν μαθητῶν του (τοὺς ὁποίους ἔχει ἀκόμη ὡς φίλους) εἰς τὸν γάμον τῆς Κανά. Ἐκεῖ κάνει τὸ γνωστὸν σημεῖον ἀλλὰ μὲ μυστικότητα καὶ μὲ τὴν εὐγενῆ

παρατήρησιν πρὸς τὴν μητέρα του ὅτι «Οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου» (Ἰω 2,4). Κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς πραγματοποιεῖ καὶ μίαν οἰκογενειακήν του τακτοποίησιν. Μετοικεῖ μετὰ τῆς μητρός του καὶ τῶν ἀδελφῶν του ἀπὸ Ναζαρὲτ εἰς τὴν Καπερναούμ, τὴν ὁποίαν σκοπεύει νὰ κάνῃ ἕδραν του καὶ ὁρμητήριον μέχρι τοῦ θανάτου του. Ὁ Ἰωάννης λεπτομερέστερον παρατηρεῖ, ὅτι εἰς Καπερναοὺμ τότε «ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας» (Ἰω 3,12). Διότι ἀμέσως σχεδὸν πορεύεται εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἐκεῖ τοῦ συμβαίνουν οἱ πειρασμοί. Μέχρι τῆς ὥρας ὁ Κύριος ἰδιωτεύει, ὁ δὲ ἄνθρωπος τῆς ἡμέρας εἶνε ὁ βαπτιστὴς Ἰωάννης. Ἀκριβῶς κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁ Κύριος κάνει τὴν πρώτην δημοσίαν ἐμφάνισίν του ἐν Ἱεροσολύμοις ἐνώπιον τοῦ Ἰσραὴλ μὲ τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐκδιώξεως τῶν ἐμπόρων ἐκ τοῦ ναοῦ (Ἰω 2, 14 - 25). Μετὰ ταῦτα ὁ Κύριος ἐξορμᾷ δημοσίᾳ πάλιν εἰς τὴν ὕπαιθρον τῆς Ἰουδαίας καὶ βαπτίζει· τότε ἀκριβῶς παραπονοῦνται οἱ μαθηταὶ τοῦ βαπτιστοῦ εἰς τὸν διδάσκαλόν των· καὶ δι' αὐτὴν τὴν σύντομον παράλληλον δρᾶσιν τῶν δύο ἀνδρῶν σημειώνει ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὅτι «οὔπω ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης» (Ἰω 3, 22 - 36). Ταχύτατα οἱ φαρισαῖοι τῆς Ἱερουσαλὴμ πληροφοροῦνται τὴν ἐμφάνισιν καὶ δευτέρου βαπτιστοῦ (τοῦ Ἰησοῦ), ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀντιληφθεὶς τοῦτο ἀποσύρεται πρὸς βορρᾶν διερχόμενος διὰ τῆς Σαμαρείας, ὅπου δὲν εἰσήρχοντο εὐκόλως οἱ φαρισαῖοι· τοῦτο πρὸς ἀσφάλειάν του· ἐνῷ ὁ ἕνας ἐκ τῶν δύο βαπτιστῶν, ὁ Ἰωάννης, συλλαμβάνεται. Τὸν ἄλλον προφανῶς τὸν κατεδίωξαν ἀλλὰ δὲν τὸν εὗρον (Ἰω 4, 1 - 3). Μετὰ παραμονὴν δύο ἡμερῶν εἰσέρχεται εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ὄχι πλέον ὡς ἰδιώτης, ἀλλ' ὡς δημόσιον πρόσωπον, καὶ ἐγκαθίσταται εἰς Καπερναοὺμ (Ἰω 4, 43 - 54). Ἀπὸ τότε ἐκήρυττε καὶ ἐν Γαλιλαίᾳ δημοσίᾳ τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἤδη δὲ κατὰ τὴν ἔξοδόν του ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἶχε πληροφορηθῇ τὴν σύλληψιν τοῦ Ἰωάννου βαπτιστοῦ. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἀναφέρονται οἱ ἄλλοι εὐαγγελισταὶ ὅταν γράφουν «Ἀκούσας δὲ (ὁ Ἰησοῦς) ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς Γαλιλαίαν... Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν καὶ λέγειν· Μετανοεῖτε, κλπ.». Ἐννοοῦν τὸ ἐν Γαλιλαίᾳ καὶ περὶ μετανοίας καὶ βασιλείας δημόσιον κήρυγμα. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν καμμία διαφωνία τοῦ Ἰωάννου πρὸς τοὺς ἄλλους.

2. Ὁ μὲν Ἰωάννης ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἑώρτασεν εἰς Ἱεροσόλυμα τρία τοὐλάχιστον πάσχα (Ἰω 2, 13· 6,4· 12, 1) καὶ ἄρα ἐκήρυξεν ἐπὶ 2,5 ἕως 3,5 τοὐλάχιστον ἔτη, οἱ δὲ ἄλλοι εὐαγγελισταὶ ἀναφέρουν ἕνα μόνον πάσχα κατὰ τὸ ὁποῖον καὶ ἐφονεύθη, καὶ ἄρα προϋποθέτουν δρᾶσιν ἑνὸς ἔτους ἢ καὶ ὀλιγώτερον. Οἱ τὴν «διαφωνίαν» αὐτὴν ἐπισημάναντες δὲν παρετήρησαν τὰ ἑξῆς. α) Κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ πάθους ὁ Κύριος ἠπείλησε τοὺς φαρισαίους μὲ τὴν παραβολὴν τῆς ἀκάρπου συκῆς, ἡ ὁποία κόπτεται τῇ διαταγῇ τοῦ οἰκοδεσπότου. Ἐκεῖ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος λέγει εἰς τὸν ἀμπελουργόν· «Ἰδοὺ τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ

οὐχ εὑρίσκω» (Λκ 13,7). Καθαρὰ δήλωσις ὅτι ὁ Κύριος, ὅταν ἐφονεύθη, ἐπραγματοποίει τὴν τρίτην ἐπίσημον πασχάλιον ἐπίσκεψιν εἰς Ἱερουσαλήμ. β) Ὀλίγον ἔπειτα ὁ Κύριος κατὰ Ματθαῖον καὶ Λουκᾶν, κλαίων τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀνεφώνησεν· «Ἱερουσαλὴμ Ἱερουσαλήμ,... π ο σ ά κ ι ς ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου κλπ.» (Μθ 23, 37· Λκ 13, 34). Καὶ τὸ «ποσάκις» δηλώνει ἐπανειλημένας ἐπισκέψεις. Συμφωνοῦν λοιπὸν καὶ οἱ ἄλλοι εὐαγγελισταὶ μὲ τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὁ Κύριος ἑώρτασε τοὐλάχιστον τρία πάσχα εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἔδρασε δημοσίᾳ περὶ τὰ τρία ἔτη· ἀλλὰ δὲν ἐνδιαφέρονται νὰ ἀπαριθμήσουν τὰς ἐπισκέψεις αὐτὰς ἢ νὰ καθορίσουν τὸν χρόνον τῆς δράσεως. Ἡ ἀλήθεια ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸ στόμα των, οὕτως εἰπεῖν, ἀκουσίως, ἀνεπιτηδεύτως, καὶ παρεμπιπτόντως.

3. Οἱ τρεῖς πρῶτοι εὐαγγελισταὶ τοποθετοῦν τὸ πάσχα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐφονεύθη ὁ Ἰησοῦς, κατὰ μίαν ἡμέραν πρότερον ἢ ὁ Ἰωάννης. Τὸ ἰουδαϊκὸν πάσχα, ἑορτὴ ἀκίνητος, ἤρχιζεν ἀπὸ τὴν νύκτα τῆς 14 πρὸς τὴν 15 τοῦ μηνὸς Νισὰν καὶ πρώτη αὐτοῦ ἡμέρα ἐθεωρεῖτο ἡ 15, ἥτις ἐλέγετο καὶ πρώτη τῶν ἀζύμων. Τὴν διαφωνίαν αὐτὴν συμπεραίνει ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ ἐκ τῶν ἑξῆς στοιχείων. α) Οἱ τρεῖς πρῶτοι εὐαγγελισταὶ λέγουν διὰ τὴν πέμπτην, ἡμέραν τοῦ μυστικοῦ δείπνου, ὅτι τότε ἦτο «ἡ πρώτη τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον» (Μθ 26,17· Μρ 14,12) ἢ «ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα» (Λκ 22,7). β) Οἱ μαθηταὶ κατὰ τὴν πέμπτην ἐρωτοῦν τὸν Κύριον «Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;» καὶ τὸ ἑτοιμάζουν κατὰ τὰς ὁδηγίας του κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν· «καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα» (Μθ 26,19· Μρ 14,16· Λκ 22,13). γ) Ὁ Κύριος, ὅταν κάθηνται νὰ φάγουν τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας, λέγει· «Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν» (Λκ 22,15). δ) Ὁ Ἰωάννης ἐξ ἑτέρου λέγει ὅτι «πρὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα... λαβὼν λέντιον διέζωσεν ἑαυτὸν κλπ.» (Ἰω 13, 1 - 5). ε) Κατὰ τὸν Ἰωάννην, ὅταν ὁ Κύριος ἐν τῷ μυστικῷ δείπνῳ ἀπέστειλεν ἔξω τὸν προδότην Ἰούδαν διὰ τελευταίαν φοράν, ὡρισμένοι μαθηταὶ δὲν ἠννόησαν περὶ τίνος πρόκειται, ἀλλ' ἐνόμισαν ὅτι ἐννοεῖ «Ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν, ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ» (Ἰω 13,29). ϛ) Ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης γράφει· «Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον· ἦν δὲ πρωΐ· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα» (Ἰω 18, 28). ζ) Πάλιν ὁ ἴδιος λέγει· «Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν· ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου· ἠρώτησαν τὸν Πιλᾶτον κλπ.» (Ἰω 19,31). Ἑπομένως τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τοὺς τέσσαρας ἔγιναν ὡς ἑξῆς· τὴν πέμπτην δεῖπνος καὶ σύλληψις, τὴν νύκτα τῆς πέμπτης δίκη παρὰ τοῖς ἀρχιερεῦσι, τὴν παρασκευὴν δίκη παρὰ τῷ Πιλάτῳ, σταύρωσις, θάνατος, ταφή· ἀλλὰ τὸ πάσχα κατὰ

μὲν τοὺς τρεῖς πρώτους ἤρχισεν ἀπὸ τὴν νύκτα τῆς πέμπτης πρὸς παρασκευήν, ὁπότε ἡ παρασκευὴ ἦτο ἡ πρώτη τῶν ἀζύμων καὶ ἡ μεγάλη ἡμέρα, κατὰ δὲ τὸν Ἰωάννην ἀπὸ τὴν νύκτα τῆς παρασκευῆς πρὸς σάββατον, ὁπότε, ὅπως καὶ γράφει, τὸ σάββατον ἦτο ἡ πρώτη τῶν ἀζύμων καὶ ἡ μεγάλη ἡμέρα.

Ἐὰν ὅμως παρατηρήσῃ κανεὶς καλύτερον, καὶ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους εὐαγγελιστὰς προϋποτίθεται ὅτι ἡ νὺξ τῆς πέμπτης πρὸς παρασκευὴν καὶ ἡ παρασκευὴ δὲν ἦσαν οὔτε πάσχα, οὔτε ἡ μεγάλη ἡμέρα τῆς πρώτης τῶν ἀζύμων. Διότι τὴν νύκτα τῆς πέμπτης ὅλην μέχρι τὸ πρωΐ οἱ ἀρχιερεῖς δικάζουν τὸν Ἰησοῦν, τὸ πρωΐ ὁδηγοῦν τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸν Πιλᾶτον, τὴν μεσημβρίαν τῆς παρασκευῆς σταυρώνουν τὸν Ἰησοῦν, ἀγγαρεύουν τὸν Σίμωνα Κυρηναῖον «ἐρχόμενον ἀπ' ἀγροῦ», οἱ φαρισαῖοι Ἰωσὴφ καὶ Νικόδημος τὸ ἑσπέρας σπεύδουν νὰ θάψουν τὸν Ἰησοῦν, πρὶν φθάσῃ ἡ ὥρα τοῦ πάσχα. Ἑπομένως ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα, ἀφ' ἑνὸς μὲν τοὺς ἀποδεικνύουν συμφώνους πρὸς τὸν Ἰωάννην, ἀφ' ἑτέρου δὲ δίδουν τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν εἰς τὰς προεκτεθείσας φράσεις των, ἐκ τῶν ὁποίων κακῶς συνεπεράνθη ὅτι τοποθετοῦν τὸ πάσχα τὴν παρασκευήν. Ἔχει δὲ ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία ὡς ἀκολούθως. Κατὰ τὸν μωσαϊκὸν νόμον τὸ πάσχα ἔχει πέντε ἡμέρας ἑτοιμασίας καὶ ἑπτὰ ἡμέρας ἑορτασμοῦ. Αἱ ἡμέραι 10 - 14 Νισὰν εἶνε ἑτοιμασία τοῦ προβάτου. Αἱ ἡμέραι 15 - 21 εἶνε τὸ πάσχα· κατὰ τὰς ἑπτὰ αὐτὰς οἱ Ἰουδαῖοι ἔτρωγον ἄζυμα, πικρὰ χόρτα, καὶ τὸν πασχάλιον ἀμνὸν (Ἐξ 12, 3 - 19· Β' Πα 35, 1 - 17). Ἡ ἀκριβεστέρα ὥρα ἐνάρξεως τοῦ πάσχα ἦτο ἡ ἔναρξις τῆς νυκτὸς τῆς 14 πρὸς τὴν 15 Νισάν. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου ἦτο ἡ πέμπτη 13 Νισάν, ἡ παρασκευὴ 14 Νισάν, τὸ σάββατον 15 Νισὰν καὶ πρώτη ἡμέρα τῶν ἀζύμων ἀρχομένη βεβαίως ἀπὸ τὴν νύκτα τῆς παρασκευῆς πρὸς σάββατον. Οἱ τρεῖς εὐαγγελισταί, ὅταν λέγουν «ἡ πρώτη ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα (= τὸν ἀμνὸν) ἔθυον», ἐννοοῦν γενικῶς καὶ ἀορίστως «ὅταν ἔφθασε τὸ πάσχα», καὶ ὄχι ὅτι ἡ πέμπτη ἦτο ἡ πρώτη τῶν ἀζύμων· ὅπως καὶ ἡμεῖς σήμερον, λέγοντες «τὸ πάσχα συνέβη αὐτό», ἐννοοῦμεν καὶ τὰς ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος τῶν παθῶν καὶ τὰς ἡμέρας τῆς διακαινησίμου. Πρόκειται περὶ τυπικῆς ἐκφράσεως καὶ γενικοῦ καθορισμοῦ, καὶ ὄχι περὶ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ ἡμερομηνίας. Ὅταν πάλιν λέγουν ὅτι «ἡτοίμασαν τὸ πάσχα», δὲν ἐννοοῦν ὅτι «ἔστρωσαν τὴν πασχάλιον τράπεζαν», ἀλλ' ὅτι ἐπεράτωσαν τὰς κυριωτέρας ἑτοιμασίας διὰ τὸ μετὰ δύο ἡμέρας ἀγόμενον πάσχα. Ὅταν κάθηνται μετὰ τοῦ Κυρίου νὰ φάγουν τὸν δεῖπνον ἐκεῖνον κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Κύριος παρέδωκε τὸ αἷμα του καὶ τὴν σάρκα του, ὁ δεῖπνος δὲν ἦτο πασχάλιος, δὲν ἔτρωγον τὸν ἀμνὸν καὶ τὰ ἄζυμα. Ἦτο ἀπὸ ἰουδαϊκῆς πλευρᾶς συνήθης δεῖπνος· ἄλλο ἂν ἀπὸ χριστιανικῆς ἦτο ὁ πνευματικὸς πασχάλιος δεῖπνος. Ὁ Χριστὸς δηλαδὴ ἀκυρώνει τὸ ἑβραϊκὸν πάσχα τῆς Π. Διαθήκης μίαν ἡμέραν πρὸ τῆς τελέσεώς του καὶ προλαμβάνει νὰ θύσῃ τὸ καινὸν καὶ αἰώνιον πάσχα. Ὅταν ὁ Κύριος, ὁ ὁποῖ-

ος οὐδέποτε ὡς φαίνεται ἔφαγε μετὰ τῶν μαθητῶν του τὸ ἰουδαϊκὸν πάσχα, ἐξέφρασε τὸν διακαῆ του πόθον λέγων «Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν», οἱ εὐαγγελισταὶ δὲν ἐννοῦν, ὅτι ἀπήλαυσε τὴν νοσταλγικὴν αὐτὴν ἀνθρωπίνην ἐπιθυμίαν του· διότι ὅταν ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ φαγωθῇ τὸ πάσχα, αὐτὸς ἦτο νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ· ἀφήνουν ὅμως νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ ἡ τόσον ἁγνὴ καὶ ἁγία εὗρεν ὡς ἀνταπόκρισιν ἀνταξίαν ἑαυτῆς ἕνα ἄλλο πάσχα πνευματικὸν καὶ αἰώνιον, τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ ἐπιθυμήσαντος Κυρίου, τὸ ὁποῖον ὄντως συνέφαγε μετὰ τῶν μαθητῶν του «πρὸ τοῦ αὐτὸν παθεῖν». Ὥστε δὲν διαφωνοῦν οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταὶ ὡς πρὸς τὴν ἡμερομηνίαν καὶ ἡμέραν τοῦ ἰουδαϊκοῦ πάσχα τοῦ σωτηρίου ἔτους.

4. Προκειμένου νὰ προσβάλουν τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς ὑπεστήριξαν, ὅτι οἱ τέσσαρες συγγραφεῖς τῶν Εὐαγγελίων δὲν εἶνε αὐτόπται, ἀλλὰ γράφουν ἀντλοῦντες ἐκ παλαιοτέρων παραδόσεων, διότι ὁ μὲν Ματθαῖος ὁμιλεῖ περὶ ἐμφανίσεων τοῦ ἀναστάντος εἰς ἄνδρας μαθητὰς μόνον ἐν Γαλιλαίᾳ, οἱ δὲ Λουκᾶς καὶ Μᾶρκος μόνον ἐν Ἰουδαίᾳ, ὁ δὲ δῆθεν συμβιβαστὴς Ἰωάννης καὶ ἐν Γαλιλαίᾳ καὶ ἐν Ἰουδαίᾳ. Τοῦτο ἀποδίδουν εἰς τὸ ὅτι ὑπῆρχον δύο παραδόσεις περὶ ἀναστάσεως, μία ἰουδαϊκὴ καὶ μία γαλιλαϊκή, τὴν πρώτην τῶν ὁποίων ἀκολουθοῦν οἱ Λουκᾶς καὶ Μᾶρκος τὴν δὲ δευτέραν ὁ Ματθαῖος· ὁ δὲ Ἰωάννης εἶνε συμπιλητής. Πρόκειται περὶ τῆς μεγαλυτέρας παρανοήσεως καὶ αὐθαιρεσίας. Κατ' ἀρχὴν δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἐξαιρεθοῦν αἱ εἰς γυναῖκας γενόμεναι ἐν Ἰουδαίᾳ ἐμφανίσεις τοῦ ἀναστάντος, τὰς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Ματθαῖος. Ἔπειτα εἶνε ἐμφανές, ὅτι οἱ εὐαγγελισταί, μόλις φθάσουν εἰς τὸ ἐνδιαφέρον γεγονὸς τῆς ἀναστάσεως, παύουν νὰ γράφουν «ἀνελλιπῆ ἱστορίαν», ἀλλ' ἀναφέρουν ὀλίγα ἕκαστος ἐπίλεκτα περιστατικά, ὅσα νομίζει αὐτός. Ἐπειδὴ περιέπλεξαν οἱ ἀρνηταὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τὴν ἐν Ἰουδαίᾳ γενομένην ἀνάληψιν, καλὸν εἶνε νὰ ἐκθέσωμεν ἐν συντομίᾳ πῶς συνέβησαν τὰ γεγονότα τῶν Εὐαγγελίων ἀπὸ τὴν ἀνάστασιν καὶ ἑξῆς.

Ὡς γνωστὸν ὁ Κύριος ἀπέθανεν εἰς ξένον μέρος, μακρὰν τῆς πατρίδος του, ὡς προσκυνητής. Καὶ οἱ μαθηταί του καὶ οἱ οἰκεῖοι του οἱ ὁποῖοι περιέθαλψαν τὸν νεκρόν του ἦσαν ὅλοι ἐκδρομεῖς προσκυνηταί. Ὁ ἴδιος γνωρίζων τὴν ἀνάστασίν του εἶπεν εἰς τοὺς μαθητάς, μόλις τὸν θάψουν, νὰ φύγουν εἰς τὴν Γαλιλαίαν καὶ νὰ τὸν ἀναμένουν ἐκεῖ ἀναστάντα. Οἱ μαθηταὶ ὅμως οὔτε ἠννόησαν, οὔτε ἐπίστευσαν, οὔτε ἐτήρησαν τὴν ἐντολὴν αὐτήν. Τὴν πρώτην ἡμέραν μετὰ τὸ σάββατον τοῦ πάσχα (τὴν κυριακήν), αἱ γυναῖκες ἐπῆγαν εἰς τὸν τάφον τοῦ τριημέρου νεκροῦ διὰ νὰ ρίψουν ἀρώματα. Τοῦτο ἐσυνηθίζετο, διότι οἱ τάφοι, ὅπως ἦσαν τότε, ἄφηναν νὰ ἐξέρχεται ἡ δυσοσμία τοῦ νεκροῦ ἀπὸ τὰς χαραγὰς τῆς θυραίας πλακός, οἱ δὲ προσφιλεῖς τοῦ ὄζοντος νεκροῦ ἐκ στοργῆς ἐφρόντιζον νὰ ἐξουδετερώνουν

τὴν κακοσμίαν τοῦ προσφιλοῦς των νεκροῦ μὲ ἀρώματα. Αὐτὸν τὸν σκοπὸν εἶχεν ἡ πρωϊνὴ ἐπίσκεψις τῶν μυροφόρων γυναικῶν εἰς τὸν τάφον. Ὁ τάφος εὑρέθη κενός, καὶ οἱ ἄγγελοι ἐπανέλαβον τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητὰς νὰ σπεύσουν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, διὰ νὰ τὸν συναντήσουν. Ἡ ἐντολὴ αὐτὴ ἔχει τὸ νόημα τῆς δοκιμασίας τῆς πίστεως τῶν μαθητῶν· εὑρέθησαν δὲ ὅλοι ἄπιστοι ὅπως καὶ ὁ Θωμᾶς. Τότε ὁ Κύριος ἠναγκάσθη νὰ ἐμφανισθῇ εἰς αὐτοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἀφοῦ ἔγινε ἔτσι, ἐκάθησαν ὅλον τὸ ἑβδομαδιαῖον πάσχα καὶ μέχρι τὴν ἐπομένην κυριακὴν τοὐλάχιστον εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἔπειτα οἱ μαθηταὶ ἔφυγον διὰ τὴν Γαλιλαίαν. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς διασπορᾶς, ὅταν ἤρχοντο εἰς Ἱεροσόλυμα διὰ τὸ πάσχα, παρέμενον ἐπὶ δύο μῆνας ἀπὸ τὰς παραμονὰς τοῦ πάσχα μέχρι τὰς ἑπομένας τῆς πεντηκοστῆς (ὅπως φαίνεται καὶ ἐκ τῶν Πράξεων), ὥστε μὲ μίαν ἐπίσκεψιν νὰ συμπεριλάβουν ἀμφοτέρας τὰς ἑορτάς. Οἱ Ἑβραῖοι ὅμως τῆς Παλαιστίνης ἔφευγον μετὰ τὸ πάσχα εἰς τὰς ἐργασίας των καὶ ἐπανήρχοντο διὰ τὴν πεντηκοστήν. Ἀφοῦ ἡ πλέον ἀπομεμακρυσμένη περιοχὴ δὲν ἀπεῖχεν ἀπὸ Ἱεροσολύμων παρὰ 6 ἡμερῶν ὁδόν, δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ μένουν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ τὸ πάσχα μέχρι τὴν πεντηκοστήν. Ἔτσι ἔκαναν καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, ἔτσι ἔκαναν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἀναστάσεως. Ὁ Κύριος ἐν Γαλιλαίᾳ ἐνεφανίσθη εἰς αὐτοὺς πολλάκις καὶ ἔκανε συγκεντρώσεις μέχρι καὶ 500 ἐμπίστων μὲ ἄνεσιν, μακρὰν ἀπὸ τὸ κέντρον τῶν φαρισαίων. Διὰ τὴν πεντηκοστὴν ἐπανῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ ἐνωρίς. Πάλιν ἐνεφανίζετο ἐκεῖ ὁ Κύριος, ἕως ὅτου ἀνελήφθη ἀπὸ τὸ προάστιον τῆς Ἱερουσαλὴμ, τὴν Βηθανίαν. Οἱ δὲ μαθηταὶ παρέμειναν μέχρι τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ Πνεύματος καὶ πέραν. Διὰ τοῦτο ἔχομεν ἐμφανίσεις τοῦ ἀναστάντος Κυρίου πρῶτα ἐν Ἱερουσαλήμ, ἔπειτα ἐν Γαλιλαίᾳ, καὶ τέλος πάλιν ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἰουδαίᾳ ἐμφανίζεται εἰς τὰς γυναῖκας, τὸν Σίμωνα, τοὺς πρὸς Ἐμμαοὺς πορευομένους, τοὺς δέκα (ἄνευ τοῦ Θωμᾶ), τοὺς ἕνδεκα (μετὰ τοῦ Θωμᾶ)· ἐν Γαλιλαίᾳ εἰς τὴν Τιβεριάδα, εἰς τοὺς πεντακοσίους, κλπ.· ἐν Ἱερουσαλὴμ πάλιν ὅταν ἀναλαμβάνεται. Οἱ εὐαγγελισταὶ ἐξ ὅλων αὐτῶν τῶν ἐμφανίσεων ἀναφέρουν ὅσας θέλουν. Διὰ τοῦτο οἱ θιασῶται τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς δὲν δικαιοῦνται νὰ εἰκάζουν καὶ νὰ πλάττουν ὅ,τι θέλουν.

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν αἱ τέσσαρες ὡς βαρύτεραι θεωρούμεναι «διαφωνίαι» ἀποδεικνύονται ἀνυπόστατοι, πολλῷ μᾶλλον δὲν ὑφίστανται αἱ ἄλλαι. Μεταξὺ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων ὑπάρχει ἀπόλυτος συμφωνία.

10. ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

1. ***Μαρτυρία καὶ συγγραφεύς.*** Ἐλέχθησαν ἐπαρκῆ εἰς τὰ μαθήματα περὶ τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου.

2. ***Χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς.*** Τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἔ-

γραψεν ὁ Λουκᾶς ἐν Ρώμῃ ἤ, ἂν ἔφυγεν ἐκεῖθεν μετὰ τοῦ Παύλου εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν ἐκείνου, ἐν τῇ ἐπακολουθησάσῃ περιοδείᾳ ἀνὰ τὴν Μ. Ἀσίαν, Κρήτην, καὶ Ἑλλάδα. Ἔγραψε δὲ αὐτὰς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 62 καὶ 66.

3. *Ἀφορμή, σκοπός, παραλήπτης.* Ἐλέχθησαν ἐπαρκῆ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν. Ἐδῶ ὁ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ «κράτιστος Θεόφιλος» προσφωνεῖται ἁπλῶς «Θεόφιλος», ἴσως διότι εἰς μεσολαβήσασαν ἀπάντησίν του ἔδωκεν ὁ ἴδιος εἰς τὸν Λουκᾶν τὴν παρρησίαν νὰ τὸν προσφωνῇ ὡς φίλος ἄνευ ἐπισημοτήτων.

4. *Γλῶσσα καὶ ὕφος.* Ὅ,τι ἐλέχθη καὶ διὰ τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον.

5. *Σχέσις μὲ τὴν Π. Διαθήκην.* Ὁ ἴδιος ὁ Λουκᾶς ὡς ἱστορικὴ χεὶρ τοῦ βιβλίου δὲν χρησιμοποιεῖ τὴν Π. Διαθήκην, ἂν καὶ χρησιμοποιεῖ τὸ λεξιλόγιον καὶ τὴν φρασεολογίαν της· ἡ ἔλλειψις τῆς χρήσεως ὀφείλεται εἰς τὴν φύσιν τῆς ἱστορίας. Παρατίθενται ὅμως ἄφθονα καὶ μεγάλα χωρία τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἐν γένει αὕτη χρησιμοποιεῖται εὐρέως εἰς τοὺς λόγους τῶν ἀποστόλων Πέτρου, Στεφάνου, καὶ Παύλου. Κυρίως χρησιμοποιοῦνται οἱ προφῆται, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ εἰς τὰ ἰουδαϊκὰ ἀκροατήρια, ὅτι ὅσα κηρύττονται, προεφητεύθησαν ὑπ' ἐκείνων καὶ ἐπαληθεύονται μόνον μὲ τὰ περὶ τὸν Ἰησοῦν τὸν Ναζαρηνὸν γεγονότα καὶ τὰ τούτοις ἐπακόλουθα. Ἰδιαιτέρως ἀξιοπρόσεκτον εἶνε τὸ χωρίον τοῦ Ἠσαΐου εἰς τὴν κατακλεῖδα τῶν Πράξεων, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Παῦλος ἀποκόπτει ὁριστικῶς πᾶσαν σχέσιν μὲ τοὺς ἀπειθοῦντας τῷ λόγῳ Ἰουδαίους, ἐφ' ὅσον ἐθελοτυφλοῦν καὶ ἐθελοκωφεύουν (Πρξ 28, 26 - 27). Τὰ χωρία λαμβάνονται ἐκ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα.

6. *Σχέσεις μὲ ἄλλα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης.* Μὲ τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον ὑπάρχουν σχέσεις γλώσσης καὶ ὕφους ὀφειλόμεναι εἰς τὴν κοινὴν προέλευσιν τῶν δύο βιβλίων. Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξιαι εἶνε αἱ εἰς τὸ λεξιλόγιον καὶ τὰ λεπτὰ νοήματα ἀφορῶσαι σχέσεις μὲ τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, αἱ ὁποῖαι εἶνε σαφῶς στενότεραι τῶν παρομοίων σχέσεων μὲ τὰ ἄλλα βιβλία τῶν ἄλλων ἀποστόλων. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν μαθητείαν τοῦ Λουκᾶ παρὰ τῷ Παύλῳ. Ἔτι μεγαλύτεραι εἶνε αἱ σχέσεις τῶν Πράξεων μὲ τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολήν, καὶ περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Ἡ σχέσις ὅμως ποὺ ἀπασχολεῖ περισσότερον τοὺς ἑρμηνευτὰς εἶνε ἡ σχέσις τῶν Πράξεων πρὸς ὅλας τὰς Ἐπιστολὰς τῆς Κ. Διαθήκης καὶ μάλιστα τοῦ Παύλου ἀπὸ πλευρᾶς ἱστορίας. Ὅ,τι εἶνε δηλαδὴ ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων, εἶνε καὶ ἡ ἱστορικὴ συμφωνία μεταξὺ Πράξεων καὶ Ἐπιστολῶν· διότι ἡ συγγραφὴ καὶ ἀποστολὴ τῶν Ἐπιστολῶν καὶ ὅλα τὰ περιστατικὰ τῆς δημιουργίας των περικλείονται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον τῶν Πράξεων. Δὲν ὑπάρχει βεβαίως καμμία δια-

φωνία, ἂν καὶ ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ ἐπροσπάθησε νὰ ὑποδείξῃ μερικάς, ὅπως εἶνε τὸ ὅτι οὐδέποτε εἰς τὰς Πράξεις ἀναφέρονται αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου, οὐδέποτε ἀναφέρεται ὁ σπουδαῖος συνεργάτης του Τίτος, παραλείπονται ὡρισμένα σπουδαῖα γεγονότα τῆς δράσεως τοῦ Παύλου ὅπως τὰ καυτὰ προβλήματα τῶν σχέσεών του μὲ τοὺς Κορινθίους, αἱ θλίψεις ποὺ τοῦ προεκάλεσαν οἱ Γαλάται, κλπ. Ἂν παρατηρήσῃ κανείς, ὅλα αὐτὰ εἶνε στοιχεῖα σιγῆς καὶ ἀποσιωπήσεως. Διὰ τοῦτο δὲν εἶνε καὶ σοβαρά. Τὰ Εὐαγγέλια ἔχοντα ἴσην ἔκτασιν μὲ τὰς Πράξεις καὶ ἀφηγούμενα ἱστορίαν τριῶν ἐτῶν ἔχουν πολλὰς καὶ μεγάλας παραλήψεις, ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς συγκρίσεώς των, π.χ. τὴν ἀνάστασιν τῆς κόρης τοῦ Ἰαείρου, τοῦ νεανίσκου τῆς Ναΐν, τοῦ Λαζάρου, τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου, κλπ. Διὰ τοῦτο εἶνε πολὺ φυσικώτερον αἱ τῆς αὐτῆς ἐκτάσεως Πράξεις αἱ περιλαμβάνουσαι ὑπερδεκαπλασίαν χρονικὴν περίοδον, τουτέστι 30 ἐτῶν καὶ πλέον, νὰ παραλείπουν πολλὰ καὶ σπουδαῖα γεγονότα. Ἡ ἀφήγησις τῶν Πράξεων εἶνε πολὺ συντομωτέρα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ Εὐαγγέλια. Ἔπειτα ἡ συγγραφὴ Ἐπιστολῶν διὰ τὸν ζῶντα τὰ γεγονότα εἶνε μικρὰ ἐπεισόδια ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ὑπολοίπους περιπετείας· δι' ἡμᾶς μόνον εἶνε τὰ μέγιστα ἐπεισόδια, ἐπειδὴ κρεμώμεθα ἐξ αὐτῶν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ Τίτου, μερικοὶ ἔδωκαν τὴν ἐξήγησιν ὅτι ὁ Τίτος εἶνε ὁ ἴδιος ὁ Λουκᾶς. Τοῦτο δὲν εἶνε ὀρθόν, διότι εἰς τὴν Β΄ πρὸς Τιμόθεον 4,10 ὁ Παῦλος ἀναφέρει ἀμφοτέρους ὡς δύο διάφορα πρόσωπα· «Δημᾶς με ἐγκατέλιπεν ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην, Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν· Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ». Διὰ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀπουσία τοῦ Τίτου ἐκ τῶν Πράξεων, ἀρκεῖ τὸ ὅτι αἱ τοιαῦται ἀποσιωπήσεις εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶνε εὔλογοι καὶ ὄχι προβληματικαί.

7. Πηγαί. Ἔχει δημιουργηθῆ ὁλόκληρος φιλολογία, διὰ νὰ ἐξηγηθῇ ποῖαι εἶνε αἱ πηγαὶ τοῦ ἱστορικοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων. Καὶ θὰ εἶχε μὲν λόγον ὑπάρξεως ἡ φιλολογία αὐτή, ἂν ὄντως τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν ἦτο πρόβλημα· ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ δημιουργία της ὀφείλεται εἰς τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ψευδῶς παραδίδεται ὅτι ὁ Λουκᾶς εἶνε συγγραφεὺς τῶν Πράξεων, καὶ ὅτι ὁ συντάκτης αὐτοῦ, οἱοσδήποτε καὶ ἂν εἶνε, δὲν εἶνε αὐτόπτης τῶν γεγονότων ἢ τῶν ἱστορουμένων προσώπων, ἐπὶ πλέον δὲ ἐφ' ὅσον προϋποτίθεται ὅτι αἱ Πράξεις εἶνε βιβλίον πολὺ μεταγενέστερον τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, ὅτι ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν γεφύρωσιν ἑνὸς χάσματος μεταξὺ δύο ἀντιμαχομένων δῆθεν Χριστιανισμῶν, καὶ ὅτι τὰ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενα ὑπερφυσικὰ σημεῖα δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ εἶνε ἀληθῆ, ὁλόκληρος ἡ φιλολογία αὐτὴ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς περὶ τῶν πηγῶν τῶν Πράξεων εἶνε καὶ προσοχῆς ἀναξία. Ὑπὸ τὰς ὑγιεῖς προϋποθέσεις ὁ Λουκᾶς ὡς συγγραφεὺς τῶν Πράξεων ἔσχε δύο κατηγορίας πηγῶν, αἱ ὁποῖαι εἶνε αἱ ἀκόλουθοι. 1) Ἡ προσωπική του αὐτοψία καὶ ἐμπειρία. Ὁ ἴδιος μὲ τὰ εἰς πρῶτον πρόσωπον ρήματα ποὺ

χρησιμοποιεῖ εἰς ὡρισμένα μέρη τῆς ἱστορίας (ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν, προσκέκληται ἡμᾶς, εὐθυδρομήσαμεν, ἦμεν, ἐξήλθομεν, κλπ.) μᾶς δίδει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι εἰς αὐτὰ τὰ μέρη τῆς ἱστορίας ἦτο παρὼν εἰς τὰ ἱστορούμενα ἐπεισόδια. (Τὰ τεμάχια αὐτὰ οἱ ξένοι τὰ ὀνομάζουν μὲ τὴν γερμανίζουσαν ἔκφρασιν «Ἡμεῖς-ἐδάφια»). Εἶνε δὲ ταῦτα τὰ Πρξ 16, 9-40 καὶ 20, 4-28, 31, ἤτοι τὸ ἕνα τρίτον τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῶν Πράξεων, ἂν ἐξαιρεθοῦν ἐλάχιστα περιστατικά. 2) Οἱ ἐν ταῖς Πράξεσιν ἀναφερόμενοι ἀπόστολοι καὶ Χριστιανοὶ Πέτρος, Βαρνάβας, Φίλιππος ὁ ἐκ τῶν ἑπτά, Παῦλος, Ἀνανίας, Κορνήλιος, Μαναήν, Ἀκύλας, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Παύλου, καί τινες ἄλλοι ἀνώνυμοι Χριστιανοί, μετὰ τῶν ὁποίων πάντων συνέζησεν ὁ Λουκᾶς καὶ συνανεστράφη καὶ συνωμίλησεν. Ἀνέφερα μόνον αὐτούς, διότι αὐτοὶ εἶνε οἱ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι μάρτυρες. Ἦτο δυνατὸν ὅμως τὰ αὐτὰ μὲ τοὺς ἀναφερθέντας νὰ μαρτυρήσουν καὶ πλῆθος ἄλλων ἀποστόλων καὶ Χριστιανῶν κατονομαζομένων καὶ μὴ κατονομαζομένων εἰς τὰς Πράξεις. Ὑπάρχουν ὡρισμένα χωρία, τὰ ὁποῖα ἐκ πρώτης ὄψεως προκαλοῦν τὴν ἀπορίαν, πόθεν γνωρίζει τὰ ἱστορούμενα ὁ Λουκᾶς, ἀλλ' αἱ ἀπορίαι αὐταὶ ἐπιλύονται ἀμέσως καὶ εὐχερέστατα ὅλαι. Π.χ. πόθεν γνωρίζει τί εἶπον οἱ φαρισαῖοι καὶ ἀρχιερεῖς εἰς τὴν συνεδρίαν των περὶ τῶν ἀποστόλων (Πρξ 5, 33-40) καὶ τί εἶπεν ὁ Γαμαλιήλ; Πόθεν γνωρίζει τὰς παρασκηνιακὰς ἐνεργείας τῶν διπλωματικῶν σχέσεων μεταξὺ Τυρίων καὶ Ἡρώδου Β' (12,20) καὶ ὅτι πρῶτα ἔπεισαν τὸν αὐλικὸν Βλάστον καὶ δι' αὐτοῦ συνεφιλιώθησαν μὲ τὸν Ἡρώδην; Εἰς τὴν πρώτην ἀπορίαν εὑρίσκομεν τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ἡ πηγὴ πληροφοριῶν ἦτο ὁ μαθητὴς τοῦ Γαμαλιὴλ καὶ φανατικὸς τότε φαρισαῖος καὶ στέλεχος τῆς καταδιώξεως τῶν Χριστιανῶν Σαῦλος ὁ καὶ Παῦλος. Εἰς τὴν δευτέραν ἀπορίαν ἡ ἀπάντησις εὑρίσκεται πέντε στίχους κατωτέρω ἐν Πρξ 13,1 ὅπου λέγεται ὅτι μεταξὺ τῶν διδασκάλων καὶ προφητῶν τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησίας ἦτο καὶ ὁ «σύντροφος τοῦ Ἡρώδου» Μαναήν. Ἀφήνομεν τὰς λίαν εὐλόγους περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας καὶ πλεῖστοι ἄλλοι πρώην Ἰουδαῖοι ἢ ἐθνικοί, συνεργάται, ὑπάλληλοι, συγγενεῖς τῶν ἀντιπάλων, ἐγίνοντο Χριστιανοὶ καὶ παρέδιδον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὰ πλέον ἀπόρρητα μυστικὰ τῶν ὑπεναντίων. Ἐκ τοιούτων μαρτύρων ἐπληροφορήθη ὁ Λουκᾶς τὰ ἑξῆς περίπου τεμάχια τῆς ἱστορίας του· Πρξ 4, 16-17· 5, 22-25· 5, 33-40· 7, 54· 7, 60· 12, 20· 12, 23· 14, 19· 19, 24-27· 19, 33-40· 23, 26-30· 25, 2-5· 25, 14-22· 26, 31-32· καὶ ἴσως καί τινα ἄλλα. Ὥστε αἱ Πράξεις ἔχουν γραφῆ ἐπὶ τῇ βάσει ἢ τῆς αὐτοψίας τοῦ συγγραφέως (τὸ τρίτον) ἢ τῆς μαρτυρίας αὐτοπτῶν (τὰ δύο τρίτα). Δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ πληροφορία ποὺ νὰ εἶνε ἐκκρεμὴς καὶ αὐθαίρετος.

8. Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον. Δὲν ὑπάρχει οἴκοθεν ἐμφανὲς διάγραμμα τοῦ βιβλίου. Μὲ κριτήριον τὸν πρωταγωνιστοῦντα ἀπόστολον δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ ἑξῆς μέρη.

α΄. Δρᾶσις Πέτρου (Κεφ. 1 - 5). β΄. Δρᾶσις Στεφάνου (Κεφ. 6 - 7). γ΄. Δρᾶσις Φιλίππου (Κεφ. 8). δ΄. Ἐπιστροφὴ Παύλου (Κεφ. 9, 1 - 30). ε΄. Δρᾶσις Πέτρου (Κεφ. 9, 31 - 12).	Πράξεις τῶν ἄλλων ἀποστόλων
ϛ΄. Δρᾶσις Παύλου (Κεφ. 13 - 28).	Πράξεις Παύλου

Μὲ κριτήριον τὸ πεδίον δράσεως δυνάμεθα πάλιν νὰ διακρίνωμεν τὰ ἑξῆς μέρη.

α΄. Εὐαγγελισμὸς Ἰουδαίων (Κεφ. 1 - 7) β΄. Εὐαγγελισμὸς καὶ Σαμαρειτῶν (Κεφ. 8 - 9)	Εὐαγγελισμὸς περιτομῆς.
γ΄. Ἔκτακτος εὐαγγελισμὸς καὶ ἐθνικῶν (Κεφ. 10 - 12). δ΄. Εὐαγγελισμὸς ἐθνῶν (Κεφ. 13 - 28).	Εὐαγγελισμὸς ἀκροβυστίας

Νομίζω ὅτι ὁ ἱερὸς συγγραφεύς, ἂν εἶχε κατὰ νοῦν ἔστω καὶ ἀμυδρῶς ἕνα ἐκ τῶν δύο διαγραμμάτων, εἶχε μᾶλλον τὸ δεύτερον. Καὶ τοῦτο μὲν πρῶτον, διότι δὲν θὰ ἐπανήρχετο δὶς εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ Πέτρου, καὶ δεύτερον, διότι ὡς ὄργανον τοῦ Πνεύματος δὲν τὸν ἐνδιαφέρει τόσον ἡ δρᾶσις τοῦ Α ἢ Β ἀποστόλου ἔστω καὶ τοῦ διδασκάλου του Παύλου, ὅσον ἡ πορεία τοῦ εὐαγγελίου ἀνὰ τὴν οἰκουμένην. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐνδιαφέρεται οὔτε καὶ περὶ τοῦ διδασκάλου του Παύλου νὰ μᾶς πληροφορήσῃ πῶς ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνον περιπέτειαν εἰς τὴν ὁποίαν περιεπλάκη κινδυνεύσας νὰ καταδικασθῇ εἰς θάνατον. Ἐπίσης δὲν μᾶς δίδει οὔτε ἑνὸς στίχου περίληψιν διὰ τὴν δρᾶσιν πολλῶν ἄλλων ἀποστόλων. Ὀρθὴ κατὰ τοῦτο εἶνε ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βιβλίου «Πράξεις τῶν ἀποστόλων» καὶ ὄχι «Αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων», ἐφ' ὅσον ὁ συγγραφεὺς ἐπιλέγει ὅσας πράξεις αὐτῶν θέλει, διὰ νὰ μᾶς δώσῃ ὀρθὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς θεμελιώσεως τοῦ εὐαγγελίου εἰς τὴν οἰκουμένην.

9. Ἀκεραιότης. Ἐνῷ ἡ ἄμεσος καὶ ἔμμεσος ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις τοῦ κειμένου τῶν Πράξεων οὐδὲν πρόβλημα παρουσιάζει, ἡ δὲ ἀλεξανδρινὴ συμφωνεῖ κατὰ τὸν τρόπον της μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐμφανίζουσα μόνον τὰς συνήθεις διαφοράς της, ὑπάρχουν ἐλάχιστοί τινες κώδικες, τῆς ἀλεξανδρινῆς κατὰ τὰ ἄλλα παραδόσεως, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν ἕνα κείμενον ἀσυνήθως διάφορον. Οὗτοι εἶνε δύο μεγαλογράμματοι, ὁ D ἢ 05 καὶ ὁ E ἢ 08 καὶ ὀλίγοι μικρογράμματοι, καὶ ἐπίσης ἐλάχιστοι κώδικες τῆς itala καὶ μιᾶς συριακῆς, ἐκ δὲ τῆς ἐμμέσου ἐλάχιστοι παραθέσεις Λατίνων συγγραφέων. Ὁ Β. Ἀντωνιάδης μετρεῖ καὶ διακρίνει τὰς διαφορὰς ὡς ἑξῆς.

Παραλλαγαὶ λέξεων	ἢ	φράσεων	810
Προσθῆκαι	»	»	410
Μεταθέσεις	»	»	110

Παραλείψεις λέξεων ἢ φράσεων	270
Σύνολον διαφορῶν	1600

Πρόκειται ἀκριβῶς περὶ ἀποκρύφου παραδόσεως γεννηθείσης εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀλεξανδρινῆς. Ὅπως ὑπάρχουν ἀπόκρυφα βιβλία, ὑπάρχουν καὶ ἀπόκρυφοι περικοπαί, ὅπως ἡ περικοπὴ τῆς μοιχαλίδος, περικοπαί τινες τοῦ Δανιὴλ καὶ ἄλλων βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης, ἀπόκρυφος μικρὸς ψαλμὸς (δ 151), κλπ., ὑπάρχουν καὶ ἀπόκρυφα χωρία, ὅπως τὸ Α΄ Ἰω 5,7 καὶ ἄλλα περισσότερα εἰς ὡρισμένους κώδικας. Ὡς ἐκ τούτου ὑπάρχουν καὶ ἀπόκρυφοι κώδικες περιέχοντες κανονικὰ βιβλία μὲ ὑπερβολικὰς παραλλαγάς. Περὶ τοιούτων ἀποκρύφων κωδίκων λέγει καὶ τὸ Δέκρετον τοῦ Γελασίου Ρώμης ὅπου ὑπάρχει κατάλογος τοῦ Κανόνος καὶ τῶν ἀποκρύφων. Ἦσαν καὶ οἱ κώδικες αὐτοὶ μία ἀπὸ τὰς μάστιγας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ὅπως καὶ τὰ ἀπόκρυφα. Ἐκ τῶν τοιούτων περιεσώθησαν ἐλάχιστοι, οἱ προαναφερθέντες. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν κανένα πρόβλημα περὶ τοῦ κειμένου τῶν Πράξεων. Δὲν εἶνε δυνατὸν ἡ ἀξιοπιστία ὁλοκλήρου τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου νὰ κλονίζεται ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν δέκα ἀποκρύφων κωδίκων, ὅπως καὶ τὸ κῦρος τοῦ ἱεροῦ Κανόνος δὲν κλονίζεται ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν 100 ἢ 200 ἀποκρύφων βιβλίων. Ἐκεῖνα ποὺ προκαλοῦν τὴν ἀπορίαν εἶνε δύο τινά. α) Διατί οἱ ξένοι ἑρμηνευταὶ καὶ μάλιστα οἱ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς, ἐνῷ προσδίδουν τόσον μέγα κῦρος εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν (א A B C W Ψ) ἐπὶ μειώσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ὅταν φθάσουν εἰς τὰς Πράξεις ἀποσύρουν τὴν ἐμπιστοσύνην των καὶ ἐξ αὐτῆς, καὶ λαμβάνουν τόσον σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τοὺς κώδικας D καὶ E; β) Διατί ἀφοῦ ὁ κῶδιξ D, περιέχων καὶ τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια, ἔχει καὶ εἰς αὐτὰ ἐξ ἴσου διάφορον κείμενον, δημιουργοῦν πρόβλημα μόνον διὰ τὰς Πράξεις; Δι' ἡμᾶς ἡ ὕπαρξις τοιούτου κειμένου τῶν Πράξεων εἶνε καὶ προσοχῆς ἀναξία.

Ἄξιον προσοχῆς πρόβλημα κειμένου εἶνε τὸ ὅτι εἰς τοὺς κώδικας τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως δὲν παραδίδονται πάντοτε δύο χωρία τῶν Πράξεων. Παραθέτω αὐτὰ μετὰ τῆς συναφείας καὶ ὑπογραμμίζω τὰ ἀμφιβαλλόμενα τεμάχια.

α΄. Πρξ 8, 36 - 38: Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδόν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ, καί φησιν ὁ εὐνοῦχος· Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι; *εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος· Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε· Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.* καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα, καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος, καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

β΄. Πρξ 24, 6 - 8:...Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι, ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν *καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν· παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε*

κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σέ. παρ' οὗ καὶ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ (= τοῦ Παύλου).

Τὸ πρῶτον χωρίον ἔχει ἐπὶ πλέον εἰς βάρος του, ὅτι λέγει ἐν τῇ ὁμολογίᾳ «Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν». Τὸ «Χριστὸν» προδίδει λόγον ἀπροσάρμοστον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Κ. Διαθήκης. Ὅταν οἱ ὁμολογοῦντες κάνουν αὐτὴν τὴν ἐξίσωσιν, πάντοτε τὸ ἕνα σκέλος εἶνε μόνον «Ἰησοῦς» ἢ «Ἰησοῦς Ναζαρηνὸς» καὶ τὸ ἄλλο «Χριστός», «υἱὸς τοῦ Θεοῦ», «Κύριος» κλπ. Τὸ δεύτερον χωρίον ἐκτὸς τῆς ἐλλιποῦς παραδόσεως ἔχει εἰς βάρος του, α) ὅτι παρέχει εἰς τὸν Φήλικα ἱστορικὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας αὐτὸς ὁ παρέχων γνωρίζει ὅτι τὰς γνωρίζει καὶ ὁ Φῆλιξ, β) κατηγορεῖ τολμηρῶς τὰς ρωμαϊκὰς ἀρχὰς πρὸς Ρωμαῖον ἡγεμόνα διὰ στόματος ὑποδούλου, καὶ γ) διακόπτει τὴν σειρὰν τῶν ἀναφορικῶν ἀντωνυμιῶν καὶ προτάσεων «ὃς καὶ ἐπείρασεν..., ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν...,+... παρ' οὗ καὶ δυνήσῃ ἐπιγνῶναι». Παρὰ ταῦτα δὲν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ ἀποφανθῶμεν ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς γνησιότητος τῶν δύο χωρίων, ἀλλὰ χρήζουν ἀκριβεστέρας ἐξετάσεως. Ἐὰν ἡ παράδοσις τὰ ἀποδεικνύῃ γνήσια, αἱ πειστικώτεραι κριτικαὶ παρατηρήσεις εἶνε ἐπισφαλεῖς.

11. Ο ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΤΟΥ

α'. *Ὁ Παῦλος*

Μέγα μέρος τῆς Κ. Διαθήκης (28%) ἀποτελοῦν αἱ δεκατέσσαρες Ἐπιστολαὶ τὰς ὁποίας ἔγραψεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀποστολῆς εἰς τὰ ἔθνη. Ὁ Παῦλος ἦτο Ἰουδαῖος ἑλληνιστὴς τῆς διασπορᾶς, γεννηθεὶς ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας (νοτιοανατολικὴ Μ. Ἀσία). Κατήγετο ἐκ τῆς φυλῆς Βενιαμὶν (αἱ φυλαὶ Ἰούδα καὶ Βενιαμὶν ἦσαν αἱ μόναι καθαρόαιμοι ἑβραϊκαὶ φυλαὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ), περιετμήθη δὲ κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του, πρᾶγμα ποὺ φανερώνει ὅτι ὁ πατήρ του καὶ ἡ οἰκογένειά του καίτοι ἑλληνισταὶ ἦσαν ἄνθρωποι εὐσεβεῖς καὶ νομοταγεῖς. Τὸ ἑβραϊκὸν ὄνομά του ἦτο Σαοὺλ ἢ ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Σαῦλος (Πρβλ. Ἰακὼβ - Ἰάκωβος), τὸ δὲ ρωμαϊκόν του, ἐπειδὴ ἦτο Ρωμαῖος πολίτης, ἦτο Παῦλος. Διῆλθε τὴν παιδικὴν καὶ μέρος ἴσως τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας ἐν Ταρσῷ, ἡ δὲ μητρική του γλῶσσα καὶ τὰ πρῶτα καὶ ἐγκύκλια γράμματα ποὺ ἔμαθεν ἦσαν τὰ ἑλληνικά. Εἰς ἡλικίαν πιθανῶς 15 περίπου ἐτῶν ἐστάλη ὑπὸ τῆς οἰκογενείας του εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, διὰ νὰ σπουδάσῃ τὰς Γραφάς· ἴσως ἔμενεν εἰς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ὕπανδρον ἀδελφήν του, τῆς ὁποίας ὁ υἱὸς ἀναφέρεται εἰς τὰς Πράξεις. Ἐκεῖ θὰ ἔμαθε καὶ τὴν πάτριον γλῶσσαν, τὴν ἑβραϊκήν, ἂν δὲν τὴν εἶχε μάθη προηγουμένως.

Ὁ νεαρὸς Σαοὺλ εἶχε διδάσκαλον τὸν φαρισαῖον Γαμαλιήλ, ὅστις ἦτο ἄνθρωπος ὄντως εὐσεβὴς καὶ συνετός, «τίμιος παντὶ τῷ λαῷ», καὶ μετριοπαθὴς ἔναντι τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Σαοὺλ εἰσῆλθεν, ἂν δὲν ἀνῆκε πατρόθεν, εἰς τὴν τάξιν τῶν φαρισαίων, ἦτο πολὺ ζηλωτὴς καὶ γνώστης τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, προέκοπτε δὲ εἰς τὰ τῆς θρησκείας του «ὑπὲρ τοὺς ἄλλους συνηλικιώτας» του καὶ συμφοιτητάς του. Ὁ χρόνος τῆς γεννήσεώς του δὲν εἶνε γνωστός, ἀλλ' ἐξ ὅλων τῶν ἐνδείξεων φαίνεται, ὅτι ἦτο κατὰ μίαν περίπου δεκαετίαν νεώτερος τοῦ Κυρίου, συνεπῶς δὲ νεώτερος καὶ τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου, καὶ ὅλων τῶν ἀποστόλων. Εἶνε ἀπορίας ἄξιον ἂν αὐτὸς ὁ οὕτως εἰπεῖν «φοιτητὴς τῆς θεολογίας ἐν Ἱερουσαλὴμ» εἶδε τὸν Κύριον κατὰ τὴν δημοσίαν δρᾶσιν του, ἀλλ' οὐδεμίαν σαφῆ πληροφορίαν ἔχομεν ἐπ' αὐτοῦ. Εἰς τὴν θανάτωσιν τοῦ Στεφάνου «ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ» (Πρξ 7,60) καὶ ἐφύλασσε τὰ ροῦχα τῶν λιθοβολούντων μαρτύρων. Ὡς γνωστὸν λίθους κατὰ τοῦ καταδίκου ἔρριπτον μόνον οἱ μάρτυρες τῆς δίκης. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ὁ νεανίας Σαοὺλ ἦτο μὲν φανατικὸς ἐχθρὸς τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ κακοήθης· ἐμίσει τὸν Στέφανον ὡς ἐξωμότην, ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ ψευδομάρτυς κατ' αὐτοῦ· ἦτο ἄνθρωπος ἀγνοῶν τὴν ἀλήθειαν, ὄχι διαστρεβλωτὴς τῆς ἀληθείας. Ἐδίωξε δὲ ἐν συνεχείᾳ τοὺς Χριστιανοὺς ἀγρίως, ἀλλ' ἔπραττε τοῦτο ἀπὸ ἄδολον ἀγάπην εἰς τὴν πάτριον εὐσέβειαν, ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζε τὴν ἀλήθειαν, ἐπειδὴ ἔτσι εἶχε φανατισθῆ ἀπὸ τὸ φαρισαϊκὸν περιβάλλον του. Ἄλλως ἦτο ἄκακος καὶ ἁγνός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τοῦ ἀπεκαλύφθη καὶ τὸν ἔσυρε πρὸς τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν ὡς «σκεῦος ἐκλογῆς» καὶ τὸν διώρισεν ἀπόστολον τοῦ εὐαγγελίου του εἰς ὅλα τὰ ἔθνη. Εἶνε γνωστὰ τὰ περιστατικά.

Τότε οἱ Ἰουδαῖοι εἶχον τὴν μόνην ἀληθινὴν θρησκείαν, οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν κατακτηταὶ τῆς οἰκουμένης καὶ κοσμοκράτορες, καὶ οἱ Ἕλληνες κατεῖχον τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας προσέτι δὲ καὶ τὴν γλῶσσαν τῆς αὐτοκρατορίας, διότι ἡ διεθνὴς γλῶσσα μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῆς αὐτοκρατορίας ἦτο ἡ ἑλληνική. Τὸ ἄριστον λοιπὸν ἦτο νὰ εἶνε κανεὶς πολιτικῶς Ρωμαῖος, νὰ ἔχῃ γλῶσσαν καὶ ἐγκύκλιον παιδείαν ἑλληνιστικήν, καὶ καταγωγήν, θρησκείαν καὶ θεολογικὴν κατάρτισιν ἰουδαϊκήν. Αὐτὰ τὰ τυπικὰ προσόντα εἶχεν ὁ Παῦλος. Οὐσιαστικὰ δὲ εἶχε τὴν πίστιν, τὸν ζῆλον ἔστω καὶ χωρὶς ἐπίγνωσιν, τὴν ἁγνότητα προθέσεων, καὶ τὰς φυσικάς του ἱκανότητας· διότι νεώτατος διωρίσθη ἀρχηγὸς καταδιωκτικῆς ἀποστολῆς εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Καὶ ἐκεῖθεν τὸν ᾐχμαλώτισεν ὁ Κύριος καὶ τὸν ἔκανεν ἀπόστολον τῆς νέας καὶ ἀγνώστου πίστεως, τῆς ἐσχάτως ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας. Ἡ ἐπιστροφή του χρονολογεῖται καθ' ὑπολογισμὸν περὶ τὸ ἔτος 35 μ.Χ. Ἔκτοτε ὁ βίος του σχεδὸν ταυτίζεται μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ. Ἀπέθανε μαρτυρικῶς ἐν Ρώμῃ πιθανῶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 66 - 68 κατὰ τὴν ἱερὰν παράδοσιν. Ὅτι ἀπέθανεν ἐν Ρώμῃ εἶνε βέβαιον.

διότι Ρωμαῖος πολίτης μόνον ὑπὸ τοῦ Καίσαρος ἦτο δυνατὸν νὰ καταδικασθῇ εἰς θάνατον. Ἐπίσης τὸ εἶδος τοῦ θανάτου εἶνε βέβαιον, διότι οἱ Ρωμαῖοι πολῖται ἐξετελοῦντο μόνον δι' ἀποκεφαλίσεως (διὰ ξίφους ἢ πελέκεως) καὶ ὄχι διὰ βασανιστηρίων.

ϛ'. Ἐπιστολογραφία καὶ ἀλληλογραφία γενικῶς

Εἶπα εἰς προηγούμενον κεφάλαιον πῶς ἐγράφοντο καὶ ἐξεδίδοντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ βιβλία. Ἐδῶ θὰ προσθέσω μερικὰ διὰ τὰς ἐπιστολὰς καὶ τὴν ἀλληλογραφίαν. Ἡ ἀλληλογραφία καὶ αἱ ἐπιστολαὶ εἶνε ἐπινοήσεις γνωσταὶ ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων· ἐσφαλμένως ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, πιστεύων εἰς τὸν Ἑλλάνικον, λέγει ὅτι πρώτη ἡ βασίλισσα τῶν Περσῶν Ἄττοσα συνέταξεν ἐπιστολάς. Ἡ ἀρχαιοτέρα μνημονευομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπιστολὴ εἶνε τοῦ ΙΑ' π.Χ. αἰῶνος, ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Δαυῒδ πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγόν του Ἰωάβ, διὰ τῆς ὁποίας τοῦ παρήγγειλε μυστικῶς νὰ φροντίσῃ νὰ φονευθῇ εἰς τὴν μάχην ὁ στρατηγὸς Οὐρίας (Β' Βα 11, 14 - 15). Λέγεται «βιβλίον», διότι ἦτο μικρὸς ρόλος χάρτου (βίβλος = ρόλος, βιβλίον = ρολίδιον). Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ ὁ ἀποστολεὺς ἔγραφε τὴν ἐπιστολήν, καὶ ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τὴν ἐδίπλωνεν ὅπως σήμερον κατὰ πτυχὴν (πτυχίον) ἢ τὴν ἐτύλισσεν εἰς ρόλον (βιβλίον), καὶ τὴν ἐσφράγιζεν. Ἡ σφράγισις ἐγίνετο ὅπως σφραγίζονται σήμερον τὰ ταχυδρομούμενα δέματα. Τὸ πτυχίον ἢ βιβλίον εἰς τὸ μέρος τοῦ ἀνοίγματος ἢ εἰς τὸν κόμβον τοῦ νήματος, ἂν ἐδένετο καὶ μὲ νῆμα, κατεστάζετο μὲ σκληρὸν κηρὸν (βουλοκέρι), καὶ ἐπὶ τοῦ νωποῦ κηροῦ ἐτίθετο ἡ προσωπικὴ σφραγὶς (βοῦλα - βουλοκέρι) τοῦ ἀποστολέως. Ἡ σφραγὶς ἦτο μονόγραμμα (τζίφρα) ἢ σῆμα χαραγμένον εἰς τὸ δακτυλίδιον τοῦ ἀνθρώπου ὅπου σήμερον εἶνε ἡ «πέτρα» τοῦ δακτυλιδίου. Ἐννοεῖται ὅτι, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὸ μέγεθος διασωθέντων τοιούτων δακτυλιδίων, ταῦτα δὲν ἐφοροῦντο πάντοτε ἀλλ' ἐφέροντο καὶ εἰς τὰ θυλάκια. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἐπιστολῆς ἐγράφετο ἡ διεύθυνσις τοῦ παραλήπτου ἐνίοτε δὲ καὶ τοῦ ἀποστολέως. Εἰς τὰς παπυρίνας ἐπιστολὰς ποὺ προανέφερα εἰς τὸ παρὸν Γ' μέρος τῶν μαθημάτων κάτωθεν τοῦ κειμένου ὑπάρχουν καὶ αἱ διευθύνσεις, αἱ ὁποῖαι δημοσιεύονται ἐκ τοῦ ὀπισθίου μέρους τοῦ παπύρου. Προσθέτω ἀκόμη λίγας. α) «Πετεαρσεμθεῖ Νεβχούνιος· παρὰ Πετοσσούχου τοῦ Νεβχούνιος» (Πάπ. Grenf. 2, 36 τοῦ 95 π.Χ.). β) «Ἱλαρίων· Ἄλιτι ἀπόδος» (Πάπ. Ὀξυρ. 744 τοῦ 1 π.Χ.). γ) «Ἀπόδος εἰς Καρανίδα Ταήσι ἀπὸ Ἀπολιναρίου υεἰοῦ Μισηνάτου» (Πάπ. Class. Phil. 22, 243, Β' μ.Χ. αἰ.). Ὁ παραλήπτης, ὅταν παρελάμβανε τὴν ἐπιστολήν, πρῶτα «ἐγίνωσκεν» ἐξωτερικῶς τὴν διεύθυνσιν ἀναγνωρίζων τὸν ἀποστολέα, καὶ ἔπειτα «ἀνεγίνωσκεν» ἐσωτερικῶς τὸ περιεχόμενον. Αὐτὸ ὑπονοεῖ ὁ Παῦλος, ὅταν λέγῃ τὴν ἔκφρασιν «ἐπιστολὴ γινωσκομένη καὶ

ἀναγινωσκομένη» (Β' Κο 3, 2). Ταχυδρομεῖα δὲν ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ταῦτα ὑπάρχουν πρὸ 350 περίπου ἐτῶν. Οἱ ἄνθρωποι ἀλληλογραφοῦσαν μὲ οἱονδήποτε τρόπον ἠδύναντο, εἴτε μὲ ταξιδιώτας, εἴτε μὲ ἐμπόρους. Ὁ Κικέρων λέγει εἰς τὰς ἐπιστολάς του, ὅτι ἀλληλογραφοῦσε μὲ τὸ ἰδιωτικὸν ταχυδρομεῖον τῶν τελωνῶν. Διότι διάφοροι μεγάλοι ὀργανισμοὶ δημόσιοι ἢ ἰδιωτικοὶ εἶχον συμφέρον νὰ ἔχουν σῶμα ταχυδρόμων ἀγγελιοφόρων διὰ τὴν αὐτοεξυπηρέτησίν των. Τοιοῦτοι ὀργανισμοὶ ἦσαν τὸ αὐλαρχεῖον, ὁ στρατός, οἱ τελῶναι, κλπ. Διὰ τὰς ἐπιστολὰς τῶν ἀποστόλων πληροφορούμεθα ἐνίοτε ὅτι ἐκομίζοντο ἀπὸ μαθητάς των, οἱ ὁποῖοι συνεδύαζον τὴν μεταφορὰν τῆς ἐπιστολῆς καὶ μὲ ἄλλας ἀποστολὰς ἢ εὐκαιρίας. Π.χ. ἡ ἐκ Κορίνθου Φοίβη μεταφέρει τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν, ὁ Τιμόθεος τὴν Α' πρὸς Κορινθίους, ὁ Ἐπαφρόδιτος τὴν πρὸς Φιλιππησίους, ὁ Τυχικὸς τὰς πρὸς Ἐφεσίους καὶ Κολασσαεῖς, ὁ Ὀνήσιμος τὴν πρὸς Φιλήμονα, ὁ Σιλουανὸς τὴν Α' Πέτρου.

γ'. Μαρτυρία τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου

Πλὴν τῆς πρὸς Ἑβραίους αἱ λοιπαὶ 13 Ἐπιστολαὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως καὶ ἀποστολέως ὡς πρώτην λέξιν τοῦ κειμένου των, ὀλίγον δὲ κατωτέρω φέρουν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτου ἢ τῶν παραληπτῶν. Ὥστε ὁ συγγραφεὺς εἰς ἑκάστην ἐκ τῶν 13 μαρτυρεῖται ἐσωτερικῶς· ἐπιμαρτυρεῖται δὲ καὶ ἐξωτερικῶς ὑπὸ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους καὶ ὁ συγγραφεὺς καὶ οἱ παραλῆπται μαρτυροῦνται ὑπὸ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως, ἀλλὰ συνάγονται εὐκόλως καὶ ἐσωτερικῶς ἐκ τῶν ἐπιλεγομένων τῆς Ἐπιστολῆς. Ἐκ τῶν 13 εἰς μὲν τὰς πέντε φέρεται ὡς ἀποστολεὺς μόνος ὁ Παῦλος, εἰς δὲ τὰς ὀκτὼ καὶ ἄλλοι μετὰ τοῦ Παύλου, ἤτοι Σιλουανός, Τιμόθεος, Σωσθένης, καὶ «πάντες οἱ ἀδελφοὶ» τῆς ἀποστολικῆς συνοδίας. Ἀλλ' οἱ ἄλλοι εἶνε μόνον συναποστολεῖς καὶ ὄχι συγγραφεῖς· συγγραφεὺς εἶνε ὁ Παῦλος, ἐνῷ οἱ ἄλλοι πνευματικοὶ συμμέτοχοι τῶν Ἐπιστολῶν, τῶν νουθεσιῶν, τῶν ἐπιθυμιῶν, τῶν χαιρετισμῶν. Ἡ χρονικὴ σειρὰ τῶν Ἐπιστολῶν εἶνε, νομίζω, ἡ ἑξῆς· πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α' - Β', Κορινθίους Α' - Β', Ρωμαίους, Γαλάτας (ἥτις ἴσως εἶνε καὶ τρίτη ἢ τετάρτη ἢ πέμπτη), Φιλιππησίους, Ἐφεσίους, Κολασσαεῖς, Φιλήμονα (αἱ τέσσαρες αὗται ταυτόχρονοι), Ἑβραίους, Τίτον, Τιμόθεον Α' - Β'. Μὲ κριτήρια τοὺς παραλήπτας, τὴν κυρίαν ἀφορμήν, καὶ τὴν χρονικὴν τάξιν διακρίνω τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου εἰς τρεῖς κατηγορίας, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν σειρὰν θὰ τὰς ἐξετάσωμεν. α) Ἐπιστολαὶ πρὸς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα καὶ Ἰταλίαν (Α' - Β' Θε, Α' - Β' Κο, Ρω, Φι)· ἀντιμετωπίζουν διάφορα ζητήματα ἢ ἀναπτύσσουν θέματα πίστεως. β) Ἐπιστολαὶ πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν (Γα, Ἐφ, Κλ, Φλμ, Ττ, Α' - Β' Τι)· ἀντιμετω-

πίζουν ὠργανωμένην αἵρεσιν, ἀνταρσίαν, καὶ ἀποστασίαν. γ) Ἐπιστολὴ πρὸς Ἑβραίους· ἀντιμετωπίζει εἰδικὴν περίπτωσιν.

δ'. *Γλῶσσα καὶ ὕφος τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου*

Ἡ γλῶσσα τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἐξαιρουμένης τῆς πρὸς Ἑβραίους, εἶνε εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς γλώσσης τῶν εὐαγγελιστῶν Ματθαίου, Μάρκου, καὶ τοῦ Πέτρου. Ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος χαρακτηρίζει τὸν ἑαυτόν του ὡς «ἰδιώτην τῷ λόγῳ» (Β' Κο 11, 6). Θέλει νὰ εἴπῃ μὲ τοῦτο, ὅτι γράφει εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν καὶ χωρὶς πλοῦτον λέξεων καὶ τέχνην καὶ σχήματα ρητορικά. Ὁ Παῦλος ἐμφανίζεται καὶ ὡς λεξοπλάστης. Ἡ ἰδιότης του αὐτὴ δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν τάσιν τῶν λογοτεχνῶν νὰ πλάσσουν νέας ὡραίας ἢ περιέργους λέξεις πρὸς ἐπίδειξιν, ἀλλὰ τοῦ εὐφυοῦς ἀνθρώπου ποὺ ἐπινοεῖ πνευματώδεις λέξεις, διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ ὡρισμένας δυσχαρακτηρίστους καταστάσεις. Τὸ ὕφος του εἶνε λίαν ζωηρόν. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ διαβάζῃ κανεὶς τὸν Παῦλον καὶ νὰ μὴ τὸν προσέχῃ, ἐφ' ὅσον τὸν ἐννοεῖ βέβαια. Εἶνε δὲ ὁ Παῦλος καὶ ποικίλος καὶ εὔστροφος εἰς τὸ γράφειν· ἄλλοτε τρυφερός, ἄλλοτε φοβερὰ ἀπότομος, ἄλλοτε ὑπὸ τὴν τρυφεράν του διατύπωσιν πολὺ σκληρός, ἄλλοτε εἴρων, ἄλλοτε ἀφελὴς (ὑπὸ τὴν καλὴν ἔννοιαν), ἄλλοτε δυσνόητος ἀλλὰ πολὺ σαφὴς ὅταν κανεὶς τὸν συλλάβῃ, ἄλλοτε ἐνθουσιώδης καὶ διαχυτικός. Τὸ ὕφος του εἶνε κάτοπτρον τοῦ προσώπου του.

12. ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ Α' - Β'

1. Παραλῆπται. Ἡ Θεσσαλονίκη, πόλις κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου, ἑνὸς ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, εὑρίσκετο εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ· εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ὅπου εὑρίσκεται καὶ σήμερον (ἡ παλαιὰ κεντρικὴ πόλις). Ἤδη πρὸ Χριστοῦ ἦτο μεγαλούπολις καὶ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτησιν, ἡ Ἑλλὰς διῃρέθη εἰς δύο ἐπαρχίας, τὴν Μακεδονίαν (βόρειον) καὶ τὴν Ἀχαΐαν (νότιον) μὲ πρωτευούσας, καθὼς ἐλέχθη, τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Κόρινθον· ἦσαν δὲ αὗται ἕδραι ἀνθυπάτων. Ἐπὶ τῶν ἀποστόλων ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε σημαντικὴν ἰουδαϊκὴν παροικίαν, πολλοὶ δὲ ἐθνικοὶ ἦσαν «προσήλυτοι» τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἢ «σεβόμενοι» (περίπου κατηχούμενοι). Ὁ Παῦλος εἰς αὐτὸ τὸ μικτὸν πλῆθος ἐκήρυξε τὸν Χριστόν, ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς πόλεις, καὶ ἐξ αὐτῶν συνεκρότησε τὴν πρώτην ἐκκλησίαν τῶν Θεσσαλονικέων. Αὐτοὶ δὲ εἶνε καὶ οἱ πρῶτοι παραλῆπται ἐπιστολῆς του.

2. Χρόνος καὶ τόπος. Ὅπως εἶπα, ἡ χρονολογία τῶν πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολῶν εἶνε ἡ ἀκριβεστέρα χρονολογία τοῦ Παύλου. Ἐγράφησαν κατὰ τὰ ἔτη 49 - 50 μὲ διαφορὰν μηνῶν. Ἐγράφησαν δὲ ἀμφότεραι

καὶ ἐστάλησαν ἀπὸ τὴν Κόρινθον, ὅπου ἐκήρυττε τότε ὁ ἀπόστολος. Ὡς συναποστολεῖς φέρονται καὶ ὁ Σιλουανὸς καὶ ὁ Τιμόθεος.

3. Ἀφορμὴ καὶ σκοπός. Ὁ Παῦλος ὀλίγας μόνον ἑβδομάδας διέμεινεν ἐν Θεσσαλονίκῃ μὲ τοὺς νεοφωτίστους. Μὴ προφθάσας νὰ παρακολουθήσῃ τὸ φύτρωμα τοῦ λόγου ποὺ ἔσπειρε, ὅταν κατέβη ἐσπευσμένως καὶ ὑπὸ διωγμὸν εἰς Ἀθήνας, ἦτο ἀνήσυχος διὰ τὴν ἔκβασιν τοῦ κηρύγματός του ἐν Θεσσαλονίκῃ. Διὰ τοῦτο ἔστειλε τὸν Τιμόθεον νὰ ἰδῇ τί ἀπέγιναν οἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ πιστεύσαντες. Ὁ Τιμόθεος ἐπιστρέψας καὶ συναντήσας τὸν Παῦλον εἰς Κόρινθον, τοῦ ἔφερε λίαν εὐχαρίστους εἰδήσεις· ἡ μικρὰ ἐκκλησία τῶν Θεσσαλονικέων, καίτοι νηπιόθεν ἀπορφανισθεῖσα, προέκοπτεν ἐν Κυρίῳ κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον. Συγχρόνως δὲ ἔφερεν ὁ Τιμόθεος εἰς τὸν Παῦλον καὶ μερικὰ ἐρωτήματα τῶν Θεσσαλονικέων, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ὡλοκληρώθη ἡ κατήχησις λόγῳ τοῦ διωγμοῦ. Ἕνα διττὸν ἐρώτημα ἦτο ὁπωσδήποτε τὸ ἑξῆς. α) Τί θὰ γίνῃ μὲ τοὺς Χριστιανοὺς ποὺ ἀπέθανον; Ὅταν θὰ ἐπανέλθῃ ὁ Κύριος ἐν δόξῃ (Β΄ παρουσία), αὐτοὶ δὲν θὰ τὸν ἰδοῦν· αὐτὸ δὲν εἶνε μία μεγάλη ἀπώλεια; β) Πότε θὰ ἐπανέλθῃ ὁ Κύριος; Ἴσως διετυπώνοντο ὡς ἄλλα ἐρωτήματα καὶ τὸ ἂν ἡ πορνεία ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς Χριστιανούς, κατὰ πόσον πρέπει οἱ Χριστιανοὶ νὰ ὑπακούουν εἰς ὡρισμένα πρόσωπα (τοὺς προϊσταμένους ἐν Κυρίῳ), καὶ ἂν πρέπῃ νὰ πιστεύουν εἰς τὰς προφητείας καὶ τὰ ἄλλα χαρίσματα ποὺ ἐμφανίζονται εἰς ὡρισμένα μέλη τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Παῦλος θέλων ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐκφράσῃ τὴν ὑπὲρ τὰς προσδοκίας του χαράν του διὰ τὴν προκοπήν των καὶ τὴν πίστιν των, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰ ἐρωτήματά των, τοὺς ἔγραψε τὴν πρώτην Ἐπιστολήν.

Μετὰ ταῦτα ὡρισμένοι εἴτε ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην εἴτε καὶ ἀπ' ἀλλοῦ ἐξηπάτησαν τοὺς Θεσσαλονικεῖς εἰς τὸ θέμα τῆς δευτέρας παρουσίας, παρουσιάσαντες μάλιστα καὶ πλαστὴν ἐπιστολὴν ἢ ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου καὶ ψευδοπροφήτας. Φαίνεται ὅτι ἔγραφον καὶ ἐχρησμολόγουν, ὅτι ἡ δευτέρα παρουσία ἔρχεται ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν, καὶ ἔπεισαν μερικοὺς νὰ ἐγκαταλείψουν πᾶσαν ἐργασίαν καὶ νὰ περιφέρωνται ἀργόσχολοι. Οἱ Θεσσαλονικεῖς ἀρχικῶς εἶχον τὴν περιέργειαν, πότε θὰ γίνῃ ἡ δευτέρα παρουσία. Ὁ Παῦλος τοὺς ἀπήντησεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ τοὺς εἰπῇ πότε, διότι τὸ γνωρίζουν οἱ ἴδιοι· γνωρίζουν δηλαδὴ ὅτι ἔρχεται «ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ» καὶ διὰ τοὺς φαύλους εἶνε «αἰφνίδιος ὄλεθρος». Διὰ τοῦτο τοὺς ἀρκεῖ νὰ εἶνε συνεχῶς ἕτοιμοι. Τόσον ἡ ἀρχικὴ περιέργεια, εἰς ὅσους ἦτο νοσηρὰ καὶ ὄχι ὑγιὴς ὥστε νὰ ἱκανοποιηθῇ ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Παύλου, ὅσον καὶ ἡ παρανόησις τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Παύλου, ἐδημιούργησαν τὴν προειρημένην πλάνην, ἡ ὁποία ἀνεστάτωσε τὴν ἐκκλησίαν. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος ἔστειλε καὶ τὴν δευτέραν Ἐπιστολήν. Καὶ γενικῶς μὲν τοὺς παραγγέλλει νὰ ἔχουν πρότυπα διαγωγῆς αὐτὸν καὶ τοὺς συνεργάτας του. Εἰδικώτερον δὲ τοὺς

συνιστᾷ νὰ μὴ εἶνε εὔπιστοι καὶ εὐπτόητοι, νὰ μὴ δίδουν πίστιν οὔτε εἰς κήρυγμα οὔτε εἰς προφητείαν οὔτε εἰς ἐπιστολὴν δῆθεν τοῦ Παύλου, ὅταν τοὺς λέγουν ἢ δῆθεν τοὺς ἀποκαλύπτουν πράγματα ἀντίθετα ἀπὸ ὅσα μαθήματα τοὺς παρέδωκεν ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος. Ἐὰν δὲν ἔλθῃ πρῶτα ὁ ἀντίχριστος καὶ ἂν δὲν ἡττηθῇ, δὲν γίνεται ἡ δευτέρα παρουσία. Ὅσον διὰ τὸ θέμα τῆς ἐργασίας, ἁμαρτάνουν ὅσοι δὲν ἐργάζονται· διὰ τοῦτο νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς ἐργασίας των· «εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (3, 10). Τὸ δίδαγμα αὐτὸ πλὴν τῶν ἄλλων ἔχει καὶ τὸ ἑξῆς εἰρωνικὸν διὰ τοὺς ἀργοσχόλους· «Αὐτοὶ ποὺ εἶνε τόσον πολὺ βέβαιοι ὅτι ἔφθασεν ἡ δευτέρα παρουσία, διατί ἐσταμάτησαν τὴν ἐργασίαν καὶ ὄχι τὸ φαγητόν;».

Εἰς τὴν Β΄ Ἐπιστολήν του ὁ Παῦλος μεριμνᾷ καὶ διὰ τὴν βεβαίωσιν τῆς γνησιότητος τῆς Ἐπιστολῆς του· κάτι ποὺ δὲν τὸ ἔκανεν εἰς τὴν πρώτην, διότι ἦτο ἀνύποπτος. Τώρα ἡ πονηρὰ παρεμβολὴ τῶν πλαστογράφων τοῦ ἔγινε μάθημα. Διὰ τοῦτο λαμβάνει τὰ μέτρα του. Ὑπογράφει. Ὑπογραφὴ εἶνε ὅλος ὁ στίχος 3, 17: «Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω» (= ἔτσι ὑπογράφω· νὰ αὐτὴ εἶνε ἡ ὑπογραφή μου). Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερον τὸ θέμα τῆς ὑπογραφῆς, πρέπει νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν γενικωτέραν ἱστορίαν τοῦ θεσμοῦ τούτου. Σήμερον ὅταν λέγωμεν «ὑπογραφὴν» ἐννοοῦμεν τὸ ὄνομά μας, ἢ μᾶλλον ἕνα δυσανάγνωστον, δυσαπομίμητον καὶ τυποποιημένον γραφικὸν σχῆμα τοῦ ὀνόματός μας, τοποθετούμενον κάτωθεν παντὸς ἐγγράφου ἢ γράμματος. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπογραφὴ ἦτο ὁ ἰδιόχειρος γραφικὸς χαρακτὴρ (αὐτὸ ποὺ σήμερον λέγομεν αὐτόγραφον), ὅταν δὲ ἐπρόκειτο περὶ ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα συνέτασσεν ἄλλος (γραμματεύς, δημόσιος ὑπάλληλος), ἦτο ἡ τελευταία παράγραφος τοῦ ἐγγράφου, τὴν ὁποίαν δὲν ἔγραφεν ὁ γραμματεὺς ἀλλ' ὁ ἐμφαινόμενος ἐν τῷ ἐγγράφῳ μὲ τὸν ἰδιόχειρον χαρακτῆρα του. Διὰ τοῦτο δὲ ἐλέγετο **ὑπο**γραφή, ἐπειδὴ ἐγράφετο ἡ παράγραφος αὐτὴ ὑπὸ τὸ ὅλον κείμενον τοῦ ἐγγράφου· ἦτο δὲ κατὰ τὸ περιεχόμενον μία σύντομος ὁμολογία ἢ ἡ περίληψις τοῦ ἐγγράφου περιέχουσα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ὑπογράφοντος. Παραδείγματος χάριν, ὁ πάπυρος Della Società Italiana 903, τοῦ ἔτους 47 μ.Χ. (δύο ἔτη ἀρχαιότερος τῶν πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολῶν) εἶνε ἕνα συμφωνητικὸν μὲ τὸ ὁποῖον οἱ τρεῖς υἱοὶ τοῦ Ἡρωδίωνος Ἀρυώτης, Κρονίων, καὶ Ἀραβάρχης μοιράζουν μεταξύ των τοὺς πατρικοὺς δούλους καὶ λαμβάνουν ἕκαστος «τὸ ἐπιβάλλον ἑαυτῷ μέρος»· τὸ ἔγγραφον συντάσσει ὁ σχετικὸς δημόσιος ὑπάλληλος (συμβολαιογράφος)· εἰς τὸ τέλος ὑπογράφουν καὶ οἱ τρεῖς ἀδελφοί, τῶν ὁποίων ὁ γραφικὸς χαρακτὴρ εἶνε διάφορος. Τὸ κείμενον τοῦ ἐγγράφου (δύο σελίδες) ἔχει· «Ἔτους ἑβδόμου Τιβερίου Κλαυδίου Καίσαρος Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ Αὐτοκράτορος, μηνὸς Ξανθικοῦ ἐνάτῃ καὶ εἰκάδι, ἐν Τεβτύνει τῆς Πολέμωνος μερίδος τοῦ Ἀρσινοΐτου νομοῦ. Ὁμολογοῦσιν ἀλλήλοις Ἀρυώτης κλπ. . . . .

.... καί εἰσιν ἑκόντες περὶ ἁπάντων συνκεχωρηκότες.

Ὑπογραφὴ ἰδία τῶν τριῶ(ν) γεγραμ(μένων)

Ἀρυώτης Ἡρωδίωνος συνδιίρημε ἐπὶ τοῦ παρώντος καὶ λέλωνχα εἰς τὸ ἐπιβάλλων μοι μέρος τὴν προγεγραμμένην δούλην Σαμβοῦν καὶ ἕκαστα ποήσωι καθὼς πρόκιται.

Κρονίων Ἡρωδίωνος συνδιείρημαι ἐπὶ τοῦ παρώντος καὶ λέλωνχα εἰς τὸ ἐπιβάλλων μοι μέρος πρωγεγραμμένων δοῦλων Ἡρακλᾶν καὶ ἕκαστα ποήσω καθὼς πρώκιται.

Ἀρυώτης νεότερος ὃς κέ Ἀραβάρχης Ἡροδίωνος συνδιείρημαι ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ λέλωγχα εἰς τὼ ἐπιβάλον μοι μέρος τὰς προγεγραμμένας δούλας δύας Θερμουθάριον καὶ Ἡρακλοῦν χωλὴν καὶ ἕκαστα ποήσω καθὼς πρώκειται».

Πλὴν τῆς διαφορᾶς τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος αἱ τρεῖς ὑπογραφαὶ εἶνε καὶ ἀνορθόγραφοι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ κείμενον τοῦ ἐγγράφου ποὺ εἶνε ὀρθογραφημένον καὶ εὐσύντακτον, διότι ἐκεῖνο τὸ γράφει ὁ δημόσιος ὑπάλληλος. Τοιαῦται ὑπογραφαὶ διεσώθησαν πολλαί. (Βλέπε Πάπυρον Ὀξυρύγχου 269, τοῦ ἔτους 57 μ.Χ., Πάπυρον Τεβτύνιος 392 τοῦ ἔτους 134 - 5, κλπ.). Ἐδηλοῦτο δὲ τὸ «ὑπογράφω» καὶ μὲ τὸ ἁπλοῦν ρῆμα «γράφω», π.χ. «Φοιβάμμων μίσθιος αὐτοῦ, υἱὸς τοῦ μακαρίου Παπνουθίου, ἔγραψα ὑπὲρ αὐτοῦ κατ' ἐπιτρωπὴν αὐτοῦ, πρωτέξαντός μου τὼ ἴδιον ὄνωμα» (Πάπ. Ὀξυρ. 138), ἢ «Ἰωάν[ν]ης ἔγραψα ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγραμμάτου ὄντος» (Παπ. Ὀξυρ. 139). (Βλέπε καὶ παπύρους Stud. Pal. 13,6· P. Grenf. 2,87· κλπ.). Κατ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπον ὑπογράφει καὶ ὁ Παῦλος τὴν Β΄ πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολὴν καὶ ἄλλας Ἐπιστολάς του· «Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου...». Ἡ δὲ πρὸς Γαλάτας εἶνε ὁλόκληρος ἡ Ἐπιστολὴ ὑπογραφή. Βραδύτερον ἡ ὑπογραφὴ περιωρίσθη εἰς τὸ ὄνομα μόνον τοῦ ὑπογράφοντος, καὶ ἔτι βραδύτερον τὸ ὄνομα ἔγινε δυσανάγνωστος καὶ δυσαπομίμητος τύπος, ὅπως σήμερον.

Ἐκ τῶν ὅσων ἐλέχθησαν φαίνεται ὅτι καὶ τὴν Β΄ πρὸς Θεσσαλονικεῖς καὶ ἄλλας Ἐπιστολὰς ἔγραφον ἄλλοι καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Παύλου, εἰς τὸ τέλος δὲ ὁ Παῦλος «ἔγραφε» τὴν τελευταίαν παράγραφον· ὑπέγραφε. Ἡ δὲ προσθήκη «οὕτω γράφω» σημαίνει· «Ἔτσι ὑπογράφω· αὐτὴ εἶνε ἡ ὑπογραφή μου· αὐτὸς εἶνε ὁ γραφικός μου χαρακτήρ· νὰ γνωρίζετε εἰς τὸ ἑξῆς τὴν ὑπογραφήν μου καὶ νὰ μὴ ἀναγνωρίζετε ἐπιστολήν, ἂν δὲν φέρῃ αὐτὴν εἰς τὸ τέλος».

4. Περιεχόμενον. Αἱ πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολαὶ εἶνε κείμενα σύντομα καὶ δὲν τίθεται θέμα διαγράμματος. Ἄνευ διαγράμματος ὁ Παῦλος τοὺς ἐκφράζει τὰ συναισθήματά του, ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἐρωτήματά των, τοὺς κάνει παρατηρήσεις, τοὺς δίδει συμβουλάς. Κύριον θέμα κοινὸν εἰς ἀμφοτέρας εἶνε ἡ δευτέρα τοῦ Κυρίου παρουσία· τί λέγει εἰς ἑκάστην, σχεδὸν ἐ-

λέχθη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἀφορμῆς των. Εἰσαγωγικῶς δὲν χρειάζονται περισσότερα.

13. ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Α΄ - Β΄

1. Παραλῆπται. Ἡ Κόρινθος εἶνε πόλις ἀρχαιοτάτη, εὑρισκομένη εἰς τὸν ἰσθμὸν διὰ τοῦ ὁποίου ἑνώνεται ἡ Πελοπόννησος μὲ τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα. Ἡ ἀρχαία Κόρινθος, τῆς ὁποίας σώζονται λείψανα, δὲν εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς παραλίας ὅπως ἡ σημερινὴ ἀλλὰ μερικὰ χιλιόμετρα ἐσωτερικώτερον. Ἀνέκαθεν ἦτο πόλις ἐμπορικὴ καὶ πλουσία, διότι εἶχε δύο λιμένας, ἀντηγωνίζετο δὲ τὰς Ἀθήνας εἰς ὅλα. Κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ ρωμαϊκὴν περίοδον, ὅτε ἦτο πρωτεύουσα τῆς Ἀχαΐας, εἶχε φήμην πόλεως ὅπου ὑπάρχει μέγας ἐκφυλισμός. Ἐθεωρεῖτο πορνούπολις, ὑπάρχουν δὲ καὶ σχετικαὶ παροιμιώδεις ἐκφράσεις δηλοῦσαι αὐτὸ ἀκριβῶς. Ἐλέχθη ἐν συντομίᾳ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ εὐαγγελίου πῶς ἐκήρυξεν ὁ Παῦλος εἰς τὴν Κόρινθον καὶ ποσάκις καὶ πότε τὴν ἐπεσκέφθη. Κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψίν του ἀπευθυνθεὶς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους τῆς Κορίνθου συνήντησε σκληρὰν ἀντίδρασιν· ἀλλ᾽ εἶδε τὸν Κύριον ἐν ὁράματι ὁ ὁποῖος τοῦ εἶπε· «Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει καὶ μὴ σιωπήσῃς, διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε, διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ» (Πρξ 18, 9 - 10). Καὶ ὁ Παῦλος ἐκάθησεν ἐπὶ τρία ἑξάμηνα, ὅσον δὲν ἐκάθησεν ἀλλοῦ, παρὰ μόνον εἰς τὴν Ἔφεσον ὅπου ἐκάθησε χρόνον διπλάσιον. Μετὰ τὴν Κόρινθον ἐπεσκέφθη δι᾽ ὀλίγον τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐτερμάτισε τὴν δευτέραν περιοδείαν του εἰς Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης.

2. Χρόνος καὶ τόπος. Κατὰ τὴν τρίτην περιοδείαν του ὁ Παῦλος διελθὼν τὴν Γαλατίαν, Φρυγίαν καὶ ἄλλα μέρη τῆς Μ. Ἀσίας κατέληξεν εἰς Ἔφεσον ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ τρία ἔτη. Κατ᾽ αὐτὰ τὰ ἔτη ἔγραψε καὶ ἀπέστειλε τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους. Ἐγράφη δηλαδὴ ἡ Α΄ πρὸς Κορινθίους περὶ τὸ ἔτος 55, καὶ εἶνε ἴσως ἡ τρίτη Ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου, ἂν δὲν προηγῆται αὐτῆς ἡ πρὸς Γαλάτας. Ἡ Β΄ πρὸς Κορινθίους ἐγράφη ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν καὶ προφανῶς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸ ἔτος 57 ἢ 58, ὀλίγους μῆνας πρὸ τῆς λήξεως τῆς τρίτης περιοδείας, καὶ ἀκριβέστερον ὀλίγον πρὸ τῆς τρίτης ἀφίξεως τοῦ Παύλου εἰς Κόρινθον.

3. Ἀφορμὴ καὶ σκοπός. Ὅταν ὁ Παῦλος διήνυε τὴν τριετίαν ἐν Ἐφέσῳ, μετέβησαν ἀπὸ τὴν Κόρινθον εἰς τὴν Ἔφεσον μερικοὶ Χριστιανοί, ἄνθρωποι τῆς διακονίσσης Χλόης, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἐκόμισαν ἀφ᾽ ἑνὸς ἐπιστολὴν τῶν Κορινθίων πρὸς αὐτὸν καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου πολλὰς προφορικὰς κακὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως ἐν Κορίνθῳ. Τότε ὁ Παῦλος ἔγραψε τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους, διὰ νὰ διορθώσῃ τὴν κατάστασιν καὶ διὰ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰς ἐρωτήσεις των. Εἶχε δὲ καὶ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ νὰ τοὺς δώσῃ

ὡρισμένας παραγγελίας, ἀνεξαρτήτως τῶν ἐρωτήσεών των καὶ τῶν ἄλλων πληροφοριῶν. Ἡ ἐπιστολὴ τῶν Κορινθίων περιελάμβανε τὰ ἑξῆς περίπου ἐρωτήματα. α) Τί θὰ γίνῃ μὲ τοὺς ἁπλοῦς ἢ μικτοὺς γάμους, μὲ τὰς χήρας, μὲ τοὺς παρθένους καὶ τὰς παρθένους; Τί πρέπει νὰ κάνουν; β) Ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς Χριστιανοὺς νὰ τρώγουν εἰδωλόθυτα; Αἱ δὲ πληροφορίαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τῆς Χλόης ἦσαν αἱ ἑξῆς. α) Εἰς τὴν Κόρινθον πολλοὶ Χριστιανοὶ περιεφρόνησαν τὸν Παῦλον, μὲ τὴν διαβολὴν μερικῶν ἰουδαϊζόντων, καὶ δὲν παραδέχονται ὡς ἀπόστολον αὐτὸν ποὺ τοὺς ἐγνώρισε τὸν Χριστόν. Ἐν συνεχείᾳ ἀπεσχίσθησαν εἰς μερίδας μὲ ἀρχηγοὺς διαφόρους. Ὅταν ὁ Παῦλος γράφῃ «Ἕκαστος ὑμῶν λέγει· Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλώ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ» (1,12), δὲν ἐννοεῖ ὅτι αὐτοὶ ἐφέροντο ὡς ἀρχηγοὶ τῶν μερίδων ἔστω καὶ παρὰ τὴν θέλησίν των· κακῶς ὑποθέτουν σήμερον αὐτὰ τὰ ὀνόματα. Διότι ἐν 4,6 ὁ Παῦλος γράφει· «Ταῦτα δέ, ἀδελφοί, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλὼ δι' ὑμᾶς, ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν». Ὁ Παῦλος ἐχρησιμοποίησε τὰ ὀνόματα τῶν γνωστῶν ἀποστόλων, χωρὶς νὰ ἔχουν σχέσιν μὲ τὰ σχίσματα, διὰ νὰ μὴ χρησιμοποιήσῃ τὰ ὀνόματα τῶν πραγματικῶν σχισματικῶν καὶ τοὺς θίξῃ προσωπικῶς. Μόνον ὁ Χριστὸς ἦτο πράγματι σημαία ἑνὸς σχίσματος· τὰ ἄλλα ὀνόματα εἶνε συμβολικὰ πρὸς ἀπόκρυψιν τῶν πραγματικῶν. β) Ἕνας Κορίνθιος Χριστιανὸς περιέπεσεν εἰς σοβαρὸν παράπτωμα ποὺ ἐξευτελίζει τὴν Ἐκκλησίαν· συζῇ παρανόμως μὲ τὴν μητρυιάν του. γ) Μερικὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας γενόμενοι ἐχθροὶ καὶ μὴ δυνηθέντες νὰ λύσουν τὰς διαφοράς των ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, κατέφυγον εἰς τὰ δικαστήρια τῶν εἰδωλολατρῶν. δ) Μερικοὶ διδάσκουν ὅτι, ὅπως ὁ στόμαχος ἔχει ἐκ κατασκευῆς προορισμὸν νὰ τρώγῃ, ἔτσι καὶ τὸ ὅλον σῶμα τοῦ ἀνθρώπου κατεσκευάσθη διὰ νὰ πορνεύῃ· συνεπῶς ἡ πορνεία δὲν εἶνε ἁμάρτημα. ε) Αὐτοὶ ἢ ἄλλοι διδάσκουν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνάστασις σωμάτων. ϛ) Πολλοὶ τρώγοντες εἰδωλόθυτα σκανδαλίζουν τοὺς ἀσθενεῖς ἀδελφούς. ζ) Εἰς τὰ κυριακὰ δεῖπνα παρατηρεῖται μεγάλη ἀταξία. Ἔρχονται διὰ νὰ φάγουν ἐπιδεικτικῶς, καὶ ἄλλοι μὲν τρώγουν ἡγεμονικῶς, ἄλλοι δὲ πτωχικῶς ἐπὶ τῆς αὐτῆς τραπέζης, καὶ προκαλεῖται σκάνδαλον. Προσέρχονται δὲ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας ἄνευ ὁμονοίας, εἰρήνης, ταπεινοφροσύνης. η) Οἱ χαρισματοῦχοι πηδοῦν ὁ ἕνας πρὸ τοῦ ἄλλου διὰ νὰ εἰποῦν αὐτὰ ποὺ θέλουν· μάλιστα οἱ ἔχοντες τὴν γλωσσολαλίαν, θορυβοῦν ὅλην τὴν ὥραν τῆς συνελεύσεως καὶ μεταβάλλουν τὸν χῶρον εἰς φρενοκομεῖον. θ) Αἱ γυναῖκες προσεύχονται ἢ προφητεύουν ἢ γλωσσολαλοῦν εἰς τὰς συνελεύσεις, μὲ τὰ μαλλιὰ ἀκάλυπτα καὶ λυτά, προκαλοῦσαι εἰς τοὺς παρισταμένους θαυμασμοὺς ὄχι πνευματικοὺς καὶ ἱκανοποιοῦσαι γυναικοκρατικὰς καὶ παγανιστικὰς τάσεις. Ἄλλαι δὲ καὶ διδάσκουν δημοσίᾳ ἄνδρας καὶ γυναῖκας. ι) Γενικῶς δὲν ὑπάρχει ἀγάπη μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας, ὑπάρχει δὲ πολὺς ἐγωϊσμός, ἀδια-

κρισία, καὶ ἀχαριστία. Τέλος ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἤθελε νὰ τοὺς γράψῃ ὁ Παῦλος ἀνεξαρτήτως τῶν εἰδήσεων, εἶνε ἡ λογία (ἔρανος) ὑπὲρ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ πτωχῶν, ὁ σεβασμός εἰς τὸν ἀποστελλόμενον Τιμόθεον, ἡ ἀναγνώρισις καὶ ὁ σεβασμὸς τοῦ οἴκου τοῦ Στεφανᾶ, οἱ ὁποῖοι ἀφιερώθησαν εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐκκλησίας, αἱ πληροφορίαι καὶ τὰ χαιρετίσματα ἀπὸ τὸν Ἀπολλὼ καὶ ἄλλους συνεργάτας τοῦ Παύλου. Αὐτὰ ὅλα τὰ θέματα εἶνε ἡ ἀφορμὴ καὶ ὁ σκοπὸς τῆς Α΄ πρὸς Κορινθίους, αὐτὰ δὲ ἀποτελοῦν καὶ τὸ περιεχόμενον. Διάγραμμα ἐπιτηδευμένον δὲν ὑπάρχει. Ὁ Παῦλος πιάνει ἕνα - ἕνα τὰ θέματα καὶ τὰ ἐπιλύει. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ θέσις του εἶνε πολὺ λεπτή. Πρέπει νὰ ἐπιβληθῇ εἰς ἀνθρώπους ποὺ δὲν τὸν ἀναγνωρίζουν. Πρέπει νὰ προβάλλῃ τὸ ἀποστολικόν του ἀξίωμα, καὶ νὰ ἐλέγξῃ τοὺς στασιαστὰς καὶ καταφρονητάς του, χωρὶς νὰ παρεξηγηθῇ ὅτι ἐνεργεῖ ὡς ἀντίζηλος καὶ ἀντίπαλος. Εἶνε ἠναγκασμένος νὰ κλείσῃ στόματα χαρισματούχων! Ὑποχρεοῦται νὰ ἀπαγορεύσῃ πράγματα ποὺ καθ' ἑαυτὰ δὲν εἶνε ἁμαρτωλά, π.χ. τὴν βρῶσιν εἰδωλοθύτων, καὶ ὅμως δημιουργοῦν τὸ μεγαλύτερον κακόν· καὶ νὰ κάνῃ τοῦτο ἐξηγώντας ταυτοχρόνως ὅτι δὲν εἶνε ἁμαρτία. Εἶνε δὲ καὶ πολὺ στενοχωρημένος· βλέπει νὰ ἐκπίπτῃ, νὰ ἀναστατώνεται, νὰ ἐπανέρχεται εἰς τὰς πρὸ τοῦ βαπτίσματος κακίας, νὰ διαλύεται μία ἐκκλησία εἰς τὴν ὁποίαν τόσον χρόνον ἀφιέρωσε καὶ διὰ τὴν ὁποίαν τοιαύτας πληροφορίας εἶχεν ἀπὸ τὸν Κύριον. Τοὺς βλέπει νὰ ἀμφισβητοῦν ἀκόμη καὶ θεμελιώδη δόγματα καὶ διδάγματα τῆς πίστεως, ὅπως τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἁγνότητα, νὰ περιφρονοῦν τὰ μυστήρια. Διενεργεῖ ἕνα ἔλεγχον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον δὲν γνωρίζει ἂν θὰ μείνῃ τίποτε ὄρθιον καὶ τί ἀντιδράσεις θὰ προκαλέσῃ.

Μετὰ τὴν Α΄ Ἐπιστολὴν τὴν ὁποίαν ἔστειλε διὰ τοῦ Τιμοθέου (16, 10 - 11), ὁ ἐπιστρέψας Τιμόθεος φαίνεται ὅτι δὲν τοῦ ἔφερε πάλιν καλὰς εἰδήσεις. Μετὰ ἐπραγματοποίησεν ὁ ἴδιος τὴν δευτέραν εἰς Κόρινθον ἐπίσκεψίν του, ἀφοῦ πρῶτον ἀνέβη ἀπὸ Μ. Ἀσίας εἰς Μακεδονίαν καὶ κατέβη ἔπειτα ἀπὸ Μακεδονίας εἰς Ἀχαΐαν (Πρξ 19,21). Κατὰ τὰ φαινόμενα συνήντησε μεγάλην ἐναντίον του ἀντίδρασιν καὶ ἔφυγε συντόμως διὰ θαλάσσης εἰς Ἔφεσον (Πρξ 19, 22). Ἀπ' ἐκεῖ βραδύτερον ἀνέβη εἰς Τρωάδα, ἔπειτα εἰς Μακεδονίαν. Ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν προτιθέμενος νὰ κατέλθῃ εἰς Κόρινθον διὰ τρίτην φοράν, ἔστειλε πρῶτα τὴν Β΄ Ἐπιστολήν του. Πολὺ προηγουμένως εἶχε στείλει τὸν Τίτον εἰς Κόρινθον διὰ νὰ ἐπισκοπήσῃ τὴν κατάστασιν, μετὰ δὲ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Τίτου εἰς Μακεδονίαν πλησίον τοῦ Παύλου, τοὺς ἔγραψε τὴν Ἐπιστολήν. Τοῦ εἶχε φέρει δὲ ὁ Τίτος καλὰς εἰδήσεις (Πρξ 20, 1 - 3· Β΄ Κο 2, 12 - 13· 7,13 - 14). Σκοπὸς τῆς Ἐπιστολῆς του εἶνε νὰ ἐπανασυνδέσῃ τὰς πνευματικάς του σχέσεις μὲ τοὺς μετανοήσαντας ἐπὶ τέλους καὶ συνελθόντας Κορινθίους, καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ νὰ ἀναστήσῃ τὸ καταφρονηθὲν ἀποστολικὸν κῦρος του παρ' αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο περιεχόμενον τῆς Ἐπιστολῆς εἶνε κυρίως ἡ ἀπολογία του ὡς ἀποστόλου καὶ

ἡ θεμελίωσις τοῦ κύρους του. Τὸ κείμενον τῆς Β΄ πρὸς Κορινθίους εὗρεν ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ ἀνομοιογενὲς καὶ ἀλλοπρόσαλλον· διὰ τοῦτο ὑπέθεσεν ὅτι εἶνε ψηφιδωτὸν ἐκ διαφόρων ἐπιστολῶν καὶ κειμένων. Αὐτὸ φανερώνει μόνον ὅτι οἱ «κριτικοὶ» δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὴν ἑρμηνεύσουν. Εἰς τὴν Ἐπιστολὴν του αὐτὴν ἁπλούστατα ὁ Παῦλος ἐφαρμόζει τὴν παιδαγωγικὴν μέθοδον «μιὰ στὸ καρφὶ καὶ μιὰ στὸ πέταλο». Ἔχει νὰ κάνῃ μὲ ἄρτι μετανοήσαντας· ἡ μετάνοιά των μεγάλη καὶ συντριπτική, ἀλλὰ καὶ τὰ πάθη των ἀκόμη ἀκαθάριστα. Ἐκεῖ ποὺ ὁμιλεῖ τρυφερῶς καὶ πλήρης παρηγορίας, ἐκεῖ καὶ μαστίζει σκληρῶς καὶ εἰρωνεύεται πικρῶς· θωπεύει τὴν προθυμίαν των νὰ προσφέρουν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀφήνει νὰ ἐννοήσουν πόσον ὑστεροῦν εἰς γενναιοδωρίαν ἔναντι τῶν Μακεδόνων. Ἐξ ἑτέρου, ἐνῷ γράφει μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Τίτου, ὅμως ὅταν γράφῃ διὰ τὴν κατάστασίν του τὴν πρὸ τῆς ἐπανόδου τοῦ Τίτου, περιγράφει τόσον πιστὰ καὶ ἀνάλογα πρὸς τὴν τότε κατάστασίν του, ὡσὰν νὰ μὴ ἐπέστρεψεν ἀκόμη ὁ Τίτος καὶ νὰ μὴ ἔφερε τὰς καλὰς εἰδήσεις. Οἱ δύο αὐτοὶ λόγοι κάνουν τὸ ὕφος πολυποίκιλον. Ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ἡ Ἐπιστολὴ εἶνε ἄκρως ζωηρὰ καὶ ἑνιαία. Διάγραμμα εὐσύνοπτον δὲν ὑπάρχει. Αὐτὸ δὲν εἶνε καθόλου εἰς βάρος τῆς Ἐπιστολῆς. Τοὐναντίον μαρτυρεῖ τὴν αὐθορμησίαν καὶ τὴν ἑνότητά της.

4. Σχέσις μὲ τὴν Π. Διαθήκην. Ἡ σχέσις τῶν δύο πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῶν μὲ τὴν Π. Διαθήκην εἶνε στενή. Ἡ χρῆσις χωρίων καὶ μάλιστα ἡ μνεία ἱστοριῶν καὶ νοημάτων τῆς Π. Διαθήκης εἶνε πλουσία. Ὁ Παῦλος γράφει ὡς ἀποτεινόμενος πρὸς ἀνθρώπους ποὺ ἀναγινώσκουν τὴν Π. Διαθήκην καὶ γνωρίζουν καλῶς τὸ περιεχόμενόν της. Πρὶν σχηματισθῇ ἡ Κ. Διαθήκη, ἡ Παλαιὰ ἦτο ἡ Ἁγία Γραφὴ τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ἐξ ἐθνῶν Χριστιανοί, καὶ ἂν δὲν τὴν ἐγνώριζον πρὶν γίνουν Χριστιανοὶ ὡς προσήλυτοι τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ «σεβόμενοι τὸν Κύριον», τὴν παρελάμβανον ἅμα τῇ προσελεύσει των εἰς Χριστὸν ὡς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν τῆς Ἐκκλησίας.

5. Ἀκεραιότης. Ἀπὸ πλευρᾶς χειρογράφου παραδόσεως οὐδὲν ἀπολύτως ζήτημα ἀκεραιότητος τῶν δύο Ἐπιστολῶν ὑπάρχει. Τοιοῦτον ζήτημα ἐτέθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὑπεστηρίχθη ὅτι προϋποτίθενται τρεῖς Ἐπιστολαὶ πρὸς Κορινθίους· ἡ πρώτη ἀπωλέσθη, δευτέρα εἶνε ἡ νῦν φερομένη ὡς Α΄, καὶ τρίτη ἡ νῦν φερομένη ὡς Β΄. Κατ' ἄλλους μέρος τῆς πρώτης διεσώθη ἐνσφηνωμένον εἰς τὴν νῦν Α΄ Κορινθίους. Κατὰ δὲ τὴν ἀρνητικὴν κριτικήν, ὡς ἐλέχθη, ἡ νῦν Β΄ Κορινθίους εἶνε συμπίλημα ἐκ πολλῶν κειμένων. Αἱ ἀπόψεις αὐταὶ ὀφείλονται κυρίως εἰς τὸ ὅτι οἱ ἑρμηνευταὶ δὲν κατανοοῦν ἕνα ἀόριστον «ἔγραψα» ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Παῦλος εἰς τὴν Α΄ Ἐπιστολήν. Ἔπειτα προσετέθησαν καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἀνομοιογενείας τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ ὕφους, τὰ ὁποῖα ὡσαύτως παρενοήθησαν. Εἰς τὴν Α΄ Κορινθίους ὁ Παῦλος γράφει· «Ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις» (5, 9), καὶ «Νῦν δὲ ἔγραψα ὑμῖν μὴ συναναμίγνυσθαι

ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος» (5, 11), καὶ «Οὐκ ἔγραψα δὲ ταῦτα ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοὶ» (9, 15). Ἄρα, λέγουν, ὁ Παῦλος ἔγραψε πρὸ τῆς Α΄ Κορινθίους καὶ ἄλλην ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς αὐτούς. Ἀλλ' ἡ χρῆσις τοῦ ἀορίστου «ἔγραψα» εἶνε λατινισμός· εἰς τὴν λατινικὴν ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια ὁ ἐπιστολογράφος νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὡς ἐνεστὼς τὸν χρόνον καθ' ὃν θὰ ἀναγινώσκῃ ὁ παραλήπτης τὴν ἐπιστολὴν καὶ ὄχι τὸν χρόνον καθ' ὃν αὐτὸς γράφει αὐτήν. Διὰ τοῦτο ἀντὶ «σοῦ γράφω» μεταχειρίζεται τὴν ἔκφρασιν «σοῦ ἔγραψα». Ὁ χρόνος αὐτὸς λέγεται ἐπιστολικὸς ἀόριστος. Ἀπαντᾶται κατὰ κανόνα εἰς τοὺς Λατίνους ἐπιστολογράφους, ἀλλὰ κατ' ἐπίδρασιν καὶ εἰς τοὺς ἑλληνιστὰς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐννοεῖται ὅτι, καὶ ὅταν ἤθελον οἱ ἐπιστολογράφοι νὰ μνημονεύσουν προγενεστέραν ἐπιστολήν, μετεχειρίζοντο πάλιν ἀόριστον, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν εἶνε ἐπιστολικὸς (π.χ. Β΄ Κο 2, 3 - 4· 2, 9). Εἰς τὴν Α΄ Κορινθίους ἔπρεπε νὰ διακρίνουν οἱ ἑρμηνευταὶ τὸ εἶδος τοῦ ἀορίστου ἀπὸ τὴν φράσιν «νῦν δὲ ἔγραψα ὑμῖν...». Ἡ ἀσυμφωνία τοῦ «νῦν» μὲ τὸ «ἔγραψα» ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν σημερινὴν ἀσυμφωνίαν ρήματος καὶ κατηγορουμένου εἰς τὴν φράσιν «εἶσθε μόνος σας»· ἀλλ' ὅλοι ἐννοοῦν ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς προσώπου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπευθυνόμεθα πληθυντικῶς διὰ σεβασμόν. Λέγομεν δὲ ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἔκφρασιν «εἶσθε μόνοι σας», ὅταν πρόκειται περὶ πολλῶν προσώπων. Ἔτσι ἀκριβῶς συνυπῆρχον εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἀποστόλων ὁ ἁπλοῦς καὶ ὁ ἐπιστολικὸς ἀόριστος· ὅπως συνυπάρχουν σήμερον ὁ πραγματικὸς καὶ ὁ προσφωνητικὸς πληθυντικός. Πολὺ σαφέστερον φαίνεται ὁ ἐπιστολικὸς ἀόριστος εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους Ἐπιστολήν, ὅπου ὁ Παῦλος γράφει περὶ τοῦ Ἐπαφροδίτου «Σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτόν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν χαρῆτε» (2,28), ἐνῷ αὐτὸς ὁ Ἐπαφρόδιτος εἶνε ὁ κομιστὴς αὐτῆς τῆς Ἐπιστολῆς. Ὁ Παῦλος ἐννοεῖ· «Σᾶς ἀποστέλλω τὸν Ἐπαφρόδιτον». (Βλ. καὶ Α΄ Ἰω 2, 14· 2, 21). Ὅταν λοιπὸν ἐν τῇ Α΄ Κορινθίους ὁ Παῦλος γράφῃ «ἔγραψα», ἐννοεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν Α΄ Κορινθίους καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν παράγραφον ὅπου ὑπάρχει τὸ ἐν λόγῳ ρῆμα. Τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα, διὰ τῶν ὁποίων βάλλεται ἡ ἑνότης καὶ ἀκεραιότης τῶν δύο πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῶν, δὲν εἶνε λόγου ἄξια.

14. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

1. Παραλῆπται. Ἡ πόλις Ρώμη εἶνε γνωστή. Ὁ Παῦλος, ὅταν ἔγραψε τὴν πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολήν του, δὲν εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὴν Ρώμην. Οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ρώμης οἱ ὁποῖοι λαμβάνουν τὴν Ἐπιστολήν του ἐγνώρισαν τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ὡς ἑξῆς. Ὅταν ὁ Κλαύδιος ἐξεδίωξεν ἀπὸ τὴν Ρώμην τοὺς Ἰουδαίους, οὗτοι διεσπάρησαν εἰς ἄλλας μεγαλουπόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου εὕρισκον ἐργασίαν διὰ τὸ ἐπάγγελμά των. Ὁ Ἀκύλας καὶ ἡ Πρίσκιλλα π.χ. ἔζησαν ἐπὶ ἕνα διάστημα εἰς Κόρινθον καὶ ἔπειτα εἰς Ἔφε-

σον. Τοιούτους Ἰουδαίους ἐγνώρισε καὶ ἐξεχριστιάνισεν ὁ Παῦλος ἀρκετούς. Πρὶν γραφῇ ἡ πρὸς Ρωμαίους, ὁ Κλαύδιος ἀπέθανε καὶ αὐτοκράτωρ ἔγινεν ὁ Νέρων, ὅστις ὑφίστατο τὴν ἐπιρροὴν τῶν Ἰουδαίων, ἔσχε δὲ καὶ σύζυγον Ἰουδαίαν. Τὸ διάταγμα τοῦ Κλαυδίου ἀνεκλήθη καὶ οἱ ἐξόριστοι Ἰουδαῖοι τῆς Ρώμης ἐπανῆλθον εἰς τὰς οἰκίας των. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος εἰς τὸ τέλος τῆς πρὸς Ρωμαίους στέλλει ἀσπασμοὺς εἰς τοὺς παλαιοὺς γνωρίμους του Ἀκύλαν καὶ Πρίσκιλλαν, Μαριάμ, Ἀνδρόνικον, Ἰουνίαν, Ἀμπλίαν, Οὐρβανόν, Στάχυν, Ἀπελλῆν, κλπ. Ὅλοι αὐτοὶ ἦσαν προφανῶς Ἰουδαῖοι· μερικοὺς μάλιστα τοὺς ἀποκαλεῖ καὶ συγγενεῖς του· ἐννοεῖ συγγενεῖς του καὶ ὄχι γενικῶς Ἑβραίους, διότι δὲν λέγει συγγενῆ του καὶ τὴν Μαριὰμ ἡ ὁποία ἦτο σαφῶς Ἑβραία. Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ μαθηταὶ τοῦ Παύλου, ἐπιστρέψαντες ὁμαδικῶς εἰς Ρώμην, ἐκήρυξαν τὴν πίστιν των καὶ ἐπηύξησαν τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας τόσον, ὥστε οἱ ἴδιοι νὰ ἀποτελοῦν μικρὸν μέρος αὐτῆς. Δὲν εἶνε ἀπίθανον καὶ δι' ἄλλων ὁδῶν νὰ ἔφθασεν ἡ Χριστιανικὴ πίστις εἰς Ρώμην, ἀλλ' ἡ μαρτυρουμένη εἶνε αὐτὴ ποὺ ἀναφέρω. Μαθὼν ταῦτα ὁ Παῦλος γράφει τὴν φερώνυμον Ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἀγνώστους του κατὰ τὸ πλεῖστον Ρωμαίους Χριστιανούς. Ἡ ἐπιστολὴ εἶνε, νομίζω, ἀπρόκλητος. Γράφεται ὡς προληπτικὴ κατήχησις. Διὰ τοῦτο ἔχει θέμα μόνον ἕνα καὶ πολὺ κεντρικὸν ἐν τῇ χριστιανικῇ διδαχῇ.

2. *Χρόνος καὶ τόπος.* Ἐκ τῶν χωρίων α) Ρω 15, 25 - 26 «Νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ διακονῶν τοῖς ἁγίοις. εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ»· β) Ρω 16, 1 - 2 «Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς, ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε...»· γ) Ρω 16, 23 «Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως» (ὅστις ἐν Β΄ Τι 4,20 φαίνεται Κορίνθιος), ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Παῦλος γράφει τὴν Ἐπιστολὴν ἐκ Κορίνθου κατὰ τὴν τρίτην ἐκεῖ ἐπίσκεψίν του (Πρξ 20, 2 - 3· Β΄ Κο 13, 1), ὀλίγον πρὶν τελειώσῃ ἡ λογία καὶ πρὶν ὁ ἴδιος ἐκκινήσῃ διὰ Παλαιστίνην μέσῳ Μακεδονίας καὶ Μ. Ἀσίας· κομίστρια δὲ τῆς Ἐπιστολῆς εἶνε ἡ Φοίβη. Τὸ ἔτος αὐτὸ εἶνε τὸ 57 ἢ 58, τότε ποὺ ἐγράφη καὶ ἡ Β΄ πρὸς Κορινθίους· ἀκριβέστερον ἡ πρὸς Ρωμαίους ἐγράφη μέχρι τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν Β΄ πρὸς Κορινθίους.

3. *Ἀφορμὴ καὶ σκοπός.* Οἱ παλαιοὶ μαθηταὶ τοῦ Παύλου εἰς Ρώμην πιθανῶς τὸν παρεκάλεσαν νὰ γράψῃ πρὸς τοὺς μαθητάς των ἕνα λόγον παρακλήσεως. Ἡ Φοίβη μεταβαίνει ἐκ Κορίνθου, ὅπου εἶνε ὁ Παῦλος, εἰς Ρώμην. Ὁ Παῦλος ἔχει ὑποφέρει πολλὰ ἀπὸ τοὺς ἰουδαΐζοντας· ἐπίσης μόλις ἔχει κατάστείλει τὴν τρικυμίαν ἐν Κορίνθῳ· ἡ ὀδυνηρὰ πεῖρα ποὺ ἔλαβε τὸν ὠθεῖ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ λαμβάνῃ μέτρα προληπτικά. Ὡς ἀπόστολος, πληρώσας τὴν ἀποστολήν του ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ Ἑλλάδι, ποθεῖ νὰ ἐπεκταθῇ καὶ περαιτέρω, δηλαδὴ εἰς Ἰταλίαν. Τὸ προγεφύρωμα ποὺ ἐπραγματοποίησαν οἱ μαθηταί του

ἐν Ρώμῃ εἶνε μία καλὴ ἀφορμή· μία ἐπιστολὴ θὰ δημιουργήσῃ μεγαλυτέραν νοσταλγίαν τοῦ προσώπου του καὶ τοῦ κηρύγματός του εἰς τοὺς ἀγνώστους του, οὕτως εἰπεῖν, πνευματικοὺς ἐγγόνους του. Ὅλα αὐτὰ ἐστάθησαν ἀφορμαί, αἴτια, καὶ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς τῆς πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολῆς.

4. *Σχέσις μὲ τὴν Π. Διαθήκην.* Ἡ σχέσις τῆς πρὸς Ρωμαίους μὲ τὴν Π. Διαθήκην εἶνε πολὺ στενή. Ἐν τῇ Ἐπιστολῇ γίνεται βαθεῖα ἑρμηνεία τῆς Π. Διαθήκης. Αἱ παραθέσεις χωρίων εἶνε πολλαὶ καὶ μεγάλαι, ἀλλ' ἡ γενικὴ ἀναφορὰ εἰς τὴν Παλαιὰν εἶνε πολὺ μεγαλυτέρα. Ἀποφεύγω ἐδῶ νὰ ἐπεκταθῶ εἰς τὴν σχέσιν αὐτήν, διότι θὰ χρειασθῇ νὰ ἑρμηνεύσω ὅλην τὴν Ἐπιστολήν. Ἡ κατάδειξις αὐτῆς τῆς σχέσεως εἶνε κατ' ἐξοχὴν ζήτημα ἑρμηνείας.

5. *Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον.* Ἐπειδὴ ἡ Ἐπιστολὴ ἐγράφη ἀπροκλήτως, προληπτικῶς καὶ ἐν ἠρεμίᾳ, καὶ ἐπειδὴ ἔχει ἕνα κύριον θέμα καὶ μάλιστα θεωρητικόν, διὰ τοῦτο ἔχει διάγραμμα καίτοι πολὺ ἁπλοῦν. Τοῦτο εἶνε τὸ ἑξῆς.

Α'. 1, 1 - 17 Προοίμιον.

Β'. 1, 18 - 4, 25 Εἰσαγωγή. Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κρίσις τῶν τε ἐθνῶν καὶ τοῦ Ἰσραήλ.

Γ'. 5, 1 - 11, 36 Ἡ λύτρωσις καὶ ἡ κατάκρισις (κύριον θέμα).

α'. 5 - 8 Ὁ λαὸς τῆς χάριτος (τὰ ἔθνη).

β'. 9 - 11 Ὁ κλῆρος τοῦ κατακριθέντος Ἰσραήλ.

Δ'. 12 - 15 Πρακτικαὶ παραγγελίαι.

Ε'. 16 Χαιρετισμοί.

Συνοπτικώτερον δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν Ἐπιστολὴν εἰς δύο μέρη (1 - 11· 12 - 16), **ἕνα δογματικὸν καὶ ἕνα πρακτικόν, τοῦ δογματικοῦ ὄντος διπλασίου τοῦ πρακτικοῦ. Τοῦ πρακτικοῦ μέρους τὰ θέματα λεπτομερέστερον ἔχουν κατὰ σειρὰν ὡς ἑξῆς.**

α'. Ἁγνότης τοῦ σώματος.

β'. Ἀγάπη καὶ ἑνότης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

γ'. Πειθαρχία εἰς τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν.

δ'. Ζητήματα σκανδαλισμοῦ διὰ βρώσεως, πόσεως, νηστείας.

ε'. Ὁμοφροσύνη καὶ ἀνοχὴ τῶν ἀδυνάτων.

ϛ'. Ἡ ἀποστολικὴ ἰδιότης καὶ τὸ ἀποστολικὸν ἔργον τοῦ Παύλου.

ζ'. Ὁ θεσμὸς τῆς λογίας.

η'. Ἡ προσευχὴ ὑπὲρ τῶν ἀποστόλων.

Παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Παῦλος ἐπαναλαμβάνει περιληπτικῶς καὶ προληπτικῶς τὰ θέματα ποὺ τὸν ἀπησχόλησαν εἰς τὰς δύο πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὰς κατὰ τὴν μόλις ἀποσοβηθεῖσαν κρίσιν τῶν σχέσεών του μὲ αὐτούς. Τὸν δράκοντα ποὺ μόλις κατεπολέμησεν ἐν Κορίνθῳ, τὸν καταπολεμεῖ πρὸ τῆς γεννήσεώς του ἐν Ρώμῃ.

6. *Ἀκεραιότης.* Ἀπὸ πλευρᾶς χειρογράφου παραδόσεως, ἐν τῇ ἀλε-

ξανδρινῇ παραδόσει παρατηρεῖται ἡ ἑξῆς ἀνωμαλία. Ἡ παράγραφος ἡ ὁποία ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ κειμένῳ κατακλείει τὸ ΙΔ' κεφάλαιον (14, 24 - 26), ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ κατακλείει τὸ ΙϚ' κεφάλαιον καὶ τὴν ὅλην Ἐπιστολὴν (16, 25 - 27). Τόσον αὐτὸ τὸ γεγονὸς ὅσον καὶ τὸ μῆκος τοῦ πρακτικοῦ μέρους, τὸ ὁποῖον εἰς ἄλλας Ἐπιστολὰς εἶνε μικρότερον, ἀλλὰ καὶ ἡ ποικιλία τῶν θεμάτων του καὶ ἡ ὁμοιότης μὲ τὰ θέματα τῶν δύο πρὸς Κορινθίους, ὤθησαν πολλοὺς ἑρμηνευτὰς νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ἑνότητα τῆς Ἐπιστολῆς. Λέγουν ὅτι τὸ δογματικὸν μέρος τῆς Ἐπιστολῆς (1 - 11) ὡς σταθερὸν κείμενον ἐστάλη εἰς πολλὰς ἐκκλησίας διὰ μιᾶς ἢ κατὰ καιρούς, εἰς ἑκάστης δὲ ἐκκλησίας τὸ ἀντίγραφον ὑπῆρχεν εἰς τὸ τέλος πρακτικὸς ἐπίλογος· ἔπειτα δὲ συνεκεντρώθησαν ὅλαι αἱ τοιαῦται ἐπιστολαί, καὶ τὸ μὲν δογματικὸν ἦτο ἕνα καὶ ἑνιαῖον, οἱ δὲ πρακτικοὶ ἐπίλογοι συσσωρευθέντες εἰς τὸ τέλος ἀπετέλεσαν τὰ τελευταῖα κεφάλαια (12 - 15)· ἀνάλογος συσσώρευσις ἔγινε καὶ μὲ τοὺς χαιρετισμοὺς οἱ ὁποῖοι εἶνε πολλοὶ (16). Ἀλλ' ἐξήγησα διατί τὸ πρακτικὸν αὐτὸ μέρος καὶ οἱ χαιρετισμοὶ εἶνε ἐκτενῆ. Αἱ εἰκασίαι δὲν ἔχουν σοβαρὸν στήριγμα, ἡ δὲ ἀνωμαλία τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως δὲν δύναται νὰ τὰς ἐπιστηρίξῃ. Ἐκεῖ ὅπου συνέβη πράγματι τὸ τοιοῦτον, φαίνεται σαφῶς μέχρι σήμερον, δηλαδὴ εἰς τὰς τρεῖς Ἐπιστολὰς τοῦ Ἰωάννου.

15. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ

1. Ἐπιστολαὶ τῶν δεσμῶν. Δέσμιος ὢν ὁ Παῦλος ἐν Ρώμῃ κατὰ τὴν πρώτην φυλάκισίν του καὶ ὑπόδικος, ἔγραψε τέσσαρας Ἐπιστολάς, τὰς πρὸς Φιλιππησίους, Ἐφεσίους, Κολασσαεῖς, Φιλήμονα. Διὰ τοῦτο λέγονται Ἐπιστολαὶ τῶν δεσμῶν ἢ τῆς αἰχμαλωσίας. Ἡ ἱστορία ποὺ συνάγεται ἀπὸ τὰς πληροφορίας τῶν Ἐπιστολῶν αὐτῶν ἔχει ὡς ἑξῆς. Ὁ Παῦλος εἶνε «δέσμιος» (Φι 1, 7· 1, 13· 1,16· Ἐφ 3, 1· 4, 1· 6, 20· Κλ 1, 24· 4, 4· Φλμ, 1· 9· 13). Ὅταν γράφῃ τὴν πρὸς Φιλιππησίους, ἀρχίζει νὰ ἀνακινῆται ἡ ὑπόθεσίς του, περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς ὁποίας εἶνε αἰσιόδοξος· ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον εἶνε φυλακισμένος καθὼς καὶ τὸ κήρυγμά του ἔχουν φθάσει εἰς τὸ «πραιτώριον», δηλαδὴ τὴν αὐλὴν (Φι 1, 13)· μερικοὶ αὐλικοὶ καὶ κατέχοντες καιρίας θέσεις παρὰ τῷ Καίσαρι Νέρωνι ἔγιναν Χριστιανοὶ (Φι 4, 22)· ὁ Παῦλος γράφει εἰς τοὺς Φιλιππησίους «Τοῦτον μὲν οὖν (=τὸν Τιμόθεον) ἐλπίζω πέμψαι ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς» (Φι 2, 23), δηλαδὴ μόλις ἴδω ὁποία θὰ εἶνε ἡ ἔκβασις τῆς ὑποθέσεώς μου. Ὑπονοεῖ δὲ ὅτι θὰ τὸν στείλῃ, ἐφ' ὅσον ἡ ὑπόθεσις λάβῃ καλὸν δρόμον· διὰ τοῦτο λέγῃ «ἐλπίζω»· ἄλλως, ἂν ἐλάμβανε κακὸν δρόμον, δὲν θὰ τὸν ἔστελλε, διὰ νὰ τὸν ἔχῃ πλησίον του κατὰ τὰς τελευταίας στιγμάς του. Οἱ ἄνθρωποι «τῆς οἰκίας τοῦ Καίσαρος» οἱ ὁποῖοι ἔγιναν μαθηταί του, φαίνεται ὅτι τοῦ ἔδιδον καλὰς πληροφορίας καὶ ἐνήργουν παρὰ τῷ Καίσαρι ὑπὲρ τοῦ Παύλου. Εἰς τοὺς Ἐφεσίους καὶ Κολασσαεῖς διὰ τὴν ὑπόθεσίν

του γράφει, ὅτι θὰ τοὺς πληροφορήσῃ ὁ Τυχικὸς ὁ κομιστὴς τῶν Ἐπιστολῶν (Ἐφ 6, 21 - 22· Κλ 4, 7 - 9). Προσθέτει δὲ ὅτι ἔστειλε τὸν Τυχικὸν μαζὶ μὲ τὸν Ὀνήσιμον, ὅστις κομίζει Ἐπιστολὴν προσωπικὴν εἰς τὸν Φιλήμονα. Εἰς τὸν Φιλήμονα, πρὸς τὸν ὁποῖον γράφει προσωπικὴν Ἐπιστολήν, ἐκμυστηρεύεται περισσότερα· «Ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν» (Φλμ, 22). Εἶνε σχεδὸν βέβαιος ὅτι θὰ ἀθωωθῇ καὶ θ' ἀπολυθῇ. Ὅτι δὲ τὰς τρεῖς Ἐπιστολὰς πρὸς Ἐφεσίους, Κολασσαεῖς, καὶ Φιλήμονα ἔγραψε καὶ ἀπέστειλε διὰ μιᾶς, τὰς μὲν δύο διὰ τοῦ Τυχικοῦ τὴν δὲ τρίτην διὰ τοῦ Ὀνησίμου φαίνεται σαφῶς (Ἐφ 6, 21 - 22· Κλ 4, 7 - 9· Φλμ, 11). Δὲν εἶνε ἀπίθανον καὶ τὴν πρὸς Φιλιππησίους νὰ ἔγραψε καὶ ἀπέστειλε μαζὶ μὲ τὰς τρεῖς διὰ τοῦ Ἐπαφροδίτου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει συνέβη τὸ ἑξῆς. Ὁ Παῦλος ἐν ὄψει τῆς ἀπολύσεώς του, ἀποστέλλει εἰς πολλὰς ἐκκλησίας του ὡς προδρόμους Ἐπιστολὰς καὶ μαθητάς του. Γράφει τὰς τέσσαρας καὶ τὰς ἀποστέλλει μὲ τρεῖς μαθητάς του, Τυχικόν, Ἐπαφρόδιτον, καὶ Ὀνήσιμον. Ὁ Φιλιππήσιος Ἐπαφρόδιτος κομίζει τὴν πρὸς Φιλιππησίους ἰδιαιτέραν Ἐπιστολήν· ὁ Ὀνήσιμος τὴν πρὸς Φιλήμονα ἰδιαιτέραν καὶ προσωπικήν· ὁ Τυχικὸς κομίζει τὴν πρὸς Κολασσαεῖς καὶ Λαοδικεῖς ἰδιαιτέραν, ἀλλὰ κομίζει καὶ μίαν ἐγκύκλιον ἡ ὁποία εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ παραλήπτου ἔχει κενὸν ἐπίτηδες· «Παῦλος, ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν... καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ἐφ 1, 1). Καθὼς οἱ τρεῖς μαθηταὶ ἐπιβιβάζονται ἀπὸ Ἰταλίας εἰς τὸ Δυρράχιον, εἰσέρχονται εἰς τὴν Ἐγνατίαν ὁδὸν ἡ ὁποία διασχίζουσα τὴν βόρειον Ἑλλάδα τοὺς ὁδηγεῖ πρὸς τὸν Βόσπορον, ἀπ' ὅπου ἡ ἀποστολὴ θὰ κατέλθῃ πρὸς νότον, πρὸς τὰς μεγάλας ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας. Καθ' ὁδὸν ὁ Τυχικὸς δίδει ἀντίγραφα τῆς ἐγκυκλίου Ἐπιστολῆς εἰς τὰς ἐκκλησίας ἀπὸ τὰς ὁποίας διέρχονται καὶ πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ Παύλου (Ἐφ 6, 21 - 22). Ἑκάστη ἐκκλησία εἰς τὴν κενὴν θέσιν τοῦ παραλήπτου γράφει τὸ ὄνομά της. Τὴν λαμβάνουν πρῶται αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἡ Θεσσαλονίκη, οἱ Φίλιπποι, ἔπειτα αἱ ἐκκλησίαι τῆς Τρῳάδος, καὶ τέλος αἱ ἐκκλησίαι Περγάμου, Σμύρνης, Λαοδικείας, Ἐφέσου, κλπ. Αὐτὴ ἡ ἐγκύκλιος εἶνε ἡ πρὸς Ἐφεσίους. Καθ' ὁδὸν ὁ Ἐπαφρόδιτος μένει εἰς τὴν πατρίδα του τοὺς Φιλίππους· συνεχίζουν μαζὶ μέχρι τέλους ὁ Τυχικὸς μὲ τὸν Ὀνήσιμον, ὁ μὲν Τυχικὸς ἐκτελῶν τὴν ἀποστολήν του, ὁ δὲ Ὀνήσιμος ἐπιστρέφων εἰς τὸν κύριόν του Φιλήμονα Χριστιανὸς πλέον καὶ κομιστὴς τῆς εὐαγγέλου Ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου. Τελικὸς πιθανῶς σταθμὸς τοῦ Τυχικοῦ ἦτο ἡ Ἔφεσος. Ἔτσι νομίζω ὅτι ἔχει ἡ ἱστορία τῶν Ἐπιστολῶν τῶν δεσμῶν.

2. Χρόνος καὶ τόπος. Ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος συγγραφῆς τῆς τε πρὸς Φιλιππησίους καὶ τῶν τριῶν ἄλλων εἶνε πλέον γνωστός. Ἐγράφησαν ἐν Ρώμῃ περὶ τὰ ἔτη 62 - 64.

3. Παραλῆπται. Ὡς γνωστὸν οἱ Φίλιπποι εἶνε ἡ πρώτη πόλις τῆς Εὐ-

ρώπης ἡ ὁποία ἤκουσε τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν Παῦλον (Πρξ 16, 11 - 49). Καθὼς εἶπα, εἶνε πιθανώτατον ὅτι ἅμα τῇ ἱδρύσει τῆς ἐκκλησίας ἀφέθη ἐν Φιλίπποις ὡς ἐπίσκοπος ὁ Λουκᾶς, ὅστις βραδύτερον ἠκολούθησε τὸν Παῦλον εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ Ἰταλίαν. Ἡ ἐκκλησία τῶν Φιλιππησίων ἦτο ἡ μόνη ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ Παῦλος ἐδέχετο χρήματα καὶ πᾶσαν ὑλικὴν βοήθειαν. Αὐτὸ δεικνύει ὅτι ἦσαν οἱ ἐκεῖ Χριστιανοὶ πολὺ ταπεινοὶ καὶ καλλιεργημένοι. Τοὐναντίον ἀπὸ τοὺς Κορινθίους ὁ Παῦλος ὄχι μόνον δὲν ἔλαβε ποτὲ τίποτε, ἀλλὰ καὶ ἐκαυχᾶτο πρὸς αὐτοὺς ὅτι οὔτε πρόκειται νὰ λάβῃ. Οἱ Φίλιπποι, διὰ τὴν γεωγραφίαν, εἶχον κτισθῇ τὸν Δ΄ π.Χ. αἰῶνα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου, πατρὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καὶ ταχέως ἔγιναν σπουδαία πόλις. Ὁ Καῖσαρ Ὀκταβιανὸς τῷ 42 π.Χ. ἐνίκησεν ἐν Φιλίπποις τὸν Βροῦτον καὶ τὸν Κάσσιον, καὶ διὰ τοῦτο ἐτίμησε τὴν πόλιν μὲ ἰσοπολιτείαν· τὴν ἔκανε «πόλιν κολωνίαν» καθὼς λέγει ὁ Λουκᾶς (Πρξ 16, 12), δηλαδὴ ὅλοι οἱ πολῖται αὐτῆς γενικῶς ἔγιναν Ρωμαῖοι πολῖται. Ἐπὶ Παύλου ἦτο ἕδρα στρατηγῶν. Ἡ πόλις ἔκειτο πλησίον τῆς σημερινῆς Καβάλας καὶ σώζονται τὰ ρωμαϊκὰ ἐρείπιά της.

4. Ἀφορμὴ καὶ σκοπός. Πολλαπλοῦς καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀφορμή. Ὁ Ἐπαφρόδιτος ἠσθένησεν ἐν Ρώμῃ μέχρι θανάτου καὶ οἱ πατριῶται του ἀνησύχησαν καὶ ἐπόθησαν νὰ τὸν ἰδοῦν. Μόλις ἀνέρρωσεν, ὁ Παῦλος τὸν ἀποστέλλει· ἀσφαλῶς καὶ διὰ τὸν ἀγαπητὸν καὶ σεβαστόν των Παῦλον τὸν δέσμιον θὰ θέλουν νὰ μάθουν· καὶ ὁ ἀπόστολος θὰ θέλῃ μετὰ τόσον καιρὸν νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὰ πνευματικά του τέκνα. Τόσων ἀφορμῶν καὶ αἰτιῶν συντρεχουσῶν, θὰ ἦτο ἀδιανόητον νὰ μὴ τοὺς γράψῃ κάτι. Ἄλλως τε μερικοὶ «κακοὶ ἐργάται» ἰουδαΐζοντες ἔφθασαν καὶ μέχρι Φιλίππων, διὰ νὰ διαβάλουν τὸν Παῦλον, ἐκβάλουν τὸ κήρυγμα τοῦ σταυροῦ καὶ ἐπιβάλουν τὸν μωσαϊκὸν νόμον (Φι 3, 1 - 10· 17 - 19). Ἐξ ἑτέρου ἐντὸς τῆς τόσον χαριτωμένης ἐκκλησίας τῶν Φιλίππων ἐνεφανίσθησαν μερικοὶ μικροεγωϊσμοὶ καὶ μικροδιαφοραὶ ἰδίως μεταξὺ γυναικῶν διακονισσῶν. Καὶ αὐτὰ τὰ ζητήματα ἤθελον κάποιαν διευθέτησιν (Φι 4, 1 - 3). Ἰδοὺ καὶ αἱ ἀφορμαὶ καὶ οἱ σκοποὶ τῆς πρὸς Φιλιππησίους Ἐπιστολῆς. Διάγραμμα τοῦ περιεχομένου δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἐπιστολὴ γράφεται ἁπλῶς.

16. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΓΑΛΑΤΑΣ

1. Παραλῆπται. Ἡ Γαλατία εἶνε μεγάλη περιοχὴ τῆς Μ. Ἀσίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς. Ὑπάρχουν διαφωνίαι τῶν ἱστορικῶν διὰ τὰ ἀκριβῆ ὅρια αὐτῆς τῆς ρωμαϊκῆς τότε ἐπαρχίας· ἄλλοι λέγουν ὅτι περιελάμβανεν ἐπὶ Παύλου καὶ τὴν Φρυγίαν ἢ καὶ μέρος τῆς Πισιδίας καὶ Λυκαονίας, καὶ ἄλλοι ὅτι περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ὑπὸ Γαλατῶν κατοικουμένην περιοχήν. Καὶ ἄλλοι μὲν ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Παῦλος ἐννοεῖ τὴν Γαλατίαν κατὰ τὴν πολιτι-

κὴν διαίρεσιν τῶν ἐπαρχιῶν, ἄλλοι δὲ ὅτι κατὰ τὴν ἐθνολογικὴν τῶν περιοχῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Γαλατία ἦτο περιοχὴ περίπου ὅσον τὸ ἥμισυ τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος, κειμένη νοτίως τῆς Βιθυνίας καὶ τοῦ Πόντου καὶ βορείως τῆς Λυκαονίας, δυτικῶς τῆς Καππαδοκίας καὶ ἀνατολικῶς τῆς Φρυγίας, περὶ τὴν σημερινὴν Ἄγκυραν. Οἱ Γαλάται καταγόμενοι ἐκ τῆς σημερινῆς Γαλλίας ἐπέδραμον κατὰ τὸν Γ′ π.Χ. αἰῶνα εἴς τε τὴν Βαλκανικὴν καὶ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν· πολλαχόθεν ἀποκρουσθέντες κατέληξαν καὶ κατεκάθησαν εἰς τὴν μικρασιατικὴν Γαλατίαν, τὴν ἐξ αὐτῶν λαβοῦσαν τὸ ὄνομα. Οἱ Γαλάται αὐτοὶ ἐξελληνίσθησαν ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη καὶ ἀπέβαλλον τὸν πρότερον χαρακτῆρα των. Ὁ Παῦλος ἐκήρυξεν εἰς τοὺς Γαλάτας τὸ εὐαγγέλιον καὶ κατὰ τὴν Β′ καὶ κατὰ τὴν Γ′ περιοδείαν του (Πρξ 16, 6· 18, 23).

2. *Χρόνος καὶ τόπος.* Εἶνε πολὺ δυσπροσδιόριστος ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς συγγραφῆς αὐτῆς τῆς Ἐπιστολῆς. Τὰ βέβαια εἶνε μόνον ὅτι α) εἶνε ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν Ἐπιστολῶν πρὸς Μικρασιάτας, β) εἶνε νεωτέρα τῶν δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολῶν, καὶ γ) ἐγράφη πρὸ τῆς φυγῆς τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα ὅπου συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη. Ἑκάστης τῶν Ἐπιστολῶν Α′- Β′ Κορινθίους καὶ Ρωμαίους δύναται νὰ εἶνε καὶ προγενεστέρα καὶ μεταγενεστέρα. Ἐγράφη δηλαδὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 51 καὶ 58. Πιθανώτερος τόπος συγγραφῆς εἶνε ἡ Ἔφεσος καὶ πιθανώτερος χρόνος ἡ τριετία ἡ ἐν Ἐφέσῳ.

3. *Ἀφορμὴ καὶ σκοπός.* Ἤδη τοῦ Παύλου κηρύξαντος ἅπαξ ἢ δὶς εἰς τοὺς Γαλάτας, μετέβησαν εἰς τὴν Γαλατίαν ἰουδαΐζοντες καὶ ἐδίδασκον, ὅτι ἄνευ τῆς περιτομῆς καὶ τῆς τηρήσεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου δὲν ὑπάρχει σωτηρία· δηλαδὴ ὅτι τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀνάστασίς του δὲν ἐπαρκοῦν διὰ **τὴν σωτηρίαν, ὁ Χριστὸς δὲν εἶνε ὁ λυτρωτὴς τοῦ κόσμου. Καὶ ἔπεισαν πολλούς.** Διέβαλον δὲ καὶ τὸν Παῦλον ὡς μὴ ἀπόστολον καὶ μὴ ἔχοντα κῦρος, ἢ ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον ὡς «τελευταῖον τροχὸν τῆς ἁμάξης» ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ· καὶ τοῦτο διὰ νὰ ἀπορρίψουν τὸ κήρυγμά του καὶ νὰ στήσουν ὡς αὐθεντικωτέραν τὴν ἰδικήν των διδαχήν. Αὐτὸ ἐξώργισε κυριολεκτικῶς τὸν Παῦλον. Διὰ τοῦτο τὸ ὕφος του εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας εἶνε εἰς τὸ ἄκρον τῆς ζωηρότητός του, ὕφος ἀνθρώπου ἐξωργισμένου. Σκοπὸν ἀσφαλῶς ἔχει νὰ στηρίξῃ διὰ τῆς Ἐπιστολῆς του τόσον τὸ ἀποστολικόν του κῦρος τὸ κλονισθὲν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν Γαλατῶν, ὅσον καὶ τὸ εὐαγγέλιον τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἐκήρυξε· **κατὰ δεύτερον δὲ λόγον νὰ καταδικάσῃ τὸ ὅλως ἀνθρώπινον καὶ κοσμικὸν κή**ρυγμα τῶν ψευδαποστόλων. Ἡ Ἐπιστολὴ βεβαίως εἶνε ἐγκύκλιος ὑπὸ στενὴν σημασίαν· ἀπευθύνεται πρὸς ὅλας τὰς ἐκκλησίας τῆς Γαλατίας. Ἐκ μέρους ὅμως τοῦ Παύλου ἐστάλη εἰς ἁπλοῦν μόνον καὶ μάλιστα ὁλόκληρον αὐτόγραφον, ἐξαιρέτως εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν. Ἦτο ὁλόκληρος ὑπογραφὴ τοῦ Παύλου. Αὐτὸ δηλοῖ ἡ φράσις του «Ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί» (6, 11)· ἴσως μάλιστα ὑπονοεῖ καὶ ὅτι ἦσαν μεγαλύτερα ἢ παχύτερα τοῦ συνήθους, τρόπον τινὰ ὑπογραμμισμένη ὁλόκληρος ἡ Ἐπιστολή.

4. Σχέσις μὲ τὴν Π. Διαθήκην. Αὐτὴ ἡ πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολὴ καὶ ἡ πρὸς Ρωμαίους καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους εἶνε αἱ τρεῖς ἐκεῖναι τοῦ Παύλου αἱ ὁποῖαι κατ' ἐξοχὴν καταργοῦν τὸν Νόμον καὶ τὴν Π. Διαθήκην ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν μέρος (διατάξεις νομικαὶ περὶ τὴν λατρείαν καὶ τὸ ζῆν)· ὄχι ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὸ μέρος τῆς πίστεως (ἀποκάλυψις, ὁδὸς ζωῆς), τὸ ὁποῖον ἡ Κ. Διαθήκη συμπληρώνει. Αὐταὶ αἱ τρεῖς Ἐπιστολαί του ἐκφράζουν περισσότερον τὸ κεφάλαιον τοῦ κηρύγματός του ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου διεκρίθη καὶ ἠλευθερώθη ἡ Χριστιανικὴ πίστις ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν. Δὲν προτίθεμαι ἐδῶ νὰ εἰπῶ περισσότερα ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, διότι εἶνε ζήτημα ἑρμηνείας.

5. Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον. Δὲν ὑπάρχει διάγραμμα παρὰ μόνον ὑποτυπῶδες.

α'. Κεφ. 1 - 2. Ὁ γνήσιος ἀπόστολος Παῦλος καὶ τὸ «οὐ κατὰ ἄνθρωπον» εὐαγγέλιόν του, τὸ ἀνεγνωρισμένον ἐκ μέρους τῶν δοκούντων στύλων τῆς Ἐκκλησίας Ἰακώβου, Πέτρου καὶ Ἰωάννου.

β'. Κεφ. 3 - 4. Γνήσια τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ εἶνε οἱ Χριστιανοί, οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντες, ἀνεξαρτήτως φυλῆς, καὶ ὄχι οἱ κατὰ σάρκα Ἑβραῖοι, οἱ ὁποῖοι εἶνε τὰ νόθα τοῦ Ἀβραάμ, τὰ τέκνα τῆς Ἄγαρ.

γ'. Κεφ. 5 - 6. Οἱ Χριστιανοὶ ἐκλήθησαν εἰς ζωὴν ἐλευθερίας καὶ πνευματικήν, ὄχι εἰς ζωὴν νομικοῦ καταναγκασμοῦ καὶ πνευματικῆς δουλείας ὅπως εἶνε ὁ Ἰουδαϊσμός. Ἂν ζηλώσουν τὴν νομικὴν ζωήν, αὐτομάτως ἐκπίπτουν ἀπὸ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν τῆς χάριτος, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ πνεύματος. Ἢ Χριστὸς ἢ νόμος· τὰ δύο δὲν συμβιβάζονται, δὲν συνυπάρχουν, καταργοῦν ἄλληλα.

17. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΕΦΕΣΙΟΥΣ

1. Παραλῆπται. Ἡ Ἔφεσος πόλις παναρχαία, ὅπως καὶ ἡ Κόρινθος, κειμένη εἰς τὰ μικρασιατικὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου νοτιώτερον τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Χίου καὶ βορειότερον τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Σάμου, ἦτο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Παύλου πρωτεύουσα τῆς τε ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας τῆς λεγομένης Ἀσίας καὶ ὅλης τῆς χερσονήσου τῆς σήμερον λεγομένης Μ. Ἀσίας, καὶ τετάρτη πόλις τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τὰς Ρώμην, Ἀλεξάνδρειαν, καὶ Ἀντιόχειαν, καθὼς εἶπα εἰς τὰ προηγούμενα. Σήμερον ἡ Ἔφεσος δὲν ὑπάρχει· σώζονται μόνον ἐρείπιά της. Ἡ Ἔφεσος εἶνε ἡ πόλις ὅπου ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔμεινε περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην πόλιν, ἤτοι τρία ἔτη. Τὴν ἐπεσκέφθη δὲ καὶ πρὸ τούτου καὶ μετὰ τοῦτο. Ἦτο τὸ κυριώτερον κέντρον του. Ἀλλά, καθὼς εἶπα, ἡ πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολὴ δὲν ἀπευθύνετο μόνον πρὸς τοὺς Ἐφεσίους· ἦτο ἐγκύκλιος. Μεταξὺ τῶν ἄλλων τὴν ἔλαβον καὶ οἱ Λαοδικεῖς· διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος γράφει πρὸς τοὺς Κολασσαεῖς· «Ὅταν ἀναγνωσθῇ

παρ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολή, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ, καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε» (Κλ 4, 16). Ἐπιστολὴν πρὸς Λαοδικεῖς ἐννοεῖ τὴν πρὸς Ἐφεσίους. Εἶνε δὲ τοῦτο ἄποψις καὶ τοῦ Β. Ἀντωνιάδου. Ὁ Τερτυλλιανός, ὁ Ὠριγένης, ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Ἱερώνυμος εἶχον ὑπ' ὄψιν χειρόγραφα τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον τὴν φράσιν «ἐν Ἐφέσῳ» οὔτε ἄλλης πόλεως ὄνομα, ἀλλ' ἔγραφον ἁπλῶς «τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν»· ἐπροσπάθουν δὲ νὰ δώσουν νόημα εἰς τὴν μετοχὴν «οὖσι»· μάλιστα ὁ Ἱερώνυμος τὴν σχετίζει μὲ τὸ ἐν Ἐξ 3, 14 ὄνομα τοῦ Θεοῦ «Ὤν». «Ὄντες» εἶνε οἱ ἀληθινοὶ ἅγιοι, οἱ γνήσιοι Χριστιανοί. Καὶ σήμερον σῴζονται κώδικες παραλείποντες τὸ «ἐν Ἐφέσῳ» (א Β 67). Πάντες ὅμως οἱ κώδικες τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ οἱ πλεῖστοι τῆς ἀλεξανδρινῆς καὶ οἱ πλεῖστοι καὶ ἀρχαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἔχουν τὸ «ἐν Ἐφέσῳ» ἢ γνωρίζουν τὴν ἐπιστολὴν ὡς «πρὸς Ἐφεσίους». Ἐνωρίτατα ἐπλάσθη Ἐπιστολὴ πρὸς Λαοδικεῖς ἀπόκρυφος, μαρτυρουμένη εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Muratori, καὶ ἀποτελουμένη ἐκ χωρίων ἐρανισθέντων κυρίως ἐκ τῆς πρὸς Ἐφεσίους γνησίας. Σπαράγματα αὐτῆς ἀπετέλεσαν τὴν παρὰ Κέρδωνι καὶ Μαρκίωνι Ἐπιστολὴν πρὸς Λαοδικεῖς, οἱ ὁποῖοι, καθὼς εἶπα, ἐδέχοντο καὶ τὴν πρὸς Ἐφεσίους. Ἡ πληροφορία τοῦ Τερτυλλιανοῦ ἤ τινος ἄλλου, ὅτι ὁ Μαρκίων ἔλεγε «πρὸς Λαοδικεῖς» τὴν πρὸς Ἐφεσίους, προέκυψε μᾶλλον ἐκ παρανοήσεως· ὑποθέτω ὅτι εἶδαν εἰς συγγράμματα τοῦ Μαρκίωνος νὰ παραθέτῃ χωρίον «ἐκ τῆς πρὸς Λαοδικεῖς» τὸ ὁποῖον ὅμως ἦτο ἐρανισμένον ἐκ τῆς γνησίας πρὸς Ἐφεσίους, ὅτε κατεσκευάζετο ἡ «πρὸς Λαοδικεῖς», καὶ συνεπέραναν ὅτι ὁ Μαρκίων ἔλεγε «πρὸς Λαοδικεῖς» τὴν πρὸς Ἐφεσίους. Ἐπειδὴ ἡ πρὸς Ἐφεσίους ἦτο ἐγκύκλιος δὲν ἔχει εἰς τὸ τέλος χαιρετισμούς. Τοῦτο προεκάλεσε τὴν ἀπορίαν πολλῶν, πῶς ὁ Παῦλος δὲν εἶχεν ἀγαπητὰ πρόσωπα ἐν Ἐφέσῳ, ὅπου διέμεινε τόσον πολύ.

2. *Χρόνος καὶ τόπος*. Εἶπα εἰς τὰ προηγούμενα, ὅτι ἐγράφη ἐν Ρώμῃ κατὰ τὰ ἔτη 62 - 64.

3. *Ἀφορμὴ καὶ σκοπός*. Ἀφορμὴ εἶνε ἡ διείσδυσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ μάλιστα τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας, αἱρετικῶν ἀρνουμένων τὸν Κύριον. Σκοπὸς κύριος ἡ καταπολέμησις αὐτῶν καὶ ἡ ἔγκαιρος ἐμπέδωσις τῶν πιστῶν εἰς τὸ θεμέλιον τῆς πίστεως. Θὰ λεχθοῦν περισσότερα σχετικὰ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πρὸς Κολασσαεῖς.

4. *Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον*. Ἡ Ἐπιστολὴ διακρίνεται εἰς δύο περίπου ἴσα μέρη, τὸ πρῶτον δογματικὸν (κεφ. 1 - 3) καὶ τὸ δεύτερον πρακτικὸν (κεφ. 4 - 6). Εἰς τὸ πρῶτον τὸ θέμα εἶνε «ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία του», εἰς δὲ τὸ δεύτερον «πῶς πρέπει νὰ πολιτεύωνται οἱ Χριστιανοὶ οἱ ὁποῖοι εἶνε μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ». Ἡ Ἐπιστολὴ εἶνε ἀπὸ τὰς πλέον θεολογικὰς καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον «ἔστι νοημάτων μεστὴ ὑψηλῶν καὶ δογμάτων» καὶ «ὑψηλῶν σφόδρα γέμει τῶν νοημάτων καὶ ὑπερόγκων. ἃ γὰρ μηδαμοῦ σχεδὸν ἐφθέγξατο, ταῦτα ἐνταῦθα δηλοῖ». Ἔχει

δὲ ἡ Ἐπιστολὴ καὶ μεγαλοπρεπέστατον προοίμιον. Οἱ αἱρετικοὶ ἐν αὐτῇ πλήττονται μόνον μὲ ὑπαινιγμοὺς καὶ κυρίως μὲ τὸν τονισμὸν τῆς ἀληθείας· εἶνε δὲ τοῦτο προληπτικὴ καταπολέμησις.

18. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΚΟΛΑΣΣΑΕΙΣ

1. Παραλῆπται. Αἱ Κολοσσαὶ ἢ εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν Κολασσαὶ ἦσαν πόλις τῆς Μ. Ἀσίας κειμένη ἀνατολικώτερον τῆς Ἐφέσου πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ὑπάρχει μία γραμμὴ ἓξ πόλεων μὲ λοξὴν φορὰν ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ πρὸς τὰ νοτιοανατολικά, αἱ ὁποῖαι κατὰ σειρὰν εἶνε· Πέργαμος, Θυάτειρα, Σάρδεις, Φιλαδέλφεια, Λαοδίκεια, Κολοσσαί. Αὗται γειτνιάζουν μὲ τὴν Φρυγίαν, τὴν κοιτίδα τῆς μητριαρχικῆς καὶ γυναικοκρατικῆς εἰδωλολατρίας καὶ τῶν ἐκφύλων καὶ ὀργιαστικῶν μυστηρίων. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἀντέδρασε περισσότερον πασῶν τῶν μικρασιατικῶν εἰς τὸν ἐκχριστιανισμόν, ἐκράτει δὲ κατάλοιπα παγανισμοῦ ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν ἀποστόλων ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ Ε΄ αἰῶνος, καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Θεοδώρητος. Αἱ Κολοσσαὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἶχον τὸ ὄνομα Χῶναι. Εἰς τὰς Κολοσσὰς δὲν ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον ὁ Παῦλος ἀλλ' ὁ Κολασσαεὺς μαθητής του Ἐπαφρᾶς (Κλ 1, 7· 4, 12). Ἐπίσκοπος τότε τῶν ἐν Κολοσσαῖς Χριστιανῶν ἦτο ὁ Ἄρχιππος (Κλ 4, 17· Φλμ, 2), ὁ δὲ ἐκκλησιασμὸς ἐγίνετο εἰς δύο τοὐλάχιστον οἰκίας, τοῦ Νυμφᾶ (Κλ 4, 15) καὶ τοῦ Φιλήμονος (Φλμ, 2). Πρὸς αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν στέλλει ὁ Παῦλος τὴν πρὸς Κολασσαεῖς Ἐπιστολὴν διὰ τοῦ Τυχικοῦ μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ τὴν ἀναγνώσουν καὶ οἱ Λαοδικεῖς. Ἡ Λαοδίκεια εἶνε γείτων τῶν Κολοσσῶν.

2. Χρόνος καὶ τόπος. Ἐγράφη ἀπὸ Ρώμης κατὰ τὰ ἔτη 62 - 64, καθὼς ἐλέχθη.

3. Ἀφορμὴ καὶ σκοπός. Διάφοροι ψευδαπόστολοι καὶ μάλιστα ἰουδαΐζοντες καὶ παγανίζοντες ταυτοχρόνως, ἐχθροὶ τοῦ Παύλου καὶ πρόδρομοι τῶν νικολαϊτῶν καὶ τῶν μετέπειτα γνωστικῶν, διεισέδυσαν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας ἀπὸ τότε καὶ κατέστησαν τὰς Κολοσσὰς κέντρον των. Ἦτο καὶ τὸ ἔδαφος πρόσφορον, ἀφοῦ ἡ πόλις ἦτο εἰδωλολατρικὸν κέντρον. Αὐτοί, ὅπως ἐφάνη ἐκ τῶν ὑστέρων ἠρνοῦντο τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ ἔζων καὶ ἐδίδασκον τὸν ἔκλυτον βίον, ἀλλὰ κατ' ἀρχὴν ἐνεφανίσθησαν μὲ τὰ ἀντίθετα προσχήματα τῆς «ταπεινοφροσύνης» καὶ τῆς «ἀφειδίας σώματος». Τὸ πρῶτον ἦτο τὸ φαινομενικὸν δόγμα των καὶ τὸ δεύτερον ἡ φαινομενικὴ πρᾶξις των. Ἀμφότερα ἀπετέλουν τὸ ψευδὲς θρήσκευμά των τὸ ὁποῖον ὁ Παῦλος ὀνομάζει «ἐθελοθρησκείαν»· ἡ λέξις ἔχει τὸ νόημα «θρησκεία κατὰ τὰ γοῦστα». Ἡ «ταπεινοφροσύνη» συνίστατο εἰς τὸ ὅτι ἐδίδασκον τὴν «θρησκείαν τῶν ἀγγέλων»· ἔλεγον δηλαδὴ ὅτι εἶνε ἁμαρτωλὴ τόλμη νὰ λατρεύῃ κανεὶς κατ' εὐθεῖαν τὸν Χριστὸν καὶ νὰ προσεύχεται εἰς αὐτόν· ὅτι ἡ εὐσέβεια ἀπαιτεῖ νὰ ἀποτείνεται πρὸς τοὺς ἀγγέλους καὶ νὰ ἔχῃ αὐτοὺς «μεσίτας». Ἡ «ἀφειδία σώματος» συνίστατο

εἰς ἐγκρατιτικὸν τρόπον ζωῆς, ὑπερβολικὰς νηστείας, ἰσόβιον ἀποχὴν ὡρισμένων τροφῶν καὶ μάλιστα τοῦ κρέατος, κάκωσιν τῆς σαρκὸς ἄσκοπον. Ἐπέβαλλον εἰς τοὺς μαθητάς των οἱ αἱρετικοὶ αὐτοὶ τὴν τήρησιν πολλῶν νομικῶν διατάξεων καὶ εἶχον ὡς πηγὴν τῆς διδαχῆς των πολλὰ ὁράματα τὰ ὁποῖα ὁ Παῦλος θεωρεῖ ὡς ἀποκυήματα ἀνισορρόπου φαντασίας («ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ»). Ὅλον αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸν σύστημα πιθανῶς ὠνόμαζον «σοφίαν», διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος εἰς μὲν τὴν πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολὴν ἀντιπροβάλλει τὴν ἀληθῆ «σοφίαν» τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Χριστιανῶν (Ἐφ 1, 8· 1, 17· 3, 10), εἰς δὲ τὴν πρὸς Κολασσαεῖς ἐκτὸς τούτου (Κλ 1, 9· 1, 28· 2, 3· 3, 16) ἐλέγχει ὡς ψευδοσοφίαν τὴν λεγομένην «σοφίαν» τῶν αἱρετικῶν («ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ...» (Κλ 2, 23). Αὐτὴ ἡ «σοφία» βραδύτερον ὠνομάσθη «γνῶσις» καὶ ὑπὸ τοῦ Παύλου «ψευδώνυμος γνῶσις» (Α΄ Τι 6, 20). Ὡς «γνῶσις» καὶ «γνωστικοὶ» παρέμειναν γνωστοὶ οἱ αἱρετικοὶ αὐτοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ σαπρὰ αὐτὴ ρίζα τῆς ἀγγελολατρίας, ἡ ὁποία ἦτο εἰδωλολατρία, εἶχε ριζώσει τόσον βαθέως εἰς τὰς Κολοσσάς, ὥστε παρὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν αἱρετικῶν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων Παύλου, Πέτρου, Ἰούδα, καὶ Ἰωάννου διαδοχικῶς, παρέμεινεν ὡς μακραίων μάστιξ τῆς ἐν Κολοσσαῖς ἐκκλησίας. Ἐν ἔτει 364 ἀσχολεῖται μὲ αὐτοὺς καὶ τοὺς καταδικάζει ἡ ἐν Λαοδικείᾳ τοπικὴ Σύνοδος. Τὸν Ε΄ αἰῶνα ὁ Θεοδώρητος γράφει· «Ἔμεινε δὲ τοῦτο τὸ πάθος ἐν τῇ Φρυγίᾳ καὶ Πισιδίᾳ μέχρι πολλοῦ. οὗ δὴ χάριν καὶ συνελθοῦσα Σύνοδος ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Φρυγίας, νόμῳ κεκώλυκε τὸ τοῖς ἀγγέλοις προσεύχεσθαι· καὶ μέχρι δὲ τοῦ νῦν εὐκτήρια τοῦ ἁγίου Μιχαὴλ παρ' ἐκείνοις καὶ τοῖς ὁμόροις ἐκείνων ἔστιν ἰδεῖν». Διὰ περισσοτέρας πληροφορίας παραπέμπω τοὺς φοιτητὰς εἰς τὸ ἔργον μου «Ἡ ἔρευνα τῆς Γραφῆς», (κεφάλαιον «Ἐθελοθρησκεία» σελ. 58 - 100).

4. *Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον.* Ἡ πρὸς Κολασσαεῖς Ἐπιστολὴ διακρίνεται εἰς δύο μέρη, δογματικὸν (κεφ. 1 - 2) καὶ πρακτικὸν (κεφ. 3 - 4). τὸ δὲ δογματικὸν καθ' ἑαυτὸ διακρίνεται πάλιν εἰς δύο μέρη, γενικὸν (κεφ. 1) καὶ εἰδικὸν (κεφ. 2). Εἰς τὸ τέλος τοῦ πρακτικοῦ διακρίνονται οἱ χαιρετισμοί. Ἔχει δὲ τὸ περιεχόμενον ὡς ἑξῆς.

1. Δογματικὸν μέρος.
   α΄. Γενικὸν μέρος τοῦ δογματικοῦ (περίληψις σχεδὸν τοῦ δογματικοῦ μέρους τῆς πρὸς Ἐφεσίους).
   β΄. Εἰδικὸν μέρος τοῦ δογματικοῦ (ἡ ἐν Κολοσσαῖς κατάστασις καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν αἱρετικῶν).
2. Πρακτικὸν μέρος.
   α΄. Πρακτικὰ παραγγέλματα (ὅμοιον καὶ μικρότερον τοῦ πρακτικοῦ μέρους τῆς πρὸς Ἐφεσίους).
   β΄. Χαιρετισμοί, συστάσεις.

5. *Σχέσις τῶν Ἐπιστολῶν πρὸς Ἐφεσίους καὶ πρὸς Κο-*

λασσαεῖς. Αἱ δύο Ἐπιστολαὶ ὁμοιάζουν. Καὶ τοῦτο διότι ὁ Παῦλος καὶ εἰς τὰς δύο ἀντιμετωπίζει τὸ αὐτὸ πρόβλημα, τὸ εἶδος τῶν αἱρετικῶν ποὺ ἐνεφανίσθησαν εἰς τὰς Κολοσσάς. Ἀλλ' εἰς μὲν τὴν πρὸς Ἐφεσίους τὸ ἀντιμετωπίζει ἀφ' ὑψηλοῦ, εἰς δὲ τὴν πρὸς Κολασσαεῖς τὸ ἀντιμετωπίζει εἰδικῶς. Εἰς τὴν πρὸς Κολασσαεῖς καταπολεμεῖ τοὺς αἱρετικοὺς μετὰ τὴν φανέρωσίν των, εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους προληπτικῶς· ὅπως προληπτικῶς καὶ ἀφ' ὑψηλοῦ γράφει εἰς τὸ τελευταῖον πρακτικὸν μέρος τῆς πρὸς Ρωμαίους διὰ τὰ θέματα ποὺ τόσον εἰδικῶς τὸν ἀπασχολοῦν εἰς τὰς δύο πρὸς Κορινθίους. Οἱ ἀπόστολοι ποτὲ δὲν γίνονται ἀκούσιοι μεταφορεῖς καὶ μεταδόται τοῦ κακοῦ τὸ ὁποῖον καταπολεμοῦν. Ἐφ' ὅσον τὸ ἐν Κολοσσαῖς κακὸν δὲν τὸ ἐγνώρισαν ἀκόμη αἱ ἄλλαι ἐκκλησίαι, ἀλλ' ὑπάρχει κίνδυνος νὰ τὸ γνωρίσουν, τὸ καταπολεμεῖ εἰς τὴν πρὸς αὐτὰς ἐγκύκλιον ἐπιστολήν του προληπτικῶς, χωρὶς νὰ τὸ περιγράφῃ, μὲ ὑπαινιγμούς, μᾶλλον τονίζων τὴν ἀντίστοιχον ἀλήθειαν παρὰ κτυπῶν καὶ κατ' ἀνάγκην περιγράφων τὸ ἄγνωστον κακόν· πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ὅμως τῶν Κολοσσῶν, ἡ ὁποία δυστυχῶς τὸ ἐγνώρισε τὸ κακόν, γράφει περισσότερον ἀνοικτά, περιγράφει τὸ ἤδη γνωστὸν κακόν, διὰ νὰ τὸ πλήξῃ. Ἔτσι κτυπᾷ τὸ κακὸν καὶ ὁ Πέτρος εἰς τὴν Α' Ἐπιστολήν του, ἐνῷ εἰς τὴν Β' Ἐπιστολήν του τὸ αὐτὸ κακὸν τὸ κτυπᾷ φανερῶς, ἐπειδὴ ἐπρόλαβε καὶ ἐφανερώθη μόνον του.

19. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΦΙΛΗΜΟΝΑ

1. Παραλήπτης, χρόνος, τόπος. Ὁ Φιλήμων εἶνε γνωστὸς εἰς τὸν Παῦλον καὶ ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁδηγηθεὶς εἰς τὸν Χριστὸν Κολασσαεύς, πλούσιος, ἔχων εὐρύχωρον οἰκίαν ὅπου ἐγίνετο ἐπισυναγωγὴ μέρους τῶν ἐν τῇ πόλει Χριστιανῶν. Ἡ συμπαραλήπτρια τῆς Ἐπιστολῆς Ἀπφία εἶνε ἡ σύζυγός του, ὁ Ἄρχιππος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κολοσσαῖς ἐκκλησίας. Ὁ κομιστὴς Ὀνήσιμος δοῦλος τοῦ Φιλήμονος. Ἡ Ἐπιστολὴ ὡς ἐλέχθη ἐγράφη ἀπὸ Ρώμης κατὰ τὰ ἔτη 62 - 64. Εἶνε ἡ μόνη καθαρῶς προσωπικὴ Ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου· διότι αἱ ἄλλαι τρεῖς (Α' - Β' πρὸς Τιμόθεον, πρὸς Τίτον) δὲν εἶνε ἀκριβῶς προσωπικαί.

2. Ἀφορμή, σκοπός, περιεχόμενον. Τὴν ἀφορμὴν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς Ἐπιστολῆς μᾶς δίδει αὐτὸ τὸ περιεχόμενόν της. Ὁ Ὀνήσιμος, δοῦλος τοῦ Φιλήμονος, ἐδραπέτευσεν ἀπὸ τὸν κύριόν του καὶ τὰς Κολοσσάς, κλέψας μάλιστα καὶ χρήματα ἢ πράγματα ποὺ τοῦ ἦσαν ἀναγκαῖα, καὶ κατέφυγεν εἰς Ρώμην. Ἄγνωστον μετὰ πόσον καιρὸν συνελήφθη εἰς τὰ δίκτυα τοῦ κηρύγματος τοῦ δεσμίου Παύλου καὶ ἐπίστευσε καὶ ἔγινε Χριστιανός. Ὁ Παῦλος ὡς γνωστὸν ἦτο φυλακισμένος εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ εἶχε τὴν ἄδειαν νὰ κηρύττῃ. Πρώτη σκέψις τοῦ μετανοήσαντος Ὀνησίμου ἦτο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν κύριόν του. Ἀλλ' ἡ θέσις του ἦτο δύσκολος, διότι εἶχε κλέψει. Ἀλλ' ἦτο καὶ

εὔκολος, διότι ὁ Φιλήμων ἦτο Χριστιανὸς καὶ μάλιστα πνευματικὸν τέκνον τοῦ Παύλου. Καὶ ὁ Παῦλος τὸν ἀποστέλλει εἰς τὸν Φιλήμονα ὡς κομιστὴν τῆς μικρᾶς αὐτῆς ἰδιωτικῆς Ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία εἶνε τρόπον τινὰ συστατική, ὁ δὲ Παῦλος τὴν θεωρεῖ καὶ γραμμάτιον· αὐτὸ σημαίνουν οἱ λόγοι· «Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει (=λογάριαζέ το)· ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα (= ὑπέγραψα) τῇ ἐμῇ χειρί, ἐγὼ ἀποτίσω (=θὰ τὸ ἐξοφλήσω)». Ἡ Ἐπιστολὴ εἶνε πολὺ χαριτωμένη, γεμάτη λογοπαίγνια, τρυφερὰς φιλικὰς ἐκφράσεις, πατρικὴν στοργήν. Ὁ Παῦλος ἐπαινεῖ τὴν ἀγάπην τοῦ Φιλήμονος· τοῦ ἀναγγέλλει τὸ χαρμόσυνον τῆς μετανοίας τοῦ Ὀνησίμου ποὺ ἄλλοτε ἦτο «ἄχρηστος» δηλαδὴ κάθε ἄλλο παρὰ «ὀνήσιμος», τώρα ὅμως εἶνε ὄνομα καὶ πρᾶγμα Ὀνήσιμος (=ὠφέλιμος)· τοῦ ἀναγγέλλει καὶ τὸ ἄλλο εὐχάριστον, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου ἀπολύεται ἀπὸ τὴν φυλακήν, καὶ τοῦ παραγγέλλει νὰ ἑτοιμάζῃ φιλοξενίαν. Καὶ τὸ κύριον θέμα, αὐτὸς ποὺ ἀναπαύει τὰ σπλάγχνα ὅλων τῶν ἁγίων, ἂς ἀναπαύσῃ καὶ τὰ σπλάγχνα τοῦ Παύλου, τοῦ πνευματικοῦ του πατρός· καὶ σπλάγχνον τοῦ Παύλου εἶνε ὁ Ὀνήσιμος τὸ νέον πνευματικόν του τέκνον, ἀδελφὸς ἐν Χριστῷ τοῦ Φιλήμονος. Ἀλλὰ πᾶσα περιγραφὴ καὶ ἀνάλυσις ἀδικεῖ τὸ κάλλος τῆς Ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία καλῶς λέγεται «ἀδάμας».

Ἤδη καὶ πρὸ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἔλεγον, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον σήμερον λέγουν, τί χρειάζεται αὐτὸ τὸ ἰδιώτικὸν γράμμα μέσα εἰς τὸν Κανόνα τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἀπαντᾷ δὲ ὁ ἱερὸς πατὴρ καὶ λέγει σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ αὐτὴ κατὰ τὸν καιρόν του ἦτο πολὺ παρήγορον καὶ σωτήριον μήνυμα διὰ τὴν πολυπληθῆ καὶ ταλαίπωρον τάξιν τῶν δούλων. Ἔβλεπον ὅτι ὁ μεγαλύτερος ἀπόστολος τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἐθεώρει ὡς σπλάγχνον του ἕνα σύνδουλόν των συνάθλιον καὶ συνταλαίπωρον, καὶ μάλιστα καὶ κλέπτην καὶ δραπέτην, καὶ συνεκλονίζοντο, καὶ ἐπίστευον. Καὶ νὰ σκεφθῇ κανεὶς ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ αὐτὴ ἠκούετο εἰς τὸ ταλαίπωρον αὐτὸ ἀκροατήριον τῶν δούλων μέχρι πρὸ 100 ἐτῶν, κατ' οὐσίαν δὲ ἀκούεται καὶ σήμερον καὶ πάντοτε ἀπὸ ὦτα δούλων. Νομίζω δὲ ὅτι καὶ κάτι ἄλλο σοβαρὸν καὶ θεολογικώτερον ἀποκαλύπτει αὐτὸ τὸ ἰδιωτικὸν γράμμα· εἶνε ἕνα μικρὸν παράθυρον ἀπὸ τὸ ὁποῖον βλέπομεν ποῖα ἦσαν τὰ φλέγοντα ἐνδιαφέροντα καὶ τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τῶν ἀποστόλων· ἦτο πάλιν ὁ Χριστὸς καὶ ἡ ὑπόθεσίς του. Διότι εἶνε κοινὸν μυστικὸν ὅτι οἱ πλεῖστοι μεγάλοι ἄνδρες, καὶ οἱ πνευματικοὶ ἡγέται, καὶ ἱεροκήρυκες, εἰς μὲν τὸν δημόσιον βίον των φλέγονται διὰ τὰ ὑψηλά, καὶ παντοῦ ὁμιλοῦν περὶ αὐτῶν, εἰς δὲ τὸν ἰδιωτικὸν βίον καὶ τὰ ἰδιωτικὰ γράμματα τὰ ἐμφαινόμενα ἐνδιαφέροντα εἶνε πολὺ βιοτικά, πεζά, ὑλιστικά. Τοῦ Παύλου ὅ τε δημόσιος καὶ ὁ ἰδιωτικὸς βίος ἦτο μόνον ἕνας, μὲ ἕνα ἄξονα, μὲ ἕνα ἐνδιαφέρον. Αὐτὸ ἀκριβῶς κάνει τὴν Ἐπιστολὴν αὐτὴν νὰ εἶνε ὄντως εὐαγγέλιον, κήρυγμα θεόπνευστον, μαρτυρία καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς Θεότητος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς πίστεως τοῦ Παύλου. Μᾶς ἦτο ἄκρως ἀναγκαία καὶ ἀπαραίτητος μέσα εἰς τὸν θεόπνευστον Κανόνα καὶ μία ἰδιωτικὴ ἐπιστολὴ τῶν ἀποστόλων, διὰ νὰ γνωρίζωμεν

ποῖα ἦσαν τὰ ἀνεπίσημα ἐνδιαφέροντα αὐτῶν ποὺ μᾶς ἔπεισαν νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὸν Χριστόν.

20. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΙΤΟΝ

1. Παραλήπτης. Ὁ συνεργάτης τοῦ ἀποστόλου Παύλου Τίτος, «Ἕλλην ὤν», δηλαδὴ ἐθνικός, ἦτο καὶ Ρωμαῖος πολίτης, καθὼς φαίνεται ἐκ τοῦ ὀνόματός του. Προφανῶς ὡδηγήθη εἰς τὴν πίστιν ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὁ ὁποῖος δὲν τὸν περιέταμε, διότι ἐθεώρει τὴν περιτομὴν περιττήν. Ὅταν ὁ Παῦλος μετὰ τοῦ Βαρνάβα κατέβη εἰς Ἱεροσόλυμα, διὰ νὰ ἐκθέσῃ εἰς τοὺς «στύλους» τὸ κήρυγμά του, εἶχε μαζί του καὶ τὸν Τίτον. Ἐκεῖ οἱ φανατικοὶ Ἰουδαῖοι Χριστιανοί, «οἱ παρείσακτοι ψευδάδελφοι», ὅπως τοὺς ὀνομάζει ὁ Παῦλος, ἀπήτησαν νὰ περιτμηθῇ ὁ Τίτος, καὶ περιετμήθη· ὄχι διότι αὐτὸς ἢ ὁ Παῦλος ἐπίστευον εἰς τὴν περιτομήν, ἀλλὰ διὰ νὰ σταματήσῃ ὁ γογγυσμὸς τῶν Ἰουδαίων (Γα 2, 1 - 4). Ὅταν αἱ σχέσεις Παύλου καὶ Κορινθίων ἦσαν εἰς παροξυσμόν, ὁ Παῦλος ἔστειλεν ἀντ' αὐτοῦ τὸν Τίτον, καὶ ὁ Τίτος ἔφερεν εἰς πέρας καλῶς τὴν ἀποστολήν του (Β' Κο 2, 13· 7, 6· 7, 13 - 14· 8,6· 8, 16· 8,23· 12, 18). Μετὰ τὴν ἀποφυλάκισίν του ἐκ τῶν πρώτων δεσμῶν ὁ Παῦλος ἐπραγματοποίησε, καθὼς φαίνεται, ἐπισκέψεις εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυμένας ἐκκλησίας. Διελθὼν ἐκ Κρήτης, ἀφῆκε τὸν Τίτον, διὰ νὰ ἀποτελειώσῃ τὸ ἔργον του· οἱ ἐν Κρήτῃ δὲν ἦσαν εὐπειθεῖς καὶ τὸ ἔργον τοῦ Τίτου ἦτο δύσκολον. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος τὸν συμβουλεύει πῶς θὰ ἐνεργήσῃ. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶνε καὶ τὸ θέμα τῆς Ἐπιστολῆς. Κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ θανάτου τοῦ Παύλου, καθὼς ὁ ἴδιος γράφει, ὁ Τίτος ἐπορεύθη νὰ κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὴν Δαλματίαν (Β' Τι 4, 10). Αὐτὴ εἶνε ἡ τελευταία εἴδησις περὶ Τίτου.

2. Χρόνος καὶ τόπος. Εὑρισκόμεθα εἰς τὸ μετὰ τὸ τέλος τῶν Πράξεων καὶ πρὸ τῆς Α' Πέτρου διάστημα· διὰ τοῦτο εἶνε δύσκολος, ἂν μὴ ἀκατόρθωτος ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῆς Ἐπιστολῆς πρὸς Τίτον· τὰ βέβαια ὅρια εἶνε εὐρέα· ἐγράφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 62 καὶ 68, καὶ εἶνε πιθανῶς ἀρχαιοτέρα ἀμφοτέρων τῶν πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῶν. Ὁ τόπος τῆς συγγραφῆς εἶνε ἄδηλος. Κλείει δὲ ὁ Παῦλος συνάντησιν μὲ τὸν Τίτον εἰς Νικόπολιν τῆς Ἠπείρου. Προερχόμενος ἐκ Κρήτης καὶ κατευθυνόμενος πρὸς Νικόπολιν, εὑρίσκεται ἴσως ἐν Κορίνθῳ.

3. Ἀφορμὴ καὶ σκοπός. Τόσον εἰς τὴν παροῦσαν Ἐπιστολὴν ὅσον καὶ εἰς τὰς δύο πρὸς Τιμόθεον ὁ Παῦλος ἔχει ἀφορμὴν καὶ σκοπὸν φαινομενικὰ καὶ οὐσιαστικά. Ἐφαρμόζων σχετικὴν γνωστὴν παροιμίαν, τὰ λέγει εἰς τὸν Τίτον διὰ νὰ τὰ ἀκούσουν οἱ Κρῆτες, καὶ εἰς τὸν Τιμόθεον διὰ νὰ τὰ ἀκούσουν οἱ Ἐφέσιοι καὶ οἱ ἄλλοι Μικρασιᾶται. Φαινομενικὴ ἀφορμὴ καὶ φαινομενικὸς σκοπὸς εἶνε νὰ συμβουλεύσῃ τὸν Τίτον πῶς νὰ διευθετήσῃ τὰς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, δηλαδὴ πῶς νὰ χειροτονήσῃ ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους, καὶ ἄλλα προϊστά-

μενα ἢ διακονικὰ πρόσωπα τῶν ἐκκλησιῶν, τί νὰ τοὺς διδάξῃ καὶ τί νὰ τοὺς ὑπομνήσῃ. Οὐσιαστικὸς σκοπὸς ὅμως εἶνε νὰ στήσῃ τὸ κῦρος τοῦ Τίτου παρὰ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Κρήτης καὶ νὰ καταπολεμήσῃ διεισδύσαντας γνωστικίζοντας αἱρετικούς. Διὰ τοῦτο γράφει· «Δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει, μὴ προσέχοντες ἰουδαϊκοῖς μύθοις καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν· πάντα καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιαμμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις. Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι· σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ» (Ττ 1, 13 - 2, 1). Διὰ τοῦτο ἐπίσης τονίζει ὅτι «προσδεχόμεθα τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (2, 13). Αὐτοὶ εἶνε οἱ αἱρετικοὶ οἱ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου «νικολαῖται» ὀνομαζόμενοι, τῶν ὁποίων τρία ἦσαν τὰ κύρια γνωρίσματα· α) ἄρνησις τοῦ Χριστοῦ ὡς Κυρίου καὶ Θεοῦ ἐνανθρωπήσαντος· β) ἀκολασία· γ) καταφρόνησις κυριότητος, δηλαδὴ ἀπείθεια εἰς ἐκκλησιαστικοὺς ἡγέτας. Ἡ Ἐπιστολὴ δὲν ἔχει ἐμφανὲς διάγραμμα.

21. ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ Α' - Β'

1. Παραλήπτης. Ὅταν ὁ Παῦλος ἐπεσκέφθη διὰ πρώτην φορὰν τὰ Λύστρα τῆς Μ. Ἀσίας, κατὰ τὴν πρώτην περιοδείαν του μὲ τὸν Βαρνάβαν, οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ὁ ὄχλος τὸν ἐλιθοβόλησαν θανασίμως καὶ «νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι» τὸν «ἔσυραν ἔξω τῆς πόλεως» καὶ τὸν ἐπέταξαν ἐκεῖ ὅπου προφανῶς ἐπετοῦσαν τὰ θνησιμαῖα κτήνη. Ὅταν ἐπῆγαν οἱ Χριστιανοὶ νὰ περισυλλέξουν τὸ πτῶμα του, ὁ Παῦλος εἶχε συνέλθῃ, καὶ τὴν ἑπομένην ἤδη ἡμέραν ἐσυνέχισε τὸ κήρυγμα εἰς τὴν γείτονα Δέρβην (Πρξ 14, 19 - 20). Αὐταὶ αἱ τόσον μεγάλαι ὠδῖνες, τὰς ὁποίας ὁ Παῦλος ἐνεθυμεῖτο μέχρι τὰ τέλη τοῦ βίου του ὥστε νὰ γράφῃ «... τοῖς παθήμασιν, οἷα μοι ἐγένοντο ἐν Ἀντιοχείᾳ (τῆς Πισιδίας), ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις· οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα! καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος» (Β' Τι 3, 11), αὐταὶ ἀκριβῶς αἱ ὠδῖνες παρήγαγον εἰς φῶς ἕνα θαυμάσιον πνευματικὸν τοκετόν· ἐγεννήθη ἐν Χριστῷ ὁ Τιμόθεος. Τέσσαρες ὑπῆρξαν οἱ στενότατοι μαθηταὶ τοῦ Παύλου, Σιλουανὸς ἢ Σίλας, Λουκᾶς, Τίτος, καὶ Τιμόθεος. Ἦτο Μικρασιάτης μιγάς, ἐκ πατρὸς «Ἕλληνος», δηλαδὴ ἐθνικοῦ, καὶ μητρὸς Ἑβραίας· ἡ ἐκ μητρὸς μάμμη του Λωῒς καὶ ἡ μήτηρ του Εὐνίκη, εὐσεβεῖς Ἑβραῖαι, ἀνέθρεψαν τὸν Τιμόθεον «ἐκ βρέφους» μὲ «τὰ ἱερὰ Γράμματα». Ἔφηβος ὢν ὁ Τιμόθεος, κατὰ τὴν πρώτην γνωριμίαν του μὲ τὸν Παῦλον, ἀσφαλῶς ἐθαύμασε τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἄχρι θανάτου λιθοβοληθέντος Παύλου, τὸ πῶς ἐσηκώθη καὶ δὲν ἐκακολόγησε τοὺς φονεῖς του, τὸ πῶς κατὰ τὴν ἐπαύριον ἤδη ἔσπευσεν εἰς τὸ εὐαγγελίζεσθαι Χριστόν, καὶ πολλὰ ἄλλα ἴσως. Ἀλλὰ τότε μὲν ἔμεινεν εἰς τὴν οἰκίαν του διὰ τὸ μικρὸν τῆς ἡλικίας. Κα-

τὰ δὲ τὴν δευτέραν καὶ μεγάλην περιοδείαν τοῦ Παύλου, ὅταν ὁ ἀπόστολος ἐπανεπεσκέφθη τὰ Λύστρα, ὁ Τιμόθεος τὸν ἠκολούθει μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του (Πρξ 16, 1 - 3· Β΄ Τι 1, 5· 3, 15). Ὁ Τιμόθεος ἦτο κυρίως πρόσωπον «εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενον διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν». Εἴς τε τὰς Πράξεις καὶ εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου ἱστορεῖται ὅτι πολλάκις ὁ Παῦλος τὸν ἀπέστειλεν εἰς ὑψηλὰς καὶ δυσκόλους ἀποστολάς. Φέρεται δὲ καὶ ὡς συναποστολεὺς ἓξ Ἐπιστολῶν, τῶν δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς, Β΄ πρὸς Κορινθίους, πρὸς Φιλιππησίους, πρὸς Κολασσαεῖς, καὶ πρὸς Φιλήμονα. Τὸν γνωρίζουν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι καὶ παρὰ πολλαῖς ἀντικατέστησε κατ' ἐπανάληψιν τὸν Παῦλον. Ὁ Παῦλος εἰς τὰς Ἐπιστολάς του τὸν προσφωνεῖ «τέκνον» καὶ «γνήσιον τέκνον» (Α΄ Τι 1, 1 - 2· 1, 18· Β΄ Τι 1, 1 - 2), πρὸς τρίτους δὲ λέγει περὶ αὐτοῦ· «Ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν Κυρίῳ» (Α΄ Κο 4, 17) καὶ «Ἐλπίζω ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν· οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον, ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει· οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ. τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον» (Φι 2, 19 - 22). Εἰς αὐτὸν δὲ ἐνεπιστεύθη καὶ τὴν μεγαλυτέραν ἐκκλησίαν ἐξ ὅσων ἵδρυσε, τὴν ἐν Ἐφέσῳ Ἐκκλησίαν.

2. *Χρόνος καὶ τόπος.* Ἀμφότεραι ἐγράφησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 62 καὶ 68, εἶνε δὲ μεταγενέστεραι τῆς πρὸς Τίτον. Ὁ τόπος τῆς Α΄ εἶνε ἄδηλος. Μὲ πολλὴν ἐπιφύλαξιν ὑποθέτω τὴν Θεσσαλονίκην ἢ καμμίαν ἄλλην πόλιν τῆς Μακεδονίας (Α΄ Τι 1, 3). Τῆς Β΄ πιθανῶς τόπος συγγραφῆς εἶνε ἡ Ρώμη, ὅπου ὁ Παῦλος εἶνε δέσμιος καὶ μάλιστα ἐν αὐστηρᾷ φυλακίσει «ὡς κακοῦργος» (Β΄ Τι 1, 8· 1, 16 - 17· 2, 9)· εἶνε δηλαδὴ ἡ Β΄ πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολὴ τῶν δευτέρων δεσμῶν. Εἶνε δὲ καὶ ἡ τελευταία Ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου, εὐστόχως λεγομένη τὸ κύκνειον ᾆσμα του, διότι ὅταν τὴν γράφῃ, γνωρίζει ὅτι ἐπίκειται ὁ θάνατός του (4, 6 - 8). Τὴν Α΄ Ἐπιστολὴν ὁ Τιμόθεος λαμβάνει ἐν Ἐφέσῳ (1, 3)· καὶ τὴν Β΄ ὡσαύτως ἐν Ἐφέσῳ, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως ὁ Παῦλος τὸν ἀνακαλεῖ πλησίον του, ἀποστέλλων εἰς ἀντικατάστασιν τὸν Τυχικόν, ἕτερον πιστὸν μαθητήν του ἀπὸ τὰ μέρη ἐκεῖνα (4, 11 - 13).

3. *Ἀφορμὴ καὶ σκοπός.* Ἐλέχθησαν ἱκανὰ περὶ τῆς ἀφορμῆς καὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν Ἐπιστολῶν τῶν δύο τούτων εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πρὸς Τίτον. Εἰς αὐτὰς ὅμως τὸ εἰς τὴν ἐκκλησίαν διεισδύνον κακὸν φαίνεται πολὺ περισσότερον. Οἱ αἱρετικοὶ ὀνομάζουν τὸ σύστημά των «γνῶσιν», ὁ δὲ Παῦλος τὸ ὀνομάζει «ψευδώνυμον γνῶσιν» (Α΄ Τι 6, 20). Εἶνε ἄνθρωποι ἄπιστοι, διεφθαρμένοι, δαιμονιώδεις, πεπωρωμένοι, ἐμποδίζουν τὸν γάμον καὶ ἀπαγορεύουν ἰσοβίως ὡρισμένας τροφὰς (Α΄ Τι 4, 2 - 4), ἀσχολούμενοι μὲ «βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους» (4, 7), μὲ «βεβήλους κενοφωνίας καὶ ἀντιθέσεις» καὶ «ἐπαγγελλόμενοι τὴν γνῶσιν» εἰς τὰ θύματά των (6, 20 - 21). Εἶνε «ἀσεβεῖς... ἀνδροφόνοι... ἀρσενοκοῖται...» καὶ ὅ,τι αἴσχιστον διανοεῖται κανείς. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν

Παῦλον θέλουν νὰ ἐπαναφέρουν τὸν νόμον· διότι ὁ νόμος διὰ τοὺς τοιούτους ὑπάρχει, ἀναξίους ὄντας τῆς χάριτος καὶ τῆς ἐλευθερίας (1, 8 - 10). Παρομοίως περιγράφονται εἰς τὴν Β΄ Ἐπιστολήν. Εἶνε «οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας καὶ αἰχμαλωτίζοντες γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις, πάντοτε μανθάνοντα καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα»· εἶνε οἱ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς τῆς καινῆς διαθήκης, οἱ ἀνθιστάμενοι εἰς τοὺς ἐν Χριστῷ διαδόχους τοῦ Μωϋσέως (Β΄ Τι 3, 6 - 9). Ἐκ τῶν αἱρετικῶν αὐτῶν ὀνομάζει εἰς τὰς Ἐπιστολὰς πέντε, Ὑμέναιον, Ἀλέξανδρον, Φύγελον, Ἑρμογένην, Φιλητόν.

Ὁ Παῦλος δίδει εἰς τὸν Τιμόθεον καὶ τὸν τύπον τοῦ καλοῦ ἐργάτου τοῦ εὐαγγελίου· προβάλλει ὡς παράδειγμα μιμήσεως τὸν ἑαυτόν του. Τὸν συμβουλεύει πῶς θὰ ἀντιμετωπίσῃ διάφορα πνευματικά, ἠθικὰ καὶ διοικητικὰ θέματα τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ πάντως ὁ κύριος σκοπὸς τῶν Ἐπιστολῶν εἶνε ἐκεῖνος διὰ τὸν ὁποῖον καὶ ἀφῆκε τὸν Τιμόθεον ἐν Ἐφέσῳ· «ἵνα παραγγείλῃ τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίας ἀπεράντοις» (Α΄ Τι 1, 3). Διάγραμμα ἐμφανὲς δὲν παρατηρεῖται εἰς τὰς δύο Ἐπιστολάς.

4. Γνησιότης τῶν Ἐπιστολῶν πρὸς Τίτον καὶ Α΄ - Β΄ πρὸς Τιμόθεον. Ἂν καὶ εἶνε περιττὴ ἡ ἐξέτασις αὐτοῦ τοῦ θέματος ἐδῶ, μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ Κανόνος εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῶν μαθημάτων καὶ μετὰ τὴν ἐκ μέρους μας ἀποδοχὴν τοῦ κύρους τῆς ἱερᾶς καὶ ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ὅμως θὰ ἀναφέρω ὀλίγα ἀκόμη σχετικὰ μὲ τὰς τρεῖς ἐν λόγῳ Ἐπιστολάς. Ἡ γνησιότης τῶν τριῶν αὐτῶν ἠμφεσβητήθη σκληρότερον τοῦ συνήθους ἐκ μέρους τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς, ἐπειδὴ ἐν αὐταῖς ἐμφανίζεται πολὺ σαφῶς τὸ φάσμα τοῦ γνωστικισμοῦ. Ὠνομάσθησαν δὲ καὶ «ποιμαντικαὶ ἐπιστολαὶ» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀποτελοῦν ἕνα ποιμαντικὸν corpus μεταγενέστερον τῶν ἀποστόλων. (Σημειωτέον ὅτι ὅσοι χρησιμοποιοῦν τὸν ὅρον «ποιμαντικαὶ» δὲν συνεπάγεται καὶ ὅτι δέχονται ἢ καὶ ὅτι γνωρίζουν τὴν ἄποψιν τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθεν ὁ ὅρος). Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ἱστορικῶς μὲν εἶνε ἀστήρικτος, λογικῶς δὲ σοφιστικός· ἀντὶ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος τῶν Ἐπιστολῶν νὰ συμπεράνουν τὴν πρωϊμότητα τοῦ γνωστικισμοῦ, οἱ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς ἁπλούστατα ἀντιστρέφουν τὰ πράγματα αὐθαιρέτως καὶ ἐκ τῆς κατ' αὐτοὺς ὀψιμότητος τοῦ γνωστικισμοῦ συμπεραίνουν τὸ μεταγενέστερον καὶ τὸ νόθον τῶν Ἐπιστολῶν. Δικαίωμά των νὰ ἀκολουθοῦν τὰς ὀρέξεις των. Ἡ ἱστορικὴ πληροφορία ὅμως μᾶς λέγει ὅτι οἱ αἱρετικοὶ τῆς πρὸς Γαλάτας ἐμφανίζονται προοδευτικῶς χειρότεροι εἰς τὰς πρὸς Ἐφεσίους καὶ Κολασσαεῖς, ἔπειτα εἰς τὴν πρὸς Τίτον, ἔπειτα εἰς τὰς πρὸς Τιμόθεον, ἔπειτα εἰς τὰς Α΄ - Β΄ Πέτρου, ἔπειτα εἰς τὴν Ἰούδα, καὶ τέλος εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν. Ἡ ἱερὰ παράδοσις ὄχι μόνον εἶνε ἀξιόπιστος εἰς τὴν μαρτυρίαν τῆς γνησιότητος τῶν τριῶν Ἐπιστολῶν, ἀλλὰ τοποθετεῖ αὐτὰς χρονολογικῶς καὶ εἰς τὴν πρέπουσαν θέσιν.

22. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ

1. Μαρτυρία. Ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ δὲν ἀποδίδεται ὑπὸ πάντων τῶν ἀρχαίων ὁμοφώνως εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον, διότι παρουσιάζει ὡρισμένας διαφορὰς ἔναντι τῶν ἄλλων Ἐπιστολῶν του. Παρουσιάζει ὅμως καὶ κοινὰ γνωρίσματα τὰ ὁποῖα μαζὶ μὲ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν πείθουν ὅτι εἶνε τοῦ Παύλου. Τὰ ὑπὲρ τοῦ Παύλου τεκμήρια ὅλα μαζὶ εἶνε τὰ ἀκόλουθα.

α΄. Ἡ Ἐκκλησία παραδίδει τὴν Ἐπιστολὴν ὡς τοῦ Παύλου· οἱ ἔγκυροι κατάλογοι τοῦ Κανόνος ἀναγράφουν σαφῶς ὅτι εἶνε μία ἐκ τῶν 14 Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ τὴν ἀριθμοῦν ὡς δεκάτην, πρὸ τῶν τεσσάρων προσωπικῶν· δεκάτη ἀπαντᾶται συνήθως καὶ εἰς τοὺς χειρογράφους κώδικας. Ἡ θέσις της ὡς δεκάτης τετάρτης εἶνε δυτικῆς προελεύσεως ἐπικρατήσασα διὰ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀμφισβήτησίν της ἐν τῇ Δύσει.

β΄. Εἰς τὴν κατακλεῖδα τῆς Ἐπιστολῆς ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς γράφει πρὸς τοὺς παραλήπτας· «Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως... Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ᾽ οὗ, ἐὰν τάχιον ἔρχηται, ὄψομαι ὑμᾶς... Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας» (Ἑβ 13, 22 - 24). Αὐτὸς ποὺ ἐκλιπαρεῖ τὴν «ἀνοχὴν» τῶν Ἑβραίων ἀναγνωστῶν του, διότι προφανῶς δὲν τὸν συνεπάθουν ἢ τουλάχιστον εἶχον μικρὰν ἰδέαν περὶ τοῦ προσώπου του, αὐτὸς ποὺ ἐναρμονίζει τὰς κινήσεις του πρὸς τὰς κινήσεις τοῦ Τιμοθέου, καὶ αὐτὸς ποὺ στέλλει χαιρετισμοὺς ἀπὸ τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Χριστιανοὺς τείνων νὰ συνδέσῃ αὐτοὺς μὲ τοὺς Ἑβραίους, δύναται νὰ εἶνε μόνον ὁ Παῦλος.

γ΄. Ἡ φρασεολογία καὶ τὸ λεξιλόγιον τῆς Ἐπιστολῆς ἔχει συγγενέστερα ἀντίστοιχα ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. Τοῦτο ἀπεδείχθη διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων στατιστικῶν.

δ΄. Τὰ νοήματα καὶ ἡ θεολογία εἶνε τοῦ Παύλου ἐμφανέστατα.

Ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων, τὸ τέταρτον τὸ ὁποῖον γενικῶς θεωρεῖται ὡς τὸ ἰσχυρότερον, δὲν μοῦ φαίνεται ἰσχυρόν, διότι πρόκειται περὶ τοῦ θείου στοιχείου τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἠδύνατο δὲ τὸ Πνεῦμα, ἂν ἤθελε νὰ λαλήσῃ καὶ δι᾽ ἄλλων ὅσα ἐλάλησε διὰ τοῦ Παύλου. Καὶ τὸ τρίτον στοιχεῖον δὲν εἶνε ἐκ τῶν ἰσχυρῶν. Ἰσχυρὰ καὶ ἀναντίρρητα εἶνε τὰ δύο πρῶτα τεκμήρια, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Ἐπιστολὴ ἐπιδικάζεται σαφῶς καὶ ρητῶς εἰς τὸν Παῦλον. Ἔχω δὲ καὶ τρίτον ἰσχυρὸν τεκμήριον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκθέσω παρακάτω.

Τὰ δὲ κατὰ τῆς ἀπὸ τοῦ Παύλου προελεύσεως τεκμήρια εἶνε τὰ ἀκόλουθα.

α'. Δὲν φέρει ἐν ἀρχῇ τὸ ὄνομα τοῦ Παύλου, ὅπως ὅλαι αἱ λοιπαὶ ἐπιστολαί.

β'. Ὁ συγγραφεὺς λέγει ὅτι τὸ κήρυγμα τοῦ Κυρίου «ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη» (2, 3), κατατάσσων τοιουτοτρόπως τὸν ἑαυτόν του εἰς τοὺς μὴ αὐτόπτας μάρτυρας τοῦ εὐαγγελίου· ἀντιθέτως ὁ Παῦλος εἰς τὰς ἄλλας Ἐπιστολάς του προβάλλει τὸν ἑαυτόν του ὡς αὐτόπτην καὶ αὐτήκοον τοῦ Κυρίου.

γ'. Ἡ γλῶσσα τῆς Ἐπιστολῆς εἶνε καταφανῶς διάφορος τῆς γλώσσης τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἀνήκουσα μάλιστα καὶ εἰς ἄλλο ἐπίπεδον, τὸ ὑψηλότερον τῆς Κ. Διαθήκης.

Αὐτὰ τὰ τρία τεκμήρια ἐχρησιμοποίησαν ἀνέκαθεν καὶ ὅσοι ἐν τῇ Δύσει ἀπέρριπτον τὴν Ἐπιστολὴν ἐκ τοῦ Κανόνος τελείως διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους, καὶ ὅσοι τὴν ἐδέχοντο μὲν ὡς κανονικὴν καὶ θεόπνευστον, ἀλλ' ὄχι ὡς τοῦ Παύλου. Ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς καὶ πολλοὶ ἄλλοι, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ὠριγένης, καὶ πολλοὶ μεταγενέστεροι τούτων ἐφρόνουν ὅτι τὴν Ἐπιστολὴν ἔγραψαν ἴσως ὁ Λουκᾶς ἢ ὁ Κλήμης Ρώμης· ὁ δὲ Τερτυλλιανὸς καὶ ἄλλοι μετὰ τοῦτον τὴν ἀπέδιδον εἰς τὸν Βαρνάβαν. Σύγχρονοι ἑρμηνευταὶ τὴν ἀποδίδουν καὶ εἰς τοὺς τρεῖς αὐτοὺς ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους διαφόρους, ὅπως εἰς τὸν Ἀπολλώ, τὸν Σίλαν, τὸν Ἀκύλαν, ἀκόμη καὶ τὴν Πρίσκιλλαν. Καὶ οἱ μὲν ἀρχαῖοι νηφαλιώτερον σκεπτόμενοι ὑπέθετον πρόσωπα τῶν ὁποίων ἔχομεν καὶ ἄλλα κείμενα, μὲ τὰ ὁποῖα εἶνε δυνατὸν νὰ συγκρίνωμεν τὴν Ἐπιστολήν· ἄλλο θέμα ἂν ἡ λεγομένη «Ἐπιστολὴ Βαρνάβα» ἀποδεικνύεται ψευδεπίγραφος, ἢ ἂν ὄντως ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει ὁμοιότης μεταξὺ τῆς Ἐπιστολῆς μας καὶ τῶν κειμένων ἐκείνων. Πάντως ἡ κριτικὴ ἀρχὴ τῶν ἀρχαίων εἶνε ὑγιής. Τῶν συγχρόνων ὅμως αἱ εἰκασίαι, ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ ἀνήκει εἰς πρόσωπα, τῶν ὁποίων δὲν ἔχομεν ἄλλα γραπτὰ διὰ νὰ συγκρίνωμεν (εἰς αὐτὰ περιληπτέος διὰ τοὺς συγχρόνους καὶ ὁ Βαρνάβας, ἐφ' ὅσον ἀπεδείχθη τὸ νόθον τῆς φερωνύμου Ἐπιστολῆς του), καὶ περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἔχομεν κἂν μαρτυρίαν ὅτι ἔγραψαν κάτι, εἶνε μόνον φαντασίαι ἁρμόζουσαι εἰς μυθιστορήματα. Μὲ τὴν μέθοδον αὐτὴν δικαιοῦται κανεὶς ἐξ ἴσου νὰ ἀποδώσῃ τὴν Ἐπιστολὴν καὶ εἰς τὸν Ναθαναὴλ καὶ εἰς τὸν Τρόφιμον καὶ εἰς τὴν Ρόδην. Δὲν ὑπάρχει χαλινὸς εἰς τὴν φαντασίαν.

Καὶ διὰ νὰ βασανίσωμεν τὰ κατὰ τοῦ Παύλου τεκμήρια, ἡ ἔλλειψις τοῦ ὀνόματός του κατ' ἀρχὴν δὲν εἶνε κατὰ τοῦ Παύλου, ὅπως δὲν εἶνε κατὰ τοῦ Ἰωάννου καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ ὀνόματός του εἰς τὰς τρεῖς Ἐπιστολάς του, καὶ μάλιστα τὴν πρώτην, καὶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον· ὁμοίως καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ ὀνόματος τοῦ Λουκᾶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς Πράξεις ποὺ ἦσαν - μὴ λησμονῶμεν - ἐπιστολαὶ δὲν εἶνε κατὰ τοῦ Λουκᾶ. Ἄλλως τε ὅπως ἐκεῖνα τὰ κείμενα ἔτσι καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ δὲν φέρει ἄλλο ὄνομα, ὥστε νὰ αἴρεται τὸ ὄνομα τοῦ Παύλου. Τοὐναντίον τὰ ὅσα λέγονται

εἰς τὴν κατακλεῖδα τῆς Ἐπιστολῆς εἶνε σχεδὸν ὄνομα τοῦ Παύλου. Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς καὶ πολλοὶ ἀρχαῖοι ἑρμηνευταὶ μετὰ τοῦτον, δεχόμενοι ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ εἶνε τοῦ Παύλου, ἔλεγον ὅτι ἐπίτηδες ὁ ἀπόστολος παρέλειψε τὸ ὄνομά του, ἐπειδὴ οἱ Ἑβραῖοι δὲν τὸν παρεδέχοντο· δὲν ἤθελε δηλαδὴ νὰ τοὺς ἐρεθίσῃ. Νομίζω ὅτι ἡ αἰτία δὲν εἶνε ἀκριβῶς αὐτή, ἀλλὰ παραπλησία. Ὁ Παῦλος δὲν ἀποκρύπτει εἰς τοὺς παραλήπτας ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ ἀποστολεύς. Ἄλλως τε οἱ κομισταί, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἦσαν ἄνθρωποι τοῦ Παύλου, γνωστοὶ εἰς τοὺς Ἑβραίους, ἀσφαλῶς ἐδήλωσαν εἰς τοὺς παραλήπτας τίνος εἶνε ἡ Ἐπιστολή, καὶ οὔτε τὸν ἀπέκρυψαν οὔτε ἐρωτηθέντες ἐψεύσθησαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς τελευταῖοι στίχοι τῆς Ἐπιστολῆς φανερώνουν ὅτι ὁ Παῦλος δὲν ἀποκρύπτεται· δὲν γράφει ἀνώνυμον γράμμα. Ἀλλὰ παραλείπει ἐν ἀρχῇ τὸ ὄνομά του καὶ τὴν ἀποστολικήν του ἰδιότητα ὑπὸ τὴν ἑξῆς ἔννοιαν. Οἱ Ἑβραῖοι δὲν παραδέχονται τὸν Παῦλον ὡς ἀπόστολον, αὐτόπτην τοῦ Κυρίου, ἔγκυρον ὅσον οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι· δὲν παραδέχονται καθόλου ἀποστολὴν εἰς τὰ ἔθνη. Ὁ Παῦλος φλέγεται νὰ τοὺς γράψῃ τὴν Ἐπιστολὴν αὐτήν, διὰ νὰ τοὺς σώσῃ ἀπὸ τὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου. Οὔτε κρύπτεται, οὔτε γράφει ὡς ἀπόστολος. Ἀλλ' εἶνε ὡς νὰ λέγῃ· «Ἐν τάξει· εἰπέτε ὅτι δὲν εἶμαι ἀπόστολος· ὅτι δὲν εἶδα τὸν Κύριον· ἀλλὰ δύνασθε νὰ ἀρνηθῆτε ὅτι ὁ Θεὸς προανήγγειλε τὴν λύτρωσιν διὰ τοῦ Υἱοῦ; καὶ ὅτι ὅλα τὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἔγιναν καὶ ἐλέχθησαν χάριν τοῦ Υἱοῦ; καὶ ὅτι ὁ Υἱὸς εἶνε Θεός; καὶ ὅτι σεῖς ἅπαξ πιστεύσαντες εἰς τὸν Υἱόν, ὀφείλετε νὰ ἀφήσετε τὴν Π. Διαθήκην, καὶ ὅμως ἀφήνετε τὸν Υἱὸν καὶ ὀπισθοδρομεῖτε εἰς τὴν Π. Διαθήκην; Καὶ δὲν νομίζετε ὅτι ἐκπίπτετε εἰς τὴν ἀπώλειαν;». Ὁ Παῦλος δηλαδὴ φανερώνεται μὲν ὡς ὁ ἄνθρωπος Παῦλος, ἀλλὰ δὲν κάνει χρῆσιν οὔτε μνείαν τοῦ ἀποστολικοῦ του ἀξιώματος, οὔτε τοῦ προσώπου του· ἀρκεῖται μόνον εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ὑπομνήσεως. Ὅταν δὲ μία ὑπόμνησις εἶνε καταφανῶς ἀληθινή, δὲν ἔχει σημασίαν ἂν λέγεται διὰ στόματος τοῦ τυχόντος, ἔστω καὶ τῆς ὄνου τοῦ Βαλαάμ.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, νομίζω, ἐδῶ ὁ Παῦλος λέγει καὶ τὴν φράσιν «ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη» (2, 3). Εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν ἐθνῶν, τὰς ὁποίας ἵδρυσεν ὁ ἴδιος, ἐπιμένει ὅτι εἶνε ὁ ἰδὼν τὸν Κύριον, ὁ κατηχηθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ὁ μὴ μαθητεύσας εἰς τοὺς ἀποστόλους, ὁ κατέχων καὶ διδάσκων τὸ εὐαγγέλιον «κατὰ ἀποκάλυψιν». Αὐτὸ οἱ Ἑβραῖοι οἱ ἀρχαιότεροι αὐτοῦ ὡς Χριστιανοί, δὲν τὸ παραδέχονται. Λοιπὸν καὶ ὁ Παῦλος δὲν τὸ ἐπικαλεῖται. Συζητεῖ μαζί των ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀντιλήψεως ποὺ ἔχουν περὶ αὐτοῦ ἐκεῖνοι. Ὁμιλεῖ ὡς μαθητὴς τῶν ἀποστόλων, ὡς μὴ ἰδὼν καὶ μὴ ἀκούσας τὸν Κύριον· εἶνε ὡς νὰ λέγῃ· «Ὦ Ἑβραῖοι, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν εἶδα ἢ δὲν εἶδα τὸν Κύριον, τὰ πράγματα ἔχουν ἢ δὲν ἔχουν ἔτσι ὅπως λέγω; Ἔχουν. Λοιπὸν προσέχετε ἑαυτοῖς». Ὁμιλεῖ, διὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν συνήθη ἔκφρασιν τοῦ Χρυσοστόμου, «κατὰ τὴν ὑπόνοιαν τῶν ἀκουόντων».

Αὐτὴν τὴν τακτικὴν ἀκολουθεῖ πολλάκις καὶ ὁ Κύριος ἔναντι τῶν φαρισαίων, καὶ λέγει πράγματα ποὺ δὲν εἶνε πραγματικά· π.χ. «Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής» (Ἰω 5, 31). Ὄχι ὅτι πιστεύει ὁ Κύριος ὅτι ἔτσι ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ φαρισαῖοι πιστεύουν ἔτσι, συζητεῖ ὑπ' αὐτὴν τὴν προϋπόθεσιν· ἀφήνει κατὰ μέρος τὴν ἰδικήν του ἀξιοπιστίαν, καὶ ἐπικαλεῖται τὴν ἀξιοπιστίαν τρίτων μαρτύρων κοινῶς παραδεδεγμένων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Ἰουδαίων. Ὅταν ὅμως ἔρχεται ἡ ὥρα νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν προσωπικήν του ἀξιοπιστίαν, λέγει· «Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου» (Ἰω 8, 14). Ἔτσι καὶ ὁ Παῦλος· εἰς μὲν τὰ ἐξ ἐθνῶν πνευματικά του τέκνα προβάλλει τὴν προσωπικήν του ἀξιοπιστίαν καὶ ἐπιμένει ὅτι εἶνε ἄμεσος καὶ αὐτήκοος μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ, καὶ δι' αὐτοὺς πηγὴ τῆς ἀληθείας· διὰ τοῦτο ἀρχίζει ὅλας τὰς πρὸς αὐτοὺς Ἐπιστολάς του μὲ τὰς λέξεις «Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ...»· εἰς δὲ τοὺς ἀμφισβητοῦντας τοῦτο Ἑβραίους ὁμιλεῖ ὡς ἁπλοῦς Χριστιανὸς μὴ αὐτόπτης τοῦ Χριστοῦ, μαθητὴς τῶν ἄλλων ἀποστόλων, ὅπως τὸν θέλουν αὐτοί. Διότι εἶνε τόσον σαφὲς καὶ ἀναντίρρητον αὐτὸ ποὺ τοὺς γράφει, ὥστε δὲν χρειάζεται νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ἂν εἶνε ἢ δὲν εἶνε αὐτόπτης.

Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ἡ ὁποία εἶνε τόσον διάφορος τῆς γλώσσης τοῦ Παύλου, νομίζω ὅτι εἶνε ἡ γλῶσσα τοῦ Λουκᾶ. Δίδω δὲ μεγάλην βαρύτητα εἰς τὸ τεκμήριον τῆς γλώσσης καὶ εἰς ὅλα τὰ ἀνθρώπινα στοιχεῖα τῆς Κ. Διαθήκης, ἐνῷ δὲν δίδω καμμίαν βαρύτητα εἰς τὸ θεόπνευστον στοιχεῖον· διότι ἐκεῖνο μὲν εἶνε τοῦ Πνεύματος, κοινὸν κτῆμα πάντων τῶν ἀποστόλων, τὰ δὲ ἀνθρώπινα στοιχεῖα ὅπως ἡ γλῶσσα ἀνήκουν εἰς τοὺς ἀποστόλους καὶ ὀφείλονται εἰς τὰ φυσικά των χαρίσματα καὶ τὴν κατ' ἄνθρωπον παιδείαν των· καὶ δι' αὐτῶν φαίνεται τὸ πρόσωπον τοῦ καθενός, ἐνῷ διὰ τῶν νοημάτων δὲν φαίνεται ἄλλος πλὴν τοῦ ἑνὸς Πνεύματος. Ἂν μοῦ ἔδιδον ὅλα τὰ κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης χωρὶς ἐπιγραφὰς καὶ ὀνόματα, καὶ ἀφοῦ πρῶτα ἀφαιροῦσαν ὅλα τὰ τεκμήρια τῆς πατρότητός των, μετὰ μίαν ἀνάγνωσιν δὲν γνωρίζω πόσους συγγραφεῖς θὰ διέκρινα, ἀλλ' ὁπωσδήποτε θὰ διέκρινα ὅτι μία χεὶρ ἔγραψε τὰ τρία βιβλία, κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, Πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ Ἐπιστολὴν πρὸς Ἑβραίους. Ἐκτὸς δὲ τῆς αὐτῆς γλώσσης παρατηρεῖται καὶ ἡ αὐτὴ χρῆσις τῆς Π. Διαθήκης· δὲν ἐννοῶ ἁπλῶς τὰς ἐκ τῶν Ο΄ παραθέσεις, ἀλλὰ γενικῶς τὸ πῶς βλέπει ὁ συντάκτης τὴν Π. Διαθήκην, τὸ πῶς τὴν καταλαβαίνει καὶ τὴν ἀποδίδει, τὸν ἱερατικὸν χαρακτῆρα τῆς μελέτης του, τὴν ἰδιαιτέραν συμπάθειαν εἰς τὸ θέμα τοῦ ἱλασμοῦ, καὶ πολλὰ ἄλλα λεπτὰ καὶ ἀνέκφραστα νοήματα. Ἐκτὸς τούτων μόνος αὐτὸς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ὀνομάζει τὰ βιβλία του «λόγους». «Πρῶτος λόγος» τὸ Εὐαγγέλιον, «Δεύτερος λόγος» ἐννοεῖται τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων, «Λόγος παρακλήσεως» ἡ πρὸς Ἑβραίους. Εἶνε ὁ μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων τῆς ἐποχῆς ἐν χρήσει ὅρος, ποὺ σημαίνει «πραγματεία», διαπραγμάτευσις μιᾶς ὑπο-

θέσεως εἴτε ἱστορική, εἴτε θεολογική, εἴτε μαθηματική, εἴτε οἱαδή τις ἄλλη. Ἂν ἰδῇ κανεὶς τὰ συγγράμματα τῶν ἑλληνιστῶν τῆς ἐποχῆς, βλέπει ὅτι τὰ βιβλία τοῦ συγγράμματος ὀνομάζονται συνήθως «λόγοι». Ὁ δὲ Λουκᾶς ἦτο ἐπιστήμων, ἰατρός. Οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι εἶχον παιδείαν - διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ σημερινὰ μέτρα - ἢ δημοτικοῦ σχολείου (Ἰωάννης), ἢ Γυμνασίου (Ματθαῖος, Παῦλος, Μᾶρκος)· ὁ Λουκᾶς ἦτο ἐπιστήμων. Αὐτὰ κατ' ἄνθρωπον καὶ χωρὶς νὰ ὑπολογίζω τὸ πανεπιστημιακὸν ἐπίπεδον τῆς ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ καὶ τῇ Θεολογίᾳ καταρτίσεως τοῦ Παύλου. Διὰ τοῦτο ὁ Λουκᾶς ἔχει καὶ τὸ ἀνώτατον γλωσσικὸν ἐπίπεδον τῆς Κ. Διαθήκης, διὰ τοῦτο ἐπιγράφει τὰ βιβλία του «Λόγος» ὅπως οἱ ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς του.

Φρονῶ λοιπὸν ὅτι ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ ὡς διδασκαλία μὲν καὶ ὡς ὑπεύθυνος φωνὴ εἶνε τοῦ Παύλου, ὡς συντεταγμένον δὲ κείμενον εἶνε τοῦ Λουκᾶ. Ἦσαν δὲ οἱ δύο μαζὶ ἐν Ρώμῃ, ὅταν ἐγράφη ἡ Ἐπιστολή. Ποία δὲ ἡ συνεργασία τῶν δύο ἀποστόλων διὰ τὴν σύνταξιν τῆς Ἐπιστολῆς; Ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ θεῖον στοιχεῖον αὐτῆς, δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὰ ἀντίστοιχα παραδείγματα ἐκ τῆς Π. Διαθήκης. Ὁ Ὢν εἶνε ὁ Θεὸς καὶ ἐμπνευστὴς τοῦ Μωϋσέως, καὶ ὁ Μωϋσῆς ὁ θεὸς καὶ ἐμπνευστὴς τοῦ Ἀαρών· ὁ Ἀαρὼν ἐπιφέρει τὰς δέκα ὑπερφυσικὰς πληγὰς κατὰ τοῦ φαραὼ καὶ τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλὰ τὰ σημεῖα ἀποδίδονται εἰς τὸν Μωϋσῆν, καὶ ἔτι ἀκριβέστερον εἰς τὸν Κύριον. Ὁ Θεὸς εἶπεν εἰς τὸν Ἠλίαν ὅτι θὰ χρίσῃ ἄλλον βασιλέα καὶ διὰ τὸν Ἰσραὴλ καὶ διὰ τὴν Συρίαν, ἀλλ' ὁ Ἐλισσαῖος ἔχρισε καὶ τὸν Ἰοὺ καὶ τὸν Ἀζαήλ, εἰς καιρὸν μάλιστα ποὺ ὁ Ἠλίας δὲν ἦτο πλέον ἐπὶ τῆς γῆς· μάλιστα δὲ καὶ ὁ Ἐλισσαῖος ἀπέστειλεν ἄλλον ἀνώνυμον μαθητήν του καὶ ἔχρισε τὸν ἕνα βασιλέα (Δ' Βα 8 - 9). Καὶ ὅμως λέγεται ὅτι ὁ Ἠλίας ἀντικατέστησε τοὺς βασιλεῖς (Γ' Βα 19, 15 - 16), διότι ἐκεῖνος ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὸν Ἐλισσαῖον καὶ ὁ Ἐλισσαῖος εἰς τὸν ἄσημον μαθητήν του. Κατ' οὐσίαν δὲ ὁ Θεὸς ἤλλαξε τοὺς βασιλεῖς. Ἔτσι καὶ ἐδῶ· τὸ Πνεῦμα ἐνέπνευσε τὸν Παῦλον καὶ ὁ Παῦλος ἐνέπνευσε τὸν Λουκᾶν· βεβαίως τὰ ἀνθρώπινα στοιχεῖα τοῦ θεοπνεύστου συγγράμματος ἀνήκουν εἰς τὸν τελευταῖον, τὸν συντάκτην· διότι δὲν ἐγράφη καθ' ὑπαγόρευσιν ἐπὶ λέξει, ὅπως π.χ. ἡ πρὸς Ρωμαίους ἀπὸ τὸν Τέρτιον (Ρω 16, 22), ἀλλὰ προφανῶς ὁ Παῦλος ἀνέπτυξε τὸ θέμα, καὶ ὁ Λουκᾶς ἔχων ὑπ' ὄψιν τόσον τὴν ἀνάπτυξιν ὅσον καὶ τὴν καθόλου διδασκαλίαν τοῦ παλαιόθεν διδασκάλου του συνέταξε τὴν Ἐπιστολὴν ἐλευθέρως. Κατὰ τοῦτο διαφέρει ἡ Ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀπὸ τὰς λοιπὰς 13 τοῦ Παύλου. Εἶνε δὲ ἀσφαλῶς ὡς Ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου, διότι αὐτὸς τὴν ἐνέπνευσε καὶ αὐτὸς ἔφερε τὴν εὐθύνην αὐτῆς.

Διατί ὁ Παῦλος ἔγραψε τὴν Ἐπιστολὴν αὐτὴν ἔτσι καὶ ὄχι ὅπως τὰς ἄλλας, δὲν εἶνε εὔκολον νὰ γνωρίζωμεν ἐπακριβῶς· πιθανῶς ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι, ἄλλοι εἰς τὸ παντελὲς ἄγνωστοι καὶ ἄλλοι εὐκόλως συμπεραινόμενοι. Τοιοῦτοι λόγοι δύνανται νὰ εἶνε καὶ οἱ ἑξῆς. Ὁ Παῦλος σὺν τοῖς ἄλ-

λοις περιφρονεῖται καὶ ὡς «ἰδιώτης τῷ λόγῳ»· ὁ Λουκᾶς μετὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ πιθανῶς καὶ τῶν Πράξεων εἶνε δοκιμασμένος συντάκτης, ἐφανέρωσεν εἰς τὴν ἀποστολικὴν συνοδίαν ὅτι ἔχει τάλαντον εἰς τὸ γράφειν. Τὸ ἐγχείρημα τοῦ Παύλου νὰ τολμήσῃ νὰ συμβουλεύσῃ τοὺς Ἑβραίους, ποὺ τὸν περιφρονοῦν καὶ δὲν παραδέχονται ὅτι ἔχουν τὴν ἀνάγκην του, εἶνε μία πολὺ λεπτὴ χειρουργικὴ ἐπέμβασις· μία μικρὰ κίνησις τοῦ ἐγχειριζομένου, ἕνας περιφρονητικὸς λογισμὸς τῶν ἀναγνωστῶν ἔστω καὶ διὰ τὸ ἐπουσιῶδες θέμα τῆς γλώσσης καὶ τῆς συντάξεως, δύναται νὰ ἀποβῇ θανατηφόρον· ἡ Ἐπιστολὴ πρέπει νὰ εἶνε καὶ ἀνθρωπίνως ἄψογος, ἀρτία· κατάλληλος πρὸς τοῦτο συντάκτης εἶνε ὁ Λουκᾶς. Καὶ πολλὰ ἄλλα.

Μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἡ πρὸς Ἑβραίους δὲν εἶνε ἐπιστολή, ἀλλὰ ὁμιλία καὶ λόγος ἐκφωνηθεὶς ἀπὸ βήματος, ἐπειδὴ λέγεται «λόγος παρακλήσεως» (13, 22), δὲν ἀσχολοῦμαι, διότι πρόκειται περὶ λάθους ὀφειλομένου εἰς ἀμάθειαν.

2. *Παραλῆπται.* Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς φαίνεται ὅτι εἶνε οἱ Ἑβραῖοι· ἐσωτερικῶς ἐπιμαρτυρεῖται τοῦτο πλουσίως. Πρόκειται δὲ περὶ τῶν Ἰουδαίων τῆς Παλαιστίνης, ὄχι τῆς διασπορᾶς. Ἐδῶ εἶνε ἀναγκαία μία ἱστορικὴ ἐξήγησις. Τὸ «Ἰουδαῖος» ἦτο τότε ὄνομα θρησκευτικόν, ἐνῷ τὸ «Ἑβραῖος» ἐθνικόν. Ἰουδαῖοι ἐλέγοντο πάντες οἱ περιτετμημένοι καὶ θρησκεύοντες κατὰ τὸν μωσαϊκὸν νόμον, εἴτε ἦσαν ἐξ αἵματος Ἑβραῖοι εἴτε ὄχι, εἴτε κατῴκουν ἐν Παλαιστίνῃ εἴτε ἀνῆκον εἰς τὴν διασποράν. Ἑβραῖοι ἐλέγοντο μόνον οἱ ἐξ αἵματος Ἑβραῖοι, εἴτε ἦσαν Ἰουδαῖοι εἴτε Χριστιανοὶ εἴτε καὶ τυχὸν εἰδωλολάτραι, καὶ μόνον ὅσοι κατῴκουν εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Ἑβραϊκοῦ κράτους. Κατὰ ταῦτα οἱ «Ἑβραῖοι» (καὶ ὄχι Ἰουδαῖοι) παραλῆπται τῆς Ἐπιστολῆς εἶνε Χριστιανοὶ Ἑβραῖοι ἐξ αἵματος κατοικοῦντες ἐν Παλαιστίνῃ.

3. *Χρόνος καὶ τόπος.* Ὅπως φαίνεται ἐκ τοῦ χαιρετισμοῦ «ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας» (13, 24), ἡ Ἐπιστολὴ ἐγράφη ἐν Ἰταλίᾳ καὶ πιθανῶς ἐν Ρώμῃ. Ὁ τόπος, ὅπως καὶ ἡ ἀφορμὴ καὶ ὁ σκοπός, μᾶς προσδιορίζουν τὸν χρόνον. Ἡ Ἐπιστολὴ πρὸς Ἑβραίους ἐγράφη εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ Παύλου ἐκ τῆς πρώτης φυλακίσεώς του, ὀλίγον μετὰ τὰς Ἐπιστολὰς τῶν δεσμῶν. Πάντως ὁ Παῦλος ἐκ τῆς κατακλεῖδος φαίνεται ἐλεύθερος. Ἐγράφη κατὰ τὰ ἔτη 62 - 64· τότε ἡ Ἐκκλησία τῆς περιτομῆς ἐν Παλαιστίνῃ ὑπέστη τὸν πρῶτον γενικὸν καὶ ἄγριον διωγμὸν ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων, τότε ἐφονεύθη καὶ ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου καὶ ἄλλοι ἴσως πολλοί, τότε ἔφυγαν εἰς Αἴγυπτον οἱ ἀπόστολοι Πέτρος, Ἰωάννης, Ἰούδας, Μᾶρκος.

4. *Ἀφορμὴ καὶ σκοπός.* Οἱ Ἑβραῖοι Χριστιανοί, ἀφ' ἑνὸς μὴ δεχόμενοι τὸν σταυρικὸν καὶ ἀποκλειστικῶς χριστοκεντρικὸν χαρακτῆρα τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου φανατικῶς καὶ νοσηρῶς προσκολλώ-

μενοι εἰς τὴν ἄχρηστον πλέον μωσαϊκὴν θρησκείαν, δὲν ἀφῆκαν νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ πίστις των καὶ ἡ ἀγάπη των, ἀλλ' ἐκόμπαζον μὲ τὸν «ὄγκον» τῆς καταγωγῆς των· καὶ τώρα ποὺ ὁ μέγας πειρασμὸς τοῦ διωγμοῦ σαρώνει τὰ πάντα, ὀλιγοπιστοῦν. Χριστὸς σημαίνει κατὰ κόσμον θάνατος κατὰ πνεῦμα ζωή· τὸ πρῶτον τὸ βλέπουν, τὸ δεύτερον δὲν τὸ πιστεύουν. Νόμος σημαίνει κατὰ πνεῦμα θάνατος κατὰ κόσμον ζωὴ καὶ ἄνεσις· τὸ πρῶτον δὲν τὸ πιστεύουν, τὸ δεύτερον τὸ βλέπουν. Μὲ τὸν μωσαϊκὸν νόμον εἶνε νομιμόφρονες ἔναντι τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς πολιτείας, ἀνήκουν εἰς γνωστὸν καὶ ἀνεγνωρισμένον θρήσκευμα. Μὲ τὸν Χριστὸν εὑρίσκονται ἐκτὸς νόμου καὶ ἔναντι τῆς πολιτείας καὶ ἔναντι τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος. Καὶ κλονίζονται. Σκέπτονται νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸ παλαιὸν θρήσκευμα. Ἀμφισβητοῦν τὴν Θεότητα τοῦ Χριστοῦ. Αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι ἐπὶ τριακονταετίαν περίπου συμπεριεφέρθησαν τόσον ὑπεροπτικῶς πρὸς τοὺς ἀπεριτμήτους ἐξ ἐθνῶν Χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἔβλεπον ὡς νόθα, αὐτοὶ ποὺ ἐπέμενον νὰ κατεξουσιάζουν τόσον φορτικῶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν καὶ δὲν ἀνεγνώριζαν κἂν τὸν Παῦλον, αὐτοὶ τώρα καταπίπτουν, καὶ τοὺς στηρίζει ὁ «μὴ στῦλος» Παῦλος. Αὐτὴ εἶνε ἡ ἀφορμὴ αὐτὸς καὶ ὁ σκοπὸς τῆς Ἐπιστολῆς αὐτῆς, «τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως». Εὐτυχῶς δὲ διὰ τὴν ὅλην ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἀνεκινήθη τοιοῦτον θέμα, διότι προεκάλεσε τὸν σαφῆ τονισμὸν τῆς Θεότητος τοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁριστικὸν διαχωρισμὸν εὐθυνῶν μεταξὺ Χριστιανικῆς πίστεως καὶ Ἰουδαϊκῆς θρησκείας, καὶ τὴν κατάργησιν μὲν τῆς παλαιᾶς ἱερωσύνης ἀναγνώρισιν δὲ μόνης τῆς ἐν Χριστῷ ἱερωσύνης.

5. Σχέσις μὲ τὴν Π. Διαθήκην. Εἶπα εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολὴν ποία εἶνε ἡ σχέσις ἐκείνης τῆς Ἐπιστολῆς καὶ αὐτῆς καὶ τῆς πρὸς Ρωμαίους μὲ τὴν Π. Διαθήκην. Δὲν εἶνε τοῦ παρόντος, ἀλλ' εἶνε ζήτημα ἑρμηνείας νὰ ἀναπτύξω περισσότερα.

6. Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον. Ἡ ἑνότης τῆς Ἐπιστολῆς εἶνε πολὺ ἰσχυρά, διότι τὸ θέμα εἶνε αὐστηρῶς ἕνα, ἂν καὶ ἐξετάζεται ἀπὸ πολλὰς πλευράς. Τὸ θέμα εἶνε ἡ Θεότης τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ δοῦλον τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀγγέλων πάντων, ἢ ἡ πίστις καὶ ἡ θρησκεία, ἢ ἡ νομικὴ λατρεία καὶ ἡ λογικὴ λατρεία, ἢ ἡ παλαιὰ διαθήκη καὶ ἡ καινὴ διαθήκη, ἢ ἡ λευϊτικὴ ἱερωσύνη καὶ ἡ ἐν Χριστῷ ἱερωσύνη, ἢ ὁ σκιώδης ἱλασμὸς καὶ ὁ ἀληθινὸς ἱλασμός. Μὴ δὲ νομίσῃ κανεὶς ὅτι αὐτὰ εἶνε ἐπὶ μέρους καὶ ἀλλεπάλληλα θέματα, ἀλλὰ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ ἀπὸ διαφόρους πλευρὰς βλεπόμενον. Ὁ δὲ συγγραφεὺς ἀποδεικνύει καὶ πείθει· δὲν διδάσκει ἁπλῶς οὔτε ἱστορεῖ ἁπλῶς, καὶ κατὰ τοῦτο τὸ βιβλίον αὐτὸ ἰδιάζει ἔναντι ὅλων τῶν ἄλλων τῆς Κ. Διαθήκης. Τὸ διάγραμμα τῆς Ἐπιστολῆς ἔχει ὡς ἀκολούθως.

1. Σύγκρισις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς μεσίτου πρὸς τοὺς πρὸ αὐτοῦ μεσίτας· ἡ Θεότης καὶ ἡ ὑπεροχὴ αὐτοῦ ἔναντι ὅλων (1 - 7).

α'. Ἀνώτερος τῶν διακονούντων ἀγγέλων· ἡ διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν πρὸς

καιρὸν ἐλάττωσίς του ὑπὸ τοὺς ἀγγέλους (1 - 2).

β'. Ἀνώτερος τοῦ προφήτου Μωϋσέως (3, 1 - 4, 13).

γ'. Ἀνώτερος τοῦ ἀρχιερέως Ἀαρὼν (4, 14 - 7, 28).

2. Σύγκρισις τῶν δύο διαθηκῶν καὶ τοῦ παρ' ἑκατέρᾳ ἱλασμοῦ. Ἡ ὑπεροχὴ τῆς καινῆς διαθήκης ἔναντι τῆς παλαιᾶς, τῆς καινῆς ἱερωσύνης ἔναντι τῆς παλαιᾶς, καὶ τοῦ καινοῦ ἱλασμοῦ ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ ἔναντι τοῦ παλαιοῦ σκιώδους ἱλασμοῦ ἐν τῷ αἵματι τῶν ζώων (8, 1 - 10, 8).
3. Συμπέρασμα (10, 9 - 39).
4. Ἡ πίστις πρὸ τοῦ νόμου ἐν τῷ νόμῳ καὶ μετὰ τὸν νόμον εἰς Χριστὸν ὡς ἡ μόνη σώζουσα (11).
5. Ἡ παρὰ Κυρίου διὰ τῶν θλίψεων παιδεία τῶν πιστῶν (12).
6. Προτροπαί, εἰδήσεις, χαιρετισμοὶ (13).

Ἔχει δὲ ἡ Ἐπιστολὴ προοίμιον μεγαλοπρεπές, συγκρινόμενον πρὸς τὰ προοίμια τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ τῆς πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολῆς, καὶ ἔτι μεγαλοπρεπέστερον. Καὶ ἡ ὅλη Ἐπιστολὴ εἶνε ὄχι μόνον «λόγος παρακλήσεως», ἀλλὰ καὶ ἡ «ἐξομολόγησις καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ τὸ φῶς» τὰ ὁποῖα «ἀναβάλλεται ὡς ἱμάτιον» ὁ Γιαχβὲ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός.

23. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΙΑΚΩΒΟΥ

1. Γενικὰ περὶ τῶν καθολικῶν Ἐπιστολῶν. Ἐλέχθη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ Κανόνος, ὅτι αἱ Ἐπιστολαὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων, ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν, λέγονται καθολικαί. Διετυπώθησαν διάφοροι ἀπόψεις διὰ τὴν ὀνομασίαν αὐτήν, τὴν ὁποίαν πρῶτος μαρτυρεῖ ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς· εἶνε δέ, νομίζω, καὶ τοῦ Κλήμεντος ἀρχαιοτέρα. Φρονῶ ἐπίσης ὅτι «καθολικὴ» ἐλέγετο ἀρχικῶς μόνον ἡ Α' Ἰωάννου ὡς ἐγκύκλιος, συνυπολογιζομένων ὡς μορίων αὐτῆς καὶ τῶν σημειωμάτων Β' - Γ' Ἰωάννου. Ἔπειτα ἡ ὀνομασία ἐπεξετάθη εἰς τὰς ἄλλας Ἐπιστολὰς πλὴν τῶν τοῦ Παύλου, ὀφείλεται δὲ ἡ ἐπέκτασις αὐτὴ μᾶλλον εἰς λόγους τεχνικούς, τουτέστι βιβλιοδετικούς, παρὰ οὐσιαστικούς. Τὰς ἑπτὰ καθολικὰς Ἐπιστολὰς μὲ ἱστορικὰ κριτήρια διακρίνω εἰς δύο κατηγορίας, ἀφ' ἑνὸς τὴν μίαν τοῦ Ἰακώβου καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰς λοιπὰς ἕξ. Ἡ τοῦ Ἰακώβου ἀρχαιοτέρα τῶν ἕξ καὶ ἄσχετος οὖσα, ἐκυκλοφόρει, καθὼς νομίζω, μεταξὺ τῶν ἐξ Ἑβραίων Χριστιανῶν μαζὶ μὲ τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον· καὶ ἐκεῖνο ἦτο ἡ ἱστορία καὶ αὐτὴ ἡ διδαχή. Ὅπως ἦτο τὸ κατὰ Λουκᾶν μὲ τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. Αἱ λοιπαὶ ἕξ καθολικαὶ εἶνε ἡ μία συνέχεια τῆς ἄλλης καὶ μαζὶ μὲ τὴν Ἀποκάλυψιν καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην ἀποτελοῦν τὴν ἀλληλογραφίαν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀγῶνος. Εἶπα περὶ αὐτοῦ ἱκανὰ καὶ παρέπεμψα εἰς τὸ Ὑπόμνημά μου εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα (σ. 93 - 108).

2. Συγγραφεὺς τῆς Ἰακώβου. Ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἐπιστολῆς

Ἰάκωβος εἶνε ὁ «ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου» λεγόμενος εἰς τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. Ὁ Ἰωσὴφ ὁ μνήστωρ τῆς παρθένου Μαρίας καὶ ὁ Κλωπᾶς ἦσαν ἀδελφοὶ καὶ τέκνα τοῦ Ἰακώβ. Ὁ Ἰωσὴφ ἐκ προτέρας γυναικὸς εἶχεν υἱοὺς τὸν Ἰάκωβον τὸν μέγαν καὶ τὸν Ἰούδαν· οἱ δύο αὐτοὶ εἶνε οἱ συγγραφεῖς τῶν φερωνύμων Ἐπιστολῶν. Ὁ Κλωπᾶς εἶχεν ἐκ τῆς Μαρίας τῆς συζύγου του, τῆς λεγομένης ἀδελφῆς (= συννυφάδος) τῆς παρθένου, υἱοὺς τὸν Ἰάκωβον τὸν μικρόν, τὸν Ἰωσῆν, καὶ τὸν Σίμωνα· ὁ ἕνας ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἢ ἀμφότεροι εἶχον καὶ θυγατέρας. Ὅλοι αὐτοὶ εἰς τὰ Εὐαγγέλια λέγονται ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαὶ τοῦ Κυρίου. (Περισσοτέρας λεπτομερείας βλέπε εἰς τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα, σ. 67 - 77). Οἱ ἀδελφοὶ αὐτοὶ τοῦ Ἰησοῦ οὔτε ἐπίστευον εἰς αὐτὸν οὔτε τὸν ἐξετίμων πρὸ τοῦ θανάτου του· ὅταν ὅμως ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ ἐνεφανίσθη καὶ εἰς αὐτούς, ἐπίστευσαν ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ Χριστὸς καὶ ὁ Κύριος, καὶ ἔγιναν ἀπόστολοί του (Μθ 13, 55· Μρ 6, 3· Ἰω 7, 3 - 5· Πρξ 1, 14· Α΄ Κο 15, 7· Γα 1, 19). Εἰς τὰς Πράξεις ἀναφέρεται κατ' ἐπανάληψιν ὡς ἐπὶ κεφαλῆς καὶ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας καὶ γενικῶς ὡς ἐπιφανὴς ἀπόστολος (Πρξ 12, 17· 15, 13· 21, 18). Εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ὁ Παῦλος γράφει ὅτι ἦτο ἕνας ἐκ τῶν τριῶν στύλων τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ εὐαγγέλιόν του, διὰ νὰ εἶνε δεκτὸν εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν· «Γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας, ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομὴν» (Γα 2, 9). Ὁ δὲ Ἰάκωβος φαίνεται καὶ τοῦ Πέτρου σεβαστότερος, ἀφοῦ ὁ Πέτρος τόσον ὑπελόγιζε τὴν γνώμην τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἰακώβου καὶ τόσον τοὺς ἐφοβεῖτο, ὥστε πρὸς χάριν των ὑπέπεσε καὶ εἰς τὸ παράπτωμα τῆς ὑποκρισίας, ἐπικινδύνου μάλιστα δι' ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν (Γα 2, 11 - 14). Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Ἰάκωβος ἦτο φανατικὸς ἢ δύστροπος ἢ πιεστικός, ἀλλ' ὅτι οἱ ἄνθρωποί του εἰς τὸν φανατισμὸν ἦσαν βασιλικώτεροι τοῦ βασιλέως. Ἐκ τῆς σχετικῆς παραγράφου τοῦ Παύλου φαίνεται σαφῶς, ὅτι ὁ Παῦλος ἂν εἶχε παράπονα πρὸς τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Πέτρον, ταῦτα ἦσαν ὄχι ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ δὲν τὸν ἀνεγνώριζον ἢ δὲν τὸν ἐξετίμων, ἀλλ' ὅτι ὁ μὲν Ἰάκωβος δὲν ἐχαλιναγώγει ἢ δὲν ἠδύνατο νὰ χαλιναγωγήσῃ τοὺς κακεντρεχεῖς ψευδαδέλφους τῆς δικαιοδοσίας του, οἱ ὁποῖοι κατεστρατήγουν τὸ ἔργον τοῦ Παύλου, ὁ δὲ Πέτρος δὲν εἶχε τὸ σθένος νὰ τοὺς ἐλέγξῃ καὶ ἀντὶ νὰ τοὺς συμμορφώσῃ, συνεμορφώνετο αὐτὸς πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις των. Αὐτὴν τὴν παράγραφον παρεξηγήσαντες οἰκτρῶς πολλοὶ σύγχρονοι, ὑποστηρίζουν ἀστόχως, ὅτι ὑπῆρχε διαμάχη μεταξὺ Παύλου ἀφ' ἑνὸς καὶ στύλων ἀφ' ἑτέρου, καὶ ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰακώβου εἶνε λίβελλος κατὰ τοῦ Παύλου· τὰ αὐτὰ ἰσχυρίζονται καὶ διὰ τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν καὶ ἄλλα βιβλία. Πρόκειται περὶ ἀποκυημάτων ἐξημ-

μένης φαντασίας, πού ἔχουν τὰς ρίζας των εἰς κακὰς σκοπιμότητας. Ὁ Ἰάκωβος, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του Ἰούδας καὶ ὁ Πέτρος, ἦτο ἔγγαμος (Α΄ Κο 9, 5). Ἐκ τοῦ Ἰωσήπου καὶ τοῦ Ἡγησίππου ἔχομεν πληροφορίαν ρητήν, ἐπιβεβαιουμένην καὶ ἀπὸ τὰς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἐνδείξεις, ὅτι ὁ Ἰάκωβος ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 62 - 64. Ὁ θάνατός του καὶ ἄλλα ἴσως ὀδυνηρὰ ἐπακόλουθα ἔκριναν τοὺς ἰουδαΐζοντας Χριστιανούς, καὶ ἄλλους μὲν ἐσκανδάλισαν ὥστε νὰ ἀποστοῦν τῆς πίστεως, ἄλλους δέ, ὅπως τὸν Μᾶρκον, ἐδίδαξαν καὶ ὤθησαν νὰ μετανοήσουν διὰ τὴν συμπεριφοράν των πρὸς τὸν Παῦλον. Ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰακώβου ἀρχίζει μὲ τὸ ὄνομά του ὅπως καὶ αἱ τοῦ Παύλου· «Ἰάκωβος, Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος,...» (1,1).

3. Παραλῆπται. Ὅπως ρητῶς γράφει ὁ Ἰάκωβος, παραλῆπται τῆς Ἐπιστολῆς του εἶνε «αἱ δώδεκα φυλαὶ αἱ ἐν τῇ διασπορᾷ» (1, 1). Εἶνε δηλαδὴ ἐγκύκλιος. Ἀπευθύνεται πρὸς ὅλην τὴν διασποράν. Ἡ ἔκφρασις «αἱ δώδεκα φυλαὶ» δὲν σημαίνει ὅτι διεκρίνοντο καὶ τότε δώδεκα φυλαί, ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἐξηκολούθουν καὶ ὡς Χριστιανοὶ νὰ διαιροῦνται εἰς φυλάς, καὶ ὅτι ὁ Ἰάκωβος ἔστειλε δώδεκα ἀντίγραφα ἀνὰ ἕνα εἰς ἑκάστην φυλήν. Πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς μία σύνθετος λέξις, «τὸ δωδεκάφυλον», καὶ ὑπὸ ἔννοιαν πνευματικὴν καὶ ὄχι σαρκικήν, δηλαδὴ «ὁ Ἰσραὴλ ὁ καινός», «ὁ ἐν Χριστῷ Ἰσραήλ», «ὁ πνευματικὸς Ἰσραήλ».

4. Χρόνος καὶ τόπος. Ἂν καὶ ἀμφότερα τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶνε ἄδηλα, εἶνε πιθανὸν ὅτι ἐγράφη ἐν Ἱεροσολύμοις κατὰ τὴν δεκαετίαν 50 - 60 καὶ μᾶλλον κατὰ τὴν πενταετίαν 55 - 60.

5. Ἀφορμὴ καὶ σκοπός. Ἡ Ἐπιστολή, νομίζω, εἶνε ἀπρόκλητος. Ἐγράφη διότι παραλλήλως πρὸς τὴν ἱστορικὴν «Βίβλον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (= Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον) ἔπρεπεν αἱ ἐκκλησίαι νὰ ἔχουν καὶ ἕνα συνοπτικὸν γνώμονα καὶ κανόνα τῆς κατὰ Χριστὸν «Διδαχῆς».

6. Γλῶσσα καὶ ὕφος. Ἡ γλῶσσα εἶνε ἄψογος καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν Ματθαίου, Μάρκου, Παύλου. Δὲν ἔχει τὴν εὐελιξίαν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς γλώσσης τοῦ Λουκᾶ. Ἀσφαλῶς ἡ γλῶσσα ὀφείλεται εἰς τὸν ὑπογραφέα, πού ἔπρεπε νὰ ἦτο ἑλληνομαθέστερος τοῦ ἀποστόλου. Ὁ ἀπόστολος, ἄγνωστον ἂν ἐγνώριζεν ἢ ὄχι γράμματα ἑλληνικά, ἐγνώριζεν ὁπωσδήποτε τὴν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικήν. Ἀλλὰ θὰ ἦτο, ἂν ἐγράφετο κατὰ λέξιν, περίπου ὡσὰν τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἰωάννου ἐν τῇ Ἀποκαλύψει. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἑλληνικὰ τῶν Ἑβραίων πού εἶχον παιδείαν περίπου δημοτικοῦ σχολείου. Τὸ ὕφος, στοιχεῖον οὐσιαστικώτερον τῆς γλώσσης καὶ ἀνῆκον εἰς τὸν συγγραφέα καὶ ὄχι τὸν ὑπογραφέα, εἶνε ἀπότομον, σκληρόν, ζωηρόν.

7. Σχέσεις. Ἡ σχέσις τῆς Ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Π. Διαθήκην εἶνε ἡ συνήθης. Γίνεται χρῆσις χωρίων, καὶ μνεία προσώπων καὶ ἱστοριῶν τῆς Παλαιᾶς, ὅπως εἴθισται εἰς τὰς Πράξεις ἢ τὰς πρὸς Κορινθίους Ἐπι-

στολάς. Ὑπογραμμίζονται αἱ σχέσεις τῆς Ἐπιστολῆς πρὸς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, ἂν καὶ ὑπάρχει μεγάλη διάστασις ἀπόψεων. Ἄλλοι λέγουν ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ ἀντλεῖ νοήματα καὶ ἐκφράσεις ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου· ἀλλ' αὐτὰ ἠδύναντο νὰ εἶνε καὶ κοινὸν κτῆμα τῶν τότε ἀποστόλων καὶ Χριστιανῶν καὶ κοινὴ ἔμπνευσις τοῦ Πνεύματος πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς ἀποστόλους· δὲν ὁμοιάζει ἡ σχέσις αὐτὴ μὲ τὰς σχέσεις Πέτρου καὶ Ἰούδα ἢ τῶν τριῶν πρώτων εὐαγγελιστῶν. Ἄλλοι δὲ λέγουν ὅτι ὁ Ἰάκωβος ἀποκρούει ἐν τῇ Ἐπιστολῇ του τὰς Ἐπιστολὰς καὶ τὴν διδαχὴν τοῦ Παύλου, καὶ φέρουν ὡς κυριώτερον δεῖγμα τὰ ὅσα λέγουν οἱ δύο περὶ πίστεως. Ὁ μὲν Παῦλος γράφει· «Λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου» (Ρω 3, 28)· καὶ κατωτέρω· «Εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν. τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; ' Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην '... τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην...» (4, 1 - 11). Ὁ δὲ Ἰάκωβος γράφει· «Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν; ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς... Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ' ἑαυτήν... Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενέ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν; Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον; βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη, καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα· ' Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην '... Ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον» (Ἰα 2, 14 - 24). Πράγματι ἐκ πρώτης ὄψεως νομίζει κανεὶς ὅτι οἱ δύο ἀπόστολοι διαπληκτίζονται, καὶ μάλιστα ὑποστηρίζουν τὰ ἀντίθετα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ παραδείγματος, τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ αὐτοῦ χωρίου, τοῦ Γε 15, 6, καὶ τὸ καταπληκτικώτερον ὅτι ὁ Ἰάκωβος λοιδορεῖ τὸν Παῦλον διὰ τῆς φράσεως «ὦ ἄνθρωπε κενέ»! Ἀνεπανάληπτον εὕρημα διὰ τὴν ἀρνητικὴν κριτικήν. Ἐν τούτοις εἶνε πολὺ εὔκολον καὶ εἰς τὸν ἁπλούστερον ἄνθρωπον, νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι οἱ δύο ἀπόστολοι ὄχι μόνον δὲν διαπληκτίζονται ἀλλὰ καὶ συμφωνοῦν. Ἀπορῶ δὲ πῶς καὶ αὐτὸς ὁ καθὼς λέγεται εὐφυὴς Λούθηρος παρενόησε τὰ χωρία αὐτά, καὶ ἀπέρριψε τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰακώβου, καὶ ἐχάραξεν ἐξ ὑπαρχῆς στρεβλὴν τὴν αὔλακα τοῦ προτεσταντισμοῦ. Εἰς τὰ χωρία αὐτὰ ἡ λέξις «ἔργα» ἔχει δύο ἐντελῶς διαφόρους ἐννοίας, καὶ λέγεται μάλιστα εἰς τὸν Παῦλον ὄχι ἁπλῶς «ἔργα» ἀλλ' «ἔργα νόμου». Οἱ δύο ἀπόστολοι ἐννοοῦν ὅτι ἔχομεν δύο εἴδη ἔργων, τὰ ἔργα τοῦ νόμου καὶ τὰ ἔργα τῆς πίστεως· τὰ μὲν εἶνε ἐκδηλώματα τῆς θρησκευτικῆς ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὰ δὲ ἐκδηλώματα τῆς πίστεως. Πιστοποιεῖται δὲ πάντοτε ἡ ὕπαρξις καὶ τῆς θρησκευτικότητος καὶ

τῆς πίστεως μὲ «ἔργα», τουτέστιν ἐξωτερικεύεται μὲ ὡρισμένας ἐκδηλώσεις. Ἔργον νόμου λέγει ὁ Παῦλος ρητῶς τὴν περιτομὴν καὶ συνυπονοεῖ τὰς θυσίας, τὰς νομικὰς διατάξεις, τὴν τήρησιν τοῦ σαββάτου, κλπ. Ἔργα πίστεως ὁ Ἰάκωβος λέγει τὴν ἐλεημοσύνην, τὴν ἀνιδιοτελῆ ἀγάπην, καὶ τὴν προθυμίαν τοῦ Ἀβραὰμ νὰ θυσιάσῃ τὸν υἱόν του τὸν μονογενῆ. Οὐδεμία σχέσις ἔργων καὶ ἔργων. Καὶ ὁ Παῦλος, ὁ καταργῶν τὰ ἔργα τοῦ νόμου, συνιστᾷ ὡς ἀπαραίτητα τὰ ἔργα τῆς πίστεως, ὅταν λέγῃ· «Ὁ Θεὸς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ» (Ρω 2, 6), ἢ «Τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου» (Φι 1, 22), ἢ «Ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης» (Α΄ Θε 1, 3)· καὶ τόσα ἄλλα. Συμφωνεῖ λοιπὸν ὁ Ἰάκωβος πρὸς τὸν Παῦλον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος σώζεται, ὅταν δείξῃ ἔργα πίστεως. Καὶ εἰς τὸ κοινὸν δὲ παράδειγμα τοῦ Ἀβραάμ, ὁ μὲν Παῦλος «ἔργον» λέγει τὴν περιτομήν, ὁ δὲ Ἰάκωβος τὴν θυσίαν τοῦ Ἰσαάκ· ἐκεῖνο ἦτο ἔργον νόμου, αὐτὸ ἔργον πίστεως. Ὥστε ὁ Ἰάκωβος «ἄνθρωπον κενὸν» λέγει ἐκεῖνον ποὺ ἰσχυρίζεται, ὅπως ὁ Λούθηρος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δικαιοῦται χωρὶς τὰ ἔργα τῆς πίστεως τὰ ὁποῖα συνιστᾷ ὁ Παῦλος. Παραλείπω νὰ ἀναφερθῶ εἰς ἄλλας διατυμπανιζομένας «διαφωνίας», διότι τὰ περαιτέρω εἶνε θέμα ἑρμηνείας.

8. Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον. Περιεχόμενον ποικίλον τεταγμένον εἰς τὸ ἑξῆς διάγραμμα.

1. Ἐξωτερικὸς καὶ ἐσωτερικὸς πειρασμὸς (1, 1 - 18).
2. Ἔμπρακτος καὶ πνευματικὴ θρησκευτικότης (1, 19 - 27).
3. Ἡ προσωποληψία καὶ ἡ διάκρισις δὲν ἔχουν καμμίαν θέσιν εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν (2, 1 - 13).
4. Ἡ ἔμπρακτος πίστις καὶ ἡ ἄκαρπος ψευδοπίστις (2, 14 - 26).
5. Τὸ ἔργον τοῦ διδάσκειν καὶ ἡ μάστιξ τοῦ φλυαρεῖν δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν (3, 1 - 12).
6. Σοφία πνευματικὴ καὶ σοφία κοσμικὴ (3, 13 - 18).
7. Αἱ ἡδοναὶ καὶ τὰ κακὰ θελήματα ὡς ὑπονομευταὶ τῆς ἁρμονικῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς συνανθρώπους (4, 1 - 12).
8. Ἡ πλεονεξία καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου (4, 13 - 5, 6).
9. Ἡ μακροθυμία τῶν πιστῶν καὶ πτωχῶν (5, 7 - 11).
10. Ὁ ὅρκος καὶ τὸ ψεῦδος (5, 12).
11. Ἐξομολόγησις, εὐχέλαιον, προσευχὴ (5, 13 - 18).
12. Ἀγὼν διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἁμαρτωλῶν (5, 19 - 20).

Ἡ ἐπιστολὴ στερεῖται παντὸς προοιμίου καὶ ἐπιλόγου· εἶνε αὐστηρῶς ἀπέριττος. Μετὰ τὴν διεύθυνσιν καὶ τὸν ἀσπασμὸν περιέχει δώδεκα σαφῶς διακρινομένας διδαχὰς πρὸς τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ ἐν Χριστῷ Ἰσραήλ. Εἶνε ἄραγε ἐσκεμμένη αὐτὴ ἡ ἀντιστοιχία; Ἀδυνατῶ νὰ ἀποφανθῶ. Ἐδῶ

δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἀναφέρω καὶ ἕνα ἀσήμαντον φαινόμενον ποὺ παρατηρῶ παιδιόθεν, τὸ ὁποῖον ἐξηρέθισε πολὺ τὴν περιέργειάν μου, ἀλλ' οὔτε τὸ ἐξήγησα οὔτε ἐλπίζω νὰ τὸ ἐξηγήσω, ἀγνοῶ δὲ καὶ ἂν ἔχῃ καμμίαν σημασίαν ἢ εἶνε ὅλως συμπτωματικόν. Τὰ τρία κείμενα τοῦ Λουκᾶ, Εὐαγγέλιον, Πράξεις, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἑβραίους, καὶ ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰακώβου, ἀρχίζουν μὲ παρήχησιν τοῦ γράμματος π.

24. ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΕΤΡΟΥ Α' - Β'

1. Συγγραφεύς. Αἱ δύο Ἐπιστολαὶ τοῦ Πέτρου ἀρχίζουν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ὅπως συνήθως αἱ Ἐπιστολαὶ τῆς Κ. Διαθήκης. «Πέτρος, ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ,...» (Α' Πε 1, 1) καὶ «Συμεὼν Πέτρος, δοῦλος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ...» (Β' Πε 1, 1). Ὁ Πέτρος ἦτο ἀπὸ τὴν Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας, υἱὸς τοῦ Ἰωνᾶ καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρέου, ἁλιεὺς τὸ ἐπάγγελμα. Κατὰ τὴν ἡλικίαν ἦτο συνομήλικος ἢ καὶ κάπως μεγαλύτερος τοῦ Κυρίου· ἦτο δὲ ἔγγαμος. (Μθ 8, 14· 16, 17 - 18· Ἰω 1, 41 - 45· 21, 15· Α' Κο 9, 5). Τὸ ὄνομά του ἦτο Συμεών, ἐξελληνιζόμενον δὲ Σίμων· διότι τότε οἱ Ἑβραῖοι ὡμίλουν καὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἐλάμβανον ὀνόματα ἑλληνικὰ (Φίλιππος, Ἀνδρέας, κλπ.), ἢ ἐξελλήνιζον τὰ ἑβραϊκά των (Ἰακὼβ - Ἰάκωβος, Συμεὼν - Σίμων, Ματαθὰ - Ματθαῖος, κλπ.). Ἀπὸ τὸν Κύριον ἐπωνομάσθη Κηφᾶς, λέξις ἑβραϊκὴ σημαίνουσα Πέτρος, δηλαδὴ Βράχος. Ὥστε τὸ ἑβραϊκὸν «Συμεὼν ὁ Κηφᾶς» λέγεται ἑλληνιστὶ «Σίμων ὁ Πέτρος» (Μθ 10, 2· 16, 17 - 18· Ἰω 1, 41 - 43· Β' Πε 1, 1). Ὁ Πέτρος ἐγνώρισε τὸν Κύριον, ὁδηγηθεὶς εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀνδρέου, ἐκλήθη δὲ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του αὐτοῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου, μετὰ τῶν ὁποίων ἦτο συνεταῖρος. Πῶς ἐκλήθη καὶ πῶς ἦτο μεταξὺ τῶν τριῶν στενοτέρων μαθητῶν τοῦ Κυρίου, καὶ μεταξὺ τῶν κορυφαίων ἀποστόλων τῶν λεγομένων «στύλων» καὶ πῶς συνανεστρέφετο καὶ συνειργάζετο ἰδιαιτέρως μὲ τὸν Ἰωάννην, ἐλέχθησαν ὅλα εἰς τὸν βίον τοῦ Ἰωάννου (βλ. Εὐαγγέλιον κατὰ Ἰωάννην). Ἐδῶ δὲν θὰ ἐπαναλάβω ὅσα ἐλέχθησαν.

Εἰς τὰς ἀπαριθμήσεις τῶν μαθητῶν εἰς τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰς Πράξεις ὁ Πέτρος ἀναφέρεται πάντοτε πρῶτος· μάλιστα ὁ Ματθαῖος λέγει· «Πρῶτος Σίμων Πέτρος» (Μθ 10, 2· Πρξ 1, 13). Φαίνεται δὲ παντοῦ πρωτοστάτης τῶν δώδεκα μαθητῶν· αὐτὸς ἐκ μέρους τῶν ἄλλων ἐρωτᾷ τὸν Κύριον, ἀποκρίνεται, ζητεῖ· αὐτὸς ἐκπροσωπεῖ τὴν δωδεκάδα. Ἦτο καὶ τολμηρὸς καὶ ζηλωτής, ἀλλὰ καὶ ἐπτοεῖτο εὐκόλως, καὶ ἐφοβεῖτο καὶ ἔπιπτεν· ὡς μαθητὴς φαίνεται πιστότατος καὶ ὅλων ζωηρότερος ἀλλὰ καὶ ἐγωϊστὴς καὶ κάπως καταφρονητὴς τῶν ἄλλων. Ἰδὼν τὸν Κύριον νὰ περιπατῇ ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἐζήτησε νὰ κάνῃ καὶ αὐτὸς τὸ ἴδιον· καὶ τὸ ἔκανε μὲν μὲ τὴν βούλησιν τοῦ

Κυρίου, ἀλλὰ παρ' ὀλίγον νὰ καταποντισθῇ διὰ τὴν ὀλιγοπιστίαν του καὶ τὴν ἔκπτωσιν τοῦ ἠθικοῦ του (Μθ 14, 28). Αὐτὸς ὡμολόγησεν ὑπὲρ τῶν δώδεκα «Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος» καὶ ὠνομάσθη διὰ τοῦτο «Πέτρος» (Μθ 16, 16 - 18) καὶ αὐτὸς μετ' ὀλίγον φοβηθεὶς διὰ τὸν ἑαυτόν του ἀπέτρεπε τὸν Κύριον ἀπὸ τὸν σταυρὸν καὶ ὠνομάσθη διὰ τοῦτο «σατανᾶς», δηλαδὴ ἀντιρρησίας (Μθ 16, 23 - 24). Ὀλίγον πρὸ τοῦ πάθους εἶπεν εἰς τὸν Κύριον· «Εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοί, ἐγὼ δὲ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι»· ὁ Κύριος τότε τοῦ προεῖπεν ὅτι θὰ τὸν ἀρνηθῇ, ἀλλ' ὁ Πέτρος ἀνταπήντησε· «Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι» (Μθ 26, 33 - 35). Εἰς τὴν Γεθσημανῆ, ὅταν οἱ διῶκται ὥρμησαν νὰ συλλάβουν τὸν Ἰησοῦν, ὁ Πέτρος ἀπεπειράθη νὰ ἀμυνθῇ ἐνόπλως· ἔσυρε τὴν μάχαιραν τὴν ὁποίαν ἔφερε καὶ ἐπροσπάθησε νὰ σφάξῃ τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως Μάλχον, ἀλλ' ὁ Μάλχος ἐπρόλαβε, καθὼς φαίνεται, νὰ προφυλαχθῇ, καὶ ἡ μάχαιρα τοῦ Πέτρου ἀντὶ τῆς κεφαλῆς εὗρε καὶ ἀπέκοψε μόνον τὸ ὠτίον (Ἰω 18, 10). Ἐν συνεχείᾳ ὁ Πέτρος τῇ συστάσει τοῦ Ἰωάννου κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερατικοῦ οἴκου, ὅπου ἐδικάζετο ὁ Χριστός, ἀλλ' ἐκεῖ ἀναγνωρισθεὶς ὡς ἄνθρωπος τοῦ Ἰησοῦ ἠρνήθη κατ' ἐπανάληψιν καὶ μὲ ὅρκους τὸν Κύριον, διὰ νὰ σωθῇ. Καὶ μετενόησεν ἔπειτα κατὰ τὸν γνωστὸν τρόπον (Μθ 26, 69 - 75). Μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὁ Κύριος, φανερωθεὶς εἰς τοὺς μαθητάς του, ἐφανερώθη ἰδιαιτέρως καὶ εἰς τὸν Πέτρον (Λκ 24, 34· Α΄ Κο 15, 5). Εἰς μίαν δὲ ἐμφάνισίν του καὶ συναναστροφὴν μὲ πολλοὺς μαθητὰς εἰς τὴν Γαλιλαίαν τὸν ἠρώτησε τρὶς «Φιλεῖς με, Πέτρε;», ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ τὸν ἐλέγξῃ τρυφερῶς διὰ τὴν τριπλῆν ἄρνησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ ἀποσπάσῃ τὴν ὁμολογίαν του «Φιλῶ σε» καὶ νὰ τοῦ ἀναθέσῃ τὴν διαποίμανσιν τῆς ποίμνης του (Ἰω 21, 15 - 23).

Τὰ πρῶτα δώδεκα κεφάλαια τῶν Πράξεων μετά τινων διακοπῶν, ἐξιστοροῦν κυρίως τὴν δρᾶσιν τοῦ Πέτρου· τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου φαίνεται ἡνιοχούμενον ὑπὸ τοῦ Πέτρου. Αὐτὸς πρὸ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Πνεύματος πρωτοστατεῖ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ματθίου, αὐτὸς εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπιφοίτησιν κάνει τὸ πρῶτον κήρυγμα, τὸ ἱδρυτικὸν τῆς Ἐκκλησίας (Πρξ 1, 15 - 26· 2, 14 - 36), αὐτὸς φαίνεται ἐπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας γενικῶς ὄχι μόνον εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔξω· διότι αὐτὸν καὶ τὸν Ἰάκωβον συνέλαβε νὰ φονεύσῃ ὁ Ἡρώδης Β΄ ὡς «ἀρχηγοὺς» τῆς νεοφανοῦς αἱρέσεως. Καὶ τὸν μὲν Ἰάκωβον ἐπρόλαβε καὶ ἐφόνευσεν, ὁ δὲ Πέτρος, πρὶν φθάσῃ ἡ ἡμέρα τῆς σφαγῆς, ἀπελύθη δι' ἀγγέλου, καθὼς εἶνε γνωστόν· τότε εἶχεν ἔλθῃ ἐκ Ταρσοῦ καὶ ὁ Χριστιανὸς Παῦλος, διὰ νὰ «ἱστορήσῃ Πέτρον», δηλαδὴ νὰ παρουσιασθῇ καὶ γνωρισθῇ εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ἐκκλησίας ὅλης (Πρξ 12, 1 - 19· Γα 1, 18), καὶ ἔμεινε πλησίον του δεκαπέντε ἡμέρας, ἕως ὅτου ἔφυγε μαζὶ μὲ τὸν Βαρνάβαν. Ὁ δὲ Πέτρος πρὸς ἀσφάλειάν του ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Ἡρώ-

δου προφανῶς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρώδου, διότι κατὰ τὴν ἀποστολικὴν σύνοδον τὸν βλέπομεν πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα. Αἱ Πράξεις λέγουν διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν, ὅτι «ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον», οἱ δὲ δυτικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἐπῆγεν εἰς Ρώμην! Εἰς τὴν σύνοδον τῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος φαίνεται πάλιν ὡς ἐπισκοπῶν ἅπασαν τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ὁμιλεῖ πρῶτος· δεύτερος ὁμιλεῖ ὁ Ἰάκωβος ὁ τοπικῶς ἐπισκοπῶν τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων (Πρξ 15, 6 - 11). Ἀφορμὴ τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου ἦτο ὅτι οἱ ἰουδαΐζοντες Χριστιανοὶ κατηγόρουν τὸν Παῦλον ὡς καινοτόμον καὶ ἀποστάτην, τὸ δὲ τέλος ἦτο ὅτι ἡ σύνοδος ἐδικαίωσε τὸν Παῦλον, τότε δὲ οἱ τρεῖς «στῦλοι» λεγόμενοι ἐπεκύρωσαν τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Παύλου εἰς τὰ ἔθνη καὶ τὴν τακτικήν του. Δι' αὐτὴν τὴν σύνοδον καὶ αὐτὴν τὴν ἀναγνώρισιν ὁ Παῦλος γράφει· «Ἐμοὶ οἱ δοκοῦντες οὐδὲν προσανέθεντο, ἀλλὰ τοὐναντίον ἰδόντες ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς· ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη· καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι, Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας, ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν· μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν, ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι» (Γα 2, 7 - 10). Ὥστε ὁ Παῦλος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν διεκρίνοντο δύο ἀποστολαί, ἡ τῆς περιτομῆς καὶ ἡ τῆς ἀκροβυστίας, καὶ ὅτι εἰς τὴν πρώτην ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς ὁ Πέτρος καὶ εἰς τὴν ἄλλην ὁ Παῦλος· συνειργάζοντο δὲ μὲ τὸν Πέτρον οἱ δύο στῦλοι Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης καὶ οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι, καὶ μὲ τὸν Παῦλον ὁ Βαρνάβας. Ὅταν μετὰ ταῦτα ὁ Πέτρος μετέβη εἰς Ἀντιόχειαν, τὸ κέντρον τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, ὅπως ἡ Ἱερουσαλὴμ ἦτο τὸ κέντρον τῆς ἐκ περιτομῆς, φοβούμενος τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ἰακώβου ἀπέφευγε τοὺς ἐξ ἐθνῶν Χριστιανοὺς καὶ ἀπέρριπτε μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν σιωπηρῶς τὴν χριστιανικὴν ἰδιότητα ἐκείνων καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου. Τὸν ἐμιμήθη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Βαρνάβας. Τότε ὁ Παῦλος, ἂν καὶ ἦτο πλέον τῆς δεκαετίας νεώτερος τοῦ Πέτρου, ἰδὼν ὅτι ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία παραγράφεται σιωπηρῶς καὶ δημοσίᾳ, ἐπέπληξε τὸν Πέτρον ὡσαύτως δημοσίᾳ, διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ κηρύγματός του καὶ τὴν ὑπόστασιν τῆς Ἐκκλησίας τῶν ἐθνῶν. Ὁ δὲ Πέτρος ἐδέχθη ταπεινῶς τὴν ἐπίπληξιν καὶ τοιουτοτρόπως ἀνεγνώρισε τὸ ὀλίσθημά του καὶ ἀποκατέστησε τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ σχετικὴ περικοπὴ τοῦ Παύλου, σπουδαία οὖσα, ἔχει ὡς ἑξῆς· «Ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινας ἀπὸ Ἰακώβου μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν· ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτόν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς. καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι, ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, εἶπον

τῷ Πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων· Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων ἐθνικῶς ζῇς καὶ οὐκ ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν; κλπ.» (Γα 2, 11 - 14)· νομίζω δὲ ὅτι ὅλα τὰ μέχρι τέλους τοῦ κεφαλαίου (στιχ. 21) εἶνε λόγοι τοῦ Παύλου πρὸς τὸν Πέτρον. Κακῶς τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ λέγεται ἔρις Παύλου καὶ Πέτρου καὶ κάκιστα συμπεραίνεται ἐξ αὐτοῦ καὶ ἄλλων παρεξηγήσεων, ὅτι ὑπῆρχεν ἔχθρα καὶ διαμάχη μεταξὺ τῶν δύο ἀποστόλων καὶ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Πρόκειται περὶ φαντασιοκοπίας τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς ποὺ τρέφεται μὲ σφάλματα καὶ παρανοήσεις. Οἱ δύο ἀπόστολοι δὲν ἐρίζουν, ἀλλ' ἁπλῶς ὁ Παῦλος ἐπιπλήττει τὸν Πέτρον καὶ ὁ Πέτρος δέχεται ταπεινῶς τὴν ἐπίπληξιν, διότι συναισθάνεται τὸ σφάλμα του.

Ὅταν ἐδιώχθη ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἡ ἐν Παλαιστίνῃ Ἐκκλησία καὶ ἐφονεύθη ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου, ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἄλλοι συναπόστολοι τῆς περιτομῆς, καθὼς ἐπανέλαβα, κατέφυγον εἰς Αἴγυπτον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Βαβυλῶνα (=Κάιρον). Κέντρον τῆς Ἐκκλησίας τῆς περιτομῆς ἔγινεν ἀντὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἡ αἰγυπτιακὴ Βαβυλών. Κατὰ τὴν δευτέραν αὐστηρὰν φυλάκισιν τοῦ Παύλου καὶ κατὰ τὸν περὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ καιρόν, ἡ ἐκκλησία τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου προΐσταντο οἱ μαθηταὶ τοῦ Παύλου καὶ δὴ ὁ Σιλουανός, ὑπέστη τὴν εἰσβολὴν τῶν νικολαϊτῶν, τοὺς ὁποίους ἤδη καὶ ὁ Παῦλος, καθὼς εἴδομεν καταπολεμεῖ εἰς τὰς τελευταίας Ἐπιστολὰς του. Ὁ Σιλουανὸς κατέφυγεν εἰς τὸν Πέτρον καὶ ὁ Πέτρος ἔστειλε πρὸς τοὺς Μικρασιάτας τὴν Α' Ἐπιστολήν του. Διὰ τοῦτο τοὺς στέλλει χαιρετισμοὺς ἀπὸ τὴν «ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴν» ἐκκλησίαν καὶ ἀπὸ τὸν γνωστόν των Μᾶρκον (Α' Πε 5, 12 - 14). Βραδύτερον ἔστειλε πρὸς τοὺς αὐτοὺς καὶ τὴν Β' Ἐπιστολήν του εἰς τὴν ὁποίαν πλὴν τῶν ἄλλων ἐκθειάζει καὶ τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου καὶ τὰς χαρακτηρίζει ὡς Ἁγίας Γραφὰς (Β' Πε 3, 15 - 16). Διὰ τὸν θάνατον τοῦ Πέτρου εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ἦτο μαρτυρικὸς κατὰ τὴν πρόρρησιν τοῦ Κυρίου καὶ τὴν ἐκ τῶν ὑστέρων ἑρμηνείαν τῆς προρρήσεως ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου· «Ὅταν γηράσῃς», τοῦ εἶπεν ὁ Κύριος, «ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σὲ ζώσει καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλεις. τοῦτο δὲ εἶπε σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεὸν» (Ἰω 21, 18 - 19· καὶ Β' Πε 1, 14). Δὲν εἶνε βέβαιον ἀλλ' οὔτε καὶ πιθανόν, ἂν μετέβη εἰς Ρώμην εἴτε ἄλλοτε εἴτε ὅταν συνελήφθη διὰ νὰ ἀποθάνῃ. Τὸν Πέτρον διεδέχθη ὁ Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἰακώβου, ὁ καὶ τοῦ Κυρίου λεγόμενος ἀδελφός, τὸν δὲ Ἰούδαν προφανῶς ὁ Μᾶρκος, διότι ὁ Ἰωάννης ἔφυγεν εἰς Μ. Ἀσίαν, ὅπου διεδέχθη κάποιον ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τοῦ Παύλου.

2. Παραλῆπται. Τῆς Α' Πέτρου οἱ παραλῆπται κατονομάζονται ρητῶς· εἶνε οἱ «ἐκλεκτοὶ παρεπίδημοι τῆς διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας» (1,1), δηλαδὴ οἱ Μικρασιᾶται· αἱ ἐκκλησίαι ποὺ ἵδρυσεν ὁ Παῦλος καὶ ἐπισκοποῦν οἱ μαθηταί του. Τῆς Β' Πέτρου παραλῆπται εἶνε οἱ αὐτοί· διότι λέγει· «Ταύτην ἤδη, ἀγαπητοί, δευτέραν

ὑμῖν γράφω ἐπιστολήν» (Β΄ Πε 3,1). Ἀμφότεραι δηλαδὴ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Πέτρου εἶνε ἐγκύκλιοι. Ἐγκύκλιοι εἶνε καὶ πᾶσαι αἱ μεταγενέστεραι Ἐπιστολαί, ἤτοι Ἰούδα, Ἀποκάλυψις, Ἰωάννου Α΄, Εὐαγγέλιον κατὰ Ἰωάννην. Εἰς τὴν σειρὰν τῶν Ἐπιστολῶν αὐτῶν, ποὺ συμπίπτουν μὲ τὸν ἰουδαϊκὸν πόλεμον τοῦ 66 - 70, παρατηροῦμεν ὅτι ἀποσβήνεται ἡ διάκρισις δύο ἐκκλησιῶν, περιτομῆς καὶ ἀκροβυστίας, ἀναμιγνύονται οἱ Χριστιανοὶ μεταξύ των καὶ ἀποχωρίζονται τελείως ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, γίνεται μία Ἐκκλησία, καὶ αἱ δύο ἀποστολαὶ συγχωνεύονται εἰς μίαν.

3. *Χρόνος καὶ τόπος.* Αἱ Ἐπιστολαί, κατόπιν ὅσων ἐδείχθησαν, ἐγράφησαν ἐν Βαβυλῶνι τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὰ ἔτη 64 - 68.

4. *Ἀφορμὴ καὶ σκοπός.* Ἀφορμὴ ἀμφοτέρων τῶν Ἐπιστολῶν εἶνε ἡ διείσδυσις τῶν ἀκολάστων αἱρετικῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας. Σκοπὸς ἡ καταπολέμησίς των, ἡ ἐνημέρωσις τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἡ ἐπανειλημμένη ὑπόμνησις τῆς «ἐντολῆς» τοῦ Χριστοῦ, δηλαδὴ τῆς χριστιανικῆς διδαχῆς. Διὰ τοῦτο ὁ Πέτρος χαρακτηρίζει τὰς Ἐπιστολάς του ὡς «ὑπομνήσεις»· αὐτὸ σημαίνει καὶ ἀναγνώρισιν τῶν Ἐπιστολῶν καὶ τῆς διδαχῆς τοῦ Παύλου.

5. *Γλῶσσα καὶ ὕφος.* Ἡ γλῶσσα εἶνε εἰς τὸ ἐπίπεδον Ματθαίου - Παύλου. Ρητῶς μαρτυρεῖται ὅτι τὴν Α΄ Ἐπιστολὴν γράφει καὶ κομίζει ὁ Σιλουανός. Εἶνε λοιπὸν ἡ γλῶσσα τοῦ Σιλουανοῦ. Ὁ Πέτρος ὁμιλῶν ἑλληνιστί, ἴσως δὲν ἐγνώριζε καὶ γράμματα ἑλληνικά, ἢ δὲν ἦτο ἐπιτήδειος εἰς τὸ γράφειν ἑλληνιστί. Δὲν εἶνε βέβαιον ἂν τῆς Β΄ Ἐπιστολῆς ὑπογραφεὺς εἶνε πάλιν ὁ Σιλουανὸς ἢ κανεὶς ἄλλος. Τὸ ὕφος εἰς τὴν Α΄ Πέτρου εἶνε αὐστηρὸν καὶ συγκρατημένον· ἡ Α΄ Ἐπιστολὴ ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῆς πρὸς Ἐφεσίους· χρησιμοποιεῖ ὡς μέθοδον τῆς καταπολεμήσεως τὸν τονισμὸν τῆς ἀληθείας καὶ τὴν ἐν ὑπαινιγμῷ μόνον καὶ προληπτικὴν ἀνασκευὴν τοῦ ψεύδους, τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀνηθικότητος. Ἡ Β΄ Ἐπιστολὴ ἔχει τὸ αὐτὸ ὕφος, ἀλλ' εἰς αὐτὴν ὁ Πέτρος ὁμιλεῖ ἀπροκαλύπτως. Προφανῶς τὸ κακὸν ἔχει γνωσθῇ τοῖς πᾶσι καὶ δὲν εἶνε καιρὸς ὑπαινιγμῶν. Διὰ τοῦτο ἡ Β΄ Ἐπιστολὴ ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῆς πρὸς Κολασσαεῖς.

6. *Σχέσις μὲ τὴν Π. Διαθήκην.* Εἰς ἀμφοτέρας τὰς Ἐπιστολὰς παρατίθενται χωρία καὶ μνημονεύονται γεγονότα τῆς Π. Διαθήκης πρὸς διδασκαλίαν καὶ παραδειγματισμόν. Πολὺ φαίνεται ὅτι ἡ Π. Διαθήκη εἶνε κοινὸν ἀνάγνωσμα τῶν Χριστιανῶν.

7. *Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον.* Διαγράμματα εἰδικὰ δὲν ὑπάρχουν. Τὸ περιεχόμενον τῆς Α΄ ἔχει ὡς ἑξῆς.

1. Ἁγιασμὸς εἰς Χριστὸν τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον (1,1 - 2,10).
2. Συνέπειαι τοῦ ἁγιασμοῦ (2, 11 - 5,9).
   α΄. Ὑπακοὴ εἰς τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν (2, 11 - 17).
   β΄. Ὑποταγὴ τῶν δούλων εἰς τοὺς κυρίους (2,18 - 25).

γ'. Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ τῶν συζύγων (3,1 - 7).
δ'. Ὁμοφροσύνη καὶ ἀγάπη τῶν Χριστιανῶν (3,8 - 12).
ε'. Ἡ ἀγαθὴ συνείδησις τῶν ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ (3,13 - 22).
ϛ'. Ἡ ἁγνὴ ἀνατροφὴ τῶν πιστῶν τοῦ Χριστοῦ (4,1 - 11).
ζ'. Παθήματα διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ (4,12 - 19).
η'. Συμβουλαὶ πρὸς τοὺς προϊσταμένους τῶν ἐκκλησιῶν (5,1 - 5).
ϑ'. Ταπείνωσις καὶ ἐγρήγορσις (5,6 - 9).
3. Εὐχαί, εἰδήσεις, χαιρετισμοὶ (5,10 - 14).

Τῆς δὲ Β' Πέτρου τὸ περιεχόμενον ἔχει ὡς ἑξῆς.

1. Ἡ πρέπουσα τοῖς Χριστιανοῖς ζωὴ καὶ διαγωγὴ (1,1 - 11).
2. Ἡ αὐτοψία θεμέλιον τῆς πίστεώς μας (1,12 - 21).
3. Ἔλεγχος τῶν ἀκολάστων ψευδοδιδασκάλων (2).
4. Ἀπόκρουσις τῆς πλάνης τῶν ψευδοδιδασκάλων (3,1 - 13).
5. Ἐπικύρωσις τῆς διδαχῆς τοῦ Παύλου (3,14 - 16).
6. Εὐχὴ (3,17 - 18).

25. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΙΟΥΔΑ

Εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα ἔγραψα Ὑπόμνημα 530 σελίδων, αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐμνημόνευσα κατ' ἐπανάληψιν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρα ἐπὶ μέρους ὑπομνήματα· εἰσαγωγικόν, κριτικόν, ἑρμηνευτικόν, θεολογικόν. Ἐκεῖ ἐπιχειρεῖται ἡ ἐπίλυσις ὅλων τῶν σχετικῶν προβλημάτων, ἐκδίδεται δὲ ἡ Ἐπιστολὴ ἐξ 109 χειρογράφων καὶ τῶν ἀρχαίων μεταφράσεων καὶ τῶν παραθέσεων Ἑλλήνων, Λατίνων, καὶ Σύρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἐδῶ θὰ ἀναφέρω ὀλίγα μόνον, ἀνάλογα πρὸς τὸν ὄγκον αὐτῆς τῆς παραδιδομένης εἰσαγωγῆς, διὰ δὲ τὰ περισσότερα παραπέμπω εἰς τὸ Ὑπόμνημα ἐκεῖνο.

1. Συγγραφεύς. Ὁ Ἰούδας μετὰ τοῦ Ἰακώβου εἶνε, καθὼς ἐλέχθη, υἱοὶ τοῦ Ἰωσὴφ ἐκ προτέρας γυναικός, διὰ τοῦτο καὶ λέγονται «ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου». Εἰς τὰ Εὐαγγέλια ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου (Μθ 13,55· Μρ 6,3· πρβλ. καὶ Ἰω 7, 3 - 5· Πρξ 1,14· Α' Κο 9,5). Ὁ Ἰούδας ἦτο ὅπως καὶ ὁ Ἰάκωβος ἔγγαμος, ὁ δὲ Ἡγήσιππος ἀναφέρει καὶ δύο ἐγγόνους του. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του κατέφυγε μετὰ τῶν ἄλλων ἀποστόλων τῆς περιτομῆς εἰς Βαβυλῶνα τῆς Αἰγύπτου. Ἀπέθανε μαρτυρικῶς. Λέγονται πολλὰ περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ τόπου τοῦ θανάτου του. Πιθανωτέρα εἶνε ἡ πληροφορία ὅτι ἐφονεύθη ἐν Ὀστρακίνῃ τῆς Αἰγύπτου.

2. Παραλῆπται, χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς. Ὁ Ἰούδας ἔγραψε τὴν Ἐπιστολήν του ἐκ Βαβυλῶνος τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὰ ἔτη 66 - 69 πρὸς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας.

3. Ἀφορμὴ καὶ σκοπός. Ἀφορμὴ τῆς Ἐπιστολῆς εἶνε ἡ διείσδυσις τῶν ἀκολάστων αἱρετικῶν νικολαϊτῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας καὶ

σκοπὸς ἡ ἀποκάλυψις αὐτῶν, ἡ καταπολέμησις, ὁ ἔλεγχος. Ὁ Ἰούδας θεωρεῖ τὴν Ἐπιστολήν του ὡς συνέχειαν τῶν δύο Ἐπιστολῶν τοῦ Πέτρου καὶ ὑπόμνησιν τῆς διδαχῆς τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου.

4. *Γλῶσσα καὶ ὕφος.* Ἡ γλῶσσα του ἀρτία ἑλληνικὴ εἰς τὸ ἐπίπεδον Ματθαίου, Παύλου, Πέτρου. Τὸ ὕφος ἄκρως ζωηρὸν καὶ αὐστηρόν.

5. *Σχέσεις.* Μὲ τὴν Π. Διαθήκην ἡ Ἐπιστολὴ ἔχει στενὴν σχέσιν· ἐκτὸς τοῦ ὅτι παρατίθεται ἕνα χωρίον τοῦ Ζαχαρίου, ἀναφέρονται ἐν αὐτῇ σειρὰ ὁλόκληρος παραδειγμάτων ἐκ τῆς Παλαιᾶς, ὁ Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἐρήμῳ, τὰ Σόδομα καὶ ἡ Γόμορρα, ἡ διαμάχη Μιχαὴλ καὶ διαβόλου, ὁ Κάιν, ὁ Βαλαάμ, ὁ Κορέ, ὁ Ἐνώχ. Ἀπὸ τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης σχετίζεται περισσότερον πρὸς τὰς Ἐπιστολὰς Παύλου καὶ Πέτρου. Ἀλλὰ τὸ κείμενον μὲ τὸ ὁποῖον ἔχει ἰδιάζουσαν σχέσιν ὡσὰν τὴν σχέσιν τῶν τριῶν πρώτων Εὐαγγελίων ἀκριβῶς, εἶνε ἡ Β΄ Πέτρου, τῆς ὁποίας ἐπαναλαμβάνει τὸ δεύτερον κεφάλαιον. Κακῶς ὑπεστηρίχθη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἤδη ὅτι ἀντλεῖ ἐκ τῶν ἀποκρύφων τῆς Π. Διαθήκης Ἐνὼχ καὶ Ἀνάληψις Μωϋσέως, τὰ ὁποῖα εἶνε δῆθεν προχριστιανικά. Ἀπέδειξα ὅτι τὰ ἀπόκρυφα αὐτὰ ἐγράφησαν τῷ 132 - 135 μ.Χ., ὅτι αὐτὰ παραθέτουν χωρία ἐκ τοῦ Ἰούδα καὶ ὄχι ἀντιστρόφως καὶ ἔδειξα ἀπὸ ποῖα μέρη τῆς Π. Διαθήκης καὶ πῶς λαμβάνει ὁ Ἰούδας ὅσα λέγει περὶ Μιχαὴλ καὶ Ἐνώχ. Τὰ περὶ Μιχαὴλ λαμβάνει ἐκ τοῦ Ζαχαρίου, καὶ ἡ προφητεία τοῦ Ἐνὼχ εἶνε ἑρμηνεία τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῆς Γενέσεως.

6. *Περιεχόμενον.* Εἰς τὴν μικρὰν Ἐπιστολὴν του ὁ Ἰούδας μετὰ τὸν ἀσπασμὸν καὶ τὴν εἰσαγωγικὴν δήλωσιν τοῦ σκοποῦ του (1 - 4), ἐν οἷς λέγει ὅτι οἱ αἱρετικοὶ τοὺς ὁποίους ἐλέγχει ἀρνοῦνται «τὸν μόνον Δεσπότην καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν», καὶ μετατρέπουν «τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν εἰς ἀσέλγειαν», εἰσέρχεται εἰς τὸ θέμα. Ὑπομιμνήσκει τὴν ἀσέβειαν καὶ πτῶσιν τοῦ Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἐρήμῳ, τὴν πτῶσιν τῶν πονηρῶν ἀγγέλων, τὴν καταστροφὴν τῶν Σοδομιτῶν καὶ Γομορριτῶν διότι ἦσαν κίναιδοι ὅπως οἱ νῦν αἱρετικοί, τὴν εὐγένειαν τοῦ Μιχαὴλ ἀκόμη καὶ πρὸς τὸν διάβολον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν βλάσφημον διάθεσιν τῶν νῦν αἱρετικῶν, οἱ ὁποῖοι φθείρονται μέσα εἰς τὰ αἴσχη των. Τοὺς παρομοιάζει μὲ τὸν Κάιν εἰς τὴν κακίαν, μὲ τὸν Βαλαὰμ εἰς τὴν ἔκφυλον διδαχήν, μὲ τὸν Κορὲ εἰς τὴν ἀπείθειαν πρὸς τοὺς πνευματικοὺς ἡγέτας. Τοὺς θεωρεῖ κηλῖδας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἰδιοτελεῖς τυχοδιώκτας, εἰς αὐτοὺς δὲ ἀναφέρει τὴν προφητείαν τοῦ Ἐνὼχ, ὅτι ὁ ἐρχόμενος Κύριος θὰ κρίνει τοὺς ἀσεβεῖς τῆς γῆς. Τοὺς θεωρεῖ ἀνθρώπους ἄνευ ἁγίου Πνεύματος, ψυχικοὺς καὶ κτηνώδεις. Εἰς τὰ πιστὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ὑπενθυμίζει τὰς προφητείας τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου περὶ ἐλεύσεως ἀσεβῶν ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ. Τοὺς συμβουλεύει πῶς νὰ σώσουν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς διορθωσίμους αἱρετικούς. Τοὺς εὔχεται

νὰ παραστοῦν ἄμωμοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰούδας διὰ τῆς Ἐπιστολῆς του προκαλεῖ τὴν φανερὰν ρῆξιν μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ αἱρετικῶν.

26. ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ Α΄ - Γ΄

*1. **Μαρτυρία.*** Μετὰ τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα ἐγράφη, ὅπως ἐλέχθη, ἡ Ἀποκάλυψις καὶ ἐκεραύνωσε τοὺς νικολαΐτας. Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν ὁ Ἰωάννης γράφει τὸ ὄνομά του ἐπανειλημμένως. Μετὰ τὴν Ἀποκάλυψιν, εἰς τὰς τρεῖς ἐν λόγῳ Ἐπιστολάς δὲν ἐπαναλαμβάνει τὸ ὄνομά του. Εἶνε ὅμως γνωστὸν ποῖος εἶνε καὶ διὰ τοὺς τότε καὶ δι' ἡμᾶς. Διὰ τοὺς τότε, διότι αὐτὸς ἦτο ὁ τελευταῖος, ὁ μόνος ἐπιζῶν αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος τοῦ Κυρίου· καὶ ὅταν γράφῃ «Ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν,... ὃ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν» (Α΄ Ἰω 1,1) εἶνε ὡσὰν νὰ γράφῃ πάλιν τὸ ὄνομά του. Τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιόν του. Δι' ἡμᾶς εἶνε γνωστὸν ποῖος ἦτο, διότι ἐπὶ πλέον βλέπομεν τὴν γλῶσσαν καὶ ἄλλας ἰδιαζούσας συνηθείας. Εἰς τὰς δύο μικρὰς Ἐπιστολὰς γράφει μόνον «ὁ πρεσβύτερος», δηλαδὴ ὁ τῆς παλαιᾶς γενεᾶς τῶν αὐτοπτῶν, ὁ μάρτυς ὁ ἀξιόπιστος, ὁ πατέρας σας. Δὲν ἐννοεῖ ἁπλῶς τὸν δεύτερον βαθμὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας. Ἐπὶ πλέον ἑκάστη τῶν μικρῶν ἐπιστολῶν ἦτο πρόλογος ἢ ἐπίλογος τῆς μεγάλης εἰς ἕνα αὐτῆς ἀντίγραφον, ἐγκυκλίου οὔσης, καὶ τὸ ὄνομα τῆς Α΄ ἦτο κοινὸν καὶ διὰ τὴν Β΄ καὶ Γ΄. Ἡ Α΄ Ἐπιστολὴ εἶνε τὸ κύριον καὶ ἐγκύκλιον κείμενον, ἡ δὲ Β΄ τὸ διαβιβαστικὸν αὐτῆς πρὸς μίαν ἐκκλησίαν, καὶ ἡ Γ΄ τὸ διαβιβαστικὸν πρὸς ἕνα πρόσωπον. Βραδύτερον ἐπισυνήφθησαν καὶ αἱ δύο εἰς τὸ τέλος τῆς μεγάλης καὶ ἀπετέλουν ἕνα βιβλίον, ὅπως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ Ἰερεμίας, οἱ Θρῆνοι, καὶ ὁ Βαροὺχ ἦσαν ἕνα βιβλίον μὲ ἕνα ὄνομα «Ἰερεμίας». Καὶ οἱ πατέρες τοῦ Β΄ καὶ Γ΄ αἰῶνος παρέθετον ἐκ τοῦ Βαρούχ καὶ ἔλεγον «Ἰερεμίας», παρέθετον ἐκ τῆς Γ΄ Ἰωάννου καὶ ἔλεγον «ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου ἡ καθολική». Ἡ ἀμφισβήτησις τῆς γνησιότητος τῶν δύο μικρῶν Ἐπιστολῶν καὶ ἡ ἀπόδοσις αὐτῶν εἰς ἄλλον Ἰωάννην πρεσβύτερον εἰς τὸν βαθμόν, ὄχι ἀπόστολον ἢ ἐπίσκοπον, μεταγενέστερον δέ, εἶνε πλάνη ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ὀφειλομένη εἰς τὴν ἄγνοιαν τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως. Εἶπα περὶ τοῦ θέματος καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ Κανόνος, παραπέμπω δὲ καὶ εἰς τὴν διατριβὴν «Ὁ κατάλογος τοῦ Muratori» (σ. 37 - 40).

*2. **Παραλῆπται.*** Ἡ Α΄ Ἰωάννου ἐγκύκλιος οὖσα ἐστάλη πρὸς ἁπάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας, ἂν ὄχι καὶ τῆς οἰκουμένης. Διὰ τοῦτο ὠνομάσθη ἐξ ἀρχῆς καθολική, ἔπειτα δὲ κατὰ συνεκδοχὴν ὠνομάσθησαν καὶ αἱ ἑπτὰ καθολικαί. Ἡ Β΄ Ἰωάννου διεβίβαζε τὴν Α΄ πρὸς μίαν «ἐκλεκτὴν κυρίαν καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς» (1). Ἀσπάζομαι τὴν γνώμην ὅτι ἡ «ἐκλεκτὴ κυρία» αὐτὴ εἶνε μία ἐκκλησία, τὰ δὲ τέκνα της οἱ Χριστιανοί της. Ἤδη

ὁ Πέτρος εἰς τὴν Α΄ Ἐπιστολήν του σαφῶς ἐννοῶν ἐκκλησίαν γράφει· «Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή» (Α΄ Πε 5,13). Καὶ ἐδῶ ὁ Ἰωάννης εἰς τὸ τέλος γράφει· «Ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς» (Β΄ Ἰω, 13). Ἔπειτα ἐντὸς τοῦ κειμένου γράφει· «Ἐχάρην λίαν ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ» (4). Ἂν ἦτο μία γυνή, μᾶλλον θὰ τὴν συνελυπεῖτο, διότι ὡρισμένα τέκνα της ἐπλανήθησαν, ὄχι διότι ἐπέζησαν μερικά. Ἐπειδὴ εἶνε ἐκκλησία, γράφει ἔτσι· ἐννοεῖ τὴν μεγάλην κρίσιν διὰ τὴν ἀποκοπὴν τῶν νικολαϊτῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἄλλαι μὲν ἐκκλησίαι κατεποντίσθησαν αὔτανδροι, διότι εἶχον διαβρωθῆ τελείως, ἄλλαι δὲ ἔχασαν μεγάλα καὶ πολυπληθῆ τεμάχια σεσηπότα. Μακαρία ἡ ἐκκλησία ποὺ διετήρει καὶ ὑγιᾶ τέκνα· διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης «ἐχάρη λίαν, ὅτι εὕρηκεν ἐκ τῶν τέκνων τῆς ἐκλεκτῆς κυρίας περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ». Ἀλλὰ καὶ τὸ «Ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη» (12) φαίνεται ὅτι λέγεται πρὸς ἐκκλησίαν καὶ ὄχι πρὸς μίαν γυναῖκα ἢ μίαν οἰκογένειαν. Ἡ Γ΄ Ἰωάννου διεβίβαζε τὴν Α΄ πρὸς «Γάιον τὸν ἀγαπητόν». Ὁ Γάιος πρέπει νὰ ἦτο ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης, πιθανῶς ἐπίσκοπος. Ἐπίσκοπος καλὸς γείτονος ἐκκλησίας πρέπει νὰ ἦτο καὶ ὁ ἀναφερόμενος Δημήτριος, περὶ τοῦ ὁποίου γράφει· «Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν, καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι» (Γ΄ Ἰω, 12). Νικολαΐτης ἐπίσκοπος φαίνεται ὁ Διοτρέφης περὶ τοῦ ὁποίου γράφει· «Ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν Διοτρέφης οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς. διὰ τοῦτο, ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔ ρ γ α ἃ π ο ι ε ῖ, λ ό γ ο ι ς π ο ν η ρ ο ῖ ς φλυαρῶν ἡμᾶς· καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει» (9 - 10). Εἰς τὰς Διαταγὰς τῶν ἀποστόλων λέγεται ὅτι ὁ μὲν Γάιος ἦτο ἐπίσκοπος Περγάμου, ὁ δὲ Δημήτριος Φιλαδελφείας. Περὶ τοῦ Διοτρέφους οὐδὲν ἄλλο παραδίδεται. Ἡ πληροφορία αὐτή, καὶ ἂν δὲν εἶνε ἀκριβής, ἀπηχεῖ μίαν ἀλήθειαν.

3. *Χρόνος καὶ τόπος*. Αἱ τρεῖς Ἐπιστολαὶ ἐγράφησαν ὁμοῦ κατὰ τὰ ἔτη 68 - 71 ἀπὸ κάποιαν πόλιν τῆς Μ. Ἀσίας, πιθανῶς τὴν Ἔφεσον.

4. *Ἀφορμὴ καὶ σκοπός*. Ἀφορμὴ εἶνε ἡ ἰδία ποὺ προεκάλεσε καὶ τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰούδα καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν. Σκοπὸς ἡ καταπολέμησις τῶν νικολαϊτῶν καὶ ἡ ἐμπέδωσις τῆς φωτεινῆς ἀληθείας. Τῶν δύο μικρῶν Ἐπιστολῶν σκοπὸς εἶνε καὶ ἡ διαβίβασις τῆς μεγάλης.

5. *Γλῶσσα καὶ ὕφος*. Ἀκριβῶς τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου γλῶσσα καὶ τὸ αὐτὸ ὕφος μὲ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Τὸ ὕφος εἶνε μᾶλλον νικητήριον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν Ἀποκάλυψιν ὅπου εἶνε ἐπιθετικὸν καὶ ἐλεγκτικόν.

6. *Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον*. Τῆς Α΄ Ἐπιστολῆς τὸ διάγραμμα

εἶνε ἁπλοῦν καὶ ἀνεπιτήδευτον, σειρὰ παραγράφων ἁπλῶς συνημμένων.

1. Ἡ ἐξ αὐτοψίας καὶ αὐτηκοΐας μαρτυρία τοῦ Χριστοῦ (1,1 - 4).
2. Ἀλήθεια καὶ ψεῦδος, ἐξομολόγησις καὶ ἄφεσις ἁμαρτιῶν δυνάμει τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ (1,5 - 10).
3. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἡ τήρησις τῶν ἐντολῶν του, ὁ ἱλασμὸς τῶν μὴ πρὸς θάνατον ἁμαρτησάντων, ἡ νίκη τοῦ φωτὸς κατὰ τοῦ σκότους (2,1 - 17).
4. Οἱ ἀντίχριστοι (2,18 - 29).
5. Ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη καὶ ἡ ψευδοαγάπη, ἡ σχετικὴ ἀναμαρτησία τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θανάσιμος ἁμαρτία τῶν ἀρνητῶν τοῦ Θεοῦ (3).
6. Τὸ ἀληθινὸν Πνεῦμα καὶ τὰ ψευδῆ πνεύματα τῆς πλάνης (4, 1 - 6).
7. Ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη (4,7 - 21).
8. Ἡ πίστις εἰς τὸν Πατέρα, τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (5,1 - 12).
9. Τὰ γνήσια τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ παρρησία αὐτῶν εἰς τὸ αἰτεῖσθαι (5, 13 - 21).

Εἶνε πολὺ δύσκολον νὰ διακρίνῃ κανεὶς διάγραμμα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν καὶ θέμα εἰς τὰς παραγράφους. Ὅλη ἡ Ἐπιστολὴ εἶνε ἕνα «χῦμα νοημάτων». Τῆς Β΄ Ἐπιστολῆς θέμα εἶνε οἱ ἀντίχριστοι γενικῶς· τὸ τῆς Γ΄ Ἐπιστολῆς εἶνε οἱ πιστοὶ δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ συγκεκριμένος ἀντίχριστος Διοτρέφης, ἕνας ἐκ τῶν πολλῶν ἀντιχρίστων. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς διαβιβαστικὰς Ἐπιστολὰς ὁ Ἰωάννης προαναγγέλλει καὶ ἐπίσκεψίν του. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἢ κακῶν ἀντιδράσεων ποὺ ἐπληροφορήθη ὅτι προεκάλεσεν εἰς ἑκάστην ἐκκλησίαν ἡ προαποσταλεῖσα Ἀποκάλυψις, ὁ Ἰωάννης ἐκανόνισε ποίας ἐκκλησίας θὰ ἐπισκεφθῇ. Εἰς αὐτὰς μόνον ποὺ ἀντέδρασαν καλῶς ἔστειλεν ἴσως τὴν ἐγκύκλιον Α΄ Ἐπιστολὴν καὶ αὐτὰς ἐπεσκέφθη. Αὐτὸ ὅμως μόνον ὡς ὑπόθεσις.

7. Ἀκεραιότης. Εἰς τὸ χωρίον Α΄ Ἰω 5, 7 - 8 τὸ γνήσιον κείμενον εἶνε· «Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν». Ἔτσι παραδίδουν τὸ χωρίον ἁπαξάπαντα τὰ χειρόγραφα τοῦ πρωτοτύπου πασῶν τῶν παραδόσεων, καθὼς καὶ οἱ ἀνατολικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεξαιρέτως, καὶ αἱ ἀρχαῖαι μεταφράσεις πλὴν τῶν λατινικῶν. Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ παρενεβλήθη μία προσθήκη, ὥστε νὰ λάβῃ τὴν ἑξῆς μορφήν. «Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες *ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατήρ, ὁ Λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι· καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ*, τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν». Πρῶτος ἀναφέρει τὴν προσθήκην ὁ Ἱσπανὸς αἱρεσιάρχης Πρισκιλλιανὸς (+381) εἰς γλῶσσαν λατινικήν. Μετὰ τοῦτον τὸ ἔχουν ἐλάχιστοι Λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ ὀλίγοι κώδικες τῶν λατινικῶν μεταφράσεων. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὸ ἔχει ἕνας ἑλληνολατινικὸς κῶδιξ ὁ 629 ἢ Vaticanus ottobonianus 298 τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, παρασκευασθεὶς ἐν Ἰταλίᾳ ὑπὸ δυτικῶν· τὸ ἑλληνικόν του

κείμενον συμμορφώνεται παντοῦ μὲ τὸ λατινικόν. Ἐπίσης τὸ ἔχει ἑλληνιστὶ κατὰ τὸν ΙΕ′ αἰῶνα ὁ βυζαντινῆς καταγωγῆς δομινικανὸς μοναχὸς τῆς Δύσεως Μανουὴλ Καλέκας, ὀπαδὸς τοῦ Θωμᾶ Ἀκυνάτου. Μετὰ ταῦτα τὸ εἰσήγαγεν εἰς τὴν πρώτην ἔντυπον ἔκδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου ὁ καρδινάλιος καὶ ὑπουργὸς ἐν Ἰσπανίᾳ Ximenes de Cisneros τῷ 1514 καὶ ἔπειτα οἱ ἄλλοι ἐκδόται. Μετὰ τὰς πρώτας ἐντύπους ἐκδόσεις τὸ ἔχουν τρία ἑλληνικὰ χειρόγραφα τοῦ ΙϚ′ καὶ ΙΖ′ αἰῶνος ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕνα ἀπεδείχθη ὅτι εἶχε ἀντίγραφον τῆς ἐντύπου ἐκδόσεως τοῦ Ximenes. Ὅταν ὁ ἡμέτερος Β. Ἀντωνιάδης ἐξέδωκε τὴν Κ. Διαθήκην ἐκ πολλῶν χειρογράφων, εἰς οὐδὲν εὗρε τὸ χωρίον, καὶ δὲν τὸ περιεῖχεν εἰς τὸ κείμενον· τὸν ὑπεχρέωσεν ὅμως νὰ τὸ περιλάβῃ ἡ ἐπιτροπεία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ἀλλὰ τὸ ἐτύπωσε μὲ λεπτότερα στοιχεῖα, καὶ ἔτσι ἀνατυπώνεται μέχρι σήμερον εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐκδόσεις. Ἡ προσθήκη εἶνε ἀναμφιβόλως νόθος.

27. ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ

1. Μαρτυρία. Εἰς τὸν Κανόνα ἔδειξα τὴν ἐξωτερικὴν μαρτυρίαν τοῦ βιβλίου τούτου καὶ τὰς ἐναντίον του ἀντιρρήσεις, εἰς δὲ τὸν βίον τοῦ Ἰωάννου (Εὐαγγέλιον κατὰ Ἰωάννην) τὴν ἐσωτερικὴν ρητὴν μαρτυρίαν του, ὅτι εἶνε ἔργον τοῦ Ἰωάννου, μαθητοῦ, ἀποστόλου, καὶ εὐαγγελιστοῦ τοῦ Χριστοῦ.

2. Παραλῆπται. Ἡ Ἀποκάλυψις εἶνε ἐγκύκλιος Ἐπιστολή. Ἡ μὲν ἱστορία τοῦ ἀγῶνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφη, δηλοῖ ὅτι παραλῆπται τῆς Ἀποκαλύψεως εἶνε οἱ ἴδιοι ποὺ παρέλαβον καὶ τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰούδα, δηλαδὴ αἱ ἐκκλησίαι «Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας»· ἡ δὲ Ἀποκάλυψις αὐτὴ δηλοῖ ὅτι ἀποστέλλεται πρὸς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἐπισκόπους τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν Ἐφέσου, Σμύρνης, Περγάμου, Θυατείρων, Σάρδεων, Φιλαδελφείας, καὶ Λαοδικείας. Τὸ δεύτερον τοῦτο ὅμως εἶνε συμβολικὸς ἀριθμὸς σημαίνων πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας. Αἱ μὲν Ἔφεσος καὶ Σμύρνη εἶνε γνωσταὶ μεγαλουπόλεις τῆς ἀρχαιότητος ἐπὶ τῆς μικρασιατικῆς ἀκτῆς τοῦ Αἰγαίου, ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς χερσοννήσου ἡ ὁποία ἐγγίζει τὴν Χίον. Αἱ δὲ λοιπαὶ πέντε πόλεις σχηματίζουν μαζὶ μὲ τὰς Κολοσσὰς μίαν λοξὴν γραμμὴν πόλεων, ὅπως εἶπα, μὲ φορὰν ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ μὲ τὴν σειρὰν ἀκριβῶς ποὺ γράφονται εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν. Παραλείπεται ἡ τελευταία πόλις Κολοσσαί, διὰ νὰ μὴ χαλάσῃ ὁ συμβολικὸς ἀριθμὸς ἑπτά. Αἱ εἰς τὰς πόλεις αὐτὰς ἐκκλησίαι καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἱδρύθησαν ὑπὸ τοῦ Παύλου.

3. Χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς. Τὴν Ἀποκάλυψιν ἔγραψεν ὁ Ἰωάννης «ἐν τῇ νήσῳ Πάτμῳ» κατὰ τὰ ἔτη 67 - 70. Εἶνε τὸ πρῶτον κείμενόν

του· ἕπονται αἱ Ἐπιστολαὶ καὶ εἰς τὸ τέλος τὸ Εὐαγγέλιον· καὶ τὰ πέντε δὲ εἶνε τὰ τελευταῖα χρονικῶς βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης.

4. Ἀφορμὴ καὶ σκοπός. Εἶπα περὶ τῆς ἀφορμῆς καὶ τοῦ σκοποῦ. Ἡ Ἀποκάλυψις περισσότερον καὶ τῶν 8 βιβλίων τοῦ κατὰ νικολαϊτῶν ἀγῶνος ἐτάραξε τοὺς νικολαΐτας καὶ τοὺς ἀπέκοψεν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν.

5. Γλῶσσα καὶ ὕφος. Μόνη ἡ Ἀποκάλυψις ἀνήκει εἰς τὸ τέταρτον καὶ κατώτατον γλωσσικὸν ἐπίπεδον τῆς Κ. Διαθήκης. Κατ' οὐσίαν εἶνε εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον καὶ τὰς Ἐπιστολάς του. Ἀλλ' ἔχει ἀτελεστέραν γλῶσσαν μὲ λάθη συντακτικά, ἐνῷ δὲν ἔχουν τέτοια τὰ ἄλλα κείμενα τοῦ Ἰωάννου. Διὰ τοῦτο τὴν κατέταξα εἰς ἐπίπεδον κατώτερον. Διατί ὁ Ἰωάννης γράφει μὲ ἀτελεστέραν γλῶσσαν εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν παρὰ εἰς τὰ ἄλλα βιβλία του; δύναται νὰ ἔχῃ πολλὰς αἰτίας. Αὐτὸ εἶνε τὸ πρῶτον γραπτὸν τοῦ ἑλληνομαθοῦς ἀγραμμάτου Ἑβραίου· τὸ ἔγραψε πρὶν νὰ συναναστραφῇ πολὺ τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ τελειοποιήσῃ τὰ ἑλληνικά του· αὐτὴ ἀκριβῶς εἶνε ἡ ἐν Παλαιστίνῃ λαλουμένη ἑλληνική, ἐνῷ ἡ τῶν ἄλλων βιβλίων του εἶνε βελτιωμένη· ἐν Πάτμῳ δὲν εἶχε κάποιον νὰ τοῦ διορθώσῃ τὸ κείμενον γλωσσικῶς, ἐνῷ ἐν Μ. Ἀσίᾳ εἶχε καὶ τὸν διώρθωναν· ὁ ἴδιος ὅσον περισσότερον χρόνον διέτριβε μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, τόσον καλύτερον ἔγραφε τὴν ἑλληνικήν. Ὅσον διὰ τὸ ὕφος εἶνε ὄχι ἁπλῶς ζωηρόν, ἀλλὰ κεραυνοβόλον· ἐπιθετικόν, ἐλεγκτικόν, προφητικόν.

6. Σχέσις μὲ τὴν Π. Διαθήκην. Ὅπως ἐλέχθη καὶ εἰς τὰ προηγούμενα, εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν δὲν εὑρίσκονται χωρία τῆς Π. Διαθήκης τόσον μεγάλα, ὥστε νὰ δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς παραθέσεις καὶ μαρτυρίαι. Ἀφθονοῦν ὅμως ὅσον εἰς οὐδὲν ἄλλο βιβλίον τῆς Κ. Διαθήκης αἱ λέξεις καὶ φράσεις καὶ τὰ λεπτὰ νοήματα τῆς Π. Διαθήκης καὶ μάλιστα τῶν προφητῶν Ἰεζεκιὴλ καὶ Δανιήλ. Ἡ Ἀποκάλυψις ὡς τὸ μόνον προφητικὸν μὲ τὴν στενὴν ἔννοιαν βιβλίον τῆς Κ. Διαθήκης ἦτο φυσικὸν νὰ ὁμοιάζῃ ἰδιαιτέρως μὲ τὰ πολλὰ προφητικὰ τῆς Παλαιᾶς. Χρησιμοποιεῖ τὰ αὐτὰ ἐκφραστικὰ μέσα, τὰς αὐτὰς προφητικὰς εἰκόνας, τὰ αὐτὰ προφητικὰ σύμβολα, διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὰς ὑπερφυσικὰς καὶ τὰς μελλούσας καταστάσεις, τὰ ὁποῖα δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκφρασθοῦν ρητῶς καὶ σαφῶς εἰς τοὺς συγχρόνους τοῦ προφήτου.

Τὰ περὶ τὴν Π. Διαθήκην ἀπόκρυφα, ἰδίᾳ αὐτὰ ποὺ ἐγράφησαν κατὰ τὸν δεύτερον ἰουδαϊκὸν πόλεμον (132 - 5), ὡς προφητικὰ ἐμφανιζόμενα, ἐδανείσθησαν ἐκφράσεις καὶ εἰκόνας ἔκ τε τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως. Αὐτὸ παρεπλάνησε πολλούς, ὅσοι ἐπίστευσαν ὅτι ὄντως τὰ ἀπόκρυφα ἐκεῖνα εἶνε προχριστιανικά, νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι ἡ Ἀποκάλυψις ἀντλεῖ καὶ ἐξ αὐτῶν καὶ εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν των, καὶ οὔτε ὀλίγον οὔτε πολὺ ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν σειράν των. Πρόκειται περὶ πλάνης. Ἡ Ἀποκά-

λυψις οὐδενὸς ἄλλου βιβλίου τὴν ἐπίδρασιν φέρει καὶ ἐξ οὐδενὸς ἀντλεῖ, ἐκτὸς τῶν προγενεστέρων αὐτῆς βιβλίων τῆς Γραφῆς καὶ μάλιστα τῆς Π. Διαθήκης.

7. *Διάγραμμα καὶ περιεχόμενον.*

1. Προοίμιον. Κοινὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὰς παραληπτρίας ἐκκλησίας· εἰσαγωγὴ εἰς τὸ βιβλίον· τὰ περιστατικὰ ὑπὸ τὰ ὁποῖα ὁ προφήτης ἀπόστολος εἶδε τὸ ὅραμα (κεφ. 1).
2. Ἰδιαίτεραι ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Ἔλεγχος ἢ παράκλησις αὐτῶν καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἐκκλησιῶν (κεφ. 2 - 3).
3. Τὸ ὅραμα τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ μέλλοντος τῆς Ἐκκλησίας (κεφ. 4 - 22).

Τὸ τρίτον καὶ μεγαλύτερον μέρος ἔχει ἕνα αὐστηρὸν καὶ συμμετρικὸν διάγραμμα, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἑπταμερὴς διαίρεσις καὶ ὑποδιαίρεσις· τὸ διάγραμμα αὐτὸ εἶνε συμβολικὸν ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ μέρους αὐτοῦ.

Ὡς προφητεία ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου ἔχει ἕνα οὐσιῶδες γνώρισμα κοινὸν μὲ τὰς προφητείας τῆς Π. Διαθήκης· τοῦτο εἶνε ἡ διπλῆ καὶ τριπλῆ προφητεία. Ὁ Ἠσαΐας π.χ. ὅταν ἐπέδραμον καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Ἱερουσαλὴμ οἱ βασιλεῖς Ἀρὰμ καὶ Ἰσραήλ, ὁ Ρασεὶμ καὶ ὁ Φακεέ, ἐνεθάρρυνε τὸν βασιλέα τοῦ Ἰούδα Ἄχαζ μὲ τὴν ἑξῆς τριπλῆν προφητείαν. Τοῦ εἶπε νὰ μὴ φοβῆται καὶ νὰ ἠρεμήσῃ ἡ ψυχή του, διότι οἱ δύο ἐχθροὶ θὰ ἀποτύχουν· καὶ μετὰ ταῦτα λέγει τὴν προφητείαν· «Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· κλπ.» (Ἠσ 7). Πρώτη προφητεία ἐδῶ εἶνε ὅτι ὁ Ἠσαΐας διαβλέπει τὴν ἐσωτερικὴν πτόησιν τοῦ Ἄχαζ, τὴν φανερώνει, καὶ τὸν ἐνθαρρύνει· ἡ δευτέρα προφητεία ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον καὶ εἶνε ὅτι οἱ δύο ἐπιδρομεῖς θὰ ἀποτύχουν· ἡ τρίτη προφητεία ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀπώτατον μέλλον καὶ εἶνε ἐκείνη χάριν τῆς ὁποίας γίνονται αἱ δύο προηγούμεναι προφητεῖαι. Ἑκάστη προφητεία γίνεται εἰς πίστωσιν τῆς ἑπομένης. Ὁ Ἠσαΐας λέγει ταυτοχρόνως τρεῖς προφητείας· μία ἀφορᾷ εἰς τὸ παρόν, μία εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον καὶ μία εἰς τὸ ἀπώτατον. Αὐτὴ ποὺ ἀφορᾷ εἰς τὸ παρόν, ἡ διάγνωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ Ἄχαζ, ἐλέγχεται παραυτα ὡς ἀληθής· αὐτὴ ἡ ἀλήθεια ἐγγυᾶται ὅτι θὰ εἶνε ἀληθὴς καὶ ἡ δευτέρα, ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς θὰ ἀποτύχουν· μετ' ὀλίγον πραγματοποιεῖται καὶ ἡ δευτέρα προφητεία, διότι οἱ ἐπιδρομεῖς ἀποτυγχάνουν. Αἱ δύο ἐπαληθευθεῖσαι προφητεῖαι γίνονται πλέον ἐγγύησις ὅτι εἶνε ἀληθινὴ καὶ ἡ τρίτη, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ ἀπώτατον μέλλον, ἡ προλέγουσα τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ ἐκ τῆς παρθένου. Αὐτὸ γίνεται καὶ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν. Εἰς τὰς ἑπτὰ ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἑπτὰ πόλεων ὁ Ἰωάννης προφητεύει τὰς δύο προφητείας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον· εἶνε δὲ δύο δι' ἕνα ἕκαστον

ἐπίσκοπον δηλαδὴ ἑπτὰ καὶ ἑπτά. Εἰς τὸ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ βιβλίου προφητεύει τὴν προφητείαν τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὸ ἀπώτατον μέλλον τῆς Ἐκκλησίας. Πρώτη προφητεία ἀφορῶσα εἰς τὸ παρὸν εἶνε ὁ ἔλεγχος τῶν ἐπισκόπων· ἀποκαλύπτει τὰ ἔγκατα τῆς καρδίας των, τὰ μυστικά των ποὺ δὲν τὰ γνωρίζει κανείς. Ποῖος ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ ὅτι ὁ ἅγιος ἐπίσκοπος τῆς Ἐφέσου μὲ τὰ καλὰ ἔργα καὶ τὸν θεάρεστον κόπον, μὲ τὴν ὑπομονήν του, μὲ τὴν δοκιμασίαν εἰς τὴν ὁποίαν ὑπέβαλε τοὺς αἱρετικοὺς καὶ τοὺς ἀπέδειξε βλαβερούς, αὐτὸς ποὺ «ἐβάστασε τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου» καλῶς καὶ δὲν ἀπέκαμε, ὅτι αὐτὸς εἰς τὰ ἐνδόμυχά του ἔπαθε μίαν ἀόρατον πτῶσιν, «τὴν ἀγάπην του τὴν πρώτην ἀφῆκεν»; Ἢ ποῖος ἐγνώριζε τὰ ἄλλα μυστικὰ τῶν ἐπισκόπων; Αὐτὸς ποὺ τὰ ἐγνώριζεν, ὁ Ἰωάννης, ἀπεδεικνύετο εἰς τοὺς ἐλεγχομένους ὡς ἀληθινὸς προφήτης. Δευτέρα προφητεία ἀφορῶσα εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον εἶνε ὅσα λέγει ὁ Ἰωάννης διὰ τὸ μετ' ὀλίγας ἡμέρας μέλλον· ὅτι «ἔρχεται ταχὺ» ὁ Κύριος, ὅτι θὰ κάνῃ ἐκεῖνο καὶ ἐκεῖνο διὰ τὴν δεῖνα καὶ δεῖνα ἐκκλησίαν, ὅτι ἐν Σμύρνῃ θὰ ἔχουν «θλῖψιν ἡμέρας δέκα» (συμβολικὸς ἀριθμός), ἢ ὅτι θὰ «ἐμέσῃ» τὸν ἐπίσκοπον Λαοδικείας. Ἡ ὑπερφυσικὴ διάγνωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς καρδίας τῶν ἐπισκόπων ἦτο ἐγγύησις τῆς δευτέρας προφητείας, τῆς ἀληθείας τῶν ἀπειλῶν, αἱ ὁποῖαι πράγματι συνέβησαν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας. Ἀμφότεραι τώρα αἱ προφητεῖαι, ἀληθὴς διάγνωσις καὶ ἐπιτυχὴς πρόρρησις τοῦ ἐγγὺς μέλλοντος, εἶνε ἐγγύησις τῆς τρίτης προφητείας περὶ τοῦ ἄπω μέλλοντος τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὴν τὴν κλιμάκωσιν καὶ ἀλληλεγγύην τῶν προφητειῶν δὲν τὴν ἀντελήφθησαν οἱ ἀποκρυφογράφοι τῶν ψευδοπροφητικῶν ἀποκρύφων βιβλίων, καὶ προφητεύουν εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν· ἐκσφενδονοῦν ἕνα χείμαρρον ἀνοήτων προρρήσεων καὶ ἀπειλῶν, αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς δὲν πραγματοποιοῦνται. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀντελαμβάνοντο τὴν κλιμάκωσιν, δὲν ἠδύναντο νὰ τὴν μιμηθοῦν, διότι ἁπλούστατα μόνον ἀληθινὸς προφήτης δύναται νὰ τὴν μιμηθῇ. Ποῖος ψεύστης τολμᾷ νὰ διαγνώσῃ τὰ παρόντα διανοήματα μιᾶς καρδίας καὶ νὰ προφητεύσῃ κάτι ποὺ θὰ συμβῇ μετὰ ἕνα μῆνα, διὰ νὰ μᾶς δώσῃ ἐγγύησιν μιᾶς προφητείας του ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἐποχὴν μετὰ 10 καὶ 20 αἰῶνας; Αὐτὸ εἶνε κάτι ἀμίμητον καὶ ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἀληθινοὺς προφήτας.

Εἶνε δὲ ἡ περὶ τοῦ ἄπω μέλλοντος προφητεία τοῦ Ἰωάννου ἐν μέρει εὐνόητος καὶ ἐν μέρει ὄχι ἁπλῶς δυσνόητος ἀλλ' ἀκατανόητος. Τὸ εὐνόητον εἶνε ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ μέλλον δὲν θὰ καλοπεράσῃ, ἀλλὰ θὰ διέλθῃ μεταξὺ θλίψεων καὶ κινδύνων· ἀλλ' εἰς τὸ τέλος θὰ νικήσῃ· καὶ ταῦτα πρὸ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Κυρίου καὶ νυμφίου της. Τί ἀκριβῶς ὅμως εἶνε οἱ κίνδυνοι, καὶ πόσοι καὶ ποῖοι συγκεκριμένως οἱ ἐχθροί της, καὶ πότε καὶ πῶς θὰ γίνῃ ἕνα ἕκαστον ἀπὸ τὰ προφητευόμενα, καὶ τί σημαίνουν ἕνα πλῆθος ἀπὸ σύμβολα καὶ τυπικὰς εἰκόνας, εἶνε ἀκατανόητον. Αὐτὸς ὁ προφήτης δίνει νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν κατὰ γράμμα.

῞Οταν θὰ πραγματοποιηθοῦν, τότε θὰ ἀντιλαμβάνωνται οἱ πάντες ὅτι προεφητεύθησαν ἐκεῖ καὶ ἐκεῖ εἰς τὴν ᾿Αποκάλυψιν. ῞Οπως συνέβη καὶ μὲ τὴν προφητείαν τοῦ ᾿Ησαΐου. ῞Οτι θὰ γεννήση παρθένος ἦτο ἀκατανόητον καὶ τερατῶδες· καὶ δὲν ἐφαίνετο ποίαν σκοπιμότητα ἐξυπηρετεῖ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. Καὶ ὅτι τὸ παιδίον θὰ ὀνομασθῇ ᾿Εμμανουὴλ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῇ κανεὶς οὔτε οἱ ἄγγελοι, ἀγαθοὶ καὶ πονηροί, ὅτι σημαίνει κάτι τὸ καταπληκτικόν. ῏Ηλθεν ὁ Χριστὸς γεννηθεὶς ἐκ παρθένου, διὰ νὰ μὴ κληρονομήση τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα καὶ νὰ εἶνε ἱκανὸς ἔτσι νὰ λυτρώση διὰ τῆς θυσίας του τὴν ἀνθρωπότητα. Οὐδέποτε ὠνομάσθη ᾿Εμμανουήλ, ἀλλ' οἱ πάντες ἠννόησαν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο «ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον ' Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός '» σημαίνει τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ Υἱοῦ, ὅτι «Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί», ὅτι ὁ Θεὸς ἦλθε μεταξύ μας, ἔγινεν ἕνας ἐξ ἡμῶν. ῎Ετσι θὰ ἑρμηνευθῇ καὶ ἡ ᾿Αποκάλυψις ἐν καιρῷ.

Δ΄

Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ

1. ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

Τὸ τέταρτον καὶ τελευταῖον μέγα ἐρώτημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἡ ἱερὰ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, εἶνε· Ποία εἶνε ἡ ἑρμηνεία τοῦ κειμένου τῆς Ἁγίας Γραφῆς; Ποία εἶνε ἡ κλεὶς ἡ ὁποία μᾶς ἀνοίγει τὰς Γραφάς, ὥστε νὰ συλλάβωμεν τὸ ἕνα καὶ θεόπνευστον νόημα τὸ ὁποῖον εἶχον κατὰ νοῦν οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, ὅταν ἔγραφον; Πῶς θὰ ἤθελον οἱ θεόπνευστοι συγγραφεῖς νὰ ἐννοῶμεν αὐτὰ ποὺ ἔγραψαν; Ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ γραμματεία, ὀρθόδοξος καὶ κακόδοξος, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ ἑβραϊκή, δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ ἑρμηνεία τοῦ Κανόνος τῆς Ἁγίας Γραφῆς· τῆς μὲν ἑβραϊκῆς μόνον τῆς Π. Διαθήκης, τῆς δὲ χριστιανικῆς καὶ τῶν ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ αἱρέσεων ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν. Ἑρμηνεύεται δὲ ἡ Γραφὴ καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ Κ. Διαθήκη κατὰ ποικίλους τρόπους ὡς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν εἶδος τῆς ἑρμηνείας.

α.΄ Τὸ ἀρχαιότερον καὶ καθολικώτερον εἶδος ἑρμηνείας εἶνε αἱ Χρήσεις. «Χρῆσις» λέγεται ἡ χρησιμοποίησις λέξεων, χωρίων ἢ καὶ νοημάτων τῆς Γραφῆς εἰς τὰ ποικίλα συγγράμματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἢ αἱρετικῶν συγγραφέων, διὰ τὴν ἀπόδειξιν καὶ κατοχύρωσιν διαφόρων νοημάτων ὡς ἐμπεριεχομένων εἰς τὴν Γραφὴν καὶ ἀποτελούντων πίστεις τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ μόνον ἡ «Χρῆσις» ἐπαρκεῖ, διὰ νὰ μᾶς παραδώσῃ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν κλεῖδα τῆς ἑρμηνείας τοῦ Κανόνος, τὴν ὁποίαν κρατεῖ ἀποκλειστικῶς ἡ Ἐκκλησία.

β.΄ Αἱ Ὑποτυπώσεις εἶνε ἐπίσης ἀρχαῖον εἶδος ἑρμηνείας· Ὑποτυπώσεις ὠνόμασε τὰ ἐξηγητικά του ἔργα ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, ἂν καὶ ὁ ὅρος φαίνεται καὶ ἀρχαιότερος καὶ περισσότερον διαδεδομένος. Ἡ λέξις σημαίνει ἀκριβῶς «ὑποσημειώσεις» καὶ δηλώνει ὄχι συνεχὲς ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα, ἀλλὰ σποραδικὰς ἢ ἔστω μὴ συνεχεῖς ἑρμηνευτικὰς ὑποσημειώσεις τιθεμένας κάτωθεν ἑνὸς συνεχοῦς κώδικος τοῦ ἱεροῦ κειμένου ἐπὶ τούτῳ παρεσκευασμένου.

γ.΄ Τὰ Ὑπομνήματα εἶνε τὸ κλασσικώτερον εἶδος ἑρμηνείας. Ὁ Ὠριγένης ὠνόμαζε τὰ ὑπομνήματά του Ἐξηγητικὰ ἢ Ἐξηγήσεις· ἡ λέξις ἐξήγησις σημαίνει ξενάγησιν εἰς τὸν κῆπον τοῦ κειμένου, καὶ ἡ λέξις ἐξηγητικὸν τὸ βιβλίον ποὺ εἶνε ὁδηγὸς ξεναγήσεως. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος τὰ ὠνόμαζεν Ὑπομνήματα. Οἱ μεταγενέστεροι Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Θεοδώρητος, Οἰκουμένιος, Θεοφύλακτος, Εὐθύμιος Ζυγαβηνὸς τὰ ὠνόμαζον ποικιλοτρόπως, Ὑ-

πομνήματα, Ἐξηγήσεις, Ἑρμηνείας τῶν Εὐαγγελίων ἢ εἰς τὰ Εὐαγγέλια κλπ. Πάντως πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ εἴδους.

δ.΄ Ἡ Ὁμιλία ἑρμηνεύει περικοπὴν ἢ χωρίον τῆς Γραφῆς διὰ πολλῶν. Δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὰς Ὁμιλίας αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰ Ὑπομνήματα τοῦ Χρυσοστόμου ἢ τινος ἄλλου, αἱ ὁποῖαι ἀκριβῶς εἰπεῖν εἶνε κεφάλαια τοῦ Ὑπομνήματος. Ἡ κατ' ἐξοχὴν λεγομένη ἑρμηνευτικὴ Ὁμιλία (ἢ μικρὰ σειρὰ Ὁμιλιῶν) ἑρμηνεύει ἕνα μεμονωμένον τεμάχιον· τοιαῦται π.χ. εἶνε αἱ Ὁμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸν πτωχὸν Λάζαρον, ἢ τοῦ Μ. Βασιλείου εἰς τὴν ἑξαήμερον, ἢ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης εἰς τὴν ἀνάστασιν. Εἰς τὸ εἶδος αὐτὸ τὸ ἱερὸν κείμενον ἑρμηνεύεται καλύτερον εἰς βάθος παρὰ εἰς πλάτος.

ε.΄ Τὰ Ζητήματα, τὰ ὁποῖα δηλώνονται καὶ μὲ πολλὰ ἄλλα ὀνόματα εἶνε σειρὰ ἑρμηνειῶν εἰς δυσνόητα χωρία τῆς Γραφῆς. Λέγονται καὶ Ἀπορίαι ἢ Ἐρωτήσεις καὶ Ἀποκρίσεις, ἢ εἶνε Ἐπιστολαὶ ἢ μικραὶ πραγματεῖαι. Ἡ κυριωτέρα ὀνομασία Ζητήματα σημαίνει ὅτι «ζητοῦνται» ἀπὸ τὸν ἑρμηνευτὴν ἐκ μέρους τοῦ κοινοῦ, ὅτι τὸ κοινὸν ὑποβάλλει ἐρωτήσεις, ἐρωτᾷ πῶς ἑρμηνεύονται ὡρισμένα δυσνόητα χωρία. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἀπροκλήτως πολλάκις οἱ συγγραφεῖς συλλέγουν τὰ δύσκολα χωρία καὶ τὰ ἑρμηνεύουν. Τοιούτου εἴδους ἑρμηνευτικὰ ἔργα μᾶς ἀφῆκαν ὁ Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης τοῦ ὁποίου αἱ ἡμίσεις Ἐπιστολαί του εἶνε ἑρμηνευτικαί, ὁ Θεοδώρητος, ὁ Ἀναστάσιος Β΄ Ἀντιοχείας ὁ Σιναΐτης, ὁ Φώτιος, ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς τοῦ ὁποίου αἱ ἀπαντήσεις εἶνε ἐκτενεῖς πραγματεῖαι, καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Φώτιος διακρίνονται εἰς τὸ εἶδος αὐτὸ διὰ τὴν ἐνημέρωσίν των καὶ τὴν ἑρμηνευτικὴν ὀξύνοιαν.

ϛ΄. Αἱ Σειραὶ ἢ Catenae (= ἁλυσίδες) εἶνε εἶδος γνωστὸν ἀπὸ τοῦ Ε΄ σχεδὸν αἰῶνος. Ὁμοιάζουν πρὸς τὸ Ὑπόμνημα ὡς πρὸς τὴν πληρότητα καὶ τὴν συνέχειαν, ἀλλ' εἰς ἕκαστον στίχον τοῦ κειμένου παραθέτουν ἐν ἀποσπάσμασι τὰς ἑρμηνείας πολλῶν προγενεστέρων ἑρμηνευτῶν· εἶνε δηλαδὴ ἀνθολογίαι ἑρμηνειῶν, τὰς ὁποίας συλλέγουν οἱ συντάκται προσθέτοντες ἐνίοτε καὶ προσωπικὰ των σχόλια.

ζ.΄ Αἱ Γλῶσσαι εἶνε μικρὰ καὶ πολλάκις μονολεκτικὰ ἑρμηνευτικὰ γλωσσήματα εἰς τὸ περιθώριον τοῦ κειμένου. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶνε ἀδέσποτα. Ὅταν εἶνε κάπως ἐκτενῆ λέγονται Σχόλια. Τότε δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὰς Ὑποτυπώσεις. Ὑπάρχει μία ἐναλλαγὴ αὐτῶν τῶν τριῶν ὀνομάτων. Ἐνίοτε μάλιστα τὰ τρία αὐτὰ ταυτίζονται καὶ μὲ τὴν Σειρὰν ἢ Catena. Glossas ἔγραψεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὁ Λατῖνος Walaftidus Strabus.

η΄. Τὰ Λεξικὰ τῆς Γραφῆς τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν πάντοτε κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ κειμένου, ἦσαν ἀρχικῶς ἑρμηνευτικὰ ἔργα παραπλήσια τῶν Γλωσσῶν ἢ Σχολίων.

θ΄. Ὁμοίως αἱ Συμφωνίαι ἢ (Concordantiae) ἦσαν ἀρχικῶς ὀλιγώτερον στερεότυποι καὶ εἶχον θέσιν ἑρμηνευτικῶν ἐργασιῶν. Βαθμηδὸν ἔλαβον τὴν ξηρὰν μορφὴν ποὺ ἔχουν σήμερον, καὶ τὴν ὁποίαν ἐκφράζουν καλύτερον αἱ ἑλλη-

νικαὶ ὀνομασίαι Ταμεῖον ἢ Θησαυρός. Ἐνίοτε τὸ Ταμεῖον εἶνε ταυτοχρόνως καὶ Λεξικόν.

ι.' Ἡ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διαφοροποίησις τῶν γλωσσῶν ἐδημιούργησεν ἀναγκαίως τὴν Παράφρασιν ἢ Μετάφρασιν, τὰ ὁποῖα εἶνε ἐπίσης ἰδιάζοντα εἴδη ἑρμηνείας.

ια'. Εἶδος ἑρμηνευτικῆς ἐργασίας εἶνε καὶ ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἢ τὰς δύο Διαθήκας κεχωρισμένως. Οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἔχουν γράψει πλήρη Εἰσαγωγήν. Ἔγραψαν ὅμως τοὺς ἐπὶ μέρους αὐτῆς τομεῖς πολλοί. Τὸ πρῶτον μέρος, ὁ Κανών, ἀναπτύσσεται εἰς τοὺς καταλόγους τοῦ Κανόνος καὶ μάλιστα τοὺς αὐτοτελεῖς καὶ ἐπεξηγηματικοὺς (ὄχι ξηροὺς καταλόγους). Τέτοια ἔργα εἶνε ἡ ΛΘ' ἑορταστικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τὸ Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν τοῦ Ἐπιφανίου, ὁ ἀνώνυμος Κατάλογος τοῦ Muratori.Τὸ τέταρτον μέρος, ἡ Ἑρμηνεία, ἀναπτύσσεται ἐπίσης συστηματικῶς. Τέτοιον ἔργον εἶνε ἡ Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς θείας Γραφὰς τοῦ Ἀδριανοῦ (Ε' αἰ.). Τὰ δύο μεσαῖα μέρη, τὸ Κείμενον καὶ ἡ Ἱστορία, δὲν ἀπετέλεσαν εἰδικὰς πραγματείας, ἀλλ' ἡ ὕλη των εὑρίσκεται διάχυτος εἰς τὰ ἄλλα ἑρμηνευτικὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ὡρισμένα αὐτοτελῆ ἀλλ' ἐντελῶς ἰδιότυπα ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐξετάζουν μέρη τῆς Ἱστορίας, τοῦ Κειμένου, τοῦ Κανόνος, καὶ τῆς Ἑρμηνείας. Τέτοια εἶνε πάλιν τὸ Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν τοῦ Ἐπιφανίου, αἱ Ἐκθέσεις τοῦ Εὐθαλίου Σούλκης (μόνον διὰ τὰς Πράξεις καὶ τὰς 21 Ἐπιστολάς), ἡ Σύνοψις τοῦ ψευδωνύμου «Ἀθανασίου», τὸ De institutione divinarum Litterarum τοῦ Κασσιοδώρου, καὶ ἄλλα. Ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὰς Γραφὰς ἀνεπτύχθη κυρίως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Κυριώτερα καὶ θεμελιώδη εἴδη ἑρμηνείας εἶνε ἡ Χρῆσις, τὸ Ὑπόμνημα, καὶ ἡ Ὁμιλία, τὰ δὲ ἄλλα ὅλα ἀνάγονται εἰς αὐτὰ τὰ τρία. Καὶ εἰς τὰ τρία δὲ πρυτανεύει ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος. Ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι ἑρμηνευταὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἰδίᾳ οἱ Ἕλληνες, εἶνε ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς νεωτέρους ἀνώτεροι.

Ἴσως ἀπορεῖ κάθε σύγχρονος ἀπροκατάληπτος ἄνθρωπος, διατί ἡ ἑρμηνεία τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε μέγα καὶ προβληματικὸν θέμα, ἀφοῦ ἡ Κ. Διαθήκη εἶνε βιβλίον ἁπλοῦν εἰς γλῶσσαν ἁπλῆν καὶ εὐκατάληπτον. Πράγματι ἡ ἑρμηνεία καθ' ἑαυτὴν εἶνε πρᾶγμα ἁπλοῦν καὶ μηδόλως προβληματικόν. Οἱ ἀπόστολοι ἦσαν ἄνθρωποι ἁπλοῖ καὶ ἔγραφον πρὸς ἀνθρώπους ἐπίσης ἁπλοῦς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κατανοοῦν οἱ πάντες τὰ πάντα. Ἡμεῖς ἔχομεν ἕνα μόνον πραγματικὸν ἀλλὰ πολὺ μικρὸν κώλυμα κατανοήσεως, τὴν διαφορὰν τῆς γλώσσης. Ἀλλὰ δὲν εἶνε αὐτὸ ποὺ κάνει τὴν ἑρμηνείαν πρόβλημα. Εἶνε τὸ ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη εἶνε σημεῖον ἀντιλεγόμενον, φάκελλος μαρτυρικῶν καταθέσεων μιᾶς ὑποθέσεως ἡ ὁποία ρυθμίζει τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ δημιουργεῖ τόσον ποικίλας καὶ ζωηρὰς ἀντιδράσεις, ὥστε νὰ καθιστᾷ τὴν ἄλλως ἁπλῆν καὶ εὔκολον ἑρμηνείαν της αἴνιγμα ὄχι μόνον δι' ἡμᾶς καὶ τοὺς ξενογλώσσους ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Β' αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι ὡμίλουν τὴν γλῶσσαν τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἀναρίθμητοι ἑρμηνεῖαι ἐδόθησαν εἰς τὴν Κ. Διαθήκην. Δι' οὐδὲν ἄλλο βιβλίον ἐδημιουργήθη παρόμοιον ζήτημα, εἰ μὴ διὰ τὴν Π. Διαθήκην. Κείμενα ἀρχαῖα καὶ δυσνόητα γλωσσικῶς, ὅπως ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου ἢ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἑρμηνεύονται ἀνέκαθεν, χωρὶς κἂν νὰ προκύψῃ ζήτημα ἑρμηνείας. Ἡ ἁπλουστάτη Κ. Διαθήκη ἔχει ἀναριθμήτους ἑρμηνείας, ποὺ ἀπέχουν τόσον πολὺ μεταξύ των, ὅσον ἀπέχει τὸ λευκὸν ἀπὸ τὸ μαῦρον. Ἀλλ' ὅλαι αἱ ἑρμηνεῖαι ἀνάγονται εἰς δύο εἴδη, τὴν θετικὴν καὶ τὴν ἀρνητικὴν ἑρμηνείαν. Ἡ κατηγορία τῆς θετικῆς περιλαμβάνει μίαν μόνον ἑρμηνείαν τὴν λεγομένην ἱστορικήν· εἶνε αὐτὴ τὴν ὁποίαν αὐθορμήτως ἐφαρμόζει πᾶς ἀπροκατάληπτος ἀναγνώστης, καὶ τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζομεν γενικῶς εἰς ὅλα τὰ κείμενα ἀρχαῖα καὶ σύγχρονα. Ἡ κατηγορία τῆς ἀρνητικῆς ἑρμηνείας περιλαμβάνει ἀπροσδιόριστον ἀριθμὸν ἐπὶ μέρους ἑρμηνειῶν, αἱ ὁποῖαι πάλιν διακρίνονται εἰς δύο μεγάλους κλάδους, τὴν ἀλληγορικὴν καὶ τὴν ἀνατρεπτικήν. Ἡ ἀλληγορικὴ ἐφηρμόζετο μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἡ δὲ ἀνατρεπτικὴ ἀπὸ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος μέχρι σήμερον. Ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία ἐφαρμόζεται πάντοτε. Ἔχομεν λοιπὸν γενικῶς τρεῖς ἑρμηνείας, τὴν ἱστορικήν, τὴν ἀλληγορικήν, καὶ τὴν ἀνατρεπτικήν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη εἶνε θετικὴ καὶ μία, αἱ δὲ ἄλλαι δύο ἀρνητικαὶ καὶ ἐκπροσωποῦσαι πλῆθος ἑρμηνειῶν. Πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν μιᾶς ἑκάστης ἐκ τῶν τριῶν αὐτῶν ἑρμηνειῶν, προκειμένου νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξύ των, θὰ ἀναφέρω ὡς κλεῖδα ἕνα παράδειγμα.

Ὑποθέσατε ὅτι ἕνας πατέρας, εὑρισκόμενος εἰς τὴν Ἑλβετίαν καὶ ἔχων τρεῖς υἱοὺς εἰς τὴν Ἑλλάδα, γράφει πρὸς τοὺς υἱούς του μίαν κοινὴν δακτυλογραφημένην ἐπιστολὴν περιέχουσαν περίπου τὰ ἑξῆς· «Εἶμαι ἄρρωστος. Δὲν ἔχω καθόλου χρήματα. Σᾶς παρακαλῶ ἐλᾶτε μαζί μου. Ὁ πατέρας σας». Οἱ τρεῖς υἱοὶ λαμβάνουν τὴν ἐπιστολὴν αὐτήν, τὴν διαβάζουν, καὶ ἀντιδροῦν ὁ καθεὶς κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Ὁ πρῶτος τὴν ἑρμηνεύει ἱστορικῶς. «Ὁ πατέρας εἶνε ἄρρωστος καὶ δὲν ἔχει καθόλου χρήματα. Εὑρίσκεται εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν. Διὰ τοῦτο μᾶς καλεῖ ἐπειγόντως πλησίον του. Ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς παρουσίας μας. Δὲν ἔχομεν νὰ πράξωμεν τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ σπεύσωμεν πλησίον του εἰς Ἑλβετίαν». Καὶ σπεύδει μόνος, ἐνῷ οἱ ἄλλοι δὲν τὸν ἀκολουθοῦν, διότι δὲν ἔχουν καμμίαν ὄρεξιν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Ὁ δεύτερος, φυγόπονος ἀλλὰ τηρῶν τὰ προσχήματα τῆς ὑποκρισίας, ἑρμηνεύει τὴν ἐπιστολὴν ἀλληγορικῶς. «Πατέρας εἶνε ὁ φιλόσοφος νοῦς. Λίαν εὐστόχως λέγει ὅτι εἶνε ἄρρωστος. Τὸ ' ἄρρωστος ' παράγεται ἐκ τοῦ στερητικοῦ ἄλφα καὶ τοῦ ῥήματος ῥώννυμι· ῥώμη εἶνε ἡ δύναμις καὶ δύναμις ἡ ἀνάγκη. Ὁ πατέρας εἶνε ἄνευ ἀναγκῶν, ἀπηλλαγμένος τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν, ὄχι διὰ τὴν ἐξωτερικὴν αἰτίαν τοῦ πλούτου, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ οὐσιώδη αἰτίαν ὅτι ὁ φιλόσοφος νοῦς πλησιάζων τὸ θεῖον καθίσταται ἀνενδεής. Λέγει ὅτι δὲν ἔχει καθόλου χρήματα· χρῆμα λέγεται κατὰ κυριολεξίαν τὸ πρᾶγμα, τὸ ὑλικὸν ἀντικεί-

μενον. Λοιπὸν ὁ φιλόσοφος νοῦς δὲν βαρύνεται ἀπὸ τὰ ὑλικὰ πράγματα καθόλου. Εἶνε φυσικόν, ἐφ' ὅσον εἶνε ἀπηλλαγμένος τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν εἰς τὰ ὕψη ἐκεῖνα ὅπου εὑρίσκεται, τὰ ὁποῖα συμβολικῶς ἐκφράζονται μὲ τὰς ἑλβετικὰς Ἄλπεις. Μέγα δὲ καὶ τὸ ἠθικόν του παράγγελμα ' Ἐλᾶτε μαζί μου '. Ὁ φιλόσοφος νοῦς καλεῖ εἰς μίμησιν ὅλους τοὺς ἄλλους νόας· τοὺς καλεῖ νὰ τὸν ἀκολουθήσουν εἰς τὴν ἀνοδικὴν πορείαν πρὸς τὴν τελειότητα». Ὁ τρίτος υἱὸς ὡσαύτως φυγόπονος ὅπως καὶ ὁ δεύτερος, ἀλλ' ἐπὶ πλέον κυνικὸς καὶ ἀναιδής, ἑρμηνεύει τὴν ἐπιστολὴν ἀνατρεπτικῶς. «Ἡ ἐπιστολὴ δὲν ἔχει τὰ γνωρίσματα τῆς γνησιότητος καὶ τῆς ἑνότητος περιεχομένου. Ἡ ὑπογραφὴ δὲν εἶνε τοῦ πατρός μου· εἶνε πλαστογραφημένη. Ὁ πατέρας ἦτο μὲν πρὸ δέκα ἡμερῶν εἰς Ἑλβετίαν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον δὲν ἔχομεν ἄλλην ἐνδιάμεσον ἐπιστολήν του, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀποκλείσῃ ὅτι τώρα ἔφυγε διὰ τὴν Ἀμερικὴν ἢ τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ ἐπιστολὴ ἐπειδὴ εἶνε δακτυλογραφημένη, περιέχει κάτι τὸ ὕποπτον· χωρὶς καθόλου χρήματα, πῶς εὗρῆκε καὶ ἐπλήρωσεν ὁ πατέρας δακτυλογράφον! Διατί δὲν τὴν ἔγραψεν ἰδιοχείρως, τόσον σύντομον μάλιστα; Ἡ πρώτη παράγραφος τῆς ἐπιστολῆς ' Εἶμαι ἄρρωστος ' εἶνε ἕνα γνωστὸν καὶ συνηθισμένον μοτίβον, ἐπαναλαμβανόμενον πολλάκις ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας μας. Ἡ δευτέρα παράγραφος ' Δὲν ἔχω καθόλου χρήματα ' κατάγεται ἀπὸ μίαν παλαιοτέραν ἐπιστολὴν τοῦ πατρός μου γραφεῖσαν πρὸ πενταετίας ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὴν Γαλλίαν, πρὸς ἕνα φίλον του ἔμπορον. Ἐδῶ εἶνε παρέμβλητος. Ὅσον διὰ τὴν τρίτην παράγραφον ' Ἐλᾶτε μαζί μου ' εὑρίσκεται εἰς ἄλλο γλωσσικὸν ἐπίπεδον ἀσύνηθες διὰ τὸν πατέρα· οὐδέποτε ἐχρησιμοποίει τὴν λέξιν ' μαζί ', ἀλλὰ πάντοτε τὴν λέξιν ' πλησίον '. Ἄλλως τε καὶ ἡ γραφομηχανὴ εἰς τὴν φράσιν αὐτὴν γράφει πυκνότερα. Ἡ ὅλη ἐπιστολὴ χρειάζεται μίαν ἱστορικοφιλολογικοκριτικὴν ἐξήγησιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται ὅτι οὔτε εἶνε τοῦ πατρός μου οὔτε ἐκφράζει καμμίαν πραγματικὴν σύγχρονον ἀνάγκην του». Ἔτσι οἱ δύο υἱοί, οἱ τὴν ἀλληγορικὴν καὶ τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν ἐφαρμόσαντες, ἀπήλλαξαν ἑαυτοὺς ἀπὸ πάσης ὑποχρεώσεως, ὁ μὲν φιλοσοφήσας τὰ ὑψηλὰ ὁ δὲ ἀναδιφήσας «κριτικῶς» τὸ κείμενον· ἐνῷ ὁ πρῶτος ὁ τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν ἐφαρμόσας ἔσπευσε πρὸς τὸν πατέρα. Αὐτὴ ἀκριβῶς εἶνε ἡ διαφορὰ καὶ μεταξὺ τῶν τριῶν ἑρμηνειῶν τῆς Κ. Διαθήκης, ἱστορικῆς, ἀλληγορικῆς, καὶ ἀνατρεπτικῆς.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν αὐτὸ ποὺ ἐπιδιώκει ὁ ἑρμηνευτὴς εἶνε νὰ συλλάβῃ μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέραν ἀκρίβειαν αὐτὸ ποὺ σκέπτεται καὶ θέλει νὰ ἐκφράσῃ ὁ θεόπνευστος συγγραφεύς· αὐτὸ ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐννοήσουν οἱ παραλῆπται οἱ σύγχρονοι τοῦ συγγραφέως, αὐτὸ ποὺ ὁ συγγραφεὺς ἤθελε νὰ ἐννοήσουν οἱ ἄμεσοι καὶ σύγχρονοί του ἀναγνῶσται. Ἐννοεῖ-

ται ὅτι διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, συγγραφεῖς καὶ ἀναγνώστας, ἡ ὑπόθεσις τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας εἶνε τόσον σοβαρά, ὥστε νὰ γράφουν καὶ νὰ ἐννοοῦν ὅπως ὁμιλοῦμεν ἡμεῖς εἰς τὰς ἄκρως σοβαρὰς ὥρας τῆς ζωῆς μας, ὅταν δὲν ἔχομεν ὄρεξιν διὰ φιλοσοφικὰ καὶ λογοτεχνικὰ παιχνίδια· ὅπως ὁμιλῶμεν εἰς τὰ δικαστήρια ἢ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πατρικῆς μας διαθήκης, ἢ πρὸς τὸν πάσχοντα ἀδελφόν μας. Ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ὁμιλοῦμεν καὶ ἐννοοῦμεν εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς εἶνε ἡ οὐσία τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας.

Κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν τῆς Κ. Διαθήκης κατ' ἀρχὴν ἐννοοῦμεν ὅ,τι διαβάζομεν, ἐννοοῦμεν κατὰ γράμμα. Δὲν πρέπει ὅμως ὁ ὅρος «κατὰ γράμμα» νὰ ἐκληφθῇ καταχρηστικῶς, ὅπως γίνεται κατὰ τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν. Ἐννοοῦμεν ὅ,τι διαβάζομεν, ὅ,τι φαίνεται ὡς τὸ ἁπλούστερον νόημα, χωρὶς πάλιν αὐτὸ νὰ συγχέεται μὲ τὸ ἐκ πρώτης ὄψεως καὶ κατὰ λάθος φαινόμενον ἐνίοτε νόημα. Ὅταν λέγῃ ὅτι «ὁ Πέτρος θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο» (Πρξ 9, 40), ἐννοοῦμεν ὅτι ἐγονάτισε καὶ προσηυχήθη, καὶ τίποτε πέραν αὐτοῦ ἢ διάφορον αὐτοῦ· ὅταν ὅμως γράφῃ ὅτι οἱ φαρισαῖοι «κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν» (Μρ 12, 40), δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι μασοῦν διὰ τοῦ στόματος τὰς πέτρας καὶ τὰ ξύλα τῶν οἰκοδομῶν ὅπου κατοικοῦν αἱ χῆραι. Ἰσχύει δηλαδὴ καὶ διὰ τὴν Γραφὴν ἡ γνωστὴ ἐλαστικότης τοῦ λόγου, ἡ ὁποία ἰσχύει διὰ πᾶν ἄλλο ἀνθρώπινον κείμενον ἢ πάντα ἀνθρώπινον προφορικὸν λόγον. Λέγω δὲ τὸ ἁπλούστατον αὐτό, διότι ἐφηρμόσθη πράγματι μία τοιαύτη «κατὰ γράμμα» καταχρηστικὴ ἑρμηνεία εἰς τὴν Γραφήν, ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ἀλληγοριστῶν, ἀνεπήδησαν δὲ καὶ αἱρέσεις ὁλόκληροι ἐκ τῆς τοιαύτης «κατὰ γράμμα» ἑρμηνείας.

Γενικὴ ἀρχὴ τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας εἶνε ὅτι πᾶν χωρίον ἑρμηνεύεται ὀρθῶς μόνον ἐντὸς τῆς συναφείας του καὶ διὰ τῆς συναφείας του. Συνάφεια εἶνε ἡ περιοχὴ τοῦ κειμένου ὅπου εὑρίσκεται τὸ χωρίον· δύναται δὲ ἡ ἀναγκαία διὰ τὴν ἑρμηνείαν περιοχὴ νὰ εἶνε ἀναλόγως μὲ τὴν περίπτωσιν μία συντακτικὴ περίοδος, μία παράγραφος, ἕνα κεφάλαιον ἢ καὶ περισσότερον. Διότι ἡ αὐτὴ φράσις εἶνε δυνατὸν νὰ λέγεται μὲ πολλὰ καὶ ἀντίθετα νοήματα, τὸ δὲ ἕνα καὶ πραγματικὸν νόημά της τὸ ὑποδεικνύει μόνον ἡ συνάφεια. Ἀναφέρω ὡς χαρακτηριστικὰ παραδείγματα δύο σοβαρὰς παρανοήσεις, μίαν δογματικὴν καὶ μίαν πρακτικήν, αἱ ὁποῖαι προέκυψαν ἀπὸ ἑρμηνείας κατὰ τὰς ὁποίας δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ συνάφεια τοῦ χωρίου. Πρῶτον παράδειγμα εἶνε ἐκεῖνο ποὺ ἀνέφερα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου ὡς σοβαρὸν σφάλμα τοῦ Λουθήρου. Ὁ Λούθηρος ἀναγνώσας εἰς μὲν τὴν πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολήν, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ ἐδικαιώθη «ἐκ πίστεως» καὶ ὄχι «ἐξ ἔργων» καὶ ὅτι αὐτὸ συμβαίνει ἐν Χριστῷ μὲ κάθε ἄνθρωπον (Ρω 4, 1 - 16), εἰς δὲ τὴν τοῦ Ἰακώβου ὅτι ὁ Ἀβραὰμ ἐδικαιώθη ὄχι «ἐκ πίστεως» ἀλλ' «ἐξ ἔργων» (Ἰα 2, 14 - 26), δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὰς συναφείας καὶ

ἐσφάλη. Διότι αἱ συνάφειαι ὑποδεικνύουν ὅτι ὁ μὲν Παῦλος ὡς «ἔργα» ἐννοεῖ τὰ «ἔργα τοῦ νόμου» καὶ συγκεκριμένως τὴν περιτομὴν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἀπογόνων του, ὁ δὲ Ἰάκωβος ἐννοεῖ ὡς «ἔργα» τὰ «ἔργα τῆς πίστεως» καὶ συγκεκριμένως τὴν θυσίαν τοῦ Ἰσαάκ· καὶ ὁ μὲν Παῦλος ὡς «πίστιν» ἐννοεῖ τὴν δι' ἔργων ἐκδηλουμένην, ἔργων γενναίων ὅπως ἡ ἀγάπη ἢ ἡ θυσία τοῦ Ἰσαάκ, ὁ δὲ Ἰάκωβος ὡς «πίστιν» ἐννοεῖ τὴν ἄνευ ἐμπράκτων ἐκδηλώσεων ξηρὰν καὶ δογματικὴν θεωρίαν. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιπολαίας ἑρμηνείας τοῦ Λουθήρου ἦτο νὰ ἀπορρίψῃ ἐκ τοῦ Κανόνος τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰακώβου, νὰ ἀρνηθῇ τὸν βασικὸν παράγοντα τῆς σωτηρίας δηλαδὴ τὰ ἔργα τῆς πίστεως, καὶ νὰ ρίψῃ εἰς τὴν πλάνην ὅλον τὸν προτεσταντικὸν κόσμον. Τὸ ἄλλο παράδειγμα λαμβάνω ἐξ ἡμῶν. Γράφει ὁ Παῦλος πρὸς τὸν Τιμόθεον, ὅτι «τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν». Αὐτὸ πολλοὶ ἡμέτεροι τὸ ἐξηγοῦν· «οἱ προϊστάμενοι τῶν ἐκκλησιῶν πρέπει καὶ δικαιοῦνται νὰ λαμβάνουν τὴν καλυτέραν μερίδα ἀμοιβῆς· ὁ ἐφημέριος π.χ. πρέπει νὰ ἀμείβεται καλύτερον τῶν ἄλλων Χριστιανῶν, ὅταν ἡ ἐκκλησία ἔχῃ μερικὰ ὑλικὰ ὠφέλη· αὐτὸς ἐν πάσῃ περιπτώσει ποὺ κοπιᾷ εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἴτε ὡς κληρικὸς εἴτε ὡς ἱεροκήρυξ, εἴτε ὡς ἄλλο διακονικὸν πρόσωπον, πρέπει εἰς τὴν νίκην ἢ τὸ κέρδος ἢ τὴν ἐσοδείαν ἢ τὴν διανομὴν νὰ λαμβάνῃ μερίδα πρῶτος καὶ τὴν καλυτέραν». Ἔτσι ἑρμηνεύεται τὸ χωρίον, ἐπειδὴ λαμβάνεται ἄνευ τῆς συναφείας του. Ἡ ὀρθή του ἑρμηνεία ὅμως, ἡ ὁποία συνάγεται μόνον διὰ τῆς συναφείας, εἶνε ἡ ἑξῆς. Ἀμέσως μετὰ τὴν φράσιν αὐτὴν ὁ Παῦλος λέγει· «Νόει ἃ λέγω· δῴη γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσιν» (Β´ Τι 2, 6 - 7). «Πρόσεξε καλὰ νὰ καταλάβῃς τί ἐννοῶ· εἴθε ὁ Κύριος νὰ σὲ φωτίσῃ νὰ κατανοῇς ὀρθῶς εἰς ὅλα». Αὐτὰ σημαίνουν ὅτι ἐκεῖνο ποὺ εἶπε προηγουμένως εἶνε παρεξηγήσιμον, καὶ χρειάζεται ἰδιαιτέρα προσοχή, διὰ νὰ συλλάβωμεν τὸ νόημά του. Ἄρα ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος μᾶς ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν νὰ μὴ λάβωμεν τὸ ἐκ πρώτης ὄψεως νόημα. Καὶ ποῖον εἶνε τὸ ὀρθόν; Εἰς τὴν συνάφειαν ὁ Παῦλος ὡς γεώργιον, ὅπου ἔθεσε τὸν Τιμόθεον νὰ γεωργῇ, ἐννοεῖ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν τῶν πιστῶν· καρπὸς τῆς τοιαύτης καλλιεργείας εἶνε νὰ φθάσουν οἱ πιστοὶ εἰς τοιοῦτον πνευματικὸν ἐπίπεδον, ὥστε νὰ ὑπομένουν πολλὰ ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ, νὰ ζοῦν δύσκολον ζωὴν διὰ τὸν Χριστόν, καὶ νὰ κακοπαθοῦν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, καθὼς καὶ ὁ Παῦλος κακοπαθεῖ ἤδη «ὡς κακοῦργος». Διὰ τοῦτο λέγει εἰς τὸν Τιμόθεον καὶ τοῦτο· «Σὺ οὖν κακοπάθησον». Αὐτὸς εἶνε ὁ καρπὸς τῆς πνευματικῆς ἐν Χριστῷ καλλιεργείας. Ἂν δηλαδὴ ὁ Τιμόθεος ὡς γεωργὸς προσφέρῃ εἰς τοὺς μαθητάς του τοὺς καρποὺς τῆς κακουχίας καὶ τοῦ μαρτυρίου, αὐτὸς πρέπει πρῶτος καὶ καλύτερος νὰ γεύεται αὐτοὺς τοὺς καρπούς. Βλέπομεν λοιπὸν ἐδῶ, ὅτι τὸ μὲν ὀρθὸν νόημα τοῦ χωρίου ὠθεῖ τὸν προϊστάμενον τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν αὐτοθυσίαν, ἡ δὲ ἄνευ τῆς συναφείας παρερμηνεία του θάλπει τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ τὴν κερδοσκοπίαν.

Ἡ συνάρτησις τῶν χωρίων εἶνε κάτι εὐρύτερον τῆς συναφείας. Πολλὰ ὅμοια χωρία μαζὶ μὲ τὰς συναφείας των ρυθμίζουν τὴν ἑρμηνείαν ἀλλήλων. Φέρω πάλιν δύο παραδείγματα ἐκ τοῦ ἀντιθέτου, διὰ νὰ φανῇ τὸ ἄτοπον, ὅταν δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ συνάρτησις. Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην εὑρίσκομεν ἄφθονα χωρία, ὅπου ὁ Χριστὸς φαίνεται ἄνθρωπος· γεννᾶται, μεγαλώνει, τρώγει, πίνει, κοιμᾶται, καταβάλλεται ἀπὸ τὴν κόπωσιν, λέγεται ρητῶς «ἄνθρωπος», συγκινεῖται, κλαίει, πονεῖ, ἀγαπᾷ τὴν ἐπίγειον ζωήν του, αἱματώνει, καρφώνεται ἐπὶ ξύλου, ἀποθνήσκει, θάπτεται. Ἐξ ὅλων αὐτῶν μετὰ καὶ τῆς συναφείας των λαμβανομένων φαίνεται ὅτι εἶνε ἄνθρωπος· καὶ εἶνε. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλα τόσα χωρία ὅπου ὁ Χριστὸς φαίνεται Θεὸς ἴσος τῷ Πατρί· αὐτὸς εἶνε «ὁ ὢν ἴσα Θεῷ», «ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας», «ὁ Πατήρ τού ἐστι μείζων πάντων, αὐτὸς δὲ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν εἰσιν», «ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ», «ὁ Λόγος καὶ Θεός», «ὁ μέγας Θεός», «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος», «ὁ Κύριος», «ὁ μόνος Δεσπότης καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός», ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδει ὁ Παῦλος «τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, τὸ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός», καὶ ἄλλοτε, καὶ μάλιστα ὅταν ἀναφέρῃ εἰς αὐτὸν τὸ Γιαχβὲ τὸ περιεχόμενον εἰς τὸ ψαλμικὸν χωρίον «Σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σού εἰσιν οἱ οὐρανοὶ» (Ψα 101, 26· Ἑβ 1, 10). Εἰς τὸ «Κύριε» ὁ Ψαλμῳδὸς ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν ὄνομα τοῦ Θεοῦ «Γιαχβέ», ὁ δὲ Παῦλος λέγει ὅτι αὐτὸς ὁ Γιαχβέ, ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου, εἶνε ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἐκ τῶν χωρίων αὐτῶν ὁ Χριστὸς φαίνεται ὅτι εἶνε Θεός· καὶ εἶνε. Ἡ συνάρτησις καὶ τῶν χωρίων αὐτῶν καὶ τῶν προειρημένων μᾶς ἀποκαλύπτει, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶνε καὶ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος· καὶ εἰς ἄλλα μὲν χωρία ἀναφέρεται ἡ Θεότης του εἰς ἄλλα δὲ ἡ ἀνθρωπότης του. Ἐκ τῆς πλημμελοῦς ἑρμηνείας αὐτῶν τῶν χωρίων, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ συνάρτησις, προέκυψαν αἱ μεγαλύτεραι αἱρέσεις, ἤτοι ἀρειανισμός, μονοφυσιτισμός, μονοθελητισμός, καὶ πολλοὶ κλάδοι τοῦ ἀρχαίου γνωστικισμοῦ καὶ τοῦ συγχρόνου προτεσταντισμοῦ. Δεύτερον παρόμοιον παράδειγμα εἶνε ἡ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου Μθ 16, 18 «Κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν...». Οἱ παπικοί, δεχόμενοι πρῶτα τὴν ἀνιστόρητον παράδοσιν ὅτι ὁ Πέτρος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Ρώμης, ἑρμηνεύουν τὸ χωρίον αὐτὸ λέγοντες ὅτι ὁ Πέτρος εἶνε τὸ θεμέλιον τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄρα καὶ οἱ διάδοχοι ἐκείνου. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν ἱστορικὴν καὶ κανονικὴν πλευράν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἑρμηνείαν ἐσφάλησαν φοβερά, διότι δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὴν συνάρτησιν τῶν ὁμοίων χωρίων. Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ φαίνεται ὁ Χριστὸς τέκτων καὶ ὁ Πέτρος θεμέλιος λίθος. Ὁ Παῦλος παρουσιάζει ἑαυτὸν ὡς ἀρχιτέκτονα, τοὺς πιστοὺς ὡς οἰκοδομικὰ ὑλικά, καὶ τὸν Χριστὸν ὡς μοναδικὸν θεμέλιον λίθον· «θεμέλιον ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός» (Α' Κο 3, 10 - 11). Ἀλλοῦ ὁ

Παῦλος λέγει θεμελίους λίθους τοὺς ἀποστόλους ὅλους καὶ τοὺς προφήτας τῆς Κ. Διαθήκης, ἀκρογωνιαῖον δὲ λίθον τοῦ θεμελίου τὸν Χριστόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ὅλη ἡ Ἐκκλησία (Ἐφ 2, 20 - 22). Ὁ Ἰούδας ἀναφέρει ὡς θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἰκοδομοῦνται οἱ Χριστιανοὶ τὴν πίστιν (Ἰδ, 20). Ἀλλοῦ θεμέλιον λέγει ὁ Παῦλος τοὺς πρώτους ἐν Ρώμῃ Χριστιανοὺς (Ρω 15, 20), ὥστε νὰ μὴ εἶνε ἀνάγκη οἱ παπικοὶ νὰ ἀνατρέξουν μέχρι τοῦ Πέτρου. Ὡς σύνδεσμοι δὲ καὶ συγκολλητικαὶ οὐσίαι τῆς οἰκοδομῆς ἀλλοῦ φέρεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλοῦ ἡ ἀγάπη καὶ ἀλλοῦ ἡ εἰρήνη (Ἐφ 2, 22· 4,3· 4, 16). Τί γίνεται λοιπόν; Ἀντιφάσκει ἡ Κ. Διαθήκη; Ποῖος εἶνε τὸ θεμέλιον τῆς Ἐκκλησίας; Ἕνας σοβαρὸς ἑρμηνευτὴς συμπεραίνει ἐκ τῆς συναρτήσεως ὅλων αὐτῶν τῶν χωρίων, ὅτι ὁ ἀναντικατάστατος καὶ μοναδικὸς θεμέλιος λίθος τῆς Ἐκκλησίας εἶνε ὁ Χριστός. Ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ ἐποικοδομοῦνται οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται ὡς δευτερεύοντες θεμέλιοι, ἕνας δὲ ἐξ αὐτῶν εἶνε καὶ ὁ Πέτρος. Κατ' οὐσίαν θεμέλιον καὶ αὐτῶν εἶνε ἡ πίστις εἰς Χριστόν, καθὼς γράφει ὁ Ἰούδας (Ἰδ, 20). Διὰ τοῦτο πάντες οἱ κατὰ τόπους πρῶτοι πιστεύοντες εἰς Χριστὸν εἶνε τὸ θεμέλιον τῶν μεταγενεστέρων· καὶ πάντες οἱ εὐαγγελιζόμενοι καὶ κατηχοῦντες εἶνε θεμέλιοι διὰ τοὺς κατηχουμένους καὶ τοὺς μαθητάς των. Ὅλων δὲ γενικῶς θεμέλιος, ἐπὶ οὐδενὸς ἄλλου στηριζόμενος, εἶνε ὁ Χριστός, ὁ μοναδικὸς θεμέλιος τῆς Ἐκκλησίας. Ὥστε ἡ ἄγνοια τῆς συναρτήσεως τῶν χωρίων κατὰ τὴν ἑρμηνείαν, ρίπτει τοὺς ἑρμηνευτὰς εἰς σοβαρὰς πλάνας.

Ἡ συνάρτησις μᾶς ἄγει εἰς μίαν ἄλλην ἑρμηνευτικὴν ἀρχήν, τὴν προϋπόθεσιν τοῦ ὅλου. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἀκριβεστάτην ἑρμηνείαν ἑνὸς χωρίου, ἂν δὲν κατέχωμεν τὸ καθολικὸν νόημα τοῦ βιβλίου ἐκείνου εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἢ ὅλης τῆς Γραφῆς. Εἶνε ἀδύνατον π.χ. νὰ ἐννοήσωμεν τὸν ὅρον «υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἂν δὲν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὄχι μόνον τὴν Κ. Διαθήκην ὅλην ἀλλὰ καὶ τοὺς προφήτας τῆς Παλαιᾶς· οὔτε δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολήν, ἂν δὲν κατέχωμεν καλῶς τὴν Π. Διαθήκην καὶ μάλιστα τὴν Πεντάτευχον.

Τοιουτοτρόπως ἐρχόμεθα εἰς μίαν ἄλλην θεμελιώδη ἑρμηνευτικὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ Γραφὴ ἑρμηνεύεται διὰ τῆς Γραφῆς. Αὐτὸς ὁ κανὼν ἰσχύει διὰ πᾶν κείμενον· ἐπὶ δὲ τῆς Γραφῆς ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γλωσσικὴν πλευρὰν καὶ διὰ τὴν ἱστορικὴν καὶ πραγματολογικήν, καὶ διὰ τὴν θεολογικήν. Ὑπεστήριξαν πολλοὶ σύγχρονοι, ὅτι ἡ βάσις αὐτὴ εἶνε σφαλερά, καὶ ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη ἑρμηνεύεται καλύτερον διὰ τῶν ραββινικῶν κειμένων (Ταργκούμ, Μιδράς, Μισνά, Ταλμούδ, Χειρόγραφα τοῦ Qumran), ἢ τῶν μανδαϊκῶν κειμένων. Λάθος σοβαρόν. Ἑρμηνεύεται καὶ δι' ἐκείνων, ἑρμηνεύεται καὶ διὰ παντὸς κειμένου· ἀλλὰ κυρίως ἡ Γραφὴ ἑρμηνεύεται διὰ τῆς Γραφῆς. Ἡ ἑρμηνευτικὴ αὐτὴ ἀρχὴ μέχρι στιγμῆς δὲν διετυπώθη καλῶς. Ὅπως ἔδειξα καὶ εἰς τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα (τὸ γ΄ καὶ ἑρμηνευτικόν).

περὶ ἕκαστον κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης ὑπάρχουν ἐπάλληλοι κύκλοι κειμένων, στενῆς ἢ μακρινῆς συγγενείας· διὰ τῶν κειμένων ἑκάστου κύκλου ἑρμηνεύεται τὸ κείμενον τόσον, ὅσον πλησιέστερος εἶνε ὁ κύκλος πρὸς αὐτό. Δηλαδὴ ἡ Κ. Διαθήκη ἑρμηνεύεται πρώτιστα δι' ἑαυτῆς, ἔπειτα διὰ τῆς Π. Διαθήκης, ἔπειτα διὰ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων, ἔπειτα διὰ τῶν συγχρόνων παπυρίνων εὑρημάτων, ἔπειτα διὰ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἔπειτα διὰ τῆς ραββινικῆς φιλολογίας, ἔπειτα διὰ πάσης τῆς θρησκευτικῆς ἑλληνιστικῆς γραμματείας, καὶ τέλος διὰ τῶν κλασσικῶν συγγραφέων. Ἐνδέχεται δὲ ἕνας κύκλος νὰ προηγῆται εἰς συγγένειαν τοῦ ἄλλου ἀπὸ πλευρᾶς γλωσσικῆς, νὰ ἕπεται δὲ ἀπὸ πλευρᾶς πραγματολογικῆς· π.χ. τὰ παπύρινα εὑρήματα τῆς ἐποχῆς προηγοῦνται εἰς συγγένειαν τῶν ραββινικῶν κειμένων ἀπὸ πλευρᾶς γλωσσικῆς, ἕπονται δὲ ἀπὸ πλευρᾶς πραγματολογικῆς. Διὰ πάντων τῶν κειμένων ἑρμηνεύεται ἡ Γραφή, ἀρκεῖ νὰ μὴ εἶνε κανεὶς προκατειλημμένος καὶ κατευθύνεται ἀπὸ σκοπιμότητας· κυρίως ὅμως ἑρμηνεύεται ἡ Γραφὴ διὰ τῆς Γραφῆς.

Ἄλλη ἑρμηνευτικὴ ἀρχὴ εἶνε τὸ νὰ γνωρίζῃ κανεὶς εἰς ποῖον σημεῖον τῆς ἱερᾶς ἱστορίας εὑρίσκεται. Δηλαδὴ ὅταν κανεὶς ἑρμηνεύῃ τὰς περικοπὰς τῆς κλήσεως τοῦ Ματθαίου, πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὅτι εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς τριετίας τοῦ κηρύγματος τοῦ Χριστοῦ, ὅταν ἑρμηνεύῃ τὰς περικοπὰς τῆς μεταμορφώσεως, νὰ γνωρίζῃ ὅτι εὑρίσκεται ὀλίγον καιρὸν πρὸ τοῦ πάθους (ἴσως κατὰ τὸ τελευταῖον ἑξάμηνον), ὅταν ἑρμηνεύῃ τὸν δριμὺν λόγον τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς φαρισαίους μὲ τὰ «οὐαί», νὰ γνωρίζῃ ὅτι εὑρίσκεται ὀλιγώτερον τῆς μιᾶς ἑβδομάδος πρὸ τῆς σταυρώσεως. Ἄλλως ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβῃ τὴν ἀτμόσφαιραν εἰς τὴν ὁποίαν ἐλέχθησαν καὶ ἔγιναν ὅσα ἑρμηνεύει. Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ ἰσχύει κυρίως διὰ τὰ Εὐαγγέλια.

Ἀπαραίτητος ἀρχὴ εἶνε νὰ ἔχῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν του, ὅτι ὁ Χριστὸς πολλάκις, ὅταν ὡμίλει, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὴν νοοτροπίαν τῶν ἀκροατῶν· τὰ λεγόμενά του λέγονται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀντιλήψεως τῶν συνομιλητῶν του καὶ ὄχι κατὰ τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν. Λέγει π.χ. «Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής» (Ἰω 5, 31), ἐννοῶν ὅτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν φαρισαίων δὲν εἶνε ἀληθὴς καὶ ὅτι τώρα δὲν συζητεῖ αὐτό, ἂν εἶνε ἢ δὲν εἶνε ἀληθής, ἀλλὰ θέλει νὰ τονίσῃ τὸ ἄλλο, ὅτι ἔχει καὶ τρίτους μάρτυρας ἀξιοπίστους συμμαρτυροῦντας αὐτῷ. Ὁμοίως λέγει καὶ τὸ «Ὁ Πατήρ μου μείζων μού ἐστιν» (Ἰω 14,28), ἐννοῶν ὅτι, ἀφοῦ ὁ Πατήρ μου εἶνε μείζων μου κατὰ τὴν γνώμην σας, ἔπρεπε νὰ χαρῆτε, ὦ μαθηταί μου, διότι πορεύομαι πρὸς τὸν μείζονά μου, ἀφοῦ αὐτὸ μὲ δοξάζει». (Βλέπε περισσότερα εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἐξέτασιν τῆς πρὸς Ἑβραίους, καὶ εἰς τὴν διατριβήν μου «Ὁ Πατήρ μου μείζων μού ἐστιν» Α', σελ. 134 - 144). Τὴν ἑρμηνευτικὴν αὐτὴν ἀρχὴν διετύπωσεν ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος.

Ἄλλη θεμελιώδης ἑρμηνευτικὴ ἀρχὴ εἶνε νὰ γνωρίζῃ ὁ ἑρμηνευτὴς κα-

λῶς καὶ νὰ λαμβάνῃ συνεχῶς ὑπ' ὄψιν του τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν, καὶ νὰ ἔχῃ γενικῶς σαφῆ ἀντίληψιν περὶ τῶν ἀναφερομένων ἀντικειμένων, θεσμῶν, φυτῶν, ζώων, κλπ. Ἂν δὲν γνωρίζῃ π.χ. ὅτι ἡ νότιος Παλαιστίνη εἶνε ὀρεινὴ καὶ ὑψηλοτέρα τῆς βορείου καὶ ὅτι ἡ Ἱερουσαλὴμ κεῖται ὑψηλότερον τῆς Ἰεριχοῦς, δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ σαφῶς τὰς φράσεις «Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα» (Μθ 20, 18) καὶ «Ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἰεριχὼ» (Λκ 10, 30). Ἂν δὲν γνωρίζῃ τί ἦσαν οἱ ἀρχαῖοι τελῶναι, οἱ ὁποῖοι διέφερον πολὺ ἀπὸ τοὺς σημερινούς, καὶ πῶς διενηργεῖτο εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἡ τελωνία, ἀδυνατεῖ νὰ ἐννοήσῃ διατί οἱ τελῶναι ἦσαν τόσον μισητοὶ εἰς τὸν λαὸν καὶ μάλιστα εἰς τοὺς φαρισαίους, καὶ διατί τὸ «τελώνης» ἐσήμαινε τὸν ἁμαρτωλὸν ἄνδρα ὅπως τὸ «πόρνη» τὴν ἁμαρτωλὴν γυναῖκα. Ἂν γνωρίζῃ πῶς ἀφῆκεν ὁ Ἡρώδης ὁ Α΄ διαθήκην τὴν βασιλείαν του εἰς τοὺς υἱούς του, καὶ τί περιπετείας εἶχεν ὁ υἱός του Ἀρχέλαος διὰ νὰ λάβῃ τὴν βασιλείαν του, καὶ πῶς ἐπορεύθη εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ τὴν λάβῃ ἀπὸ τὸν Καίσαρα Αὔγουστον, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἐξώντωσε τοὺς ἀντιπάλους του, τότε μόνον δύναται νὰ ἐννοήσῃ καλῶς τὴν παραβολὴν τοῦ Κυρίου ὅτι «Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι..., οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτὸν καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ λέγοντες· Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν εἶπε... Τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε καὶ κατασφάξατε αὐτοὺς ἔμπροσθέν μου» (Λκ 19, 11 - 27). Ἄλλως ἡ παραβολὴ ἀντὶ νὰ κάνῃ σαφὲς τὸ πνευματικὸν νόημα ποὺ θέλει νὰ ἐκφράσῃ ὁ Κύριος, τὸ κάνει σκοτεινότερον. Ἐπίσης ἡ γνῶσις τοῦ τί εἶνε ὁ κῆνσος, πῶς ἔθαπτον τότε τοὺς νεκρούς, πῶς ἀλώνιζαν, πῶς ἦσαν κτισμέναι αἱ οἰκίαι, κλπ. διευκολύνουν σπουδαίως τὴν ἑρμηνείαν.

Σπουδαιοτάτη ἀρχὴ εἶνε καὶ ἡ γνῶσις τῶν καθαρῶς εἰσαγωγικῶν ζητημάτων. Ἂν δὲν γνωρίζῃ π.χ. κανεὶς ὅτι αἱ ἓξ ὕστεραι καθολικαὶ Ἐπιστολαὶ καὶ ἡ Ἀποκάλυψις καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἐγράφησαν τὸ ἕνα κατόπιν τοῦ ἄλλου, ἂν δὲν γνωρίζῃ τὴν χρονολογικὴν σειράν των, ἂν δὲν γνωρίζῃ ὅτι ὅλα στρέφονται κατὰ τῶν νικολαϊτῶν καὶ ἐγράφησαν ἐν συνεχείᾳ τῶν πρὸς Τίτον καὶ Τιμόθεον Ἐπιστολῶν, καὶ ὅτι καὶ οἱ ἐκεῖ ἀκόλαστοι αἱρετικοὶ εἶνε οἱ ἴδιοι οἱ νικολαῖται, δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ πλήρως τὰ εἰρημένα ὀκτὼ βιβλία. Ἂν δὲν γνωρίζῃ ὅτι αἱ Πράξεις ἐγράφησαν πρὶν ἀπὸ τὰ κατὰ Μᾶρκον καὶ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλια, ἀπορεῖ ποῦ εὗρεν ὁ Παῦλος ὅτι ὁ Κύριος εἶπε «Μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν» (Πρξ 20, 35). Ὅπως δὲν ἀπορεῖ ποῦ εὗρον οἱ δύο εὐαγγελισταὶ τὰ τόσα ποὺ γράφουν διὰ τὸν Χριστὸν αὐτοὶ μόνοι, θεωρεῖ περιττὸν καὶ νὰ ἀπορήσῃ ἀπὸ ποῦ τὸ εὗρεν ὁ Παῦλος.

Ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία δὲν ἑρμηνεύει οὔτε «κατὰ γράμμα» μὲ τὴν καταχρηστικὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου, οὔτε ἀλληγορικῶς πάλιν μὲ τὴν καταχρηστικήν. Ἐφ' ὅσον ἔχει ὡς στόχον τὸ τί ἐννοεῖ ὁ θεόπνευστος συγγραφεύς, ρυθμίζεται ἀπὸ τὸ πῶς θέλει νὰ τὸν ἐννοοῦν ὁ συγγραφεὺς αὐτός. Ἂν οἴκοθεν ὁ ἱερὸς συγγραφεὺς μᾶς ὑποδεικνύει, ὅτι πρέπει νὰ ἐννοῶμεν τὰ λεγόμενά του μεταφορικῶς καὶ ἀλληγορικῶς, ἔτσι τὰ ἐννοεῖ καὶ ὁ ἑρμηνευτὴς ὁ ἑρμηνεύων ἱστορικῶς. Ὑπάρχει πλῆθος ἀνθρωποπαθῶν ἐκφράσεων περὶ τοῦ Θεοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν πρέπει νὰ ἐννοοῦνται κατὰ γράμμα. Ὁ Θεὸς λέγεται ὅτι «περιπατεῖ» (Γε 3, 8), «ὑπνοῖ» (Ψα 43, 24), ἔχει «χεῖρας» (Πρξ 4, 30), «ὦτα» (Ἰα 5,4), «ὀφθαλμοὺς» (Α' Πε 3, 12), «πτέρυγας» (Ψα 16, 8), «ὀργίζεται» (Ἀρ 22, 22), «μεταμελεῖται» (Γε 6, 7), «λυπεῖται» (Ἐφ 4, 30). Ὁ Θεὸς εἶνε ἄυλος καὶ ἀσώματος, πανταχοῦ παρὼν καὶ ἀπηλλαγμένος ἀνθρωπίνων συναισθημάτων οἷα εἶνε ἡ λύπη, ἡ ὀργὴ καὶ ἡ μεταμέλεια. Ἡ ἰδία ἡ Γραφὴ μᾶς ἀφήνει νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι κατὰ συγκατάβασιν μόνον χρησιμοποιοῦνται αἱ ἐκφράσεις αὐταὶ διὰ τὸν Θεόν, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ συνεννοηθῶμεν.

Παραπλήσιαι εἶνε καὶ αἱ συμβατικαὶ ἐκφράσεις «Τρίτος οὐρανὸς» (Β' Κο 12, 2), «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Μθ 6,8), «ἄρχων τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος» (Ἐφ 2, 2), «πέρατα (= ἄκρα) τῆς γῆς» (Μθ 12, 42), «κλεῖδες τοῦ ᾅδου» (Ἀπ 1, 18), «ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα» (Α' Θε 4,17). Πάλιν ἡ ἰδία ἡ Γραφὴ μᾶς ἐνημερώνει ὅτι αὐτὰ ὅλα λέγονται συμβατικῶς πρὸς συνεννόησιν μόνον, διότι εἰς ἄλλα σημεῖα μᾶς λέγει ρητῶς ὅτι αὐτὰ δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον. Ἀνέπτυξα τὸ θέμα αὐτὸ ἄλλοτε. (Βλ. Ἡ ἔρευνα τῆς Γραφῆς, σ. 106 - 116).

Ἰδιάζον στοιχεῖον ἀποτελοῦν αἱ συμβολικαὶ ἐκφράσεις τῆς Γραφῆς, π.χ. οἱ ἐν τῷ Δανιὴλ «κριὸς» (= Πέρσης βασιλεὺς) καὶ «τράγος» (=Μ. Ἀλέξανδρος) καὶ τὰ «κέρατα» αὐτῶν (Δα 8, 20 - 21), τὸ «ποτήριον» τὸ ὁποῖον πίνει ὁ Χριστός, δηλαδὴ ὁ σταυρικὸς θάνατος (Μθ 20, 22), αἱ «σάλπιγγες», αἱ «σφραγῖδες», τὰ «θηρία» καὶ τὰ «κέρατα» αὐτῶν, τὸ «δρέπανον», ἡ «Βαβυλὼν» καὶ τὰ πολλὰ ἄλλα σύμβολα τῆς Ἀποκαλύψεως. Αἱ συμβολικαὶ ἐκφράσεις ἀφθονοῦν κυρίως εἰς τὰ προφητικὰ βιβλία, διότι οἱ προφῆται βλέποντες μὲν τὰ μέλλοντα μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ τὰ ἐκφράσουν μὲ τὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς των, καταφεύγουν εἰς τὰ σύμβολα. Κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν ὅλα τὰ σύμβολα ἑρμηνεύονται ἀλληγορικῶς. Ἀλλ' ἡ ἀλληγορία αὐτὴ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν, διότι πρῶτον μὲν αὐτὸς ὁ θεόπνευστος συγγραφεὺς ἐμφαίνει ὅτι ὁμιλεῖ συμβολικῶς, δεύτερον δὲ ἡ ἀλληγορία εἶνε μόνον μία καὶ συγκεκριμένη· τὸ νοούμενον δηλαδὴ εἶνε ἕνα καὶ σταθερόν, καὶ δὲν δύναται ὁ καθεὶς νὰ ὑποθέτῃ ὅ,τι θέλει, ὅπως γίνεται εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν. Ἐννοεῖται ὅτι κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν,

διὰ νὰ ἑρμηνεύσωμεν ἀλληγορικῶς μίαν συμβολικὴν ἔκφρασιν, πρέπει πρῶτα νὰ ἑρμηνεύσωμεν ἐπιτυχῶς τί σημαίνει κατὰ γράμμα. Λέγει π.χ. ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν· «Καὶ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά» (Ἀπ 5, 1). «Βιβλίον» ἐδῶ λέγων, ἐννοεῖ εἰλητάριον, κύλινδρον, ρόλον. «Γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν» σημαίνει ὅτι ἡ παπυρίνη ταινία τοῦ βιβλίου ἦτο γραμμένη εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις, καὶ αὐτὴν ποὺ κατὰ τὴν περιτύλιξιν ἔβλεπεν ἐσωτερικῶς καὶ αὐτὴν ποὺ πιάνεται ἀπ' ἔξω· αὐτὸ δὲν ἦτο σύνηθες· τὰ εἰλητάρια συνήθως ἐγράφοντο μόνον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν. Τὸ ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ ὁράματος ἦτο «γεγραμμένον» καὶ «ἔξωθεν» σημαίνει κάτι τὸ ἔκτακτον, τὸ ἀσύνηθες, τὸ πολὺ σοβαρόν, τὸ ἄξιον πολλῆς προσοχῆς. Καὶ ἐνῷ «βίβλος» ἐλέγετο τὸ βιβλίον (= ρόλος), «βιβλίον» ὑποκοριστικῶς (= ρολίδιον) ἐλέγετο ἡ ἐπιστολή, τὸ ἔγγραφον, τὸ ἐπιστολιμαῖον βιβλίον. Διὰ τοῦτο τὸ «βιβλίον» ἐκεῖνο ἦτο ἐσφραγισμένον ὅπως αἱ ἐπιστολαὶ μὲ νῆμα καὶ σκληρὸν κηρὸν ἐπισεσημασμένον διὰ σφραγῖδος. Καὶ δὲν ἔφερε μίαν σφραγῖδα ὅπως συνήθως, ἀλλ' «ἑπτά», τουτέστι πολλάς, καὶ ἦτο ἔτσι «κατεσφραγισμένον». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ «βιβλίου» ἦτο ἀπρόσιτον καὶ ἄγνωστον τοῖς πᾶσιν. Αὐτὴ εἶνε ἡ κατὰ γράμμα ἀναγκαία ἑρμηνεία τοῦ συμβόλου. Τί ὅμως ἐννοεῖ ἀλληγορικῶς ὁ προφήτης, δὲν δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν. Ἕνα μόνον εἶνε βέβαιον, ὅτι ἐννοεῖ κάτι ἄλλο πέραν τῆς κατὰ γράμμα σημασίας τοῦ συμβόλου.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένη «ἀλληγορία» ἢ ὑπὸ τῶν πατέρων «τυπολογία» εἶνε ἐπίσης μία πτυχὴ τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας, μηδεμίαν σχέσιν ἔχουσα μὲ τὴν λεγομένην ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν τοῦ Φίλωνος ἢ τοῦ Ὠριγένους. Ὁ Παῦλος εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἀναφέρει τὸ ἱστορικὸν γεγονός, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ εἶχε δύο υἱούς, τὸν Ἰσμαὴλ ἐκ τῆς δούλης Ἄγαρ καὶ τὸν Ἰσαὰκ ἐκ τῆς ἐλευθέρας Σάρρας. Καὶ μετὰ τοῦτο λέγει· «Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. αὗται γάρ (= ἡ Ἄγαρ καὶ ἡ Σάρρα) εἰσι δύο διαθῆκαι, μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινά (= ἡ παλαιὰ) εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ· τὸ γὰρ Ἄγαρ Σινὰ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἰερουσαλήμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς· ἡ δὲ ἄνω Ἰερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν» (Γα 4, 22 - 26). Αἱ λέξεις «ἀλληγορούμενα» καὶ ἀλληγορῶ καὶ ἀλληγορία σημαίνουν εἰς τὸν Παῦλον «τυπολογούμενα». Ἡ Ἄγαρ καὶ ἡ Σάρρα ὄντως εἶνε ἱστορικὰ πρόσωπα καθὼς καὶ οἱ υἱοί των καὶ ὁ σύζυγος Ἀβραάμ. Καὶ μόνον ὡς ἐξωτερικὰ γεγονότα τὰ περὶ αὐτὰς γεγονότα εἶνε ἱστορία ἱερὰ καὶ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ συγχρόνως ὁ Θεὸς ὑπαινίσσεται διὰ τῶν γεγονότων αὐτῶν, ἄλλα τόσα καὶ ἀντίστοιχα γεγονότα τοῦ μέλλοντος πνευματικά. Τὰ ἱστορικὰ εἶνε τύποι τῶν μελλόντων. Ὁ τύπος εἶνε μία ἄφθογγος προφητεία· εἶνε ὅμως καὶ αὐθύπαρκτον γεγονός. Ἡ Ἄγαρ μὲ τὸν υἱόν της Ἰσμαὴλ προϋπαινίσσονται τὴν πα-

λαιὰν θρησκείαν τοῦ Ἰσραήλ, τὴν παλαιὰν διαθήκην μὲ τοὺς δούλους τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἡ Σάρρα μὲ τὸν υἱόν της Ἰσαὰκ προϋπαινίσσονται τὴν καινὴν πίστιν τῆς ἐλευθερίας, τὴν καινὴν διαθήκην. Ἕνας ἦτο ὁ σύζυγος καὶ πατὴρ τῶν γυναικῶν ἐκείνων καὶ τῶν υἱῶν, ὁ Ἀβραάμ, ἕνας εἶνε καὶ ὁ κοινὸς Θεὸς καὶ τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας καὶ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλ' οἱ μὲν ἐκ τῆς Ἄγαρ καὶ τοῦ Σινὰ καὶ τῆς παλαιᾶς διαθήκης υἱοὶ εἶνε δοῦλοι, οἱ δὲ ἐκ τῆς Σάρρας καὶ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τῆς καινῆς διαθήκης εἶνε ἐλεύθεροι. Ἐντελῶς διάφορος εἶνε ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία τοῦ Φίλωνος καὶ τῶν ἄλλων Ἀλεξανδρινῶν. Διὰ τοῦτο οἱ ἑρμηνευταὶ τῆς Ἐκκλησίας οἱ τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν ἐφαρμόζοντες, ἀκολουθοῦν μὲν τὸ παράδειγμα τοῦ Παύλου, ἀλλ' ὀνομάζουν τὴν παύλειον ἀλληγορίαν τυπολογίαν, διότι ἤδη ἡ λέξις «ἀλληγορία» ἐπεκράτησε μὲ τὴν καταχρηστικήν της σημασίαν τὴν γνωστὴν ἐκ τοῦ Φίλωνος. Ἡ τυπολογία ἢ παύλειος ἀλληγορία εἶνε κατὰ πάντα ἱστορικὴ ἑρμηνεία· εἶνε ἑρμηνεία ἀφθόγγου προφητείας. Διὰ τοῦτο τόσον αὐτὴ ἡ ἀλληγορία ὅσον καὶ τὰ προειρημένα σύμβολα ἔχουν ἐν τῇ ἱστορικῇ ἑρμηνείᾳ μόνον μίαν ἑρμηνείαν ἐπὶ ἑκάστου χωρίου· οὐδέποτε συνυπάρχουν περισσότεραι τῆς μιᾶς ἑρμηνεῖαι· καὶ αὐτὸ εἶνε γνώρισμα τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας. Ἀντιθέτως εἰς τὴν καταχρηστικῶς λεγομένην ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν αἱ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χωρίου ἑρμηνεῖαι εἶνε πολλαὶ ἀκόμη καὶ παρὰ τῷ αὐτῷ ἑρμηνευτῇ! Ὁ Χρυσόστομος, ἑρμηνεύων τὸ προεκτεθὲν χωρίον τοῦ Παύλου, ἀντιδιαστέλλει σαφῶς τὰς δύο ἀλληγορίας ὡς δύο ἄσχετα πράγματα. Τὴν ἱστορικὴν ἀλληγορίαν ἐφαρμόζει ὁ ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἀλλοῦ, ὅταν π.χ. ἑρμηνεύῃ τὸν ὑδροφόρον βράχον ὡς Χριστόν, τὴν νεφέλην ὡς βάπτισμα κλπ. (Α' Κο 10, 1 - 4). Αὐτὴ ἡ ἀλληγορία εἰς τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας εἶνε γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα τυπολογία.

Ἡ ἀναγωγή, πτυχὴ ἐπίσης τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας, εἶνε κάτι διάφορον καὶ τοῦ συμβολισμοῦ καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀλληγορίας. Ἀναγωγὴ σημαίνει ἐμβάθυνσις ἢ ἀνύψωσις τοῦ νοήματος εἰς ἕνα ὑψηλότερον καὶ ἄκρως πνευματικὸν ἐπίπεδον νοημάτων. Ἀναγωγικῶς ἑρμηνεύει ὁ Παῦλος τὸν ἐπίγειον γάμον εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολήν. Ἐκεῖ, ἀφοῦ ἐξηγεῖ πόσον ἁγνὸν καὶ τίμιον πρᾶγμα εἶνε ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἐπίγειος γάμος καὶ ἀφοῦ διευθετεῖ τὰς σχέσεις τῶν συζύγων, καὶ κατοχυρώνει τὰ πάντα διὰ τῆς Γραφῆς, τουτέστι τῆς Π. Διαθήκης, προσθέτει· «Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ' ἕνα ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν, ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα» (Ἐφ 5, 32 - 33). Αὐτὸ εἶνε ἀναγωγή. Ὁ Παῦλος ἐννοεῖ τὸ ἑξῆς. Ὅπως τὰ μέλη τοῦ σώματος, στόμαχος, ὀφθαλμοί, χεῖρες, ὦτα, δὲν δύνανται νὰ στήσουν ζωὴν μεμονωμένα καὶ νὰ ζήσουν μεμονωμένα, ἔτσι δὲν δύνανται οἱ διάφοροι χαρισματοῦχοι, προφῆται, γλωσσολαλίαν ἔχοντες, διδάσκαλοι, θεραπείας ποιοῦντες, κλπ., νὰ ἐπιτελέσουν ὁ καθεὶς μόνος

του χριστιανικήν ζωήν· ἡ βιολογικὴ ζωὴ προϋποθέτει συνεργασίαν τῶν μελῶν καὶ ἡ χριστιανικὴ πνευματικὴ ζωὴ προϋποθέτει συνεργασίαν τῶν πιστῶν. Καὶ ὅπως οἱ σύζυγοι, ἀνὴρ καὶ γυνή, ὁ καθεὶς μόνος του δὲν δύναται νὰ γεννήσῃ καὶ νὰ στήσῃ οἰκογένειαν, ἔτσι δὲν νοεῖται καὶ ἡ Ἐκκλησία χωρὶς τὸν Χριστὸν ἢ ὁ ἐνανθρωπήσας Χριστὸς χωρὶς τὴν Ἐκκλησίαν οὔτε καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ νοηθῇ χωρὶς τρία πρόσωπα. Καὶ ὅπως ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς εἶνε «ἕν», ἔτσι καὶ οἱ πιστοὶ μεταξύ των δὲν ἀποτελοῦν Ἐκκλησίαν, ἂν δὲν εἶνε «ἕν»· («ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν» Ἰω 17, 22). Καὶ ὅπως ὁ Χριστὸς συνδέεται ἀρρήκτως μὲ τὴν Ἐκκλησίαν, ἔτσι καὶ οἱ σύζυγοι πρέπει νὰ συνδέωνται ἀρρήκτως μεταξύ των. Ἡ ἑνότης Πατρὸς καὶ Υἱοῦ βεβαίως δὲν εἶνε τῆς αὐτῆς ποιότητος καὶ τοῦ αὐτοῦ εἴδους μὲ τὴν ἑνότητα τῶν πιστῶν· ἀλλ' εἶνε τὸ ὑπόδειγμα ἐκείνης. Καὶ ἡ συζυγία Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας δὲν εἶνε τοῦ αὐτοῦ εἴδους μὲ τὴν ἐπίγειον συζυγίαν ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἀλλ' εἶνε τὸ πνευματικὸν ὑπόδειγμα ἐκείνης. Καὶ ὅπως ρυθμίζονται αἱ σχέσεις Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας, ὁμοίως πρέπει νὰ ρυθμίζωνται καὶ αἱ σχέσεις ἀνδρὸς καὶ γυναικός. Ἀναγωγὴ λοιπὸν εἶνε ἡ ἀναζήτησις τοῦ ὑψηλοῦ καὶ πνευματικοῦ προτύπου ἑνὸς ἡγιασμένου ἀλλὰ προσκαίρου θεσμοῦ. Ἀναγωγὴ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ παντοῦ. Δὲν δυνάμεθα δηλαδὴ κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν νὰ ἀναγάγωμεν ὅσα νοήματα θέλομεν καὶ ὅπου θέλομεν. Πρέπει νὰ ἔχωμεν νύξιν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν θεόπνευστον συγγραφέα. Ἄλλως δὲν ἐφαρμόζομεν ἀναγωγήν, ἀλλ' ἑρμηνείαν ἀλληγορικὴν μὲ τὴν καταχρηστικὴν σημασίαν τοῦ ὅρου.

Ἡ μεταφορὰ εἶνε πολὺ σύνηθες εἰς τὴν Γραφὴν καὶ ἡ ἐξήγησις αὐτῆς ἀποτελεῖ σπουδαῖον μέρος τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας. Ἡ μεταφορὰ εἰς τὴν Γραφὴν λέγεται παροιμία ἢ παραβολή. Αἱ δύο λέξεις εἶνε ταυτόσημοι, καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐτυμολογικῶς καὶ ἱστορικῶς. Τὸ «παροιμία» παράγεται ἐκ τοῦ «παρά» καὶ τοῦ «οἶμος» (= δρόμος, ὁδός, ἀτραπός), ἐξ οὗ παράγεται καὶ τὸ «προοίμιον». Σημαίνει δὲ τὸ «παροιμία» «παράλληλος ὁδός», «διπλανὸς δρόμος», «παράπλευρος ἀτραπός». Ὅταν εἰς σταθερὰν ἀπόστασιν 10 μέτρων δεξιώτερον μιᾶς κεντρικῆς ὁδοῦ συμπορεύεται παραλλήλως ἕνας δρομίσκος φθάνων εἰς τὸ αὐτὸ τέρμα, ἂν βαδίζωμεν τὸν δρομίσκον χωρὶς νὰ βλέπωμεν τὴν κεντρικὴν ὁδόν, δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ὅτι καὶ ἡ ἀφανὴς κεντρικὴ ὁδὸς ἔχει τὰς αὐτὰς στροφὰς καὶ ἀνωφερείας καὶ κατωφερείας εἰς τὰ αὐτὰ σημεῖα. Αὐτὸ λέγεται παροιμία. Ἐπὶ τῶν νοημάτων ὁ ὅρος παροιμία σημαίνει ὅτι ὁ ἀφηγητής, ἀντὶ νὰ διατυπώσῃ γυμνὸν τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες νόημα ποὺ θέλει νὰ ἀνακοινώσῃ, ἀφηγεῖται ἕνα παράλληλον ἐκτὸς οὐσίας νόημα, ὥστε ἀπ' αὐτὸ νὰ παρακολουθήσωμεν νοερῶς τὴν πορείαν τοῦ οὐσιώδους. Τὸ αὐτὸ σημαίνει καὶ ἡ «παραβολή», λέξις παραγομένη ἐκ τοῦ «παραβάλλω»· «παραβάλλω» σημαίνει παρομοιάζω, παρεικάζω. Τὰ αὐτὰ συνάγονται περὶ τῆς σημασίας τῶν δύο ὅ-

ρων καὶ ἱστορικῶς. Ὁ Ἰωάννης χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «παροιμία» (Ἰω 10, 6· 16,25· 16,29) καὶ οἱ τρεῖς ἄλλοι εὐαγγελισταὶ τὸν ὅρον «παραβολή» (Μθ 13,18· Μρ 7,17· Λκ 18,9) μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Εἰς τὴν Π. Διαθήκην ἐπίσης οἱ δύο ὅροι ταυτίζονται κατὰ τὴν ἔννοιαν (Πρμ 1, 1 καὶ 1, 6). Ἡ παροιμία ἢ παραβολὴ ἄλλοτε εἶνε μία παροιμιώδης φράσις καὶ ἄλλοτε διήγημα ὁλόκληρον. Ὁ Λουκᾶς ἀλλοῦ γράφει· «Πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην· 'Ἰατρὲ θεράπευσον σεαυτόν'» (Λκ 4, 23)· καὶ ἀλλοῦ· «Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγων· Τίς ἄνθρωπος... (ἀκολουθοῦν τρεῖς παραβολαί, τοῦ ἀπολωλότος προβάτου, τῆς ἀπολεσθείσης δραχμῆς, καὶ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ)» (Λκ 15,3 κ.ἑ.). Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ παραβολὴ εἶνε μία φράσις τριῶν λέξεων, εἰς τὴν δευτέραν τρεῖς διηγήσεις ἐκτενεῖς. Ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Π. Διαθήκην ὑπάρχουν ὅλα τὰ μεγέθη τῶν παραβολῶν. Ὁ προφήτης Ἠλίας εἶπεν εἰς τοὺς ψευδοπροφήτας τὴν ἑξῆς παραβολήν· «Ἕως πότε ὑμεῖς χωλανεῖται ἐπ' ἀμφοτέραις ταῖς ἰγνύαις;» (=μέχρι πότε θὰ κουτσαίνετε καὶ μὲ τὰ δύο πόδια;) (Γ' Βα 18, 21). Αὐτὴ ἡ παραβολὴ ἔχει μῆκος ἀποφθέγματος ὅπως τὸ «Ἰατρὲ θεράπευσον σεαυτὸν» (Λκ 4, 23) ἢ τὸ «Σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν» (Πρξ 26, 14). Εἰς τὸ βιβλίον τῶν Παροιμιῶν ἔχομεν πλῆθος παραβολῶν, αἱ ὁποῖαι οὔτε ἀποφθέγματα εἶνε οὔτε ἐκτενεῖς διηγήσεις. Τοιαῦται εἶνε ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ αἱ παραβολαὶ τῶν ἀσκῶν καὶ τῶν ἱματίων (Μθ 9, 16 - 17), τῶν παιζόντων παιδίων (Μθ 11, 16 - 17), καὶ ἄλλαι. Τέλος εἰς ἔκτασιν διηγημάτων ἔχομεν παραβολὰς καὶ εἰς τὴν Παλαιὰν σπανίως (Κρ 9, 8 - 15) καὶ εἰς τὴν Καινὴν πλειστάκις. Ἔτσι ἔχουν αἱ παραβολαὶ κατὰ τὸ μέγεθος.

Διακρίνω δὲ τὰς παραβολὰς ἢ παροιμίας καὶ κατ' εἶδος εἰς τέσσαρας κατηγορίας. Τὸ πρῶτον εἶδος εἶνε αἱ παραβολαὶ τῶν ὁποίων τὸ ἀφήγημα εἶνε φυσικῶς ἀδύνατον, καὶ ἐνδιαφέρει μόνον τὸ νοούμενον. Εἶνε ἀκριβῶς μῦθοι τύπου αἰσωπείου. Ἐφιστῶ τὴν προσοχήν σας εἰς τὴν διάκρισιν μύθων θρησκευτικῶν καὶ μύθων αἰσωπείων, διότι εἶνε τελείως ἄσχετοι, καὶ συμπτωματικῶς μόνον λέγονται ἀμφότεροι μῦθοι. Ἄλλο πρᾶγμα εἶνε ὁ μῦθος ὅτι ὑπάρχουν δώδεκα θεοὶ ἄρρενες καὶ θήλεις ποὺ κατοικοῦν εἰς τὸν Ὄλυμπον, ὁ ὁποῖος εἶνε βλακῶδες καὶ ἀνήθικον φαντασιοκόπημα τῶν ἀρχαίων εἰδωλολατρῶν, καὶ ἄλλο πρᾶγμα ὁ μῦθος ὅτι «Ροιὰ καὶ μηλέα περὶ κάλλους ἤριζον. πολλῆς δὲ φιλονεικίας παρὰ τῶν ἀμφοτέρων γεγονυίας, βάτος ἐκ τοῦ πλησίον φραγμοῦ ἀκούσασα εἶπεν· 'Ὦ φίλαι, πανσώμεθά ποτε μαχόμεναι'». Ὁ δεύτερος αὐτὸς αἰσώπειος μῦθος εἶνε εὐφυεστάτη διδακτικὴ παραβολή. Ἡ Γραφὴ οὐδένα θρησκευτικὸν μῦθον περιέχει· περιέχει ὅμως μύθους τύπου αἰσωπείου. Τέτοιοι εἶνε οἱ μῦθοι ἢ παραβολαὶ ὅτι τὰ δένδρα ἔχρισαν βασιλέα των τὴν ράμνον (Κρ 9, 8 - 15), ὅτι ἡ βδέλλα εἶχε τρεῖς θυγατέρας (Πρμ 24,15), ἢ ὁ μῦθος τῶν μελῶν τοῦ σώματος ποὺ διαφωνοῦν πρὸς ἄλληλα (Α' Κο 12,14 - 21). Ἐπαναλαμβάνω εἰς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς παραβολῆς ἐνδιαφέ-

ρει μόνον τὸ νοούμενον, ἐνῷ τὸ ἀφήγημα εἶνε ἀφύσικον, διότι τὰ δένδρα καὶ ἡ 6δέλλα καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματος δέν ὁμιλοῦν οὔτε σκέπτονται ὡς πρόσωπα. Τὸ δεύτερον εἶδος εἶνε αἱ παραβολαὶ τῶν ὁποίων τὸ ἀφήγημα εἶνε φυσικῶς δυνατὸν ἀλλὰ πνευματικῶς ἀδιάφορον, ἐνδιαφέρει δὲ μόνον τὸ νοούμενον. Τέτοια εἶνε ἡ παραβολὴ τοῦ σπορέως, ὅπου δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει πνευματικῶς ὁ γεωργὸς καὶ ἡ τύχη τοῦ σπόρου· μᾶς ἐνδιαφέρουν μόνον ὁ κήρυξ, ὁ λόγος, οἱ ἀκροαταὶ τοῦ λόγου καὶ αἱ ποικίλαι ἀντιδράσεις των. Ὁμοίως καὶ αἱ παραβολαὶ τῶν ζιζανίων, τοῦ σινάπεως, τῆς ζύμης, τῆς σαγήνης, κλπ. Τὸ τρίτον εἶδος εἶνε αἱ παραβολαί, τῶν ὁποίων ἐνδιαφέρουν πνευματικῶς καὶ τὸ ἀφήγημα καὶ τὸ νοούμενον. Τέτοια εἶνε ἡ παραβολὴ τοῦ ἀσώτου. Ἔχει πνευματικὸν ἐνδιαφέρον καὶ τὸ ἀφήγημα, ὁ μακρόθυμος καὶ στοργικός πατήρ, ὁ ἄσωτος καὶ μετανοῶν υἱός, ὁ νομοταγής καὶ φθονερός ἀδελφός, ἀλλὰ μᾶς ἐνδιαφέρει κατ' ἐξοχὴν τὸ νοούμενον, ὁ Θεός, οἱ νομοταγεῖς καὶ φθονεροὶ φαρισαῖοι, οἱ ἄσωτοι καὶ μετανοοῦντες τελῶναι, ὁ φθονερὸς Ἰσραήλ, τὰ μετανοήσαντα ἔθνη. Ὁμοία εἶνε καὶ ἡ παραβολὴ τοῦ ἀχαρίστου ὀφειλέτου ποὺ ἔπνιγε τὸν σύνδουλόν του δι' ἑκατὸν δηνάρια. Τέλος τὸ τέταρτον εἶδος εἶνε αἱ παραβολαί, τῶν ὁποίων ἔχει πνευματικὸν ἐνδιαφέρον αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀφήγημα, καὶ δὲν ὑπάρχει ἄλλο νοούμενον πέραν τοῦ ἀφηγήματος. Τέτοιαι παραβολαὶ εἶνε ἡ τοῦ καλοῦ Σαμαρείτου, ἡ τοῦ τελώνου καὶ τοῦ φαρισαίου, καὶ ἐλάχισται ἄλλαι. Ἐδῶ δὲν πρόκειται ἀκριβῶς περὶ «παραβολῆς» ἢ «παροιμίας» ἀλλὰ περὶ παραδείγματος.

Ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία, ἡ ὁποία δύναται νὰ εἶνε μόνον μία, ἐκκινοῦσα ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ κειμένου, παρακολουθεῖ μὲ τὴν πρέπουσαν εὐελιξίαν ὅλους τοὺς ἑλιγμοὺς τοῦ λόγου εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Γραφῆς καὶ ἐπιζητεῖ νὰ συλλάβῃ ἀκριβῶς καὶ ἐπιτυχῶς τὴν σκέψιν τοῦ θεοπνεύστου συγγραφέως. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐνεφανίσθη ἀνέκαθεν πρώτη ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν χρῆσιν τῆς Γραφῆς ὑπὸ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων καὶ τοῦ Εἰρηναίου, ἐπικρατεῖ δὲ πάντοτε αὐτή. Ὁ καλύτερος χειριστὴς καὶ ἰσχυρότερος θεμελιωτὴς αὐτῆς εἶνε ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος. Τόσον τὰ ὑπομνήματα καὶ τὰ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ, ὅσον καὶ μία ὀγκώδης Σειρὰ (ἡ τοῦ Cramer) ἐπικρατοῦσα ἐπὶ 10 αἰῶνας (Ε' - ΙΕ') τῆς ὁποίας βάσις εἶνε ὁ Χρυσόστομος, ὅσον ἐπίσης καὶ οἱ ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι μαθηταὶ τοῦ Χρυσοστόμου (Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης, Θεοδώρητος, Φώτιος, Οἰκουμένιος, Θεοφύλακτος, Εὐθύμιος Ζυγαβηνός), ἀποτελοῦν τὴν σπονδυλικὴν στήλην τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑρμηνείας τῶν Γραφῶν.

3. Η ΑΛΛΗΓΟΡΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία ἐχρησιμοποιήθη κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους καὶ ἄλλους διανοητὰς τῆς προχριστιανικῆς Ἑλλάδος· ἐφηρμόζετο δὲ εἰς

τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν καὶ τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου. Οἱ ἑρμηνευταὶ ἐκεῖνοι ἀνεζήτουν νὰ εὕρουν ὑπὸ τοὺς μύθους μερικὰς ἀληθείας. Ἦτο δηλαδὴ ἐξ ἀρχῆς ἡ ἀλληγορία ἀπομύθευσις τῶν μυθικῶν διηγήσεων. Κλασσικὸν δεῖγμα τοιαύτης ἀπομυθεύσεως διὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας ἔχομεν εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος, ὅπου ἀπομυθεύεται ὁ μύθος τῶν εἰδωλολατρικῶν θεοτήτων Ἀφροδίτης, Πόρου καὶ Πενίας. Αὐτὴν τὴν συγκεκριμένην ἀπομύθευσιν ἀναφέρει, ἐπαινεῖ καὶ παραδέχεται βραδύτερον ὁ Ὠριγένης. Εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς Βίβλου πρῶτοι εἰσήγαγον τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ Ἰουδαῖοι τοῦ Α΄ π.Χ. αἰῶνος καὶ μάλιστα ὁ σύγχρονος τοῦ Χριστοῦ Φίλων. Ἡ ἀλεξανδρινὴ παροικία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, οὖσα ἡ μεγαλυτέρα μετὰ τὴν μητρόπολιν, ὅπως σήμερον ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀμερικῆς, καὶ ζῶσα εἰς τὸ πλούσιον, λόγιον, καὶ ἔκφυλον περιβάλλον τῆς Αἰγύπτου, ὑφίστατο μίαν πνευματικὴν ἀλλοίωσιν. Πολλοὶ Ἰουδαῖοι λόγιοι τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπέβαλλον τὸν ἐθνικισμόν των, τὴν γλῶσσάν των, καὶ τὸ ἦθος των. Ἐξ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ Φίλων. Δὲν ἐγνώριζε τὴν ἑβραϊκήν, εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι εἶνε Ἕλλην, καὶ κατ' οὐσίαν δὲν ἐπίστευεν εἰς τὴν Π. Διαθήκην. Καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν μὴ δυνάμενος νὰ γίνῃ ἀναφανδὸν ἀρνησίθρησκος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπαισχυνόμενος τὰ ἱστορούμενα ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, θαυμάζων δὲ καὶ θαμβούμενος ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τῶν ξένων, ἔγινεν ἀλληγοριστὴς τῆς Βίβλου, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι. Εἰς τὰ ὑπομνήματά του εἰς τὴν Πεντάτευχον εἶνε καθ' ὁλοκληρίαν θύραθεν φιλόσοφος. Τὰ ὀνόματα καὶ αἱ λέξεις τῆς Βίβλου χρησιμοποιοῦνται μόνον ὡς συμβολικοὶ φιλοσοφικοὶ ὅροι. Καὶ αὐτὸ τὸ δόγμα τῶν ἑλληνιζόντων Ἰουδαίων, ὅτι δῆθεν οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι ἔκλεψαν τὰς ἰδέας των ἀπὸ τὸν Μωϋσῆν καὶ τοὺς προφήτας, διετύπωσαν οἱ περὶ τὸν Φίλωνα ὄχι διὰ νὰ ὑποτιμήσουν τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐξαπατήσουν τοὺς ὁμοφύλους των, πείθοντες αὐτούς, ὅτι δὲν ἀρνοῦνται τὰ πάτρια, οὔτε ἀσπάζονται ξένας ἰδέας, ἀλλ' ἐπιστρέφουν τὰ κλοπιμαῖα. Ἡ οὐσία εἶνε ὅτι ἤθελον νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἐξώμοσίν των. Ἔτσι διὰ τῆς φενάκης αὐτῆς ἡ φιλοσοφικὴ ἀλληγορία, ἡ τελείως ἄσχετος πρὸς τὴν παύλειον τυπολογικὴν ἀλληγορίαν, παρεισῆλθεν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς Βίβλου. Βραδύτερον διὰ τῶν γνωστικῶν παρεισῆλθεν εἰς τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Οἱ θεόπνευστοι συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης καὶ οἱ πρῶτοι ἐκείνων ἑρμηνευταί, οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες, οὔτε τὸν Φίλωνα ἐγνώριζον οὔτε μὲ τοὺς θύραθεν φιλοσόφους καὶ τὰ συστήματά των εἶχον καμμίαν ἐπαφήν. Οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες καὶ οἱ μέχρι τοῦ Εἰρηναίου ἐκκλησιαστικοὶ ἑρμηνεύουν τὴν Κ. Διαθήκην ἱστορικῶς. Ἐπ' αὐτῆς πρῶτοι ἐφήρμοσαν τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν οἱ γνωστικοί. Οἱ γνωστικοὶ ὡς βάσιν τῆς θρησκείας των ἔχοντες τὴν ἀντινομίαν καὶ τὴν σαρκικὴν ἀκολασίαν, καὶ θέλοντες νὰ κατοχυρώσουν τοῦτο μὲ τὴν Κ. Διαθήκην, — πρᾶγμα φύσει ἀδύνατον —, εἶχον ἐπινοήσει μίαν ἀλληγορικὴν κλεῖδα ὁλοκλήρου τῆς Κ. Διαθήκης, τὴν ὁποίαν ἐφήρμοζον ἐπὶ τοῦ

κειμένου ὡς κώδικα δῆθεν ἀποκρυπτογραφήσεως, «τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀποστόλου Ἰούδα (Ἰδ, 4). Αὐτὴ ἡ ἀλληγορικὴ κλεὶς ἔφθασεν εἰς τὰ ὦτα τῶν ἐθνικῶν, καὶ ἐντεῦθεν, νομίζω, ἔλαβεν ἀφορμὴν ἡ κατὰ τῶν Χριστιανῶν συκοφαντία των ὅτι ἐπιδίδονται εἰς οἰδιποδείους μίξεις καὶ θυέστεια δεῖπνα· διότι οἱ ἐθνικοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ διακρίνουν μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ γνωστικῶν. Εἶνε ἀδύνατον ἐδῶ νὰ λεχθῇ πῶς ἡρμήνευον συγκεκριμένα χωρία τῆς Γραφῆς. Παραπέμπω εἰς τὸ Πανάριον τοῦ Ἐπιφανίου. Ὁ ἄκρατος ἀντινομισμὸς τῶν γνωστικῶν καὶ ἡ ἀχαλίνωτος ἀλληγορία των, εὑρίσκονται ὑπὸ μορφὴν πολὺ ἠπιωτέραν καὶ ἐκφυλισμένην εἰς τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, ὁ ὁποῖος αὐτοσυστήνεται ὡς «γνωστικὸς Χριστιανός». Ὁ Κλήμης παρεδέχετο τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ὡς πηγὴν τῆς πίστεώς του ἰσοβαρῆ πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ἑρμηνεύων τὸ Κλ 2, 8 «Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης...», συνάγει τὸ νόημα ὅτι ὁ ἀπόστολος ἐδῶ ὄχι μόνον δὲν ἀποκρούει τὴν φιλοσοφίαν ἀλλὰ καὶ τὴν συνιστᾷ (Στρωμ. 6, 8). Ἡ ἀλληγορία ἀπηλλαγμένη τοῦ αἰσχροῦ στοιχείου ἀλλὰ καὶ περισσότερον ὠργανωμένη ἀπαντᾶται εἰς τὸν Ὠριγένη, τὸν κύριον αὐτῆς εἰσηγητὴν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ Ὠριγένης ἦτο καὶ γνώστης καὶ θαυμαστὴς τοῦ Φίλωνος. Εἶνε καὶ τεχνίτης τῆς ἀπομυθεύσεως ὅπως ἐκεῖνος (Κέλσ. 4, 39). Ἀπὸ τὸν Ὠριγένη ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία, συνεχῶς ἐκφυλιζομένη, μετεδόθη εἰς μεταγενεστέρους ἐκκλησιαστικοὺς καὶ κυρίως Ἀλεξανδρινοὺς καὶ Λατίνους. Οἱ Ἀλεξανδρινοί, ἐξαιρουμένου τοῦ Μ. Ἀθανασίου ποὺ οὔτε τὸν ἤγγισεν ἡ ἀλληγορία, εἶνε ἀλληγορισταὶ ἢ ἀλληγορίζοντες. Εἰς τὴν Δύσιν ἡ ἀλληγορία ἔσχεν ἰσχυροτέρας ρίζας παρὰ εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Τὰ γνωρίσματα τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας ποὺ παρεισῆλθον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἶνε περισσότερον φιλώνεια καὶ ὀλιγώτερον γνωστικά. Ἴσως διότι περισσότερον τοῦ Κλήμεντος ἦτο γνωστὸς ὡς πηγὴ ἑρμηνειῶν ὁ Ὠριγένης. Καίτοι καὶ ἡ φιλώνειος ἀλληγορία, πρόγονος οὖσα τῆς γνωστικῆς, φέρει χαρακτῆρα γνωστικόν. Αἱ μεγάλαι ζημίαι ποὺ ἐπιφέρει εἰς τὴν Γραφὴν ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία εἶνε· α) ἄρνησις τῆς ἱστορίας (ἀπομύθευσις), β) ὑποκατάστασις τῆς ἀποκαλύψεως διὰ τῆς φιλοσοφίας, γ) συστολὴ τῶν ἀπειραρίθμων νοημάτων τῆς Γραφῆς εἰς 10 - 20 νοήματα, δ) στρέβλωσις βασικῶν νοημάτων. Ἐξηγῶ ἀμέσως καὶ τὰ τέσσαρα.

Ὁ Φίλων κατ' οὐσίαν ἀρνεῖται τὴν ἱστορίαν. Ὅταν π.χ. ἑρμηνεύῃ τὸ χωρίον τῆς δημιουργίας τῆς γυναικός, «Καὶ ἐπέβαλεν ὁ Θεὸς ἔκστασιν ἐπὶ τὸν Ἀδάμ, καὶ ὕπνωσε· καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καὶ ἀνεπλήρωσε σάρκα ἀντ' αὐτῆς. καὶ ᾠκοδόμησεν ὁ Θεὸς τὴν πλευράν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ, εἰς γυναῖκα καὶ ἤγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἀδάμ» (Γε 2, 21 - 22), λέγει· «Τὸ ρητὸν ἐπὶ τούτου μυθῶδές ἐστι· πῶς γὰρ ἂν παραδέξαιτό τις, ὅτι γέγονεν ἐκ πλευρᾶς ἀνδρὸς γυνὴ ἢ συνόλως ἄνθρωπος;» (Νόμ. ἀλλ. 2, 19). Μετὰ τὴν δῆθεν απομύθευσιν τοῦ «μυθώδους ρητοῦ» μένει, ὅτι ἡ αἴσθησις (= γυνὴ) ἐλήφθη ἐκ

τῶν δυνάμεων (= πλευρῶν) τοῦ νοῦ (= ἀνδρός), καὶ δημιουργηθεῖσα ὡδηγήθη πλησίον τοῦ νοῦ! Εἰς τὸν Ὠριγένη δὲν ἔχομεν τόσον σκληρὰν ἄρνησιν τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ παραγκώνισιν αὐτῆς καὶ ὑπερτονισμὸν τῆς φιλοσοφικῆς ἰδέας ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ὑποκατάστατον. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἐκκλησιαστικοὺς ἀλληγοριστὰς ἔχομεν ἁπλῶς ἐξασθένησιν τῆς ἱστορίας διὰ τῆς παρουσίας τῆς ἀλληγορίας. Ὁ ἀκροατὴς ἢ ἀναγνώστης τοῦ ἑρμηνευτοῦ, ἀπορροφούμενος ἀπὸ τὰς ἀλληγορίας, λησμονεῖ καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἱστορίαν.

Ὡς πρὸς τὴν ὑποκατάστασιν τῆς ἀποκαλύψεως διὰ τῆς φιλοσοφίας, εἰς τὸν Φίλωνα εἶνε πάλιν ὁλοκληρωτική. Θέμα τῆς φιλοσοφίας εἶνε ὁ νοῦς καὶ ἡ αἴσθησις, ἡ σχέσις καὶ ἡ συλλειτουργία αὐτῶν· τά πάντα εἰς τὴν Γραφὴν γίνονται νοῦς καὶ αἴσθησις. Ἀδὰμ εἶνε ὁ νοῦς ὁ γήινος, διότι Ἀδὰμ ἑρμηνεύεται γῆ. Γυνὴ εἶνε ἡ αἴσθησις. Τὸ ὅτι ὕπνωσεν ὁ Ἀδάμ καὶ ἐκ τῆς πλευρᾶς του ἐπλάσθη ἡ γυνὴ σημαίνει ὅτι, ὅταν ὁ νοῦς ὑπνώσῃ καὶ ἡ λειτουργία του ὑποβαθμισθῇ, γεννᾶται ἡ αἴσθησις. Ἀλλὰ καὶ πᾶς ἄρρην γίνεται νοῦς, ὁ Ἀβραάμ, ὁ Ἰακώβ, κλπ.· καὶ πᾶσα γυνὴ γίνεται αἴσθησις ἢ ἀρετὴ ἢ ἡδονή, ἡ Ἄγαρ, ἡ Σάρρα, ἡ Ρεββέκα. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς θείας ἀποκαλύψεως γίνονται ψυχικαὶ λειτουργίαι· π.χ. τὸ ὅτι «ἦσαν οἱ δύο γυμνοί, ὅ τε Ἀδάμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ» (Γε 2, 25), ἐκ τοῦ ὁποίου διὰ τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας συνάγονται θεμελιώδη δόγματα τῆς πίστεως, κατὰ τὴν ἀλληγορίαν τοῦ Φίλωνος σημαίνει ὅτι κατ' ἀρχὴν οὔτε ὁ νοῦς ἐνόει οὔτε ἡ αἴσθησις ᾐσθάνετο! φαντασιοκόπημα φιλοσοφικὸν ἐκτὸς πάσης πραγματικότητος. Ἔτσι ὁ Φίλων θέτει ἐκποδὼν ὅλην τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ καὶ στήνει ἕνα φιλοσοφικὸν σύστημα τέτοιον, ποὺ σήμερον μόνον τὴν θυμηδίαν δύναται νὰ προκαλέσῃ. Εἰς τὸν Ὠριγένη τὸ σύστημα δὲν εἶνε τόσον σκληρὸν καὶ ἄθραυστον, ἀλλ' ἐμπλέκεται καὶ μὲ μερικὰ νοήματα τῆς ἀποκαλύψεως. Ἐπειδὴ ἡ Κ. Διαθήκη εἶνε περισσότερον τῆς Παλαιᾶς ἀνεπίδεκτος ἀλληγορίας, ἐπειδὴ ὁ Ὠριγένης ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἐκφράζεται ὡς μέλος Ἐκκλησίας, καὶ ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς ἀπὸ τὸν Ὠριγένη δὲν ἀπεῖχε παρὰ ὅσον ἀπέχει ἀπὸ ἡμᾶς ὁ Κοσμᾶς Αἰτωλός, δὲν ἦτο εὔκολον εἰς τὸν Ὠριγένη νὰ στήσῃ διὰ τῆς ἀλληγορίας ἕνα συμπαγὲς φιλοσοφικὸν σύστημα καὶ νὰ θέσῃ ἐκποδὼν τὴν ἀποκάλυψιν. Διὰ τοῦτο μόνον τὴν νοθεύει. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἀλληγοριστὰς σύστημα φιλοσοφικὸν δὲν διακρίνεται· αἱ ἀλληγορίαι ἐμφανίζουν ἐρείπια μόνον παλαιῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, φιλοσοφικήν τινα νοοτροπίαν καὶ τάσεις, καὶ φιλοσοφικοὺς ὅρους μὲ ἐκφυλισμένην τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συστολὴν τῶν νοημάτων, ἐννοῶ τοῦτο. Εἰς τὴν Γραφὴν ὑπάρχουν μυριάδες νοημάτων ἀπὸ τὰ μέγιστα μέχρι τὰ λεπτὰ καὶ σχεδὸν ἀπαρατήρητα. Καὶ κάθε ἑρμηνευτὴς εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ πολλὰ τέτοια νοήματα μικρὰ εἰς τὴν ἐμφάνισιν ἀλλὰ πάντοτε οὐσιώδη καὶ ὠφέλιμα, ἡ δὲ Γραφὴ κατὰ τοῦτο παραμένει ἀνεξάντλητος. Αὐτὰ τὰ πολλὰ καὶ λεπτὰ νοήματα οἱ ἀλληγορισταὶ τὰ θέτουν ἐκποδών· τὸ

πράττουν δὲ εἰς τὴν αὐτὴν ἔντασιν καὶ ὁ Φίλων καὶ ὁ Ὠριγένης καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοί. Ὁ Φίλων ἔχει 10 - 20 νοήματα, τὸν νοῦν, τὴν αἴσθησιν, τὴν ἀρετήν, τὴν ἡδονήν, κλπ. καὶ παντοῦ εὑρίσκει αὐτὰ καὶ μόνον αὐτά. Ὁμοίως καὶ ὁ Ὠριγένης. Οἱ ἐκκλησιαστικοί, ἂν μὲν εἶνε νηπτικοὶ παντοῦ βλέπουν τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ἡδονήν, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν λογισμόν, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν, τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὴν ἀναχώρησιν καὶ τὴν ὀλιγάρκειαν· π.χ. εἰς τὸ «Μάρθα Μάρθα, μεριμνᾷς καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά· ἑνὸς δέ ἐστι χρεία· Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο» (Λκ 10, 41 - 42), εὑρίσκουν τὸ ἑξῆς νόημα. Μάρθα εἶνε ὁ ἀφιλόσοφος καὶ πρακτικὸς νοῦς, Μαρία δὲ ὁ φιλόσοφος καὶ θεωρητικός· ὁ ἀφιλόσοφος νοῦς κυλίεται εἰς τὴν κοσμικὴν μέριμναν· ἀλλ' ἑνός ἐστι χρεία· νὰ ἀφήσῃ ὁ νοῦς τὸν κόσμον καὶ νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς τὴν ἡσυχίαν· ἀγαθὴ μερὶς εἶνε ὁ μοναχισμὸς καὶ δὴ ὁ ἀναχωρητισμός, τὸν ὁποῖον ἀσπάζεται ὁ φιλόσοφος νοῦς». Ἡ ἱστορικὴ ὅμως ἑρμηνεία, ἡ ὁποία μάλιστα λαμβάνει ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν συνάρτησιν τῶν χωρίων, εὑρίσκει ἄλλα. Ἡ Μάρθα εἶνε ἐξ ἴσου πνευματικὴ μὲ τὴν Μαρίαν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου ἀναδεικνύεται περισσότερον πνευματικὸς ἄνθρωπος (Ἰω 11, 17 - 44). Ἐδῶ ἁπλῶς συνέβη αὐτὴ μὲν νὰ ἐμπλακῇ μὲ τὴν ἑτοιμασίαν πολυσυνθέτου γεύματος μὲ πολλὰ φαγητὰ καὶ μετὰ δυσκολίας νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὸ ἔργον, ἡ δὲ Μαρία νὰ μείνῃ ἐξ ἀρχῆς ἀκροάτρια τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου. Ἡ Μάρθα μὲ μία θαυμαστὴν οἰκειότητα οἰκογενειακοῦ κλίματος, διαμαρτύρεται φιλικῶς εἰς τὸν Κύριον, διατί δὲν ἀποστέλλει τὴν Μαρίαν νὰ τὴν βοηθήσῃ. Καὶ ὁ Κύριος τῆς ἀπαντᾷ· «Μάρθα κακῶς μεριμνᾷς διά πολλὰ φαγητά· ἕνα μόνον φαγητὸν χρειάζεται»· καὶ κάνοντας ἕνα χαριτωμένον λογοπαίγνιον προσθέτει· «Ἡ Μαρία ἐδιάλεξε τὴν καλὴν μερίδα», δηλαδὴ τὴν ἀκρόασιν τῆς διδαχῆς μου. Μὲ τὸν ἁπαλὸν καὶ φιλικὸν αὐτὸν ἔλεγχον ἐννοεῖ· «Μὲ ξέρεις νὰ ἀγαπῶ τὰ ἡγεμονικὰ τραπέζια; Εἶμαι ἄνθρωπος ἁπλοῦς. Ἕνα φαγητὸν ἀρκεῖ. Ἂν ἔκανες ἕνα μόνον, καὶ μόνη σου θὰ ἐπαρκοῦσες, καὶ συντόμως θὰ ἐτελείωνες, καὶ τὴν διδαχήν μου θὰ ἤκουες ὅπως ἡ Μαρία». Ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία μᾶς χαρίζει ἕνα πλοῦτον νοημάτων μικρῶν καὶ μεγάλων, ἐμμέσων καὶ ἀμέσων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα λαμβάνομεν σαφῆ καὶ ζωηρὰν εἰκόνα τῆς ἱστορίας. Ἀντιθέτως ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία παραγκωνίζει ὅλα αὐτὰ τὰ νοήματα καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐγκαθιστᾷ ἕνα, καὶ τοῦτο ἀκαίρως. Ἂν δὲ οἱ ἀλληγορισταὶ εἶνε δογματισταί, βλέπουν παντοῦ τὸ δόγμα τὸ τριαδικόν, ἢ τὰς δύο ἐν Χριστῷ φύσεις, καὶ παραβλέπουν ὅλα τὰ ἄλλα. Καὶ εἶνε μὲν τὰ δόγματα ταῦτα ἀπὸ τὰ πλουσίως διδασκόμενα ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἀλλὰ δὲν εἶνε ὀρθὸν οὔτε ἀβλαβὲς νὰ τὰ βλέπῃ κανεὶς ἐκεῖ ὅπου δὲν λέγονται καὶ νὰ ἀντικαθιστᾷ δι' αὐτῶν ἄλλα πολλὰ καὶ ἁπλούστερα νοήματα. Ἂν πάλιν οἱ ἀλληγορισταὶ εἶνε φυσιολόγοι, παντοῦ βλέπουν τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τῆς ὕλης, τὰς ὀκτὼ σφαίρας τοῦ κόσμου, καὶ ὅ,τι ἄλλο φαντασθοῦν.

Τέλος ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν στρέβλωσιν τῶν νοημάτων, ἀναφέρω πάλιν ἕνα παράδειγμα ἐκ τοῦ Φίλωνος πρῶτα. Ἡ Γραφὴ εἰς τὴν Γένεσιν λέγει διὰ

τὰς σχέσεις ἀνδρὸς καὶ γυναικός. «Ἕνεκεν τούτου (τῆς γυναικὸς) καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ» (Γε 2, 24). Πᾶς ἄνθρωπος, ἀκούων τοῦτο καὶ ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν συνάφειαν, ἐννοεῖ ὅτι καλῶς καὶ θεαρέστως συμβαίνει τοῦτο, καὶ δὲν θεωρεῖ ὁ Θεὸς ὡς ἁμάρτημα τὸ νὰ χωρισθῇ κανεὶς ἀπὸ τοὺς γονεῖς του, ὅταν συζεύγνυται μετὰ γυναικός, προκειμένου νὰ ἱδρυθῇ νέα οἰκογένεια. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ ὁ Κύριος καὶ ὁ Παῦλος αὐτὸ τὸ ρητὸν ἐπικαλοῦνται, διὰ νὰ στερεώσουν τὸν γάμον (Μθ 19, 5· Ἐφ 5, 31). Ὁ Φίλων ἑρμηνεύει· Ἀνὴρ εἶνε ὁ νοῦς καὶ γυνὴ ἡ αἴσθησις· ὅταν ὁ νοῦς ὑποδουλωθῇ εἰς τὴν αἴσθησιν, ἐγκαταλείπει τὸν πατέρα Θεὸν καὶ τὴν μητέρα ἀρετὴν καὶ σοφίαν τοῦ Θεοῦ, προσκολλᾶται εἰς τὴν αἴσθησιν (δηλ. τὴν αἰσθησιακὴν ζωὴν) καὶ γίνονται οἱ δύο, νοῦς καὶ αἴσθησις, ἕνα πάθος! (Νόμ. ἀλλ. 2, 49). Δὲν ὑποκαθιστᾷ μόνον τὴν ἀποκάλυψιν μὲ ἕνα ἀνούσιον φιλοσόφημα, ἀλλ' ἀλληγορεῖ κατὰ τέτοιον τρόπον, ὥστε καὶ ἂν κανεὶς θελήσῃ νὰ παλινδρομήσῃ ἐκ τῆς ἀλληγορίας εἰς τὴν ἱστορίαν, θὰ εὕρῃ τὴν ἱστορίαν ἀνεστραμμένην· θὰ εὕρῃ δηλαδὴ ὅτι ὁ Θεὸς κατακρίνει τὴν προτίμησιν τῆς συζύγου ἔναντι τῶν γονέων. Εἰς τὸ τέταρτον αὐτὸ κακὸν τῆς ἀλληγορίας, τὴν στρέβλωσιν τῶν νοημάτων, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἐμπίπτουν ὀλιγώτερον, διότι προφανῶς ὑπάρχει ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία μεριμνᾷ διὰ τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία στηρίζεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ σαθρῶν βάσεων· ἐπὶ τῆς ἀγνοίας, ἐπὶ τῆς παρανοήσεως, ἐπὶ τῆς στενῆς κατὰ γράμμα ἑρμηνείας. Ἐπειδὴ «ὁ νοῦς» εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἶνε γένους ἀρσενικοῦ καὶ «ἡ αἴσθησις» γένους θηλυκοῦ, διὰ τοῦτο ὁ Φίλων καὶ οἱ ἄλλοι ἀλληγορισταὶ ἑρμηνεύουν τὸν Ἀδὰμ καὶ ὅλους τοὺς ἄνδρας ὡς νοῦν καὶ τὴν Εὔαν καὶ ὅλας τὰς γυναῖκας ὡς αἴσθησιν. Δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὸ πῶς ἀπαντῶνται τὰ δύο οὐσιαστικὰ εἰς τὸ πρωτότυπον. Αἴφνης εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν οἱ ὅροι ἀντιστρέφονται· ἡ mens (=νοῦς) εἶνε γένους θηλυκοῦ καὶ ὁ sensus (=αἴσθησις) γένους ἀρσενικοῦ. Διὰ τοῦτο οἱ Λατῖνοι ἀλληγορισταὶ ἀφοῦ ἐταλαιπωρήθησαν κατ' ἀρχήν, εἰς τὸ τέλος ἀντέστρεψαν τὰ πράγματα. Ἔγιναν οἱ ἄνδρες sensus καὶ αἱ γυναῖκες mens. Ἡ Γραφὴ λέγει ὅτι ὁ Ἠσαῦ ἦτο «δασὺς» καὶ ὁ Ἰακὼβ «λεῖος» (Γε 27, 11). Καὶ ὁ Φίλων ἀλληγορεῖ· Ἐπειδὴ ὁ Ἰακὼβ ἦτο λεῖος διὰ τοῦτο ἐπῆρε γυναῖκα τὴν Λείαν! Διότι ὁ νοῦς «γυμνότητος ἐρᾷ ψυχικῆς»! (Νόμ. ἀλλ. 2, 59 - 60). Μία γλωσσικὴ σύμπτωσις καὶ ἡ ἄγνοια τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης εἶνε αἱ βάσεις τῆς ἑρμηνείας του. Ἐπίσης διὰ τὴν «θεμελίωσιν» τῆς ἀλληγορίας γίνονται πλῆθος «ἐτυμολογήσεων» καὶ «ἑρμηνειῶν», αἱ ὁποῖαι εἶνε πᾶσαι ὄχι μόνον ἐκτὸς πραγματικότητος ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἀστεῖαι. Ὁ ἀριθμὸς ἑπτὰ εἶνε ἱερός, διότι εἶνε παρθένος, ἐφ' ὅσον δι' οὐδενὸς ἀριθμοῦ διαιρεῖται· διὰ τοῦτο οἱ Ρωμαῖοι λέγουν τὸ ἑπτὰ σέπτεμ, τουτέστι σεπτόν! Πλῆθος μυθικῶν παραδόσεων, δεισιδαιμονιῶν, καὶ ἀνακριβῶν περὶ φύσεως ἀντιλήψεων ἐπιστρατεύονται καὶ ἀναμιγνύονται μὲ τὰ χωρία τῆς Γρα-

φῆς, διὰ νὰ συναχθοῦν «ὑψηλὰ νοήματα» διὰ τῆς ἀλληγορίας. Ἰδοὺ πῶς ἑρμηνεύει ἕνας ἀλληγοριστὴς τοῦ Θ' αἰῶνος τὴν περικοπὴν Μρ 1, 1 - 8. Τὰ Εὐαγγέλια εἶνε τέσσαρα ἐπειδὴ τέσσαρα εἶνε τὰ κλίματα τοῦ κόσμου (ἀνατολή, δύσις, βορρᾶς, νότος), τέσσαρα τὰ στοιχεῖα τῆς ὕλης (γῆ, ὕδωρ, ἀήρ, πῦρ), καὶ τέσσαρες αἱ ἀρεταὶ τῆς νοητῆς κτίσεως, τουτέστι τῆς ψυχῆς, (δικαιοσύνη ἡ νοητὴ γῆ, σωφροσύνη τὸ νοητὸν ὕδωρ, ἀνδρία ὁ νοητὸς ἀήρ, καὶ φρόνησις τὸ νοητὸν πῦρ). Ὁ Μᾶρκος εἶνε τὸ ὕδωρ καὶ ἡ σωφροσύνη, διότι ἡ πρώτη περικοπή του διαλαμβάνει περὶ τῆς σωφροσύνης τοῦ Ἰωάννου βαπτιστοῦ καὶ τοῦ ὕδατος τοῦ βαπτίσματος. Δερματίνη ζώνη του εἶνε ἡ νέκρωσις τῆς σαρκός του, διότι τὸ δέρμα προέρχεται ἐκ νεκροῦ ζώου· σημαίνει δὲ καὶ τὴν ἠθικὴν νέκρωσιν καὶ πώρωσιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Ἀκρίδες εἶνε οἱ λόγοι ποὺ τρέφουν τὸν Ἰουδαϊκὸν λαόν, ὅστις ἀνάξιος ὢν νὰ τρέφεται μὲ τὰ καθαρὰ ὑψιπετῆ πτηνά, τουτέστι νὰ νοῇ τὰ ὑψηλά, τρέφεται μὲ λόγια τὰ ὁποῖα δὲν πετοῦν ὅπως τὰ πτηνά, ἀλλὰ πηδοῦν καὶ πίπτουν πάλιν κάτω, ὅπως αἱ ἀκρίδες. Μέλι ἄγριον εἶνε ἡ μὴ γεωργουμένη τροφή, διότι οἱ Ἰουδαῖοι ἐτρέφοντο ἐκ τῶν Γραφῶν, χωρὶς νὰ γεωργοῦν καὶ νὰ ἐρευνοῦν αὐτάς.

Ἀκριβῶς εἰπεῖν, ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία δὲν εἶνε ἑρμηνεία, ἀλλ' ἡ τέχνη τοῦ νὰ λέγῃ κανεὶς ὅ,τι θέλει καὶ νὰ πείθῃ ὅτι αὐτὸ λέγει καὶ ἡ Γραφή. Εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀλληγοριστῶν ἡ Γραφὴ μετεβλήθη εἰς εὐτελὲς παίγνιον, ὅπως εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Φίλωνος μετεβάλλετο εἰς φιλοσοφίαν ἰουδαϊκῶς καὶ χριστιανικῶς ἀπαράδεκτον, εἰς δὲ τὰς χεῖρας τῶν γνωστικῶν εἰς βέβηλον ἀνάγνωσμα. Αὐτὰ διέβλεψαν οἱ μεγάλοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατεπολέμησαν τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν πάσῃ δυνάμει. Ὁ Μ. Βασίλειος δριμέως ἐπιτιθέμενος κατ' αὐτῆς, λέγει ὅτι οἱ ἀλληγοροῦντες ἀλληγοροῦν, διότι ἐπαισχύνονται τὰς Γραφάς, διότι θεωροῦν ἑαυτοὺς σοφωτέρους τοῦ ἁγίου **Πνεύματος,** καὶ διότι θέλουν νὰ παρεισαγάγουν τὰς προσωπικάς των ἀντιλήψεις (Ἑξαήμ. 9, 1). Ἀλλ' ἐκεῖνος ποὺ εἶνε καταπέλτης ἐναντίον τῆς ἀλληγορίας εἶνε ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ καὶ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει συγχωρεῖ τὴν ἀλληγορίαν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς προδοσίαν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς καὶ ἐμπαιγμὸν τῆς πίστεως.

Οἱ μετὰ τὸν Ε', αἰῶνα ἀλληγορισταί, διὰ νὰ καλυφθοῦν, ἔδιδον εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν ἄλλα ὀνόματα. Τὴν ὠνόμαζον τυπολογικήν, τροπολογικήν, ἠθικήν, μυστικήν, ἀναγωγικήν, ὑψηλήν, βαθεῖαν, ἱερωτέραν, ἐμφιλόσοφον, θεωρητικήν. Ὅλα ὅμως αὐτὰ εἶνε μόνον λέξεις, ἡ δὲ οὐσία εἶνε πάντοτε μία, ἡ ἀλληγορία μὲ τὴν καταχρηστικὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου, καθὼς ἀνεπτύχθη εὐθὺς ἀνωτέρω.

4. Η ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Ὡς γνωστὸν ἡ Γραφὴ ἑρμηνεύεται ὀρθῶς μὲ γνώμονα τὴν ἱερὰν παράδοσιν. Ἔτσι ἑρμηνεύεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἤδη ὅμως ἀπὸ τοῦ μεσαίωνος εἰς τὴν Δύσιν τὴν ἱερὰν παράδοσιν ἀντικατέστησεν ἕνα πλῆθος ἀπὸ λαϊκὰς παραδόσεις τελείως ἀσύμφωνον πρὸς τὴν Γραφήν. Αὐτὸ ἦτο ἕνα ἀπὸ τὰ τερατώδη λάθη, τὰ ὁποῖα ἐκτύπησεν ὁ Λούθηρος. Μὴ δυνηθεὶς ὅμως ὁ Λούθηρος νὰ διακρίνῃ τὴν ἱερὰν παράδοσιν ἀπὸ τὰς λαϊκὰς παραδόσεις, ἀπέρριψε τὰ συναμφότερα. Χωρὶς νὰ ἀντιληφθῇ, εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ἑνὸς ἑρμηνευτικοῦ γνώμονος, καὶ ἀσυναισθήτως ἔπλασεν ἕνα ὑποκατάστατον. Εἶπεν ὅτι ἡ Γραφὴ πρέπει νὰ ἑρμηνεύεται μὲ γνώμονα τὸν θεῖον λόγον. Τί εἶνε ὅμως αὐτὸς ὁ θεῖος λόγος; Ἐφ' ὅσον εἶνε κάτι διάφορον καὶ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἀπορριφθείσης ἱερᾶς ἱστορικῆς παραδόσεως, δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ αὐθαίρετος γνώμη ἑκάστου ἑρμηνευτοῦ, τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ. Αὐτὸ εἶνε τὸ ὑποκατάστατον τῆς ἱερᾶς παραδόσεως, παρεισαχθὲν ἀπ' αὐτὸν τὸν ἀρχηγὸν τοῦ προτεσταντισμοῦ. Αἱ φοβεραὶ συνέπειαι τοῦ θανασίμου αὐτοῦ λάθους δὲν ἐβράδυναν νὰ φανοῦν. Ἑξήκοντα μόλις ἔτη μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν, ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι εἰς νεαρὰν ἀνδρικὴν ἡλικίαν συνέζησαν χρονικῶς μὲ τὸν Λούθηρον, μὲ γνώμονα τὴν γνώμην των ἀπέρριψαν τὴν Γραφήν, τὴν μόνην δῆθεν βάσιν τοῦ προτεσταντισμοῦ.

Πρῶτος ὁ Grotius περὶ τὸ 1580 ὑπεστήριξεν, ὅτι τὰ βιβλία τῆς Γραφῆς δὲν εἶνε θεόπνευστα, οὔτε γνήσια, οὔτε ἀξιόπιστα. Καὶ μὲ τὴν βάσιν αὐτὴν ἡρμήνευσε τὴν Κ. Διαθήκην. Ἡ ἑρμηνεία του εἶνε παντοῦ ἀνατρεπτική. Δὲν ὑπάρχει κατ' οὐσίαν ἀκροτέρα ἄποψις τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας ἀπ' αὐτήν, ὅτι τὰ βιβλία τῆς Γραφῆς δὲν εἶνε θεόπνευστα ἀλλὰ νόθα, καὶ ὅτι ὅσα ἱστοροῦνται εἶνε ψευδῆ καὶ ὅσα διδάσκονται ἀνάξια ἐφαρμογῆς. Αὐτὸ εἶνε ἄρνησις τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔκπτωσις ἐκ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Τὸ ἂν μερικοὶ μεταγενέστεροι τοῦ Grotius ἐξετράπησαν καὶ εἰς λοιδορίας κατὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων, αὐτὸ δὲν εἶνε κάτι χειρότερον τοῦ προηγουμένου, ἀλλ' ἁπλῶς μία ἐμπαθὴς διατύπωσις τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Ὅλη αὐτὴ ἡ τάσις καὶ τὸ εἶδος τῆς ἑρμηνείας ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς φιλελευθερισμός.

Ἀφοῦ ὁ φιλελευθερισμὸς ὑπὸ τὴν καταχρηστικὴν ταύτην ἔννοιάν του, ἐσόβησεν ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον ἐν τῇ προτεσταντικῇ Εὐρώπῃ καὶ μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ, ἐνεφανίσθη ὡς κορύφωμα αὐτοῦ ἡ λεγομένη σχολὴ τῆς Τυβίγγης. Μετὰ τὴν σχολὴν τῆς Τυβίγγης, πάντοτε ὡς νεοφανῆ κορυφώματα, ἐνεφανίσθησαν ἡ δογματικὴ σχολὴ καὶ ἡ θρησκειολογικὴ σχολή, καὶ μετὰ ταύτας ἡ σχολὴ τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν καὶ ἡ διαλεκτικὴ θεολογία. Τελευταία ἐνεφανίσθη ἔξω ἀπὸ τὰ κλίματα τῆς Γερμανίας ἡ σουηδικὴ σχολὴ τῆς Οὐψάλας, ἡ ὁποία εἶνε ἡ τελευταία σήμερον φάσις τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας.

Πρὶν ἐξετάσωμεν ἐν συντομίᾳ τὰς ἀποχρώσεις αὐτὰς τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, θὰ διατυπώσω ἐπίσης ἐν συντομίᾳ ποῖαι εἶνε αἱ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι διεμόρφωσαν κατὰ καιροὺς αὐτὴν καὶ ποῖαι αἱ κατὰ καιροὺς πραγματικαὶ ἐξελίξεις της. Λέγεται κοινῶς ὅτι τὴν ἑρμηνείαν αὐτὴν διακρίνει ἡ φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ κριτικὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ἀνατρεπτικὴ ἑρμηνεία σὺν τῷ χρόνῳ παρουσιάζει μίαν βελτίωσιν· ἀπὸ βλασφήμου ἀχαλινωσίας γίνεται μόνον ἄρνησις, ἀπὸ ἀρνήσεως ἁπλῆ ἀμφιβολία, καὶ ἀπὸ ἀμφιβολίας σωφρονεστέρα κριτική. Τὰ πράγματα δὲν ἔχουν ἔτσι ἀλλ' ἀντιστρόφως. Τέσσαρες δυνάμεις κυρίως διεμόρφωσαν τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν, ὅπως ἔχει σήμερον, καὶ ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτῆς καὶ τὴν ἐρρύθμισαν.

Πρώτη διαμορφοῦσα δύναμις εἶνε ἡ ἀπομίμησις. Κατὰ τοὺς αἰῶνας ποὺ ἐνεφανίσθη καὶ ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις αἱ φυσικαὶ καὶ πρακτικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ φιλοσοφία ἐσημείωσαν ἐντυπωσιακὰ ἐπιτεύγματα καὶ διετύπωσαν ἐπίσης ἐντυπωσιακὰς θεωρίας. Αὐτὰ τὰ ἐθαύμασαν οἱ θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι ἔπαυσαν πλέον νὰ κατέχουν τὰ πρωτεῖα τῆς διανοήσεως ἐν Εὐρώπῃ ὅπως κατὰ τὸν μεσαίωνα· ὡς δευτερεύοντες καὶ τριτεύοντες διανοηταὶ ἐθαύμασαν, ἐζήλωσαν, καὶ ἀπεμιμήθησαν τὰς θεωρίας καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν φυσικῶν καὶ φιλοσόφων, διὰ νὰ δείξουν ὅτι ἐπιτυγχάνουν παράλληλα καὶ ἀντάξια ἐκείνων ἐπιτεύγματα. Ἡ τοιαύτη ἄκαιρος ἀπομίμησις εἶνε ἴδιον τῶν δευτέρων καὶ τῶν τρίτων. Ἡ γεωλογία ἀνεκάλυψε τὰ στρώματα τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς μὲ τὰς λεγομένας βιολογικὰς ζώνας τὰς ἐμφαινούσας τὴν χλωρίδα καὶ τὴν πανίδα ἑκάστου γεωλογικοῦ αἰῶνος. Κατ' ἀπομίμησιν καὶ οἱ θεολόγοι «ἀνεκάλυψαν» εἰς τὴν Γραφήν, πρῶτα τὴν Παλαιὰν καὶ ἔπειτα τὴν Καινήν, τὰ λεγόμενα στρώματα καὶ ὑποστρώματα. Ἔβλεπον μίαν κατάστασιν κειμένων νὰ ἀνατρέπεται, συγχέεται, συμπιλῆται, μεταφράζεται, ἀνασυντάσσεται, ἀναθεωρῆται, καὶ νὰ προκύπτῃ ἕνα νέον στρῶμα κειμένων, ἔπειτα διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ἄλλο καὶ ἄλλο, ἕως ὅτου φθάσωμεν δῆθεν εἰς τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν παραδεδομένων κειμένων. Ἔτσι οἱ δῆθεν ἐρευνηταὶ τῆς Γραφῆς ὑψούμενοι ἐπὶ τῶν ὀνύχων ἐμιμοῦντο ὡς ἐμπειρικοὶ ἐπιστήμονες, διὰ νὰ ἀναμετρηθοῦν μὲ τοὺς φυσικοὺς ἐπιστήμονας. Ἐκεῖνοι βεβαίως διέθετον διὰ τὴν περιγραφὴν τῶν στρωμάτων τὴν παρατήρησιν, καὶ αὐτοὶ ὅμως διέθετον τὴν φαντασίαν, φαντασίαν μιμηλῶν ἀνθρώπων. Διετυπώθησαν εἰς τὴν γεωφυσικὴν καὶ τὴν ἀστροφυσικὴν διάφοροι θεωρίαι περὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος ἢ τῶν γαλαξιῶν καὶ τῶν νεφελωμάτων, ὅπως ἡ θεωρία τοῦ Λαπλάς· διετύπωσαν καὶ οἱ θεολόγοι διαφόρους θεωρίας «περὶ τῆς γενέσεως» τῶν βιβλίων τῆς Γραφῆς, ἀπομιμούμενοι κυρίως τὴν θεωρίαν τοῦ Λαπλάς. Διετυπώθη εἰς τὴν ἀστροφυσικὴν ἡ θεωρία τῶν μετεωριτῶν, διετύπωσαν καὶ οἱ θεολόγοι τὴν ὁμώνυμον θεωρίαν τῶν ἰωαννείων ἢ συνοπτικῶν μετεωριτῶν· καὶ ὅ,τι εἰς τοὺς τρεῖς πρώτους εὐαγγελιστὰς ὁμοιάζει μὲ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου θεωρεῖται «ἰωάννειος μετεωρόλιθος» καὶ τἀνάπαλιν. Διετυπώθη εἰς τὴν βιολογίαν ἡ δαρβίνειος θεω-

ρία τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐμβίων ἢ ἡ ἱστορία τῶν εἰδῶν, διετύπωσαν κατ' απομίμησιν καὶ οἱ θεολόγοι τὴν ἐξέλιξιν τῶν μορφῶν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν μορφῶν καὶ ἐπενόησαν τὰ λεγόμενα μοτίβα. Ὑπεστήριξαν δηλαδὴ ὅτι εἰς τὰς λαϊκὰς παραδόσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπετελέσθησαν αἱ Γραφαί, ὑπῆρξαν ὡρισμέναι μορφαὶ συνεχῶς ἀλλοιούμεναι (motiva), αἱ ὁποῖαι ἐπανεμφανίζονται εἰς τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν ὑπὸ ποικίλας μορφάς. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὁ Hegel διετύπωσε τὴν θεωρίαν τῆς «τριπλῆς μορφῆς», ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐκδηλώνεται εἰς τὸν κόσμον ἡ ἀπόλυτος ἰδέα, καὶ ἡ ὁποία «τριπλῆ μορφὴ» εἶνε «θέσις - ἀντίθεσις - σύνθεσις»· καὶ οἱ θεολόγοι ἐχρησιμοποίησαν τὴν αὐτὴν μέθοδον διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν κειμένων τῆς Κ. Διαθήκης. Κατ' ἀπομίμησιν διαφόρων θεωρημάτων τῆς ψυχολογίας περὶ προβολῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ περὶ ὑλοποιήσεως τῶν ἐφετῶν, ἔπλασαν καὶ οἱ ἑρμηνευταὶ τῆς Κ. Διαθήκης τὰς θεωρίας περὶ ἐσχατολογικῆς θεωρήσεως τῶν πραγμάτων καὶ περὶ λειτουργικῶν ὕμνων. Ἐσχατολογικὴ θεώρησις τῶν πραγμάτων εἰς τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν εἶνε αὐτὸ ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴν λαϊκὴν παροιμίαν ὅτι «ὁ πεινασμένος ζεστὰ ψωμιὰ ὀνειρεύεται». Εἶνε δὲ συγχρόνως καὶ μία παρῳδία τῶν ἁγιογραφικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὅρων «μυστικός», «μυστήριον», «ἄγκυρα ἐλπίδος», «προσδοκία», «προσδοκώμενα», «προσδέχεσθαι», «ἀρραβών». Αὐτὰ ποὺ ἀπόκεινται εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν, καὶ ποὺ ὁ πιστὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ ἀπολαμβάνει ὡς ἀρραβῶνα διὰ τῆς πίστεως καὶ τῶν μυστηρίων, καὶ τὰ ἐγγίζει διὰ τῆς «ἀγκύρας τῆς ἐλπίδος» καὶ τῆς ἀκλονήτου προσδοκίας, αὐτὰ ἡ ἀνατρεπτικὴ ἑρμηνεία, ἥτις ἀνεπτύχθη ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ζωὴν τῆς πίστεως, τὰ βλέπει ὡς οὐτοπίας καὶ ὡς ἀνύπαρκτα ἐφετά, τά ὁποῖα δῆθεν ἐν τῇ παραφροσύνῃ των τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας τὰ βλέπουν ὡς γεγονότα. Αὐτὸ εἶνε τὸ διατυμπανιζόμενον ἐσχατολογικὸν βίωμα καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ θεώρησις, καὶ ἡ περὶ αὐτὰ ἀνατρεπτικὴ θεωρία ἡ κατὰ κόρον λεγομένη ἐσχατολογία. Τὸ δὲ θεώρημα τῶν λειτουργικῶν ὕμνων, ἐφαρμοζόμενον κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰ χωρία ὅπου ἀποκαλύπτεται ἡ Θεότης καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸ ὄνομα «Κύριος», εἶνε τὸ ἑξῆς. Ὁ Χριστὸς οὔτε εἶνε Θεὸς οὔτε ἀνέστη, ἀλλ' ὑπῆρξε λίαν ἀγαπητὸς ἠθικοδιδάσκαλος ἀποθανὼν ἡρωϊκῶς. Τοῦτον οἱ ὀπαδοί του ἐπάνω εἰς τὸ παραλήρημα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ των καὶ τῆς τετρωμένης ἀγάπης των, ἐπάνω εἰς τὰ παραληρήματα τῶν ὕμνων, τὸν ἐθεοποίησαν καὶ τὸν ἀνέστησαν, ὅπως θεοποιεῖ ὁ ἐραστὴς τὴν ἐρωμένην του καὶ τὴν λέγει θεάν του χωρὶς νὰ εἶνε, καὶ ὅπως ἡ πονεμένη μητέρα ἀνιστᾷ τὸν προσφάτως ἀποθανόντα μονογενῆ της καὶ συνομιλεῖ μαζί του, καὶ τοῦ τοποθετεῖ κάθισμα καὶ πινάκιον φαγητοῦ εἰς τὴν τράπεζάν της, καὶ τοῦ περιποιεῖται τὰ στρώματα. Ὡς τοιοῦτοι «λειτουργικοὶ ὕμνοι» μὴ ἔχοντες κῦρος νηφαλίου μαρτυρίας ὑποδεικνύονται τὰ χωρία «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» (Ἰω 1,1), «. . . Ἐξ ὧν Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας» (Ρω 9, 5), «Τοῦτο γὰρ φρονεί-

σθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ... Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα... ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός» (Φι 2,5 - 11), «...Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ...» (Ττ 2, 13), «Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί» (Α' Τι 3, 16), καὶ ἄλλα πολλὰ παρόμοια καθὼς καὶ πᾶσα χρῆσις τοῦ ὀνόματος «Κύριος» διὰ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Αὐτὰ καὶ ἄλλα ἐζήλωσαν οἱ θεολόγοι ἐκ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀπομιμηθέντες τοὺς φορεῖς ἐκείνων.

Δευτέρα δύναμις διαμορφοῦσα τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν εἶνε ἡ προβολὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ τῶν πράξεων τῶν ἑρμηνευτῶν ἐπὶ τῶν ἀποστόλων καὶ συγγραφέων τῶν θεοπνεύστων κειμένων. Αὐτὸ τὸ προσῆψαν ὡς μομφὴν οἱ ἴδιοι εἰς τοὺς ἀποστόλους, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ ἔπραξαν οἱ ἑρμηνευταὶ αὐτοί, ἐνῷ οἱ ἀπόστολοι δὲν ἐμφανίζουν τοιαύτας τάσεις. Οἱ ἑρμηνευταὶ τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, προτεστάνται ὄντες καὶ βλέποντες καθ' ἡμέραν νὰ διασπᾶται ὁ προτεσταντισμὸς εἰς δυσαρίθμητα θραύσματα, καὶ τὰ κόμματα ποὺ προῆλθον ἀπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θρησκευτικὴν κοινότητα νὰ γίνωνται τὰ πλέον ἐχθρικὰ μεταξύ των, καὶ κάθε κόμμα νὰ θεοποιῇ σχεδὸν τὸν ἱδρυτὴν καὶ ἀρχηγόν του καὶ νὰ φρονῇ ὅτι αὐτὸς εἶνε τὸ κοσμοϊστορικὸν πρόσωπον, βλέποντες, λέγω, οἱ προτεστάνται αὐτά, ἐπίστευσαν ὅτι τὰ ἴδια συνέβαινον καὶ εἰς τὴν πρώτην Ἐκκλησίαν, καὶ ἔτι περισσότερον, ὅτι ἔτσι ἱδρύθη ὁ Χριστιανισμὸς ὡς ἕνα θραῦσμα ἀπὸ τὴν συγκρητιστικὴν ἀνθρωπότητα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μὲ πάστωρα τὸν Ναζαρηνὸν Ἰησοῦν. Δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συλλάβουν, ὅτι ὑπάρχει καὶ κάτι ἀνώτερον τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ μάλιστα ἔξω τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἐπὶ πλέον οἱ θεολόγοι ἐκεῖνοι βλέποντες πῶς διχάζονται μεταξύ των καὶ γίνονται οἱ ἀσυμφωνότατοι ἐχθροί, πῶς π.χ. ἐδιχάσθησαν ὁ Baur καὶ ὁ Strauss ἢ ὁ Barth καὶ ὁ Bultmann, ποὺ ἐξεκίνησαν μαζὶ καὶ κατέληξαν εἰς ἀντιπάλους, ἀδυνατοῦν νὰ φαντασθοῦν ὅτι δὲν ἔκαναν καὶ οἱ ἀπόστολοι τὸ ἴδιον. Ὅθεν ὑποστηρίζουν μὲ πάθος ὅτι μεταξὺ Πέτρου καὶ Παύλου ὑπῆρχεν ἄσπονδος διαμάχη, ὅτι ὑπῆρχον δύο Χριστιανισμοί, ὁ ἰουδαϊκὸς καὶ ὁ ἐθνικός, ἐχθροὶ μεταξύ των, καὶ ὅτι τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε λίβελλοι ποὺ ἔγραφον αἱ δύο παρατάξεις ἐναντίον ἀλλήλων. Ἔφθασαν μάλιστα εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε τὴν Ἀποκάλυψιν καὶ τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα, ποὺ ἐγράφησαν διὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς διδαχῆς τοῦ Παύλου καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῶν ἐκκλησιῶν ποὺ ἵδρυσεν ἐκεῖνος, νὰ τὰς θεωροῦν ὡς τοὺς πλέον πυρακτωμένους καὶ ὀργίλους μύδρους καὶ λιβέλλους ἐναντίον τοῦ Παύλου καὶ τῶν ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησιῶν! Τόσην ἀδυναμίαν κατανοήσεως τῆς πραγματικῆς ἱστορίας ἔδειξαν καὶ τόσον ζωηρῶς ἔζων οἱ προτεστάνται αὐτοὶ τὰ ἐσωτερικά των βιώματα, ὥστε ἐπειδὴ ἦσαν αὐτοὶ μαῦροι, νὰ βλέπουν καὶ τὰ λευκὰ μαῦρα καὶ νὰ ἀρνοῦνται καὶ αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ

λευκοῦ χρώματος. Τοιοῦτον ψυχικὸν κόσμον διέθετον αὐτοὶ οἱ μεγάλοι «κριτικοί», οἱ ὁποῖοι ἀπεπειράθησαν ὡς ψυχίατροι νὰ ψυχολογήσουν τοὺς ἀποστόλους καὶ νὰ τοὺς δικάσουν ὡς δικασταὶ τοὺς ἐνόχους. Εἰς τὴν θεόπνευστον τόλμην τοῦ νεαρωτέρου Παύλου νὰ ἐπιπλήξῃ τὸν πρεσβύτερον Πέτρον, καὶ εἰς τὴν καταπληκτικὴν ταπείνωσιν τοῦ Πέτρου νὰ σιωπήσῃ ὡς σφαλεὶς ἐνώπιον τοῦ Παύλου, ἀντὶ νὰ ἴδουν τὸ μεγαλεῖον τῶν πνευματοφόρων ἀνθρώπων ποὺ ἐθεμελίωσαν τὴν ἀκατάλυτον Ἐκκλησίαν, βλέπουν τὴν κακίαν καὶ τὴν ἐμπάθειαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐπιτίθενται ἐναντίον ἀλλήλων δύο προτεσταντικαὶ μερίδες. Πολὺ χαρακτηριστικὸν εἶνε ὅτι συνηθέστατα θέματα «ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν» εἶνε «Πέτρος καὶ Παῦλος» (ἢ «πετρινισμὸς καὶ παυλιανισμός»), ὅπου ὑπογραμμίζεται τὸ μῖσος μεταξὺ τῶν δύο ἀποστόλων ἢ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, καὶ «Πέτρος καὶ Ἰωάννης», ὅπου ὑπογραμμίζεται ὁ φθόνος μεταξὺ τῶν δύο ἀποστόλων. Οἱ προτεστάνται συγγραφεῖς αὐτῶν τῶν ἐργασιῶν ὑπὸ τὸν Πέτρον βλέπουν τοὺς μισητούς των παπικοὺς καὶ ὑπὸ τὸν Παῦλον τοὺς προτεστάντας, οἱ ὁποῖοι ἔχουν δῆθεν αὐτὸν πρόδρομον, προστάτην καὶ πρότυπον· εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, Πέτρου καὶ Ἰωάννου, βλέπουν οἱ ἑρμηνευταὶ τὸν καθηγητήν των καὶ τὸν ἑαυτόν των ποὺ θέλει νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς σχολῆς ὡσὰν τὸν καθηγητήν, καὶ τὸν μεταξύ των φθόνον. Αὐτὰ εἶνε προβολὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ ὄχι τὸ περιεχόμενον τῶν θεοπνεύστων βιβλίων ποὺ ἔγραψαν οἱ ἀπόστολοι. Ἕτερον δὲ μέγα τεκμήριον αὐτῆς τῆς προβολῆς εἶνε καὶ ἡ λεγομένη θεωρία τῆς ἐπεξεργασίας τῶν κειμένων. Ὑπεστήριξαν δηλαδὴ οἱ τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, ὅτι τὰ κείμενα τῆς Γραφῆς προέκυψαν μετὰ ἀπὸ ἀλλεπαλλήλους ἐπεξεργασίας καὶ διασκευάς, κατὰ τὰς ὁποίας ἕκαστος συντάκτης προσέθετεν ὅ,τι ἐπεθύμει καὶ ὅ,τι ἐφαντάζετο εἰς τὰ πρὸ αὐτοῦ κείμενα ποὺ παρελάμβανε καὶ ἐξεμεταλλεύετο. Πόθεν ὁρμᾶται αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμός, δύναται νὰ κατανοήσῃ καλῶς ὅποιος ἔχει παρακολουθήσει ἀνελλιπῶς τὴν προτεσταντικὴν ἑρμηνευτικὴν βιβλιογραφίαν ἐπὶ τῆς Κ. Διαθήκης ἀπὸ τοῦ Λουθήρου μέχρι σήμερον. Ἐκεῖ βλέπει ὅτι ἡ «ἐπεξεργασία» εἶνε ὁ ἐπικρατέστερος τρόπος συντάξεως ἑρμηνευτικῶν, εἰσαγωγικῶν καὶ ἱστορικῶν συγγραμμάτων, ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν Γερμανῶν. Λαμβάνει π.χ. ὁ Brückner τὰ ὑπομνήματα τοῦ De Wette καὶ μὲ ὀλίγας προσθήκας συντάσσει τὰ ἰδικά του ὑπομνήματα. Ἔτσι συντάσσουν τὰ ὑπομνήματά των καὶ οἱ διαδοχικοὶ συντάκται τῶν μακροβίων ἑρμηνευτικῶν σειρῶν, ὅπως εἶνε ἡ σειρὰ τοῦ Meyer εἰς τὴν Κ. Διαθήκην (Meyer, Huther, Kühl, Knopf). Ἕκαστος εἶνε διασκευαστὴς τοῦ προηγουμένου του. Ἔτσι ἐπίσης ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ Feine ἔγινεν ἔπειτα τῶν Feine - Behm, καὶ ἔπειτα τῶν Feine - Behm - Kümmel. Καὶ ἄλλοτε μὲν τὸ πρᾶγμα εἶνε δεδηλωμένον, καὶ τὸ «σύνταγμα» φέρεται ὑπὸ τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν κατὰ καιροὺς συντακτῶν· πολλάκις ὅμως δὲν φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως παρὰ τὰς παραπομπάς. Λαμβάνει ἕνας τρία προηγούμενα ὑπομνήματα καὶ ἐξ αὐτῶν ἀνασυντάσσει τέταρτον τὸ ἰδικόν του. Ἐνίοτε μετὰ ἀπὸ

τρεῖς καὶ τέσσαρας γενεὰς ἀνασυντάξεως παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον νὰ μὴ γνωρίζῃ ὁ τελευταῖος συντάκτης, ὁποίων κληρονομιῶν φορεὺς εἶνε, καὶ νὰ ἐπιτίθεται ἐναντίον ἀρχαιοτέρων, εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ἀνάγεται μέρος τοῦ ὑλικοῦ του διοχετευθὲν εἰς αὐτὸν μέσῳ τρίτων. Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ «ἐρευνηταί», μὴ δυνάμενοι νὰ διανοηθοῦν ὅτι οἱ ἀπόστολοι δὲν «συνέτασσον» ὅπως αὐτοί, ὑποστηρίζουν ὅτι τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε καταντήματα ἀλλεπαλλήλων ἐπεξεργασιῶν. Καὶ ὄχι μόνον κάνουν αὐτὴν τὴν προβολὴν τοῦ κόσμου των ἐπάνω εἰς τοὺς ἀποστόλους, ἀλλὰ καὶ κατηγοροῦν ἐκείνους, καθὼς ἐλέχθη εἰς τὴν προηγουμένην παράγραφον, ἐπὶ παρομοίᾳ προβολῇ.

Τρίτη δύναμις διαμορφοῦσα ἀνὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν εἶνε ἡ συνεχὴς πολεμικὴ ἐναντίον της, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτὴ ἀντιδρᾷ καὶ ἀντιδρῶσα ἀπολεπτύνεται καὶ ἐκγυμνάζεται καὶ κάθε φορὰν ἐξέρχεται περισσότερον δύστρωτος. Ἡ πολεμικὴ αὐτὴ ἐξαπολύεται ἀπὸ πολλὰς πλευράς. Πρῶτοι καταπολεμοῦν τὴν ἀρνητικὴν ἑρμηνείαν οἱ Ρωμαιοκαθολικοί· ὁσάκις ἐμφανίζεται μία νέα σχολὴ ἑρμηνείας καὶ διατυπώνονται νέαι θεωρίαι, οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ ἀντεπιτίθενται, κλονίζουν τὰς ἀρχὰς τῆς σχολῆς καὶ δημιουργοῦν ἕνα πλήρη ἀντίλογον. Μετὰ τοῦτο ἀπὸ τὰ ἐρείπια ἐξέρχεται νέα σχολή. Δεύτερον καταιγισμὸν δέχεται ἡ ἀρνητικὴ ἑρμηνεία ἀπὸ τοὺς συντηρητικωτέρους προτεστάντας. Τρίτον, αὐτοὶ οὗτοι οἱ λεγόμενοι φιλελεύθεροι καταπολεμοῦν ἀλλήλους μετὰ τῆς μεγίστης μάλιστα ἐπιθετικότητος, διότι ἕκαστος φιλοδοξεῖ νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς σχολῆς καὶ κρημνίζει τὰ τῶν ἄλλων, διὰ νὰ στήσῃ τὰ ἰδικά του. Ἄλλως τε ὅταν ὡρισμένας θέσεις τῆς νεοφανοῦς σχολῆς τὰς κλονίσουν οἱ παπικοὶ καὶ οἱ συντηρητικοὶ προτεστάνται, τὰς ἀποτελειώνουν οἱ ἴδιοι οἱ φιλελεύθεροι καταπολεμοῦντες ὄχι τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν ἀλλὰ τὰς βάσεις ἐκείνης, ὅσαι φαίνονται σαθραί, διὰ νὰ τὴν κάνουν ἄτρωτον. Τέταρτον πλῆγμα δέχεται κατὰ καιροὺς ἡ ἀνατρεπτικὴ ἑρμηνεία ἀπὸ τὰς μεγάλας κριτικὰς ἐκδόσεις καὶ τὰς εἰσαγωγὰς ποὺ βασίζονται εἰς ἐκτεταμένην ἔρευναν. Ἀλλ' αὐτὸ ἀποτελεῖ μίαν τετάρτην δύναμιν διαμορφώσεώς της πολὺ μεγάλην.

Ἡ τετάρτη αὐτὴ δύναμις διαμορφώσεως τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, ἡ ἔρευνα, εἶνε κάτι ποὺ ἐξεπορεύθη κατὰ λάθος ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν φιλελευθερισμόν. Ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ καὶ ἡ ἀνατρεπτικὴ ἑρμηνεία εἶχον κατ' ἀρχὴν χαρακτῆρα μᾶλλον λογοτεχνικὸν παρὰ ἐπιστημονικόν. Κατὰ καιροὺς οἱ φιλελεύθεροι ἐπίστευσαν, ὅτι ἡ ἔρευνα θὰ βαρύνῃ τὴν πλάστιγγα ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών των. Μία τοιαύτη ἀντίληψις ποτὲ δὲν ἦτο ἀντίληψις μεμονωμένου θεολόγου· ἦτο τάσις ἐποχῆς ὡριμάζουσα βαθμηδόν. Ὅταν ἐγίνετο κοινὴ πίστις ὅτι ἡ ἔρευνα θὰ εὐνοήσῃ τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν, πολλοὶ ἀπεδύοντο εἰς μεγάλην ἔρευναν, ὁμαδικὴν συχνάκις, καὶ παρεσκεύαζον κριτικὰς ἐκδόσεις καὶ σειρὰς εἰσαγωγικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐργασιῶν. Τοιαύτη ἐποχὴ εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἡ ἐποχὴ 1860 - 1920. Τότε ἔγιναν αἱ μεγαλύτεραι κριτικαὶ ἐκδόσεις

τῆς Κ. Διαθήκης, τῶν Tischendorf, Westcott - Hort, καὶ Soden, αἱ ἐπὶ τῶν χειρογράφων ἔρευναι τοῦ Gregory καὶ αἱ εἰσαγωγικαὶ καὶ ἱστορικαὶ ἐργασίαι τοῦ Zahn καὶ τοῦ Harnack. Αὐτὴ ἡ ἔρευνα ὠφέλησε κατὰ τοῦτο, ὅτι διέψευσε τὰς προσδοκίας τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς καὶ ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας. Παρ' ὅλον ὅτι διεξήχθη καὶ ἐξετέθη μὲ ἱκανὰς στρεβλώσεις καὶ αὐθαιρεσίας ἐπὶ δευτερευόντων θεμάτων, ὅμως ἀπέδειξεν ὅτι τὰ μεγάλα καυχήματα τοῦ φιλελευθερισμοῦ κεῖνται ἐκτὸς πάσης πραγματικότητος. Τοῦτο ἀντελαμβάνοντο μετὰ ἀπὸ κάθε περίοδον ἐρεύνης οἱ λεγόμενοι φιλελεύθεροι, καὶ παραιτούμενοι τῶν ἐρευνῶν ἐγίνοντο περισσότερον στοχασταὶ παρὰ γραμματικοί. Ἔτσι ἤρχιζε μία περίοδος στοχασμῶν. Ἀπὸ τὴν μεταρρύθμισιν μέχρι σήμερον εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ φιλελευθερισμοῦ παρετηρήθησαν πολλαὶ παλινδρομήσεις ἀπὸ τὴν ἔρευναν πρὸς τὸν στοχασμὸν καὶ τἀνάπαλιν. Μετὰ δὲ τὴν ἐντονωτέραν ἐρευνητικὴν περίοδον 1860 - 1920 διανύομεν τώρα τὴν ἐντονωτέραν στοχαστικὴν περίοδον. Οἱ ἑρμηνευταὶ τῆς ἐποχῆς μας ὑπὸ τὴν κυρίαν ἔννοιαν τοῦ ὅρου δὲν εἶνε ἐρευνηταί, διὰ τοῦτο εἶνε καὶ τολμηρότατοι στοχασταί. Τὸ ἀποδεικνύειν εἶνε πρᾶγμα ἐπίμοχθον καὶ φιλάληθες, ἐνῷ τὸ στοχάζεσθαι εἶνε εὔκολον καὶ ἀνεύθυνον. Ἡ ἔρευνα εἶνε διὰ τὸν ἐρευνητὴν χαλινὸς ποὺ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀποφαίνεται μὲ ἀτίθασον αὐθαιρεσίαν, ἐνῷ ὁ εὔκολος στοχασμὸς εἶνε κατάργησις παντὸς χαλινοῦ, χειραφέτησις ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς ἀληθείας, καὶ ἐξώθησις εἰς τὴν ἀσυδοσίαν τοῦ ψεύδους. Κατόπιν τούτου γίνεται σαφὲς ὅτι ἡ ἔρευνα, τὴν ὁποίαν διενήργησεν ἡ ἀνατρεπτικὴ κριτικὴ καὶ ἑρμηνεία καὶ ἡ ὁποία ἀπέβη εἰς βάρος της, ὑπῆρξε τὸ μεγαλύτερον λάθος της· ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ κατὰ τὸ λεγόμενον «ἐπελέκισε τὰς κνήμας της».

Αἱ προεξετασθεῖσαι τέσσαρες δυνάμεις, ἀπομίμησις τῶν ἀνωτέρων, προβολὴ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, προσβολὴ ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν, καὶ ἡ κατὰ λάθος διενεργηθεῖσα ἔρευνα, διεμόρφωσαν τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν καὶ προεκύλεσαν τὰς συνεχεῖς ἐξελίξεις της. Θὰ ἔπρεπε μετὰ τοῦτο νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, ὅπως ἐμφανίζεται ἐξωτερικῶς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἑρμηνεία αὐτὴ εἶνε κατ' οὐσίαν μία συνεχὴς ἐπανάληψις τῶν αὐτῶν ἐπιχειρημάτων καὶ σκόπευσις τῶν αὐτῶν στόχων, ἐνδείκνυται νὰ ἐξετάσω πρῶτα αὐτά, ἀνεξαρτήτως τῶν σχολῶν καὶ τῶν ρευμάτων ὅπου ἀπαντῶνται διὰ πρώτην ἢ πολλοστὴν φοράν. Εἰς τὴν ἑρμηνευτικὴν αὐτὴν φιλολογίαν δηλαδὴ παρατηροῦνται ὄντως αἱ ἀλλοιούμεναι καὶ ἐπαναλαμβανόμεναι «μορφαὶ» (μοτίβα), τὰς ὁποίας βλέπουν οἱ ὀπαδοί της εἰς τὰ βιβλία τῆς Γραφῆς, προβάλλοντες τὸν κόσμον των ἐπ' αὐτῆς. Ὑπάρχουν δὲ αἱ «μορφαὶ» αὐταί, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ φιλολογία αὐτὴ ἔχει ὡς βασικὸν γνώρισμα τὴν «ἐπεξεργασίαν». Καὶ σαφέστερον εἰπεῖν, αὐτοὶ ποὺ ἀντιγράφουν τοὺς παλαιοτέρους καὶ ἀλλοιώνουν τὰ λήμματα μὲ μικρὰς μεταβολάς, εἶνε φυσικὸν νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια μὲ ἐπουσιώδεις μεταβολάς.

Στόχος τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας εἶνε εἰς μὲν τὴν Π. Διαθήκην ὁ εἷς

Θεὸς (μονοθεΐα) καὶ ἡ περὶ Χριστοῦ προφητεία, εἰς δὲ τὴν Κ. Διαθήκην ἡ Θεότης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀνάστασίς του. Αὐτὰ εἶνε ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἡ ἀνατροπὴ καὶ ἡ διάψευσις εἶνε ὁ μοναδικὸς στόχος καὶ ὁ ἀπώτατος σκοπὸς τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας. Διὰ τοῦτο ἡ ἑρμηνεία αὐτὴ προσβάλλει κυρίως τὴν ἱστορίαν, τὸ ἱστορικὸν στοιχεῖον τῆς Κ. Διαθήκης, τουτέστι τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰς Πράξεις καθ' ὁλοκληρίαν, καὶ κατὰ δευτέραν μοῖραν τὰς Ἐπιστολὰς τῶν ἀποστόλων. Διὰ τοῦτο ἐπίσης ἡ ἑρμηνεία αὐτὴ ἔχει μεταξὺ τῶν κυρίων θεμάτων τῆς διατάξεώς της τὸ συνοπτικὸν πρόβλημα. Ἐπὶ τοῦ συνοπτικοῦ δὲ προβλήματος τονίζονται κατ' ἐξοχὴν δύο τινά, κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα δεκαετίας, ἡ προτεραιότης τοῦ κατὰ Μᾶρκον μεταξὺ τῶν ἄλλων Εὐαγγελίων καὶ ἡ ἀπουσία τῆς κανονικῆς κατακλεῖδος τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ ἔκ τινων κωδίκων τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως κειμένου. Καὶ ἡ μὲν γνησιότης τῆς κατακλεῖδος καὶ τὸ ὅτι τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον δὲν εἶνε τὸ ἀρχαιότερον τῶν τεσσάρων οὔτε πηγὴ αὐτῶν εἶνε ἐκ τῶν πλέον ἀναντιρρήτων πραγμάτων καὶ τῶν ἰσχυρότερον παραδεδομένων· ἡ ἀνατρεπτικὴ ἑρμηνεία ὅμως δὲν δύναται νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τῶν δύο αὐτῶν ἰσχυρισμῶν της, διότι αὐτὸς εἶνε τὸ ἀκριβώτερον νόμισμά της. Καὶ ἔχει τὸ ἑξῆς νόημα. Ὁ Μᾶρκος, πηγὴ τῶν ἄλλων Εὐαγγελίων ὤν, εἶνε ἀξιοπιστότερος ἐκείνων μάρτυς· ὁ Μᾶρκος (ὁ ἄνευ τῆς κατακλεῖδος 16, 9 - 20) δὲν μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνέστη, ἀλλὰ μόνον ὅτι ὁ τάφος εὑρέθη κενὸς καὶ μερικαὶ γυναῖκες μόνον ἰσχυρίσθησαν ὅτι εἶδον ὀπτασίαν ἀγγέλων ὁμιλούντων περὶ ἀναστάσεως. Ἀφοῦ ὁ αὐθεντικώτερος μάρτυς δὲν μαρτυρεῖ τὴν ἀνάστασιν, ἄρα ὁ Χριστὸς δὲν ἀνέστη· καὶ ἀφοῦ δὲν ἀνέστη, δὲν εἶνε Θεός· καὶ ἀφοῦ δὲν εἶνε Θεός, κακῶς ἡ Κ. Διαθήκη περιεβλήθη μὲ τόσον κῦρος καὶ ἐλήφθη σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ βίου μας. Ἡ Κ. Διαθήκη πρέπει νὰ τεθῇ ὁλόκληρος ἐντὸς ἀγκυλῶν ὀβελισμοῦ, ἡ ἀνάστασις νὰ θεωρηθῇ ψεῦδος, καὶ τοῦ Χριστοῦ νὰ ἀπορριφθῇ μὲν ὁπωσδήποτε ἡ Θεότης, νὰ ἀμφισβητηθῇ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ὕπαρξίς του ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἁπλοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ εἶνε τὸ κεντρικὸν ἐνδιαφέρον τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, καὶ χάριν αὐτοῦ ἐπιστρατεύονται τὰ πάντα.

Ἡ απομύθευσις, μία ἐκ τῶν προσφιλεστέρων μεθόδων τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, εἶνε ἕνα παλαιὸν ὄργανον τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησαν διαδοχικῶς πρῶτα ὁ Πλάτων καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες φιλόσοφοι, ἔπειτα ὁ Φίλων, ἔπειτα ὁ Ὠριγένης, καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους πρῶτα ὁ Strauss καὶ τελευταῖον οἱ Bultmann, Fuchs, καὶ ἄλλοι.

Ἡ ὑποστήριξις τῆς προτεραιότητος τῶν ἀποκρύφων εἶνε ἐπίσης ἐκ τῶν χρησιμοτέρων μεθόδων, διότι δι' αὐτῆς καταλύεται πᾶσα ἔννοια θεοπνευστίας καὶ ἀξιοπιστίας τῆς Κ. Διαθήκης, ἐξισώνεται αὕτη μὲ τὰ ἀπόκρυφα, καὶ γίνεται πιστευτὴ ἡ ἐπίδρασις ἐκείνων ἐπ' αὐτῆς.

Ἡ σιωπὴ (silentium) εἶνε ἐκ τῶν κυρίων πηγῶν ἐπιχειρημάτων. Ἐφ' ὅσον πρὸ τοῦ Κλήμεντος Ρώμης (92 μ.Χ.) οὐδεὶς Χριστιανὸς μαρτυρεῖ τὰ βι-

6λία τῆς Κ. Διαθήκης, ἄρα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ εἶνε πλέον τῆς δεκαετίας ἀρχαιότερα τοῦ Κλήμεντος! Ἂν καὶ δὲν ἐλέχθη ποτὲ αὐτὸ ποὺ θὰ εἰπῶ, ὅμως τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας εἶνε κατεσκευασμένα κατ' αὐτὸ τὸ πρότυπον· «ὁ ἀπόστολος Πέτρος ἦτο χωλός, ἐπειδὴ οὐδαμοῦ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην μαρτυρεῖται ὅτι εἶχε δύο πόδια».

Ἡ ἀξιοποίησις τῶν συκοφαντιῶν τῶν ἀρχαίων ἐχθρῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, Κέλσου, Λουκιανοῦ, Πορφυρίου, κλπ. γίνεται εἰς εὐρεῖαν κλίμακα. Ὁ **ἰσχυρισμὸς τοῦ Πορφυρίου (Γ' αἰ.), ὅτι μεταξὺ Πέτρου καὶ Παύλου ὑ**πῆρχεν ἄσπονδον μῖσος καὶ διαμάχη, εἶνε μία ἀπὸ τὰς βασικὰς καὶ πανθομολογουμένας ἀπόψεις τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας· λαμβάνεται a priori ὡς ἀληθὴς ἄποψις καὶ προϋπόθεσις τῆς ἑρμηνείας ὅλων ἀνεξαιρέτως **τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Ἀφήνω τοὺς λοιδόρους ἰσχυρισμοὺς τοῦ Κέλσου ποὺ ἐπανέλαβον** ὁ Reimarus, ὁ Strauss καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐκ τῶν παλαιοτέρων Γερμανῶν καὶ Γάλλων.

Ἡ ἐπιστράτευσις καὶ τῶν πλέον ἀστηρίκτων ἀρχαίων πληροφοριῶν, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθοῦν πολύπλοκοι σκοποὶ τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, εἶνε συνήθης. Ἔτσι ὁ Harnack π.χ., **ὁ ὁποῖος καίτοι ἐρευνητικὸς εἶνε ἕνας ἀπὸ τοὺς πλέον φανατικοὺς ὑποστηρικτὰς τῆς ἀρνητικῆς ἑρμηνείας, ὑπεστήριξεν ὅτι εἶνε γνήσιον τὸ ἐκτενὲς περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ χωρίον τοῦ Ἰωσήπου (Ἰουδ. Ἀρχ. 18, 63 - 64), ἕνα χωρίον πανθομολογουμένως νόθον.** Ὁ ἴδιος ὁ Harnack ἀμφισβητεῖ τὴ γνησιότητα πολυαρίθμων ἄλλων χωρίων καὶ βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης, περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ὁποίων ὑπάρχουν ἀδιάσειστα τεκμήρια.

Μετὰ τὸν Grotius, ὁ ὁποῖος καίτοι ὁ ἀρχαιότερος εἰσηγητὴς τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας ὅμως εἶπεν ἐξ ἀρχῆς αὐτὰ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν τελευταίαν λέξιν αὐτῆς, ἄλλος σημαίνων θιασώτης αὐτῆς εἶνε ὁ Reimarus. Ὁ Reimarus **ἀπέρριπτε τὴν Κ. Διαθήκην ὡς δῆθεν ἀπατεωνικὸν πλαστογράφημα, ἀπέρριπτε γενικῶς πᾶν τὸ ὑπερφυσικόν, καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἀνισόρ**ροπος ταραχοποιὸς διεγείρας τὸν λαὸν κατὰ τῶν Ρωμαίων. Ὁ Reimarus ἤντλησε πολλὰς συκοφαντίας καὶ βωμολοχίας ἀκόμη ἀπὸ τὸ Ταλμοὺδ καὶ τὴν ὑπόλοιπον ραββινικὴν φιλολογίαν τοῦ μεσαίωνος. Ἀπέθανε δὲ τῷ 1768.

Μετὰ τὸν Reimarus ὁ Paulus περὶ τὸ 1800 ἠρνεῖτο καὶ τὴν Θεότητα καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν θεοπνευστίαν καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς Κ. Διαθήκης, **περὶ δὲ τῶν ὑπερφυσικῶν γεγονότων τῆς Γραφῆς** γενικῶς ὑπεστήριζεν, ὅτι ἦσαν μὲν ἱστορικὰ γεγονότα, ἀλλὰ δὲν ἦσαν ὑπερφυσικά. Διὰ τὴν ἀνάστασιν π.χ. ἔλεγεν **ὅτι ἦτο ἀνάνηψις ἐκ λιποθυμίας· ὑπεστήρι**ζεν ὅτι οἱ μαθηταὶ ἀποκαθήλωσαν τὸν Ἰησοῦν ἐκ τοῦ σταυροῦ λιπόθυμον ἐκ τῶν πόνων καὶ τῆς αἱμορραγίας, καὶ ὅτι εἰς τὴν δροσερὰν ἀτμόσφαιραν τοῦ τάφου ὁ Ἰησοῦς συνῆλθεν ἐκ τῆς λιποθυμίας, ἐξῆλθε τοῦ τάφου, καὶ ἐξελήφθη ὡς ἀναστάς. Περὶ τοῦ περιπάτου ἐπὶ τῆς θαλάσσης τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πέ-

τρου λέγει, ὅτι περιεπάτησαν ἐπὶ τῆς παραλίας ἢ εἰς τὰ ἀβαθῆ μὲ τὰ πέλματα ἐντὸς τοῦ ὕδατος καὶ οἱ ἐκ τοῦ πλοίου μαθηταὶ τοὺς ἔβλεπον ὡς νὰ περιπατοῦν ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Ἐννοεῖται ὅτι διενεργεῖ τέτοιαν στρέβλωσιν τῆς ἱστορίας καὶ ἀγνοεῖ τόσον πολὺ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα, ὅπως π.χ. τὴν νύξιν τῆς πλευρᾶς τοῦ ἐσταυρωμένου ἐκ τῆς ὁποίας ἔρευσεν ὕδωρ, ἢ τὸ ὅτι εὐκολώτερον ἀποσπῶνται αἱ σάρκες τοῦ νεκροῦ ἀπὸ τὰ ὀστᾶ του παρὰ τὰ σπάργανα μὲ τὴν κολλώδη οὐσίαν ἀπὸ τὸ σῶμα του, ὥστε τὰ συγγράμματά του νὰ εἶνε μᾶλλον συκοφαντικὰ λογοτεχνήματα, τὰ ὁποῖα ἀσπάζεται ὁ ὄχλος ὁ ἀναμένων τὴν ὤθησιν διὰ νὰ ἐκπέσῃ ἐκ τῆς πίστεως, παρὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα καὶ ἱστορικαὶ ἔρευναι, ὁποῖα ἀπαιτεῖ διὰ νὰ πεισθῇ κάθε νηφάλιος καὶ σοβαρὸς ἄνθρωπος.

Πρὸ καὶ μετὰ τοὺς τρεῖς ποὺ προανέφερα, Grotius, Reimarus, Paulus, ὑπῆρξαν ἐννοεῖται πολλοὶ ἄλλοι παρομοίων φρονημάτων, ἀλλ' ἐδῶ ἀναφέρω ὡρισμένους. Κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ὁ Baur, ἱδρυτὴς τῆς σχολῆς τῆς Τυβίγγης, ἀπομιμούμενος τὸν φιλόσοφον Hegel εἰς τὸ δόγμα του ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἰδέα ἐκδηλώνεται ὑπὸ τὸ σχῆμα θέσις - ἀντίθεσις - σύνθεσις, ἀξιοποιῶν τὴν συκοφαντίαν τοῦ Πορφυρίου ὅτι ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος καὶ αἱ περὶ αὐτοὺς ἐκκλησίαι ἐμάχοντο μεταξύ των, καὶ διαστρέφων ἢ παρανοῶν τὸ χωρίον Γα 2, 11 - 21 καὶ μερικὰ ἄλλα, ὑπεστήριξε τοῦτο τὸ ἀνιστόρητον· ὅτι κατ' ἀρχὴν ἐνεφανίσθη μία διδασκαλία ἀποδιδομένη εἰς κάποιον νομιζόμενον ὡς Χριστὸν (θέσις), ὅτι ἔπειτα οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς πληθυνθέντες ἐδιχάσθησαν, διότι ἐνεφανίσθη νέα μορφὴ αὐτῆς ἐξελληνισμένη (ἀντίθεσις), καὶ ὅτι ἐν τέλει ἡ διαμάχη μεταξὺ τῶν δύο ἠμβλύνθη καὶ τὸ χάσμα ἰσοπεδώθη (σύνθεσις). Κατὰ τὸ δεύτερον καὶ τρίτον στάδιον ἐνεφανίσθησαν τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης ἄλλα μὲν ἐκπροσωποῦντα τὰς δύο μερίδας καὶ ἄλλα ἀπηχοῦντα τὴν συγχώνευσιν. Τὰ μόνα ἐντὸς τοῦ Α΄ αἰῶνος γραφέντα βιβλία εἶνε τέσσαρα μὲν ἐκπροσωποῦντα τὴν ἑλληνιστικὴν μερίδα, ἤτοι αἱ Ἐπιστολαὶ πρὸς Ρωμαίους, Κορινθίους Α΄ - Β΄, καὶ Γαλάτας, ἕνα δὲ ἐκπροσωποῦν τὴν ἰουδαϊκὴν μερίδα, ἤτοι ἡ Ἀποκάλυψις. Τὰ ἄλλα εἶνε τοῦ Β΄ αἰῶνος καὶ ἐκπροσωποῦν ἢ ἀμβλυτέρας φάσεις τῆς διαμάχης (π.χ. Ἐπιστολὴ Ἰούδα) ἢ τὴν συμφιλίωσιν (Πράξεις). Ταῦτα πλὴν τοῦ Baur ὑπεστήριζον καὶ οἱ Zeller, Volkmar, Köstlin, Hilgenfeld, Pfleiderer, Schwegler, Strauss (κατ' ἀρχήν), Ritschl (μὲ ἀπόκλισιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου τὸν ὁποῖον ἐθαύμαζε καὶ ἐμιμεῖτο), καὶ ὀλιγώτερον ὁ Harnack ὁ μαθητὴς τοῦ Ritschl. Σχεδὸν δὲ ὅλοι οἱ θιασῶται τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ἀνῆκον εἰς αὐτὴν τὴν νοοτροπίαν, ὅπως οἱ σημερινοὶ ἀνήκουν εἰς τὴν νοοτροπίαν τῶν Norden, Dibelius, Bultmann, Fuchs.

Ἀκμάζοντος ἀκόμη τοῦ Baur ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Strauss, ἀποσκιρτήσας ἀπὸ τὸ κόμμα τοῦ διδασκάλου, ἵδρυσε νέον ρεῦμα ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, ἐφαρμόσας τὴν ἀπομύθευσιν τὴν ὁποίαν ἐδανείσθη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἀλληγοριστάς· προφανῶς ἐζήλωσεν ὡς ἐπιτυχῆ τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου ἐκεῖνοι ἐ-

κλόνιζον τὴν ἱστορίαν. Κατὰ τὸν Strauss τὰ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἱστορούμενα εἶνε μῦθοι ἐγκρύπτοντες μίαν καθαρὰν καὶ ἰδανικὴν ἔννοιαν. Ἡ ἑρμηνεία ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ της, ὅταν κατορθώσῃ νὰ ἑρμηνεύσῃ καλῶς τὸ μυθικὸν περίβλημα καὶ νὰ συλλάβῃ τὴν νοουμένην ἰδέαν. Τὴν συγγραφὴν τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης τοποθετεῖ εἰς τὰ μέσα καὶ τέλη τοῦ Β΄ αἰῶνος. Αἱ θεωρίαι τοῦ Strauss ἔγιναν δεκταὶ μὲ τόσον ἐνθουσιασμὸν ἀπὸ τοὺς προτεστάντας, ὥστε ἐθεωρήθησαν ὡς αὔλαξ διχάζουσα τὴν ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἑρμηνευτικὴν ἐπιστήμην εἰς δύο τομεῖς. Ἀπεμιμεῖτο δὲ ὁ Strauss καὶ τὸν ἀρχαῖον Κέλσον καὶ τοὺς νεωτέρους φιλοσόφους Hegel καὶ Schelling, καὶ ἔλαβε πολλὰ ἀπὸ τὸν παλαιότερον ἑαυτοῦ De Wette.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος καὶ κυρίως κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ Κ΄ ἐνεφανίσθησαν πολλὰ ρεύματα τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, ἢ καθὼς λέγονται συνηθέστερον σχολαί· ἡ δογματικὴ σχολή, ἡ θρησκειολογικὴ (Religionsgeschichtliche) σχολή, ἡ διαλεκτικὴ θεολογία, καὶ ἡ σχολὴ τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν (Formgeschichtliche). Ἡ πορεία τῆς ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας εἶνε κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τῆς πορείας τοῦ προτεσταντισμοῦ· συνεχὴς διάσπασις, πολλὰ κόμματα, πολλοὶ ἀρχηγοί, ἕως ὅτου εἰς τὰς ἡμέρας μας ἔφθασαν εἰς τὸ σημεῖον νὰ φιλοδοξῇ ὁ καθεὶς νὰ γίνῃ ἱδρυτὴς καὶ ἀρχηγὸς σχολῆς καὶ νὰ διχάσῃ τὴν ἱστορίαν εἰς τὰ δύο. Ἀλλὰ πρὶν ἐξετάσωμεν καὶ τὰς σχολὰς αὐτάς, προτίθεμαι νὰ εἴπω ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ἐρευνητῶν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλους ὅσους ἀνέφερα καὶ πρὸς τοὺς συγχρόνους προτεστάντας, ποὺ εἶνε μόνον στοχασταί, ὑπῆρξαν καὶ μερικοὶ ἐρευνηταί, οἱ ὁποῖοι πολὺ ἐμόχθησαν ἐπὶ τῶν πηγῶν. Τέτοιοι εἶνε οἱ Γερμανοὶ προτεστάνται Tischendorf, Gregory, Zahn, Soden, οἱ ἀγγλικανοὶ Westcott, Hort, Souter, καὶ οἱ Γάλλοι παπικοὶ Fillion, Godet καὶ Lagrange. Περὶ αὐτοὺς δὲ ὑπῆρξαν ὁμάδες πολυάριθμοι ἐρευνητῶν, οἱ ὁποῖοι ὄντως προσέφεραν εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἄλλους οἱ ὁποῖοι μᾶς ἀφήνουν μόνον τοὺς στοχασμούς των. Πλὴν καὶ οἱ ἐρευνηταὶ αὐτοὶ δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε τὴν ἀλήθειαν νὰ συλλάβουν οὔτε νὰ ἐπιβληθοῦν ἐπὶ τῶν στοχαστῶν, οἱ ὁποῖοι πάντοτε εἶνε τὰ εἴδωλα τοῦ θαυμασμοῦ τοῦ προτεσταντικοῦ θεολογικοῦ κόσμου. Ἐπειδή, καθὼς εἶπα, ἡ ἔρευνα εἶνε χαλινὸς τῆς αὐθαιρεσίας, οἱ ὡς ἄνω ἐρευνηταὶ δὲν ἀνήκουν εἰς καμμίαν ἀπὸ τὰς ἑρμηνευτικὰς σχολάς· εἶνε κατὰ κανόνα χειραφετημένοι, ἀνεξάρτητοι, καὶ συντηρητικοί. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν ὁ Harnack καὶ ὁ Soden, οἱ ὁποῖοι παρὰ τὰς ἐρεύνας των εἶχον ἄκρως τολμηρὰς καὶ καταλυτικὰς ἀπόψεις περὶ Χριστοῦ καὶ Κ. Διαθήκης· διὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς οἱ δύο αὐτοὶ εἶνε περιβόητοι διὰ τὰς ἀντιφάσεις των καὶ τὴν ἀσυνέπειάν των. Ὅπως οἱ ἄλλοι ἐρευνηταὶ μὲ τὴν συντηρητικότητά των ἔτσι καὶ οἱ δύο αὐτοὶ μὲ τὴν ἀσυνέπειάν των ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ ἔρευνα δὲν δικαιώνει τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν καὶ ἡ ἀνατρεπτικὴ ἑρμηνεία δὲν ἀνέχεται τὴν ἔρευναν. Αὐτὴ εἶνε ἐπίσης ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν μετὰ τὸ 1920 δὲν ἔχομεν πλέον ἔρευναν, καὶ οἱ ἑρμηνευταὶ ἐπεδό-

θησαν μὲ ζῆλον εἰς τὸ στοχάζεσθαι. Δὲν φαίνονται πρόθυμοι νὰ ἐπαναλάβουν τὸ ὀδυνηρὸν πείραμα τῆς ἐρεύνης.

Ἡ δογματικὴ σχολὴ ἤ, ὅπως σαφέστερον ὠνομάσθη, ἡ θεωρία τῆς ἀνυπαρξίας τοῦ Ἰησοῦ εἶχεν ὡς κυριώτερον ἐκπρόσωπον τὸν Wellhausen. Κατὰ τὴν θεωρίαν ἢ σχολὴν αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς ὄχι μόνον δὲν ἦτο Χριστὸς καὶ Θεός, ἀλλ' εἶνε ἀμφίβολον καὶ ἂν ὑπῆρξε ποτὲ ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον, καὶ ὡς ἁπλοῦς ἄνθρωπος. Ἄλλοι ἐκπρόσωποι τῆς δογματικῆς σχολῆς, ὄχι τόσον φανατικοί, ὑπεστήριξαν ὅτι ὑπῆρξε μὲν κάποιος Ἰησοῦς, ἀλλὰ τὰ Εὐαγγέλια δὲν παρέχουν τὴν ἱστορικὴν καὶ πραγματικὴν εἰκόνα του· παρέχουν μίαν εἰκόνα Ἰησοῦ ἐξιδανικευμένην διὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν πρώτων ὀπαδῶν του. Οἱ Χριστιανοὶ ἀπεθέωσαν τὸν Ἰησοῦν, περιλαβόντες εἰς τὸν βίον του θαύματα καὶ μύθους πρὸς ἔξαρσιν τοῦ προσώπου του, ποὺ ἔγινεν ἀντικείμενον λατρείας. Τὰ Εὐαγγέλια λοιπὸν καὶ γενικῶς τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης δὲν περιέχουν γεγονότα ἱστορικά, ἀλλ' ἀντικατοπτρίζουν τὸ δόγμα καὶ τὴν πίστιν τῶν πρώτων Χριστιανῶν περὶ τοῦ ἀρχηγοῦ των. Διὰ τὸ ἀξίωμά της αὐτὸ ἡ σχολὴ ὠνομάσθη δογματική.

Ἡ θρησκειολογικὴ σχολή, τῆς ὁποίας ἐκπρόσωποι εἶνε οἱ J. Weiss, Bousset, Reitzenstein, Loisy, Cumont, καὶ ἄλλοι, βλέπει τὸν Χριστιανισμὸν ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ πολλά θρησκεύματα τῆς συγκρητιστικῆς ἐποχῆς τοῦ Α΄ καὶ Β΄ αἰῶνος. Φρονοῦν οἱ τῆς σχολῆς αὐτῆς ἐκπρόσωποι, ὅτι πολλαὶ μυστηριακαὶ εἰδωλολατρικαὶ θρησκεῖαι, ὅπως αἱ θρησκεῖαι τοῦ Μίθρα, τῆς Κυβέλης, τοῦ Ἄτεως, τοῦ Ὀσίριδος καὶ τῆς Ἴσιδος, καὶ ὁ μανδαϊσμός, καὶ ὁ ἰουδαϊσμός, ἐγέννησαν τὸν Χριστιανισμόν. Τὰ δὲ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, ποὺ εἶνε δῆθεν γεμάτα δάνεια παραστάσεων καὶ ἰδεῶν ἀπὸ τὰ θρησκεύματα αὐτά, εἶνε κατασταλάγματα πολλῶν συμπιλήσεων καὶ διασκευῶν. Διὰ νὰ δώσω μίαν εἰκόνα τῆς αὐθαιρεσίας τῆς ἑρμηνευτικῆς αὐτῆς σχολῆς, ἀναφέρω πῶς ἑρμηνεύει τὴν περικοπὴν Ἰω 2, 1 - 11 ὅπου ἱστορεῖται τὸ ἐν Κανὰ σημεῖον τοῦ Κυρίου. Ὁ οἶνος, λέγουν, ὑποδεικνύει ὅτι ὑπὸ τὸν Ἰησοῦν κρύπτεται ὁ Διόνυσος ὁ θεὸς τοῦ οἴνου καὶ τῆς μέθης, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα ἐξηγοῦνται μόνον ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο. Θὰ ἔπρεπεν οἱ εὐαγγελισταὶ νὰ προβλέψουν καὶ νὰ μὴ τολμήσουν νὰ ἀναφέρουν ποτὲ οἶνον, διὰ νὰ μὴ δώσουν «τεκμήρια» εἰς τὴν ἑρμηνευτικὴν αὐτὴν σχολήν!

Ὡς ἀντίδρασις πρὸς τὰς ἀκρότητας τῶν προειρημένων σχολῶν ἐνεφανίσθη ἡ διαλεκτικὴ θεολογία μὲ ἐκπροσώπους τοὺς Barth, Brunner, Thurneysen, Bultmann, καὶ ὀλίγους ἄλλους. Ἡ σχολὴ ἦτο ὄχι μόνον ἑρμηνευτικὴ ἀλλὰ καὶ δογματική, μὲ τὴν κλασσικὴν σημασίαν τοῦ ὅρου. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας ὁμολογοῦν εἰς τὰ συγγράμματά των, ὅτι πιστεύουν εἰς τὴν Θεότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἀνάστασίν του. Ἀλλὰ τονίζουν τόσον πολὺ τὸ ὑπερκόσμιον καὶ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ, καὶ δίδουν τοιούτους χαρακτηρισμοὺς εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, ὥστε καὶ οἱ συντηρητικοὶ καὶ οἱ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς νὰ ἀμφιβάλλουν διὰ τὴν πίστιν ἐκείνων εἰς αὐτά.

Λέγουν π.χ. ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ὁ Θεὸς καὶ μετὰ τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψίν του παραμένει εἰς τὴν φοβερὰν ὑπερκοσμιότητά του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι εἰς τὸν σταυρὸν ἀποθνήσκει ὁ ἥρως, ὁ προφήτης, ὁ θαυματουργός, διὰ νὰ ζήσῃ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ εἶνε γεγονὸς ὄχι ἱστορικόν, ἀλλ' ὑπεριστορικὸν καὶ ὑπεραισθητόν. Οἱ πολέμιοί των τοὺς κατηγοροῦν, ὅτι ἐκφράζονται ἀδιαφόρως περὶ τοῦ «κατὰ σάρκα» Ἰησοῦ καὶ ἀντιδιαστέλλουν τὸν «ἱστορικὸν» ἀπὸ τὸν «ὑπεριστορικόν» Ἰησοῦν τῆς πίστεως, ὅτι ἀρνοῦνται τὴν ἱστορικότητα τῆς σταυρώσεως καὶ τῆς ἀναστάσεως, ὅτι τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ, ὅτι ἐπαναφέρουν τὸν μαρκιωνιτισμὸν (ἄρνησιν τῆς ἐνανθρωπήσεως) καὶ τὸν χιλιασμόν. Αἱ ὁμολογίαι τῶν ἐκπροσώπων τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας καὶ αἱ κατ' αὐτῶν μομφαὶ τῶν ἄλλων εἶνε τελείως ἀσύμφωνοι. Ἡ σχολὴ κλίνει πρὸς τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν, καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσεν ἐναντίον της αὐτὰς τὰς ἀντιδράσεις. Εἶνε ὁ συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ ἀλληγορικῆς καὶ ἀνατρεπτικῆς ἑρμηνείας, ἂν καὶ χρονικῶς δὲν κεῖται μεταξὺ τῶν δύο. Ἔσχε τοὺς ὀλιγωτέρους ὀπαδούς. Μερικοὶ ἐκ τῶν ἐκπροσώπων της ἀποκλίναντες ἀπὸ τῶν ἄλλων ἠκολούθησαν γραμμὴν ἄκρως ἀρνητικήν.

Τὴν σχολὴν τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν ἐκπροσωποῦν οἱ Heinrici, Norden, Wendland, Dibelius, Alberz, Bertram, Bultmann, Fuchs, Gogarten, Bornkam, Käsemann, Fascher, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Τινές ἐξ αὐτῶν ἀνῆκον πρῶτα εἰς τὴν διαλεκτικὴν θεολογίαν, ἐξ ἧς ἀπεσκίρτησαν πρὸς τὴν παροῦσαν σχολήν. Ἡ σχολὴ αὐτὴ ἔχει χαρακτῆρα ἐκλεκτικὸν καὶ συγκρητιστικόν, μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι περισυλλέγει ἐξ ὅλων τῶν προηγουμένων σχολῶν καὶ τάσεων ὅ,τι ἐφαίνετο εὐφυέστερον καὶ ἄτρωτον ἐκ μέρους τῶν συντηρητικῶν. Ἐκτὸς τούτου οἱ πολλοὶ θιασῶται αὐτῆς δὲν συμφωνοῦν εἰς τὰς ἀρχάς των, ἀλλ' ἄλλοι μὲν δέχονται τὰς ἐπιδράσεις τοῦ Α φιλοσόφου καὶ ἄλλοι τοῦ Β, διαφέρουν δὲ καὶ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους μεθόδους καὶ ἀπόψεις των. Τὴν σχολὴν αὐτὴν ἵδρυσε, χωρὶς νὰ ἀντιληφθῇ ὁ ἴδιος, κάποιος ἑρμηνευτὴς τοῦ τέλους τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, ἑρμηνεύων τοὺς Ψαλμοὺς καὶ παρενείρων μερικὰς σημειώσεις ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων, ὀνόματι Gunkel. Ἔπειτα ἀνέπτυξαν τὰς ἀπόψεις του ὁ θεολόγος Heinrici καὶ οἱ φιλόλογοι Norden καὶ Wendland μὲ τὴν συνείδησιν ὅτι ἱδρύουν ἑρμηνευτικὴν σχολήν. Κατὰ τὴν σχολὴν ταύτην, ὅπως ἀνεπτύχθη μέχρι σήμερον, τὰ κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης, ἀπολήξεις πολλῶν ἐπεξεργασιῶν ὄντα, ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὰς λογοτεχνικὰς μορφὰς αἱ ὁποῖαι συνεκολλήθησαν μεταξύ των ἢ ἐνεσωματώθησαν εἰς τὸ ἀναπτυσσόμενον σῶμα καὶ ἀπετέλεσαν τὰ σημερινὰ βιβλία· ὅλαι δὲ αἱ μορφαὶ αὗται ἀπετέλουν μίαν ἄτεχνον λαϊκὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν διεμόρφωσαν καὶ ἐτυποποίησαν ἐν τέλει οἱ εὐαγγελισταὶ κατὰ τὰς θεολογικάς, ἀπολογητικὰς καὶ διοικητικὰς ἀνάγκας των, προσθέσαντες καὶ ποικίλα στοιχεῖα ἐκ τοῦ ἑλληνισμοῦ, τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν παραδόσεων καὶ τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν. Ἐκ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ δύναται κανεὶς νὰ διακρίνῃ τὰς δύο ἐκ τῶν κυριωτέρων καταβολῶν τῆς ἑρμηνευτικῆς αὐτῆς σχολῆς, τουτέ-

στι τὰς ἀρχὰς τῆς δογματικῆς σχολῆς καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκειολογικῆς· τρίτη δὲ κυρία καταβολὴ εἶνε ἡ ἐπίδρασις τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τοῦ ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνος. Ἐπειδὴ οἱ ἐκπρόσωποι τῆς σχολῆς εἶνε πολυάριθμοι καὶ δὲν συμφωνοῦν εἰς τὰ εἴδη τῶν λογοτεχνικῶν μορφῶν ποὺ δῆθεν διακρίνουν εἰς τὰ Εὐαγγέλια, ἀναφέρω μόνον τὰς ἐπ' αὐτοῦ ἀπόψεις τοῦ Dibelius καὶ τοῦ Bultmann. Ἀμφότεροι κατ' ἀρχὴν διακρίνουν τὸ ὑλικὸν τῶν Εὐαγγελίων εἰς δύο τάξεις, τοὺς λόγους καὶ τὰς διηγήσεις. Κατὰ τὸν Dibelius εἰς μὲν τοὺς λόγους διακρίνονται α) γνωμικά, β) λόγια μὲ εἰκόνας, γ) διηγήσεις μὲ παρομοιώσεις, δ) προφητικαὶ κλήσεις, ε) σύντομοι ἐντολαί, ϛ) ἐκτενεῖς ἐντολαί· εἰς δὲ τὰς διηγήσεις διακρίνονται α) παραδείγματα, β) νουβέλλαι, γ) θρῦλοι, δ) ἡ ἱστορία τοῦ πάθους, ε) μῦθοι. Ἀριθμεῖ δηλαδὴ ἕνδεκα μορφὰς συντασσομένας εἰς δύο τάξεις. Κατὰ τὸν Bultmann εἰς μὲν τοὺς λόγους διακρίνονται αἱ μορφαὶ α) λόγια ἢ γνωμικὰ ἢ παροιμίαι εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ἰησοῦς ἐμφανίζεται ὡς διδάσκαλος σοφίας, β) λόγια προφητικὰ καὶ ἀποκαλυπτικά, γ) λόγια νομικῆς φύσεως ἀντιιουδαϊκά, δ) λόγια ἀναφερόμενα εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ, ε) λόγια μὲ εἰκόνας (παραβολαί), ϛ) λόγια ἀποφθεγματικά· εἰς δὲ τὰς διηγήσεις διακρίνονται α) θαύματα, β) ἱστορίαι, γ) θρῦλοι.

Διακρίνει δηλαδὴ ἐννέα μορφὰς συντασσομένας εἰς δύο τάξεις. Ὅπως παρατηρεῖ κανείς, αἱ δῆθεν ἀντιδιαστελλόμεναι αὐταὶ μορφαὶ πολλάκις εἶνε τὰ αὐτὰ πράγματα. Ἀπορεῖ δέ, ὑπὸ ποίαν μορφὴν ἤθελον οἱ ἑρμηνευταὶ αὐτοὶ τὰ κείμενα, διὰ νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν γνησιότητα καὶ ἁπλότητά των· ἔπρεπε νά μὴ περιέχουν τὰς «μορφὰς» αὐτάς, ἢ νὰ περιέχουν μόνον μίαν; Οἱονδήποτε κείμενον μὲ τὰ κριτήρια αὐτὰ διακρίνεται εἰς πολλὰς μορφάς. Ἡ σχολὴ τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν, δεχομένη a priori ὅτι τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης δὲν εἶνε θεόπνευστα οὔτε ἀξιόπιστα οὔτε κἂν ὁμοιογενῆ καὶ γνήσια ἔργα τῶν ἐπιγραφομένων συγγραφέων, ἀρνεῖται γενικῶς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν Θεότητα, μόλις δὲ παραδέχεται τὴν ἱστορικὴν ὕπαρξιν ἀνθρώπου τινὸς λεγομένου Ἰησοῦ. Ὁ Bultmann ἐκτὸς τῶν εἰρημένων ἐχρησιμοποίησε καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἀπομυθεύσεως, ἀπομιμηθεὶς κατὰ πάντα τὸν Strauss, ὅστις πάλιν εἶχεν ἀπομιμηθῆ τὸν Ὠριγένη, τὸν Φίλωνα, καὶ τὸν Πλάτωνα, ἢ ἕνα ἐξ αὐτῶν. Καὶ καθ' ὅλα μὲν τὰ ἄλλα ἐπανέλαβεν ὅ,τι ἀκριβῶς εἶπεν ὁ Strauss, προσέθεσε δὲ καὶ ταύτην τὴν παρατήρησιν, ὅτι ὁ κόσμος κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων τὴν καὶ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἐμφαινομένην εἶνε τριώροφος, ἀποτελούμενος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὅπου κατοικοῦν ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἄγγελοι, τῆς γῆς ὅπου κατοικοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐπενεργοῦν τὰ πονηρὰ ἢ ἀγαθὰ πνεύματα, καὶ τοῦ ᾅδου ὅπου εἶνε ἡ κόλασις· ἐνῷ ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη ἀνεκάλυψεν ὅτι αὐτοὶ οἱ τρεῖς ὄροφοι δὲν ὑπάρχουν. Παρενόησε δηλαδὴ οἰκτρῶς ὁ Bultmann τὰς συμβατικὰς ἐκφράσεις τῆς Γραφῆς, περὶ τῶν ὁποίων αὐτοὶ οὗτοι οἱ θεόπνευστοι συγγραφεῖς ἔχουν τὴν συνείδησιν καὶ ἀφήνουν νὰ ἐννοηθῇ, ὅτι εἶνε μόνον συμβατικαί. Ὁ Bultmann ὡς πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτὸν ἀνήκει εἰς μίαν ἄλλην διασχολικὴν οὕτως εἰπεῖν

γραμμήν, τὴν γραμμὴν De Wette - Strauss - Bultmann. Ἕκαστος ἀπομιμεῖται τὸν προηγούμενον. Ἐπηρεάζεται δὲ ὁ Bultmann καὶ ἀπὸ τὸν φιλόσοφον Hegel, ὅπως καὶ ὁ Strauss, καὶ ἐπὶ πλέον ἀπὸ τὸν ἐπισήμως ἄθεον φιλόσοφον Heidegger τὸν ὁποῖον θαυμάζει μετὰ πάθους.

Ἡ νεωτέρα καὶ ἡ μόνη πρὸς τὴν ἀκμὴν φερομένη σήμερον ἑρμηνευτικὴ σχολὴ εἶνε ἡ σχολὴ τῆς Οὐψάλας, τῆς ὁποίας ἐκπρόσωποι εἶνε οἱ Fridrischen, Lindeskog, Gerhardson, Reicke, Riesenfeld, καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι, ἰδίᾳ Σουηδοί. **Ἡ σχολὴ αὐτή, ὅσον καὶ ἂν θέλῃ νὰ φαίνεται ὅτι πρωτοτυπεῖ, δὲν εἶνε τίποτε** ἄλλο παρὰ μία ἀνακαίνισις τῆς προηγουμένης. Ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν ποὺ προεκλήθη ἐναντίον ἐκείνης. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ σχολὴ τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν κυριολεκτικῶς συνετρίβη κάτω ἀπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἐκ μέρους τῶν συντηρητικῶν ἀναιρέσεως καὶ τῆς ἀποδεικτικῆς δυνάμεως τῆς ἐρεύνης, ἔγινεν αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη νὰ ἐξέλθῃ ἡ ψυχὴ αὐτῆς γυμνὴ καὶ μόλις σεσωσμένη ἀφήνουσα ὀπίσω τὸ πτῶμα της. Ὅπως ἡ διαλεκτικὴ θεολογία προέκυψεν ἐκ τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς δογματικῆς καὶ τῆς θρησκειολογικῆς σχολῆς, ἔτσι καὶ ἡ σχολὴ τῆς Οὐψάλας ἀνεπήδησεν ἀπὸ τὰ συντρίμματα τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν, ἀφοῦ ἀπέβαλεν ὅλα τὰ στοιχεῖα ὅσα ἐτρώθησαν. Ἐπλήγη δὲ ἡ σχολὴ τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν πολὺ ὄχι μόνον ἐκ μέρους τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ τῶν συντηρητικῶν προτεσταντῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἐκπροσώπων. Διότι ἐπετέθησαν τόσον ἀγρίως ἐναντίον ἀλλήλων, ὥστε δὲν εἶνε ὑπερβολὴ νὰ εἴπωμεν ὅτι συνέβη ἀλληλοσπαραγμός. Ἡ σχολὴ τῆς Οὐψάλας ἔχει ἐμφάνισιν συντηρητικοῦ κατασκευάσματος, εἰς τὴν οὐσίαν της ὅμως ὁμοιάζει μὲ τὴν ἀφῃρημένην τέχνην. Ὅπως ἡ ἀφῃρημένη τέχνη, θέλουσα νὰ ἐκφράσῃ πράγματα προσβάλλοντα τὴν δημοσίαν αἰδῶ καὶ φεύγουσα συγχρόνως τὴν κατακραυγήν, ἀναζητεῖ τὰ ὀνειρώδη σκοτεινὰ καὶ αἰνιγματικὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα εἶνε καὶ δὲν εἶνε ἐπιλήψιμα, ἔτσι καὶ ἡ σχολὴ τῆς Οὐψάλας, θέλουσα νὰ εἴπῃ περὶ Χριστοῦ καὶ Κ. Διαθήκης ὅ,τι ἀπαράδεκτον ἐλέχθη μέχρι σήμερον καὶ μὴ θέλουσα ἐν ταὐτῷ νὰ ὑποστῇ ὅσα πλήγματα ὑπέστησαν αἱ προηγούμεναι «σχολαί», ἀναζητεῖ μὲ πολλὴν ἐπιδεξιότητα τὸ ἀσαφές, τὸ αἰνιγματικόν, τὸ ἀμφίστομον καὶ τὸ εὐλύγιστον, τὸ κοινῶς λεγόμενον «ἤξεις - ἀφίξεις». Δέχεται σχεδὸν ὅλας τὰς ἀρχὰς καὶ ἀπόψεις τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν, ἀφοῦ εἶνε νεωτέρα ἐκείνης μορφή, καὶ δὲν παρουσιάζει κάτι τὸ οὐσιωδῶς ἰδιάζον. Τὰ καινουργῆ καὶ τὰ πρωτότυπα, ὅσα εἶχε νὰ ἰσχυρισθῇ ἡ ἀρνητικὴ κριτική, ἐτελείωσαν ἤδη πρὸ τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν. Αἱ δύο τελευταῖαι σχολαί, μὴ ἔχουσαι κάτι νέον, μεριμνοῦν κυρίως πῶς νὰ φυλαχθοῦν. Κατὰ τὴν σχολὴν τῆς Οὐψάλας ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἱστορικὸν πρόσωπον, ὄχι Θεός, ἀλλ' ἕνας ραββῖνος διδάξας μικρὰν ὁμάδα ὀπαδῶν. Τὸ ἀρχικόν του κήρυγμα δὲν παραδίδεται εἰς τὰ Εὐαγγέλια, διότι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς συγγραφῆς τῶν Εὐαγγελίων ἐμεσολάβησε μακρὰ ἐξέλιξις λαϊκῆς παραδόσεως, ὑποστᾶσα πολλὰς ἐπεξεργασίας καὶ ἀποκρυσταλλωθεῖσα εἰς τὰ σημερινὰ Εὐαγγέλια. Διακρίνονται εἰς τὸ

σημερινὸν κείμενον πολλαὶ «μορφαί». Ἱκαναὶ ἀνάγονται εἰς ἀνεξιχνίαστον ἀρχήν· ἡ ἱστορία π.χ. τῆς συστάσεως τοῦ μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας, κατὰ τὴν σχολὴν τῆς Οὐψάλας, δὲν θὰ διευκρινισθῇ ποτέ, διότι δὲν εἶνε δυνατόν. Τὰ σημεῖα τῆς Κ. Διαθήκης εἶνε παρηλλαγμέναι μορφαὶ τῶν σημείων τῆς Παλαιᾶς. Ἡ μεταμόρφωσις π.χ. εἶνε θρῦλος περὶ μίαν ὁμώνυμον ἑορτὴν ἡ ὁποία εἶνε βελτίωσις τῆς ἰουδαϊκῆς σκηνοπηγίας, καὶ διὰ τοῦτο θρυλεῖται ὅτι ὁ Πέτρος ζητεῖ νὰ πήξουν ἐπὶ τοῦ ὄρους τρεῖς σκηνάς. Ἡ σχολὴ τῆς Οὐψάλας δηλαδὴ ἔχουσα τὴν συνείδησιν ὅτι εἶνε βελτίωσις τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν, προβάλλει τὸν κόσμον της εἰς τὸ γεγονὸς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου, καθὼς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα. Οἱ ἐκπρόσωποι αὐτῆς θεωροῦν τὴν Ἐκκλησίαν ὡς δημιούργημα διαφόρων συνθηκῶν μιᾶς ἐποχῆς καὶ ὡς μὴ νόμιμον συνέχειαν τοῦ ἀρχικοῦ εὐαγγελίου. Δηλαδὴ κατὰ τὴν σχολὴν αὐτὴν οὔτε τὸν Ἰησοῦν γνωρίζομεν τί ἦτο, οὔτε τί ἐκήρυξεν, οὔτε πότε ἐκήρυξεν, οὔτε πῶς ἦτο ὁ πρῶτος Χριστιανισμός, ἀλλὰ ταῦτα μόνον δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἦτο Θεὸς οὔτε ἀνέστη, ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη δὲν εἶνε ἡ διδαχὴ τοῦ ἱστορικοῦ ἔστω ἀνθρώπου Ἰησοῦ, καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶνε ἐκεῖνο ποὺ ἵδρυσεν ἐκεῖνος ὁ Ἰησοῦς. Προφανῶς, λέγοντες τὸ τελευταῖον τοῦτο, ἔχουν ὑπ' ὄψιν ὡς δεῖγμα Ἐκκλησίας τὴν σημερινὴν ἐκκλησίαν τῆς Σουηδίας.

Ἡ ἀνατρεπτικὴ ἑρμηνεία ἐνεφανίσθη κατ' ἀρχὴν μὲ λοιδορίας ὡς ἱερόσυλος καὶ βέβηλος λίβελλος. Καὶ εὕρισκε μὲν ἕνα πλῆθος ἀνθρώπων ποὺ τὴν ἀνέμενον καὶ ἐχειροκρότουν, ἡδονιζόμενοι μὲ τὸ νὰ βλέπουν πῶς κατακρημνίζονται τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ ὅσια· προσέκρουεν ὅμως καὶ εἰς τὴν σώφρονα ἀντίρρησιν ὀλιγωτέρων τινῶν ποὺ ἦσαν δι' αὐτὴν περισσότερον ὑπολογίσιμοι. Ἔτσι ἔπειτα ὑπὸ τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν σωφρονεστέρων, ἀφῆκε κατὰ μέρος τὰς λοιδορίας καὶ ἠρκέσθη εἰς τὴν κυνικὴν ἄρνησιν. Μετὰ τοῦτο πάλιν ἀποδοκιμαζομένη ἀφῆκε καὶ τὴν κυνικὴν ἄρνησιν καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ δημιουργῇ μόνον φανταστικὰς προϋποθέσεις τῆς ἀρνήσεως. Καὶ ἤδη σήμερον ἀναζητεῖ ἀσφαλέστερον καταφύγιον ἀπὸ τὰ πυρὰ τῆς ἀποδοκιμασίας μέσα εἰς τὴν ἀσάφειαν καὶ τὸν ὑπαινιγμόν. Ἀλλ' αὐτὸ ποὺ θέλει νὰ εἴπῃ εἶνε πάντοτε τὸ αὐτό. Εἶνε ἐκεῖνα ποὺ ἰσχυρίσθη ὁ Grotius, ὅτι τὰ βιβλία τῆς Γραφῆς δὲν εἶνε θεόπνευστα, οὔτε γνήσια, οὔτε ἀξιόπιστα· ὅτι ὅσα ἱστοροῦνται εἰς αὐτὰ εἶνε ψευδῆ· οὔτε ἀνέστη ὁ Χριστός, οὔτε ἦτο Θεός, οὔτε ἐπετέλεσε σημεῖα· ὅσα διδάσκονται ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ εἶνε ἀνάξια ἐφαρμογῆς· εἶνε μωρία νὰ ρυθμίζῃ κανεὶς τὴν ζωήν του συμφώνως πρὸς τὴν σήμερον παραδιδομένην Κ. Διαθήκην. Ἔτσι ἑρμηνεύει τὴν Κ. Διαθήκην ἡ ἀνατρεπτικὴ ἑρμηνεία.

5. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΕΡΜΗΝΕΙΩΝ

Καὶ αἱ τρεῖς ἑρμηνεῖαι, ἱστορική, ἀλληγορική, καὶ ἀνατρεπτική, ἀντιμετωπίζουν ὁμολογουμένως ἢ ἀνομολογήτως τὴν Κ. Διαθήκην ὡς ἐκτελεστέαν

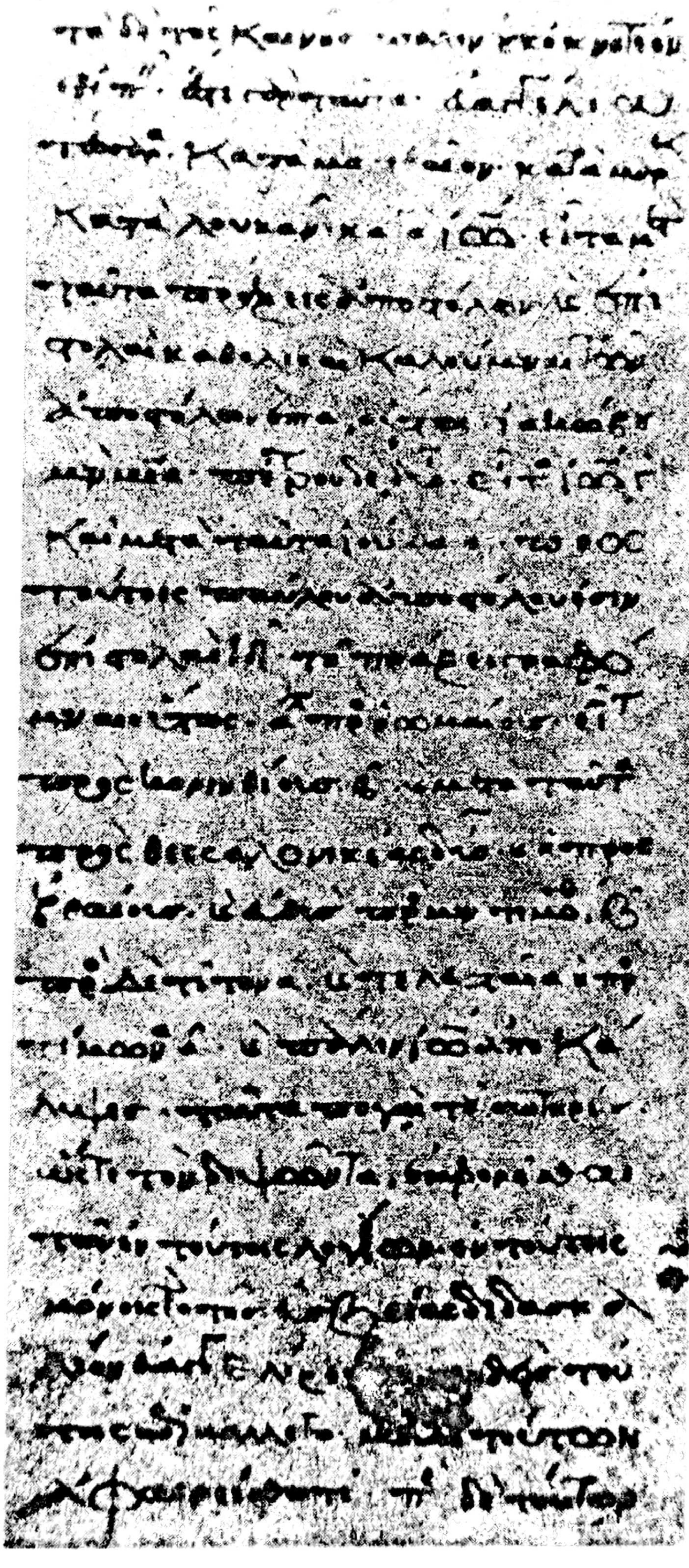
διαθήκην ὑπογεγραμμένην μὲ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐσφραγισμένην μὲ τὴν ἀνάστασίν του. Πλὴν μόνον ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία πιστεύει εἰς τὴν σφραγῖδα, εἰς τὴν γνησιότητα τῆς ὑπογραφῆς, εἰς τὴν Θεότητα τοῦ διαθέτου, καὶ παρουσιάζει τὸ περιεχόμενον τῆς διαθήκης ὡς ἐκελεστέον. Αἱ ἄλλαι δύο ἑρμηνεῖαι, ἡ μὲν ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία μὲ τὴν τακτικὴν «ἄλλα λέγει τὸ στόμα καὶ ἄλλα ἀκούουν τὰ ὦτα», ἡ δὲ ἀνατρεπτικὴ μὲ τὸ σύνθημα «αὐτὰ ὅλα εἶνε ψευδῆ», ἔργον ἔχουν τὴν ἀκύρωσιν τῆς διαθήκης. Διὰ τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἔχει ἀσφαλῶς γεννηθῆ τὸ ἐρώτημα· ἡ Ἐκκλησία υἱοθετεῖ μίαν συγκεκριμένην ἑρμηνείαν ἢ δέχεται ὡς ἐξ ἴσου πιθανὰς καὶ τὰς τρεῖς; Μετὰ τὰ ὅσα ἀνεπτύχθησαν ἡ ἀπάντησις εἶνε σαφής. Βεβαίως, ἡ Ἐκκλησία υἱοθετεῖ ἀποκλειστικῶς τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν, καταδικάζουσα καὶ τὴν ἀλληγορικὴν καὶ πολλῷ μᾶλλον τὴν ἀνατρεπτικήν, αἱ ὁποῖαι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν ἐκτὸς αὐτῆς. Ἡ μὲν ἀλληγορικὴ ἐγεννήθη εἰς τὴν προχριστιανικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν ἐξομώσαντα ἀλεξανδρινὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ τοὺς ἀκολάστους γνωστικοὺς καὶ τοὺς ἐκβληθέντας ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρεῖς Κλήμεντα καὶ Ὠριγένη, ἡ δὲ ἀνατρεπτικὴ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἂν μερικοὶ ἑρμηνευταὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐλάσσονος κατὰ κανόνα ὁλκῆς, παρεισήγαγον πάλαι μὲν τὴν ἀλληγορικὴν ἐπ' ἐσχάτων δὲ τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν, εἴτε κακὰ σκεπτόμενοι εἴτε μὴ εἰδότες περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται, αὐτὸ οὔτε τὴν Ἐκκλησίαν βαρύνει, οὔτε τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν κλονίζει, οὔτε εἰς τὰς ἄλλας ἑρμηνείας δίδει τὸ χρῖσμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑρμηνείας. Τὸ συνεχὲς κήρυγμα ἐπ' ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον συνοδεύει τὴν δημοσίευσιν τοῦ Κανόνος, ἑρμηνεύει τὴν Γραφὴν ἱστορικῶς. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ ρυθμίζεται κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ τοπικαὶ τῶν ἐκκλησιῶν ἐθεμελίωσαν τὰς ἀποφάσεις των ἀποκλειστικῶς διὰ τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας. Διὰ τὴν Ἐκκλησίαν δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἑρμηνεία πλὴν τῆς ἱστορικῆς. Διότι μία μόνον δύναται νὰ εἶνε ἡ ἑρμηνεία τῆς Γραφῆς.

Βεβαίως ἡ Ἐκκλησία δὲν δεσμεύει τοὺς ἑρμηνευτάς, οὔτε προβαίνει εἰς ἄλλον λεπτομερέστερον προσδιορισμὸν ἑρμηνείας. Τοὺς ὑποχρεώνει μόνον νὰ μὴ ἐφαρμόζουν ἄλλο εἶδος ἑρμηνείας πλὴν τῆς ἱστορικῆς. Εἶνε ὅμως τὰ ὅρια τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας τόσον εὐρέα, ὥστε δύναται πᾶς ἑρμηνευτὴς νὰ τρέξῃ ὡσὰν ἐπὶ πεδίου καλύπτοντος ὅλην τὴν γῆν. Διότι τὰ ὅριά της διὰ τῶν ὁποίων χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἀλληγορικὴν καὶ τὴν ἀνατρεπτικὴν ἑρμηνείαν εἶνε μόνον ταῦτα, ὅτι «ναί, αὐτὰ ποὺ γράφουν οἱ ἀπόστολοι αὐτὰ ἐννοοῦν καὶ ὄχι ἄλλα, καὶ ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶνε ἀληθῆ καὶ ὄχι ψευδῆ, καὶ παραδίδονται ὑπευθύνως καὶ ἐγκύρως». Αὐτὸς ὁ φραγμὸς εἶνε φραγμὸς μόνον τῆς ἀχαλινωσίας τῆς ἀρνήσεως καὶ δὲν παρενοχλεῖ καθόλου τοὺς πιστεύοντας ἑρμηνευτάς. Ἀντιθέτως αὐτὸς ὁ φραγμὸς εἶνε προστασία τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸν θάνατον, διότι ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία εἶνε ἡ κλεὶς τῆς ζωῆς, ἐὰν ἡ Γραφὴ εἶνε ἀποθήκη περιέχουσα «ρήματα ζωῆς αἰωνίου».

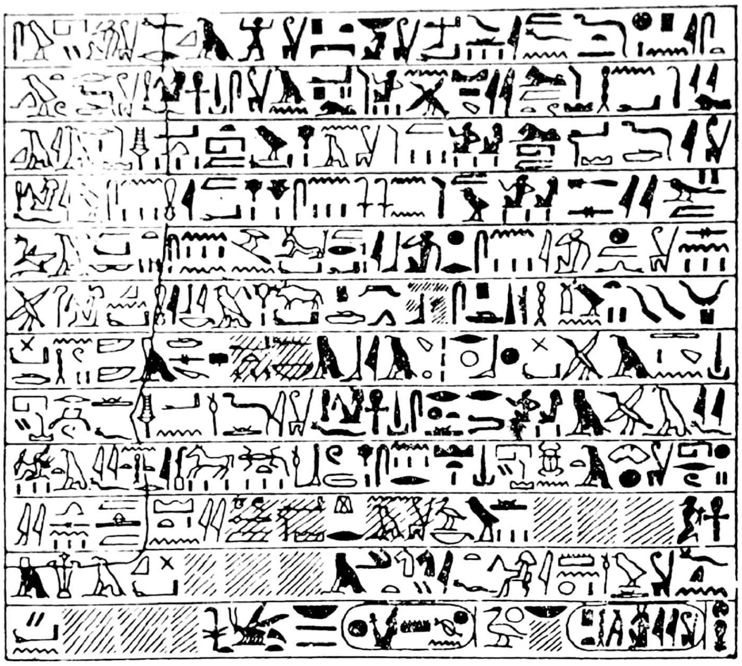
ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ παρόντος ἐγχειριδίου ἀνέφερα τέσσαρα ἐρωτήματα ἀφορῶντα εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν· πόσα καὶ ποῖα εἶνε τὰ βιβλία της, ποῖον τὸ κείμενον αὐτῶν, ποία ἡ ἱστορία τῶν συγγραφέων καὶ τῶν βιβλίων της, καὶ ποία ἡ ἑρμηνευτικὴ αὐτῶν κλείς. Αἱ ἀπαντήσεις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν ἱερὰν παράδοσιν αὐτῆς, ἡ ὁποία σκοπὸν ἔχει νὰ διαβιβάζῃ ἠγγυημένως τὴν Γραφὴν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Καὶ εἴδομεν ὅτι ἔχομεν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν τοῦ Κανόνος, ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου, ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἱστορικῶν πληροφοριῶν, καὶ ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἑρμηνείας. Αὐτὸ εἶνε τὸ νόημα τοῦ δόγματος ὅτι ἡ Ἁγία Γραφὴ ἑρμηνεύεται ὀρθῶς μόνον διὰ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως. Ἐλέχθη περὶ τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας ὅτι εἶνε τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς· δὲν εἶνε ἀληθής. Ἡ ἀλληγορικὴ προέρχεται ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ δὲν προέρχεται ἐκ τῆς Ἀντιοχείας μόνον. Εἶνε καθολικὴ ἐκκλησιαστική· διότι καὶ οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες καὶ ὁ Εἰρηναῖος καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι ἑρμηνευταὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν χωρίων τῆς Κ. Διαθήκης μόνον τὴν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν γνωρίζουν. Ἡ Ἀντιόχεια ἐμφανίζεται ὡς πατρὶς τῶν καλυτέρων καὶ περισσοτέρων ἑρμηνευτῶν, ὄχι δι' ἄλλον λόγον, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπειδὴ μέχρι τοῦ Χρυσοστόμου ἦτο τὸ μεγαλύτερον ἐκκλησιαστικὸν κέντρον, ἐσυνέχισε δὲ νὰ ἔχῃ τὴν αἴγλην της καὶ πολὺ μετὰ τοῦτον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ κείμενον· τοῦ ἀλεξανδρινοῦ κειμένου πατρὶς εἶνε ἡ Αἴγυπτος, ἀλλὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δὲν εἶνε ἡ Ἀντιόχεια, καὶ κακῶς λέγεται ἀντιοχειανόν· εἶνε τὸ ἁπανταχοῦ τῆς Ἐκκλησίας ὑγιὲς κείμενον. Ἂν ἐπεβλήθη καὶ δὲν ἐξετοπίσθη ὑπὸ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ χάρις εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἑρμηνευτῶν, καὶ ἂν οἱ καλύτεροι ἑρμηνευταὶ ἦσαν ἐξ Ἀντιοχείας, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ Ἀντιόχεια ἦτο ἡ πηγὴ τοῦ κειμένου τούτου. Ἔχομεν λοιπὸν εἰς τὸν κανόνα καὶ τὸ κείμενον καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἑρμηνείαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ γνησίαν παράδοσιν, ἐπικρατοῦσαν εἰς Συρίαν, Μ. Ἀσίαν, Ἑλλάδα, προσέτι δὲ καὶ εἰς μεμονωμένους συγγραφεῖς ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπως ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἔχομεν δὲ καὶ τὰς ἄλλας ἀνευθύνους παραδόσεις μὲ ἐπίκεντρον τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ πτέρυγας αὐτῆς πρὸς ἀνατολὰς μὲν τὴν Παλαιστίνην πρὸς δυσμὰς δὲ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν βόρειον Ἀφρικήν. Πρόκειται περὶ παραδόσεων, ἀρχικῆς καὶ ὑστερογενοῦς, καὶ ὄχι περὶ σχολῶν. Οἱ φορεῖς αὐτῶν τῶν παραδόσεων δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν ὅτι ἀποτελοῦν σχολάς. Σχολαὶ ἀντιοχειανὴ καὶ ἀλεξανδρινὴ ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων, συνηθισμένων εἰς τοὺς ὅρους αὐτοὺς ἀπὸ τὰς προεξετασθείσας ἑρμηνευτικὰς σχολὰς τοῦ προτεσταντισμοῦ.

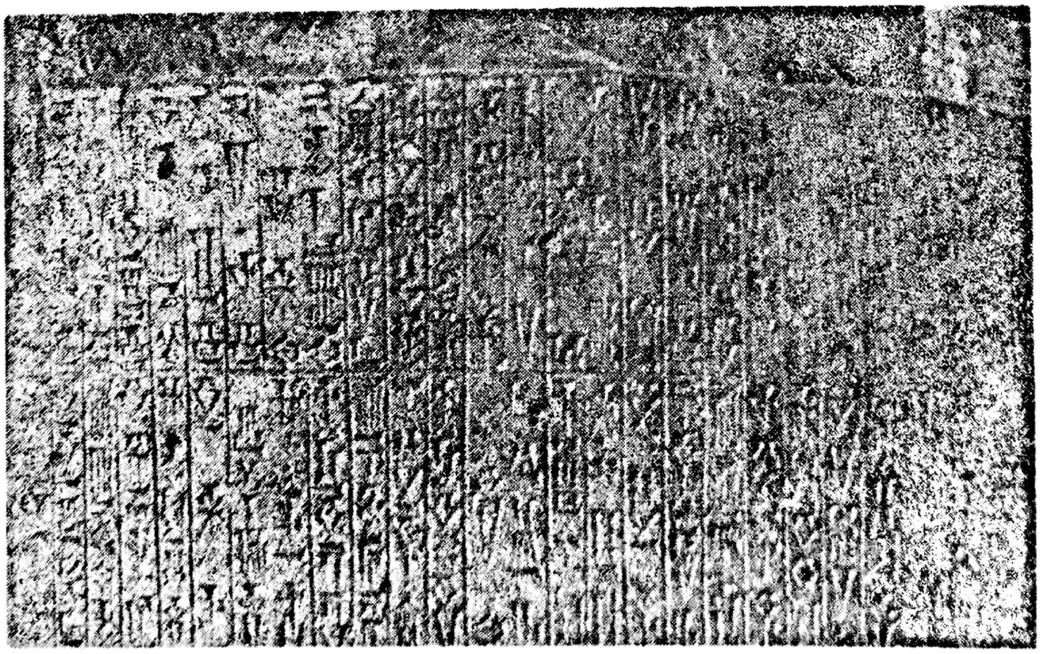
Ταῦτα ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὡς μέλη τῆς Ἐκκλησιας καὶ ὡς θεολόγοι, δὲν ἔχομεν παρά νὰ κρατῶμεν πιστῶς τὴν ἱερὰν τῆς Ἐκκλησίας παράδοσιν περὶ τὴν Κ. Διαθήκην, καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως νὰ παραλαμβάνωμεν καὶ νὰ ἑρμηνεύωμεν αὐτήν. Θὰ εἴμεθα «ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων», ἂν δὲν ἀποδεχθῶμεν καὶ δὲν ἑρμηνεύσωμεν ὀρθῶς τὴν πατρικὴν διαθήκην, διὰ τῆς ὁποίας κληρονομοῦμεν τὴν πολυτιμοτέραν κληρονομίαν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

1. Μ. Ἀθανασίου, ΛΘ' ἑορταστικὴ ἐπιστολή, (κατάλογος τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης). Κῶδιξ coislinianus 34 τοῦ ἔτους 1042.

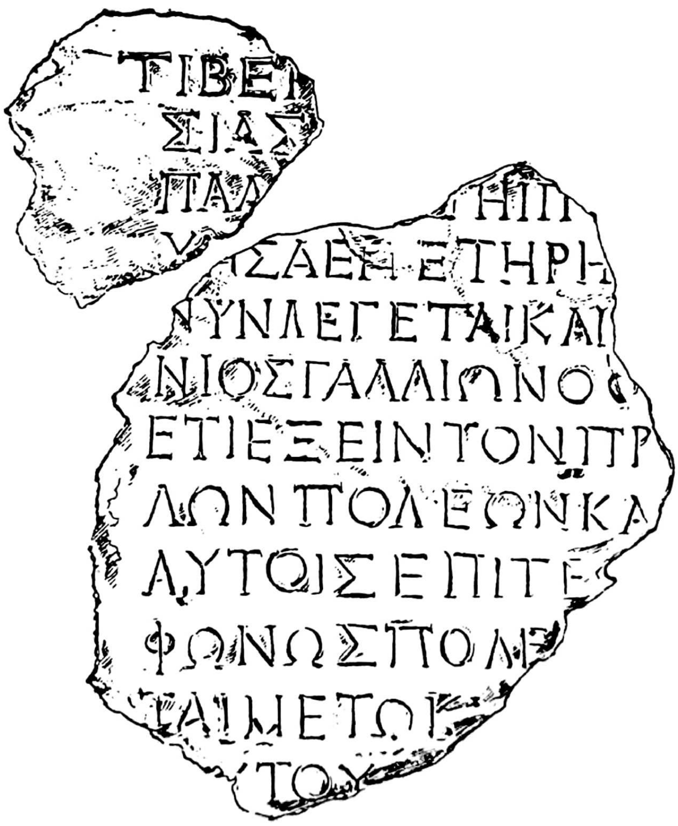
2. Ἱερογλυφικὴ γραφὴ (ἰδεογράμματα).

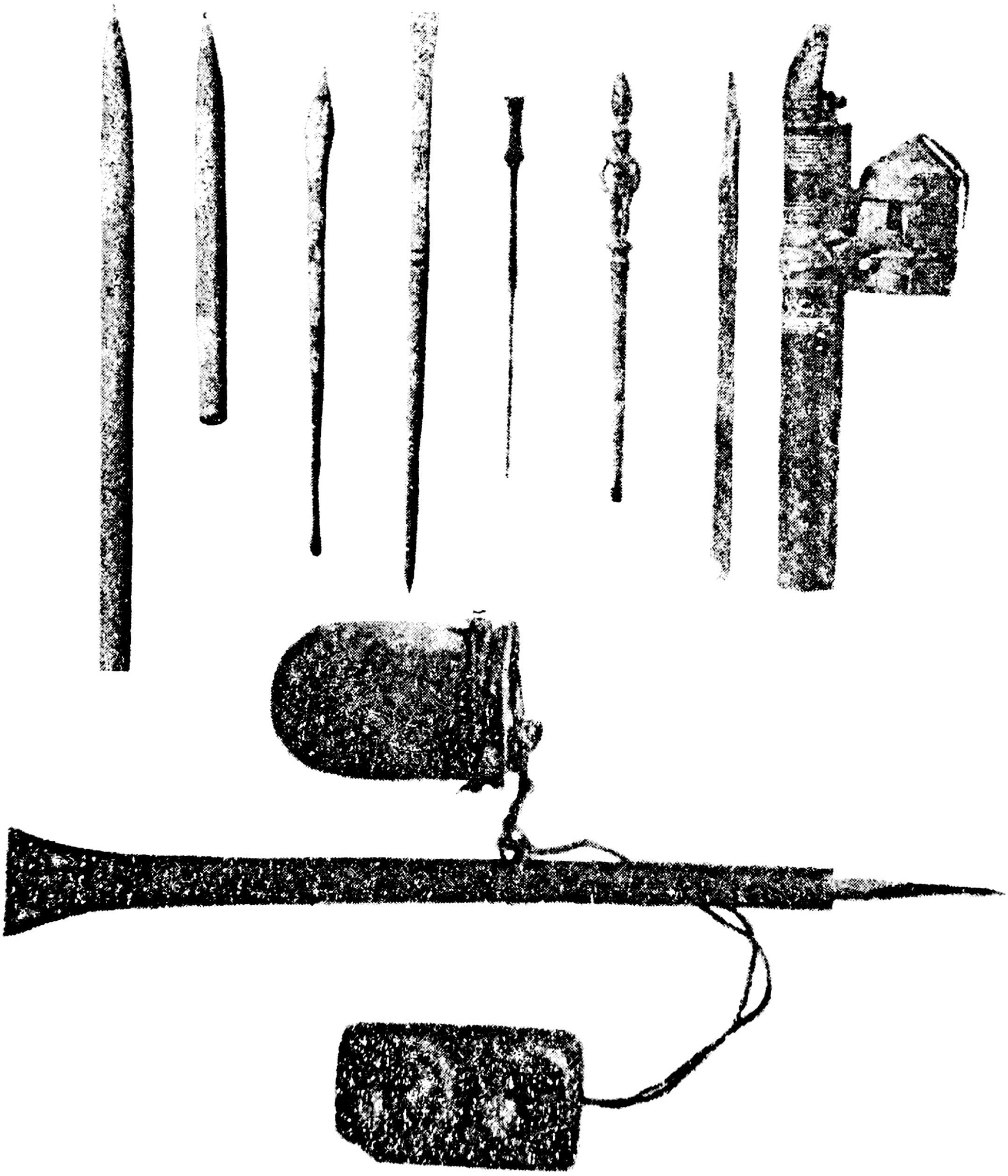
3. Σφηνοειδὴς γραφὴ (συλλαβογράμματα).

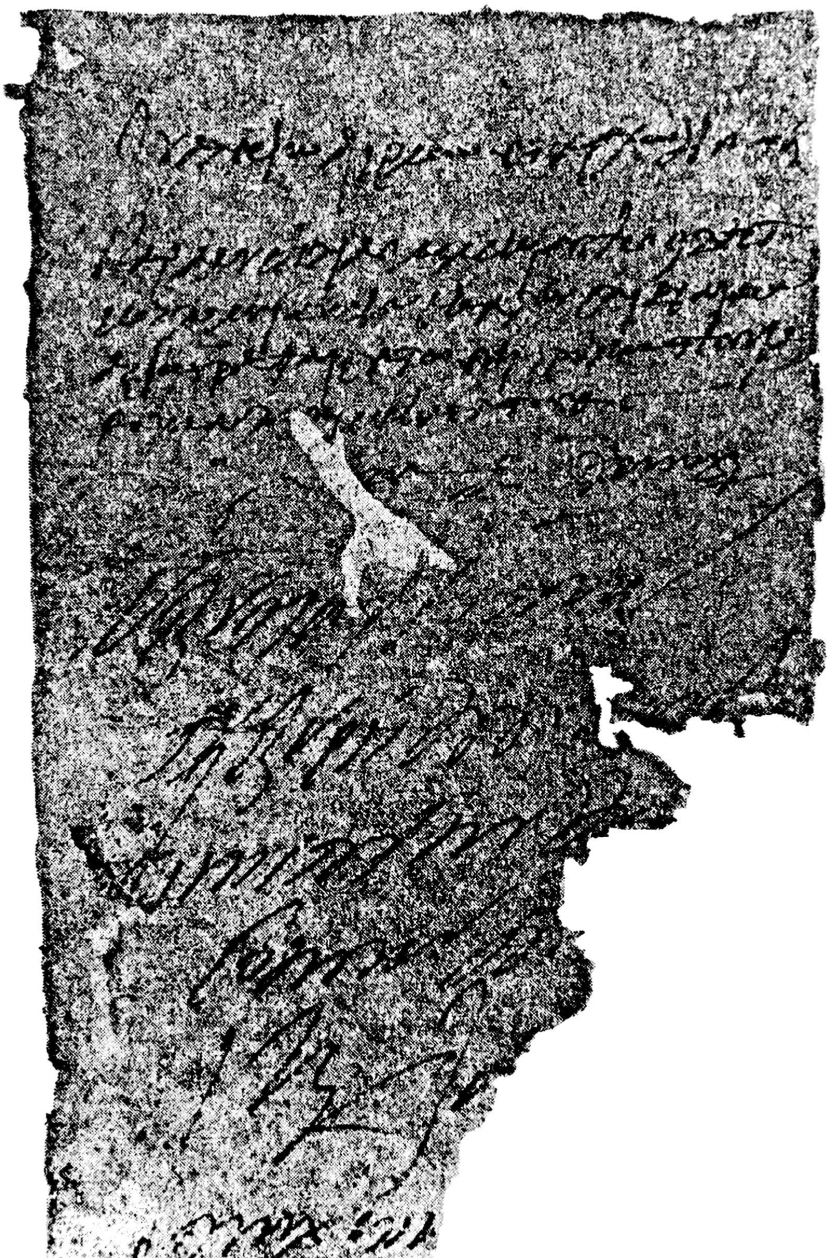
4. Ἀρχαιοτάτη γραμμικὴ καὶ φθογγικὴ γραφὴ ἐπὶ ὀστράκων (= τεμαχίων κεράμου).

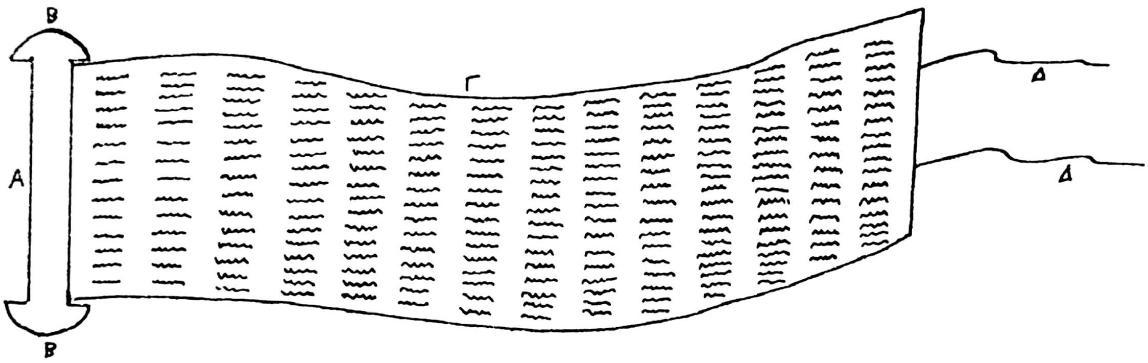
5. Δύο τεμάχια τῆς ἐπὶ μαρμάρου ἐπιγραφῆς τῶν Δελφῶν, εἰς τὸ μεγαλύτερον ἐκ τῶν ὁποίων διακρίνεται τὸ ὄνομα τοῦ Γαλλίωνος, ἀνθυπάτου τῆς Ἀχαΐας κατὰ τὸ ἔτος 51 ἢ 52 μ.Χ., ἐπὶ τοῦ βήματος τοῦ ὁποίου ἐδικάσθη ὁ ἀπόστολος Παῦλος.

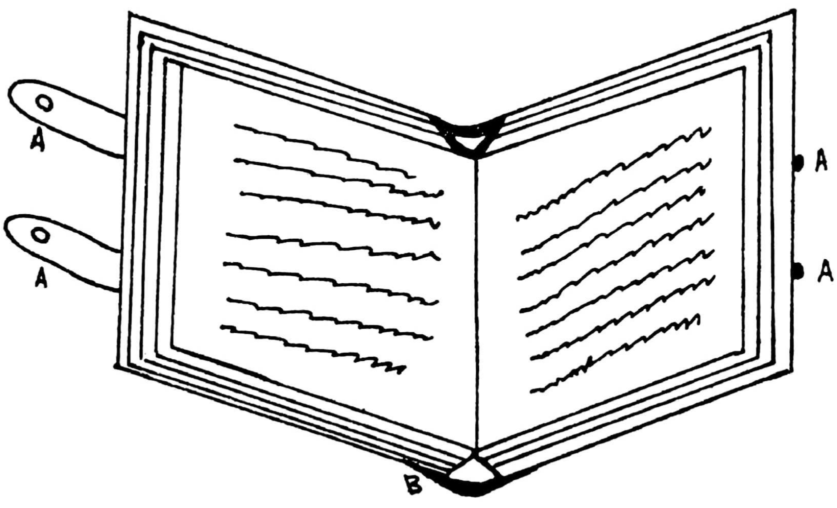
6. Ἀρχαῖαι γραφῖδες καὶ μελανοδοχεῖα.

7. 'Επισεσυρμένη γραφὴ ἐπὶ παπύρου ('Οξυρ. 1271). Οἱ ἄνω 5 στίχοι εἶνε αἴτησις γραμμένη ἑλληνιστί, οἱ δὲ κάτω 7 στίχοι εἶνε ὑπογραφή - ἔγκρισις τῆς αἰτήσεως γραμμένη λατινιστί.

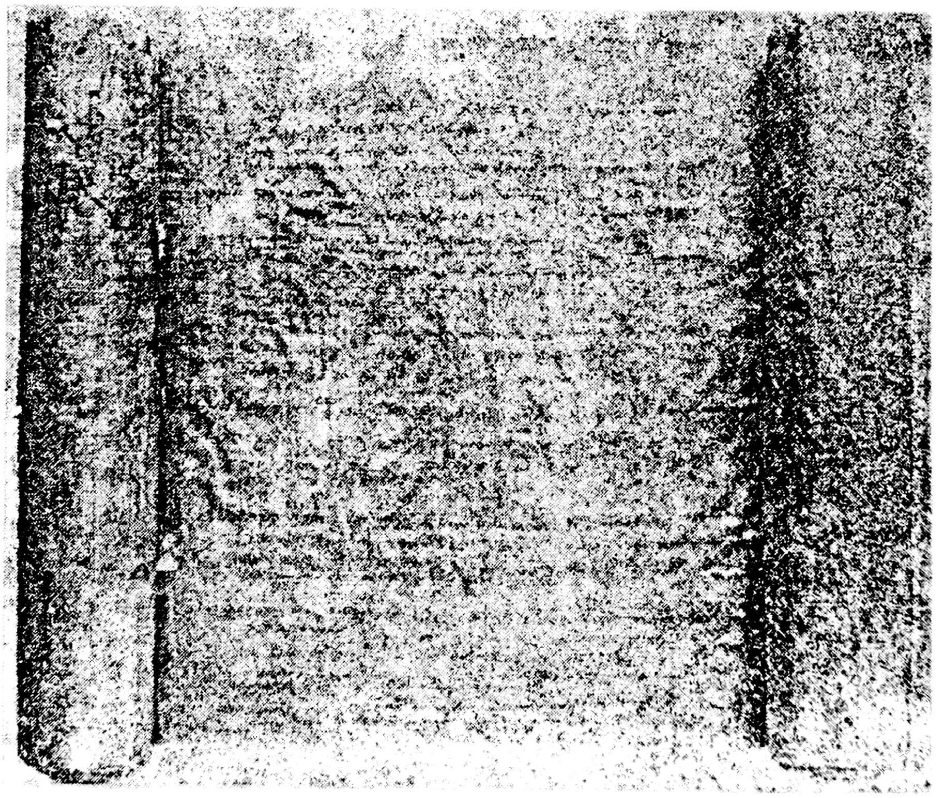
8. Εἰλητάριον ἢ κοντάκιον ἢ κύλινδρος· (ἰχνογράφημα). Α κοντός. Β ὀμφαλοὶ τοῦ κοντοῦ. Γ ταινία παπύρου ὅπου γράφεται τὸ κείμενον. Δ λωρία.

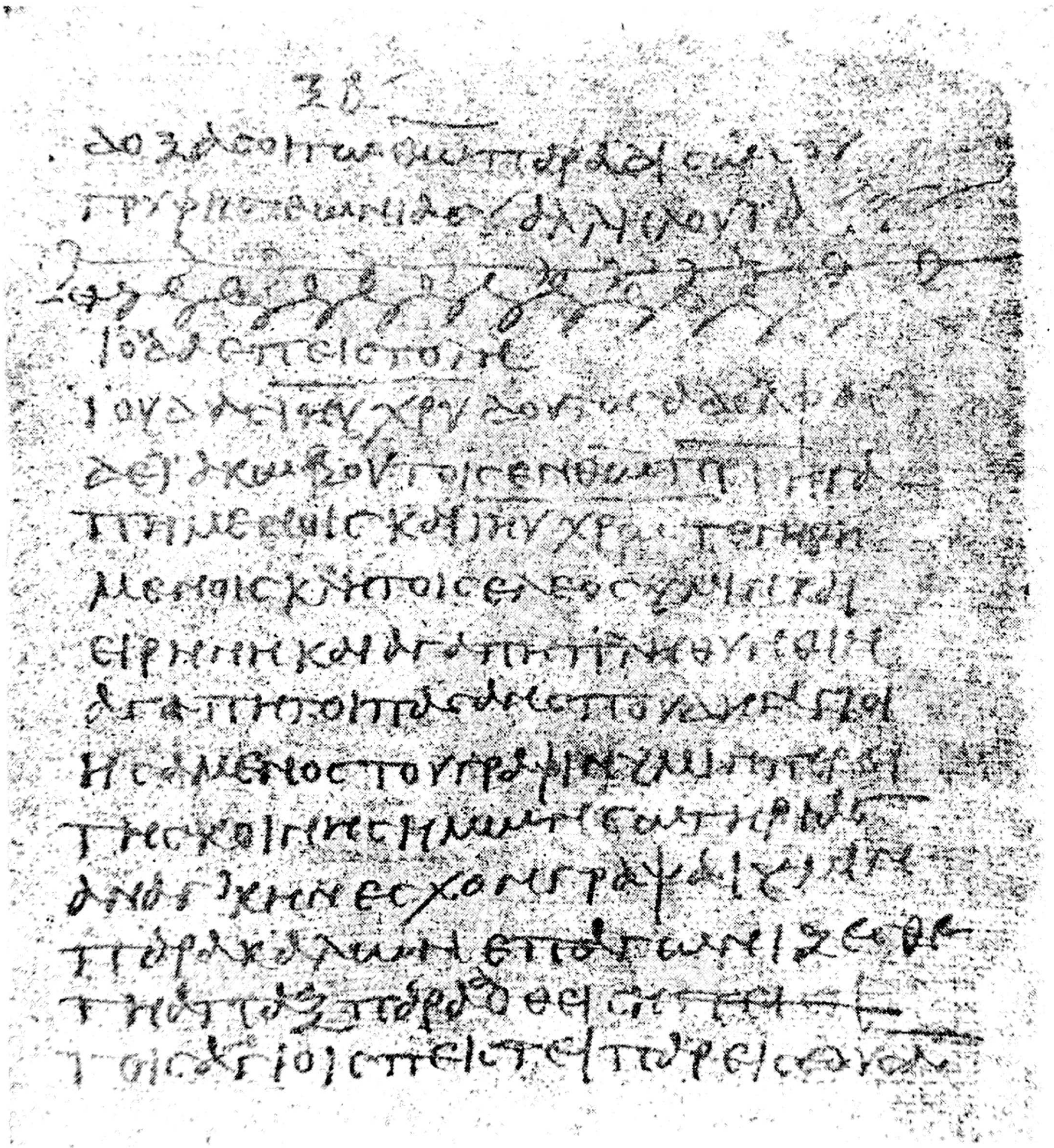
9. Κῶδιξ· (ἰχνογράφημα). Α θηλακωτῆρες. Β ῥάχις.

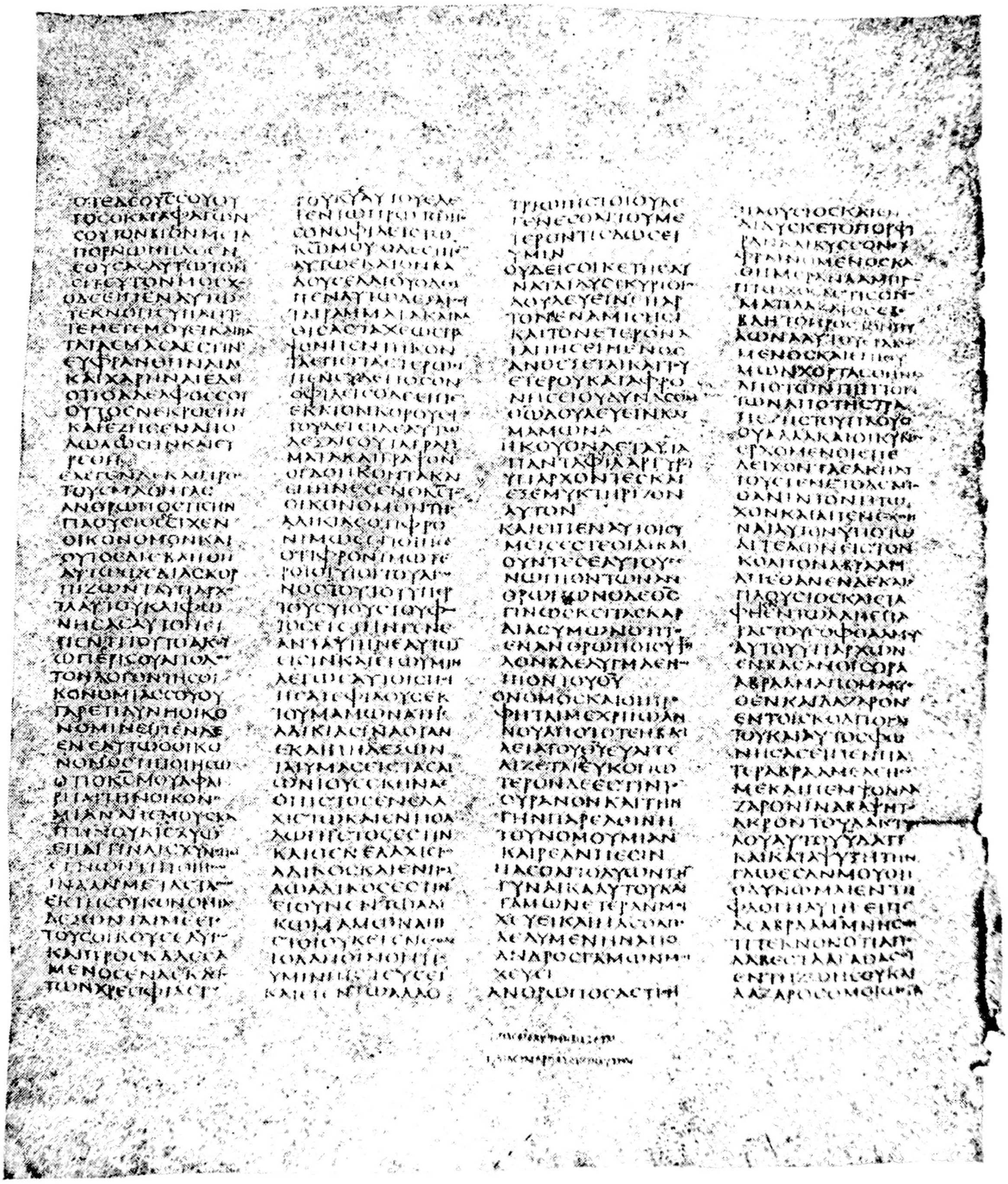
10. Μικρὰ εἰλητάρια (βιβλία ἢ βιβλιδάρια) ἐπιστολῶν ἄνευ κοντοῦ, φέροντα ἀνὰ τρία νήματα προσδέσεως καὶ ἰσαρίθμους σφραγῖδας.

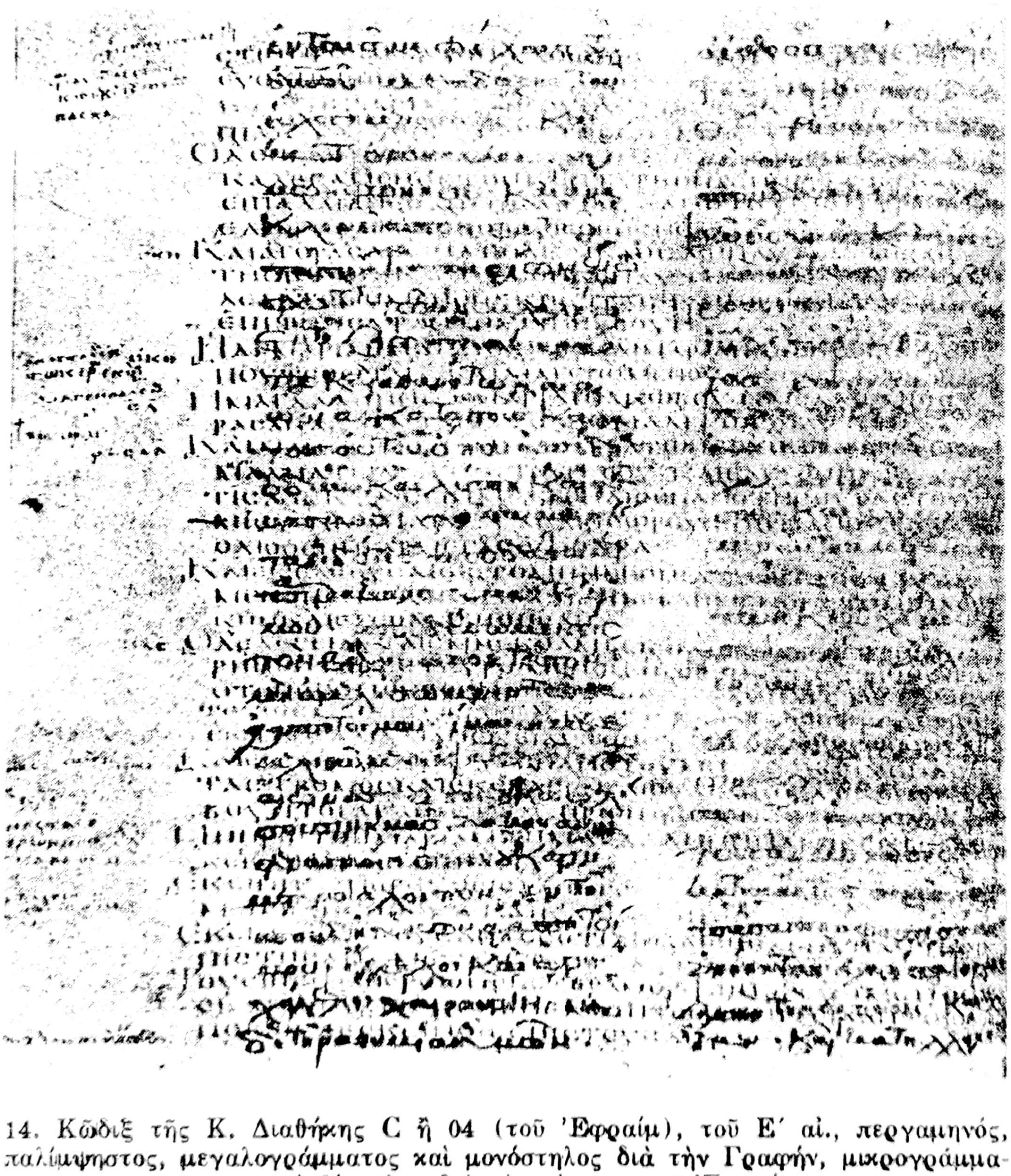
11. Εἰλητάριον ἄνευ τοῦ κοντοῦ ἀνοικτόν.

12. Πάπυρος τῆς Κ. Διαθήκης P^{72}, τοῦ Γ' αἰ. Κυρτὴ γραφή.

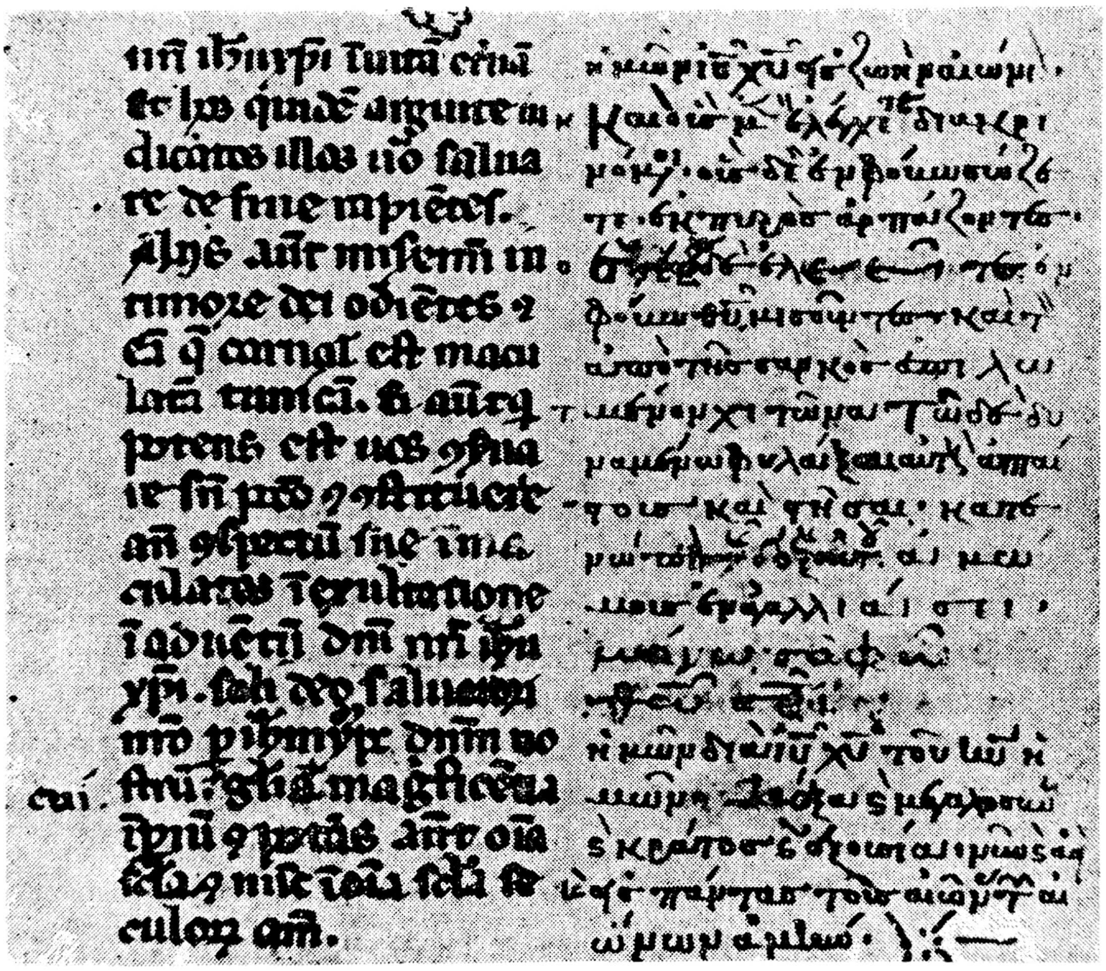
13. Κῶδιξ τῆς Κ. Διαθήκης א ἢ 01 (σιναϊτικός), τοῦ Δ΄ αἰ., μεγαλογράμματος. τετράστηλος, περγαμηνός.

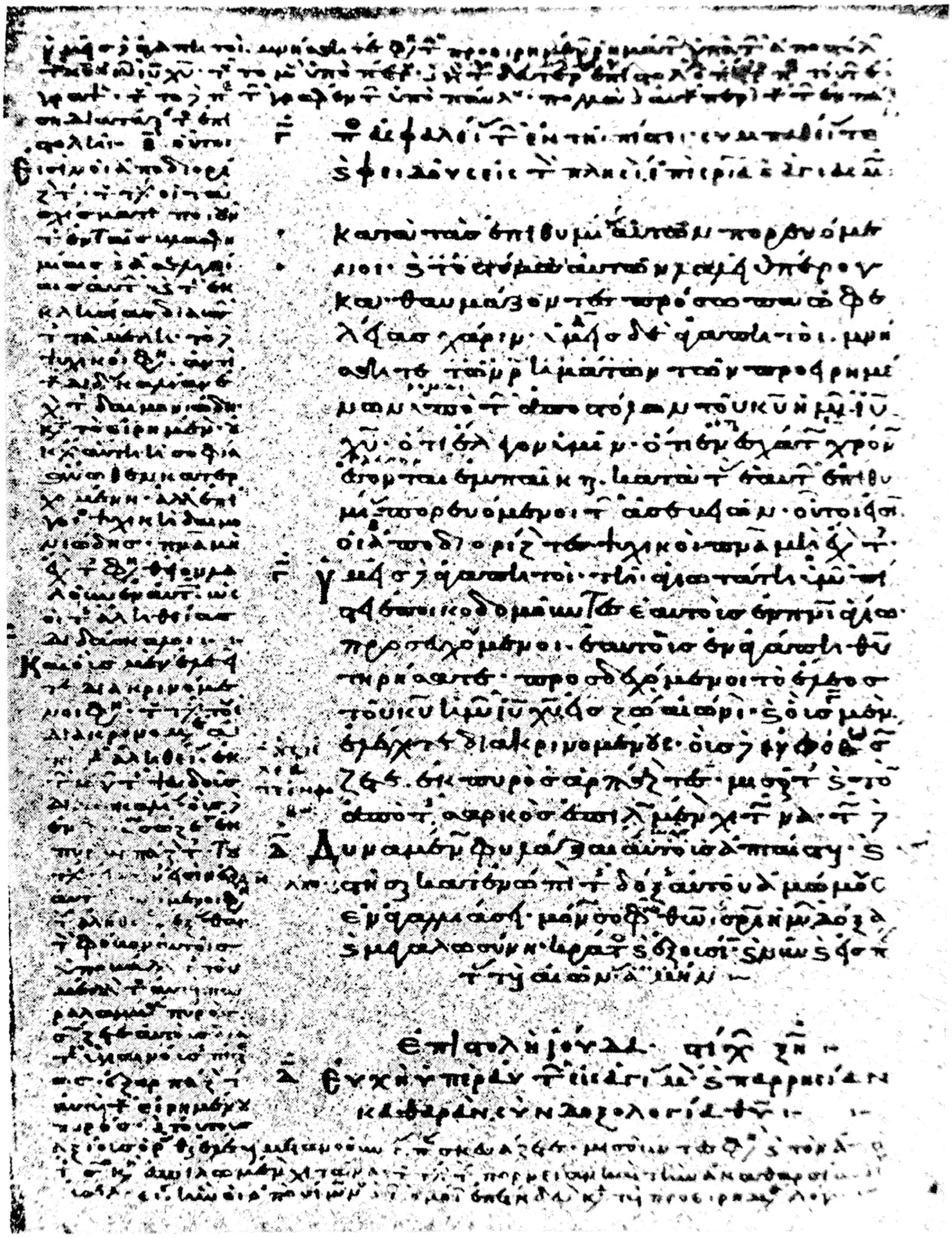
14. Κῶδιξ τῆς Κ. Διαθήκης C ἢ 04 (τοῦ Ἐφραίμ), τοῦ Ε΄ αἰ., περγαμηνός, παλίμψηστος, μεγαλογράμματος καὶ μονόστηλος διὰ τὴν Γραφήν, μικρογράμματος καὶ δίστηλος διὰ τὸ κείμενον τοῦ Ἐφραίμ.

15. Κῶδιξ τῆς Κ. Διαθήκης 1404, τοῦ ΙΓ΄ αἰ., ὑπὸ μεγένθυσιν. Περγαμηνὴ ἐξ ἐμβρύων αἰγῶν, γράμματα μικροσκοπικὰ καὶ χρυσᾶ, εἰκονογραφημένος μὲ ζωηρὰ χρώματα. Ἡ φωτογραφία (2/3 τῆς σελίδος) περιέχει τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα ὅλην, τὴν «ὑπόθεσιν» τῆς Ἐπιστολῆς, καὶ εἰκόνα τοῦ ἀποστόλου Ἰούδα. Ὁ Κῶδιξ εἶνε τὸ λεγόμενον «Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου Καλυβίτου» καὶ περιέχει πλὴν τῆς Κ. Διαθήκης τοὺς Ψαλμοὺς καὶ πλῆθος πατερικῶν ἔργων. Πρὸ ἐτῶν ἔπεσεν ἐντὸς δεξαμενῆς ὕδατος ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ μῆνας, χωρὶς νὰ πάθουν τίποτε οὔτε τὰ γράμματα οὔτε τὰ χρώματα τῶν εἰκόνων.

16. Κῶδιξ τῆς Κ. Διαθήκης 629 ἑλληνολατινικός.

17. Κῶδιξ τῆς Κ. Διαθήκης 424 τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Πέριξ τοῦ ἱεροῦ κειμένου γράφεται μία ἑρμηνευτικὴ Σειρὰ (Catena).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀπὸ τὴν ὄντως ἀπέραντον σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἐπιλέγω ἐλάχιστα ἔργα.

Ἀντωνιάδου Β., Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, Ἀθῆναι 1937.

Δαμαλᾶ Ν., Ἑρμηνεία εἰς τὴν Κ. Διαθήκην. Α΄ Εἰσαγωγή, Ἀθῆναι 1876.

Ἰωαννίδου Β., Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, Ἀθῆναι 1960.

Καραβιδοπούλου Ἰω., Εἰσαγωγὴ στὴν Κ. Διαθήκη, Θεσσαλονίκη 1983.

Σιώτου Μ., Παραδόσεις εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, Μέρος Α΄ Ἀθῆναι 1971.

Τρεμπέλα Π., Ὑπομνήματα εἰς ὅλην τὴν Κ. Διαθήκην (ἐκτὸς τῆς Ἀποκαλύψεως). Προτάσσεται εἰσαγωγὴ εἰς ἕκαστον βιβλίον. Ἀθῆναι 1951 κ.ἑ. Καὶ διὰ τὴν Ἀποκάλυψιν βλέπε Μπρατσιώτου Π., Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, Ἀθῆναι 1950.

Barth F., Einleitung in das N.Testament, Gütersloh ²1911.

Belser J. E., Einleitung in das N. Testament, Freiburg ²1905.

Bertholdt L., Historischkritisch Einleitung in Sämmtliche Kanonische und apokryfische Schriften des Alten und Neuen Testaments, Erlangen 1819.

Bleek F. – Mangold J, Einleitung in das N. Testament, Berlin, ⁴1886.

Eichhorn J. S.,Einleitung in das N. Testament, Leipzig 1812.

Feine P. – Behm J., – Kümmel W. G., Einleitung in das N. Testament, Heildeberg ¹⁴1965.

Godet F., Introduction au N. Testament, *τόμ.1–2,* Neuchatel 1892.

Goguel M., Introduction au N. Testament, *τόμ. 1–4,* Paris 1923.

Goodspeed E., An Introduction to the N. Testament, Chicago ¹⁴1958.

Grant F., A historical Introduction to the N. Testament, London 1963.

Gregory C. R., Einleitung in das N. Testament, Leipzig 1909.

Jacquier E., Histoire des livres du N. Testament, *τόμ. 1–4,* Paris 1928 – 35.

Jülicher A. – Fascher E., Einleitung in das N. Testament, Tübingen ⁷1931.

Knopf R., Einleitung in das N. Testament, Giessen 1930.

Knopf R., – Lietzmann H. – Weinel H., Einleitung in das N. Testament, Berlin ⁵1949.

Kümmel W. G., Einleitung in das N. Testament, Heildeberg [18]1976.

τοῦ αὐτοῦ, μετάφρ. εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ Clark Kee H., Introduction to the N. Testament, London 1982.

Maier A., Einleitung in die Schrift des N. Testament, Freiburg 1852.

Michaelis J. D., Einleitung in die göttliche Schriften des Neuen Bundes, Göttingen [4]1788.

Michaelis T. W., Einleitung in das N. Testament, Bern [3]1961.

Moffatt J., An Introduction to the Literature of the N. Testament, Edinburgh [4]1933.

Mc Neile A. N., An Introduction to the study of N. Testament, Oxford [2]1953.

Schäfer A. – Meinertz M., Einleitung in das N. Testament, Paterborn [5]1950.

Sickenberger J., Kurzgefasste Einleitung in das N. Testament, Freiburg [6]1938.

Wikenhauser A. – Schmid J., Einleitung in das N. Testament, Freiburg [6]1973.

Zahn Th., Einleitung in das N. Testament, *τόμ. 1–3,* Leipzig [4]1924.

τοῦ αὐτοῦ, μετάφρ. εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ Williams Jacobus M., Introduction to the N. Testament, *τόμ. 1–3,* Edinburgh 1909.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

1. Οἱ ἅγιοι τεσσαράκοντα μάρτυρες, Κοζάνη 1957, σ. 44.
2. Νικήτα Στηθάτου, Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 38.
3. Περὶ Ἀναστασίων Σιναϊτῶν, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 276.
4. «Ὁ Πατήρ μου μείζων μού ἐστιν» Α΄, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 168.
5. «Ὁ Πατήρ μου μείζων μού ἐστιν» Β΄, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 230.
6. Οἱ τελῶναι, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 226.
7. Ἰωάννου 10,29, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 72.
8. Ἰωάννου 8,25, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 88.
9. Ὁ σταυρὸς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, Ἀθῆναι 1969, σ. 132.
10. Ἡ ἔρευνα τῆς Γραφῆς, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 272.
11. Περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης Α΄, Ἀθῆναι 1970, σ. 118.
12. Ὁ κατάλογος τοῦ Muratori, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 68.
13. Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 526.
14. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Β΄ ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 254.
15. Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, τεῦχος Α΄ (1972), σ. 268· τεῦχος Β΄ (1973), σ. 220, Θεσσαλονίκη.
16. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Περὶ ὁμοουσίου λόγοι, Ἀθῆναι 1972 (μετάφρασις – σχόλια), σ. 108.
17. Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικά, ΕΠΕ 1, Θεσσαλονίκη 1973 (μετάφρασις – σχόλια), σ. 71–396.
18. Μ. Βασιλείου, Ἑξαήμερος, ΕΠΕ 4, Θεσσαλονίκη 1973 (εἰσαγωγὴ – μετάφρασις – σχόλια), σ. 410.
19. Ἑρμηνεία εὐαγγελικῶν περικοπῶν, Β΄ ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 216.
20. Ἀγάπη καὶ ὀρθοδοξία, Ἀθῆναι 1973, σ. 16.
21. Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 80.
22. Ἡ ΛΘ΄ Ἑορταστικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 84.
23. Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰακώβου, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 192.
24. Οἱ ἀπολογηταὶ καὶ τὸ ἀπολογητικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ χριστιανικῇ γραμματείᾳ, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 84.
25. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγοι δογματικοί (ΚΖ΄ – ΛΑ΄, Κ΄, Μ΄), ΕΠΕ 4, Θεσσαλονίκη 1976 (εἰσαγωγὴ – μετάφρασις – σχόλια), σ. 406.
26. Ἀναστασίου Α΄ Ἀντιοχείας, Ἅπαντα τὰ σῳζόμενα γνήσια ἔργα, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 180.
27. Ἀναστασίου Β΄ Ἀντιοχείας, Ἀνέκδοτα ἔργα, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 14.
28. Ὑπόμνημα στὸν προφήτη Ἀγγαῖο, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 92.
29. Ἑρμηνευτικὲς σημειώσεις στοὺς προφῆτες Ἰωνᾶ καὶ Σοφονία, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 164.
30. Ἑρμηνευτικὲς σημειώσεις στοὺς Ψαλμούς, τεῦχος Α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 144, τεῦχος Β΄, Θεσσαλονίκη 1984 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).
31. Ἑρμηνεία ἀποστολικῶν περικοπῶν, Θεσσαλονίκη 1984 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).
32. Ἄρθρα εἰς περιοδικά.